

<https://helda.helsinki.fi>

Den ekonomiska patriotismens uppgång och fall : Finska pöyhushållningssällskapet i europeisk, svensk och

Marjanen, Jani

Helsingfors universitet
2013-11

Marjanen , J 2013 , ' Den ekonomiska patriotismens uppgång och fall : Finska
pöyhushållningssällskapet i europeisk, svensk och finsk kontext 1720 184

<http://hdl.handle.net/10138/325977>

publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Den ekonomiska patriotismens uppgång och fall

Finska hushållningssällskapet
i europeisk, svensk och finsk kontext 1720–1840

Jani Marjanen

Akademisk avhandling som med tillstånd av Humanistiska fakulteten
vid Helsingfors universitet framlägges till offentlig granskning
i universitetets huvudbyggnad i auditorium XIII
fredagen den 13 december 2013 kl. 12.

Helsingfors universitet 2013

Helsingfors universitet 2013
Tryckt hos Unigrafia, Helsingfors

ISBN 978-952-10-9559-7 (nid.)
ISBN 978-952-10-9560-3 (PDF)

INNEHÅLL

TILL LÄSAREN ~ 5

1. FINSKA HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPET OCH POLITISKT SPRÅKBRUK ~ 8

- Ekonomiska sällskap i forskningen ~ 10
- Begreppshistoria och patriotismens språk ~ 19
- Asymmetriska relationer och begreppsöverföringar ~ 29
- Namnskick, källor och uppläggning ~ 33

Del I: Europa

Asymmetriska relationer och influenser ~ 37

2. EKONOMISK FÖRBÄTTRING, SÄLLSKAPLIG FORM OCH PATRIOTISK VURM FÖR DET ALLMÄNNA BÄSTA 1723–1800 ~ 38

- De ekonomiska sällskapens spridning ~ 39
 - Ekonomiintresset i Europa ~ 43
- Storbritannien och en första våg av ekonomiska sällskap ~ 50
- De ekonomiska sällskapens genombrott i skuggan av sjuårskriget ~ 63
 - Ekonomiska sällskap och revolutionernas tid ~ 74
 - Intellectuell geografi på 1700-talet ~ 77

3. EKONOMISKA SÄLLSKAP I 1700-TALET'S VÄRLD 1723–1800 ~ 83

- Staten, nationen, provinsen och sällskapet ~ 83
- Lärda institutioner, patriotisk vetenskap och ekonomiska sällskap ~ 91
 - Skolor för konstitutionellt tänkande ~ 96

4. SAMMANFATTNING:

ETABLERINGEN AV EN MODELL OCH KAMPEN OM DEN ~ 102

Del II: Sverige

Riket som fädernesland ~ 105

5. FRÅN AKADEMI TILL SÄLLSKAP OCH ÅTER TILL AKADEMI 1766–1809 ~ 106

En organisation för ekonomiska och agrara frågor i Sverige ~	107
Patriotiska sällskapet ~	114
Länshushållningssällskapen ~	132
Lantbruksakademien ~	140
6. REGIONALT MISSNÖJE OCH RIKETS BÄSTA 1797–1809 ~	148
”Ett nytt lärdt Sällskap (jag fruktar de redan förut äro för mångel!)” ~	148
Finska hushållningssällskapet i Åbo ~	153
Hushållning och ekonomi ~	166
Svenska riket och finsk representation ~	172
Ett svenskt och ett finskt patriotiskt sällskap ~	178
Patriotism, fosterland och fädernesland ~	182
Utländska och inhemska förebilder ~	190
7. SAMMANFATTNING: EKONOMISK REPRESENTATION I RIKET ~	195
 Del III: Finland	
Storfurstendömet som en ny början ~	197
8. POLITISKT MOMENTUM 1809–1821 ~	198
Finland blir till 1809, 1812 och 1813 ~	198
Representationsfrågan och den allmänna rösten ~	203
Staten, nationen och patriotismen ~	214
<i>Åbo Morgonblad</i> och patriotismens radikalisering ~	222
9. FINSKA HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPET DRAR SIG TILLBAKA, FINSKA LITTERATURSÄLLSKAPET GÖR ENTRÉ 1821–1840 ~	235
Hushållningssällskapets nedgångsperiod? ~	235
Mellan allmän och enskild hushållning ~	242
Specialisering och regional representation ~	249
Finska litteratursällskapet som ny centrumförening ~	252
Finska trädgårdsodlingssällskapet som förlängning av Hushållningssällskapet ~	262
10. SAMMANFATTNING: DEN EKONOMISKA PATRIOTISMENS NEDGÅNG I PERIFERIN ~	266
11. AVSLUTANDE DISKUSSION: FRÅN PATRIOTISM TILL NATIONSBYGGE ~	268
KÄLLOR OCH LITTERATUR ~	274

TILL LÄSAREN

Källorna och litteraturen som utgör grunden för avhandlingen är dokumenterade längst bak i boken. Mycket av det som fått mig att tolka källorna på ett visst sätt kan ändå inte härledas till tryckta eller otryckta källor. Jag vill här nämna några människor och institutioner som lett mig på vägen.

Historiska institutionen vid Helsingfors universitet har varit min heminstitution ända sedan jag inledde mina studier i början av 2000-talet. Henrik Meinander har handlett detta arbete från första början och har haft en viktig roll i att han har ställt upp mål och uppmuntrat skrivandet.

Henrik Stenius har i tiderna föreslagit ämnet för mig. Han har också noggrant kommenterat texter och introducerat mig till många inhemska och utländska sammanhang där jag hämtat inspiration för min forskning. Henriks direkta inverkan på denna avhandling har varit stor. Hans indirekta inverkan genom de nätverk som han byggt upp på Centrum för Norden-studier (Cens) vid Helsingfors universitet är svårare att bedöma. De har varit en uteslutande källa till inspiration och impulser för oss som jobbat på Cens.

Det är tack vare Cens som jag funnit min andra heminstitution, Institutionen för världens kulturer vid Helsingfors universitet. Jag vill rikta ett kollektivt tack till institutionens administrativa personal och mina forskarkolleger där. Jag vill speciellt nämna mina rumskompisar i Prussian Room och Mathias Haeggström som hjälpt till med det mesta.

Utkast till delar av avhandlingen och relaterade texter har kritiserats och förbättrats på flera olika seminarier i Helsingfors. I början av detta arbete utgjorde Nätverket för offentlighetsforskning en viktig plattform för mig. Jag vill speciellt tacka Pia Letto-Vanamo, Hannu Nieminen och Tuomas Ylä-Anttila för intressanta diskussioner. Historiska institutionens forskarseminarium under ledning av Henrik Meinander och Björn Forsén har varit en stor trygghet. Jag vill tacka mina doktorandkolleger för kommentarer och idéer om avhandlingsskrivandet och livet som doktorand.

Centrum för Norden-studier har ordnat ett eget seminarium som kallas Eino. I mitt tycke har Eino-seminariet materialiserat det bästa med att vara forskare. Vi har varit för många för att alla ska kunna nämnas, men jag vill lyfta fram Johan Strang, Johannes Kananen, Mirja Österberg, Stefan Nygård, Ainur Elmgren, Malte Gasche, Peter Stadius, Andrew Newby, Norbert Götz, Mary Hilson, Carl Marklund, Nikolas Glover och Henrik Stenius vars kommentarer och texter har gjort ett stort intryck på mig.

Redan före min period som doktorand hade jag möjlighet att delta i en internationell sommarskolekurs i begreppshistoria. Jan Ifversen och Martin J. Burke var huvudlärare på

den första kursen. Sedan dess har sommarskolans årliga kurser, de internationella konferenserna för History of Concepts Group, seminarierna ordnade av Concepta: International Research School in Conceptual History and Political Thought och konferenserna ordnade av Kari Palonen och hans spetsforskningsenhet Political Thought and Conceptual Change hört till de mest spännande forumen för att utveckla mitt arbete. Jag vill rikta ett kollektivt tack till dem som varit involverade. Speciellt vill jag nämna Sami Syrjämäki som deltog i samma sommarskolekurs som jag och som senare tillsammans med mig ordnat en liknande kurs i miniatyr. Undervisningserfarenheten har hjälpt mig att formulera teoretiska problem som står i centrum för detta arbete.

Min syn på akademisk text har formats starkt av uppdraget att redigera *Historisk Tidskrift för Finland* och senare *Contributions to the History of Concepts*. Jag vill tacka mina kolleger Lars-Folke Landgrén, Charlotta Wolff, Jennica Thylin-Klaus, Sinai Rusinek, Margrit Pernau, Ilana Brown och Rieke Trimčev för otaliga diskussioner om detaljer.

I ett ganska tidigt skede av mitt avhandlingsarbete träffade jag Koen Stapelbroek. Vårt samarbete har resulterat i flera workshops och i boken *The Rise of Economic Societies in the Eighteenth Century*. Jag vill tacka Koen och de författare som bidrog till boken: Brian Bonnyman, James Livesey, John Shovlin, Vieri Becagli, Sophus Reinert, Regula Wyss, Martin Stuber, Hans Erich Bödeker, Juliane Englehardt, Colum Leckey, Arno Neele och Manuela Albertone. Utan impulser från dem hade avhandlingens behandling av modeller och jämförelser varit betydligt svagare.

Under det senaste året har jag involverats i ett bokprojekt om Kungliga Sällskapet Pro Patria. Projektet har tvingat mig att tänka om när det kommer till frihetstidens associationsliv.

I slutskedet av avhandlingsskrivandet har ett antal personer hjälpt mig. Matti Klinge och Jouko Nurmiainen har läst och kommenterat delar av texten. Deras kommentarer ledde mig in på nya spår. Jussi Kurunmäki har i flera sammanhang hjälpt mig formulera tankar kring transnationell begreppshistoria och "ismer". Ett antal kolleger och vänner har också lett mig till specifika dokument eller hjälpt mig att formulera en poäng. Jag nämner dem i textens noter. Hildur Boldt har korrekturläst käll- och litteraturförteckningen.

Laura Mattsson och Maren Jonasson har läst manuskriptet i sin helhet. Utan deras hjälp och noggranna rättelser skulle avhandlingen inte ha gått att trycka.

Lars Magnusson och Henrik Knif har granskat manuskriptet för fakulteten. Deras kritik har öppnat mina ögon för nya perspektiv och deras uppmuntran har hjälpt mig att sätta begreppet färdig i perspektiv.

Finlands Akademi har genom projektet Early Finnish "Debates" finansierat stora delar av mitt arbete. Projektet har också varit det sammanhang som definierade utgångspunkterna för mitt arbete. Jag vill tacka projektets ledare Ilkka Huhta och mina kolleger Minna Ahokas och Henrik Stenius för ett gott samarbete. Mitt arbete har också understötts av Konestiftelsen, Ella och Georg Ehrnrooths stiftelse och av Historiska nämnden inom Svenska litteratursällskapet i Finland. Kulturfonden för Sverige och Finland, Helsingfors universitets kansler, Den nationella forskarskolan i

historievetenskaperna och Centrum för Norden-studier vid Helsingfors universitet har understött mitt arbete med bidrag för biblioteks- och konferensresor. Jag vill också tacka personalen vid Kungliga Skogs- och Lantbruksakademiens bibliotek och Kungliga biblioteket i Stockholm samt Nationalbiblioteket i Helsingfors.

Under arbetets gång har jag diskuterat avhandlingen med många vänner och familjemedlemmar. Dessa diskussioner har inte alltid lämnat spår i avhandlingen, men det hade varit mycket svårare att skriva utan möjlighet till dem. Mina föräldrar, Solveig och Antti Marjanen, har konsekvent uppmärksammat mig på det akademiska livets avigsidor, men alltid stött mina akademiska förehavanden. Tack för det! Att skriva en avhandling känns som ett särskilt angeläget uppdrag då jag vet att mina barn Aina och Isak får läsa sina namn i den och då jag får diskutera med Laura om huruvida kärleksförklaringar hör till förordet eller inte.

Älvornas stig 3 och Unionsgatan 38 i november 2013

Jani Marjanen

1. FINSKA HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPET OCH POLITISKT SPRÅKBRUK

På 1720- och 1730-talen stiftades i Skottland och på Irland sällskap som ägnade sig åt att förbättra de ekonomiska förhållandena i det egna landet. Många andra liknande sällskap följde under de följande decennierna. I Storbritannien och på Irland kallades dessa sällskap ofta för förbättringssällskap (*improving societies*).¹ I och med att sällskapet som organisationsform visade sig fungera, och viljan att förbättra förhållandena i fäderneslandet inte var något som bara fanns i Storbritannien och på Irland, fick denna typs sällskap en stor spridning även i övriga Europa och så småningom också utanför kontinenten. Benämningarna på sällskapen skilde sig i olika delar av Europa. För franska förhållanden används ofta den kollektiva benämningen jordbrukssällskap eller agrara sällskap (från namnet *Société d'agriculture*).² I det tyskspråkiga Europa finner vi flera patriotiska, lantbrukshushållnings- och ekonomiska sällskap grundade på 1700-talet.³ I Spanien finner vi en räckta sällskap som har uttrycket "landets vänner" (*amigos del país*) i namnet och som ofta benämns patriotiska sällskap. Ibland figurerar begreppet ekonomi i de spanska sällskapens namn, såsom i Navarra-sällskapet *Real Sociedad Económica de Amigos del País*.⁴ I Sverige grundades år 1739 en vetenskapsakademi som Sten Lindroth placerat i samma tradition, år 1766 ett patriotiskt sällskap, år 1791 ett ekonomiskt sällskap på Gotland och år 1797 ett hushållningssällskap i Åbo.⁵

På samma sätt som benämningarna varierade också verksamheten, de framförda ekonomiska idéerna och sällskapens ekonomisk-politiska betydelse. Trots uppenbara skillnader mellan sällskapen ska dessa ekonomiska sällskap ses som en sammanlänkad rörelse. De ekonomiska sällskapen utgjorde en betydande ny form av sällskaplighet i det politiska livet på 1700-talet. Tillsammans med frimurarloger⁶, ordnar, läsesällskap och ett antal olika mer eller mindre politiska klubbar och sällskap innebar de nya forum för

¹ Se t.ex. Bonnyman, 'Agrarian Patriotism and the Landed Interest'; Livesey, 'A Kingdom of Cosmopolitan Improvers'. Termen används i dag även för andra typers sällskap.

² Se t.ex. Shovlin, *The Political Economy of Virtue*, s. 83–92, 159–168, 208–211.

³ Dessa är endast de mest vanliga. Se även Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert*, s. 110–111; van Dülmen, *The Society of the Enlightenment*, s. 52–81, 148–151; Bödeker, 'Economic Societies in Germany'.

⁴ Se t.ex. Shafer, *The Economic Societies in the Spanish World*; Paquette, 'State–Civil Society Cooperation'.

⁵ Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia*, s. 225–226; Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*; Olofsson, *Gotlands läns hushållningssällskap*; Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet 1797–1897*. Det gotländska sällskapet bytte namn från att ha varit ett ekonomiskt sällskap till Gotlands läns hushållningssällskap efter napoleonkrigen då jord- och skogsbruksfrämjandet omorganiserades under Kungliga Svenska Lantbruksakademien (grundad 1811).

⁶ Frimurarlogerna blev den dominanta formen av loger senare. På 1700-talet kunde logerna höra ihop med också med andra typers rörelser. Här är de övriga logerna förstås också relevanta. Se Jacob, *Living the Enlightenment*, s. 23–51.

deltagande i det publika livet. De var forum som tillät ett bredare skikt av befolkningen att ta ansvar för frågor som berörde allmänheten. Genombrottet för denna nya form av sällskaplighet har inte utan orsak betonats då man studerat medborgarnas möjligheter att delta i politiska och samhällseliga processer sedan 1700-talet.⁷ Möjligheterna till kollektivt agerande och medborgarnas deltagande, både i historien och i dag, kommer knappast att mista sin betydelse i den akademiska och politiska debatten.⁸

Det är viktigt att placera de ekonomiska sällskapen i en historisk berättelse om samhällseligt deltagande och uppkomsten av nya konkurrerande eliter, men det är minst lika viktigt att notera att de lokalt orienterade sällskapens syfte inte i första hand var att bidra till en allmän demokratisering av samhället. För dessa sällskap var förkovran av det egna landets ekonomiska förhållanden en prioritet. Sällskapen var ett praktiskt svar på en politisk och ekonomisk debatt om internationell konkurrens och det egna landets möjlighet att klara sig i konkurrensen.⁹ Lösningarna som erbjöds varierade runt om i världen, men hörde oftast ihop med ett begrepp: fäderneslandet.

Den föreliggande studien tar itu med hur fäderneslandets och ekonomins språk sammanflätades, debatterades och användes under 1700-talet och i början av 1800-talet. Intresset för ekonomi och agronomi intensifierades speciellt under den senare hälften av 1700-talet. De ekonomiska sällskapen var bara ett uttryck för detta intresse, men de var ett framgångsrikt uttryck i den bemärkelsen att de lyckades befästa sig som organisationer som främjade sitt lands ekonomiska utveckling. Studien granskar Finska hushållningssällskapet som ett forum där patriotiskt språkbruk och ekonomiskt förbättringsarbete kombinerades, och placerar sällskapet i en kontext bestående av ekonomiska sällskap i Europa och det svenska riket. Finska hushållningssällskapet hade mycket gemensamt med sina systersällskap i övriga Europa, men formades främst inom ett lokalt politiskt sammanhang.

Om främjandet av ekonomin genom sällskap med brett intresseområde var ett framträdande fenomen på 1700-talet, är det tydligt att modellen förlorade en del av sin kraft i början av 1800-talet. Denna studie skildrar det patriotisk-ekonomiska språkets uppgång och marginalisering utgående från Finska hushållningssällskapet. Den finska utvecklingen skedde under en relativt kort period, men är jämförbar med den allmänna europeiska utvecklingen för ekonomiska sällskap från deras tillkomst på 1720- och 1730-talet till ett allt mer uppenbart behov av att omdefiniera sig i början av 1800-talet. Målet är att i den här studien kunna diskutera denna utveckling i finsk, svensk och europeisk kontext.

Finska hushållningssällskapet lyckades omedelbart efter sin tillkomst år 1797 bli en central organisation för det politisk-ekonomiska livet, som styrdes från Åbo, och ett forum

⁷ Se van Dülmen, *The Society of the Enlightenment*, s. 1–10, 52–81; Clark, *British Clubs and Societies*, s. vii–ix; Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert*, s. 105–111. För en diskussion om hur historieskrivningen i Finland behandlat 1700- och 1800-talens sällskapsliv som något nytt eller snarare placerat det i en lång kontinuerlig tradition se Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 11–29. För ett nordiskt perspektiv se Stenius, 'Nordic Associational Life'.

⁸ För ett aktuellt exempel se Shirky, *Here Comes Everybody*.

⁹ Se Stapelbroek & Marjanen, 'Political Economy, Patriotism and the Rise of Societies'.

för en patriotisk diskurs med betoning på hushållning, välfärd och näringarnas främjande. Under 1810-talet fick sällskapet en tydligare profil som en administratör av ekonomiskt reformarbete i det nyetablerade storfurstendömet Finland inom det ryska imperiet. Dess öde var dock att ur politisk synvinkel åsidosättas under loppet av de två följande decennierna. Finska litteratursällskapets tillkomst år 1831 är symptomatiskt för ett skifte i den politiska diskursen i och med att det patriotisk-ekonomiska språket förlorade sin genomslagskraft. Så småningom blev litteratursällskapet ett forum fram om andra för den intellektuella elitens reformsträvanden.¹⁰ I stället för ekonomisk patriotism stod förbättringsarbete som riktade sig mot språket, litteraturen och historien i fokus. Ett intresse för (det finska) språket, litteraturen och historien var i sig inget som introducerades i och med litteratursällskapet. Ett sådant intresse var utbrett även i 1700-talets idévärld.¹¹ Också inom hushållningssällskapet hade man visat intresse för det finska skriftspråket och språkpatiotiska frågor, men som det kommer att framgå av denna studie, skiftade tyngdpunkten i hur man förstod och talade om patriotism, fädernesland och fosterland i Finland under den här perioden. Den tidigare dominanta patriotisk-ekonomiska diskursen fick vika undan. Samtidigt fick det ekonomiskt-agrara reformarbetet nya, mer specialiserade organisationer.

Den här studien erbjuder nya insikter i hur de ekonomiska sällskapens ställning och politisk-ekonomiska reformsträvanden formades och hur den svenska och finska utvecklingen hängde ihop med den i övriga Europa genom intellektuella influenser och begreppsöverföringar. Studien strävar efter att 1) etablera en bild av ekonomiska sällskap som en rörelse i Europa på 1700-talet, 2) visa hur modellen för dessa sällskap anpassades till det svenska rikets imperiellt-monarkiska karaktär och 3) redogöra för hur Finska hushållningssällskapet upplevde ett uppsving och en snabb marginalisering i det nya finska storfurstendömet efter år 1809. Dessutom 4) erbjuds en analys av patriotismens och ekonomins språk som inte fastnar i överhistoriska definitioner av nationalismens, nationens, patriotismens eller ekonomins väsen. Med andra ord är perspektivet ständigt transnationellt och utgår från en begreppshistorisk läsning.

Denna analys är relevant också för dagens uppfattningar om internationell konkurrenskraft och eventuella medborgerliga plikter som kopplas ihop med den.

Ekonomiska sällskap i forskningen

Betoningarna i den historieskrivning som ägnats åt ekonomiska sällskap kan grovt delas in i fyra mer eller mindre överlappande kategorier: 1) studier som fokuserar på det nya

¹⁰ Stenius använder ordet ”centrumförening” för att markera hur Finska litteratursällskapet strävade efter (och lyckades med) att inte ge plats åt andra organisationer som kunde ägna sig åt liknande frågor. Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 144–145.

¹¹ Se Fewster, *Visions of Past Glory*, s. 50–64; Manninen, *Valistus ja kansallinen identiteetti*.

sällskapslivet på 1700-talet som plattformar för samhälleligt deltagande, 2) studier som ser sällskapen som ett uttryck för en patriotisk strävan efter lokal ekonomisk förbättring, 3) studier som riktar sitt intresse särskilt mot vetenskapsakademierna och de vetenskapliga sällskapen och i allmänhet på 1700-talets litterära republik (*la république des lettres*) och behandlar de ekonomiska sällskapen som ett praktiskt komplement till dessa och 4) studier som betraktar sällskapen som föregångare till organisationer som i dag sysslar med lantbruksrådgivning, intressebevakning och bedriver undersökningar inom jordbruk, skogskötsel och handel.

Om man ytterligare vill förenkla kan man säga att den först nämnda och mest associationshistoriskt inriktade traditionen utgått från frågan om vilken betydelse sällskapen har haft, medan den andra och mer idéhistoriskt orienterade traditionen försökt svara på frågan om varför dessa sällskap uppstod. Den tredje traditionen har strävat efter att beskriva den intellektuella republiken och hur dess institutioner överskridit de geografiska och politiska gränserna på 1700-talet. Här har de ekonomiska sällskapen spelat en biroll, och detta perspektiv kan inte ses som dominant i förståelsen av sällskapen. I den fjärde kategorin är det svårare att skönja en enhetlig tolkning eller tradition. Det är ändå den fjärde kategorin som i allra högsta grad format synen på sällskapen i fråga. Det handlar nämligen i första hand om organisationernas egna omfattande historieskrivning som ofta antingen beskriver den egna organisationens ärorika förflutna eller söker i historien ett embryo som med tiden skulle växa till att bli den aktuella organisationen. I regel betonar sällskapens egen historieskrivning sällskapens praktiska ekonomiska betydelse för det agrara arbetet, inte så mycket deras politiska eller sociala betydelse.

Liksom en stor del av den akademiska litteraturen om ekonomiska sällskap i Europa, stöder sig den här studien i stor utsträckning på en värdefull samling större och mindre publikationer som kan sägas tillhöra den fjärde traditionen. Många av dessa studier betonar sällskapens karaktär som rådgivnings-, intressebevaknings- och forskningsinstitutioner. Framför allt avser jag Lars Zilliacus och Gustaf Cygnæus arbeten om Finska hushållningssällskapets verksamhet och besläktade verk från olika delar av Sverige och övriga Europa.¹² I fråga om Finska hushållningssällskapets historia är de här verken oundgängliga i sin detaljrikedom och lämnar få luckor för ny forskning. De kan ändå kompletteras med nya perspektiv, frågor och kontexter. Zilliacus bokserie erbjuder

¹² Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*; Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet 1797–1897*. Zilliacus arbete angående Finska hushållningssällskapets arkiv och skrifter har ursprungligen utgivits i stencilform av Åbo Akademiens bibliotek. För en närmare diskussion om Zilliacus arbete se Marjanen, 'Insiktsfullt om en källa för forskningen'. Arkivet har behandlats även i Laine, *Suomen talousseuran arkisto*. Finska hushållningssällskapet har ägnats uppmärksamhet även i andra till sitt innehåll mindre värdefulla jubileumsskrifter och dylikt. Se t.ex. Sandström, *Finska Hushållningssällskapet 1797–1947*. Hushållningssällskapets jubileer behandlas kort i Zilliacus, *Det jubilerande Hushållningssällskapet*. Även om Zilliacus omfattande arbete torde sakna motsvarighet annanstans, finns det liknande ansatser för övriga ekonomiska sällskap i Europa. Det säger sig självt att en ordentlig kartläggning av dessa inte ryms inom ramen för denna studie. För Sveriges del kan dock Kährström, *Regionala främjare*, och speciellt Pettersson, 'Forskning om hushållningssällskapets historia' i samma verk lyftas fram som goda inledningar till historieskrivningen kring de svenska hushållningssällskapen.

tematiska inledningar till sällskapets verksamhet med avsikten att väcka intresset för sällskapets arkiv och skrifter, medan Cygnæus studie strävar efter att skildra sällskapets utveckling under dess första hundra verksamhetsår. Ambitionen i den här studien ligger inte i att komplettera sakuppgifterna i Zilliacus och Cygnæus verk, utom i enstaka undantagsfall. Snarare försöker jag komplettera verken med perspektiv från de två först nämnda akademiska traditionerna gällande ekonomiska sällskap och på så vis erbjuda en begreppshistorisk belysning av Finska hushållningssällskapet som en plattform för samhälleligt deltagande i relation till tidens politisk-ekonomiska visioner i Europa.

Finska hushållningssällskapets historiepolitiska betydelse för historieskrivningen i Finland och Sverige har inte varit framträdande. I historiska översiktsverk har sällskapet endast ägnats kursorisk uppmärksamhet. Sällskapet har främst setts som ett uttryck för 1700-talets nyttokult tillsammans med till exempel sällskapet Aurora, utan att sällskapets grundande eller verksamhet skulle ha getts politisk innebörd.¹³ Utöver Zilliacus och Cygnæus standardverk har hushållningssällskapets historia behandlats utgående från föreningsväsendets utveckling i Finland,¹⁴ utgående från finsk regionhistoria och regional representation,¹⁵ som producent av kulturgeografiskt källmaterial,¹⁶ som aktör i utvecklandet av olika näringar¹⁷ samt som en tidig aktör inom folkupplysning och ett forum för pedagogiskt tänkande eller som en föregångare när det gäller utbildningsväsendet.¹⁸ Av de ledande aktörerna inom Finska hushållningssällskapet under de drygt tre första decennierna har sällskapets sekreterare under åren 1813–1833 Carl Christian Böcker uppmärksammas framför allt för sin insats inom sällskapet.¹⁹ Böckers betydelse verkar ändå inte ha ansetts vara så stor att hans verksamhet och arv skulle ha blivit föremål för

¹³ Se t.ex. Juva, *Suomen kansan historia*, s. 156–160; Fagerlund, Jern & Villstrand, *Finlands historia* 2, s. 374; Klinge, *Finlands historia* 3, s. 25, 137; Kirby, *A Concise History of Finland*, s. 66–67; Meinander, *Finlands historia*, s. 81–83; Myllyntaus, 'Talouspolitiikan pääsuuntaviivat', s. 265.

¹⁴ Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 121–141; Alapuro & Stenius, 'Kansanliikkeet loivat kansakunnan', speciellt s. 20–26. Sällskapets roll som politiskt forum, dock gällande 1800-talets andra hälft, behandlas även i Jonasson, 'Åbogubbarna och reflexionskulan'; Jonasson, 'Finska Hushållningssällskapet och lantdagen'.

¹⁵ Westerlund, *Porten till Finland*, speciellt s. 136–154; Westerlund, 'Strävandena till länsrepresentation i autonomins Finland'; Westerlund, *Hushållnings- och lantbrukssällskapen i Finland åren 1797–1909*; Katajisto, *Isänmaamme keisari*, s. 65–71; Klinge, *Napoleonin varjo*, s. 317–333.

¹⁶ Mead, 'The Representation of Finland'; Mead, 'The granaries of Finland'; Mead, 'A geographical experience of Finland'.

¹⁷ Se t.ex. Laine, *Suomen talousseura pellavanjalostuksen ehdyttäjänä*. Detta perspektiv är förhållandevis svagt. Zilliacus nämnda bokserie ger dock en god bild av sällskapets verksamhet inom flera olika näringar.

¹⁸ Niemelä, *Lääninlampureista maaseutukeskuksiin*, s. 44–57; Niemelä, 'Maatalousneuvonta ja -koulutus', s. 480–485; Ikonen, *Åbo-tidningar*, s. 119–122 och på flera ställen; Ikonen, 'From Poverty to Prosperity', s. 8–11; Klinge, Knapas, Leikola & Strömberg, *Kungliga akademien i Åbo*, s. 247; Lahdes, *Ahlmanin pitäjänkoulut*.

¹⁹ Efter nekrologen i *Åbo Tidningar* (15/5 1841) har Böcker och hushållningssällskapet diskuterats i Rabbe, 'Angående några förarbeten'; Spåre, *Biografiska anteckningar*, s. 311–312; Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd II, s. 7–60; Westerlund, 'Strävandena till länsrepresentation i autonomins Finland'; Westerlund, *Porten till Finland*, s. 136–158; Westerlund, 'Autonomian ajan juhlinnassa'; Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 136–138, 190; Mead, 'Carl Christian Böcker'; Renqvist, 'Suomen maantieteen esityötä'; Marjanen, Carl Christian Böcker. Hans arbete har även noterats i biografiska lexikon Carpelan, 'Böcker, Carl Christian'; Liakka, 'Böcker, Kaarle Kristian'; Böethius, 'Böcker, Carl Christian'; Luther, 'Böcker, Carl Christian'.

akademisk debatt.²⁰ Många av de andra centrala aktörerna har noterats främst utgående från insatser i andra sammanhang, men till exempel G. M. Armfelts, Olof Wibelius, Johan Gadolins, Jacob Tengströms, Carl Mannerheims, Henrik Gabriel Porthans och Anders Chydenius verksamhet inom sällskapet har inte blivit helt förbisedd i forskningen.²¹

Inte heller Finska hushållningssällskapets ställning i det politisk-ekonomiska livet i Finland har blivit föremål för debatt i historieskrivningen. I flera studier ingår ändå bedömningar av Finska hushållningssällskapets betydelse i tiden. Dessa studier framhäver med olika betoningar sällskapets roll som forum för politisk-ekonomisk debatt och dess roll som myndighetsliknande organisation framför allt under 1810-talet. Här har Zilliacus arbete mest att erbjuda, men samtidigt är just Zilliacus försiktigast med att föra fram egna tolkningar. I stället för att skriva att ”sällskapet var”, skriver han ”[s]ällskapet ville vara den föreningspunkt där nationens spridda erfarenheter skulle samlas och utbyte av idéer ske”. I mindre medborgerliga termer kallar Zilliacus sällskapet för ”statsmaktens sakkunnigorgan”, ett uttryck som är besläktat med Gabriel Nikanders beteckning ”konsultativt regeringsmyndighet”.²²

Med fokus på associationers framväxt kallar Henrik Stenius hushållningssällskapet den ”centrala medelorganisationen” på ”den materiella kulturens område”. Ordet medelorganisation fick sitt mest berömda uttryck på 1830-talet då Erik Geijer använde det för att beteckna både korporationer och nya frivilligföreningar som kunde medla mellan staten och folket. I Alexis de Tocquevilles (Alexis-Charles-Henri Clérel baron de Tocqueville) analys hade denna uppgift traditionellt tilldelats aristokratin som kunde höja sig ovanför privata intressen och utgå från det allmänna bästa, men i brist på en sådan aristokrati, föll det på associationerna att ta hand om uppdraget.²³ Utom beteckningen medelorganisation använder Stenius även begreppet centrumförening för Finska hushållningssällskapet, Finska bibelsällskapet, Pro Fauna et Flora Fennica, Finska trädgårdsodlingssällskapet och framför allt för Finska litteratursällskapet från och med dess

²⁰ Lars Westerlunds debattartikel om Böcker utgör kanske ett undantag, men även i detta fall är det snarare G. M. Sprengtporten än Böcker som är föremål för tvisten. Se Westerlund, 'Autonomian ajan juhlinnassa'. En kort diskussion om behandlingen av Böcker i historieskrivningen finns i Marjanen, Carl Christian Böcker, s. 11–14.

²¹ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd II, s. 63–92 ger information om bl.a. Chydenius, Armfelt och Wibelius. Om Chydenius och hushållningssällskapet se även Palmén, *Politiska skrifter*, s. CCCVII, CCXIII; Schauman, *Biografiska undersökningar*, s. 429–466; Virrankoski, *Anders Chydenius*, s. 417–418; Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet 1797–1897*, på flera ställen; von Bonsdorff, *Gustav Mauritz Armfelt*, s. 210–214. Om Tengström se Nikander, 'Jacob Tengströms verksamhet i Finska Hushållningssällskapet'; Björkstrand, *Jacob Tengström*, s. 91–94. Jfr med von Bonsdorff, *Lars Gabriel von Haartman*, som nog nämner Hushållningssällskapet i skildringen av von Haartmans liv, men enbart som ett uppdrag bland många andra.

²² Se främst Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd II, s. 25, bd VI, s. 195–220, citaten bd VI, s. 208 och bd I, s. 5; Nikander, 'Jacob Tengströms verksamhet i Finska Hushållningssällskapet', s. 88. Även Cygnæus är försiktig med konkreta bedömanden om sällskapets betydelse. Han är dock noga med att framhäva sällskapets roll, bl.a. genom att påpeka hur den nya regeringskonseljen 1809 ”var sammansatt nästan uteslutande af medlemmar af sällskapet”. K. *Finska Hushållningssällskapet 1797–1897*, s. 281–282.

²³ Tocqueville, *Jämlikheten vårt öde*, s. 128–130 (Orig. *De la démocratie en Amérique*); Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 132; Jansson, *Adertonhundratalets associationer*, s. 25–27.

grundande på 1830-talet.²⁴ Enligt Stenius definition samlade centrumföreningarna all verksamhet i hela landet inom ett område (till exempel ekonomi) och hade en nära anknytning till överheten.²⁵ Stenius betonar inte särskilt mycket Finska hushållningssällskapets roll som myndighetsliknande organisation, men konstaterar att sällskapet fick en ”halvofficiell karaktär” och talar om ”ett ämbetsmannamässigt hushållningssällskap”.²⁶

I den här studien ställs frågan om hur Finska hushållningssällskapets ställning i Finland påverkades av den politisk-ekonomiska diskursen inom sällskapet och på vilket sätt sällskapet bidrog till att forma den politisk-ekonomiska diskursen i landet. Målet är att ytterligare kunna nyansera bilden av sällskapet dels genom att beskriva skiften i språkbruket under perioden 1797–1840 och dels genom att placera utvecklingen i en europeisk kontext.

~ ~ ~ ~

Enligt Richard van Dülmen var de patriotiska sällskapen (hans terminologi) i det tyska språkområdet ineffektiva i förhållande till sina egna uttalade mål och intentioner. Enligt hans bedömning ligger betydelsen i att studera dessa sällskap på ett annat plan. För van Dülmen låg deras betydelse för det första i att de var bland de första organisationerna som sysslade med att använda teoretisk kunskap i praktiken till förmån för det allmänna bästa. För det andra aktiverade sällskapen medelklassen i civilt ansvarstagande som riktade sig mot hela befolkningen i ett givet område. Medborgarna skulle delta aktivt i det offentliga livet i stället för att enbart vara föremål för överhetens förmynderi. För det tredje bidrog sällskapen till en insikt om att reformer behövdes och – ännu viktigare – att de var möjliga. De regionala eliter som nådde ämbetsmannapositioner mot slutet av 1700-talet och i början av 1800-talet, förblev inte opåverkade av denna framtidstro.²⁷

van Dülmen placerar de patriotiska sällskapen i kontexten av upplysningstidens sällskapsliv. Inte bara patriotiska sällskap utan också frimurarloger, läsesällskap, vetenskapsakademier, politiska klubbar, nya religiösa rörelser och språksamfund bidrog till nya former av deltagande för en allt större del av befolkningen. Dessa sällskap breddade

²⁴ Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 136 (Finska hushållningssällskapet), 145 (Finska litteratursällskapet), 148 (Pro Fauna et Flora Fennica), och på s. 153 (Finska trädgårdsodlingssällskapet).

²⁵ Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 103, 148.

²⁶ Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 138, 147. Med de ”ämbetsmannamässiga hushållningssällskapen” verkar Stenius hänvisa till både Finska hushållningssällskapet och de svenska länshushållningssällskapen. Trots att ämbetsmannamässigheten var ett faktum i båda länderna fanns det en skillnad i hur nära statsadministrationen dessa sällskap var. Länshushållningssällskapen var nämligen organiserade under Kungliga svenska lantbruksakademien och leddes av landshövdingarna i respektive län. Se Stattin, *Hushållningssällskapen och agrarsamhällets förändring*; Juhlin-Dannfelt, *Kungl. Landbruksakademien 1813–1912*, speciellt s. 24–26.

²⁷ van Dülmen, *The Society of the Enlightenment*, s. 68–69. van Dülmen använder patriotiska sällskap som ett paraplybegrepp för en räckta olika sällskap i det tyska språkområdet. Jfr även Stenius, ’Finskhetsrörelsens historia’, s. 287–288 som med hänvisning till svensk folkrörelseforskning talar om folkrörelser ”manifesta och latenta målsättningar”. Se även Jansson, *Adertonhundratalets associationer*; Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, s. 446.

kunskaperna i hur man förvaltade, organiserade och stadgade kollektivt agerande bland den läskunniga befolkningen, men de gjorde det på olika sätt. Margaret C. Jacobs har till exempel betonat frimurarlogernas roll som ”skolor för konstitutionellt styrande”, medan andra forskare sett frimurarnas hemlighetsfulla karaktär som ett hinder för konstitutionellt styrda enheter.²⁸ De nya associationerna på 1700-talet var ståndsöverskridande eller åtminstone uttryckte de en önskan att vara det. I fråga om ekonomiska sällskap har tidigare forskning varit noga med att påpeka sällskapens programmatiska öppenhet för deltagande från olika stånd och diskuterat hur denna öppenhet sällan förverkligades till fullo.²⁹

Studierna som betraktat associationsväsendet eller ekonomiska sällskap utgående från medelklassens frammarsch, civilt ansvarstagande eller deltagande i offentligt liv är många. Det säger sig självt att perspektivet i dessa studier inte är enhetligt, men mängden studier som betonar partcipatoriska aspekter tillåter oss att tala om en forskningstradition med en gemensam utgångspunkt.³⁰ Andra delvis liknande studier har betonat sällskapens roll för tillkomsten av en speciell medelklassidentitet, även den kopplad till ansvar för det allmänna. Ytterligare andra studier har betonat frivilligheten och frivilligsektorns exceptionella betydelse för samhällslivet i den engelskspråkiga världen.³¹

I generaliserande termer kan man säga att studier som tillhör den tradition som intresserat sig för 1700-talets ekonomiska (och andra) sällskap främst som plattformar för samhälleligt deltagande, har tagit fasta på olika typers centrala spänningar som varit närvarande i organisationernas verksamhet. Framför allt handlar det om sällskapens roll som just sällskap och inte myndigheter, om ståndsöverskridande verksamhet i stället för korporativistiskt organiserad skråverksamhet och om sällskapens strävan efter öppen behandling av ärenden som garanti för verksamhetens effektivitet (i motsats till

²⁸ Orig.: ”schools for constitutional government”. Jacob, *Living the Enlightenment*, s. 20, se även 15–22. Se även Beachy, ’Club Culture and Social Authority’, s. 158, och hela artikeln; Smith, ’Freemasonry and the Public’. Jacob driver tesen om just frimurarnas roll som en del av ett gryende civilsamhälle längre än många andra före henne. För en sammanfattande och insiktsfull kommentar se Hoffmann, ’Democracy and Associations’, s. 278–280.

²⁹ Se t.ex. Bonnyman, ’Agrarian Patriotism and the Landed Interest’; Wyss & Stuber, ’Paternalism and Agricultural Reform’; Marjanen, ’Between ”Public” and ”Private Economy”’; Stenius, *Frivilligt, jämlikt samfällt*, s. 99–128.

³⁰ För översikter om associationslivet i Norden se bl.a. Stenius, ’Nordic Associational Life’; Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 97–129; Jansson, *Adertonhundratalets associationer*; Try, *Assosiasjonsånd og foreningsvekst i Norge*; Clemmensen, *Associationer og foreningsdannelse i Danmark 1780–1880*. Jansson intresserar sig inte för associationer från 1700-talet. För honom tycks 1700-talets association inte ha betydelse för det modernas genombrott. För en mindre utpräglad participationsfokuserad studie om Storbritannien och den engelskspråkiga världen se t.ex. Clark, *British Clubs and Societies*. För tyskspråkiga Europa se bl.a. van Dülmen, *The Society of the Enlightenment*; Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert*. För studier om patriotiska, ekonomiska och agrara sällskap med betoning på samma perspektiv se Engelhardt, ’Patriotism, Nationalism and Modernity’; Engelhardt, ’Borgerskap og fællesskab’; Engelhardt, *Borgerskab og fællesskab*.

³¹ Se t.ex. Engelhardt, ’Patriotism, Nationalism and Modernity’; Engelhardt, ’Borgerskap og fællesskab’; Clark, *British Clubs and Societies*, s. vii; Bödeker, ’Economic Societies in Germany’. För en modern sociologisk betraktelse över den icke-vinstgörande sektorn (*nonprofit sector*) i olika delar av världen se Salamon & Anheier, ’Social Origins of Civil Society’ och övriga publikationer i deras Johns Hopkins Nonprofit Sector Series. Det säger sig dock självt att 1700-talets sällskapsliv inte kan problemfritt placeras i den moderna kategorin icke-vinstgörande. För en begreppshistorisk granskning av ’Non-Governmental Organization’ och relaterade begrepp se Götz, ’Reframing NGOs’.

frimurarlogernas hemlighetsmakeri).³² Följaktligen har valet av infallsvinkel lett till att vissa andra teman, som inte varit viktiga för det participatoriska perspektivet, förblivit ouppmärksammade. Sällskapens internationella kontakter, deras politisk-ekonomiska idéer och begreppsbruk har till exempel inte ägnats så stor uppmärksamhet.

Frågorna och de potentiellt normativa kraven i participatoriskt inriktade studier utgår oftast från dagens värld. Banbrytande studier såsom Jürgen Habermas studie om den borgerliga offentlighetens framväxt på 1700-talet och Robert Putnams studie om amerikaners sänkta deltagande i föreningars verksamhet i dag (och denna trends inverkan på demokratiska processer) har fungerat som inspiration för ett antal studier som historiskt granskat associationsväsendets genombrott.³³

För denna studie är det självfallet relevant att studera hur de ekonomiska sällskapen var organisationer som kunde mobilisera nya grupper och hur i dessa grupper ingöts en framtidstro som sedan kom att ha en inverkan på annat håll. I stället för att försöka verifiera sällskapets roll genom att räkna deltagare och analysera deras tillhörighet i samhället, såsom i Putnams studie, strävar denna studie efter att analysera hur sällskapen som forum erbjöd ledamöterna och andra berörda möjligheten att ta åt sig begrepp i vilka de kunde investera en viss framtidstro. Mitt intresse riktar sig främst mot den historiska användningen av begrepp som patriotism, fädernesland och fosterland och den potential som förbands med dessa begrepp. Strävan är att kunna se sällskapens roll som plattformar för deltagande, utan att falla för en teleologiskt förvrängd tolkning om dem som en etapp i en stor ramberättelse om den moderna demokratins genombrott. Att perspektivet ligger i nuet, betyder inte att de studerade historiska erfarenheterna underställs en teleologi.

~ ~ ~ ~

Ekonomiska sällskap har oftast studerats utgående från deras engagemang för de lokala näringarna, framför allt jordbruket, och för utbildning och fattigvård som förknippades med villkoren för det egna landets välbefinnande. Dessa frågor var givetvis inte begränsade till de ekonomiska sällskapens sfär utan hörde till 1700-talets mest diskuterade ämnen inom den litterära republiken, och placerades ofta under rubriken politisk ekonomi.³⁴ Inom den idéhistoriska forskningstraditionen som ägnat sig åt att studera 1700-talets politiska ekonomi har forskare under de senaste åren även intresserat sig för de ekonomiska sällskapen, dels som svar på tidens strävan efter att förbättra det egna landets näringar i en

³² van Dülmen, *The Society of the Enlightenment*, är kanske det bästa exemplet på detta.

³³ Se Habermas, *Borgerlig offentlighet*; Putnam, *Bowling Alone*. För den rika historiska litteraturen kring dessa teman se t.ex. Hoffmann, 'Democracy and Associations'; Trentmann, 'Introduction: Paradoxes of Civil Society'; Gestrich, 'The Public Sphere and the Habermas Debate'.

³⁴ Se t.ex. Hirschman, *The Passions and the Interests*; Hont, *Jeaolousy of Trade*; Robertson, 'The Enlightenment above National Contexts'; Robertson, *The Case for the Enlightenment*.

internationell ekonomisk tävlan och dels som forum för en debatt om ekonomiska förhållanden och strategier för att förbättra det egna landets ställning.³⁵

Nyare forskning om 1700-talets politiska ekonomi har framhävt tidens teorier kring sambandet mellan krigslycka och kommersiell lycka. Framför allt Istvan Hont har betonat de ekonomiska diskussionernas koppling till det europeiska statssystemet och den internationella ekonomiska rivalitet som var rådande bland de europeiska nationerna. I samband med sjuårskriget (1756–1763) övergick ekonomisk tävlan till ekonomiskt motiverad krigsföring. Sjuårskriget konkretiserade sambandet mellan en nations ekonomiska förhållanden, dess framgång i ekonomisk tävlan och dess roll i europeiska eller globala krig.³⁶ De ekonomiska sällskapen som dök upp under 1700-talet i hela Europa och de europeiska kolonierna har endast i viss mån placerats i ett sammanhang av internationell ekonomisk rivalitet och sjuårskriget.³⁷ Uttalad oro för det egna landets ekonomiska styrka i förhållande till andra länder eller imperiedelar är genomgående närvarande i argumenteringen hos de ekonomiska sällskapen – från Edinburgh till Baskien, Bern och Stockholm. Här är Finska hushållningssällskapet inget undantag. Detta perspektiv är dock så gott som frånvarande i historieskrivningen om det finska sällskapet. Det mellanstatliga perspektivet har länge varit onödigt smalt också i allmänhet i forskningen om Finland före och efter napoleonkrigen. Lyckligtvis har den internationella kontexten lyfts fram allt mer på sistone.

~ ~ ~ ~

Liksom i studier om politisk ekonomi och ekonomiska sällskap, har den forskningstradition som studerat 1700-talets litterära republik betonat transnationella förbindelser i tidens intellektuella liv. Studier som behandlat filosofernas, akademiernas och, i mera vaga termer, upplysningens gränsöverskridande karaktär har i viss mån också tangerat ekonomiska sällskap.³⁸ Flera av dessa studier beskriver ekonomiska sällskap som praktiska komplement till vetenskapsakademierna.³⁹ På ett generellt plan är tolkningen korrekt.⁴⁰ Det är dock problematiskt att helt och hållet reducera de ekonomiska sällskapen till praktiska

³⁵ Se Kapossy, 'Republican Political Economy'; Shovlin, *The Political Economy of Virtue*, s. 83–92, 159–68, 208–11; Shovlin, 'The Society of Brittany'; Hont, 'Correcting Europe's Political Economy'; Sonenscher, 'French Economists and Bernese Agrarians'; Wright, 'Mably and Berne'; Albertone, 'The American Agricultural Societies'; Stapelbroek & Marjanen, 'Political Economy, Patriotism and the Rise of Societies'; Stapelbroek, 'The Harlem 1771 Prize Essay'; Edling, *För moderniseringens modernisering*. Se även en del av bidragen i Popplow (hrsg.), *Landschaften*.

³⁶ Hont, *Jealousy of Trade*, s. 1–156.

³⁷ Det är ett mål i Stapelbroek & Marjanen (eds.), *The Rise of Economic Societies*.

³⁸ Se t.ex. McClellan III, *Science Reorganized*; McClellan III, 'Learned Societies'; Lowood, 'Patriotic and Economic Societies'; Hardtwig, 'Verein', s. 792–794; Wyss & Stuber, 'Paternalism and Agricultural Reform'. I viss mån kan även Sten Lindroths historik över vetenskapsakademien räknas hit trots att den inte behandlar ekonomiska sällskap, men den placerar vetenskapsakademien i samma tradition. Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia*, speciellt sidorna s. 225–226.

³⁹ Se framför allt McClellan III, 'Learned Societies'.

⁴⁰ Se närmare kapitlet "Lärda institutioner, patriotisk vetenskap och ekonomiska sällskap".

komplement för då förbises de ekonomiska sällskapens politisk-ekonomiska betydelse i samtidens föreställningsvärld. Förhållandet mellan de olika sällskapen och akademierna varierade från plats till plats. På vissa håll är det uppenbart att ekonomiska sällskap kompletterade vetenskapliga institutioner, på andra håll kunde relationen vara till och med rivaliserande. En enkel kategorisering fångar inte de geografiska variationerna. Kategorier som 'lärda sällskap' kan lätt inkludera vetenskapliga, ekonomiska och språkinriktade sällskap och har också använts i encyklopediska sammanhang.⁴¹ Kategoriseringen förbiser ändå lätt att varje ekonomiskt sällskap uttryckligen strävade efter att vara något annat än till exempel ett vetenskapligt sällskap. Trots att de ofta delade etos med vetenskapliga sällskap, var de ekonomiska sällskapen måna om att på sitt sätt definiera hur lärda sällskap skulle agera. De flesta sällskap skulle knappast ha haft problem med att definiera sig själva som lärda sällskap, men sällskapens självbild handlade inte om de var lärda eller inte, utan om vilken slags lärdom som skulle vara gällande.

Ansatsen att placera de ekonomiska sällskapen i ett sammanhang av internationell tävlan nationer emellan och att analysera dem som en del av transnationella intellektuella nätverk är något som hjälper oss att överskrida en provinsialism som betecknar mycket av den forskning som behandlat ekonomiska sällskap. Att man inte sett betydelsen av denna rörelse av ekonomiska sällskap på ett transnationellt plan beror långt på den metodologiska nationalism som är mer eller mindre närvarande i tidigare forskning. Denna studie strävar efter att placera Finska hushållningssällskapets politisk-ekonomiska språkbruk i en transnationell kontext och även skildra de internationella kontakter som sällskapet hade. Den dominanta inriktningen i studiet av 1700-talets litterära republik utgår från ett intellektuellt utbyte som inte begränsade sig till nationella eller språkliga gränser.⁴² Nyare studier om frimurarorganisationer på 1700- och 1800-talen har genom att studera frimurarlogerna som en del av en transnationell rörelse där logerna anpassade sig till lokala förhållanden och samtidigt var i ständig interaktion över nationella och språkliga gränser, kunnat visa betydelsen av frimurarna för 1700-talets politiska och ekonomiska liv i Europa och utanför.⁴³ Tidigare studier kring ekonomiska sällskap har inte förbisett internationella kontakter och förebilder,⁴⁴ men rörelsens betydelse har inte uppmärksamats ur ett bredare perspektiv i och med att enskilda sällskap bedömts enligt deras lokala politiska och ekonomiska roll, inte som en del av en transnationell rörelse.

⁴¹ Se McClellan III, 'Learned Societies'; Lowood, 'Patriotic and Economic Societies'.

⁴² För nyare forskning om svenskt 1700-tal se t.ex. Pihlaja, *Tiedettä pohjantähden alla*; Wolff, *Vänskap och makt*; Persson, *Det nära främmande*.

⁴³ Se framför allt Hoffmann, 'Democracy and Associations'; Jacob, *Living the Enlightenment*; Harland-Jacobs, *Builders of Empire*.

⁴⁴ Som ett standardinslag i historiker över olika sällskap ges en lista över antingen inflytelsenika eller föregående sällskap. Se t.ex. Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 14–19; Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet 1797–1897*, s. 111–112; von Engelhardt & Neuschäffer, *Die livländische gemeinnützige und ökonomische Sozietät*, s. 9–18, speciellt 13. Juhlin-Dannfelt, *Kungl. Landtbruksakademien 1813–1912*, är ett undantag i att den håller sig helt och hållet till inhemska angelägenheter.

Till de ekonomiska sällskapens roll på ett internationellt fält hör att de var med om att definiera ett geografiskt område. Forskningen om ekonomiska sällskap har i viss mån uppmärksammat detta i samband med imperiedelar, såsom Skottland, Irland, Finland och Norge, som fick egna sällskap.⁴⁵ Däremot har forskning som tangerat frågan om imperiedelars självbild, identifikationsmöjligheter eller förmåga att få sin röst hörd inte noterats särskilt mycket i samband med ekonomiska sällskap.⁴⁶

Att Finska hushållningssällskapetets strävan efter att förbättra finska ekonomiska förhållanden kan ses både ur ett riksperspektiv och ur ett perspektiv av internationell ekonomisk konkurrens, hör till den här studiens genomgående teman.

Begreppshistoria och patriotismens språk

Nationsbygget som tema genomsyrar de flesta akademiska framställningar av 1800-talets historia. Berättelserna om nationsbygget lider allt som oftast av en teleologisk snedvridning. I en vulgär finländsk version tar sig teleologin uttryck i en skildring av en historisk utveckling som går steg för steg från nationalandans vaknande till ett slags fullbordande i och med självständighetsförklaringen 6 december 1917.⁴⁷ Även i mindre nationalistiskt präglade studier tenderar nationalismen och nationalstaten att fungera som etapper i ett slags berättelse om en nations normala utveckling. Ett slags etappteori är även Miroslav Hrochs välkända och flitigt citerade teori om nationalismens faser i mindre europeiska länder.⁴⁸

Framför allt den vulgära tolkningen, men också den linjärt skildrade nationella utvecklingen har varit föremål för kritik. Ett av den föreliggande studiens ändamål är att kunna bidra till denna kritiska tendens genom att erbjuda en begreppshistoriskt vinklad berättelse som tar fasta på historiska alternativ och ser på det historiska språkbruket kring patriotism, hushållning och fädernesland, utan att fastna i dagens teoretiska språkbruk kring samma teman.⁴⁹ Målet är med andra ord att ta fasta på olika språkliga kontexter, semantiska fält för begreppen och peka på olika alternativa utvecklingar som var närvarade i det förflutna. Det är inte fråga om en historisk spekulering om vad som hade hänt ifall premisserna hade varit annorlunda, utan en iakttagelse av de olika alternativ som var fullt

⁴⁵ Bonnyman, 'Agrarian Patriotism and the Landed Interest'; Livesey, 'The Dublin Society in Eighteenth-Century Irish Political Thought'; Livesey, 'A Kingdom of Cosmopolitan Improvers'; Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 103–107; Ziliacus, *Finska Hushållningssällskapetets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 193–220; Collet & Bjerke (red.), *Vekst gjennom kunskap*.

⁴⁶ Undantag finns. Se t.ex. Phillipson, 'The Scottish Enlightenment', s. 32; Klinge, *Napoleonin varjo*, s. 317–322; Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 104–107; Katajisto, *Isänmaamme keisari*, s. 65–71.

⁴⁷ Om Finlands självständighet som *telos* för historisk utveckling i finsk historieskrivning se Jussila, *Suomen historian suuret myytit*, s. 151–208, 151–291. Se även Engman, 'Den unge falkens flykt'.

⁴⁸ Hroch, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung*.

⁴⁹ Ett besläktat försök står att finna i Bo Stråths kritik av mytbildningen kring den europeiska integrationen. Se Stråth, 'The Political, the Social and the Economic', s. 148–158.

möjliga för de historiska aktörerna. Med andra ord handlar det om olika förflutna framtider.⁵⁰ Olika alternativ till nationalstatens utveckling är förstås närvarande även i dag.

Både i vårt vardagsspråk och i vetenskapens teoretiska språkbruk går 'nationalism' och 'patriotism' hand i hand. Ibland, speciellt i det engelska språkområdet, anses termerna vara så gott som utbytbara.⁵¹ I mycket av den forskning som berör speciellt nationalism och patriotism är definitionerna av dessa begrepp noggrannare och begreppens innebörd och förhållande utgör en viktig utgångspunkt för analysen. Inte sällan anges patriotismen som något som föregår nationalismen, men som ändå inte är nationalism. Ibland skildras en berättelse i vilken patriotiska strävanden nationaliseras för att ingå i ett större projekt. I dessa fall handlar det om att definiera patriotism som något distinkt men ändå besläktat.⁵² I andra fall har man velat betona patriotismen som ett steg mot nationalismen. Då har man kanske rätt och slätt talat om protonationalism som bär viss likhet med patriotiska strävanden.⁵³

En annan tolkningstradition ser patriotism rentav som motsatsen till nationalism. Det handlar om en kamp om begreppens innebörd och en strävan efter att nå bättre analytisk skärpa genom noggrannare definitioner av begrepp.⁵⁴ En del forskare har krävt att man skiljer på patriotism och nationalism utgående från studier av det faktiska historiska språkbruket innan, under och efter det nationalistiska språkbrukets genombrott. Mary G. Dietz anser till exempel att ett patriotiskt medborgerligt ideal har gått förlorat i och med att vi i dag inte lyckas skilja åt nationalism och patriotism:

Det att patriotism och nationalism blandas ihop eller att patriotism definieras som en "art" av nationalism avslöjar att vi bokstavligen har gått miste om vår historia, ett verkligt förflutet där verkliga patrioter stod för specifika politiska principer och därtill hörande praxis – en förståelse av medborgarskap som mycket litet påminner om modern nationalism.⁵⁵

⁵⁰ Se Koselleck, *Vergangene Zukunft*.

⁵¹ En titt i en synonymordbok ger snabb bekräftelse på detta. Samuel (ed.), *Patriotism*, och dess "preface" är ett exempel. Fler står att finna. För en kritik av denna sammanblandning se Viroli, *For Love of Country*, s. 1–17, 161–187; Dietz, 'Patriotism', s. 191. Se även Nussbaum, 'Patriotism and Cosmopolitanism', och den kritik som riktas mot Nussbaum i Nussbaum, *For Love of Country?*, samt Bader, 'For Love of Country'.

⁵² Begreppen förekommer i olika variationer och sammanslagningar. Viroli, *For the Love of Country*, s. 1, tar upp Eric Hobsbawm som exempel. Hobsbawm använder i sin *Nations and Nationalism* t.ex. uttrycket "national patriotism". Han beskriver även "proto-nationalism" som något som ligger nära "modern patriotism" samt "nationalism as a political force" som något annat än "state patriotism".

⁵³ Hobsbawm, *Nations and Nationalism*, s. 46, använder "proto-nationalism" som en analytisk kategori. Begreppet är i allmänt bruk. För en introduktion till diskussionen om nationalismen se s. 1–13.

⁵⁴ I Nussbaum, *For Love of Country?*, ger flera författare uttryck för ett behov av att skilja åt patriotism från banal chauvinism eller rätt och slätt nationalism. Se även Bader, 'For Love of Country'; Viroli, *For Love of Country*. För ett finskt exempel se Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 103. Istvan Hont ser trenden att sätta patriotism och nationalism mot varandra till och med som dominerande. Hont, *Jealousy of Trade*, s. 510.

⁵⁵ "The blurring of patriotism into nationalism, or even the acknowledgement of nationalism as a 'species' of patriotism reveals that we have literally lost touch with history, with a very real past in which real patriots held to a particular set of political principles and their associated practices – to a conception of citizenship that bears scant resemblance to modern nationalism." Dietz, 'Patriotism', s. 191.

I mer dramatisk ton argumenterar Maurizio Viroli för ett försök att rädda ett republikanskt-patriotiskt språk som fördunklats och undanskymts av nationalistiskt språkbruk:

Patriotismens språk har i århundraden använts för att förstärka och framkalla kärlek gentemot politiska institutioner och den livsstil som upprätthåller ett folks frihet, det vill säga kärlek gentemot republiken. Nationalismens språk formades i Europa i slutet av 1700-talet för att försvara eller förstärka ett folks kulturella, språkliga och etniska enhet. Den republikanska patriotismens fiender är tyranni, despotism, förtryck och korruption, medan nationalismens fiender är kulturell kontamination, mångfald, raslig förorening och social, politisk och intellektuell splittring.

Det är bara en typs patriotism som Viroli vill rädda, nämligen ”den patriotism som talar om medkänsla och republik, nämligen frihetens patriotism.”⁵⁶ Dietz och Viroli skiljer sig dock från Jürgen Habermas normativa försök att skapa en konstitutionell patriotism (*Verfassungspatriotismus*) som grund för en europeisk identitet i att deras argument trots sin normativa karaktär är starkt historiskt förankrade.⁵⁷

Dietz och Viroli är betydande i detta sammanhang eftersom de strävar efter att analysera det historiska språkbruket kring patriotism. Båda har som ovan anmärkts starkt normativa ståndpunkter om hur patriotism borde förstås och speciellt Viroli gör ett uppriktigt försök att omdefiniera patriotism som ett samlande ord för ett republikanskt sinnat politiskt projekt. Ett besläktat försök finner vi också hos Hugh Cunningham som analyserar det brittiska patriotiska språket. Han skiljer inte på patriotism och nationalism, men söker efter en radikal eller oppositionell patriotism i stället för en lojalistisk patriotism. I Cunninghams analys är det den radikala och oppositionella patriotismen som kunde återuppliva en patriotism på det politiska spektrets vänsterkant.⁵⁸

För den här studien är den normativa potentialen i ett omdefinierat patriotismbegrepp inte så mycket i fokus. Snarare är mitt mål att analysera det historiska språkbruket, visa på begreppens omstridda karaktär och behovet av att se de förflutna möjligheterna att använda ’patriotism’ och relaterade begrepp med koppling till fädernesland och fosterland som verktyg i politiska kamper. Det är ett faktum att ’patriotism’ och ’patriot’ som begrepp använts på många olika sätt i olika historiska sammanhang. Jussi Kurunmäki räknar till exempel upp följande förflutna betydelser till patriot: ”en republikansk revolutionär, en

⁵⁶ ”The language of patriotism has been used over the centuries to strengthen or invoke love of the political institutions and the way of life that sustain the common liberty of a people, that is love of republic; the language of nationalism was forged in the late eighteenth-century Europe to defend or reinforce the cultural, linguistic, and ethnic oneness of a people. Whereas the enemies of republican patriotism are tyranny, despotism, oppression, and corruption, the enemies of nationalism are cultural contamination, heterogeneity, racial impurity, and social, political, and intellectual disunion.” Även: ”the only patriotism that is worth being retrieved from the past must be one that speaks of compassion and republic: it has to be the patriotism of liberty.” Viroli, *For Love of Country*, s. 1–2, 17. Se även Stenius, ’Finskhetsrörelsens historia’, s. 287.

⁵⁷ För en diskussion kring konstitutionell patriotism och Habermas se Lacroix, ’For a European Constitutional Patriotism’.

⁵⁸ Cunningham, ’The language of patriotism’.

rojalist, en skötsam och flitig bonde, en anhängare av extremhögern och en anarkist.”⁵⁹ Exemplet visar på *patria*-vokabulärens (begrepp som har med fäderneslandet och des väl att göra) flexibilitet i att legitimera olika politiska ståndpunkter.

I den här studien både begränsas och utvidgas den semantiska analysen av *patria*-vokabulären. Den begränsas genom att jag skiljer på de olika orden. ’Kärlek till fäderneslandet’ noteras skilt från ’patriotism’ eller ’fosterlandskärlek’. Begreppen är sammanlänkade, men det betyder inte alltid att de har samma betydelse. Betydelsen av att en historisk aktör använde ism-ändelsen eller lade till kärlek i ett uttryck eller medvetet valde att använda vernakulära (lokalspråkliga) varianter som till exempel fosterlandskärlek uppmärksammas genomgående i studien. Ibland är dessa språkliga drag försök till att skapa variation i en text, ibland handlar det om signifikanta retoriska omskrivningar.

Perspektivet utvidgas i och med att *patria*-vokabulären inte utgör de enda begreppen vars användning analyseras. *Patria*-vokabulären analyseras utgående från sitt språkliga sammanhang i de dokument som hör ihop med de ekonomiska sällskapen. Begrepp som det allmänna bästa, ekonomi eller andra begrepp som utmärker sig i sällskapens retorik tas också i beaktande.⁶⁰

Den akademiska diskussionen om nationalismens väsen, modernistiska och primordialistiska teorier, Anthony D. Smiths *ethnie*-begrepp eller Benedict Andersons tes om nationen som en föreställd gemenskap är framför allt relevant för en teoretisk diskussion om nationalism.⁶¹ För studiet av politiskt språk kring patriotism och nation är

⁵⁹ Kurunmäki, ’Begreppshistoria’, s. 181. Kurunmäki tillämpar en här efterlyst analys av patriotisk retorik i Kurunmäki, ’Politisoiva ja epäpolitisoiva patriotismin retoriikka’; Kurunmäki, *Representation, Nation and Time*, s. 82–87, 179–194. För historiska framställningar av patriotismbegreppets användning se framför allt Vierhaus (hrsg.), *Deutsche patriotische und gemeinnützige Gesellschaften*, inledningen; Koselleck, *Begriffsgeschichten*, s. 218–239; Viroli, *For Love of Country*; Dietz, ’Patriotism’; Cunningham, ’The language of patriotism’. För nationsterminologi se Hont, *Jealousy of Trade*, s. 447–528; Saastamoinen, ’Johdatus poliittisiin käsitteisiin uuden ajan alun Ruotsissa’, s. 38–49; Ihalainen, *Protestant Nations Redefined*; Lindberg, ’Introduktion’; Lindberg, *Den antika skevheten*, s. 109–111, 124–170; Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä*, på flera ställen; Wolff, ’Pro Patria et Libertate’. Även Kemiläinen, *Nationalism*; Kemiläinen, ’Nationalismi ja patriotismi’; Kemiläinen, ’Kansallinen identiteetti Ruotsissa’ diskuterar språkbruket, dock utan att betona skillnaden mellan förflutet språkbruk och dagens heuristiska verktyg. För patriotism i Sverige under 1700-talet se även Nordin, *Fattigt men fritt folk*, s. 328–428; Nordin, ’Om kärleken till fäderneslandet’; Christenson, *Lyckoriket*, s. 126–139, och på flera ställen; Edgren, *Från rike till nation*, s. 125–163. Även kurslitteratur och andra mer populariserande verk om nationalismen har, om inte anslutit sig till en begreppshistorisk tradition, uttryckt ett visst gillande av begreppshistorien. Se t.ex. Pakkasvirta & Saukkonen, ’Nationalismi teoreettisen tutkimuksen kohteena’, s. 41. Ett mer tvetydigt förhållande till begreppshistorien finns i ett svensk-danskt översiktsverk, *Den globala nationalismen*, som först lyfter upp begreppshistoria och diskursanalys som metodologiska verktyg för nationalismforskningen, men lyfter sedan ett varnande finger mot historievetenskapens nymodigheter: ”När Kosellecks begreppshistoria i motsats till andra lingvistiskt eller rentav ’postmodernistiskt’ inspirerade försök har tilltvingat sig en viss respekt bland fackhistoriker, beror detta först och främst på att den från början gick in i en fruktbar dialog med existerande paradigmer inom historievetenskapen i stället för att uppsnigligt proklamera en ny och aldrig tidigare hörd sanning.” Hettne, Sörlin & Østergård, *Den globala nationalismen*, s. 153. Hettnes, Sörlins och Østergårds milt sagt essentialistiska karakterisering av olika vetenskapliga angreppssätts beteende kan bestridas.

⁶⁰ För semantiska fält se Ifversen, ’Text, Discourse, Concept’; Ifversen, ’About Key Concepts’.

⁶¹ För sammanfattande diskussioner om debatten se Hettne, Sörlin & Østergård, *Den globala nationalismen*; Pakkasvirta & Saukkonen, ’Nationalismi teoreettisen tutkimuksen kohteena’; Nurmiainen, ’Frågan om ”etnisk nationalism”’.

det dock viktigt att särskilja det teoretiska språkbruket från det historiska språkbruket och analysen av den senare. Nationalism var till exempel ett föga använt ord under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet, medan begreppen patriotism och nation användes flitigt.⁶² Frågan är alltså inte om begreppsbruk kring patriotism eller nation kan bekräfta en modernistisk nationalismteori eller om den stöder Anthony D. Smiths uppfattning om ett *ethnie* som de nationalistiska ideologerna använder sig av, utan snarast om vad som menades med begreppen, i vilket syfte dessa begrepp användes och vilken debatt som gällde för begreppsbruket. Det är också fråga om att identifiera de olika varianterna i hur de historiska aktörerna förhållit sig till patriotismen eller nationen. Med Virolis ord: "att tala om 'kärlek till [fädernes]landet' och 'nationalism' i allmänhet är som att lösa upp starka färger till en urvattnad färglös blandning".⁶³

Tar man användningen av dessa ord och variationen i dessa ord på allvar, kan man lätt konstatera att det inte går att självklart koppla samman patriotism och nationalism, men inte heller går det att analytiskt skilja mellan dessa två i alla sammanhang. Säkert är bara att begreppens betydelser inte är cementerade. Kopplingen mellan patriotism och nationalism finns, om den finns, i den förflutna användningen av dessa begrepp, det vill säga på samma sätt som den finns eller inte finns i retoriken i dagens akademiska diskussion om ämnet.⁶⁴ Man kan tänka sig att varje användning av dessa begrepp inte är unik i sig i och med att användningen kanske bara repeterar tidigare uttalanden, men varje användning av

⁶² Ett exempel är Aira Kemiläinenens studie över nationalism och patriotism i franska revolutionens idévärld. Kemiläinen närmar sig den akademiska diskussionen om nationalism och 'fransk nationalism' för att sedan bidra med synpunkter om den patriotiska retoriken före och under revolutionen. Asymmetrin i dessa begrepp är symptomatisk för studier som ser patriotism som ett slags protonationalism: å ena sidan kopplas nationalism och patriotism ihop, men å andra sidan förekommer nationalismvokabulären inte alls i samma grad som patriotismvokabulären i det studerade materialet. Kemiläinen, 'Nationalismi ja patriotismi'. Första belägget för 'nationalism' i *Svenska Akademiens ordbok* (inte nödvändigtvis det första belägget i svenska språket): "Fråga Lagus, om ej äfven han är anfallen af finska nationalismen". Citatet härstammar från Hjärne, *Dagen före drabningen*, s. 82. Det är ursprungligen från ett brev från Claes Livijn till L. Hammarsköld 22 mars 1804 och har tagits med i SAOB från en 1880-talsupplaga av Hjärne. Brevets karaktär tillåter inte ingående spekulationer kring betydelsen av 'nationalism', men det är uppenbart att ordet används i negativ bemärkelse. Att nästa belägg i SAOB är från slutet av samma århundrade tyder på att ordet inte användes särskilt flitigt i början av 1800-talet. Detta stöds av en sökning i finska tidningar från perioden. En jämförelse med *Oxford English Dictionary* ger ett första belägg på engelska för 'nationalism' från år 1798, men en Google Ngram-sökning tydligt visar att begreppets genombrott ägde rum först i början av 1900-talet. Se "Ngram Viewer".

⁶³ "to speak of 'love of country' or 'nationalism' in general is like melting bright colours into an insipid mixture". Violi, *For Love of Country*, s. 6. Problemet med att definiera nationalism som en entitet har givetvis noterats. Se t.ex. Pakkasvirta & Saukkonen, 'Nationalismi teoreettisen tutkimuksen kohteena', s. 40–42. Av de mest etablerade nationalismforskarna tar Benedict Anderson dels avstånd från analytiska definitioner och utgår från ett historiskt perspektiv: "Min utgångspunkt är att såväl nationalitet eller, som man kanske hellre vill uttrycka det med hänsyn till detta ords många betydelser, nationlighet som nationalism är kulturella artefakter av ett speciellt slag. För att riktigt förstå dem måste vi omsorgsfullt överväga hur de fått historiskt liv, på vilka sätt deras innebörder har förändrats över tiden och varför de i dag besitter en så djup emotionell legitimitet." Men samtidigt ger han en väldigt abstrakt definition av 'nationen' som egentligen bara är ett epistemologiskt ställningstagande, inte en definition som skiljer nationalismen från andra konstruktioner: "den är en föreställd politisk gemenskap – och den föreställs som både i sig begränsad och suverän." Anderson, *Den föreställda gemenskapen*, s. 19–21. Originalet: Anderson, *Imagined Communities*, s. 4–6.

⁶⁴ Här är mina slutsatser besläktade med Honts uppsats 'The Permanent Crisis of a Divided Mankind' som ingår i *Jealousy of Trade*, s. 447–528.

begreppen är potentiellt unik och kan innebära en omdefiniering, omkontextualisering eller ombeskrivning av begreppen.

~ ~ ~ ~

Analysen av förflutet begreppsbruk bygger i den här studien främst på en tysk begreppshistorisk tradition (*Begriffsgeschichte*) som i första hand förknippas med Reinhart Koselleck (1923–2006).⁶⁵ I mångt och mycket lånas även av Cambridgehistorikern Quentin Skinner⁶⁶ och den växande forskningstradition som diskuterat begreppshistoriska ansatser – speciellt den litteratur som strävat efter att kombinera element från både den koselleckska begreppshistorien och Skinners idéhistoriska kontextualism.⁶⁷ De begreppshistoriska traditioner som denna studie ansluter sig till har en början i 1960-talet och den språkliga vändning (*linguistic turn*) som då aktualiserades inom flera akademiska discipliner, men termen *Begriffsgeschichte* är äldre än så.⁶⁸

Det begreppshistoriska intresset för förflutna användningar av begrepp är relevant i första hand för att begreppen och därför också begreppsbruket är mångtydigt. Begrepp är förtätningar av mening och kan genom olika omskrivningar (*redescriptions*) eller nya definitioner (*redefinitions*) användas i olika syften.⁶⁹ På ett plan är begrepp något som vi inte kan definiera så att definitionen skulle hålla i fortsättningen. Själva den historiska dynamiken och den politiska kampen gör att begrepp blir omdefinierade. Med Nietzsches ord gäller detta även tvärtom: ”definierbart är endast det som inte har historia.”⁷⁰

Redan vardagsanvändningen av ett centralt politiskt begrepp som demokrati illustrerar tvetydigheten i begrepp. Både teoretiker och politiker har för sig själv minimikriterier för vad som kan anses vara egenskaper av ’demokrati’ och demokratiska förfaranden. Ofta inbegrips fria val, allmän rösträtt, och dessutom garantier för medborgerliga friheter såsom tryckfrihet och föreningsfrihet. Ändå är det svårt att bestämma sig för hur mycket

⁶⁵ Om Kosellecks liv och karriär se Jordheim, *Läsningens vetenskap*, s. 154–185; Olsen, *History in the Plural*; Sebastián & Fuentes, ’Conceptual History, Memory, and Identity’.

⁶⁶ Om Skinners liv och karriär se Koikkalainen & Syrjämäki, ’Quentin Skinner’.

⁶⁷ För goda och översiktliga introduktioner till begreppshistorien se Richter, *History of Political and Social Concepts*; Jordheim, *Läsningens vetenskap*; Kurunmäki, ’Käsitehistoria’; Kurunmäki, ’Begreppshistoria’. Hampshire-Monk, Tilman & van Vree (eds.), *History of Concepts*. Se även Palonen, ’The History of Concepts as a Style of Political Theorizing’; Johdanto i Hyvärinen & al., *Käsitteet liikkessä*, s. 9–17; Martin J. Burke har framställt en användbar förteckning över begreppshistoriskt relevanta texter på <http://www.concepta-net.org/links> [läst december 2009]. Se även <http://www.historyofconcepts.org>, för en databas för relevant litteratur.

⁶⁸ Ett av de mest berömda beläggerna är från G. W. F. Hegel i ’Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte’, där begreppshistoria kontrasteras med universell historia, pragmatisk historia och kritisk historia. Se Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä*, s. 18; White, *Metahistory*, s. 99–103. Den filosofiska begreppshistoriska traditionen skiljer sig från den koselleckska begreppshistorien. Se närmare Richter, *History of Political and Social Concepts*, s. 9–25.

⁶⁹ Koselleck, ’Einleitung’; Koselleck, *Vergangene Zukunft*, s. 114–124. Kosellecks diskussion om begrepp är mycket mer ingående. Om ombeskrivningar och nya definitioner se Skinner, *Visions of Politics* I, s. 183–185.

⁷⁰ Nietzsche, *Zur Genealogie der Moral*, s. 71 (del II, punkt 13): ”definierbar ist nur Das, was keine Geschichte hat.” Koselleck, ’Einleitung’, s. XXIII; Koselleck, *Vergangene Zukunft*, s. 120, återger citatet, men har ändrat ”definierbar” till ”definierbar”.

tryckfrihet eller hur inklusiv rösträtten ska vara för att demokratins kriterier fullföljs. Alla dessa begrepp (ofta även andra) är dessutom alla i sig potentiella föremål för politiska tvister och ökar den tvetydighet som finns inbakad i demokratibegreppet.⁷¹ Samma tvetydighet finns i den förflutna användningen av begrepp som patriotism. Dess användning byggde alltid på en viss gemensam uppfattning om vad som kunde tillhöra patriotismen, men ingredienserna var aningen olika i olika stunder. Patriotismen som begrepp kunde stå för en positiv framåtriktad känsla eller ett radikalt och hotfullt svärmeri. I andra sammanhang kan patriotism helt enkelt ha stått för förlegade åsikter.

För att tala med W. B. Gallie kunde man tala om begrepps oundvikliga stridbarhet (*essentially contested concepts*).⁷² Användningen av begrepp som demokrati i sammansättningar med andra ord ökar ofta tvetydigheten, inte minst då sammansättningen placerar demokratibegreppet i ett sammanhang som i allmänhet är fritt från många av de attribut som kopplas till demokrati. Så är fallet till exempel i sättet att tala om 'universitetsdemokrati', 'företagsdemokrati' eller 'demokratiutbildning'. Samma gäller förstås *patria*-vokabulären. Ett skifte från att man talade om 'kärlek till fäderneslandet' till att man allt oftare började tala om 'fosterlandskärlek' öppnade nya möjligheter för användningen av begreppen – ett fenomen som jag återkommer till senare i texten.

I andra hand ligger intresset för att studera begreppens historiska användning i att begrepp både är indikatorer på historisk förändring och utlösande faktorer i historiska förlopp.⁷³ Uppkomsten av ett nytt begrepp kan alltså vara ett tecken på att något nytt uppstått i realvärlden. Exempelvis har offentlighetsbegreppets uppkomst kopplats till att en ny uppfattning om offentlig samvaro uppstod på 1700-talet.⁷⁴ Samtidigt är begreppsbruket inte bara till för nya fenomen som kräver ett nytt språkligt uttryck. Introduktionen av nya begrepp eller nya användningar av gamla begrepp kan också vara ett sätt att delta i en kamp om begreppens betydelse och på så vis påverka det historiska förloppet. I enlighet med detta utgår begreppshistorien från att enhetliga överhistoriska definitioner på begrepp som tillämpas i historisk forskning inte kan nå det historiska språkbruket och den historiska erfarenhet som är inbäddad i det. Varje tid och varje aktör har haft sina orsaker att använda begreppen på ett visst sätt och här ligger också nyckeln till att närma sig den historiska dynamiken genom olika talhandlingar.⁷⁵

Begreppshistoriska ansatser väcker lätt associationer till lexikala verk, framför allt gäller det den tyska begreppshistoriska traditionen. Lexikonet *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* 1–8 (1972–1997) redigerat av

⁷¹ Freedon, 'Conceptual History, Ideology and Language'.

⁷² Gallie, *Philosophy and the Historical Understanding*, s. 157–191.

⁷³ Koselleck, *Vergangene Zukunft*, s. 120: "Ein Begriff ist nicht nur Indikator der von ihm erfaßten Zusammenhänge, er ist auch deren Faktor."; Ifversen, 'About Key Concepts', s. 66. Se även Koselleck, 'Einleitung'.

⁷⁴ Habermas, *Bürgerlich Öffentlichkeit*, s. 12. Se även Hölscher, 'Öffentlichkeit'.

⁷⁵ Om olika sätt att hantera historiskt språk i förhållande till analytiskt språkbruk se Stenius, 'Begreppshistoriska temperament'.

Otto Brunner, Werner Conze och Reinhart Koselleck⁷⁶ samt bokserien *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich, 1680–1820* redigerad av Hans-Jürgen Lüsebrink och Rolf Reichart torde ligga i grunden för dessa uppfattningar. Även på andra håll har samlingsverk med artiklar organiserade under enskilda begrepp eller begreppskluster varit en utmärkande form för begreppshistoriska publikationer.⁷⁷ Trots detta är varken ett lexikalt format eller organisation under enskilda begrepp något som behöver vara utmärkande för begreppshistoriska studier. I föreliggande studie ska det begreppshistoriska angreppssättet förstås först och främst som ett intresse för de språkliga konventioner som står att finna i källtexterna, inte ett format för hur texten lagts upp.

För studier som fokuserat på att presentera diakrona historier över användningen av ett begrepp har det gällt att semasiologiskt analysera alla de betydelser som förknippats med ett speciellt ord och onomasiologiskt analysera alla de beteckningar eller ord som getts åt en betydelse.⁷⁸ Den här studien utgår inte från enskilda begrepp utan från Finska hushållningssällskapet samt dess svenska och europeiska systemsällskap som forum för begreppsbruk. Speciellt intresse riktas mot patriotisk vokabulär och det semantiska fältet kring begrepp som patriotism, fädernesland och fosterland. Avsikten har varit att granska på vilket sätt dessa begrepp använts just inom de ekonomiska sällskapen och undersöka ifall de ekonomiska sällskapen dels skapat och dels varit bundna till ett specifikt patriotiskt språkbruk som kombinerade ekonomiskt förbättringsarbete med kärlek till fäderneslandet. På det sättet är den onomasiologiska analysen inte framträdande i den här studien. Fokus ligger snarare på enskilda retoriska drag i de analyserade texterna och närmar sig en tradition av retorisk begreppshistoria som förknippas med Jyväskyläpolitologen Kari Palonen.⁷⁹

För den retoriska begreppshistorien handlar det inte bara om vad historiska aktörer menade när de skrev (eller talade) på ett visst sätt, utan också om vad de gjorde med talhandlingen (*speech act*) i fråga.⁸⁰ Begrepp kan användas till att uppfylla olika funktioner. Koselleck räknar till exempel upp kategorier som motbegrepp, slagordsbegrepp, och framstegsbegrepp.⁸¹ Andra funktioner är också tänkbara, till exempel kan användningen av

⁷⁶ För en initierande diskussion om *Geschichtliche Grundbegriffe* se Palonen, 'A Train Reading Marathon'.

⁷⁷ Ball, Farr & Hanson, *Political Innovation and Conceptual Change*; Hyvärinen & al., *Käsittöet liikeessä*; Lindberg (red.), *Trygghet och äventyr*; Fernández Sebastián & Francisco Fuente (dir.), *Diccionario político y social*. Hans Ulrich Gumbrecht ser begreppshistoriens lexikala produkter inom det tyska språkområdet till och med som överväldigande och dominant. En del av hans kritik av begreppshistorien bygger just på en kritik av formatet. Gumbrecht, *Dimensionen und Grenzen*. Uppenbart är att begreppshistorisk forskning även utkommit i mindre rigida format än det lexikala. För översikter på begreppshistorisk forskning i Sverige, Danmark och Finland se Lindberg, 'Begreppshistoria i Sverige'; Nevers, 'Om begreppshistorie i Danmark'; Marjanen, 'Begreppshistoria i Finland'.

⁷⁸ Koselleck, 'Einleitung', s. XXI–XXII. För ett exempel se Stenius, 'Kansalainen', s. 309, och hela texten.

⁷⁹ Se Palonen, *The Struggle with Time*; Palonen, *Quentin Skinner*.

⁸⁰ Skinner, *Visions of Politics* I, s. 103–127 ('Interpretation and the understanding of speech acts'), speciellt, s. 103–111. Skinner bygger här på Austin, *How to Do Things with Words*. Austin delar in olika talhandlingar i lokuta, illokuta och perlokuta handlingar. Skinner följer samma ord, men använder dessa på ett annorlunda sätt. Se även Kurunmäki, 'Begreppshistoria', s. 189.

⁸¹ Koselleck, 'Einleitung', s. XXV–XXVI.

ett visst begrepp vara ett försök att anknyta till en viss historisk tradition och på detta sätt få stöd för ett yttrande.⁸²

Tanken om att användningen av begrepp kan vara ett sätt att hänvisa till en historisk tradition är speciellt viktig för denna studie i och med att den skildrar en ekonomisk-patriotisk diskurs och dess utveckling inom ekonomiska sällskap i allmänhet och inom Finska hushållningssällskapet i synnerhet. Logiken i att skildra utvecklingen av en diskursiv tradition, trots att denna tradition innehåller inbördes motstridigheter, kan försvaras just med att det repetitiva bruket av liknande begrepp upprätthöll en tradition.

~ ~ ~ ~

Ekonomisk patriotism är inte ett historiskt begrepp som ofta skulle förekomma i källtexterna, utan ska ses som en analytisk kollektivbenämning för all *patria*-vokabulär som kopplas till ekonomiskt förbättringsarbete. Tal om fädernesland, fosterland och patriotism hör alla i detta arbete till den ekonomiska patriotismens sfär i den mån retoriken var förknippad till hushållning. Med andra ord används ekonomisk patriotism som en förkortning för situationer där *patria*-vokabulär och ekonomisk vokabulär hör till samma semantiska fält.⁸³ Det säger sig självt att även andra begrepp kunde ingå i samma semantiska fält.

I sig är ekonomisk patriotism ett etablerat analytiskt begrepp speciellt i samband med ekonomiska sällskap i Europa.⁸⁴ Att verksamhetens tyngdpunkt i dessa sällskap låg på hushållning och näringarnas främjande och att aktörerna själva ansåg sig arbeta för fäderneslandet eller rätt och slätt såg sig som patrioter kommer att påvisas i denna studie. Ändamålet är att visa hur den ekonomiska patriotismen fann ett hem i 1700-talets ekonomiska sällskap och ingick i sällskapens retorik även efter att ekonomiska sällskap grundades runt om i Europa och i kolonierna till europeiska stormakter. Långt senare marginaliserades den ekonomiska patriotismen till förmån av andra former av patriotism, alltså förändrades det semantiska fältet kring *patria*-vokabulären. Ändamålet är dock inte att se den ekonomiska patriotismen som en enhetlig diskurs eller ideologi. Snarare är tanken att den ekonomiska patriotismen inbegriper en räckta olika begreppsliga kombinationer och politiska syften. Den stora berättelsen om ekonomisk patriotism inbegriper många mindre, men lika relevanta berättelser kring *patria*-vokabulärens användning och dess kopplingar till ekonomiskt reformarbete.

Det är skäl att påpeka att för perioden före 1760-talet är ekonomisk patriotism ett analytiskt begrepp som har få motsvarigheter i sällskapens förbättringsdiskurs. I till exempel 1720-talets Edinburgh och 1730-talets Dublin var både patriotism och ekonomi

⁸² För en inflytelserik diskussion om förlutna erfarenheter och framtidspotential som är inbäddade i begrepp se Kosellecks berömda essä ”’Erfahrungsraum’ und ”’Erwartungshorizont’ – zwei historische Kategorien”. Essän är översatt till svenska i Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia*, s. 165–195.

⁸³ Om semantiska fält se Ifversen, ’About Key Concepts’, s. 70–73.

⁸⁴ Se t.ex. Wyss & Stuber, ’Paternalism and Agricultural Reform’; Neele, ’Between Mainstay and Internal Colony’.

(*oeconomy*) begrepp som användes sparsamt. Båda begreppen slog ordentligt igenom i Europa på 1760-talet. Att begreppen blev populära innebar en ny fas i diskursen kring ekonomi och patriotism. Båda begreppen var starkt knutna till en uppfattning om allmännyttan. I mycket av det material som analyseras i detta arbete står patriotism som ett slags asymmetriskt motbegrepp till egennyttan. Att handla patriotiskt, var att förbise egennyttan och arbeta för det allmänna. Under 1700-talet blev tanken att det egna intressets främjande också kunde främja allmännyttan allt vanligare i ekonomiskt tänkande. Från Bernard Mandeville, till David Hume och vidare från Anders Nordencrantz till Anders Chydenius fanns detta nya tänkande mer eller mindre närvarande.⁸⁵ Patriotismen och den allmänna nyttan som begrepp var tånjbara i att det var fullt möjligt betona patriotiskt handlande som gagnade det allmänna och samtidigt hävda att människors strävan till egen lycka och välbefinnande inte stred emot detta.

För ekonomivokabulären (ekonomi och hushållning med sammansättningar) finns en lång kontinuitet från antiken. Det är viktigt att notera att ekonomi och hushållning faktiskt delar etymologi. Men det var under 1700-talet som ekonomivokabulären fick en stark framtidsorientering. Intresset för ekonomi blomstrade liksom en allmän uppfattning om att såväl individer som ständer kunde främja ekonomisk tillväxt. Här är sjuårskriget och 1760-talet en vändpunkt.

Under 1700-talet började man allt mer uppfatta ekonomiska frågor som vetenskapliga frågor. Det var inte längre fråga om hushållet och hemmet så mycket som om hur man kunde styra produktionen inom jordbruk och manufakturer. På så vis skulle man gynna invånarnas välbefinnande. I början av 1800-talet kom ekonomibegreppet att få nya sammansättningar av vilka framför allt nationalekonomi och politisk ekonomi har förblivit viktiga för vårt vardagsspråk.⁸⁶ Det är viktigt att notera att ekonomi- och hushållsbegreppen definierades olika beroende på enskilda skribenters syn på ledande näringar. Fysiokratiskt sinnade skribenter kunde betona jordbruk och handel medan andra lade vikten på mekanik och manufakturer.

Det var också under 1760-talet som *patria*-vokabulären diversifierades.⁸⁷ I svenska språket byttes ordet fädernesland allt oftare ut mot ordet fosterland.⁸⁸ Kärleken till fäderneslandet, fosterlandskärlek och patriotism erbjöd en reservoar av uttryck som kunde laddas olika och som tillät skribenter att betona olika saker i förhållande till fäderneslandet. Begreppet patriotism genomgick en radikalisering i och med att det inte bara hade att göra med enstaka personers patriotism, utan även kunde användas som en beteckning för en allmän anda med potentiellt omvälvande följder för samhället. Den förra användningen var vanligare, men som kommer att visas senare, förekom den nya användningen även i publikationer av ekonomiska sällskap. En annan definitiv vändpunkt är då *patria*-

⁸⁵ Tolonen, *Mandeville and Hume*; Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä*; Magnusson, *Äran, korruptionen och den borgerliga ordningen*, s. 25–96.

⁸⁶ Se Burckhardt, Oexle & Spahn, 'Wirtschaft'; *SAOB*; uppslagsordet "ekonomi".

⁸⁷ Se Viroli, *For Love of Country*; Ihalainen, 'The Concepts of Fatherland and Nation'.

⁸⁸ Lindberg, *Den antika skenheten*, s. 142–150; *SAOB*; uppslagsorden "fädernesland" och "fosterland".

vokabulären allt oftare mot sekelskiftet 1800 kopplades till utvecklandet av språk, historia och litteratur. Även här kunde *patria*-vokabulärens hela spektrum användas för att omdefiniera invånarnas relation till sitt fädernesland.

Min avsikt är att visa hur det ekonomiska förbättringsarbetet och fäderneslandets förkovran kombinerades redan i Dublin, och att det finns en viss kontinuitet i förhållande till senare sällskap som i sin retorik oftare använde sig av begrepp som ekonomi och patriotism. Denna kontinuitet innebar samtidigt en retorisk styrka för sällskapen i fråga, men kunde också bli ett hinder för innovation. Utgående från den stora variation av historiska definitioner på begrepp som fädernesland, fosterland, patriotism och ekonomi försöker jag inte definiera begreppen på ett visst sätt. Det är alltid den historiska användningen i källspråket och de historiska debatterna som är utgångspunkten för analysen.

Asymmetriska relationer och begreppsöverföringar

Enligt en vanlig devis inom humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning har ett internationellt fenomen en internationell förklaring, medan nationellt begränsade fenomen förklaras med nationella utvecklingsmönster. Påståendet är i sig logiskt, men i studiet av komplexa internationella eller transnationella kulturellt konstruerade fenomen, till exempel intellektuella rörelser, låter sig den ständiga växelverkan mellan olika nationella kontexter inte fångas i termer av antingen strikt internationellt eller strikt nationellt.⁸⁹

1700-talets ekonomiska sällskap, deras patriotisk-ekonomiska diskurs och entusiasm för reformer på lokalplanet var en global företeelse, som formades på olika sätt i olika lokala förhållanden. Olikheter i sig är en fruktbar utgångspunkt för jämförelser, men samtidigt utgör komplexiteten i samhälleliga fenomen som sällskap och deras begreppsbruk ett problem för den komparativa forskningen.

Jämförande forskning väljer i sin enklaste form ett objekt som studeras i olika sammanhang. Vi kan tänka oss till exempel en jämförelse av hur vatten reagerar i noll grader Celsius jämfört med hur vatten reagerar i hundra grader Celsius. I kliniska förhållanden kan vi utesluta andra faktorer än växlingen i temperatur och kan läsa ut ett objektivt svar. Då vi jämför kulturellt konstruerade objekt i olika kulturellt konstruerade sammanhang är det omöjligt att isolera jämförelseobjekten. Det är till exempel angeläget att jämföra fattigdom i olika länder, men problemet är att fattigdom definieras olika i olika länder. För att kunna komma fram till jämförande data av något slag, behövs definitioner på fattigdomens idealtyp. Ännu mer komplicerat ter det sig då jämförelsen gäller en historisk utveckling och dessutom gäller historiskt språkbruk. I ett sådant sammanhang kan

⁸⁹ Jacobs, *Living the Enlightenment*, s. 18 argumenterar i enlighet med denna princip i sin nytolkning av frimurarna som en internationell rörelse.

man för det första inte tänka sig att lösa problemet med en analytisk definition (till exempel definitionen av ett begrepp) om man också vill ta hänsyn till det historiska språkbruket. För det andra kan man inte förbise att sammanhanget i vilket jämförelsen sker (till exempel olika ekonomiska sällskap) också är i konstant tillstånd av förändring. För det tredje är kulturellt konstruerade objekt högst antagligen i någon form av samverkan (till exempel begreppet patriotism i olika länder). För det fjärde har forskaren själv en relation till det ena eller andra objektet, en relation som dessutom också är i ständig förändring.⁹⁰

För internationella mellanspråkliga begreppshistoriska jämförelser har just själva jämförelseobjektets definition vållat problem. Dels har det påpekats att man i idealfall skulle behöva ett metaspråk för att rättvist kunna behandla användningen av ett visst begrepp i olika kontexter.⁹¹ Dels har man sett en risk i att utgå från etymologiska kriterier i valet av jämförelseobjekt (till exempel ord besläktade med ordet liberal) i olika länder eller språkliga sammanhang. Då till exempel det liberala språket används och utvecklas inom en politisk sfär, följer den inte nödvändigtvis samma etymologiska rötter (till exempel ord besläktade med frihet) i olika kulturella kontexter.⁹² Kort och gott handlar problemet om att entydigt kunna definiera ett jämförelseobjekt i olika jämförbara enheter. Ett sätt att närma sig problemet är att försöka isolera de analyserade begreppen och studera dem utgående från så likadana källserier som möjligt.⁹³ Man kan tänka sig att studera användningen av ett begrepp i till exempel encyklopediska texter i olika länder. Svårigheten i detta angreppssätt ligger dock i att definiera vilka jämförande resultat handlar om jämförelseobjektet eller just enheten inom vilket jämförelseobjektet studeras. Med andra ord bör man fråga sig om resultaten handlar om olika användningar av ett visst begrepp i olika länder eller om de främst handlar om olika traditioner av att författa encyklopedier.

Ett annat sätt att närma sig problemet – och detta är avsikten i denna studie – är att komplettera det jämförande perspektivet med studiet av kulturella överföringar och korsningar.⁹⁴ I stället för att göra jämförelser mellan olika nationer, strävar denna studie

⁹⁰ För en kritik av jämförande historia och programmatisk introduktion till *histoire croisée* som en approach se Werner & Zimmermann, 'Beyond Comparison'. Om en *histoire croisée* av begrepp se Marjanen, 'Undermining Methodological Nationalism'.

⁹¹ Koselleck, Steinmetz & Spree, 'Drei bürgerliche Welten?', s. 21–22.

⁹² Leonhard, 'From European Liberalism to the Languages of Liberalisms', s. 20. John Pocock närmar sig samma fråga genom att diskutera översättningen av ett begrepp från ett dominant språk som engelska: "There is (rather, there must have been) the danger of ascribing the same concept or the components or variations of the same word, to the same word or the cognates of the same word wherever they occur in the historical record. This one implicitly does, or comes too close to doing, whenever one uses the word *state* as a translation of the Greek *polis*, the Chinese *kuo*, the Latin *civitas* or *imperium* or *res publica*, the early modern English *commonwealth*, the Florentine *stato*, the French *état*, or the English *estate*." Pocock, 'Concepts and Discourses', s. 54. Se även Leonhard, 'Translation as Cultural Transfer'.

⁹³ För imponerande exempel se Ihalainen, *Protestant Nations Redefined*; Leonhard, *Liberalismus*.

⁹⁴ Werner & Zimmermann, 'Beyond Comparison'; Marjanen, 'Undermining Methodological Nationalism'; Nygård, *Henri Bergson i Finland*, s. 19–36; Strang, 'Den perifera eklekticismens gränser och potential'; Wolff, *Vänskap och makt*; Ranki, *Isänmaa ja Ranska*, s. 32–49; te Velde, 'Political Transfer'. För diskussioner om överföringar och korsningar och begrepp se Stenius, 'Kansalainen', s. 309–312; Stenius, 'The Finnish Citizen'; Palonen, 'Eurooppalaiset poliittiset käsitteet'; Pernau, 'Whither Conceptual History?'; Chakrabarty, 'Postcoloniality and the Artifice of History'; Teubner, 'Legal Irritants'; Bal, *Travelling Concepts*, på flera ställen;

efter att identifiera och analysera hur politiskt språk överförs genom översättningar, förflutna jämförelser och rätt och slätt genom import och anpassning till nya språkliga och lokala kontexter.⁹⁵ Målet är att kunna studera Finska hushållningssällskapet och andra ekonomiska sällskap i såväl i nationella sammanhang som i icke-nationella kontexter. Perspektivet strävar efter att luckra upp den metodologiska nationalismens tradition⁹⁶, det vill säga traditionen av att se nationalstaten som en primär, ofta oreflekterad enhet för historiskt studium. Samtidigt är avsikten att inte fastna i en alltför rigid distinktion mellan internationellt och nationellt.

Målet är i sig inte att avstå från nationen eller nationell utveckling som studieobjekt, utan snarare att bidra till ett ökat intresse för gränsöverskridningar i historien för att bättre kunna analysera också den nationella kontextens betydelse. En av målsättningarna i den här studien är uttryckligen att notera hur utländska exempel kunde användas som retoriska drag i inhemsk debatt. I sådana situationer gjordes det utländska till en del av inhemsk politik och då flöt också kategorierna utländskt och inhemskt samman.

~ ~ ~ ~

Problematiken ovan liknar de frågor som dyker upp i den allt mer omfattande diskussionen om upplysningens internationella och nationella särdrag.⁹⁷ Upplysningens definitioner i den historiska litteraturen varierar stort från epokbeteckningar till och definitioner av filosofiska

Leonhard, 'Translation as Cultural Transfer'. Kulturella överföringar innebär sällan direkta överföringar som skulle lämna det överförda begreppet eller idén oförändrad. I forskningslitteraturen förekommer en mängd uttryck för att understryka hur kulturella överföringar i sig innebär en förändring eller hur det överförda objektet aktivt förändras av enstaka aktörer. Exempel på termer är *appropriation* (Irène Herrmann, Stefan Nygård & Johan Strang), *innovative reception* (Jussi Kurunmäki), *adaptation* (Marjanen), *transplant* versus *irritant* (Gunther Teubner), *readings* (Adriana Luna), *domestication* (översättningvetenskap), *vernakularisering* (postkolonial teori). Alla dessa har kommit till i olika intellektuella miljöer och bär med sig element från sina respektive traditioner.

⁹⁵ För översättningar och begreppshistoria se Richter & Burke (eds.), *Why Concepts Matter*; Kontler, 'Translation and Comparison'. För förflutna jämförelser som en retorisk resurs i en inhemsk debatt se Kettunen, 'The Power of International Comparison'; Kettunen, *Kansallinen työ*, s. 213–269; Kettunen, *Globalisaatio ja kansallinen me*, s. 12–16 och på flera ställen; Kurunmäki, 'Different styles of parliamentary democratisation'; Marjanen, 'Undermining Methodological Nationalism', s. 256–260.

⁹⁶ Om metodologisk nationalism se främst Beck & Sznaider, 'Unpacking cosmopolitanism'. Även Beck & Sznaider, 'A Literature'; Beck, 'The Cosmopolitan Perspective'; Beck, 'The Cosmopolitan Society'; Wimmer & Glick Schiller, 'Methodological Nationalism and Beyond'; Chernilo, 'Social Theory's Methodological Nationalism'; Chernilo, *A Social Theory of the Nation-State*, s. 7–32. För en diskussion om historieskrivningens användning nationalstaten som forskningsenhet se Ther, 'Beyond the Nation'; Marjanen, 'Undermining Methodological Nationalism'.

⁹⁷ Se Robertson, 'Enlightenment above National Contexts' och dess kritik av Porter & Teich (eds.), *Enlightenment in National Contexts*. Se även Teich, 'How It All Began'; Giesen, 'Cosmopolitans, Patriots, Jacobins and Romantics'. En sammanfattande diskussion om en upplysning kontra flera upplysningar finns i Chisick, 'Looking for Enlightenment'. En del av debatten har även förts i Norden. Se framför allt Frängsmyr, *Sökandet efter upplysningen*; Christensson, *Lyckoriket*, s. 5–10; Lindberg, 'Utilism och upplysning'; Skuncke, 'Was There a Swedish Enlightenment?'; Manninen, *Valistus ja kansallinen identiteetti*, s. 9–20. Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä*, s. 28–30 sammanfattar delar av diskussionen på ett överskådligt sätt och drar slutsatser som motsvarar dem som försvaras i denna studie. En explicit koppling mellan upplysning och ekonomiska sällskap är vanlig. Tydligast är detta hos Engelhardt som anser att patriotiska sällskap i Danmark var ett tecken på att upplysningen nått sin praktiska fas. Engelhardt, 'Patriotism, Nationalism and Modernity'.

program till försök att identifiera en historisk rörelse som kan samlas under begreppet upplysning.⁹⁸ Liksom i fråga om 'patriotism' och 'nationalism' är behovet av att kunna nå en tillfredsställande överhistorisk definition av 'upplysning' inte aktuellt för denna begreppshistoriskt inriktade studie.⁹⁹ Däremot är frågan om nationella varianter av internationella fenomen av central betydelse för att kunna studera Finska hushållningssällskapet och dess politiska språkbruk i ett transnationellt perspektiv.

I fråga om upplysningens internationella och nationella karaktärsdrag handlar det, som John Robertson påpekat, om hur man i olika länder hänvisade till centrala texter som producerats inom och för den transnationella litterära republiken och hur man sedan anpassade dessa till lokala förhållanden. Robertson fäster speciellt uppmärksamhet vid tidens politiska ekonomi. Han menar att politisk ekonomi på ett helt annat sätt än till exempel religionskritik och andra mer radikala strömningar som ofta förknippas med den franska upplysningen hade en genomslagskraft i hela Europa och blev en diskurs som överskred nationella sammanhang. Även om man inom den litterära republiken kunde identifiera de stora problemen för ekonomisk utveckling och diskuterade dem utgående från samma auktoriteter, var svaren till problemen rätt olika på olika håll i Europa. Diskussionen var asymmetriskt lagd i den mån att nyckeltexter medlades genom väldigt olika traditioner. David Humes ekonomiska författarskap diskuterades i Neapel genom franska översättningar och i kontexten av franskt ekonomiskt tänkande, medan diskussionen i Skottland hade en annan relation till det franska.¹⁰⁰ Förhållandet till centrum skiftade.

Det säger sig självt att 1700-talets ekonomiska sällskap och deras ekonomisk-patriotiska språkbruk utgör ett liknande problemfält för jämförande studier. De ekonomiska sällskapens ledamöter var aktörer i den litterära republikens diskussion om politisk ekonomi. Samtidigt var sällskapen ett praktiskt resultat av samma diskussion. Även om flera av 1700-talets författare och tidskrifter explicit strävade efter att nå en internationell publik, hade de ekonomiska sällskapens publikationer sällan samma ambitionsnivå.¹⁰¹ Trots det var de ekonomiska sällskapen måna om att ansluta sig till en rörelse av ekonomiska

⁹⁸ Frängsmyr, *Sökandet efter upplysningen*, s. 17–46.

⁹⁹ Snarare skulle det vara intressant att studera den historiska användningen av 'upplysning' som retorisk resurs. I viss mån har detta gjorts t.ex. i Patrik Lundells viktiga studie *Pressen i provinsen*. Se även Minna Ahokas, *Valistus*, s. 12–15, och på flera ställen. För en språkhistoriskt förankrad studie om upplysningsberättelsens tillkomst se Edelstein, *The Enlightenment*. Se även Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä*, s. 28–30.

¹⁰⁰ Robertson, 'Enlightenment above National Contexts'. Robertsons i övrigt övertygande argument fäster sig i onödan vid just upplysningsbegreppet. Fokus på politisk ekonomi som gemensam diskurs i 1700-talets Europa skulle eventuellt ha gjort texten även kraftigare. Detta skulle likna greppet i Honts *Jealousy of Trade*. Se även Reinert, *Translating Empire*.

¹⁰¹ Det ekonomiska sällskapet i Bern hörde till de internationellt mest aktiva. De publicerade sin tidskrift både på tyska och franska, med avsikten att den senare skulle läsas internationellt. Se Hont, 'Correcting Europe's Political Economy', s. 1–2. Tidskrifter som *Journal des Sçavans* (1665–1792), *Journal de Trévoux* (1701–1767), Pierre Bayles *Nouvelles de la république des lettres* (1684–1718) och Jean Le Clercs *Bibliothèque universelle et historique* (1686–1693), *Bibliothèque choisie* (1703–1713) och *Bibliothèque ancienne et moderne* (1714–1727) strävade alla efter att nå en internationell publik. Korkman, 'Conscience and Police in the *Bibliothèque raisonnée*', s. 19.

sällskap i Europa bland annat genom att kalla utländska prominenta aktörer inom ekonomins område till hedersledamöter eller korresponderande medlemmar och genom att hänvisa till andra sällskap som ett slags modeller för det egna sällskapet. Sällskapen skilde sig i sina visioner, sin organisation, sina medlemmar och sin ställning i lokala politiska och ekonomiska sammanhang, men hänvisade oftast ändå till en större tradition av att förbättra det egna landets ekonomiska förhållanden genom sällskapet som organisation.

För att kunna placera Finska hushållningssällskapet i sitt sammanhang av ekonomiska sällskap, studeras de olika sällskapen som forum eller kommunikativa utrymmen (*communicative space*) inom vilka patriotisk-ekonomisk retorik kunde förhandlas.¹⁰² Sällskapen kunde dra nytta av den transnationella rörelse som den anslöt sig till, men denna tradition kunde också bli en barlast för dem i och med ändrade politisk-ekonomiska förhållanden, vilket kommer att visas utgående från utvecklingen i Finland från 1820-talet framåt.

Namnskick, källor och uppläggning

I och med att fokus i denna studie ligger på språket hos ekonomiska sällskap diskuteras även sällskapens namn som en betydande markör för de nyckelbegrepp som sällskapen använde. Min strävan har varit att vid första nämnandet av ett sällskap återge originalnamnet på originalspråk och enligt originalstavning då det har varit möjligt. Sedan har sällskapens namn översatts till modern svenska. Engelska inkluderas ofta i löpande svensk text, med det hade varit otympligare att inkludera namn på ryska, italienska och spanska. Genom översättningar behandlas de olika språken lika med ett undantag. *Royal Society* i England är så allmänt känt att det ingår med originalnamn genom avhandlingen. I vissa fall har det även varit skäl att ange senare etablerade namn på sällskap för att underlätta informationssökning om vissa sällskap, till exempel är det värt att notera att Sällskapet för uppmuntran av konsterna, manufakturerna och kommersen (*Society for the Encouragement of Arts, Manufactures and Commerce*) grundat i London 1754 är allmänt känt som *Society of Arts* eller *Royal Society of Arts*. Dessa kortformer etablerades först senare och används i allmänhet inte i den här studien, men den som intresserar sig för sällskapets historia hittar litteratur enligt de senare namnen. I fråga om sällskap och andra organisationer med svenska namn används historiska namn med moderniserad stavning, till exempel Kungliga svenska lantbruksakademien i stället för det moderna Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien (från och med år 1956). Vid första omnämnande och i vissa speciella fall har jag valt att betona källtexternas namnform och skrivit till exempel Kongl. Svenska Lantbruks Akademien (ibland ”Lantbruks-Akademien” med bindestreck).

¹⁰² Jfr Palonen, ’Eurooppalaiset poliittiset käsitteet’. Jag är tacksam Willibald Steinmetz för synpunkter i ämnet.

Ändringar i namnen har i allmänhet diskuterats på lämpliga ställen. Sällskapens namn är intressanta då de i många fall kristalliserar sällskapets mål i några ord, men speglade ofta sällskapets karaktär och tidens anda med viss fördröjning. Samhällslivet, det politiska språkbruket och organisationernas verksamhet ändrades ofta snabbare än man hann ta nya namn i bruk. Ett namnbyte kom oftast på fråga efter att en förändring i verksamheten redan länge varit uppenbar. Namnbytet ska inte enbart ses som ett tecken på en förändring i sällskapets karaktär. De kunde också vara stunder för tvister om sällskapets väsen och således försök att omdefiniera sällskapet. I vissa fall fanns det utomstående orsaker till namnbyten, såsom en förändring i konstitutionell status (som i fallet av Kungliga finska hushållningssällskapet som blev kejserligt år 1809). Också i sådana fall innebar namnbytet en öppning för att försöka omdefiniera organisationen.

~ ~ ~ ~

Den föreliggande studien bygger först och främst på material som producerats av enskilda ekonomiska sällskap. Intresset har främst legat på formativa dokument som fastställt sällskapets väsen och presenterat nyckelbegreppen för deras politiska retorik. Stadgar, första publikationer och tidiga tidningsnotiser om sällskapen hör till studiens viktigaste källor. Ofta är det första numret av en publikationsserie eller ett sällskaps första offentliga framträdande som analyseras. Sällskapens verksamhet förändrades förstås under årens lopp, men utgångspunkten i denna studie har varit att texterna i de första publikationerna, stadgarna och sällskapens första namn har utgjort en retorisk reservoar som sällskapet senare varit tvungen att ta ställning till. De tidiga texterna ses inte som representativa för en längre period, men genom att de varit formativa har de varit av speciellt stor betydelse för sällskapens självförståelse.

I fråga om de europeiska sällskap som analyseras har jag inte strävat efter en heltäckande genomgång av tillgängligt källmaterial. Analysen bygger i första hand på existerande forskningslitteratur men illustreras med enskilda exempel från historiska källor – speciellt i fall då litteraturen återger centrala dokument. Ju närmare studien når Finska hushållningssällskapet, desto större roll spelar historiskt källmaterial i analysen.

I fråga om Finska hushållningssällskapets har Lars Zilliacus arbete *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter – en källa för forskningen* I–VI fungerat både som en värdefull inledning och kommentar till materialet och som ett slags selektiv källutgåva. Zilliacus verk består av sex volymer inledningar till sällskapets arkiv och skrifter utgående från en mängd olika teman. Behandlingen är inte i första hand berättande, utan inleder till ett tema och återger centrala stycken från arkivet och de publicerade skrifterna.¹⁰³ Zilliacus har i sin utgåva moderniserat stavningen i citat. I fall där jag studierat ursprungsmaterialet har jag återgett originalstavningen, men också strävat efter att hänvisa till Zilliacus i och med att hans utgåva är mera tillgänglig.

¹⁰³ Se närmare Marjanen, 'Insiktsfullt om en källa för forskningen'.

Utöver material som härrör sig direkt från hushållningssällskapet och dess ledamöter har samtida publikationer, inte minst tidningar, använts för att placera diskussionerna i ett större sammanhang. I fråga om användningen av centrala begrepp har fritextsökningar i *Historiska tidningsbiblioteket* och *Digitaliserade svenska dagstidningar* använts dels som genvägar till relevanta texter och dels som en metod för att studera frekvensen i användningen av vissa ord.

Kännetecknande för det material som Finska hushållningssällskapet producerade är att sällskapets sekreterare, som stod för de praktiska arrangemangen för de flesta av sällskapets projekt (med olika grader av intensitet under olika perioder), är den av ledamöterna som syns mest i publikationerna. Detta utgör ett källkritiskt problem eftersom sekreterarens text i idealfall skulle representera sällskapets kollektiva röst, men samtidigt var sekreteraren ofta den främsta ideologen inom sällskapet och kom således att ge texterna en ton som motsvarade hans egna ekonomiskt-politiska visioner. I viss mån kan man anta att åsiktsyttringar i redogörelserna för sällskapets verksamhet som författades av sällskapets sekreterare representerar sällskapet i sin helhet. Dessa genomgick ofta en behandling inom sällskapet och kunde i sådana fall uppfattas som kompromisser som alla kunde acceptera.¹⁰⁴ Problematiken är speciellt akut för Carl Christian Böckers sekreterarperiod. Sekreterarna före honom Olof Wibelius, Johan Fredrik Wallenius och Fredrik Wilhelm Radloff samt hans efterträdare Lars Arnell var förstås viktiga för sällskapet, men var inte sekreterare lika länge och hade inte i samma grad en tongivande roll. Under Böckers tid uppstod också konflikter inom sällskapet vilket innebär att gränserna för acceptabla kompromisser testades mer frekvent. Det är skäl att anta att konflikter förekom även under andra perioder, men att dessa inte på samma sätt lämnat spår i sällskapets skrifter och sparade dokument. I behandlingen av temat, har jag kompletterat tryckt offentligt material med otryckta källor för att komma åt de avvikande åsikterna inom sällskapet.

Material från samtliga sällskap som studeras här är sådant som snarare undangömmar än framhäver konflikter, olika politiska eller ekonomiska visioner eller fraktioner inom sällskapen. De ekonomiska sällskapen var sällan språkrör för enskilda politiska eller ekonomiska skolor. De var snarare forum där de olika skolorna kunde mötas. Till skillnad från till exempel parlamentariska källor, kommer inte konflikterna inte på samma sätt fram i det material som sällskapen producerat. Uppropen, stadgarna och andra texter byggde oftast på minsta gemensamma nämnare. Denna skevhet i materialet kommenteras vid lämpliga tillfällen senare i texten.

~ ~ ~ ~

Den här studien är upplagd kronologiskt med en början i Storbritannien på 1720-talet och en förflyttning till den europeiska kontinenten och Norden på 1750- och 1760-talet. Den

¹⁰⁴ Liknande problematik är bekant även från andra ekonomiska sällskap. I mindre sällskap, som t.ex. det finska och det första sällskapet i Edinburgh, betonades sekreterarens roll ytterligare. Se Bonnyman, 'Agrarian Patriotism and the Landed Interest', s. 35.

när Åbo på 1790-talet och avslutas i Helsingfors på 1830- och 1840-talen. Den kronologiska skildringen erbjuder en berättelse om hur ekonomiska sällskap uppstod, spred sig och tog åt sig en ekonomiskt-patriotisk politisk retorik samt hur sällskapen och deras retorik under 1800-talets första hälft fick minskad betydelse.

Periodiseringen skiljer sig endast i viss mån från Richard van Dülmens karakterisering av patriotiska sällskaps (hans terminologi) utveckling i det tyskspråkiga Europa¹⁰⁵ eller för Finlands del den periodisering som Henrik Stenius erbjuder för föreningsväsendets utveckling.¹⁰⁶ Samtidigt som behandlingen i arbetet är kronologisk, smalnar det geografiska perspektivet från Europa till Sverige och till slut Finland. Där den europeiska delen behandlar vissa sällskap som exempel är avsikten att erbjuda en skildring av utvecklingen av samtliga ekonomiska sällskap i Europa på 1700-talet. Den svenska och finska delen fokuserar i första hand på vissa sällskap, framför allt Patriotiska sällskapet i Stockholm och Finska hushållningssällskapet i Åbo.

Varje sällskap förtjänar sin egen historia och sin egen periodisering. I fråga om Finska hushållningssällskapet skiljer sig min periodisering en aning från tidigare periodiseringar av Lars Zilliacus och Gustaf Cygnæus.¹⁰⁷ Periodiseringen i den här studien ligger närmare Zilliacus än Cygnæus. Orsaken till detta ligger i att perspektivet helt enkelt är annorlunda, men också i att mitt intresse ligger mera på den allmänna politisk-ekonomiska utvecklingen i Sverige och Finland, och därför i mindre grad är sammankopplad till sällskapets inre utveckling.

Den del av studien som behandlar finska förhållanden faller nästan i sin helhet under perioder som enligt Stenius hade ”ett mera undfallande associationsväsende” (1790–1808 och 1809–1830) jämfört med ”de radikala och offensiva” perioderna 1756–1789 och 1831–1860. Enligt Stenius var ”repressionen störst” ur ”föreningsväsendets och överhuvudtaget offentlighetens synvinkel” under Alexander I:s tid och minst under Nikolai I:s tid.¹⁰⁸ Utgående från Finska hushållningssällskapets verksamhet ter sig denna slags generaliseringar inte fel i sig, men samtidigt är det möjligt att skönja öppningar för mer eller mindre radikal och offensiv verksamhet inom sällskapet som undanskymms av generaliseringen. Här framstår åren 1797, 1808–1809, 1821 och 1827 som viktiga vändpunkter i sällskapets verksamhet och dess möjligheter att föra fram en politisk röst.

¹⁰⁵ van Dülmens periodisering gäller främst tyskspråkiga Europa, men är inte främmande för ett bredare europeiskt händelseförlopp. Skildringen av den första vågen av sällskap på de brittiska öarna är dock bristfällig. van Dülmen, *The Society of the Enlightenment*, s. 65–69. Se även Stapelbroek & Marjanen, 'Political Economy, Patriotism and the Rise of Societies'.

¹⁰⁶ Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*.

¹⁰⁷ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 22–23; Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet 1797–1897*. I avsnittet ”Om synen på Finlands och Finska Hushållningssällskapets ställning under slutet av vår svenska tid och början av vår kejsartid” följer Zilliacus antingen regentskifte eller sekreterarskifte i sin periodisering. Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 193–220. Se kapitlet ”Hushållningssällskapets nedgångsperiod?” för en mer ingående diskussion.

¹⁰⁸ Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 103. Karaktäriseringen av Nikolai I:s tid avviker från allmänna uppfattningar om ”repression” i Finland. Jag återkommer till temat i den finska delen av arbetet.

DEL I: EUROPA

ASYMMETRISKA RELATIONER OCH INFLUENSER

2. EKONOMISK FÖRBÄTTRING, SÄLLSKAPLIG FORM OCH PATRIOTISK VURM FÖR DET ALLMÄNNA BÄSTA 1723–1800

Det är inte problemfritt att definiera ekonomiska sällskap som en rörelse. Namngivningspraxis, organisationsform, tyngdpunkter i verksamheten, retorik, sällskapens förhållande till överheten och allvaret i strävan efter att inkludera befolkningen varierar. Samtidigt går det att finna flera gemensamma drag inom alla dessa områden. Att definiera ekonomiska sällskap innebär en risk för en anakronistisk kategori som inte är tillämpbar för 1700-talet. Alltså skulle till exempel en del sällskap falla utanför gruppen ekonomiska sällskap på grund av kriterier som skapats mer än två hundra år efter att sällskapen grundades.

Att sällskapen tagit olika form, olika namn och haft olika tyngdpunkter i verksamheten är ett uttryck för hur ekonomiska sällskap anpassade sig till lokala förhållanden och hur de deltog i en kamp om vad ekonomiska sällskap skulle vara och hur det ekonomiska reformarbetet skulle genomföras. Utan en klar definition kan vi å ena sidan förstås aldrig nå en exakt siffra på de ekonomiska sällskapens antal, men en klar definition skulle å andra sidan inte lyckas fånga de historiska erfarenheter som hörde ihop med dessa sällskap.

Varför uppstod sällskapen och varför var de måna om att se sig själva i en tradition av liknande sällskap? Som ett gemensamt drag framstår speciellt sällskapens motiv att förbättra de ekonomiska förhållandena i det egna landet eller regionen. Ofta ansågs det egna området vara ekonomiskt sett underutvecklat eller i fara att bli det. En av de stora frågorna som dryftades handlade om möjligheterna att styra ett land så att både befolkningens och statens inkomster säkrades. Det ekonomiska tänkandet under perioden präglades av en insikt om internationell ekonomisk tävlan mellan nationer och frågan om hur nationer skulle klara sig en global ekonomi.¹⁰⁹ Svaren varierade givetvis beroende på de lokala förhållandena och framför allt beroende på enskilda aktörers preferenser. En vedertagen indelning placerar de olika politisk-ekonomiska teorierna i kategorier såsom merkantilism, fysiokrati(sm) och liberalism.¹¹⁰ De ekonomiska sällskapen associerade sig sällan till bara en viss typs ekonomiskt tänkande, de var snarare eklektiska forum för ekonomisk debatt och laboratorium för ekonomiska försök. Tanken om sällskapen som institutioner som upphjälper det egna landet eller området i en internationell tävlan är oftast närvarande i sällskapens programmatiska texter.

¹⁰⁹ För 1600- och 1700-talets diskussion om internationell konkurrens och nationalstaten se framför allt Hont, *Jealousy of Trade*. Se även Robertson, 'The Enlightenment above National Contexts'; Robertson, *The Case for the Enlightenment*.

¹¹⁰ För en diskussion om dessa kategorier se Magnusson, *Äran, korruptionen och den borgerliga ordningen*, s. 25–49; Magnusson, *Merkantilism*; Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä*, s. 129–134.

Ett annat gemensamt drag var att aktörerna i sällskapen såg just organisationsformen som ett medel att genomdriva reformer. I många fall reflekterade man inom sällskapen över skillnaden mellan sällskap och andra organisationer som staten (och statliga organ), akademierna, frimurarlogerna och i viss mån universiteten.

Ett tredje gemensamt drag står att finna i att sällskapen i allmänhet anammade ett språkbruk där patriotism, kärlek till fäderneslandet, det allmänna bästa och medborgerliga dygder var centrala begrepp för att mobilisera goodwill för reformarbetet. Det patriotiska språket var inte något som förekom enbart inom sällskapen. Det hade stor genomslagningskraft globalt sett i så gott som allt intellektuellt utbyte, inte minst i franska revolutionens tidsålder. För de ekonomiska sällskapen var en ekonomisk patriotism central, något som gav sällskapen ett lyft under deras guldålder, men också bidrog till sällskapens nedgång i och med att det patriotiska språkbruket i allmänhet fick en mindre ekonomisk prägel under 1800-talets lopp.

Ett fjärde gemensamt drag hos de ekonomiska sällskapen var helt enkelt den konkreta utåtriktade verksamheten. De flesta sällskapen använde sig av pristävlingar och så kallade experimentodlingar för att sälla fram ny kunskap. De hade modellsamlingar (på till exempel verktyg). De publicerade egna handlingar eller tidskrifter för att distribuera kunskap i hushållningsfrågor. De tog dessutom itu med främjandet av nya näringar, manufakturer, fattighjälp, filantropi, jordbruksutbildning och mycket annat. Det finns betydande olikheter i verksamhetsformerna, men ett gemensamt mönster står att finna.

I stället för att tillämpa en överhistorisk definition på ekonomiska sällskap som bygger på dessa gemensamma drag, utgår denna genomgång av 1700-talets ekonomiska sällskap från sällskapens egna historiska självförståelse. Ifall sällskapen explicit ansåg sig tillhöra en tradition av ekonomiska sällskap eller tog modell av tidigare sällskap, representerar de vad ekonomiska sällskap kunde vara i olika sammanhang. I sina formativa uttalanden tenderade de ekonomiska sällskapen nämligen att placera sig i en tradition av liknande organisationer. Det var ett sätt för sällskapen att lokalt höja sitt anseende. Som en biprodukt kom sällskapen också att definiera en rörelse av ekonomiska sällskap som inte hade en gemensam internationell organisationsform, men som genom jämförelser och utbyte hade en transnationell föreställningsvärld. Sällskapen kunde dock på lokalplan definiera rörelsen på olika sätt, vilket understryker att "rörelsen" såg olika ut beroende på var den definierades. Att ansluta sig till en rörelse var samtidigt ett försök att förändra den.

De ekonomiska sällskapens spridning

I Ferdinand Tönnies termer hörde sällskapslivets utveckling till en moderniseringsprocess som tog avstamp i en gemenskap (*Gemeinschaft*) och utvecklades till ett samhälle

(*Gesellschaft*).¹¹¹ En dialektik mellan gemenskap och samhälle hjälper oss att analytiskt betrakta skillnaden mellan en förmodern och en modern värld där det moderna innebar ökat utrymme för individuellt agerande. Detta betydde också frivilligt agerande inom sällskap. Samtidigt går det inte att finna en enhetlig utveckling från förmodernt till modernt som skulle vara likadan i hela Europa. Men i den mån man kan tala om 1700-talet som ett århundrade där sällskapslivet slog igenom i Europa,¹¹² spelade de ekonomiska sällskapen en viktig roll i detta genombrott. Hur viktig var då denna rörelse?

Ulrich Im Hof har för sin inflytelserika studie sammanställt en förteckning över 116 ”ekonomiskt-allmännyttiga sällskap i Europa och utanför mellan 1731 och 1789”. Im Hof var är väl medveten om att mängden sällskap egentligen var större. Så är också fallet för Juliane Engelhardt som har lagt till sällskapen i den danska staten och kommit till en siffra på 233 ”patriotiska sällskap” i Europa.¹¹³ En mer ingående genomgång av forskningslitteratur från olika delar av Europa och utanför ger en siffra på 562 sällskap som här rätt och slätt kallas ekonomiska. Även denna siffra förblir en underskattning. Många sällskap som var kortvariga har föga överraskande blivit förbisedda i forskningen. Ett antal sällskap har gått onoterade på grund av att de tidsmässigt eller på grund av färre aktiviteter. På grund av bristen på överskådliga uppgifter, inkluderar siffran inte heller en stor del av de sällskap som uppstod på den italienska halvön.¹¹⁴ Oavsett att siffran förblir ofullständig, är den en tydlig signal om att ekonomiska sällskap var ett utbrett och betydande fenomen i 1700-talets intellektuella, politiska och ekonomiska värld. Så gott som varje betydande europeisk stad härbärgerade ett eget sällskap som ägnade sig åt att förbättra lokala ekonomiska förhållanden. Denna modell för reformarbete fick spridning även utanför Europa, främst i de europeiska imperiernas kolonier.

Om 1700-talet var ett århundrade för ekonomiska sällskap var det också århundradet för de vetenskapliga sällskapens genombrott. Vetenskapliga sällskap och akademier har kartlagts noggrannare, kanske för att kategoriseringen är enklare, men inte heller den kategoriseringen är oproblematisk. Mer än sjuttio formellt grundade vetenskapliga sällskap och akademier var verksamma i Europa före franska revolutionen. De flesta länder hade ett

¹¹¹ Se Harris, ”Tönnies on ”Community” and ”Civil Society””.

¹¹² Detta argument förs fram kraftigast i Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert*.

¹¹³ Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert*, s. 259–263; Engelhardt, ’Patriotism, Nationalism and Modernity’, s. 208; Engelhardt, ’Patriotism and Royal Imperial Reforms’; Engelhardt, *Borgerskab og fællesskab*, s. 421–432.

¹¹⁴ För en närmare genomgång av sällskapens spridning se Stapelbroek & Marjanen, ’Political Economy, Patriotism and the Rise of Societies’. Förutom nämnda Im Hof och Engelhardt, bygger siffran på följande studier: Hudson, *Patriotism with Profit*, s. 130–133; Justin, *Les sociétés royales d’agriculture*, s. 275; Shovlin, *The Political Economy of Virtue*, s. 131; Shafer, *The Economic Societies in the Spanish World*, s. 48, 146 och på flera ställen; Enciso Recio, *Las sociedades económicas*; Paquette, ’State-Civil Society Cooperation and Conflict’, s. 263–298; Groot, ’Van de Grote Rivier naar het Koningsplein’; Müller, *Akademie und Wirtschaft im 18. Jahrhundert*; van Dülmen, *The Society of the Enlightenment*, s. 148–151; Lowood, *Patriotism, Profit and the Promotion of Science*, s. 31; Stapelbroek, ’The Harlem 1771 Prize Essay’; Rossiter, ’The Organization of Agricultural Improvement’, s. 284–290; Kährström, *Regionala främjare*, s. 145–260; Almodovar & Cardoso, ’From learned societies to professional associations’, s. 128–129.

vetenskapligt sällskap eller en vetenskapsakademi.¹¹⁵ De vetenskapliga sällskapen och de mer eklektiska ekonomiska sällskapen kan ses som sammanflätade organisatoriska fenomen, men om man jämför antalet sällskap ger det en antydning om de ekonomiska sällskapens stora roll i samhället under 1700-talet. De vetenskapliga sällskapen fick stor synlighet och prestige, medan de ekonomiska sällskapen var så gott som allestädes närvarande.

~ ~ ~ ~

De ekonomiska sällskapens genombrott kan också betraktas ur ett perspektiv som inte fäster sig vid antal och spridning, utan på själva styrkan som modellen fick. Det är nämligen skäl att betona att det var just inom det brittiska imperiet som en ny sorts sällskaplighet tog itu med politisk-ekonomiska frågeställningar och kopplade ihop dem med ett praktiskt förbättringsarbete. Det hedervärda sällskapet för förbättrare i kunskap om jordbruket (*The Honourable Society of Improvers in the Knowledge of Agriculture in Scotland*, grundat 1723) och Dublinsällskapet för framsteg i lantbruk, manufaktur och nyttiga konster (*The Dublin Society for Improving Husbandry, Manufactures and Other Useful Arts*, grundat 1731) var de första manifestationerna av denna nya patriotiska sällskaplighet.

Sett ur ett jämförande perspektiv, fanns det på de brittiska öarna under den här tiden en stark tradition av klubbar, sällskap, och andra organisationer som gärna förknippas med det civila samhället som begrepp. Peter Clark uppskattar mängden sällskap och klubbar upp till 25 000 under hela 1700-talet i den engelskspråkiga världen. För enbart de brittiska öarna anger han ca 130 olika typer sällskap och klubbar.¹¹⁶ Eftersom klubbar och sällskap uppfattades på olika sätt och hade olika relation till andra samhällsfenomen, är det mindre fruktbart att jämföra organisationernas betydelse rent kvantitativt i olika länder. Faktum är dock att de brittiska öarna var exceptionella i och med den starka sällskapstraditionen. Vidare har det hävdats att idén om det civila samhället (*civil society*) som kategori uppstod just i den brittiska imperiella kontexten på 1700-talet. Själva traditionen med associationer hade långa rötter i antiken, men behovet av ett civilt samhälle som en upphöjd intellektuell kategori för icke-statlig samhällelig verksamhet uppstod samtidigt som de ekonomiska

¹¹⁵ McClellan III, 'Scientific Institutions', s. 91–92. Skillnaden mellan akademi och sällskap är ibland svår att bestämma. Vetenskapsakademien i Stockholm kunde t.ex. kalla sig en societet och ett sällskap i sina egna handlingar. Även om societet och akademi båda kunde användas i Vetenskapsakademiens texter, var ordvalet inte arbiträrt. Det framgår t.ex. tydligt att Vetenskapsakademien inte var tänkt som en akademi i samma mening som den i Åbo: "Wi hafve antagit namnet af Wetenskaps Academie, uti den mening ordet Academie brukas i Frankrike, hwaräst det ei betyder et Samfund af Lärde Män, til at underwisa Ungdomen på sätt, som vid våra Skolar, Gymnasier och Universiteter brukeligt är, utan et sådant Sällskap, hwars afsikt är, at igenom nya Rön och påfund upodla Wetenskaperna". Se *Kongl. Svenska Wetenskaps Academiens Handlingar*, vol I, s. [iii], 3–4. För en typologisering av akademi versus sällskap se McClellan III, *Science Reorganized*, s. 1–41. För akademier och sällskap versus universitet i europeiska städer se Klinge, 'Intellectual Tradition in Finland', s. 33–36.

¹¹⁶ Clark, *British Clubs and Societies*, s. 2. Att fastställa en definitiv mängd sällskapstyper är inte helt oproblematiskt, men illustrerar mångfalden inom sällskapslivet på 1700-talet i Storbritannien.

sällskapen, frimurarna, läsesällskapen och andra föreningar och klubbar blev allt vanligare.¹¹⁷

I kontrast till Storbritannien och Irland framstår föreningslivet i Ryssland som väldigt annorlunda. Ryssland fick sitt första icke-statligt organiserade sällskap i Sällskapet för historisk forskning som grundades 1759 och verkade fram till 1768. Att det följande sällskapet var ett ekonomiskt sällskap, Det fria ekonomiska sällskapet för uppmuntran av jordbruk och lantushållning i Ryssland (*Vol'noe ekonomitjeskoe obsjtjestvo k poosjtjreniju v Rossii zemledelija i domostroitel'stva*, grundat 1765) verksamt i S:t Petersburg, ger en antydning om att modellen för att ordna ekonomiskt reformarbete genom sällskap hade en stor genomslagskraft.¹¹⁸

Att dessa sällskap även spred sig till områden där sällskapslivet inte var ett vanligt sätt för umgänge eller viktigt forum för debatt illustrerar samtidens tro på just den modellen.¹¹⁹ Detta innebär inte att länder med ett svagt sällskapsliv inte skulle ha haft andra forum för att dryfta ekonomiska frågor, utan bara att sällskapsmodellen antogs ha potential att underlätta ekonomiskt förbättringsarbete även i länder med annan typs sociala institutioner.

Spridningen av modellen innebar också att den ändrades genom en process av anpassning till politiska, ekonomiska och sociala förhållanden i olika delar av världen. Efter att allt fler sällskap grundades förekom en ständig korsbefruktningsprocess av idéer, begrepp och verksamhetsformer. På lokalplanet var ekonomiska sällskap också föremål för en kamp. I och med att ekonomiska sällskap som modell fick spridning så gott som överallt, var det inte irrelevant vem eller vilka som kunde ta åt sig äran att initiera och leda denna reformrörelse på lokalplan.¹²⁰ Detta gällde landägande elit, lokala lärda män och höga ämbetsmän, men också kungligheter och kejserskatter. Å ena sidan fick de ekonomiska sällskapen en prominent roll inom det civila samhället i flera delar av Europa och lyckades även få överhetens gunst, men å andra sidan var sällskapen såpass viktiga att det på många håll gällde för kungligheter och kejserskatter att inkludera dem bland sina institutioner.

¹¹⁷ Livesey, *Civil Society and Empire*, speciellt s. 1–23. Om antika associationer se t.ex. Kloppenborg & Wilson (eds.), *Voluntary Associations in the Greco-Roman World*; Harland, *Associations, Synagogues and Congregations*.

¹¹⁸ Leckey, 'Patriotism, Agronomy, and the Peasant Question', not 5; Leckey, 'Patronage and Public Culture'; Leckey, *Patrons of Enlightenment*. Se även Bartlett, 'The Free Economic Society', s. 182 som anger Fria ekonomiska sällskapet som Rysslands första autonoma allmänna association (*public association*). Pratt, 'The Free Economic Society', s. 561 anger sällskapet som Rysslands "första sekulära offentliga institution" (*secular public institution*). Sällskapet för historisk forskning har förbisett som mindre viktigt och efemärt. Ordbudet tyder på svårigheten att beskriva det ryska civila samhället i anglo-amerikanska termer. Ryska frimurarloger är även de förbisatta som delar av det civila samhället. Se Smith, 'Freemasonry and the Public'.

¹¹⁹ För en diskussion om det civila samhället och ryska begrepp kring det se Volkov, 'Obshchestvennost'.

¹²⁰ Jag tackar Henrik Stenius för denna insikt. Se i allmänhet Stenius, 'Nordic Associational Life', s. 68, och jämför med Stenius, 'Kansalainen', s. 311, som talar om kolonialiseringen av en associationsanda år 1831 i Finland. Se även Klinge, 'Finska litteratursällskapet och lojalismen'.

Ekonomiintresset i Europa

Fram till 1700-talets mitt hade intresset för ekonomi och speciellt lantushållning vuxit enormt överallt i Europa. Ekonomiska frågor dryftades i vetenskapsakademierna, tidningarna, kaffehusen, salongerna och på kyrkbackarna. Spridningen av de ekonomiska sällskapen var ett direkt resultat av det stigande intresset för ekonomiska frågor. Många av 1700-talets främsta ekonomiska tänkare förespråkade grundandet av ekonomiska sällskap, var inspirerade av sällskapen eller var medlemmar i dem. Den kanske främsta spanska skribenten i ekonomiska frågor under tiden, Pedro Rodríguez de Campomanes (1723–1802), låg bakom initiativet till ett nationellt nätverk av ekonomiska sällskap i Spanien.¹²¹ Den brittiske jordbruksförfattaren Arthur Young riktade sin *Political Arithmetick* från 1774 till de ekonomiska sällskapen i Europa.¹²² Youngs uttalande är speciellt i sin iver för just ”ekonomiska sällskap” även utanför det egna landet och i betoningen på reform av jordbruket som en dygd i sig, inte på grund av dess betydelse för statsekonomin. Young var hedersmedlem i flera sällskap i Europa, och hade en god insikt i deras verksamhet.

Arthur Young har långt fått symbolisera det engelska jordbruksintresset mot slutet av 1700-talet. Redan före honom hade en strävan att vetenskapligt närma sig jordbruksfrågor frodats i Storbritannien. Jordbruksförfattaren Jethro Tull och de första ekonomiska sällskapen i Skottland, på Irland och i London och den berömda Hartlib-cirkeln, som engagerade sig i allehanda kunskapsproduktion men också i praktiskt förbättringsarbete, var alla en del av ett uppsving för ekonomi som eget kunskapsområde och jordbruk som vetenskap.¹²³ England var under 1600- och 1700-talen det mest utvecklade landet i ekonomiskt hänseende, vilket syntes i både produktionen och den ekonomiska litteraturen. Det utländska intresset för Englands ekonomi var stort och försöken att anpassa Englands lärdomar till egna förhållanden var många.¹²⁴ Upplevelsen av Englands ekonomiska överlägsenhet lade grunden för en tradition av nationella jämförelser som i längden förstärkte både en transnationell kunskapsproduktion och en spridning av denna kunskap

¹²¹ Shafer, *The Economic Societies in the Spanish World*, s. 3–55. Se även Stapelbroek, 'The Harlem 1771 Prize Essay', s. 262–263, 269, 272, 278; Neele, 'Between Mainstay and Internal Colony', s. 295–296.

¹²² "Addressed to the Oeconomical societies established in Europe" och "To the societies established in different parts of Europe for the encouragement of agriculture, this treatise on the principles of British policy relative to that important design, is inscribed, by their most obedient, and devoted servant, Arthur Young". Young, *Political Arithmetick*, s. [i]–[ii]; Stapelbroek & Marjanen, 'Political Economy, Patriotism and the Rise of Societies'.

¹²³ Greengrass, 'Hartlib, Samuel'; Stapelbroek & Marjanen, 'Political Economy, Patriotism and the Rise of Societies'; Bonnyman, 'Agrarian Patriotism and the Landed Interest'; Livesey, 'A Kingdom of Cosmopolitan Improvers'.

¹²⁴ Om engelsk jordbrukslitteratur se Fussell, *The Old English Farming Books*. Om Englands ekonomiska utveckling och speciellt den s.k. industriella och agrikulturella revolutionerna se Mokyr, *The Enlightened Economy*; Allen, *The British Industrial Revolution*; Allen, 'Tracking the Agricultural Revolution in England'.

över nationsgränser. Jämförelserna förstärkte också nationen som en relevant föreställd gemenskap.¹²⁵

Intresset för jordbruk och ekonomi blev också föremål för kritik och satir. Voltaire skrev om "agromani" och gjorde sig lustig över aristokratiska idéer om ekonomisk förbättring som inte fick någon genklang hos bondebefolkningen. Poeten Alexander Pope förlöjligade i sin tur politikern, diplomaten och jordbruksentusiasten Charles Townshend (1674–1738) genom att ge honom öknamnet "Turnip" (rova).¹²⁶

Ekonomiska frågor hade helt enkelt blivit en av de primära lärda angelägenheterna i den västliga världen. Konkreta siffror illustrerar det växande intresset. Av de närmare tre tusen titlar med fokus på politisk ekonomi – själva begreppet slog igenom på 1760-talet – som gavs ut i Frankrike från 1600-talets mitt till franska revolutionen, gavs åttio procent ut efter 1750. Mellan 1750 och 1815 grundades upp till 24 tidskrifter i Frankrike som helt och hållet ägnade sig åt ekonomiska frågor. Ekonomiska frågor dryftades allt oftare i tidningar och allmänna tidskrifter. De nådde också salongerna i Frankrike. I samband med den franska kampen om säd (*la bataille du blé*) i början av 1760-talet blev hela nationen enligt Voltaire intresserad av vete och råg. På 1760-talet publicerades fler verk inom politisk ekonomi än romaner. Det växande intresset syns även i Diderots och d'Alemberts *Encyclopédie* från 1750-talet där några tiotal uppslagsord i ekonomiska ärenden visar på ett tydligt intresse för ekonomi, men intresset hade inte ännu nått sin kulmen. Trots att Charles-Joseph Panckouckes *Encyclopédie méthodique* från 1780-talet inte är lika berömd, är den med flera tjocka band ägnade åt finanser, kommers och politisk ekonomi mycket mer ingående i behandlingen av ekonomiska frågor än sin föregångare.¹²⁷

I det tyska språkområdet fick den politiska ekonomin en annan utformning. Ofta anses uppsvinget i den kameralvetenskapliga ekonomiska litteraturen vara parallell med engelskt och franskt ekonomiskt tänkande under 1700-talet, men helhetsbilden är mer komplicerad. Kameralism var till exempel inte en 1700-talsbenämning. Detta vållar vissa problem för historieskrivningen i och med att senare definitioner av kameralism och de historiska författarnas ekonomiska tänkande inte nödvändigtvis möts. Johann Heinrich Gottlob von Justi anses till exempel i vissa sammanhang vara grundläggare för kameralismen som skola, medan andra definitioner ställer honom utanför hela traditionen. Viktigt i detta sammanhang är att de tyska författarna, av vilka många senare ansetts tillhöra kameralisterna, inte bidrog till ett projekt av att grunda en kameralistisk skola, utan koncentrerade sig på ett viktigare uppdrag, nämligen att utveckla staten och öka invånarnas välmående. Såsom Fredrik den store noterade, skulle en stats makt inte granskas enligt

¹²⁵ Se även Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä*, s. 129–158, speciellt 154–156, som påpekar att nationsdiskursen blev vanlig först inom ekonomiska debatter i Sverige och först senare blev populär i andra sammanhang. För begreppet föreställda gemenskaper se Anderson, *Imagined Communities*.

¹²⁶ Stapelbroek & Marjanen, 'Political Economy, Patriotism and the Rise of Societies'; Frey, 'Townshend, Charles'. Att kalla någon för en grönsak kunde i och för sig vara ett skällsord också utan att förlöjliga föremålets jordbruksintresse.

¹²⁷ Shovlin, *The Political Economy of Virtue*, s. 2–5; Klinge, *Iisalmen ruhtinaskunta*, s. 134–135. För utvecklingen av översättningar i ekonomisk litteratur se Reinert, *Translating Empire*, s. 44–61.

storleken av dess territorium, utan enligt invånarnas rikedom och antal.¹²⁸ Diskussionen kring sätt att öka invånarnas antal och deras rikedom följde Aristoteles klassiska indelning i *oikos* och *polis*. Ekonomisk förbättring var ur statens perspektiv en förlängning på hushållandets konst. Staten var monarkens hushåll, invånarna underställda monarken, och det var hushållet som skulle förbättras.¹²⁹

Statens goda hushållning krävde administratörer som utbildades vid universiteten för att kunna tjäna staten. Vetenskapen kallades kameralvetenskap och medlet var *gute Polizey*¹³⁰ (god styrning eller förvaltning). En manifestation av den statliga hushållningens frammarsch var professurerna som uttryckligen fokuserade på kameralvetenskap och även inkluderade ekonomi. De första lärostolarna i ”*Oeconomie, Policey und Cameralsachen*” i Halle och ”*Kameral-Ökonomie und Polizeiwissenschaft*” i Frankfurt and der Oder grundades båda år 1727. En annan manifestation var hundratals tyska ekonomisk-kameralistiska läroböcker som producerades för universitetsbruk under 1700-talet. Faktum är att i de tyska länderna dominerades den ekonomiska litteraturen just av kurslitteratur som användes vid sida om katederundervisningen, alltså inte i första hand av avhandlingar som Adam Smiths *Wealth of Nations*. Den tyska kurslitteraturen lånade ofta direkt från tidigare böcker och lade grunden till en rätt så enhetlig tradition av ekonomiskt tänkande.¹³¹

Även i Sverige kan man se en tillväxt i publiceringen av ekonomisk litteratur under 1760-talet. Under perioden 1740–1760 publicerades årligen i medeltal 4,3 broschyrer eller pamfletter med ekonomiskt innehåll, medan perioden mellan 1761–1772 såg en publikationsfrekvens på i medeltal 30,3 liknande publikationer per år. Förändringarna gäller så gott som all litteratur, inte minst politiska pamfletter. Det var ett resultat av den friare publikationspolitiken under 1760-talet. Efter Gustav III:s statskupp sjönk mängden publikationer åter.¹³² Det plötsliga uppsvinget i den tryckta litteraturen speglar alltså inte direkt ett uppsving i intresset för ekonomi, utan är snarast ett resultat av de ändrade förhållandena för tryckning, men att en stor del av litteraturen som trycktes under 1760-talet behandlar ekonomiska frågor är trots det en markör för att det ekonomiska intresset var stort. Ekonomiintresset noterades också av samtida svenskar intellektuella. Om Voltaire hade bekymrat sig över att alla bara talade om vete och jordbruk, även i salongerna, beskrevs det ekonomiska intressets genombrott i positiva termer av Johan Fischerström år 1761: ”Svenska Folket begynner anse Hushållningen för nödvändig. Den får nu wara med i alla hederliga Samqwäm. Ingen blyges at wisa sig äga någon insigt därutinnan. Sjelfw

¹²⁸ Tribe, *Governing Economy*, på flera ställen och s. 19–20. Om fysiokrati som 1700-talsbegrepp se Shovlin, *The Political Economy of Virtue*, s. 3–4. Om Justi se Nokkala, ’Debatten mellan J. H. G. von Justi och H. L. von Heß’; Nokkala, ’Passions as the Foundation’.

¹²⁹ Se Tribe, *Governing Economy*, s. 21–24.

¹³⁰ Stavningen av Polizey varierar både i originaltexterna och forskningslitteraturen.

¹³¹ Tribe, *Governing Economy*, s. 6–17, 42–43, och på flera ställen; Magnusson, ’Economics and the Public Interest’, s. 249–257.

¹³² Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia*, s. 817; Magnusson, *Äran, korruptionen och den borgerliga ordningen*, s. 20–21. För siffror som tyder på samma fenomen se Vegesack, *Smak för frihet*, s. 16, 28, 39, och för kontext se s. 11–61.

Fruktimren hör man stundom glömma sin gränslåt och prata om Hushålls-ämnena. Så ändras tiderna.”¹³³

Uppsvinget i intresset för ekonomi har ofta beskrivits genom teoretiska ekonomiska skolor. Den gamla merkantilismen utmanades av fysiokrati och slutligen av ett slags proto-ekonomisk liberalism med Adam Smith, och varför inte också Anders Chydenius, som fanbärare. Förutom fysiokrati är benämningarna på de olika traditionerna i allmänhet efterhandskonstruktioner. Traditionsbenämningarna är också en indikation för intresset för ekonomi, men också för hur historieskrivningen bedömt intresset. Det är viktigt att notera att traditionsbenämningarna nog fungerar som heuristiska verktyg för en analys, men samtidigt är förankrade i en teleologisk uppfattning om det ekonomiska tänkandets historia som placerar dagens ekonomiska teori som mål för de historiska aktörerna.¹³⁴ En tradition som till exempel merkantilismen är speciellt svår att skildra enhetligt genom en granskning av historiska källor, för att som ovan påpekats är verk som ansetts vara merkantilistiska ofta väldigt olika sinsemellan.¹³⁵ Fysiokrati är också i detta hänseende speciellt. För att den definierade sig själv, propagerade för sig själv som en rörelse och förknippades med bestämda författare såsom François Quesnay, och dessutom har senare upptagits i det ekonomiska tänkandet historia som en första fas på vägen mot modern ekonomisk teori, har fysiokratin kommit att representera 1700-talets franska ekonomiska tänkande nästan i sin helhet, eller i vissa fall allt ekonomiskt tänkande som betonat jordbrukets roll.¹³⁶ Den franska 1700-talsdiskussionen var dock mycket bredare än så. Ett intresse för jordbruk kan inte likställas med fysiokrati som var mycket mer detaljerad och precis som ekonomisk skola.¹³⁷

Intresset för översättningar och utländska upplagor av ekonomisk litteratur växte också under 1700-talets lopp. Bland den bästsäljande ekonomiska litteraturen som producerades under slutet av 1600-talet och första delen av 1700-talet var det främst brittisk, fransk och italiensk litteratur som fick internationell spridning. Engelska avhandlingar, som t.ex. Thomas Muns *England's treasure by foreign trade* (1664) trycktes i svenska och italienska översättningar ännu på 1700-talet och hade ett stort inflytande. David Humes *Political Treatise* (1752) nådde internationell spridning med 36 upplagor före 1850 på sex olika språk. På 1700-talet kom dock den franska ekonomiska litteraturen att dominera allt mer bland böckerna som trycktes (och lästes) flitigast. Jean François Melons *Essai politique sur le*

¹³³ Fischerström, *Påminnelser*, s. 4.

¹³⁴ För en liknande diskussion se Magnusson, *Äran, korruptionen och den borgerliga ordningen*, introduktionen och slutordet; Magnusson, 'Den ekonomiska diskussionen under frihetstiden'; Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä*, s. 129–134.

¹³⁵ För en ingående diskussion i ämnet och en heltäckande presentation, se Magnusson, *Merkantilism*. Se även Heckscher, *Merkantilismen*; Petander, *De nationalekonomiska åskådningarna*, s. 11–101. Jag tackar Ere Nokkala för diskussioner om kameralism som kategori.

¹³⁶ Shovlin, *The Political Economy of Virtue*, s. 3.

¹³⁷ Detta är överraskande vanligt i beskrivningar av Finska hushållningssällskapet. Se t.ex. Niemelä, 'Maatalousneuvonta ja -koulutus', s. 485 och Myllyntaus, 'Talouspolitiikan pääsuuntaviivat', s. 265. För samma kritik se Magnusson, *Äran, korruptionen och den borgerliga ordningen*, s. 100–101. Jag återkommer till temat i kapitlet 'Regionalt missnöje och rikets bästa'.

commerce (1734) trycktes i tjugo upplagor före 1786, däribland översättningar till engelska, tyska, svenska, italienska, danska, ryska och spanska. *L'ami des hommes* (1756) av Victor de Riquetti, markisen av Mirebeau, trycktes i kring fyrtio upplagor på flera olika språk. Tyskspråkig kameralistisk litteratur hade stor genomslagskraft i tyska Europa, men lät sig inte enkelt översättas till andra västeuropeiska miljöer.¹³⁸

I Sverige blomstrade en ekonomisk litteratur i pamflettform speciellt mellan tryckfrihetslagens instiftande och Gustav III:s statskupp. En pamflett publicerades i medeltal var femte dag. Formatet gjorde dock att texterna inte trycktes i många upplagor och därför har inte noterats i förteckningar över bästsäljande böcker. Om den italienska ekonomiska litteraturens höga nivå skvallrar Antonio Genovesis *Delle lezioni di commercio* (1765–1767) med sexton upplagor och Pietro Verris *Meditazioni sulla economia politica* (1771) med tjugo upplagor. De båda bästsäljarna översattes till spanska, franska och tyska, men inte engelska eller svenska.¹³⁹

Vissa teman som till exempel den engelsk–franska rivaliteten i Plumard de Dangeuls *Remarques sur les avantages et desavantages de la France et de la Grand-Bretagne* (1754) innebar en garanterad internationell publik med översättningar till engelska, danska, italienska, svenska och spanska inom 17 år efter publiceringen av originalet. Andra som Philipp Wilhelm von Hornicks *Oesterreich über alles wann es nur will* (1684) kunde inte trots inhemsk popularitet på samma sätt väcka intresse utanför det egna språkområdet.¹⁴⁰ Förutom temat var också asymmetriska relationer mellan nationer och språk betydande för vilka verk som översattes. En översättning till franska på 1700-talet var en port till översättningar också till andra språk, vilket framgår då man granskar den ekonomiska litteraturens spridning.¹⁴¹

De ekonomiska bästsäljarna pekar på det stora ekonomiintresset, men de representerar bara isbergets topp. Även om de får stå som representanter för ett rikt skriftställer i ekonomiska ärenden i Storbritannien, Frankrike, Italien, Spanien, Nederländerna, de tyska länderna, Sverige och Danmark, är bästsäljarna inte representativa för den ekonomiska diskursen som förekom i den mindre säljande litteraturen, tidskrifterna, salongerna och i de ekonomiska sällskapen. Här finner vi en variation och ekonomiska argument som kanske inte var lika innovativa som argumenten i den bästsäljande litteraturen, men som är intressant just för deras praktiska och politiska betydelse i forandet av 1700-talets ekonomiska patriotism. Ofta innehåller de mindre berömda ekonomiska alstren en blandning av olika argument. Dessa eklektiska blandningar är ofta exempel på hur den

¹³⁸ För närmare siffror samt en diskussion om att mäta bästsäljande litteratur, se Carpenter, 'The Economic Bestsellers'. För tysk *Kameralwissenschaft* (kameralism) och *Nationalökonomie* (nationalekonomi) som svårt förenliga med skotsk, engelsk och fransk politisk ekonomi, och hur traditionerna hållits isär under 1700- och 1800-talen se Tribe, *Governing Economy*, s. 1–17.

¹³⁹ Carpenter, 'The Economic Bestsellers'. Pamfletternas mängd är en tolkningsfråga. För andra siffror, men samma trend se Magnusson, *Äran, korruptionen och den borgerliga ordningen*, s. 20; Vegesack, *Smak för frihet*, s. 16, 28, 39. Allmänt om ekonomiintresset och nyttokulten i Sverige se t.ex. Christensson, *Lyckoriket*, speciellt s. 48–61; Niemelä, *Vain hyödynkö tähden?*; Klinge, *Isalmen ruhtinaskunta*, speciellt s. 74–140.

¹⁴⁰ Carpenter, 'The Economic Bestsellers'.

¹⁴¹ Carpenter, 'The Economic Bestsellers'; Leckey, 'Patriotism, Agronomy, and the Peasant Question'.

bildade allmänheten tolkade de mer precisa framställningarna i den bästsäljande litteraturen.¹⁴²

Ändå blev den ekonomisk-politiska diskursen på 1700-talet, om inte universell, så åtminstone gränsöverskridande på ett sätt som inte hade varit möjligt tidigare. Om 1700-talets upplysning var kosmopolitisk och betraktas som en intellektuell litterär republik som inbegrep stora delar av den västliga världens bildade allmänhet, så var politisk ekonomi en viktig beståndsdel i denna upplysning, speciellt under andra hälften av seklet.¹⁴³ Att sicilianaren Paolo Balsamo i en engelsk tidskrift publicerad av Arthur Young kunde diskutera flamländskt jordbruk är bara ett exempel på hur andra länders exempel på jordbruksreformer kunde ses som relevanta i andra europeiska nationer. Exemplet tyder också på att ekonomisk utveckling kunde betraktas genom jämförande historiska skildringar av utveckling och välstånd. Det hade blivit relevant att jämföra olika länders utveckling, kopiera god praxis och försöka överträffa de andra ländernas välstånd. I 1700-talets lärda språk kallades det att emulera andra länder. Emulering var på så vis något mer än att efterlikna andra. Det handlade om att vända efterliknandet till en positiv tävlan.¹⁴⁴ Även om man inte kunde komma överens om gemensamma enkla mätare på länders välstånd – något som fortfarande är en svår uppgift – sågs en fördel i att försöka inhämta denna typs komparativa kunskap.¹⁴⁵ De ekonomiska sällskapen på 1700-talet var ett praktiskt uttryck för denna komparativa tendens. Dels handlade det om att tillämpa utländska modeller för ekonomiska reformer, dels om att jämföra sig själva med andra liknande organisationer.

Förutom den ekonomiska diskursens frammarsch och förekomsten av bästsäljande ekonomisk litteratur, ska uppmärksamhet också fästas vid ekonomibegreppet. I samband med intresset för ekonomiska frågor, fick också ord som hushållning och ekonomi ökad tyngd i den lärda debatten. Ekonomi definierades på ett bredare sätt, dock inom ramen för ekonomisk vetenskap. Ekonomi blev ett ord som förknippades med nytta och som hade en stark framtidspotential. Fokus på ekonomi vid akademier eller vid universitetet var ett uttryck för en framåtanda. Samtidigt skulle ekonomi inte endast stå fäst vid den gudomliga ordningen i hushållet eller naturen, utan också lyftas till ett högre vetenskapligt plan. De ekonomiska sällskapen (speciellt de som explicit kallade sig ekonomiska) var i sig ett uttryck för hur ekonomi förändrades som begrepp.¹⁴⁶ Betoningarna i hur ekonomi som begrepp

¹⁴² För detta argument se Shovlin, *The Political Economy of Virtue*, s. 4; och besläktat Tribe, *Governing Economy*, s. 7; Magnusson, *Åran, korruptionen och den borgerliga ordningen*, s. 15–16.

¹⁴³ För detta argument se framför allt Robertson, *The Case for the Enlightenment*. Utan betoning av upplysning som som begrepp, men med fokus på politisk ekonomi se Hont, *Jealousy of Trade*; Stapelbroek & Marjanen, 'Political Economy, Patriotism and the Rise of Societies'.

¹⁴⁴ Stapelbroek & Marjanen, 'Political Economy, Patriotism and the Rise of Societies'.

¹⁴⁵ Se även Shovlin, 'Emulation in Eighteenth-Century French Economic Thought'; Verga, 'European Civilization and the "emulation of the nations"'; Richter, 'The Comparative Study of Regimes and Societies'.

¹⁴⁶ För ekonomibegreppets historia se Burckhardt, Oexle & Spahn, 'Wirtschaft'; Magnusson, *Åran korruptionen och den borgerliga ordningen*, s. 17–19; Tribe, *Governing Economy*, s. 21–27; Worster, *Nature's Economy*, s. 37 och på flera ställen; Liedman, *Den synliga banden*, s. 59–62 och på flera ställen. Framtidsorienteringen var i sig en viktig del av hela 1700-talets intellektuella strävanden. Omorienteringen mot det framtida är ett av

användes i olika delar av Europa varierar mycket. Här ska jag bara ge ett svenskt exempel på hur brett den ekonomiska vetenskapen kunde definieras och hur dess innebörd kunde få olika betoningar.

I Kungliga Vetenskapsakademiens handlingar dominerade ekonomiska frågor, och därför fanns det också orsak att diskutera vad ekonomi var. En överenskommelse kunde förstås inte nås.¹⁴⁷ Den inledande uppsatsen av kommerserådet Christopher Polhem (1661–1751) i 1740 års handlingar slår fast "Oeconomien" som huvudmålet för Vetenskapsakademien och diskuterar hur "vårt nya Samfund skulle yrka på nödvändiga bättringar i vår allmänna Oeconomie" för att upphjälpa den svenska nationen i förhållande "emot andra Riken".¹⁴⁸

Polhem, som stod för flera bidrag i akademiens handlingar under de första åren, skrev om "näring och bärgning" eller "hushåld uti enskylte, och oeconomia uti almäna (publique) mål. Desse åter igen äro så nära med hwarandra förbundna, som mannen med sin hustru. [...] Är altså högeligen omträngt at Oeconomia och hushåldning få talas wid och lämpa sig efter hwarannan, at hwarken den ena eller den andra måtte få tillfälle at äska Ektenskaps skilnad". Här är det den allmänt riktade och manliga ekonomin som kräver "snille och eftertanka" och den enskilda hushållningen som är kvinnlig och kräver "eftertanka, omak och handa arbete". Oeconomien, mannen i huset, bör vidare bygga på egen skicklighet och vittert och idogt folk, men framför allt på "god kunskap". I Polhems metafor om hemmet och mannen som oeconomien, listar Polhem upp oeconomiens tjänare, konsten och dess betjänare "mathesin" (räknekonsten, geometria, mechanica), och "physiquen" (chymia, botanica anathomia) som "Alla äro the oförtrutne Tjenarinnor i alt som lända kan til Oeconomie's upkomst". Vidare betonar Polhem mekaniken eftersom ingenting är bättre lämpat för "Oeconomie's tjenst, än det, om snarast främjar wärkställigheten: efter som alt snille som finnes i werden gagnar til föga ting, så länge det icke kan föras ut i sjefwa wärcket".¹⁴⁹

Polhems syn på vilka vetenskapsgrenar som är underställda ekonomin och att även mekaniken det vill säga verkstäderna och manufakturerna var det, var inte en allmänt accepterad syn under denna period. Han hade under hela sin karriär arbetat med mekaniska frågor och hade som målsättning att förvandla Sverige till ett manufakturernas land. I sitt arbete fick han erkänsla av såväl kungen och vetenskapsakademien, och har av eftervärlden beskrivits som "den svenska mekanikens fader".¹⁵⁰ Viljan att ställa både Vetenskapsakademien och flera vetenskapsgrenar under ekonomin var inte typiskt, men

huvuddragen i Reinhart Kosellecks hypotes om en sadelperiod kring 1750–1850. Se Koselleck, 'Einleitung'; Koselleck, *Vergangene Zukunft*, s. 349–375. Om framtidsorientering och tro på mänskligheten se även Giesen, 'Cosmopolitans, Patriots, Jacobins and Romantics'.

¹⁴⁷ Om tävlande uppfattningar om ekonomi se Magnusson, *Åran korruptionen och den borgerliga ordningen*, s. 143.

¹⁴⁸ Polhem, 'Tanckar om Mechaniquen', s. 185–187. Se även Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia*, s. 111–132.

¹⁴⁹ Polhem, 'Tanckar om Mechaniquen', s. 185–190.

¹⁵⁰ Lindgren, 'Polhem, Christopher'. Se även Petander, *De nationalekonomiska åskådningarna*, s. 106–109.

ändå beskrivande för hur ekonomibegreppet hade blivit både slagkraftigt och brett i Sverige. I Polhems fall är det dessutom mekaniken och verkstäderna som innehåller en kraftig laddning. Den begreppsliga kampen handlade för honom inte om ekonomi skulle betraktas som något viktigt, utan om vad ekonomin skulle bestå av och vad som framkallar ekonomiska framsteg. Ekonomi var ett begrepp som var centralt för den framtida utvecklingen. Därför var det viktigt att delta i debatten om vad ekonomi skulle innebära. Här betonade Polhem vikten av mekaniken som en grundsten för välstånd.

Storbritannien och en första våg av ekonomiska sällskap

Det hedervärda sällskapet grundades 1723 i Edinburgh efter en rad kriser som följde den skotsk-engelska unionens tillkomst 1707. Unionen har setts som en utlösande faktor för en intellektuell tradition av förbättring och upplysning i Skottland. Sällskapet i Edinburgh ska ses i denna kontext. Traditionen blev dominant under den andra halvan av 1700-talet och den är roten för den så kallade skotska upplysningen med Francis Hutcheson, David Hume och Adam Smith i spetsen.¹⁵¹

Skottland drabbades av både hungersnöd och uppror under perioden efter unionens etablering. I början av 1720-talet var det uppenbart för den landägande eliten i Skottland att en ekonomisk utveckling inte skulle ta fart av sig själv, utan krävde nya institutioner. I och med att det skotska parlamentet inte längre sammanträdde, kom en räckta medborgerliga organisationer att uppfylla kvasiparlamentariska funktioner. Ett musikaliskt sällskap, ett ambulerande bibliotek och regelbundna institutionaliserade möten kan alla ses i ljuset av ett utbredd behov av att förbättra den skotska nationen både kulturellt och ekonomiskt. Det hedervärda sällskapet var både till form och till omfång ett mer ambitiöst projekt än de nämnda övriga samtida medborgerliga initiativen. Den kvasiparlamentariska funktionen understryks också av att Det hedervärda sällskapets sociala sammansättning liknade 1690-talets skotska parlament. Medlemsskaran i sällskapet bestod främst av den landägande eliten som representerade alla delar av landet. Även det skotska parlamentet hade fokuserat på Skottlands ekonomiska underutveckling. Men det brittiska parlamentet visade inte alls samma intresse för att utveckla manufaktur, handeln eller jordbruket i den skotska delen av unionen. Trots att grundandet av Det hedervärda sällskapet var en manifestation för det skotska missnöjet, var sällskapet ändå inte en röst för unionsoppositionen. Bägge sidorna av unionsdebatten var representerade i sällskapet.¹⁵²

¹⁵¹ Se Phillipson, 'Culture and Society'; Phillipson, 'The Scottish Enlightenment'. För nyare tolkningar om den skotska upplysningen se Robertson, 'The Enlightenment above National Contexts'; Robertson, *The Case for the Enlightenment*. För unionen se Robertson (ed.), *A Union for Empire*.

¹⁵² Bonnyman, 'Agrarian Patriotism and the Landed Interest'; Phillipson, 'The Scottish Enlightenment', speciellt s. 32.

Det hedervärda sällskapet hade två egentliga uppdrag: att producera kunskap om lantushållning (*agriculture* och *husbandry*) och att distribuera kunskap genom exempel, publikationer och klubbar på lokalplan. Sällskapetets centrala aktörer var redan från början övertygade om behovet av att presentera kunskapen i en sådan form att även vanliga lantmän (*country farmers*) kunde ta in den. Den nya kunskapen testades genom experiment och skulle visa hur gamla felaktiga trossatser kunde fjättra ekonomin: ”Det är ändå *kunskap* som borde ha företräde; för det är enbart bristen på den som gör att många löjliga seder följs; och även att erfarenhet, som inte bygger på rationella experiment, åberopas i försvar av grova misstag.”¹⁵³

Förutom jordbruk, som ansågs vara grunden för ekonomisk utveckling, kom sällskapet att lägga stor tyngd på lanneslöjdens utveckling. Lanneslöjden kristalliserade i en näring sällskapetets försök att förbättra den ekonomiska situationen i landet: För det första handlade det om att utveckla den näst största näringen i landet. För det andra sysselsatte lanneslöjden ofta landsbygdsbefolkning som riskerade att behöva fattighjälp. Det var i den landägande elitens intressen att minimera hjälpbehovet. För det tredje var lin delvis en importvara och i linje med tidens ekonomiska tänkande ville sällskapet minska importen och därmed Skottlands ekonomiska beroende. För det fjärde var lanneslöjden inte en konkurrent till den engelska ylleindustrin. Ur ett unionsperspektiv var det viktigt att Nordbritanniens linneproduktion kompletterade Sydbritanniens industri.¹⁵⁴ Målet för det patriotiska förbättringsarbetet var hela nationen, och nationen i sin imperiella kontext.

Ett sätt att identifiera svagheter i den inhemska produktionen var helt enkelt att uppmärksamma importen av varor och möjligheterna att göra sig oberoende av den, det vill säga man strävade efter imports substitution. Imports substitutionen handlade inte om att bli självförsörjande, utan om att uppmuntra den inhemska produktionen. Det hedervärda sällskapet vädjade till exempel till sina medlemmar och till allmänheten för att de skulle använda inhemska (brittiska) kläder av linnetyg och förbruka inhemska drycker för att undvika import från Frankrike. Denna vädjan svarades bland annat med evenemang där flera personer av rang var klädda i enbart linnetyger av ”egen produktion”. I forskningen kallas evenemangen ”patriotiska baler”, men i en dåtida skildring nämns initiativen inte som patriotiska utan som inspirerade av en ”omsorg för det allmänna bästa”.¹⁵⁵ Det allmänna var här entydigt definierat som brittiskt.

I ett annat sammanhang meddelade sällskapet om sitt beslut om att försöka ”stävja spritsmugglingen som leder till att vinsten berövas och spriten säljs under värdet av våra

¹⁵³ ”But still *Knowledge* should go first; for it is only from want of it that so many foolish Customs are followed; and that even Experience, not founded on rational Experiment, is often pled in defence of the grossest Errors.” Maxwell, *Select Transactions*, s. xv, 8. Se även Bonnyman, ’Agrarian Patriotism and the Landed Interest’.

¹⁵⁴ Bonnyman, ’Agrarian Patriotism and the Landed Interest’.

¹⁵⁵ ”Concern for the publick Good”. Maxwell, *Select Transactions*, s. iv–v; Bonnyman, ’Agrarian Patriotism and the Landed Interest’, talar om patriotisk vädjan och patriotiska baler. Se även där angiven litteratur. Överlag verkar engelskans *patriotism* inte förekomma ofta i sällskapetets retorik. Snarare används den verankulära formen *love of country* (kärlek till landet).

egna spritdrycker” för att ”gynna konsumtionen av vår säd och andra grönsaker”.¹⁵⁶ Smuggling är förstås en speciell form av import och Det hedervärda sällskapet hade ett speciellt intresse att motarbeta just smuggling. Laglig import och smuggling hade det gemensamt att ingendera sporrade den inhemska produktionen. I det stora hela var sällskapets mål att effektivera och öka den inhemska produktionen.

Sällskapets sekreterare Robert Maxwell av Arkland (1695–1765) beskrev retrospektivt orsakerna till sällskapets tillkomst på ett sätt som påminner om många andra programmatiska deklarationer från liknande sällskap: ”Sedan stiftade ett antal adelsmän och ståndspersoner, missnöjda på grund av insikten om jordbrukets och manufakturernas låga tillstånd och stimulerade av sin kärlek för sitt land, *Det hedervärda sällskapet för förbättrare i kunskap om jordbruket*”.¹⁵⁷ Kärleken till landet (*love of country*) stod i kontrast till sökandet av privat nytta och betecknade en hängivenhet för det allmänna. Speciellt i ceremoniella texter och hyllningar till enskilda personer betonades den typens dygder:

[...] vi har i mycket att tacka herr Hope av Rankeilor, er preses, för att sällskapet blev till och att dess anda steg så högt, och så länge har upprätthållits. Hans kärlek för detta land har framträtt på ett anmärkningsvärt sätt, ty han har brukat sina pengar, utan allmän uppmuntran, sin tid och sina bästa år till att driva lantushållning och manufakturer vidare, och gett det allmänna bästa företräde framom sin privata nytta.¹⁵⁸

Sällskapets preses och välgörare Sir Thomas Hope of Rankeillor (ca 1681–1771) hörde till de mest inflytelserika och aktiva ledamöterna i sällskapet. Det passade bra att koppla lovorden till hans verksamhet och på så vis göra honom till ett exempel. Det är också viktigt att lägga märke till hur det allmänna i uttalandet kopplades till landet och främjandet av det allmänna kunde drivas genom uppmuntran av lantushållningen och manufakturerna.

Kopplingen mellan fäderneslandskärlek, ekonomiskt förbättringsarbete och sällskaplig form spred sig speciellt under andra halvan av 1700-talet, men de senare sällskapen kom mycket sällan att hänvisa till Det hedervärda sällskapet som förebild. Det beror bland annat

¹⁵⁶ ”The Honourable Society for improving the Knowledge in Agriculture, have agreed to use their Endeavours, and to solicit the Authority of others, to suppress the Running of foreign Spirits, whereby the Revenue is defrauded, and the said Spirits sold below the Value of our home Spirits, which they are are desired to encourage, in order to promote the Consumption of our Grain, and other Vegetables” *Mist's Weekly Journal* 26 februari 1726. Jag tackar Andrew Newby som uppmärksammat mig om denna källa.

¹⁵⁷ ”Then several Noblemen and Gentlemen, afflicted with the Consideration of the low Condition of *Agriculture and Manufactures*, and excited by Love to their Country, did institute *the Society of Improvers in the Knowledge of Agriculture in Scotland*; and the Number of Members increased so much, that it amounted to upwards of 300 of the Flower of the Nation, whereof about fifty were Peers”. Maxwell, *The Practical Husbandman*, s. 382; Bonnyman, ’Agrarian Patriotism and the Landed Interest’.

¹⁵⁸ ”I cannot without great Injustice, omit to remark, and I believe you will all join with me, that it has been much owing to Mr. *Hope of Rankeilor*, your Preses, that the Society was entered into, and that the Spirit of it rose so high, and hath been so long supported. His Love to his Country hath discovered itself remarkably; for he has employed his Money, without publick Encouragement, his Time and prime Years, to push Husbandry and Manufactures forward, and preferred the publick Good to his private Advantage.” Maxwell, *Select Transactions*, s. vii.

på att sällskapet inte infriade alla de höga förväntningar som dess grundare hade ställt upp. Sällskapet dog helt enkelt ut på 1740-talet. Egentligen är det bara Dublinsällskapet som lät sig inspireras av det skotska sällskapet och som sedan gjorde själva modellen känd.¹⁵⁹ Det hedervärda sällskapet förblev en pionjär utan egentligt genombrott.

Att Det hedervärda sällskapet och de skotska reformsträvandena i allmänhet koncentrerade sig på just ekonomisk förbättring var ett resultat av relationen mellan Skottland och England, eller Nord- och Sydbritannien. Nicholas Phillipson visar detta genom en jämförelse med de amerikanska kolonierna där den lokala mobiliseringen mot imperiet fick en i hög grad politisk-institutionell innebörd och utmynnade i den amerikanska revolutionen.¹⁶⁰ Det är också värt att notera att förbättringssällskapet som innovation inte hörde ihop med framgång eller hög nivå av utveckling i lantbruksfrågor. För Det hedervärda sällskapet var det engelska jordbruket en föregångare som man försökte ta efter. Sällskapet var alltså en produkt av missnöje, upplevd efterblivenhet och en vilja att kopiera bättre praxis. Trots att sällskapet blev inaktivt spelade jordbruksfrämjandet och fokus på politisk ekonomi en fortsatt viktig roll för upplysningen i Skottland.¹⁶¹

Nya sällskap såsom *Select Society* (grundat 1754) och Edinburghs sällskap för uppmuntran av konsterna, vetenskaperna, manufakturerna och jordbruket (*Edinburgh Society, for the Encouragement of Arts, Sciences, Manufactures, and Agriculture*, grundat 1755) byggde på den grund som Det hedervärda sällskapet hade lagt. På 1770-talet hade dessutom elva mindre jordbrukssällskap grundats i olika delar av Skottland. Det hedervärda sällskapets nedgång handlade inte om att det inte skulle ha funnits en beställning för verksamheten. Snarare handlade det om enskilda personers aktivitet och inaktivitet i sällskapet. De praktiska jordbruksreformerna togs oftast först i bruk på ledamöternas egna gårdar. När många av de ledande aktörerna i sällskapet i mitten av seklet hamnade i ekonomiska trångmål, blev sällskapet inaktivt. Andra sällskap fick ta vid.¹⁶²

~ ~ ~ ~

Dublinsällskapet grundades år 1731 på Irland under delvis liknande förhållanden som Det hedervärda sällskapet åtta år tidigare. Grundarna tog dels intryck av det skotska sällskapet, dels följde man tidigare irländska organisationers exempel. Irlands roll i imperiet hade redan tidigare dryftats inom Dublins filosofiska sällskap (*Dublin Philosophical Society*, grundat 1683) vars verksamhet dog ut före sekelskiftet 1700, men det lämnade efter sig ett intellektuellt arv som det nya sällskapet utnyttjade. Irland ingick inte i en politisk union med England, utan hade eget parlament, men var ändå underställt brittisk parlamentarisk övervakning och

¹⁵⁹ Skotsk inverkan på Dublinsällskapet noterades redan av samtida aktörer, se Maxwell, *Select Transactions*, s. ix; Bonnyman, 'Agrarian Patriotism and the Landed Interest'.

¹⁶⁰ Phillipson, 'Culture and Society', s. 408–409.

¹⁶¹ Om politisk ekonomi i Skottland se framför allt Robertson, *The Case for the Enlightenment*.

¹⁶² Bonnyman, 'Agrarian Patriotism and the Landed Interest', s. 49–51.

var ekonomiskt och politisk beroende av imperiet. Beroendet förstärktes speciellt efter Förklaringsakten (*Declaratory Act*) år 1720.¹⁶³ Den irländska politisk-ekonomiska debatten under andra halvan av 1600-talet och i början av 1700-talet cirkulerade kring beroendeförhållandet till England och svårigheten att under dessa förhållanden arbeta för Irlands förkovran. Dublinsällskapets strävan att utveckla lantbruket, handeln och manufakturerna i det egna landet var en logisk följd till beroendet och kan ses som ett försök att komma till rätta med de restriktioner som imperiet satte för Irlands handel. Det nationella förbättringsarbetet vände sig i denna situation inåt. Typiskt för det interna förbättringsarbetet var fokus på teknologisk utveckling. Sökandet efter nya modeller för plogar, spridandet av nya modeller och senare under seklet de mycket populära plogningstävlingarna (*ploughing matches*) ifrågasatte inte Irlands ekonomiska ställning i imperiet, men gav praktiska resultat och blev en symbol för reformsträvandena (*the business of improving*).¹⁶⁴

Till Dublinsällskapets första publikationer hörde en piratkopia av Jethro Tulls berömda *Horse-Hoeing Husbandry*. Tulls bok hade redan blivit ett landmärke för jordbrukets praktiskt inriktade förbättring genom användningen av en såningsmaskin (planlagd av Tull själv) och en hästhacka. Tulls metod ifrågasattes nog av hans samtid, men åtnjöt i allmänhet stor uppskattning. Dublinsällskapet var mån om att associera sig med Tulls arbete, vilket signalerades på titelbladet genom ett koncist konstaterande: ”godkänns och rekommenderas av Dublinsällskapet” – ett retoriskt drag som var ämnat att hedra både Tull och sällskapet.¹⁶⁵

Också i sällskapets verksamhet för att samla information var beroendet till det brittiska imperiet (och England) en betydande faktor. Dublinsällskapet satte genast efter sin tillkomst igång ett ambitiöst biblioteksprojekt med målet att samla kosmopolitisk kunskap om jordbruk bestående av litteratur från alla delar av världen. Det var inte bara Irland som var ekonomiskt beroende av ett större imperium. För att bättre klara av att utveckla sin ekonomi i förhållande till England samlade man kunskap från andra delar av världen där liknande beroendeförhållanden satte sin prägel på utvecklingen. Man ville alltså utvidga sin horisont utöver det enkla intellektuella och ekonomiska beroendet till England. Detta var ett sätt att handskas med att England var mer utvecklat. Biblioteksprojektet ledde konkret till ett kosmopolitiskt utbyte, till exempel genom kontakter till lärda organisationer i

¹⁶³ Livesey, *Civil Society and Empire*, s. 17–18; Livesey, 'A Kingdom of Cosmopolitan Improvers'. För den irländska debatten om relationen till England se Hill, 'Ireland without Union'. För Brittiska imperiet som begrepp under den här tiden se Armitage, *The Ideological Origins*, s. 170–198.

¹⁶⁴ Livesey, 'The Dublins Society in Eighteenth-Century Irish Political Thought'; Livesey, 'A Kingdom of Cosmopolitan Improvers'. Om det brittiska imperiets ideologiska utformning se Armitage, *The Ideological Origins*.

¹⁶⁵ "Approved of and Recommended by the Dublin Society". Tull, *Horse-Hoeing Husbandry*, s. [i]; Clarke & Mingay, 'Tull, Jethro'; Livesey, 'A Kingdom of Cosmopolitan Improvers'. Tulls verk hade väckt stor beundran redan inom Hedervärda sällskapet i Skottland. Se Bonnyman, 'Agrarian Patriotism and the Landed Interest'. För debatten om Tulls metod se De Bruyn, 'Reading Virgil's "Georgics"'.

Frankrike och Nederländerna.¹⁶⁶ Detta lärda utbyte kom också att vara en grund för Dublinsällskapets internationellt ansedda rykte och grunden för sällskapet som en modell för kommande ekonomiska sällskap. Modellens spridning är väl dokumenterad i senare sällskaps programmatiska uttalanden.

Skriftställaren, filantropen och en av Dublinsällskapets huvudideologer Samuel Madden ansåg sällskapets mål vara att nå likadana framsteg inom jordbruket som det vetenskapliga arbetets pionjärorganisation *Royal Society* hade kunnat åstadkomma på filosofins (vetenskapens) område. Jordbruket skulle främjas genom experiment och praktisk hushållning och det behövdes fungerande kommunikation, det vill säga utbyte av idéer och spridning av resultat. Sällskapet som organisationsform var den institutionella ram som togs i bruk för denna kommunikation.¹⁶⁷

Dublinsällskapet ger i sin egen beskrivning av sitt uppdrag utrymme för en ekonomisk patriotism, ett slags moralisk grund för jordbruksfrämjandet, som varvas med bidrag om vägar, tillverkning av cider, humleodling, linodling, bekämpning av översvämningar och Irlands ekonomiska läge (inklusive en tabell om import av varor till Irland som kunde användas för att upptäcka områden för importsubstitution). Sällskapet riktade sig till sin publik som en sammanslutning: ”Herrarna som genom frivillig förening format sig själv till ett sällskap, i dag väl känt under namnet Dublinsällskapet.”¹⁶⁸ Läsarna till sällskapets publikationer bestod i princip av två grupper, nämligen de praktiserande jordbrukarna och de lärda som kunde hjälpa till att utveckla kunskapen om jordbruk och förmedla kunskapen åt de praktiserande jordbrukarna. I sällskapets publikation ägnas mycket utrymme åt att diskutera olika uttrycksformer och målet att nå även ”de vulgära” läsarna:

Välbärgade herrar, förtrogna med böcker, är knappast handfallna när det gäller tillräckliga anvisningar i vadhelst de tar sig an. De kan behärska samma medel för information som medlemmarna av detta sällskap, granska andras upptäckter och genomföra egna experiment: Därmed skulle det vara av begränsad nytta att skriva enbart för deras bruk: den mindre bemedlade sorten, lantmannen och fabrikanten, är mer lämpade objekt för handledning som knappast kan nå dem genom någon annan metod än denna [publikation].¹⁶⁹

Att rikta sig direkt till olika målgrupper medförde inte bara en praktisk nytta utan också ett mål för sällskapet att vara universellt fördelaktigt:

¹⁶⁶ Livesey, 'A Kingdom of Cosmopolitan Improvers'.

¹⁶⁷ Livesey, 'A Kingdom of Cosmopolitan Improvers'.

¹⁶⁸ ”The Gentlemen, who by a voluntary Association formed themselves into a Society, pretty well known at present by the Name of the Dublin-Society [...]”. *Dublin Society's weekly observations*, s. 1.

¹⁶⁹ ”directly to the Vulgar”; ”Gentlemen of Fortune, and conversant with Books, cannot well be at a loss for sufficient Directions in any thing they undertake. They can command the same Means of Information with the Members of this Society; peruse the Discoveries of others, and make Experiments themselves: It would be therefore, a Design of a very confined Advantage, to write only for their Use: The poorer Sort, the Husbandman and Manufacturer, are the proper Objects of Instruction, which can hardly ever reach them in any other Method than the present [the publication].” *Dublin Society's weekly observations*, s. 342, 6–7.

[Föredragens] ändamål är inte att underhålla allmänheten med trevliga och konstlade spekulationer; eller att berika den lärda världen med nya och besynnerliga observationer: men att på enklaste sätt styra den gemene tillverkarens [*Artists*] idoghet, och att föra fram praktisk och nyttig kunskap från bibliotekens och kammarens stillhet för allmän insyn.¹⁷⁰

Här uttrycktes också en programmatisk vilja att, till skillnad från de vetenskapliga organisationerna, inte nöja sig med ny kunskap som hölls inom den egna gruppen. Kunskapen skulle spridas annars var den inte till nytta. Att den egentliga läsekreten och skribenterna ändå bestod av lärda ståndspersoner är tämligen klart. Hela diskussionen om att nå de praktiserande lantmännen var snarare något som borde ”förstås som en inbjudan till alla personer som verkligen älska sitt land” att bidra genom redogörelser för sina experiment och observationer, invändningar, misstankar och antydningar som kunde hjälpa texterna att nå perfektion.¹⁷¹

Andan för det allmänna (*public spirit*) som sällskapet stod för var något som ansågs ha uppstått i en ny politisk situation där det allmänna bästa kunde begreppsliggöras i termer av fosterlandets, nationens, bästa: ”En privat man kan göra litet utöver en önskan att vi är förståndiga nog att äntligen engagera oss nationellt i nationella angelägenheter, och att sträva efter gemensam välfärd genom en verkligen allmän anda.”¹⁷²

~ ~ ~ ~

Delvis inspirerad av framgångarna i Dublin grundades Sällskapet för uppmuntran av konsterna, manufakturerna och kommersen (*Society for the Encouragement of Arts, Manufactures and Commerce*) i London år 1754. Initiativet togs av William Shipley (1715–1803) som tyckte att Dublinsällskapets praxis att dela ut pris för förtjänstfulla insatser borde prövas på i London. Shipley var väl bevandrad i när det gällde sällskap och den nya diskussionskulturen som hade uppstått i det allt mer urbaniserade England. Han kan med goda skäl kallas för en föreningsmänniska. Som lärare i teckning och måleri i Northampton på 1740-talet hade han varit verksam i Northamptons filosofiska sällskap (*Northampton Philosophical Society*) som han själv kallade ett *Royal Society* i miniatyr. På 1750-talet vistades

¹⁷⁰ ”Their [the papers] Intention is not to amuse the Publick, with nice and laboured Speculations; or to enrich the learned World, with new and curious Observations: But, in the plainest Manner, to direct the Industry of common Artists; and to bring practical and useful Knowledge from the Retirements of Libraries and Closets into publick View: In short, to be universally beneficial is their only End”, *Dublin Society's weekly observations*, s. 7.

¹⁷¹ ”This, they hope, will be understood as an Invitation to all Persons, who truly love their Country, to throw in their Mite into the common Stock, by communicating to this Society their Experiments and Observations; their Objections, if they have any; and if they please their Doubts; any loose Hints which may occur to them, and whatever else may contribute to the Perfection of these Papers.” *Dublin Society's weekly observations*, s. 8.

¹⁷² ”A private Man can do little more than wish that we may be wise enough at last to, to engage nationally in national Concerns, and pursue the common Welfare with a truly publick Spirit.” *Dublin Society's weekly observations*, s. 342.

han i London och gjorde upp en plan för ett sällskap som genom premier skulle uppmuntra olika slag av förbättringar. Planen utmynnade till sist i Sällskapet för uppmuntran. Efter att ha flyttat till Maidstone i Kent tog han initiativ till ett lokalt Sällskap för främjande av nyttiga kunskaper (*Maidstone Society for Promoting Useful Knowledge*, grundat 1783), ett annat sällskapsnamn som kom att få spridning globalt. På äldre dagar var Shipley ännu medlem av Linnésällskapet (*Linnean Society*) i London, men drog sig undan från det offentliga livet mot slutet av 1790-talet.¹⁷³

Sällskapet för uppmuntran grundades på Rawthmells kaffehus på Henrietta Street i Convent Garden i London den 22 mars 1754. Närvarande var bara tio personer, Shipley en av dem. Förutom Shipley ingick vännerna och mecenaterna Lord Folkestone och Lord Romney som finansierade största delen av sällskapets första premier. De första premierna delades ut för skrifter om användningen av krapprotter och pojgars och flickors teckning.¹⁷⁴ Som premierna visar hade Londons nya sällskap ett mera allmänt etos kring reform än föregångarna i Skottland och Dublin. Det var inte heller en direkt reaktion på en specifik politisk-ekonomisk situation, utan var till att börja med en social klubb som uppstod genom ett initiativ av en person.

Det grundande mötet har senare fått en symbolisk laddning eftersom det skedde just i ett kaffehus. Mötet passar in i bilden av ett sällskapsliv som växte fram ur borgerlig debatt i urbana miljöer. Kafékulturen vid seklets mitt ska inte underskattas, men att det första mötet på Rawthmells blivit föremål för historieskrivning beror främst på att sällskapet som institution senare kom att växa och bli en nationellt engagerande och internationell känd organisation. Det anseende som sällskapet nådde var inget som männen i kaffehuset kunde föreställa sig. När sällskapet en gång blivit en viktig aktör och välkänt var det en välstrukturerad organisation med eget hus. Verksamheten var så omfattande att den inte kunde ha drivits från ett kaffehus.

Kaffehusen som först etablerades på 1650-talet i Oxford blev snabbt vanliga i de engelska städerna. Vid sekelskiftet 1700 fanns det uppskattningsvis mer än två tusen kaffehus i London.¹⁷⁵ Kaffehusen blev en central del av vardagligt umgänge och konversationerna bestod av allt från skvaller och nyheter till politiska utläggningar. Snabbt etablerades egna regler om artighet i debatt. Sittplatser delades enligt den ordning man trädde in i lokalen, inte enligt rang och dessutom underställdes rang i samhället argumentets giltighet.¹⁷⁶ Tillkomsten av Sällskapet för uppmuntran har mycket att göra med denna konverserande kaffehuskultur. Allt fler antog dess program och inom några år nådde

¹⁷³ Allan, 'Shipley, William'; Smith, *Bibliotheca Cantiana*, s. 264. Spridandet av nyttig kunskap för folket blev viktigt i flera olika sällskap. I London stiftades t.ex. *The Society for the Diffusion of Useful Knowledge*, som också fick en svensk motsvarighet i det 1833 grundade Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande. Här var nyckelbegreppet folkbildning. Se Sörbom, *Läsning för folket*.

¹⁷⁴ Hudson & Luckhurst, *The Royal Society of Arts*, s. 3–9.

¹⁷⁵ Pincus, 'Coffee Politicians Does Create', s. 812–813; Livesey, *Civil Society and Empire*, s. 24–53.

¹⁷⁶ Pincus, 'Coffee Politicians Does Create'; Livesey, *Civil Society and Empire*, s. 24–53. Habermas, *Borgerlig offentlighet*, s. 63–71, anser att en "politiskt fungerande offentlighet" uppstod först i England och tillskriver just kaffehusen en roll i denna process.

sällskapet ett medlemstal på över 2 500 medlemmar. Att sällskapet kunde hänvisa till en tradition av liknande sällskap i imperiet bidrog till dess popularitet.

Shipley var sekreterare för sällskapet ända till 1757, men drog sig så småningom undan (dock med evigt medlemskap). Sällskapets guldålder inleddes egentligen först efter att Shipley lämnat sekreterarposten. Sällskapets verksamhetsformer blev fler och det började publicera alster i andras och egna publikationer. Trots att sällskapets verksamhetsfält breddades överlag, marginaliserades frågor kring konst och estetik som varit viktiga för Shipley.¹⁷⁷

Sällskapet för uppmuntran fick kungligt status 1908 och kallas i dag oftast *London Society of Arts* eller *Royal Society of Arts (RSA)*, vilket gör kopplingen till föregångarna i Dublin och Edinburgh mindre självklar. Sällskapet var under sina första år känt under flera olika namn, till exempel Premiesällskapet (*The Premium Society*) enligt sin viktigaste verksamhetsform eller helt enkel Londonsällskapet (*London Society*) i stil med föregångaren i Dublin. Namnet följer samma mönster som förebildssällskapen, men har en annan betoning i och med att jordbruk (*agriculture*) och lantushållning (*husbandry*) inte finns med i namnet. Även om jordbruksfrågor senare kom att vara viktiga i sällskapets verksamhet hade de inte samma tyngd som i det skotska eller irländska sällskapet. Shipley själv betonade teckning och estetik vilket väckte kritik. Andra i sällskapet ansåg att det konstnärliga prioriterades när premier delades ut. Under de första åren betonades ekonomiska åtgärder för att bekämpa import från Frankrike. Antipatin mot Frankrike syntes även i ett av sällskapets många namn, Den berömvärda associationen av anti-galler (*the laudable association of Anti-Gallicans*).¹⁷⁸ Trots olika betoningar var Sällskapet för uppmuntran noga med att påpeka släktskapet med de skotska och irländska sällskapen, speciellt efter att det blivit berömt. En av Dublinsällskapets huvudideologer, Samuel Madden, valdes till exempel till korresponderande medlem i sällskapet.¹⁷⁹ Sällskapet verkade dock, i linje med det brittiska imperiets komplexa karaktär, ha ett behov av att presentera sig själv som det främsta sällskapet. I ett upprop om premier 1758 hette det att

Emedan det existerar Sällskap för uppmuntran av konster, manufakturer och kommers i den delen av *Storbritannien* som kallas *Skottland*, och även på *Irland*, är alla av detta sällskaps premier planerade att tillhöra den del av *Storbritannien* som kallas

¹⁷⁷ Hudson & Luckhurst, *The Royal Society*, s. 10–18.

¹⁷⁸ Om namnen se Hudson & Luckhurst, *The Royal Society*, s. 18. För exemplet "London Society" se Dossie, *Memoirs of Agriculture*, vol I, s. xi. Peter Clark t.ex. använder namnet *Society of Arts* genomgående. Clark, *British Clubs and Societies*, s. 86, 111, 141 och på andra ställen. Shipley var tvungen att försvara betoningen på konst och estetik redan 1756, men lyckades inte övertyga kritikerna. På 1760-talet syns en större betoning på jordbruket och det mekaniska. Samtidigt grundades nya sällskap med fokus enbart på konsterna, såsom Konstnärssällskapet i Storbritannien (*Society of Artists of Great Britain*, grundad 1761). Chambers, "The Society of Arts", s. 316–319.

¹⁷⁹ *A list of the Society*, s. 53.

England, besittningen *Wales*, och staden *Berwick upon Tweed*, om inte annat explicit anmärks.¹⁸⁰

Förutom ”andra Sällskap för uppmuntran av konster, manufakturer och kommers” var den nya sammanslutningen i stort sett inspirerad av, och som alla förbättrarorganisationer, dels överskuggad av vetenskaps societeten *Royal Society*.¹⁸¹ *Royal Society* stod för den mest avancerade vetenskapliga kunskapsproduktionen inom en sluten krets, medan sällskapen i Edinburgh, Dublin och London var måna om att sprida ny kunskap och praxis till en så stor del av allmänheten som möjligt, vilket ställde krav på öppet medlemskap, publikationer och ombud i landsorterna. Den primära modellen för kunskapsproduktion var ändå alltid den vetenskapliga som byggde på experiment, överläggning och sakkunnighet, såsom i *Royal Society*.¹⁸²

Det ovan nämnda premieuppropet illustrerar hur verksamhetens bredd och engagemang utvecklades inom några år till att omfatta flera olika teman. Sällskapet utlyste i ett upprop premier enligt en lista på 122 olika punkter av vilka de flesta var av praktisk natur. De var alla mer eller mindre formulerade som tävlingar (en del av de 122 punkterna gällde för andra och tredje plats i en och samma kategori). Premierna var grupperade under ”jordbruk, lantushållning och plantering”, ”uppfinningar och förbättringar i kemi, färgning och mineralogi”, ”förbättring inom konsterna”, ”för att uppmuntra och förbättra manufakturer, maskiner och dylikt”, ”till förmån för brittiska kolonier” och ”för avhandlingar och planer”.¹⁸³ Där de övriga grupperna hade en tematisk indelning, bestod premierna riktade till kolonierna av olika förslag som kunde uppmuntra utvecklingen i de amerikanska kolonierna och där den lokala provinsens guvernör förväntades fungera som lokal övervakare för sällskapet genom att skicka ett certifikat till sällskapet om hur de som tog del i premietävlingen hade genomfört sina uppgifter.¹⁸⁴ På så vis kunde sällskapet befästa sin ställning som imperiets centrala sällskap, utan egentlig närvaro i Storbritanniens periferier eller de amerikanska kolonierna.

De praktiska tävlingarna gavs konkreta pedagogiskt formulerade motiveringar: Premiet för största mängden sådda ekar (och andra trädslag) förklarades bland annat med att en ständig tillgång till virke var en säkerhetsgaranti. Premiet för de största och bästa

¹⁸⁰ ”Whereas there are Societies for the Encouragement of Arts, Manufactures, and Commerce, in the Part of *Great Britain* called *Scotland*, and also in *Ireland*; therefore all the Premiums of this Society are designed for the Part of *Great Britain* called *England*, the Dominion of *Wales*, and Town of *Berwick upon Tweed*, unless expressly mentioned to the contrary”. *Premiums by the Society*, s. 31.

¹⁸¹ För *Royal Society*s viktiga roll i Storbritannien och på Irland se McClellan III, *Science Reorganized*, på flera ställen; McClellan III, ’Scientific Institutions’, s. 87–96; McClellan III, ’Learned Societies’.

¹⁸² Det hedervärda sällskapet använde den vetenskapliga modellen främst för att utveckla en jordbruksvetenskap. Se Bonnyman, ’Agrarian Patriotism and the Landed Interest’. Dublins sällskapet noterade direkt *Royal Society* som en modell. Se Livesey, ’A Kingdom of Cosmopolitan Improvers’. Se även Hudson & Luckhurst, *The Royal Society of Arts*, s. 28.

¹⁸³ ”relating to Agriculture, Husbandry, Planting, &c.”, ”for Discoveries and Improvements in Chymistry, Dying, Mineralogy, &c”, ”for improving Arts”, ”to encourage and improve Manufactures, Machines, &c”, ”for the Advantage of the *British Colonies*”, ”for Treatises and Plans”. *Premiums by the Society*, s. 3–29.

¹⁸⁴ *Premiums by the Society*, s. 25.

krapprötterna för färgningsändamål handlade först och främst om att undvika import av rötterna, ett tema som förekommer under många av punkterna i uppropet. Premiet för bästa ritningar av människans döda kropp handlade däremot om att främja sinnet för prydnad, design och smak hos personer som befattade sig med till exempel byggnation, möbler, dräkter och leksaker. Även prydnad och smak fick i sin förklaring en instrumentell betydelse i att de hjälpte skapa bättre varor.¹⁸⁵ Import av varor, allt från turkiska mattor till franskt papper, var ett hot mot den inhemska ekonomin, men utgjorde också ett incentiv att utveckla den inhemska produktionen. Därför var det viktigt att sällskapet kunde dela ut franskt papper så att den uppfinningsrika patrioten kunde ta exempel och uppfinna ett sätt att producera ännu bättre papper.¹⁸⁶

Sällskapets upprop innehåller också exempel på hur viktigt det var för sällskapet ett granska England ekonomiska utveckling i förhållande till andra länder. En avhandling om Fredens konst (*Arts of Peace*) skulle innehålla en historisk skildring om jordbruk, manufaktur och handel i England samt hur förbättringar på dessa områden skulle påverka befolkningens moral och beteende.¹⁸⁷ Tanken om att skildra en nations ekonomiska historia och att genom goda och dåliga exempel dra lärdomar inför framtiden var rätt ny, men inte obetydlig. Bland 1700-talets ekonomiska sällskap kom upprop för denna typs avhandlingar att vara vanliga. Att den ekonomiska utvecklingen dessutom sammankopplades med fred och strävan efter fredlig utveckling av ekonomin var ett tecken på en ökad insikt om att nationerna tävlade med varandra ekonomiskt och att denna tävlan kunde utmynna i krig.¹⁸⁸

Att nationens produktivitet inte enbart handlade om produktion i sig utan också var en moralisk fråga, understryks i ett upprop om ”de miserabla förhållandena för en vanlig prostituerad”. För att råda bot på den ”synd och ondska” som hör ihop med prostitution erbjöds sällskapets gyllene medalj till den bästa plan för ett ”välgörenhetshus [...] för att ta emot och sätta vanliga prostituerade i arbete” och att genom en ”blandning av fromhet och idoghet” återbörda dem som värdiga medlemmar av samfundet.¹⁸⁹ Också samhällsfenomen

¹⁸⁵ ”A continual Supply of useful Timber being absolutely necessary; as well for the Ornament on Conveniency as for the Security of these Kingdoms”, ”Madder being of great Use in Dying, and now imported from Abroad at a very large Expence, tho’ it may be cultivated successfully in *England*; as the Goodness of what has been produced, (by the Encouragement of this Society) in the two last Years, proves beyond all Doubt”, ”Fancy, Design and Taste, being greatly assisted by the *Art of Drawing*, and absolutely necessary to all Persons concerned in Building, Furniture, Dress, Toys, or any other Matters where Elegance and Ornament are required”. *Premiums by the Society*, s. 3, 5, 13.

¹⁸⁶ *Premiums by the Society*, s. 18–19, 21.

¹⁸⁷ ”Historical Account of Agriculture, Manufactures, and Commerce, in that Part of *Great Britain* called *England*, with the Effects of those Improvements on the Morals and Manners of the People, and pointing out the most practicable Means of their future Advancement”. *Premiums by the Society*, s. 29–30.

¹⁸⁸ Se Hont, *Jealousy of Trade*, på flera ställen.

¹⁸⁹ ”The miserable Condition of *common Prostitutes*, and the Ruin they spread around, must raise Compassion and Horror in every humane Mind”, ”Vice and Villany”, ”*Charity House* [...] to receive and employ such common Prostitutes [...] by a Mixture of Piety and useful Industry, will in a few Years render them worthy Members of the Community”. *Premiums by the Society*, s. 30.

som senare kom att benämnas sociala problem och bli föremål för socialpolitik hade en ekonomisk sida.

Det hedervärda sällskapet och Dublinsällskapet lade större vikt på jordbruket i sina visioner om att förbättra landets ekonomi än vad Sällskapet för uppmuntran gjorde under sina första år. Shipley ansåg att man skulle stödja uppmuntran av jordbruk endast om jordbruksfrågorna var direkt relaterade till manufakturer, till exempel genom att producera råvaror för vidare förädling. I den mån sällskapet delade ut premier i jordbruksrelaterade frågor under sina första verksamhetsår, uppstod problem med att det var svårt att verifiera resultaten av de personer som deltog (i jämförelse med insända exemplar av till exempel teckningar, krävde jordbruksresultat verifiering under rätt tid och på ort och ställe). Dessutom stod premiernas storlek sällan i proportion till hur mycket arbete premiefrågorna förutsatte av jordbrukarna. På 1760-talet fick jordbruket dock en allt mer synlig roll i sällskapets verksamhet. En egen kommitté grundades för jordbruksärenden och sällskapets medlemmar hade större kunskaper i jordbruksärenden, inte minst genom berömda gestalter som författaren och jordbrukaren Arthur Young. Jordbruket fick även en synligare roll i sällskapets publikationer, till exempel i Robert Dossies *Memoirs of Agriculture*.¹⁹⁰ Sällskapet bestämde sig för att börja publicera resultat som kunde vara intressanta för allmänheten i Dossies publikation vars första årgång gavs ut 1768. Här hette det till exempel att sällskapet engagerade sig i ”förbättringar i jordbruk och andra ekonomiska konster” och ”lanthushållning och andra nyttiga konster”.¹⁹¹

Uppmuntran genom premier hörde ihop med en retorik om det allmänna. Privata personer kunde genom medlemsavgifter bidra till en sammanslutning som delade ut premier till dem som utmärkte sig inom jordbrukets, konsternas, manufakturernas eller kommersens område. Här gjordes en implicit indelning i ledamöter som kunde tjäna det allmänna bästa genom direkta bidrag i form av pengar och ny kunskap och dem som var föremål för upplysningsverksamheten och som skulle bidra till det allmänna bästa genom att eftersträva fullkomlighet i sitt arbete och på så vis utveckla nationens samlade kompetens.

Sällskapets publikationer, speciellt inledningarna och förorden som var mera ceremoniella till sin karaktär, använde sig av en retorik om det allmänna bästa, den allmänna nyttan eller den allmänna andan som ställdes mot egenintresse eller partianda.

¹⁹⁰ Hudson & Luckhurst, *The Royal Society of Arts*, s. 17, 57–85. Young blev internationellt känd mera för sitt engagemang som jordbruksförfattare och sekreterare för det brittiska jordbruksrådet (*Board of Agriculture*, grundad 1793) än för arbetet i Sällskapet för uppmuntran. Han valdes till hedersmedlem i flera ekonomiska sällskap, bl.a. St Petersburg, Florens, Philadelphia och Bern. Young hörde även till de första utländska ledamöterna i Svenska lantbruksakademien. Stapelbroek & Marjanen, 'Political Economy, Patriotism and the Rise of Societies'; Mingay, 'Young, Arthur'; Brunt, 'Rehabilitating Arthur Young'; Edling, *För moderniseringens modernisering*, s. 34.

¹⁹¹ ”improvements in agriculture, and other oeconomical arts”, ”husbandry, and other useful arts”. Dossie, *Memoirs of Agriculture*, vol I, s. ix, x. *Memoirs of Agriculture* innehöll även material som inte kom från sällskapet. Innehållsförteckningen avslöjar inte om texterna härstammade från sällskapet eller från utomstående.

Sällskapet skrev till exempel om sina visioner under titeln en "allmännyttig [*public-sprited*] plan".¹⁹²

Det nationella intresset, landets intresse och det allmänna bästa definieras inte geografiskt i inledningstexterna till *Memoirs of Agriculture*, men i princip var det brett, rentav universellt: "Och det antas att inte enbart Storbritannien och Irland kan skörda märkbara framgångar av detta [förbättringsarbete], utan att också kolonierna kan ta del av dessa, till och med på ett ännu mer väsentligt sätt då de har större behov av sådan hjälp."¹⁹³

År 1768 noterade man med glädje att det uppstått "ett flertal landssällskap, formade på ett blygsammare sätt, för att genomföra samma ädla visioner, och vilka sträva efter att på samma sätt öka eller sprida nyttig kunskap till sina respektive subjekt".¹⁹⁴ Anmärkningsvärt var att även "flera andra länder på kontinenten" hade följt Storbritanniens och Irlands exempel och bildat liknande lärda sällskap. Dessa "har stiftats enligt samma system, och följer samma allmänna metoder för att gå till väga". Många av dem publicerade egna serier av handlingar som antingen "skickades åt eller på annat sätt införskaffade av sällskapet i London".¹⁹⁵

Att liknande sällskap uppstod på andra håll i landet var ett tecken på att andan för det allmänna fick spridning. Att sällskapet spred sig som en institutionell modell var ett tecken på att detta var ett framgångsrikt sätt att förespråka reform. Dessutom kunde publikationer från andra delar av världen vara till nytta även i Storbritannien: "Trots att vi i allmänhet njuter av överlägsenhet över andra länder i fråga om förbättringen av de flesta konster, kan särskilda orter på annat håll besitta vissa [svar på] spörsmål som är av stor nytta."¹⁹⁶ Att redan flera länder hade egna sällskap för att stödja nationell förbättring innebar en rivalitet som Robert Dossie explicit pekade på i sin utläggning om målen med *Memoirs of Agriculture*: "[förbättringsarbete] som nästa alla andra civiliserade stater har inlett, även med *direkt hjälp från regeringen*. Vi önskar därför att publikationen av dessa handlingar kommer att vara till hjälp för [personer] med öppet sinne och intresse för att uppmuntra det allmänna [...] att upprätthålla den överlägsenhet, vilket för närvarande utmärker oss inom *vetenskap*, och

¹⁹² Dossie, *Memoirs of Agriculture*, vol I, s. x, xiv–xv, xviii, vol. II, s. vii, och på flera ställen.

¹⁹³ "And it is presumed, that not only Great Britain, and Ireland, may reap considerable advantages from it; but that the colonies, also, may partake of them, even in a yet more essential manner: as they have a greater necessity for such help." Dossie, *Memoirs of Agriculture*, vol I, s. xxviii.

¹⁹⁴ "There are several country societies formed in an humbler way, to prosecute the same noble views: and which endeavour, in a similar manner, to increase or diffuse useful knowledge of the respective subjects." Dossie, *Memoirs of Agriculture*, vol I, s. x.

¹⁹⁵ "The example of Great Britain, and Ireland, has been followed by several other countries on the continent: and there are now a number of societies, and academies, in various places, that are instituted on the same system; and follow the same general methods of proceeding; except, that the greatest part publish some kind of *memoirs*, or *journal* of their own transactions, or the correspondence of private persons with them on the objects of their pursuit. Most of these works are sent to, or otherwise procured by the Society in London." Dossie, *Memoirs of Agriculture*, vol I, s. xv. I texten nämns skilt "country societies" som var mer modesta och sällskap i utlandet. Det är dock uppenbart att de förra är brittiska sällskap, t.ex. kan det handla om Dublin-sällskapet och olika skotska sällskap.

¹⁹⁶ "Moreover, notwithstanding we enjoy a superiority in general over other countries, in the improvement of most arts, yet particular places elsewhere possess certain matters of great utility". Dossie, *Memoirs of Agriculture*, vol I, s. xv–xvi.

ekonomiska konster, så väl som *vapenutrustning*, i förhållande till alla våra grannar och rivaler.”¹⁹⁷

De ekonomiska sällskapens genombrott i skuggan av sjuårskriget

Sjuårskriget (1756–1763) kan ses som en paraplybenämning för flera krig. De historiska namnen på de olika krigen, såsom den svenska benämningen pommerska kriget för kriget mellan Sverige och Preussen, beskriver kanske bättre de många olika spänningar som existerade parallellt under perioden. Relationen mellan Storbritannien och Frankrike, kriget mellan Preussen och Österrike och strider mellan andra europeiska makter skapade krigsskådeplatser i Nordamerika, Sydamerika och Europa, men också i Afrika och södra Asien. För att betona sjuårskrigets betydelse kallas kriget ett världskrig, en benämning som ibland getts också andra sjuttonhundrataletskrig.¹⁹⁸ Kriget sporrade den intellektuella debatten om ekonomisk rivalitet mellan nationer, och många samtida såg kriget som en realisering av en vision om hur handelsbehov kunde leda till krig såsom beskrivits av Jean-François Melon i hans inflytelserika *Essai politique sur le commerce* från år 1734.¹⁹⁹

Förutom att kriget lyfte fram ekonomisk tävlan inom de lärda diskussionerna, fick upplevelsen av ekonomisk tävlan också praktiska svar i och med att ekonomiska sällskap stiftades runtom i Europa under och snart efter kriget.²⁰⁰ Många av sällskapen som grundades under eller snart efter kriget kom att bli berömda exempelsällskap. I Rennes i Bretagne grundades år 1757 Sällskapet för jordbruk, kommers och konsterna (*Société d'agriculture, du commerce et des arts*). Sällskapet fungerade som modell för lokala jordbrukssällskap som grundades i Tours, Paris, Limoges, Lyon, Clermont, Orléans, Rouen och Soissons år 1761 och i Alençon, Bourges, Auch och La Rochelle år 1762. I kantonen Bern i Schweiz grundades år 1759 det första sällskapet som kallade sig ett ekonomiskt sällskap (*Ökonomische Gesellschaft*). Efter kriget fick städerna Celle (*Landwirtschaftsgesellschaft in Celle*, grundat 1764), Leipzig (*Leipziger ökonomische Sozietät*, 1764), Hamburg (*Patriotische Gesellschaft*, 1765), S:t Petersburg (*Vol'noe ekonomitjeskoe obsjtjestvo*, 1765), Vergara (Bergara) i Baskien (*Real Sociedad Bascongada de Amigos del País*, 1765), Stockholm (Patriotiska sällskapet, 1766), och Köpenhamn (*Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab*, 1768) och många

¹⁹⁷ “[...] which almost every other civilized state has adopted, even with the *immediate assistance of government*. We hope, therefore, the publication of these Memoirs will have the aid of the ingenious and the encouragement of the public-spirited [...] to maintain the superiority, which at present distinguished us in *science*, and *oeconomical arts*, as well as *arms*, from all our neighbours and rivals.” Dossie, *Memoirs of Agriculture*, vol I, s. xxviii.

¹⁹⁸ För kriget och för en diskussion om kriterier för ett ”världskrig” se Füssel, *Der Siebenjährige Krieg*, speciellt s. 8.

¹⁹⁹ Hont, *Jealousy of Trade*, s. 30–37. Melons bok hör till tidens ekonomiska bestsellers med tjugo upplagor före 1850. En svensk översättning utkom år 1751. Carpenter, ’The Economic Bestsellers’.

²⁰⁰ Sjuårskrigets betydelse för spridningen av sällskap har tidigare noterats av van Dülmen, *The Society of Enlightenment*, s. 66–67; Stapelbroek & Marjanen, ’Political Economy, Patriotism and the Rise of Societies’.

andra europeiska städer motsvarande sällskap. Flera av dessa sällskap följdes av andra lokala sällskap som följde samma modell. I Frankrike skapades i rask takt ett nationellt nätverk bestående av 59 kungliga jordbrukssällskap (*Sociétés royales d'agriculture*) och i Spanien ett nätverk med 70 ekonomiska sällskap (*Sociedades Económicas de Amigos del País*).²⁰¹

Sällskapen hänvisade till den brittiska och irländska traditionen. Där sällskapet i Bretagne närmast lät sig inspireras av Dublinsällskapet, hänvisade sällskapen i Celle och Hamburg till Sällskapet för uppmuntran i London.²⁰² Orsakerna till att man i Bretagne inte såg mot London hade säkert att göra med politisk rivalitet och allianser, men också med att sällskapet i London inte ännu befäst sig internationellt i slutet av 1750-talet. London var däremot en direkt förebild för sällskapet i S:t Petersburg. Initiativtagaren Jakob Johann Sievers hade besökt Sällskapet för uppmuntrans möten i London. Londonsällskapet var också förebild för Landhushållningssällskapet i Köpenhamn vars grundare Christian Martfelt och Martin Hübner båda var medlemmar av sällskapet i London.²⁰³ Martfelt, Hübner, Sievers och många andra fick möjlighet att resa runt i Europa och från sina resor hämta med sig intryck och idéer som kunde tillämpas i det egna landet. För lärda män som hade ambitioner att arbeta för ekonomisk tillväxt och fick möjlighet att resa i England under 1700-talets andra hälft var Sällskapet för uppmuntran ett mål av intresse.²⁰⁴ I och med resorna och kontakterna grundades allt fler sällskap. Importen och exporten av det ekonomiska sällskapet som modell ledde till nya översättningar av sällskapets idé och funktion. Ekonomi och patriotism förekom i namnet för flera sällskap, men ofta också ord som allmännyttig (*gemeinnützig, bien público*), lantbruk eller nyttiga vetenskaper/kunskaper. Översättningar till nya språk och anpassningen till lokala förhållanden öppnade för nya språkliga innovationer.

Ekonomi torde dock vara det vanligaste nyckelbegreppet i namnen på sällskap som anslöt sig till traditionen av dessa sällskap. En intressant detalj är att ekonomi inte förekommer i de engelskspråkiga sällskapens namn. Det är tänkbart att det inte hade samma abstrakta övergripande betydelse i engelskan då, men det är också möjligt att tänka sig att ordet associerades med något utländskt. Stavningen ”*oeconomy*” eller ”*oeconomical*”, som förekom i sällskapens publikationer, kom från latinet och passade dåligt ihop med de

²⁰¹ Instiftningsår för vissa av sällskapen är omstridda. Vissa kunde vara aktiva före en formell etablering, andra etablerades för att komma igång med verksamheten först senare. Se Justin, *Les sociétés royales d'agriculture*, s. 275; Shovlin, 'The Society of Brittany'; Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert*; Vierhaus (hrsg.), *Deutsche patriotische und gemeinnützige Gesellschaften*; Lowood, *Patriotism, Profit and the Promotion of Science*; Popplow (hrsg.), *Landschaften*; Shafer, *The Economic Societies in the Spanish World*; Enciso Recio, *Las sociedades económicas*; Stapelbroek & Marjanen, 'Political Economy, Patriotism and the Rise of Societies'. För kortare presentationer och encyklopediska inlägg se McClellan III, 'Learned Societies'.

²⁰² Shovlin, 'The Society of Brittany'; Bödeker, 'Economic Societies in Germany'.

²⁰³ Sievers roll som initiativtagare är omtvistat. Se Leckey, 'Patriotism, Agronomy, and the Peasant Question'; Bartlett, 'The Free Economic Society', s. 186–188. För Danmark se Engelhardt, 'Patriotism and Royal Imperial Reforms'; Engelhardt, 'Patriotism, Nationalism and Modernity', s. 208.

²⁰⁴ Jämför här med den utbrädda industrispionage/ekonomiskt intresserade turism som var utspridd under 1700-talet. Se t.ex. Wadström, 'C. B. Wadström's Resa'; Reilly, 'Arthur Young's *Travels in France*'; Florén, 'Industrispionens öga'.

mer praktiska mål som förbättringssällskapen i Storbritannien och Irland ställde upp.²⁰⁵ En förklaring till att ordet inte förekom i de brittiska och irländska sällskapens namn är att begreppet slog igenom först senare. Det var nämligen först under andra halvan av 1700-talet som ekonomi (*economy*), men också jordbruk (*agriculture*) blev populärt i engelskspråkig litteratur. Då fick ordet *economy* också en mer etablerad lokalspråklig stavning.²⁰⁶ Orden förekom tidigare, men som begrepp fick de karaktär av slagord som pekade mot framtiden först efter 1750.

Vissa organisationer såsom *Georgofili*-akademien i Florens (*Accademia dei Georgofili*, grundad 1753) eller den Ekonomiska kommissionen i Zürichs naturvetenskapliga sällskap (*Ökonomischen Kommission der Naturforschenden Gesellschaft Zürich*, kommissionen grundad 1761, sällskapet 1746) räknas tidvis till en tradition av ”ekonomisk-allmännyttiga sällskap” eller ”ekonomiska och vetenskapliga sällskap”.²⁰⁷ Kategoriseringarna vållar vissa problem, men visar tydligt hurdan inverkan modellen för ekonomiska sällskap hade även för andra typer av organisationer.

Georgofili-akademien sysslade med liknande frågor som de brittiska sällskapen. Den studerade i första hand ”jordbruk i den vidaste bemärkelsen”, ”offentlig och privat ekonomi” samt ”alla vetenskaper” med koppling till dessa. Dessutom lät sig akademien inspireras av engelska och franska exempel, till exempel studerades stadgarna för Sällskapet för uppmuntran i London som modell för akademien. Akademien hörde dock hemma i en annan sorts tradition av att organisera intellektuellt utbyte. Den var inte på samma sätt hierarkisk som de flesta vetenskapsakademierna i Europa och det var akademitraditionen som låg närmast till hands när det gällde att svara på frågor om ekonomisk reform.²⁰⁸ Akademitraditionen var stark på den italienska halvön och därför var det naturligt att kalla sig en akademi. Bara i Florens hade följande akademier varit aktiva: *Accademia Platonica* (verksam 1462–1522) med fokus på Platons skrifter, *Accademia degli Umidi* (grundad 1540) med fokus på språk, *Accademia della Crusca* (grundad 1583) också med fokus på språk, *Accademia degli Apatisti* (grundad 1631) med fokus på vetenskap och litteratur, *Accademia del Cimento* (verksam 1657–1667) med fokus på experiment och *Accademia Toscana di Scienze e Lettere* (grundad 1735) med fokus på vetenskap.²⁰⁹ Utanför Florens och Toscana fanns förstås en på samma sätt rik tradition av akademier som erbjöd modeller, avskräckande exempel och inspiration för nya organisationer. Akademierna fokuserade i allmänhet på vetenskap, litteratur, språk och konster. Akademiernas verksamhetsfält och verksamhetsformer var mycket varierande. Det fanns alltså utrymme för att tänja på akademibegreppet. *Georgofili* tog denna tradition till ett nytt fält genom att fokusera på jordbruk i synnerhet och på ekonomi i allmänhet.

²⁰⁵ För exemplt se *OED*, uppslagsordet ”economy”.

²⁰⁶ Detta bekräftas av en Ngram-sökning för Google books. Se ”Ngram Viewer”.

²⁰⁷ Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert*, s. 259; Lowood, *Patriotism, Profit and the Promotion of Science*.

²⁰⁸ Becagli, ”The *Georgofili* of Florence”. Min översättning av citaten bygger på en engelsk översättning.

²⁰⁹ Uppgifterna är hämtade från *Scholarly Societies Project*. Utanför akademitraditionen bör också nämnas *Società Botanica Fiorentina* (grundad 1716 och senare sammanslaget med *Georgofili*-akademien).

Ett exempel på liberal användning av akademiordet är Knytnävarnas akademi (*Accademia dei Pugni*, verksam på 1760-talet) i Milano. Knytnävarnas akademi inkluderade kommande storheter som Pietro Verri och Cesare Beccaria som ledamöter, men hade inte institutionella, finansiella eller prestigemässiga kvaliteter som ofta associeras med akademier. Användningen av ordet akademi för en diskussionsklubb för politisk-ekonomiska ärenden var, om inte ironi, så åtminstone ett medvetet spel med akademitraditionen i området.²¹⁰

I Zürichs ekonomiska kommission möter vi ett exempel där ett vetenskapligt sällskap axlade uppgiften att diskutera och främja ekonomisk utveckling genom att grunda ett eget inomsällskapligt organ för ekonomiska frågor. Också här hänvisade man till traditionen av ekonomiska sällskap, men kopplingen till ekonomiska sällskap gjordes uttryckligen inom kommissionen, inte i sällskapet.²¹¹ Här gäller det att följa organisationernas självförståelse när de beskrev sig som tillhörande en tradition av andra liknande sällskap.

Vid medlet av 1700-talet hade ivern för ekonomiska frågor med jordbruksfrämjande i centrum och ekonomiska sällskap som organ slagit igenom på ett sådant sätt att de också hade en inverkan på verksamheten i andra typers organisationer. *Georgofili*-akademin, Knytnävarnas akademi och den Ekonomiska kommissionen i Zürich, svarade tydligt på liknande utmaningar som många av de ekonomiska sällskapen.

~ ~ ~ ~

Av de tidiga ekonomiska sällskapen på kontinenten är det speciellt sällskapen i Bretagne och Bern som senare lyfts fram som modeller. S:t Petersburgssällskapet väckte med sina pristävlingar stort intresse i hela Europa, men fick inte på samma sätt ett rykte som en framgångsrik motor för ekonomisk reform. Dessa tre sällskap ska här behandlas mer ingående just för att de blev viktiga i 1700-talets föreställningsvärld. Andra exempel kunde med fördel också tjäna syftet att beskriva hur ekonomiska sällskap som modell spred sig över hela Europa, men dessa tre är vid sidan om sällskapen i Dublin och London, de sällskap som blev paradigmatiska.

Sällskapet för jordbruk, kommers och konsterna i Bretagne grundades av de lokala ständerna efter ett privat initiativ av Jean-Gabriel Montaudouin de la Touche. Initiativet stöddes av den ekonomiska författaren och ämbetsmannen Jacques-Claude Vincent de Gournay och andra medlemmar av den grupp av intellektuella som kallas Gournaygruppen. Sällskapet finansierades av ständerna som också godkände dess ledamöter.²¹² Jämfört med Dublinsällskapet och det Hedervärda sällskapet var kopplingen till överheten mycket

²¹⁰ Se Reinert, 'Patriotism, Cosmopolitanism and Political Economy'.

²¹¹ Zurbuchen, 'Die Ökonomische Kommission der Naturforschenden Gesellschaft'. Motsvarande modell med vetenskapssällskap och en ekonomisk gren finner vi också i Nederländerna, se Stapelbroek, 'The Harlem 1771 Prize Essay'.

²¹² Shovlin, 'The Society of Brittany'.

starkare.²¹³ Det var inte fråga om en anti-sällskaplighet, utan visar att sällsкаpsformen kunde användas som ett komplement till ständernas eller statens reforminitiativ. Det handlade i viss mån om att utmana de traditionella kanalerna för politisk påverkan, men att göra det på ett försonligt sätt. Ett sällskap gjorde det möjligt att föra en bredare debatt om ärenden som också ständerna engagerade sig i. Sällskapets idé var alltså att fungera utanför den traditionella ståndsrepresentationen och således också vara ett forum som överskred ståndsgränser.

Sällsкаpsformen var en central del av idén bakom Sällskapet för jordbruk. Traditionellt hade akademierna tagit hand om intellektuellt utbyte och produktion av ny kunskap, och som dessutom fungerat som en iscensättning av kungens intresse för vetenskapen. För det nya sällskapet gällde det att verka inom en bredare krets. Det var till exempel ett uttryckligt mål att rekrytera medlemmar från alla tre ständer. Dessutom var sällskapet som organisationsform en symbol för den irländska ekonomiska framgången som de franska ekonomiska författarna i allmänhet tillskrev intelligenta lagstiftningsåtgärder och en aktivering av det civila samhället. Irlands framgångar undersöktes med den fransk-engelska ekonomiska rivaliteten i bakgrunden. Inom Gournaygruppen ansågs den irländska ekonomin ha formats så att den gynnade Storbritanniens handelsintressen. Irländsk linneproduktion till exempel utvecklades så att den kompletterade engelsk ylleproduktion (men inte var en konkurrerande faktor). Därför var det viktigt att i Bretagne, som var ett politiskt och ekonomiskt avvikande område i Frankrike, att låta sig inspireras av det irländska exemplet. Det är svårt att uppskatta hur stor betydelse Dublinsällskapet hade som ett slags dirigent för Irlands ekonomiska utveckling, men i Bretagne värderades Dublinsällskapets verksamhet högt. I en rapport om etableringen av sällskapet i Bretagne noterades till exempel Dublinsällskapets betydelse. Ett av det nya sällskapets första initiativ var att översätta Dublinsällskapets *Weekly Observations* till franska, ett företag som snart följdes av en egen publikation, *Corps d'Observations*.²¹⁴

Den irländska metoden att dela ut premier var också allmänt känd i Frankrike, inte minst genom Charles Louis de Secondat de La Brède et de Montesquieu som i sin *De l'esprit des lois* (första upplagan 1748) skrev om att ”uppmuntra driftighet”:

I södra Europa, där folken tar så starkt intryck av ärans sak, skulle det vara bra att utdela pris till de lantbrukare som odlat sina åkrar bäst, eller till de arbetare som drivit sitt hantverk längst. Detta förfarande skulle till och med vara framgångsrikt i alla länder. I Irland har det i våra dagar gynnats inrättandet av en av Europas mest betydande linnemanufaktur.²¹⁵

²¹³ Se Giesen, 'Cosmopolitans, Patriots, Jacobins and Romantics', som betonar den franska upplysningens närhet till överheten både på i Paris och i provinserna.

²¹⁴ Shovlin, 'The Society of Brittany'.

²¹⁵ ”Dans le midi de l'Europe, où les peuples sont si frappés par le point d'honneur, il serait bon de donner des prix aux laboureurs qui auraient le mieux cultivé leurs champs, ou aux ouvriers qui auraient porté plus loin leur industrie. Cette pratique réussira même par tout pays. Elle a servi de nos jours, en Irlande, à l'établissement d'une des plus importantes manufactures de toile qui soit en Europe.” Montesquieu, *De l'esprit*

Montesquieu avser inte uttryckligen Dublinsällskapet utan hänvisar till Irland i allmänhet. Han torde inbegripa också statens uppmuntringsinitiativ. Sällskapet för jordbruk i Bretagne riktade också sitt intresse utöver Dublinsällskapet till irländska reformsträvanden i allmänhet.

Användningen av Irland som exempel ska ändå inte ses som en direkt import av en ny institutionell modell i avsaknaden av inhemska strävanden för ekonomiska reformer. Andra hälften av 1700-talet såg ett kraftigt växande intresse för just ekonomiska frågor i Frankrike. Som påpekats ovan publicerades det fler verk om politisk ekonomi än romaner på 1760-talet. Prominenta författare som Markisen av Mirabeau, som också valdes till hedersledamot i flera sällskap, lästes ivrigt. Hans *L'ami des hommes* gavs ut i fyrtio upplagor mellan 1756 och sekelskiftet 1800.²¹⁶ Det irländska exemplet var enbart ett svar på de frågor som dryftades i Frankrike. De franska jordbrukssällskapen bidrog till agromanin som publikationskanaler och debattforum.

I sin första skrift till allmänheten (*au Public*) betonade Sällskapet i Bretagne att det inte hade för avsikt att publicera en heltäckande essä eller avhandling om jordbruk, konsterna och kommersen. Texterna skulle i stället ses som en början till en ”Samling som Fosterlandskärlek, värn om Ständerna och Regeringen gör anseelig och vars nytta kommer att märkas allt mer” i och med att sällskapet skulle få in flera bidrag. Texterna skulle ses som ”inbjudningar som gäller dem som kan hjälpa sitt Fädernesland”.²¹⁷ På så vis skulle sällskapet och dess publikationer vara ett slags reservoar för nya rön som kumulativt bidrog till landets välbefinnande.

Fäderneslandets upphjälpande är ett bekant tema från de brittiska sällskapens retorik. Man kan tänka sig att de brittiska sällskapen mer sällan använde *patria*-vokabulären, och oftare uttryck som relaterade till det allmänna bästa, nationen eller landet (*country*). *Patria*-vokabulären verkar ha varit naturligare i en franskspråkig kontext. Därför blev denna typs sällskap mer explicit patriotiska i fransk och senare i tysk tappning. Man kan också tänka sig andra punkter där de franska sällskapen avvek från de brittiska och irländska förebilderna. Till exempel kom de franska sällskapen att stå närmare överheten än de brittiska motsvarigheterna. Dessutom fick de franska sällskapen till följd av franskt fysiokratiskt, men också icke-fysiokratiskt, ekonomiskt tänkande en starkare betoning på jordbruk som grund för handel.

des lois, livre XIV, chapitre IX. Citatet är från 1758 års upplaga. Den svenska översättningen enligt Dagmar Lagerberg bygger på 1757 års upplaga. Montesquieu, *Om lagarnas anda*, fjortonde boken, kapitel IX, s. 135. Se även Shovlin, ”The Society of Brittany”.

²¹⁶ Shovlin, *The Political Economy of Virtue*, s. 1–4; Carpenter, ”The Economic Bestsellers”.

²¹⁷ ”L’Ouvrage qu’on présente au Public, n’est ni un Traité, ni même un Essai sur L’Agriculture, les Arts & le Commerce. Il ne doit être envisagé que comme les préliminaires d’un Recueil que l’amour de la Patrie, la protection des Etats & du Gouvernement, rendront considérable, & dont l’utilité se fera sentir de plus en plus, à mesure que les matériaux se rassembleront dans le dépôt de la Société. Le Crops d’Observations est moins une suite d’instructions, qu’une suite d’invitations qui porteront ceux qui peuvent aider leur Patrie à ne pas lui refuser leur secours.” *Corps d’Observations*, iii–iv. Jag tackar Laura Mattsson för hjälp med översättningen.

I Frankrike var patriotism i allmänhet ett centralt slagord i den ekonomiska diskussionen. I stället för att fokusera på en ekonomisk strävan efter vinst, gav patriotismen verksamheten en moralisk dimension som bestod av en strävan efter att främja det allmänna, inte det enskilda. Intresset för ekonomi och framför allt för jordbruk framstod som en medborgerlig dygd. Ekonomisk aktivitet var inte ett självändamål, utan ett medel för att främja ett patriotiskt intresse. Det fanns röster som talade för handelns civiliserande funktion (den s.k. *le doux commerce*-tesen), men i allmänhet var det just jordbruket som kopplades till patriotisk verksamhet.²¹⁸

~ ~ ~ ~

Om ett ekonomiskt sällskap i fransk tappning i Bretagne var influerat av det irländska exemplet, var det berömda Ekonomiska sällskapet i kantonen Bern (grundat 1759) mer eklektiskt i sina intellektuella influenser. Grundarna av sällskapet i Bern noterade tidigare ekonomiska sällskap som modeller, men blickade också mot vetenskapliga samfund, bland andra Kungliga Svenska vetenskapsakademien (grundad 1739). Den svenska akademien var en källa till inspiration just för att den i viss kontrast till sina europeiska motsvarigheter stod för en vetenskaplig kunskapsproduktion som präglades av ett kraftigt etos för att producera kunskap som var till praktisk nytta.²¹⁹

Sällskapet i Bern utmärkte sig också i förhållande till sina systersällskap på grund av sitt närmare förhållande till akademiska organisationer. Sällskapet byggde till exempel ett omfattande nätverk av korresponderande medlemmar som var framstående namn inom vetenskap och ekonomi, bland annat Carl von Linné och Anders Berch från Uppsala, men också Voltaire, Mirabeau och flera representanter från utländska sällskap. Sällskapet gav ut två publikationsserier av vilka den tyskspråkiga *Abhandlungen und Beobachtungen* som gavs ut i fler årgångar var mer lokalt orienterad. Den franska versionen *Memoirs et observations* hade en större ambition att nå den internationella litterära republiken. Bägge fick internationell resonans, inte bara genom spridning och läsning, utan också genom bidrag från utlandet.²²⁰ Mer än hälften av bidragen kom från Bern, men anmärkningsvärt är att tio procent av bidragen härstammade från Sverige, sex procent från Frankrike, tre procent från Tyskland och två procent från Storbritannien.²²¹

Den förhållandevis starka svensk-schweiziska förbindelsen hade en bakgrund i att en av det internationella vetenskapliga nätverkets största stjärnor, schweizaren Albrecht von Haller hade etablerat goda kontakter till Vetenskapsakademien.²²² Av betydelse var också

²¹⁸ Shovlin, *The Political Economy of Virtue*, s. 1–12.

²¹⁹ Wyss & Stuber, 'Paternalism and Agricultural Reform'; Stuber, Moser, Gerber-Visser & Pfister (Hg.), *Kartoffeln, Klee und kluge Köpfe*; Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia*, speciellt s. 225–226, men också annanstans. Se även Pihlaja, *Tiedettä pohjantähdän alla*, om svensk vetenskap i europeisk kontext.

²²⁰ Kapossy, 'Republican Political Economy', s. 381; Stuber, "dass gemeinnützige wahrheiten gemein werden"; Wyss & Stuber, 'Paternalism and Agricultural Reform', s. 161.

²²¹ Wyss & Stuber, 'Paternalism and Agricultural Reform', s. 160.

²²² Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia*, s. 190–196.

att man i Bern var exceptionellt mottagliga för utländska publikationer och var på allvar inriktade på att samla ihop internationell kunskap. Till exempel diskuterades möjligheten att koordinera olika sällskaps publikationer så att samma ämne inte behandlades upprepade gånger i olika delar av Europa. I Bern var man inte bara medvetna om, men också stolta över att sällskapets handlingar uppskattades utomlands.²²³

I ett programmatiskt förord av Vinzenz Bernhard Tscharner, en av sällskapets ledande medlemmar, återkommer temat om att upphjälpa fosterlandets framgång genom ihärdigt ekonomiskt förbättringsarbete och genom att låta sig inspireras av andra länders erfarenheter. ”Det har med vår tid och vårt fädernesland att göra”, konstaterade Tscharner. Det är vår ”förfärdiga avsikt att lära våra landsmän att använda exemplet av andra folk som är lyckliga nog att ha tagit nyttiga vetenskaper till en högre nivå”, eftersom flera ”nyttiga övningar är okända eller försummade i vårt fädernesland”.²²⁴ Även Tscharner kopplade behovet av att utveckla de lokala ekonomiska förhållandena till sjuårskriget. För honom var varken framgång i krig eller handel en garanti för statens makt. En stats styrka låg i landet, jordbruket och dess invånare, alltså kunde en stats självständighet endast säkras genom att uppmuntra invånarnas flit och jordbrukets produktivitet.²²⁵

Den ekonomiska kommissionen i Zürichs naturvetenskapliga sällskap men också Ekonomiska sällskapet i Bern gav uttryck för en reformiver som präglade tidens ekonomisk-politiska tänkande. Ett uttryck för detta var Hans Kaspar Hirzels (även känd som Johann Caspar Hirzel) bok *Die Wirthschaft eines philosophischen Bauers* (1761), en berättelse om den filosofiska bonden Kleinjogg som förkroppsligar idealjordbrukaren. Hirzels skildring är en hyllning till idoghet med en verklig förebild i bonden Jacob Gujer (1716–1785). Denna pedagogiska skrift fick spridning i Europa och även utanför. Boken kom ursprungligen ut på tyska, men översattes snabbt till franska och fick titeln *La Socrate Rustique* och utkom i tre upplagor. Den franska upplagan blev standardupplaga och översättningarna till engelska (*Rural Socrates*, tre engelska upplagor och två amerikanska), italienska och ryska byggde på den. Den första engelskspråkiga översättningen var av Arthur Young, vilket förmodligen bidrog till att öka bokens popularitet i den anglo-amerikanska världen.²²⁶ En sammanfattande skildring på svenska som bygger på den franska översättningen av ”Klyoggs” förehavanden ingår också i Kungliga patriotiska sällskapets journal från 1777.²²⁷

²²³ Jag tackar Gerradina Gerber-Visser för en diskussion i ämnet.

²²⁴ ”Es ist um unsre zeiten und um unser vaterland zu thun. Das ist eben unsre vornehmste absicht, dass wir unsre landesbrüder lehren, sich das exempel andrer völker zu nuze machen, die es in diesen zum glücke der völker so nöthigen wissenschaften höher gebracht haben. Es können, bey den besten grundregeln des landbaues, gleichwohl viele sehr nützliche übungen unbekannt in unserm vaterlande oder verabsäümet seyn;” *Abhandlungen und Beobachtungen*, s. IV. Om Tscharner se t.ex. Wyss & Stuber, ’Paternalism and Agricultural Reform’.

²²⁵ Wyss & Stuber, ’Paternalism and Agricultural Reform’; *Abhandlungen und Beobachtungen*, s. II.

²²⁶ Johnstone, ’The Rural Socrates’, s. 174; Zurbuchen, ’Die Ökonomische Kommission’; Leckey, ’Patriotism, Agronomy, and the Peasant Question’; Hirzel, *The Rural Socrates*, s. iv–xii.

²²⁷ ’Socrate Rustique eller den kloka Landtmannen, såsom et nyttigt Exempel för Swenska Åkermän Beskrifwen af Fredric Mozelius’, *Hushållnings Journal*, Martius 1777, s. 107–132.

I boken skildrar Hirzels berättarröst Kleinjoggs livskeden genom att dels berätta om Kleinjoggs förfaranden som en utomstående berättare och dels genom att som en närvarande person återge Kleinjoggs filosofiska betraktelser om jordbruk och mänskligheten (i den ordningen). Det hela utgör en pedagogisk dialog där läsaren både får information om jordbruk, hushållning, ekonomiska institutioner och om bondens roll i samhället. Kleinjogg möter till exempel representanter för det Helvetiska sällskapet (*Die Helvetische Gesellschaft*) som bildats år 1761 som en paraplyorganisation för de ekonomiska och allmännyttiga sällskapen i Schweiz och som Hirzel själv var den första ordföranden för.²²⁸ Kleinjogg lägger ut en samhällsfilosofi där bonden enbart är en halv man, och fursten också är en halv man, och hur de bara genom furstens kloka tänkande och styrning samt bondens lydnad, iver och praktiska arbete tillsammans kan forma den hela mannen. I mötet med praktiska jordbruksproblem formar Kleinjogg principer som styr hans viktigaste uppdrag: att driva hemmanet. Han vill till exempel inte utöka sina lantegendomar förrän han kultiverat landet (i detta fall en äng) till högsta möjliga nivå.²²⁹ För den som läser om Kleinjogg förblir det inte oklart att alla samhällsklasser spelade en roll i arbetet för det allmänna bästa, att ekonomiska sällskap var organ för effektivisering av alla klassers insatser och att välstånd kunde förväntas bara genom en ökning av produktiviteten. Berättelsen i sig var ett uttryck för en folkupplysning (*Volksaufklärung*), ett begrepp som Hirzel själv myntade. Pedagogiska exempel på flitiga och lydiga undersåtar var ett led i att nå välstånd. Önskemålet om att Kleinjoggs berättelse skulle inspirera andra förblir inte heller osagt i boken: "Det skulle glädja mig, om mina ansträngningar kan framkalla en motsvarande emulering bland våra bönder!"²³⁰

Även den nämnda svenska skildringen betonade exemplets makt. I en efterskrift om lärdomar för svenska förhållanden lyfter Fredric Mozelius som stod för den svenska skildringen fram bristen "på kunskap, exempel och idoghet". Mozelius var övertygad om att det "uti Swrige finnas mer än en Socrates" och han var själv mån om att sprida upplysning åt folket genom skrifter. I hans anpassning till svenska förhållanden fick just de duktiga böndernas exempel stå i förgrunden. "Lantmän" som liknar Hirzels Socrates skulle genom belöningar i guld och silver, hederstecken och olika förmåner framhållas i lokalsamhället för att genom deras exempel uppmuntra andra att leva ett "sokratiskt" liv. Dessa exemplariska bönder skulle erbjudas en speciell sittplats framför de andra bönderna i sockenstugor, på bröllop och under olika samkväm. Den sokratiska "lantmannen" skulle

²²⁸ Se Im Hof, 'Die Helvetische Gesellschaft'.

²²⁹ Hirzel, *The Rural Socrates*, s. 21, 113–117 och på flera ställen. "Klijogg is not satisfied with the improvement of his meadows, but seeks to extend them; without however deviating from his grand principle, never to purchase more ground, till he has carries the culture of what he possesses to the highest degree of perfection it is capable of attaining. How is it possible, says he if a cultivator has not been able to cultivate properly what he already possesses, that he should be able to do it, if, by increasing his possessions, he still more overloads himself with care and work?" Principen om att kultivera lantegendom till högsta möjliga nivå tilltalade speciellt Arthur Young.

²³⁰ "Happy shall I be, if my efforts can excite a corresponding emulation among our farmers!" Hirzel, *The Rural Socrates*, s. 2. Om *Volksaufklärung* som begrepp se Zurbuchen, 'Die Ökonomische Kommission'.

också få hedersnamnet Fader Ålderman och de som ofredade en ålderman skulle dömas till dubbla straff. Dessa privata förmåner och demonstrationer av föredöme, skulle hjälpa det ”Svenska Landtbruket i bättre skick, än det nu för tiden finnes”.²³¹

Den kanske mest perifera upplagan av Kleinjoggs berättelse är en amerikansk engelskspråkig upplaga från 1800 som innehåller kommentarer både från den franska upplagan och från Arthur Youngs engelska översättning. Dessutom har den amerikanska utgivaren inkluderat ett tredje lager av kommentarer. I introduktionen reflekteras över analogin mellan Sokrates och Kleinjogg. Efter en mer detaljerad jämförelse konstateras en fundamental skillnad mellan dem, och Kleinjogg ses som bättre lämpad som förebild för den moderna breda publiken:

Den ene arbetade för mänskligheten, nutida och framtida; den andre för sig själv, sin familj och sin omedelbara omgivning. Den ene var en upplyst lärare för filosofer; och den andre en självlärd bonde. Den ene erbjöd föreskrifter och exempel; och den andre mestadels exempel. Vi blir på ett explicit och skarpt sätt förmanade av den ene, och vi är tvungna att själva hämta anvisningar från den andre. Men båda kan på sitt sätt vara nyttiga; och Klijogg [Kleinjogg] kan rentav för vår tid och för flertalet vara den nyttigaste. Det kan inte tillkomma alla att stifta lagar för mänskligheten, såsom Sokrates och en Konfucius, men var och en har en egen roll att fullfölja; och om han är benägen att fullfölja den väl, kan han dra nytta av Klijoggs historia.²³²

Folkupplysningen som fusionerades med de ekonomiska sällskapens verksamhet i Schweiz fick i Hirzels text spridning till och med utanför Europa. Främjandet av jordbruk krävde helt enkelt en folklig förankring för att ha en reell inverkan.

~ ~ ~ ~

Kleinjoggs berättelse handlade om en effektivisering av jordbruket genom en aktivering av hela befolkningen. Detta etos var välkommet i Ryssland, där den ekonomiska diskursen länge hade kretsat kring jordbrukets improduktivitet och det problematiska förhållandet mellan adeln och de livegna bönderna.

I förordet till den ryska upplagan av Hirzels skildring från år 1789 önskar översättaren V. V. Novikov att Rysslands adelsmän i avsaknad av läsande bönder kunde till fäderneslandets ära omvandlas till Kleinjoggar och bönderna till deras barn – en önskan

²³¹ *Hushållnings Journal*, Martius 1777, s. 127–132. Se även Mozelius, *Neuvo Maan Wiljelemisestä Yhteiselle Kansalle*.

²³² ”But in justifying the analogy established between the characters of Socrates and Klijogg [Kleinjogg], we must not be thought to place them upon an equality. The one labored for the human race, present and future; the other for himself, his family, and immediate neighborhood. The one was an enlightened teacher of philosophers; and the other, a self-thought rustic. The one gave precepts and example; and the other chiefly example. We are explicitly and pointedly instructed by the one, and we must gather instruction for ourselves from the other. But each in his turn may be useful; and Klijogg, for our time and for the many, may even be the most useful. It cannot belong to every one to legislate for the human race, like Socrates or a Confucius; but every one has a private station to fulfil; and, if he is disposed to fulfil it well, he may profit by the history of Klijogg.” Hirzel, *Rural Socrates*, s. vii.

som liknade Hirzels ursprungliga tankegång om emulering bland bönder, men med ett omyndigförklarande av bönderna genom analogin med fäder och barn.²³³ Det Fria ekonomiska sällskapet i S:t Petersburg hade valt Hirzel till hedersledamot och stod överlag för en positiv bild av bonden. Trots att jordbruket skilde sig mycket från de delar av Europa som tidigare etablerat ekonomiska sällskap, inte minst på grund av livegenskapen, hörde de ekonomiska sällskapen till de importerade institutioner som landets elit ansåg att behövdes i det ryska imperiet. Livegenskapen hade ända sedan sällskapets etablering år 1765 utgjort en känslig, men oundviklig fråga som sällskapet var tvunget att behandla återkommande. Inte heller i översättningen av Hirzel kunde frågan kringgås.

Det fria ekonomiska sällskapet använde sig av liknande metoder för uppmuntran som sina systersällskap, bland annat en egen tidskrift och prisfrågor. De tillämpade också principer om jämlikhet bland ledamöterna i sällskapet (men exkluderade en stor del av befolkningen), intog en viss autonomi från kronan och betonade fäderneslandets upphjälpande och betydelsen att vara nyttig. Nyttan inkluderades även i sällskapets motto.²³⁴ Ordet fri i sällskapets namn hänvisade uttryckligen till friheten från staten. Sällskapet var inte en del av statsbyråkratin. På samma sätt som Vetenskapsakademien i S:t Petersburg fick också det ekonomiska sällskapet njuta av en viss autonomi. Detta betydde dock inte att sällskapets mål inte skulle ha varit i linje med Katarina II:s önskemål. Sällskapet sökte om Katarinas beskydd, vilket också beviljades. Senare tillades ordet kejserliga (*Imperatorskoje*) i sällskapets namn. Sällskapet var inte heller ekonomiskt oberoende av kronan, utan fick stöd bland annat för att upprätta ett bibliotek. Det är också troligt att Katarina själv var involverad redan i det ekonomiska sällskapets planeringsskede. Hon hade tidigare diskuterat möjligheten att etablera en sektion inom Vetenskapsakademien som befattade sig med ekonomiska ärenden, men planen verkställdes inte som sådan.²³⁵ Katarinas exakta roll och om det fanns en eller fler initiativtagare till sällskapet är omtvistade frågor.²³⁶ Med sin svaga sällskapstradition kristalliserar exemplet från Ryssland samarbetet och spänningen mellan ekonomiska sällskap och staten. Deras mål var ofta förenliga, men sällskapet fungerade ändå som en autonom organisation som, i fall de ansågs gynna utvecklingen, också åtnjöt statligt stöd.²³⁷ Sällskapet skulle på sätt och vis både utmana och komplettera statsadministrationen.

I sällskapets tidskrift noterades den ekonomiska tävlan mellan nationer, speciellt i samband med sjuårskriget. Också uppfattningen om det egna landet som ekonomiskt

²³³ Leckey, 'Patriotism, Agronomy, and the Peasant Question'.

²³⁴ Bartlett, 'The Free Economic Society'; Pratt, 'The Free Economic Society'; Leckey, 'Patronage and Public Culture'; Leckey, 'Patriotism, Agronomy, and the Peasant Question'.

²³⁵ Leckey, 'Patriotism, Agronomy, and the Peasant Question'; Bartlett, 'The Free Economic Society', s. 181–188.

²³⁶ För olika tolkningar se Bartlett, 'The Free Economic Society', s. 186–188. För den nyaste tolkningen se Leckey, 'Patriotism, Agronomy, and the Peasant Question', s. 235.

²³⁷ För en jämförande diskussion om ekonomiska sällskap och staten se underkapitlet "Staten, nationen, provinsen och sällskapet" och Stapelbroek & Marjanen, 'Patriotism, Political Economy and the Rise of Societies'.

efterblivet, bekant från andra sällskap (förutom London-sällskapet som inte behövde bekymra sig om sådant), förekommer i sällskapets tidiga retorik. Men den geopolitiska kontexten var förstås en annan. I det ryska fallet var det tävlan med Danmark, Sverige, Preussen, Schweiz och de tyska länderna som var intressant. England nämns som ett exempel på långt hunnen utveckling, men inte som en modell som direkt kunde kopieras eller som en närliggande konkurrerande stat.²³⁸ Det gäller att analytiskt skilja på efterliknande med mål att förbättra den egna ekonomin i förhållande till den mest utvecklade, i detta fall England, och försök att nå en förbättrad position i förhållande till de värsta, ofta närliggande, konkurrenterna. För Frankrike sammanföll dessa två, men för Ryssland var dessa definitivt olika länder.

Ekonomiska sällskap och revolutionernas tid

Det hedervärda sällskapet i Skottland och Dublinsällskapet på Irland var i hög grad en reaktion på asymmetriska relationer i det brittiska imperiet. De ovanbehandlade exempelsällskapen i Bretagne, Bern och S:t Petersburg var reaktioner på en annan typs geopolitiska och lokala ekonomiska förhållanden. Ju större spridning modellen för sällskap ägnade åt att förbättra förhållandena i det egna landet fick, desto större blev variationerna. Modellens spridning ledde med andra ord också till att själva modellen blev bredare.

Efter 1760-talet fortsatte ekonomiska sällskap att födas på olika ställen i Europa och så småningom även i kolonierna till europeiska imperier. De sällskap som i antingen i sin samtid eller i eftervärldens ögon betraktats som mest betydande grundades i stort sett före 1770. Med några undantag (till exempel Nederländerna och Förenta staterna där de första sällskapen grundades på 1770- respektive 1780-talet) var sällskapen från 1770 framåt i första hand provinssällskap.²³⁹ Det är också mot bakgrunden av spridningen till provinserna och frågan om provinsiell representation som vi ska betrakta Finska hushållningssällskapet.

Mängden sällskap ökade kraftigt de kommande decennierna, men de riktade sig oftast till ett mindre område eller hade en snävare syn på sin verksamhet. Oftast var provinssällskapen mindre engagerade i att producera ny kunskap och mer inriktade på att sprida nyttig kunskap bland lokalbefolkningen. I etableringen av sällskap går det att skönja en koncentration kring franska revolutionen, men den är inte på samma sätt utmärkande som den tidigare vågen av nya sällskap kring sjuårskriget.²⁴⁰ Den finansiella krisen i Frankrike och spänningarna i internationella kommersiella relationer före revolutionen hade förmodligen en direkt inverkan på att allt fler ekonomiska sällskap grundades i

²³⁸ Se Bartlett, 'The Free Economic Society', s. 186.

²³⁹ För Nederländerna se Stapelbroek, 'The Harlem 1771 Prize Essay'. För Förenta staterna se Albertone, 'The American Agricultural Societies'.

²⁴⁰ van Dülmen, *The Society of the Enlightenment*, s. 66–67, har även noterat denna våg av sällskap kring franska revolutionen, speciellt med tyska sällskap som exempel.

Europa. Efter revolutionen kunde dessutom den ekonomiska patriotismen som associerades med ekonomiska sällskap få större tyngd i och med att den inte direkt kopplades till revolutionens radikala politiska ådra, utan stod för en ekonomiskt lagd sensibel patriotism.²⁴¹

Den franska revolutionen var en vattendelare också i den meningen att den förstärkte nationen som en geopolitisk enhet. Där sjuårskriget handlade om internationell ekonomisk tävlan, kom franska revolutionen att förstärka nationen som en naturlig enhet för ekonomiska och sociala reformer. Både nya och gamla ekonomiska sällskap anpassades till detta tänkande. De europeiska imperierna levde givetvis vidare, men parallellt till den imperiella logiken av expansion förekom en tänkande som satte nationen i fokus.

~ ~ ~ ~

Sällskap som Fysikalisk-ekonomiska sällskapet i Kurpfalz (*Kurpfälzische physikalisch-ökonomische Gesellschaft*, grundat 1769), Ekonomisk-patriotiska societeten i Schweidnitz-Jauer (*Ökonomisch-patriotische Sozietät der Fürstentümer Schweidnitz und Jauer*, 1772), Sällskapet för uppmuntran av allmännyttig verksamhet i Lybeck (*Gesellschaft zur Beförderung gemeinnütziger Tätigkeit*, 1789) och Livländska allmännyttiga och ekonomiska societeten (*Die Livländische gemeinnützige und ökonomische Sozietät*, 1792) illustrerar spridningen av denna typs sällskap i tyskspråkiga Europa samt hur sällskapen i sina namn befäste nyckelbegreppen för ekonomiska sällskap.²⁴²

I Frankrike och Spanien finner vi allt mer omfattande nätverk av jordbrukssällskap och ekonomiska sällskap.²⁴³ I Storbritannien kom de lokala sällskapen att mer och mer fungera som ett slags yrkesorganisationer för lokalbefolkningen.²⁴⁴ Grundandet av Jordbruksrådet (*Board of Agriculture*, 1793) med Arthur Young och John Sinclair som ledande figurer gjorde att kunskapsproduktion och jordbruksadministration inte längre på samma sätt tillhörde sällskapen.²⁴⁵

I Norden fick lokala ekonomiska sällskap ett genombrott mellan 1770 och 1820. Inom den danska staten finner vi en räkka lokalt hållna sällskap efter etableringen av Det kungliga danska lanthushållningssällskapet (*Det kongelige Danske Landhusholdningsselskab*, grundat 1769). Juliane Engelhardt räknar upp 38 nya sällskap i det som i dag är Danmark, 19 i Norge och 6 i Slesvig och Holsten (ett område som i dag till största delen hör till den tyska

²⁴¹ Om patriotism och politisk ekonomi efter revolutionen se Shovlin, *The Political Economy of Virtue*, s. 213–220.

²⁴² Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert*, s. 259–263. Om Kurpfalz se Popplow, 'Von Bienen, Ochsenklauen und Beamten', som visar hur sällskapet senare kopplades till kameralistisk utbildning. Om Livland se Engelhardt & Nauschäfer, *Die livländische gemeinnützige und ökonomische Sozietät*. van Dülmen, *The Society of the Enlightenment*, s. 151, anger 1791 som etableringsår för det livländska sällskapet i Dorpat och ett annat i Riga grundat 1796, men det torde handla om ett misstag. Det livländska sällskapet grundades i Riga och flyttades till Dorpat 1813.

²⁴³ Justin, *Les sociétés royales d'agriculture*, s. 275; Shafer, *The Economic Societies in the Spanish World*, s. 48, 145.

²⁴⁴ Hudson, *Patriotism with Profit*.

²⁴⁵ Allmänt om utvecklingen i Storbritannien se Hudson, *Patriotism with Profit*.

delstaten *Schleswig-Holstein*) mellan 1769 och 1814.²⁴⁶ Engelhardts definition är kanske mer generös än den som använts i tyska, spanska, franska och engelska motsvarande kartläggningar.²⁴⁷ Detta beror bland annat på avsaknaden av ett samlande sällskap eller ett organiserat nätverk av sällskap i det danska riket. Att denna typs sällskap fick genomslag mot slutet av 1700-talet inom den danska staten är dock klart. Vi finner regionala sällskap i stil med *Det nyttige Selskab for Bergenhus* (1773), Schleswig-Holsteiniska patriotiska sällskapet (*Schleswig-Holsteinische patriotische Gesellschaft*, 1786), *Det corresponderende topographiske Selskab for Norge* (1791) och *Selskabet for Industri og Husflid i Holsteinborg Grevskab* (1809), men också lokala sällskap i Köpenhamn som arbetade i skuggan av Lanthushållningssällskapet med mer specifika frågor. Ett exempel på detta är *Det københavnske Premie- og Understøttelseselskab for tro Tjenestetyender* (1786) som sysslade speciellt med belöningar av tjänstehjon.²⁴⁸ Om det senare tillhör en tradition av ekonomiska sällskap kan förstås diskuteras, men sällskapet är i varje fall ett tecken på mångfalden bland reformsällskap i Köpenhamn. Köpenhamns sällskapsliv inbegrep även det inflytelserika Sällskapet för borgerliga dygder (*Selskabet for borgerdyd*, 1785), som i kontrast till Lanthushållningssällskapet fokuserade på stadsbefolkningen. Sällskapet för borgerliga dygder försökte förgäves efterlikna Lanthushållningssällskapet och nå kungligt beskydd. Det såg som sitt uppdrag att värna om den enskilda människans patriotiska nit, om strävan efter enkelhet och om den inhemska produktionen, men omfattade under sina första år också en mer radikal strävan efter det allmänna som bröt mot traditionell ständsstruktur.²⁴⁹

I Östersjöområdet verkar de svenska regionala sällskapen inte ha profilerat sig lika tidigt som i den danska staten eller i Preussen. Inom det svenska riket grundades endast sju ekonomiska sällskap före 1809 av vilka Patriotiska sällskapet, Gotlands ekonomiska sällskap (1791) och Finska hushållningssällskapet (1797) grundades före sekelskiftet 1800. De övriga sällskapen var länssällskap som blev underställda Svenska lantbruksakademien på 1810-talet.²⁵⁰ Den sena etableringen av provinssällskap torde ha att göra med Kungliga Vetenskapsakademiens starka roll i riket som främjare av ekonomisk kunskap ända sedan sitt grundande år 1739. Men även i den sena etableringen av regionala hushållningssällskap var modellen för ekonomiska sällskap en självklar tradition till vilken de nya sällskapen anslöt sig till.²⁵¹ Ännu på 1790-talet var patriotiskt lagda sällskap med syfte att främja det allmänna bästa och det egna landets ställning i internationell ekonomisk tävlan en livskraftig modell.

²⁴⁶ Engelhardt, 'Borgerskab og fælleskab', s. 33–39.

²⁴⁷ Se t.ex. Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert*, s. 259–263; Hudson, *Patriotism with Profit*, s. 130–133; Justin, *Les sociétés royales d'agriculture*, s. 275; Shafer, *The Economic Societies in the Spanish World*, s. 48, 145.

²⁴⁸ För de danska sällskapen se Engelhardt, 'Borgerskab og fælleskab'; Engelhardt, 'Patriotism and Royal Imperial Reforms'. För norska sällskap se Collet & Bjerke, *Vekst gjennom kunnskap*.

²⁴⁹ Horstbøll, 'Den ubanede og sporløse sti mot borger-dyd'.

²⁵⁰ Se närmare kapitlet 'Hushållningssällskapen i Sverige'.

²⁵¹ För de svenska sällskapen och deras relation till Kungliga vetenskapsakademien se kapitlet 'Från akademi till sällskap och åter till akademi'.

Sällskapen i de spanska kolonierna i Latinamerika är kartlagda, men i övrigt är bilden av ekonomiska sällskap i kolonierna till de europeiska imperierna inte heltäckande.²⁵² Det finns dock spridda uppgifter om sällskap i brittiska och nederländska kolonier. Redan 1766 grundades ett förbättringssällskap i den brittiska kolonin Musqueto (troligtvis i nuvarande Nicaragua) som i namnskick och förmodligen också på annat sätt tog intryck från sällskapen i London och Dublin.²⁵³ Barbados fick i sin tur ett sällskap år 1781. Också här var Dublinsällskapet förebilden.²⁵⁴ Huvudstaden i nederländska Indonesien, Batavia, hade fått ett sällskap tre år tidigare, alltså samma år som Nederländerna fick sin ekonomiska avdelning.²⁵⁵ I det portugisiska imperiet etablerades på 1830-talet ett sällskap för maritima och koloniala ärenden, som var direkt knutet till imperiets kolonialpolitik. Trots sin strävan att upphjälpa Portugals ekonomi genom en effektivisering av den koloniala utsugningen, kan det bara i viss mån ses som ett ekonomiskt sällskap.²⁵⁶ Det är troligtvis i kolonierna som vi finner den största variationen i hur modellen för ekonomiska sällskap tillämpades i lokala förhållanden. Sällskapen i kolonierna är också ett uttryck för den tilltro man hade till ekonomiska sällskap som verktyg för att uppmuntra tillväxt. I avsaknaden av tunga statsadministrativa strukturer tydde man sig till ekonomiska sällskap som medel för att uppmuntra och styra näringslivet.

Intellectuell geografi på 1700-talet

En historieskrivning som kartlägger ekonomiska sällskap lämnar lätt bort information om förändringar i vilka sällskap som var aktiva och vilka som ansågs viktiga under olika tider. En karta fryser hur förhållandena mellan olika sällskap utvecklades. Om varje sällskap i Europa representeras av en prick på en karta förvandlas bilden av Europa när vi kommer till slutet av 1700-talet till något som liknar ett barn med vattkoppor. Problemet med kartan är att prickarna var väldigt olika, hade olika relation till varandra och deras internationella anseende förändrades under årens lopp.²⁵⁷ Vilka sällskap som uppfattades som betydelsefulla varierade förutom tidsmässigt också beroende på från vilket håll man betraktade de ekonomiska sällskapens verksamhet. Med andra ord hade de lärda i Stockholm inte samma perspektiv på det ökande antalet prickar på kartan som de lärda i Spanien. Den historiska uppfattningen om ekonomiska sällskap som modell eller rörelse

²⁵² För de spanska kolonierna se Shafer, *The Economic Societies in the Spanish World*. För Förenta staterna se Albertone, 'The American Agricultural Societies'; Rossiter, 'The Organization of Agricultural Improvement', s. 284–290.

²⁵³ 'A Society for Improvement of Agriculture and Husbandry, has lately been established at the English Colony of the Musqueto shore'. *London Evening Post* 13/12 1766, nr 6104.

²⁵⁴ Livesey, 'A Cosmopolitan Kingdom of Improvers', s. 70.

²⁵⁵ Stapelbroek & Marjanen, 'Political Economy, Patriotism and the Rise of Societies', s. 15.

²⁵⁶ Stapelbroek & Marjanen, 'Political Economy, Patriotism and the Rise of Societies', s. 17.

²⁵⁷ Min tanke är besläktad med kartläggningar av översättningar av litteratur till olika språk. Se Paloposki, 'Suomennosten maailmankartta'.

byggde alltid på ett perspektiv från en bestämd europeisk utsiktspost. Det var inte fråga om ett övergripande ovanifrånperspektiv. Dessa förflutna perspektiv ger uttryck för asymmetriska kulturella relationer under 1700-talet, och är i sig svåra för eftervärlden att fånga, men i den mån de går att läsa ur källor är de givetvis intressanta studieobjekt. Centrum och periferi ska inte ses som statiska i detta sammanhang. Olika periferier riktade sig mot olika centrum i olika tider, och olika sändare kunde antingen förstärka eller gå miste om sin position beroende på hur de betraktades bland andra sällskap.²⁵⁸ Periferierna ska inte heller ses som passiva mottagare av idéer från centrum. Snarare är förhållandet mellan centrum och periferi en fråga om tävlan och konflikt. Periferin är ute efter att reformera budskapet från centrum.²⁵⁹ Potentiellt kunde denna utveckling beskrivas med en dynamisk karta, där prickarna har olika styrka, vissa slocknar helt och relationerna mellan prickarna skulle märkas ut. Också den kartan skulle sträva efter att överblicka rörelsen. De historiska erfarenheterna skulle även i detta fall framstå som annorlunda.

På samma sätt som historieskrivning så gott som alltid handlar om att skapa en tradition för ett historiskt subjekt, är jämförelsen ett sätt att positionera ett historiskt subjekt. Detta gäller även för till synes endogena projekt som nationsbyggen. Nationer är inte bara konstruktioner som bygger på skapandet och förstärkandet av egen nationell kultur och historia, utan är i högsta grad komparativa projekt. Jämförelser ger stoff som kan brukas internt.²⁶⁰ Den jämförande dimensionen var ständigt närvarande även bland de ekonomiska sällskapen och syntes framför allt i att det ofta ingick en uppräknings av tidigare modellsällskap i sällskapens programmatiska texter. Sällskapen placerade sig själva i en tradition av tidigare sällskap och jämförde sig med samtida exempel. Jämförelsen var framför allt ett sätt att sätta mål för sig själv. Sällskapens logik i den internationella tävlan var att emulera konkurrerande områden eller länder, det vill säga kopiera god praxis och försöka utvecklas till ett ännu mer framgångsrikt område eller land. Vi ser denna trend redan bland 1760-talets sällskap, men ju äldre de ekonomiska sällskapens tradition blev, desto starkare blev behovet av att markera tillhörigheten till traditionen. Senare historieskrivning har fortsatt att befästa traditionen. Vilka sällskap som var först och vilka som var viktigast är frågor som potentiellt kan ifrågasättas, och kommer säkert att förbli omtvistade. I det stora hela är en traditions historieskrivning dock oftare kartläggande och kumulativ än ifrågasättande.

²⁵⁸ Här påminner min syn på Appadurai, 'Disjuncture and Difference', som talas om *ethnoscapes* och *ideoscapes* för att beskriva personlig assymetrisk uppfattning av världen. Se även Marjanen, 'Undermining Methodological Nationalism'.

²⁵⁹ För centrum–periferi förhållandet som konflikt se Moretti, *Atlas of the European Novel*, s. 168.

²⁶⁰ Sluga, 'The Nation and The Comparative Imagination'; Kettunen, 'The Power of International Comparison'.

~ ~ ~ ~

Det ovan skildrade förloppet om hur ekonomiska sällskap spred sig i Europa erbjuder många exempel på förändringar i hur sällskapen såg på varandra och hur de asymmetriska relationerna mellan sällskapen utvecklades under tidens lopp.

Det skotska sällskapet var inte speciellt långvarigt, och nådde inte likadana framgångar som sina systersällskap i Dublin och London, men det fanns faktiskt en tid på 1730-talet då Skottland och Det hedervärda sällskapet var viktiga exempel och användes som modell. Från och med seklets mitt kom sällskapet dock att försvinna från kartan. De nyare sällskapen noterade helt enkelt inte det skotska sällskapet som en modell eller ens en föregångare. År 1755, alltså över trettio år efter instiftandet av Hedervärda sällskapet grundades Edinburghs sällskap för uppmuntran av konsterna, vetenskaperna, manufakturerna och jordbruket. I sällskapets stadgar nämns det irländska exemplet som hoppingivande.²⁶¹ Kännedom om det Hedervärda sällskapet torde inte ha saknats bland instiftarna, men i den situationen var modell, resultat och prestige viktigare än kronologisk ordning. Att Det hedervärda sällskapet glömdes bort ska dock inte anakronistiskt placeras i 1730-talets värld där sällskapet hade varit en inspiration för grundarna av Dublinsällskapet. På motsvarande sätt är det viktigt att notera att London blev en viktig modell först på 1760-talet då verksamheten fick mer bestående former, medlemsantalet hade stigit och sällskapet började rikta större intresse mot jordbruksfrågor. På 1760- och 1770-talet uppgavs sällskapet som modell för bland annat sällskapen i S:t Petersburg, Köpenhamn och Nederländerna.²⁶² Men sällskapet var inte en modell genast efter sitt grundande. Det var således inte heller en modell för till exempel Sällskapet för jordbruk i Bretagne som grundades år 1757. Denna tillsynes självklara sak har gått förbi i mycket av den tidigare forskningen. Londonsällskapet var en föregångare till sällskapet i Bretagne, men inte en modell. Skillnaden mellan föregångare och modell är i sig central för att förstå förändringarna i intellektuella influenser.

Att just grundaren av Sällskapet för uppmuntran i London, William Shipley, förekommer i ett antal historiska skildringar om ekonomiska sällskap runt om i Europa är beskrivande för hur sällskapens europeiska prestige kunde växa och minska. Men historieskrivningens kumulativa karaktär lyfter ändå fram tidiga sällskap och initiativtagarna till tidiga sällskap. Som ovan diskuterats kan det ifrågasattas ifall Shipleys roll var betydande för den framgång som Sällskapet för uppmuntran i London kom att ha. Han tog initiativ till sällskapet genom att anpassa den irländska modellen, men blev snart en representant för en minoritet inom sällskapet. Det är svårt att uppskatta hur stor inverkan Shipley hade på sällskapets framgångar. Initiativtagarens betydelse kan i vilket fall som helst inte anses ha varit liten. Det faktum att Shipley grundade ett sällskap som efter att han själv blivit mindre

²⁶¹ *Rules and orders of the Edinburgh Society*, s. 4.

²⁶² Se Leckey, 'Patriotism, Agronomy, and the Peasant Question'; Engelhardt, 'Patriotic Societies and Royal Imperial Reforms'; Stapelbroek, 'The Harlem 1771 Prize Essay'.

aktiv fick en väldigt stark position som modell för motsvarande organisationer i Europa har gett hans namn global spridning. Ändå ska Shipleys ryktbarhet inte ses som en fråga om förtjänt eller oförtjänt, utan som ett forskningsobjekt och som ett exempel på den intellektuella geografi som uppstått i historieskrivningen kring och i jämförelserna mellan ekonomiska sällskap.²⁶³

I historiska skildringar om olika ekonomiska sällskap är en kronologisk förteckning över olika föregångssällskap ett standardinslag. Listorna är så gott som oundvikliga för historieskrivningen, och var ett bestående inslag redan i sällskapens egna positioneringar i traditionen av ekonomiska sällskap. Dessa listor lyckas ändå inte fänga relationerna mellan sällskapen. Att Det hedervärda sällskapet i Skottland numera nämns väldigt ofta, men inte alltid, är ett resultat av hur listan sväller genom framsteg i forskningen. Från att ha varit bortglömt i till exempel Kenneth Hudsons inflytelserika översikt av brittiska sällskap, har det numera fått en synlighet i standardskildringar och uppslagsverk.²⁶⁴ Till skillnad från Det hedervärda sällskapet nämns Dublinsällskapet så gott som alltid som antingen det första sällskapet av denna typ eller helt enkelt som ett av de mest inflytelserika sällskapen, vilket långt torde bero på att sällskapet också figurerade i de flesta samtidsskildringar.²⁶⁵

Det finns gott om exempel på sjuttonhundratalskildringar där det skotska exemplet inte nämns. Samtliga svenska sällskap till exempel utelämnar det från sina skildringar.²⁶⁶ Jag har inte råkat på exempel från andra länder, men här saknas en systematisk genomgång. Ett intressant fall finns i en programmatisk text publicerad av Berns ekonomiska sällskap år 1762. I texten diskuteras tidigare sällskap i andra delar av Europa. Dublinsällskapet såväl som sällskapen i Florens (troligen *Georgofili*-akademin), London och Bretagne nämns. Ett sällskap i Edinburgh nämns också.²⁶⁷ Hänvisningen till Edinburgh har ansetts gälla Det hedervärda sällskapet.²⁶⁸ Troligen gällde hänvisningen ändå det senare sällskapet från år 1755, det vill säga Edinburghs sällskap för uppmuntran av konsterna, vetenskaperna, manufakturerna och jordbruket. För det första hade en hänvisning år 1762 till ett icke-

²⁶³ För en diskussion om jämförelsernas roll i historien se Persson, *Det nära främmande*, s. 11–15. Sluga, 'The Nation and The Comparative Imagination'; Kettunen, 'The Power of International Comparison'; Kettunen, *Kansallinen työ*, s. 213–269; Kettunen, *Globalisaatio ja kansallinen me*, s. 12–16 och på flera ställen; Kurunmäki, 'Different styles of parliamentary democratisation'; Alapuro, 'Vallankumous', s. 523.

²⁶⁴ Hudson, *Patriotism with Profit*; McClellan III, 'Learned Societies'.

²⁶⁵ Staffan Högberg anger Dublinsällskapet som det första sällskapet av detta slag, vilket torde ha influerat mycket av den senare svenska forskningen. Se Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 14; Edling, *För moderniseringens modernisering*, s. 32. McClellan III, *Science Reorganized*, s. 147, nämner också Dublinsällskapet som det första ekonomiska sällskapet, vilket torde ha varit betydande för den engelskspråkiga världen. Det skotska sällskapet är inte okänt, utan nämns t.ex. i von Engelhardt & Neuschäffer, *Die livländische gemeinnützige und ökonomische Sozietät*, s. 13; Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert*, s. 259; Bartlett, 'The Free Economic Society', s. 183. Klinge, *Napoleonin varjo*, s. 320, är avvikande i detta anseende då det nämner Det hedervärda sällskapet, men inte Dublinsällskapet och annars betonar vikten av franska, italienska och tyska sällskap framom brittiska.

²⁶⁶ Se kapitlet 'Från akademi till sällskap och åter till akademi'.

²⁶⁷ *Abhandlungen und Beobachtungen*, s. XXIV.

²⁶⁸ Stuber, '„dass gemeinnützige wahrheiten gemein werden“', s. 122; Wyss & Stuber, 'Paternalism and Agricultural Reform' s. 157.

aktivt sällskap varit utan retorisk inverkan. För det andra ingår det i skildringen att sällskapet i Edinburgh hade tagit modell från Irland.

Det är enligt min mening möjligt att återupprättandet av Det hedervärda sällskapets roll som har skett under de senaste tjugo åren härrör sig från detta dokument. Min misstanke är att Det hedervärda sällskapets återkomst härstammar från Im Hofs studie där han läst texten från Bern år 1762 och felaktigt identifierat det skotska sällskapet som just Det hedervärda sällskapet från 1723, inte Edinburghs sällskap för uppmuntran från 1755.²⁶⁹ Denna tolkning har sedan placerat Det hedervärda sällskapet ”på kartan” för liknande studier som utkommit i tyska Europa och gjort Det hedervärda sällskapet känt som det första sällskapet i traditionen.

Som sagt är förteckningarna över olika sällskap i en tradition, som också detta kapitel på sitt sätt representerar, kumulativa. Nya sällskap läggs till förteckningarna, gamla torde inte försvinna. Att nya studier kan visa att de ekonomiska sällskapen var långt fler än 500 under det långa 1700-talet är ett framsteg för forskningen.²⁷⁰ Kartläggningen av sällskap för att skildra spridningen av en tradition ska dock inte blandas ihop med hur sällskapen själv gestaltade traditionen. För många av de svenska sällskapen torde just Dublinsällskapet representera det första och mest framgångsrika sällskapet. Detta är ett uttryck för den intellektuella geografi som sällskapen själv påverkades av och i sin tur influerade.²⁷¹

Mot slutet av 1700-talet utmanades flera av de ekonomiska sällskapen antingen innehållsmässigt eller institutionellt av behovet att utveckla produktionen av kunskap om jordbruk. Som ovan har visats hade de flesta sällskap från första början jordbruksvetenskap som en potentiell riktning för verksamheten. I och med att allt fler sällskap grundades med allt snävare verksamhetsfält, som i exemplet från Köpenhamn ovan, gällde det för ekonomiska sällskap att specialisera sig. Det parisiska jordbrukssällskapet är ett framstående exempel på detta. I Storbritannien grundades Jordbruksrådet (*Board of Agriculture*) som utmärkte sig som en ny organisation och en ny organisationsform för att främja jordbrukskunnande och produktion av ny kunskap. Det danska lantbrukssällskapet blev även det mer inriktat på det vetenskapliga, medan Sverige i etableringen av Kungliga svenska lantbruksakademien (grundad 1811, verksam från och med 1813) fick en ny organisation som inte hade en sällskaplig form. Lantbruksakademien blev en

²⁶⁹ Se Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert*, s. 259. Det hedervärda sällskapet har förstås varit känt för forskare som umgåtts med källtexter från 1700-talets Skottland, men för den tyskspråkiga forskningen har tytt sig till tidigare översiktsverk.

²⁷⁰ Stapelbroek & Marjanen, 'Political Economy, Patriotism and the Rise of Societies'. Kumulativa listor utökas också i och med att historiska institutioner senare beräknas tillhöra en annan tradition. Se t.ex. Smeds, *Helsingfors – Paris*, s. 11, som beskriver stiftandet av Sällskapet för uppmuntran som en startpunkt för ”utställningsrörelsen”. Tolkningen är plausibel, men också ett intressant exempel på hur historieskrivningen av en tradition inte motsvarar den historiska institutionens självbild och förflutna förhoppning om en framtida utveckling.

²⁷¹ Forskningens intellektuella geografi kommer att ha en inverkan på hur de geografiska tyngdpunkterna för 1700-talets ekonomiska sällskap gestaltas. I skrivande stund är engelskans roll som akademisk *lingua franca* och den överlägset bästa tillgängligheten till elektroniska källtexter från den engelskspråkiga världen under 1700-talet definitivt faktorer som påverkar tyngdpunkterna i historieskrivningen internationellt.

takorganisation för de befintliga länshushållningssällskapen och hänvisade explicit till Paris men också Londons Jordbruksråd som modeller för sitt arbete.²⁷²

Denna specialisering och de nya institutionerna för främjandet av jordbruket kom också att omdefiniera synen på de ekonomiska sällskapen. De ekonomiska sällskapen ses ofta som ett slags förstadium till dessa organisationer. Detta är inte i sig fel, men sällskapen ska inte enbart underställas en teleologi av denna typ. Det fanns även andra sätt att specialisera sig, som till exempel i fallet med Hamburgs patriotiska sällskap som omformades till ett allmännyttigt stadssällskap.²⁷³ Ett besök på webbplatserna för Sällskapet för uppmuntran i London, *Georgofili*-akademien, Kungliga patriotiska sällskapet, Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien och Finska hushållningssällskapet berättar om olika banor för denna typs organisationer.²⁷⁴ De visar också med all önskvärd tydlighet självklarheten i att de visioner som drev organisationerna under 1700- och 1800-talet inte motsvarar det som organisationerna sedermera utvecklats till.

²⁷² Se Edling, *För moderniseringens modernisering*, s. 31–37

²⁷³ Kopitzsch, 'Die Hamburgische Gesellschaft'.

²⁷⁴ Se <http://www.thersa.org/>; <http://www.georgofili.it>; <http://www.ksla.se/>; <http://www.fhs.fi/>. [samtliga lästa 1/11 2011].

3. EKONOMISKA SÄLLSKAP I 1700-TALET'S VÄRLD 1723–1800

De former som ekonomiska sällskap tog på lokalplan berodde mycket på landets regeringsform och övriga organisationer som påverkade det ekonomiska utvecklingsarbetet. Likaså inverkade de lokala lärda miljöerna såsom universitet och akademier, men också tidskrifter och salonger och det övriga sällskapslivet. I en jämförelse mellan ekonomiska sällskap i olika europeiska regioner är likheterna uppenbara, men olikheterna är också många. Att ekonomiska sällskap förenade sina mål med statens intressen är enkelt att se, men samtidigt är det klart att detta inte kunde ske på samma sätt i Böhmen som det gjorde i Sverige. I städer som hade ett universitet eller en akademi hade ett ekonomiskt sällskap inte samma utrymme att agera som på ställen som inte hade det. Samtidigt kunde vetenskapliga akademier och ekonomiska sällskap ha liknande målsättningar. På orter, såsom Stockholm på 1760-talet där ordensmystiken frodades, speglade de ekonomiska sällskapens verksamhet åtminstone i viss mån ordnarnas verksamhet. I S:t Petersburg under samma tid där utrymmet för hemliga klubbar och loger var minimalt realiserades inte en sådan samverkan. Trots skillnader var ekonomiska sällskap överallt nya plattformar för samhälleligt deltagande.

Staten, nationen, provinsen och sällskapet

Det fanns en spänning i relationen mellan staten och sällskap som ägnade sig åt att utveckla lokala ekonomiska och samhälleliga förhållanden. Visserligen sammanföll sällskapens och statens syn på det allmänna bästa oftast, men sällskapen var trots allt icke-statliga organisationer. De ekonomiska sällskapen var organisationer som kompletterade staten, men de kunde också vara alternativa kanaler för reform. Sällskapen kunde till och med uppstå på grund av avsaknaden av politisk representation. Som nämnts ovan grundades Det Hedervärda sällskapet i Skottland i en situation där den politiska representationen var bristfällig, efter nedläggningen av det skotska parlamentet. I kontrast till detta låg det ryska Fria ekonomiska sällskapet väldigt nära statsadministrationen, men var uttryckligen fritt i den meningen att det skulle kunna diskutera, stimulera och initiera reformer utan en direkt inblandning.

I ljuset av ekonomiska sällskap och deras etablering i 1700-talets Europa är en modern indelning av en offentlig sektor, en privat sektor och en tredje icke-vinstgivande eller

frivillig sektor dåligt lämpad.²⁷⁵ Bilden är helt enkelt mycket mer komplex. De ekonomiska sällskapen kunde vara kungliga eller kejserliga (till exempel Dublinsällskapet, Patriotiska sällskapet, Danska Lanthushållningssällskapet), ta emot uppdrag från staten (till exempel Ekonomiska sällskapet i Bern, Finska hushållningssällskapet) eller direkt finansieras av staten eller den lokala administrationen (till exempel Sällskapet för jordbruk i Bretagne),²⁷⁶ utan att i samtidens ögon gå miste om sin unika karaktär som ett sällskap.²⁷⁷

Att bli ett kungligt sällskap var eftersträvarsvårt för att det gav institutionell trygghet och större påverkansmöjligheter. Samtidigt kunde det vara i monarkens intressen att inkludera det ekonomiska sällskapet bland de välgörande institutioner som var hans eller hennes. Att de flesta av de sällskap som fortfarande är verksamma och fått störst internationell och inhemsk erkänsla är just kungliga²⁷⁸, är inte överraskande. I alla områden var monarkiskt stöd inte en möjlighet. Sällskapet i Bern nådde till exempel en prestigefylld position utan att det hade en möjlighet att associera sig med en monark. I de tyska länderna fanns flera olika regeringar, och även om en del sällskap hade en koppling till den lokala överheten, var dessa ur dagens perspektiv inte garantier för kontinuitet. Men även i det tyska området var ett nära samarbete med överheten vanligt. Etableringen av så många sällskap inom en kort tid (speciellt på 1760-talet) hade inte varit möjligt utan överhetens godkännande och uppmuntran.²⁷⁹ Det kanske mest kända tyska sällskapet, Patriotiska sällskapet i Hamburg, knöts uttryckligen till staden, och fick också en specifikt urban prägel.²⁸⁰ Utvecklingen hade förstås att göra med Hamburgs konstitutionella position som fri riksstad.

Den institutionella förankringen hade en avgörande betydelse för sällskapens utveckling. I vissa fall kan man tänka sig att den hämmade utvecklingen. Man kan till exempel bara spekulera kring Finska hushållningssällskapets ställning i dag om sällskapet inte hade blivit kejserligt efter 1809 eller om det hade förblivit kejserligt efter 1917.

Flera sällskap delade medlemskap med lokala administrativa organ. I Bern var det ekonomiska sällskapet till exempel ett parallellforum till den lokala senaten. Förutom att många av senatsmedlemmarna i allmänhet var medlemmar av Ekonomiska sällskapet, fungerade sällskapet också som ett slags övningsfält inför en karriär i senaten. Unga patricier invaldes i sällskapet för att kunna visa sig dugliga för viktigare uppdrag. Samtidigt kunde sällskapet i Bern vara ett forum för att driva saker som staten inte förmådde göra. Sällskapet var på ett sätt en förlängning av staten, men man kan också se sällskapet som ett

²⁷⁵ För en diskussion om indelningen och dess tillämpning för en studie om Sverige se Lundström & Wijkström, *The Nonprofit Sector in Sweden*, s. 1–51. För en initierande diskussion om statens relation till upplysningen i Frankrike och Tyskland se Giesen, 'Cosmopolitans, Patriots, Jacobins and Romantics'.

²⁷⁶ Shovlin, 'The Society of Brittany'.

²⁷⁷ För sällskapen sätt att "anpassa till den rådande maktstrukturen" se Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 99–103, citatet 101. Se även Giesen, 'Cosmopolitans, Patriots, Jacobins, and Romantics'.

²⁷⁸ Detta gäller inte för sällskap som varit kejserliga, men i princip torde strävan efter kejserligt stöd följa samma logik.

²⁷⁹ Bödeker, 'Economic Societies in Germany'; och uppsatserna i Vierhaus (hrsg.), *Deutsche patriotische und gemeinnützige Gesellschaften*.

²⁸⁰ Kopitzsch, 'Die Hamburgische Gesellschaft'.

forum som hade större friheter att dryfta idéer, ta initiativ och föra debatt.²⁸¹ En liknande situation finner vi i storfurstendömet Finland där den nyetablerade Kejserliga regeringskanseljen (senare Senaten) sammankom för första gången hösten 1809. Nästan alla närvarande var medlemmar av Kejserliga finska hushållningssällskapet. Fem av medlemmarna i regeringskanseljen hade dessutom varit ordförande för hushållningssällskapet.²⁸² I det finska fallet hade sällskapet inte på samma sätt som i Bern en funktion som laboratorium för kommande senatorer. Den administrativa eliten hade bara på ett effektivt sätt inkluderats i sällskapets arbete. Om regeringskanseljens medlemmar inte var ledamöter i sällskapet, var man nog med att snabbt rekrytera dem som sådana.

Ekonomiska sällskap hotade i allmänhet inte samhällsordningen, trots att de introducerade egna stadgar och egen förvaltning av sina åtaganden, utan hade snarare en integrerande funktion. I vissa fall kunde sällskapen överskrida gränser för vad statsadministrationen kunde tillåta. Ekonomiska sällskapet i Bern befalldes till exempel av senaten att inte blanda sig i statsaffärer då sällskapets 1766 publicerade en vågad prisskrift om emigration och befolkningsminskning.²⁸³ Samma tema stod i centrum i Kungliga Vetenskapsakademiens känsliga prisfråga om emigration från Sverige år 1763. Frågan var i praktiken en inbjudan till kritik av lagstiftningen och de ekonomiska förhållandena. Då vissa av svaren var kontroversiella, utmynnade frågan i en debatt om huruvida akademien skulle befatta sig med frågor som berörde ”allmän hushållning” över huvud taget. Till slut publicerades prisskrifterna inte och akademien ägnade sig allt mindre åt ekonomisk-politiska frågor. Snart därefter grundades Patriotiska sällskapet i Stockholm, vilket kan ha haft att göra med förändringen Vetenskapsakademiens verksamhet.²⁸⁴

De ekonomiska sällskapen kan ses som förlängningar av staten på så vis att staten inte hade tillräcklig närvaro på lokalplan för att engagera bredare befolkningsgrupper eller helt enkelt inte hade resurser att befatta sig med alla ekonomiska och sociala ärenden. Sällskapen kan också ses som ett alternativ till staten. Statens oförmåga att engagera ett bredare befolkningslager eller att diskutera reformer gjorde att etableringen av kompletterande organisationer som uttryckligen var fria och kunde agera utanför de korporativistiska samhällsstrukturerna behövdes. Här var sällskapen alternativa arenor som kunde bära ansvaret för att driva reformer eller pressa kronan att göra det. Sällskapen var också ett instrument i eller ett föremål för politisk kamp. Det var inte obetydligt vilka personer som styrde i ett sällskap eller vilka idéer som närdes inom ett sällskap.

²⁸¹ Wyss & Stuber, 'Paternalism and Agricultural Reform'.

²⁸² Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet 1797–1897*, s. 281–282; Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, vol. VI, s. 205.

²⁸³ Se Kapossy, 'Republican Political Economy', s. 387–388; Pfister, 'Warum Pfarrer Jean-Louis Murets Abhandlung'.

²⁸⁴ Se Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia*, s. 224–226, 367–377; Schauman, *Biografiska undersökningar*, s. 48–55, och 217–226, 242–245; Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 41–47; Marjanen, 'Between "Public" and "Private Economy"'. För en mer ingående diskussion om allmän och enskild hushållning se kapitlet "Hushållning och ekonomi" och "Mellan allmän och enskild hushållning".

Avståndet till överheten hade två sidor. Å ena sidan gällde det att komma nära regenten eller regeringen för att ha inflytande, men å andra sidan gällde det att värna om sin frihet att självständigt ta ansvar om näringarnas främjande. Där de brittiska och irländska sällskapen kom till som privata initiativ, men var måna om att söka statligt stöd, var sällskapet i Bretagne och S:t Petersburg redan från sin etablering kopplade till överheten, men var i sin tur måna om att betona sin frihet från staten.

En strikt indelning i privata eller civila sällskap å ena sidan och statliga organisationer å den andra ter sig onödigt skarp i det här fallet.²⁸⁵ En sådan kategorisering är speciellt problematisk före sekelskiftet 1700. Men också på 1700-talet när själva begreppen civilsamhälle och stat genomgick en omvandling i och med att man började göra skillnad mellan medborgerlig aktivitet som var statligt och icke-statligt, var ett samarbete och ett utbyte mellan stat och civilsamhälle snarare regel än undantag.

~ ~ ~ ~

Flera av de första sällskapen grundades i ekonomiskt eller politiskt underutvecklade delar av större politiska enheter. Detta gäller speciellt för det Hedervärda sällskapet i Skottland och Dublinsällskapet på Irland som bägge uppstod ur behovet av att inte släpa efter den engelska utvecklingen. Att det första sällskapet i Frankrike grundades i Bretagne har att göra med direkt influens från Irland, men behovet av ett sällskap hade sin bakgrund i spänningen mellan Bretagne och Versailles. Det var inte alltid klart om *patrie* i sällskapets retorik hänvisade till Bretagne eller Frankrike. Bretagne hade sedan långt tillbaka en särställning i Frankrike, även om dess autonomi blev allt mer begränsad under 1700-talet. Trots att vissa ledande intellektuella i provinsen stod för en oppositionell politik mot Versailles, och också var medlemmar av Sällskapet för jordbruk, kan man ändå inte se sällskapet som en kanal för en provinsiell opposition. Bland sällskapets ledamöter ingick nämligen också representanter för motståndarlägret. Snarare handlade det om att vända det lokala missnöjet till ett internt reformarbete som gagnade både provinsen och helheten.²⁸⁶ Samtidigt är det uppenbart att *patrie* kunde ha en mer abstrakt betydelse och hänvisa till den geografiskt definierade provinsen och landet, men även till goda strävanden i högsta allmänhet.

Att det första spanska sällskapet grundades i Baskien är beskrivande för den upplevda nyttan av ekonomiska sällskap uttryckligen för provinsen. Kontakterna till Frankrike var täta från Baskien. Nyckelpersonen i sällskapet i staden Vergara, Francisco Munibe e Idiáquez av Peñaflorida, hade studerat i Frankrike och efter att ha återvänt till Baskien strävade han efter att höja nivån på den ekonomisk-vetenskapliga debatten i sitt hemland. Sällskapet i Baskien blev kungligt 1765 och integrerades i ett nationellt nätverk av ekonomiska eller patriotiska sällskap på 1770-talet som grundades i enlighet med en plan av

²⁸⁵ För en diskussion om samarbete mellan stat och civilsamhälle se Paquette, 'State-Civil Society Cooperation and Conflict'.

²⁸⁶ Shovlin, 'The Society of Brittany'.

Pedro Rodríguez de Campomanes, periodens kanske mest berömda ekonomiska skriftställaren i Spanien. Campomanes själv var aktiv i sällskapet i Madrid som hämtade inspiration från Vergara, men också från Dublin och Bern. Berns ekonomiska sällskaps franska publikationsserie fick spridning bland spanska lärda, medan Dublins sällskaps inflytande byggde i första hand på franska översättningar av Dublins sällskaps publikationer, inte engelska original. På den punkten utgjorde Frankrike ett tydligt intellektuellt centrum för spanjorerna. Sällskapet i Madrid kom snabbt att få en position som det centrala ekonomiska sällskapet i Spanien. Campomanes modell fick spridning även utomlands i och med att den översattes till nederländska och tillämpades under samma årtionde i Nederländerna.²⁸⁷

Provinserna var inte först ute överallt. I den danska staten och i Sverige var de första sällskapen grundade i rikets centrum, i Köpenhamn respektive Stockholm, men de därpå följande sällskapen grundades på norsk mark för Danmarks del, och på Gotland och i Finland för Sveriges del.²⁸⁸ I de tyska länderna som också på den italienska halvön var situationen annorlunda med det stora antalet mindre politiska enheter. I Ryssland var utvecklingen mycket mer centraliserad. Det fria ekonomiska sällskapet var det enda sällskapet i sitt slag i hela imperiet under 1700-talet, ända tills grundandet av det Livländska allmännyttiga och ekonomiska societeten år 1792. Livland var ett område med stark tysk influens och en speciell relation till S:t Petersburg.²⁸⁹

Det är inte överraskande att mindre delar av riken eller imperier använde sig av sällskap för att hinna i kapp den ekonomiska utvecklingen. Här kunde sällskapet fungera som ett alternativt forum för att dryfta frågor kring provinsens utveckling. Kärleken till fäderneslandet och arbetet för det allmänna kunde definieras geografiskt på olika sätt, till och med så att patriotismen som hade med provinsen att göra inte behövde stå i strid med patriotismen som kopplades samman med nationen eller riket.

~ ~ ~ ~

I vissa fall kan man säga att ekonomiska sällskap hjälpte skapa ett *polity*, det vill säga ett geografiskt område med någon slags regering. I en spänning mellan provinspatriotism och nationell patriotism, kunde ett ekonomiskt sällskap uppfattas som ett instrument för nationell konsolidering eller som ett forum för att driva en viss regions sak.²⁹⁰ I den ekonomiska avdelningen (*Oeconomische Tak*, grundad 1777) i Hollands vetenskapssällskap (*Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen*, 1752) strävade man efter en närvaro överallt i de förenade nederländska provinserna och på så vis få dem att nationellt handskas med en

²⁸⁷ Shafer, *The Economic Societies in the Spanish World*, s. 3–55; Stapelbroek, 'The Harlem 1771 Prize Essay'; Neele, 'Between Mainstay and Internal Colony'.

²⁸⁸ Engelhardt, 'Patriotic Societies and Royal Imperial Reforms'; Marjanen, 'Between "Public" and "Private" Economy'.

²⁸⁹ Bartlett, 'The Free Economic Society', s. 184; von Engelhardt & Neuschäffer, *Die livländische gemeinnützige und ökonomische Sozietät*.

²⁹⁰ För en diskussion om ämnet se Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 105–106.

internationell ekonomisk tävlan. Avdelningen fick omedelbart en heltäckande spridning med 57 lokala organisationer runt om i Nederländerna.²⁹¹ I provinsen Zeeland väcktes snart frågor om hur lokala och nationella intressen passade ihop. Den ekonomiska tävlan där Nederländerna ville återvinna sin starka ställning från 1600-talet fördes inte bara mellan Europas nationer, men också mellan de nederländska provinserna. Speciellt gällde det för den starka provinsen Holland och sjöfartsprovinsen Zeeland. I Zeeland ansåg man sig ha förlorat sin ledande handelsställning till Holland, och den ekonomiska avdelningen bemöttes ofta med stark skepticism i Zeeland. I provinsen kunde en strävan efter en samordnad nationell ekonomisk politik ses som ett hot mot provinsens egna strävanden. Omvänt blev nationella forum arenor för att försöka nationalisera reformer som gynnade de lokala näringarna. I de initiativ som kom från Zeeland betonades till exempel frågor som hade med den lokala ekonomin att göra: i fiskarstaden Zierikzee föreslog lokalorganisationen prisfrågor om fiske och i hamnstaden Vlissingen om metoder för att skydda kusten mot erosion.²⁹²

Det nederländska exemplet visar tydligt hur spänningen mellan lokal och nationell patriotism kunde realiserars. Denna spänning var närvarande överallt i Europa, men tog olika uttryck i och med att allmänheten och det allmänna bästa som begrepp var tänjbara. Det allmänna bästa kunde handla om lokala intressen, nationella intressen eller till och med om en kosmopolitisk vision. För de olika aktörerna i 1700-talets ekonomiska sällskap var detta en retorisk styrka, men också ett realpolitiskt problem.

Det Helvetiska sällskapet i Schweiz är ett annat exempel där sällskapet i sig var ett forum som definierade ett *polity*, i detta fall en konfederation som stod ovanför kantonerna. Sällskapet blev en paraplyorganisation för samtliga lokala ekonomiska och allmännyttiga sällskap i kantonerna. Dess betydelse betonades på grund av att det överskred inte bara kantonsgränser, utan också språkliga och konfessionella gränser. Sällskapet inkluderade tidens framstående lärda män från Isaak Iselin till Hans Kaspar Hirzel och Heinrich Pestalozzi. På den ekonomiska förbättringens område blev sällskapet inte lika framstående som till exempel Ekonomiska sällskapet i Bern, men kom senare att uppleva en guldålder och bli forum för konstruktionen av en nationell schweizisk identitet, inte minst som förmedlare av Wilhelm Tell-kulten.²⁹³

I det absolutistiska Österrike-Ungern grundades upp till sexton kejserliga jordbrukssällskap (*Ackerbaugesellschaften*) i den österrikiska delen av imperiet. Dessa hade liknande struktur och namn och kan ses som ett nätverk som utgjorde ett nationellt forum för kunskap om jordbruk. Här var sällskapen alltså uttryckligen ett sätt att skapa en nationell offentlighet. Förutom ett sällskap i Prag (*Böhmische Ackerkultursozietät*, grundat

²⁹¹ Stapelbrock, 'The Harlem 1771 Prize Essay'.

²⁹² Neele, 'Between Mainstay and Internal Colony'.

²⁹³ Im Hof, 'Die Helvetische Gesellschaft'; van Dülmen, *The Society of the Enlightenment*, s. 72–74.

1769) och några orealiserade liknande initiativ i Ungern och Kroatien, verkar de övriga imperiedelarna inte ha fått sällskap.²⁹⁴

I de övriga tyskspråkiga politiska enheterna i Europa fanns flera sällskap, men den politiska splittringen erbjöd inte en möjlighet till tysknationell konsolidering genom ekonomiska sällskap. Det förekom dock försök att etablera gränsöverskridande kanaler. Förslag till nya patriotiska organisationer för hela tyska Europa framfördes av Rudolf Zacharias Becker år 1794 och av Joachim Heinrich Campe år 1786. Becker ville förena alla lärda, ekonomiska och industriella sällskap, medan Campe föreslog ett gemensamt nationellt patriotiskt sällskap. Ingendera planen realiserades. Johann Gottfried Herders förslag till ett patriotiskt institut för det tyska intellektet år 1788 hade en helt och hållet ny vinkling. Herders plan begreppsliggjorde patriotism och nationell förbättring på ett nytt sätt. Institutet skulle fokusera på språk, historia och moralisk bildning.²⁹⁵ Dessa allmäntyska visioner hade olika förtecken, men de stod alla för en ny tysk gränsöverskridande vision. Idén var att överskrida politiska gränser och lojaliteter till de olika tyska staterna och furstendömena och begreppsliggöra Tyskland som ett projekt.²⁹⁶

Nationella forum och nationell representation är centrala frågor också i en granskning av Sällskapet för Norges väl (*Selskabet for Norges Vel*) från år 1809 och Kungliga Svenska Lantbruksakademien från år 1811. I dessa organisationer skapades nya övergripande forum för Norge i det danska riket respektive det nya Sverige (utan Norge) i napoleonkrigens skugga. Båda grundades som paraplyorganisationer som under sig samlade lokala sällskap som sysslade med ekonomiskt förbättringsarbete. I det senare fallet tog man dessutom i bruk en ny organisationsform. Men viktigare än formen var kanske en striktare fokus på jordbruk (inklusive skogshushållning).²⁹⁷ I den danska staten hade Kungliga lantbruksakademien varit det enda ekonomiskt-patriotiska sällskapet som hade hela danska imperiet som föremål, men sällskapet hade inte utvecklat en verklig närvaro i Norge. Där grundades lokala sällskap i Bergenhus, Sunnmøre, Romsdal, Stavanger, Inderøy, Bratsberg, Akershus, Kristiansand och Åmot mellan åren 1773 och 1782. Etableringen av sällskapen hade dels att göra med behovet att kompensera lantbruksakademins bristande närvaro, men att man grundade lokala sällskap berodde också på direkt import av modellen för ekonomiska sällskap genom handelskontakter till Storbritannien. Men det var först Sällskapet för Norges väl som skapade ett nationellt nätverk av sällskap som både ideologiskt och praktiskt kom att definiera ekonomiska frågor som uttryckligen norska.²⁹⁸ Norges väl engagerade sig starkt i

²⁹⁴ Schindler & Bonß, 'Praktische Aufklärung', s. 267–168; Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert*, s. 261.

²⁹⁵ van Dülmen, *The Society of the Enlightenment*, s. 76–80. Herders plan lades fram som *Idee zum ersten patriotischen Institut für den allgemeinsten Deutschlands*.

²⁹⁶ Se Giesen, 'Cosmopolitans, Patriots, Jacobins, and Romantics'.

²⁹⁷ Collet & Bjerke (red.), *Vekst gjennom kunnskap*; Engelhardt, 'Patriotic Societies and Royal Imperial Reforms'; Juhlin-Dannfelt, *Kungl. lantbruksakademien*; Edling, *För modern näringsmodernisering*; Edling, *De areella näringarnas välgörare*, s. 13–39.

²⁹⁸ Se Engelhardt, 'Patriotic Societies and Royal Imperial Reforms'. Jfr Stenius, 'Nordic Associational Life', s. 68.

projektet att grunda ett universitet i Christiania, alltså ett projekt som ytterligare bidrog till att skapa ett norskt intellektuellt rum.²⁹⁹

En jämförelse mellan Norges väl och det Kungliga finska hushållningssällskapet är på sin plats. Hushållningssällskapet bidrog till en finländsk offentlighet och genom sin tillkomst bidrog det till en definition av vad Finland var och vad Finlands sak kunde vara. Det blev i viss mån en kanal för finska ärenden i det svenska riket. Sällskapet lyckades dock inte på samma sätt som de norska och svenska organisationerna skapa en närvaro på lokalplan.³⁰⁰ Eftersom både Norge och Finland uppfattades som särskilda delar av sina det danska respektive det svenska imperiet, fanns det i båda länderna utrymme för sällskap som på det ekonomiskt-politiska planet representerade de särskilda imperiedelarna. Länderna hade förstås olika ställningar inom sina respektive riken. Norge var en del av imperiet genom statsförbund. Finland hade inte en egen historia utanför det svenska imperiet, men hade dock status som storfurstendöme i riket. På 1700-talet var uppfattningen om Finland som storfurstendöme inte speciellt närvarande, medan själva begreppet Finland fick mot slutet av seklet en tydligare geografisk innebörd och starkare politisk laddning. Trots olikheter fanns det ett liknande behov av nationell konsolidering genom de ekonomiska sällskapen i Norge och Finland.³⁰¹ Detta behov accentuerades i och med franska revolutionen och napoleonkrigen. För Sveriges och Danmarks del fick denna form av nationell konsolidering genom ekonomiska sällskap andra former, i Sverige genom en lantbruksakademi efter 1809 och i Danmark så småningom genom lanthushållningssällskapets mer vetenskapliga prägel.³⁰²

Ekonomiska sällskap på 1700-talet innebar också en potentiellt universell eller kosmopolitisk strävan efter det allmänna bästa. Den geografiska avgränsning som uppstod av praktiska skäl och på grund av synen på internationell tävlan mellan nationer, gjorde att sällskapen också var forum för förhandlingar om de geografiska gränserna för det allmänna bästa. Inom sällskapen kunde man alltså föra fram olika åsikter om vad fosterlandet eller det allmänna inbegrep.

Relationen mellan kosmopolitism och patriotism var komplicerad i 1700-talets politiska diskurs. Å ena sidan kunde patriotism och en strävan för fäderneslandets bästa innehålla universella värden. Patriotismen var inte motsatt till mänsklighetens intressen, utan dessa två ismer kompletterade varandra. I positiva ordalag kunde en kosmopolit anses vara en person som var hemma över allt. Men patriotism och kosmopolitism kunde också ställas

²⁹⁹ Collet & Bjerke (red.), *Vekst gjennom kunnskap*, s. 159–200.

³⁰⁰ Se närmare kapitlet ”Regionalt missnöje och rikets bästa”. För sällskapets medlemmars geografiska spridning se Mead, ”The Representation of Finland”. För Finska hushållningssällskapet i det svenska riket se t.ex. Stenius, *Frivilligt, jämlikt*, samfällt, s. 105–106; Klinge, *Napoleonin varjo*, s. 317–322; Katajisto, *Isänmaamme keisari*, s. 65–71, och mer allmänt om Finland i det svenska riket se Nordin, *Ett fattigt med fritt folk*, s. 267–327.

³⁰¹ För Norges respektive Finlands politiska status se Rian, ’Norge och den oldenborgske staten’; Nordin, ’Finland och riket’.

³⁰² Se Stenius, ’Nordic Associational Life’, s. 68. Stenius anser att både Norges väl och Finska hushållningssällskapet saknar motsvarigheter i Danmark och Sverige, ett argument som är förstäeligt utgående från just den nationella konsolideringens perspektiv, men som inte tar i beaktande Lanthushållningssällskapets, Patriotiska sällskapets eller Lantbruksakademiens roll.

emot varandra. Patriotter beskrevs i positiva ordalag, medan kosmopoliter var personer som saknade förmåga att förankra sig i något fädernesland över huvud taget (till exempel Rousseau).³⁰³ När det gäller de ekonomiska sällskapen är det är skäl att betona begreppens kompletterande funktion, men relationen mellan fäderneslandet och mänskligheten var inte oproblematiske. Speciellt i fråga om ekonomisk lagstiftning, tariffer och tullar kunde en annars kosmopolitisk vision utmanas av lokal protektionism.³⁰⁴ Lokala intressen gick ofta att förena med allmänmänskliga intressen, men inte alltid.

Både patriotism och det allmänna bästa var som begrepp tillräckligt flexibla i det att de kunde inbegripa olika geografiska enheter, och var kanske just därför tilltalande begrepp. I de fall då de ekonomiska sällskapens patriotism definierades i termer av det allmänna och ekonomi var flexibiliteten en definitiv styrka, men i fall där patriotism definierades genom språklig eller historisk-identitetsmässig utveckling, som i Herders ovan nämnda förslag om ett patriotiskt institut för tyskt intellekt, satte språket och kulturen skarpare geografiska gränser för fosterländskhet och det allmänna.

Lärda institutioner, patriotisk vetenskap och ekonomiska sällskap

De ekonomiska sällskapen å ena sidan och vetenskapsakademierna och vetenskapssällskapen å andra sidan var både konkurrenter och komplement till varandra. I allmänhet hade vetenskapsorganisationerna en mer prestigefylld position, en längre historia bakom sig och en mer exklusiv karaktär. Men speciellt i provinserna kunde vetenskapliga sällskap och ekonomiska sällskap te sig lika. Betoningen på nyttig vetenskap och på ekonomisk förbättring kunde leda till liknande ämnen i prisskrifter och propositioner. Självförståelsen i många ekonomiska sällskap var att det handlade om lärt arbete. Gränsdragningen mellan vad som var akademi, vetenskapligt sällskap och ekonomiskt sällskap var då svår, och kan inte förväntas vara lätt i dag heller. Kungliga patriotiska sällskapet i Sverige kunde till exempel jämföra sig självt med ”andre frikostige Wetenskaps Sällskaper i Europa”³⁰⁵

Ett exempel på hur modellerna flöt samman är sällskapen i Nederländerna. Det Holländska vetenskapssällskapet studerade Sällskapet för uppmuntran i London och använde det som modell, men i stället för att förvandla sig själv till ett ekonomiskt sällskap (vilket var det ursprungliga förslaget av initiativtagaren Hendrik Herman van den Heuvel) eller att grunda en ny organisation valde man att grunda en ekonomisk avdelning inom

³⁰³ Se Frijhoff, 'Conceptual History, Social History and Cultural History', speciellt s. 110–113. Tänkande som hade universalistiska ambitioner på 1700-talet hade ofta många inbyggda avgränsningar. Även om tänkandet skulle gälla alla, så gällde det inte för alla etniciteter eller för kvinnor. För en diskussion om universalism se Giesen, 'Cosmopolitans, Patriots, Jacobins, and Romantics'.

³⁰⁴ Se t.ex. Reinert, 'Patriotism, Cosmopolitanism, and Political Economy'.

³⁰⁵ *Ny Journal uti Hushållningen*, januari och februari 1790, s. [3].

vetenskapssällskapet. Avdelningen förblev också den enda avdelningen i Vetenskapssällskapet, vilket understryker arrangemangets speciella karaktär och att avdelningen i verkligheten fungerade rätt självständigt.³⁰⁶ Om vetenskapssällskapet skulle ha förvandlats till ett ekonomiskt sällskap skulle det kanske ha inneburit en prestigeförlust för vetenskapsmännen. Att frågan över huvud taget diskuterades tyder dock dels på att det fanns ett tryck att stöpa om vetenskapsorganisationerna till att vara mera nyttoinriktade och dels att arbetet inom vetenskapssällskap och ekonomiska sällskap ändå ansågs ligga nära varandra.

I det tyskspråkiga Europa grundades inte ekonomiska sällskap i städer som hade vetenskapliga sällskap eller akademier, vilket också det tyder på en likhet i uppfattningen om organisationernas verksamhet och mål.³⁰⁷ På andra håll rymde städerna både vetenskapliga organisationer och ekonomiskt-agrara organisationer, inte minst storstäderna London, Paris, S:t Petersburg och Stockholm. Paris var speciellt eftersom där också fanns ett universitet.³⁰⁸

De ekonomiska sällskapen tog intryck från de vetenskapliga sällskapen och akademierna. Prisskriftstävlingarna, sätten att behandla nya rön, plenimöten, utskott och andra umgängesformer inom sällskapen byggde på en bekant tradition från de vetenskapliga organisationerna. I allmänhet var de ekonomiska sällskapen mer inriktade på spridning av ny kunskap än de vetenskapliga organisationerna. De hade i allmänhet inte heller samma tradition av sittande akademiledamöter som förväntades arbeta för akademien inom ett givet område, utan de hade större omväxling bland de ledande personerna och tydligare betoning på frivillighet. Men på den här punkten är variationen både inom ekonomiska sällskap och vetenskapliga organisationer stor.

Ekonomiska sällskapet i Bern till exempel låg nära vetenskapliga organisationer i sin verksamhet och strävade efter att delta i en internationell ekonomisk-vetenskaplig debatt, medan många provinssällskap såsom Kungliga finska hushållningssällskapet nog intresserade sig för utländsk litteratur och samlade ekonomisk litteratur inom det lokala läsesällskapet, men inte strävade efter att bidra utanför sin omedelbara verkningskrets. Där Kungliga vetenskapsakademien i Paris (*Académie Royale des Sciences*, grundad 1666) upplevdes som speciellt exklusiv och ointresserat av de ekonomiska förhållandena i Frankrike, var Kungliga vetenskapsakademien i Stockholm inriktad på just ekonomiska frågor och praktisk nytta.³⁰⁹

³⁰⁶ Stapelbroek, 'The Harlem 1771 Prize Essay'.

³⁰⁷ Bödeker, 'Economic Societies in Germany'; Bödeker, 'Medien der Patriotischen Gesellschaften'; Hardtwig, 'Verein', s. 792–794. Se även Lowood, *Patriotism, Profit, and the Promotion of Science*. Indelningen av av det tyskspråkiga Europa i några större länder men framför allt en mängd mindre furstendömen bidrog till ett slags tävlan mellan frustar och ledde till grundandet av vetenskapliga och andra lärda samfund, vilket sporrade den intellektuella utvecklingen. Se Giesen, 'Cosmopolitans, Patriots, Jacobins, and Romantics'.

³⁰⁸ Se Klinge, 'Intellectual Tradition in Finland', s. 33–36.

³⁰⁹ Se McClellan III, *Science Reorganized*; McClellan III, 'Scientific Institutions'. Om Bern se Stuber, Moser, Gerber Visser & Pfister (hrsg.), *Kartoffeln, Klee und kluge Köpfe*, s. 14–25. Om Finska hushållningssällskapet och dess litteratur se Östholm, *Litteraturens uppodling*, s. 104–107, och på flera ställen. Om Kungliga

Trots att korsbefruktningen mellan de ekonomiskt inriktade och de vetenskapliga sällskapen var påtaglig, förekom ett behov av att skilja dem åt. När Sällskapet för jordbruk i Bretagne grundades förbisåg man till exempel den starka franska akademitraditionen och valde i stället sällskapet som organisationsform. Sällskap som organisationsform hade överlag inte samma roll i det offentliga umgänget i Frankrike som i Storbritannien. Förutom akademierna, fungerade ett antal korporativistiska organisationer, gillen, filantropiska initiativ, salonger och inte minst de otaliga halvlagliga frimurarlogerna som sällskapslivets centrala former. När jordbrukssällskap grundades var man oftast mån om att nå en bredare medlemskrets och att överskrida de korporativistiska systemen genom att inkludera medlemmar från det som senare skulle kallas för medelklassen, vilket var förhållandevis ovanligt i akademiernas verksamhet. När man importerade just sällskapet som organisationsform, tänkte man sig att sällskapet var ett forum för alla medborgare – men inte alla invånare! – att delta i.³¹⁰

Motsatta exempel förekom också. *Georgofili*-akademin i Florens profilerade sig som en förbättringsorganisation i likhet med de brittiska sällskapen, men valde ändå från första början den traditionella organisationsformen, nämligen akademien.³¹¹ Uppkomsten och utvecklingen av *Georgofili* är ett exempel på samspelet mellan vetenskapliga akademier och ekonomiska sällskap. *Georgofili*-akademin var till en början en löst strukturerad akademi, men under dess första tjugo år togs flera initiativ för omorganisering av akademien. Under akademiens första år studerade man ivrigt stadgarna för Sällskapet för uppmuntran i London. Att stadgarna från London cirkulerade runtom i Europa och att de åtminstone i diskussioner översattes till italienska är i sig anmärkningsvärt. På 1780-talet skedde flera omstruktureringar av akademierna i Toscana. Då valde man igen att ta åt sig de bästa modellerna, men vände sig den här gången mot franska akademier för inspiration. Något överraskande bytte *Georgofili*-akademin namn när den fick nya stadgar år 1783. Då kallades den för Kungliga ekonomiska sällskapet i Florens (*Real Società Economica di Firenze ossia dei Georgofili*), vilket i sin tur illustrerar hur begrepp som akademi och sällskap låg nära varandra och kunde tänjas. De nya stadgarna var i kraft fram till 1817 och de olika namnen användes parallellt.³¹² I dag är organisationen åter känd som en akademi. Organisationens olika former och tyngpunkter formades i ett samspel med regionens övriga lärda institutioner.

vetenskapsakademien i Paris som symbol se Burke, *The Fabrication of Louis XIV*, s. 49–59. Om Stockholm se Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia*. Ju längre en tradition av ekonomiska sällskap eller akademier konstrueras, desto mer uppenbar är den historiska variationen i verksamhetsformer och självförståelse. Ändå kan traditionen i sig användas som en garanti för ett ärorikt förflutet. För ett exempel se t.ex. Finska vetenskapsakademiens (grundad 1908) historik. Paaskoski, *Oppineiden yhteisö*, s. 15–29.

³¹⁰ Shovlin, 'The Society of Brittany'. Se även Giesen, 'Cosmopolitans, Patriots, Jacobins, and Romantics'. Kungliga Vetenskapsakademien inkluderade medlemmar från både borgarståndet och bondeståndet, vilket också noterades i positiva ordalag. Se Hallberg, *Ages of Liberty*, s. 147.

³¹¹ Akademien som organisationsform var också föremål för löje, såsom till exempel *Accademia degli Oziosi* (De latas akademi) i Neapel och *Accademia degli Ottusi* (De trögas akademi) i Spoleto. Se Reinert, 'Patriotism, Cosmopolitanism, and Political Economy'. Här finns en parallell till skämtsamma uttal om allestädes närvarande sällskap i Storbritannien. Se Clark, *British Clubs and Societies*, s. 4–5. Förlöjligandet bör också ses som ett tecken på institutionernas betydelse.

³¹² Becagli, 'The *Georgofili* of Florence'.

Att *Georgofili* hade stark betoning på just ekonomiska frågor, gjorde det möjligt för organisationen att under en tid kalla sig ett ekonomiskt sällskap.

~ ~ ~ ~

De ekonomiska sällskapens etablering och snabba spridning visar hur den ekonomiska diskursen blev allt svårare att undvika under 1700-talet. Dels blev ekonomiskt-agrara frågor salongsfähiga, dels blev ekonomi (med olika betoningar) en egen vetenskaplig disciplin. Professurer med begreppet ekonomi (men också annat) i namnet grundades i Preussen (Halle och Frankfurt an der Oder år 1727, Rinteln år 1730), i Sverige (Uppsala år 1741, Åbo år 1747 och Lund år 1750) och i Neapel (1754).³¹³ Professurerna i ekonomi motiverades precis som de vetenskapliga sällskapen med behovet av att klara sig i ekonomisk tävlan mellan stater.³¹⁴ I början av 1800-talet etablerades redan något som kan ses som en ekonomisk profession i och med att det grundades sällskap för ekonomer (inte ekonomiska sällskap).³¹⁵ Samtidigt uppkom också andra disciplinspecifika vetenskapliga sällskap (såsom sällskap för läkare).³¹⁶ De nya specialiserade organisationerna avvek kraftigt från det polyhistoriska grepp som karaktäriserade vetenskapliga sällskap och ekonomiska sällskap.

Också de ekonomiska sällskapen var forum för den ekonomiska vetenskapen, men framför allt var de ett slags grogrund för den. Redan i Det hedervärda sällskapet förekom tanken om att utveckla en jordbruksvetenskap, och sällskapets sekreterare Robert Maxwell blev senare den första att föreläsa på ett brittiskt universitet om jordbruk.³¹⁷ I Dublinsällskapet förespråkade speciellt Samuel Madden en jordbruksvetenskap. Vetenskapen öppnade för experiment inom jordbruket. *Royal Society* i London hade inte varit främmande för jordbruksexperiment, men den typens verksamhet hade varit marginellt eftersom det vetenskapliga arbetet var mer metodologiskt, inte praktiskt, inriktat.³¹⁸ *Royal Society* hade ursprungligen kommit till som en reaktion på de brittiska universitetens konservatism. Det betonade experimentet som empirisk bas för vetenskapliga undersökningar.³¹⁹ På 1700-talet utmanade och kompletterade Det hedervärda sällskapet och Dublinsällskapet *Royal Society* genom att betona det ekonomiska, det nyttiga och det tillämpbara. Men lika mycket som de ekonomiska sällskapen utmanade vetenskapliga organisationer genom att kräva att ekonomiska ärenden skulle uppmärksammas, handlade det om att upphöja ekonomiska ärenden och speciellt jordbruk till en mer vetenskaplig nivå. Grunden till en kameralistisk vetenskap i tyska Europa

³¹³ Magnusson, 'Economics and the Public Interest', s. 249–257. Se även Tribe, *Governing Economy*.

³¹⁴ Stapelbroek & Marjanen, 'Political Economy, Patriotism and the Rise of Societies'.

³¹⁵ Se bidragen i Augello & Guidi (eds.), *The Spread of Political Economy*.

³¹⁶ McClellan III, 'Scientific Institutions'.

³¹⁷ Bonnyman, 'Agrarian Patriotism and the Landed Interest'.

³¹⁸ Livesey, 'A Cosmopolitan Kingdom of Improvers'.

³¹⁹ Se t.ex. Dear, '*Totius in Verba*'; Becker & Clark, 'Introduction', s. 14–15. För en diskussion om lärd debatt inom sällskap, kaffehus och Royal Society, se Livesey, *Civil Society and Empire*, s. 31–32. Se även Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 141.

handlade inte i första hand om att vetenskapen ansågs vara på fel spår. Inriktningen på ekonomiska frågor i Kungliga svenska vetenskapsakademien på 1730-talet var inte heller ett försök att omdefiniera vetenskapen som begrepp, utan snarare som ett försök att upphöja hushållningen till vetenskaplig nivå. Vetenskap hade som begrepp ett lyft under 1700-talet och det gällde att ge hushållningskonsten och speciellt jordbruket en del av detta lyft.³²⁰

Samspelet mellan vetenskapliga organisationer och förbättringssällskapen är tydligast i England. Sällskapet för uppmuntran i London och *Royal Society* utvecklade snart ett slags symbiotiskt förhållande. Upp till sextio procent av ledamöterna i den vetenskapliga organisationen blev medlemmar i förbättringssällskapet, som i övrigt hade en mycket mera diversifierad skara ledamöter. Det är tänkbart att Sällskapet för uppmuntran fungerade som ett forum för att meritera sig och för att senare nå den celebra ställningen som ledamot i *Royal Society*.³²¹ Medlemskapet i *Royal Society* handlade dock om strikt naturvetenskapliga meriter. Arthur Young, blev till exempel inte medlem i vetenskapssällskapet för sina meriter inom jordbruk och jordbruksförfattarskap, utan för mer naturvetenskapligt inriktat arbete. Dessutom refuserade *Royal Society* en räkka jordbruksinriktade texter av Young.³²²

Även det vetenskapliga arbetet kunde presenteras i kombination med patriotiska nyckelord. Såsom ekonomiska sällskap, kunde universitetsvetenskapen eller vetenskapliga sällskap ägna sig åt att främja det allmänna bästa. En speciell beröringspunkt är regionala statistisk-geografiska beskrivningar som utfördes på både initiativ av stater, universitet, vetenskapliga sällskap och de ekonomiska sällskapen. Med en blandning av historia, geografi, ekonomiska förhållanden och annat kunde beskrivningarna användas till att lära sig om det egna området eller jämföra sig med andra. Beskrivningarna kunde ha formen av reseskildringar, såsom Arthur Youngs skildring från sin franska resa, men också av tysk *Landeskunde*, ungersk *honismeret*, svenska Ortsbeskrivningar eller andra former och namn. 1700-talets beskrivningar hade inget enhetligt format, men det är viktigt att notera att de ansågs vara vetenskapliga, basera sig på noggranna iakttagelser och skribentens egentliga erfarenheter. I strävan att beskriva landet, regionen eller området var fäderneslandet, *patria*, närvarande på två olika plan: i den geografiska kartläggningen av landet (eller delar av det) och, speciellt under andra halvan av 1700-talet, ett sökande av kunskap som var nyttig för samhällsligt reformarbete.³²³

De svenska Ortsbeskrivningarna var inte kopplade till specifika institutioner. I Sverige skrev till exempel Hans Henric Aspegren med Pehr Kalm som preses en dissertation som de kallade *Försök til en historisk, geometrisk, och physico-oeconomisk beskrifning öfver Pedersöre socken i Österbotn. Första delen, öfver sjöstaden Jacobsstad* (1763). Kungliga Vetenskapsakademien införde Eric Tryggdals "Meteorologiska och oeconomiska anmärkningar gjorde i Jemtland" (1767)

³²⁰ Om vetenskapsbegreppets utveckling i svenskan se Kukkonen, *Från konst till vetenskap*, speciellt s. 128–148. Kukkonen påpekar t.ex. att ordparet 'konst' och 'vetenskap' skildes åt under loppet av 1700-talet.

³²¹ Chambers, 'The Society of Arts', s. 314–315.

³²² Mingay, 'Young, Arthur'; Reilly, 'Arthur Young's *Travels in France*', speciellt s. 124.

³²³ Se vidare Török, 'Patriotic Scholarship'; Legnér, *Fäderneslandets rätta beskrivning*; Johannison, *Det mätbara samhället*.

i sina handlingar. Kungliga Patriotiska sällskapet publicerade till exempel artikeln ”Hushållningen i Enköping” (1779) i sin *Hushållnings Journal*.³²⁴ Patriotiska sällskapets journal hade tydligast fokus på ekonomisk patriotisk förbättring, men Vetenskapsakademien, Akademien i Åbo och diverse tidskrifter och dagstidningar kunde också publicera texter för att främja kunskap om ekonomiska och geografiska förhållanden. Ortsbeskrivningarna är också ett uttryck för fäderneslandets tänjbara mentala geografi. Patriotisk vurm kunde riktas mot orten, mot riket eller ett bredare allmänt mål.

Ovan har diskuterats hur ekonomiska sällskap hörde ihop med andra lärda sammanslutningar. Det är viktigt att lägga märke till att de ekonomiska sällskapen var allra tydligast när det gällde att fokusera på ekonomisk förbättring av det egna landet. De ekonomiska sällskapen fäste sig just vid denna diskurs. Den ägdes inte av dem, inte heller hade de en ambition på att monopolisera den, men den var en i högre grad en central diskursiv resurs för dem än för andra lärda sammanslutningar.

Skolor för konstitutionellt tänkande

Sällskap, societeter, samhällen, associationer, ordnar, föreningar och andra fria sammanslutningar var inte enbart ett 1700-talsfenomen, men de fick ett uppsving på 1700-talet och stod som en grund för ett nytt utbyte i det publika. Förutom föreningarna kunde kaffehus, krogar, rådhuskällare, apotek, badorter, postvagnar eller salonger erbjuda möjligheter till politisk kommunikation. Detta gällde särskilt om där diskuterades tidningar, en annan kommunikationsform som fick allt större betydelse under århundradet.³²⁵ Det säger sig självt att olika forum för offentlig debatt utvecklades på olika sätt i olika delar av världen. Detta gäller även föreningslivet, vilket gör det svårt att nå en universell typologi över sällskap som på 1700-talet. Analytiska kategoriseringar är ändå nyttiga för att gestalta föreningsfältet. Ovan har diskuterats problematiken i att gestalta ekonomiska sällskap som en typs sällskap som fick spridning internationellt. Minst lika svårt är det att vattentätt analytiskt definiera sällskapstyper som vetenskapliga sällskap, läsesällskap, sällskap för religiös fostran, politiska klubbar och hemliga sällskap.³²⁶

³²⁴ Legnér, *Fäderneslandets rätta beskrivning*, s. 255–267. Vetenskapsakademien och Patriotiska sällskapet hade uppenbarligen en arbetsfördelning enligt vilken lokalbeskrivningarna blev den senares domän efter etableringen af *Hushållnings Journal* och dess efterträdare. Patriotiska sällskapets kommande sekreterare Adolph Modeer hade t.ex. fått en ekonomisk beskrivning införd bland Vetenskapsakademiens handlingar år 1767, alltså före Patriotiska sällskapet hade startat sin journal.

³²⁵ Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 41–43, 101. Den mest berömda analysen av dessa nya former för offentlighet är Habermas, *Borgerlig offentlighet*. För diskussionen om Habermas se Calhoun (ed.), *Habermas and the Public Sphere*. För en kritisk diskussion om tillämpningen av Habermas i svensk presshistorisk forskning se Lundell, *Pressen i provinsen*, s. 10–17.

³²⁶ För olika kategoriseringar se t.ex. Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert*; van Dülmen, *The Society of the Enlightenment*; Clark, *British Clubs and Societies*, s. 2 och på flera ställen; och för en diskussion om kategoriseringen Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 43–45.

I min diskussion kring ekonomiska sällskap har sällskapens egna historiska jämförelser och deras positionering varit den röda tråden. Också andra typer av sällskap positionerade sig på liknande sätt. Läsesällskapen var till exempel lokalt förankrade men väl medvetna om liknande sällskap annanstans. När det gäller de politiska klubbarna och lokala hemliga sällskap är denna upplevelse av att höra till ett transnationellt sammanhang inte så stark. Frimurarna var exceptionella i detta avseende eftersom de såg sig själva som ett transnationellt brödraskap. Av 1700-talets nya rörelser torde det också vara frimurarna som var den mest kända och dessutom hade störst spridning. Frimurarnas hemlighetsfulla, ibland halvlagliga, tillvaro och i flera delar av världen dåliga relation till överheten (inte i Sverige), har gjort frimurarna till ett tacksamt men också svårt forskningsområde.³²⁷

Sällskapslivet på 1700-talet har i flera studier framställts som viktiga i mobiliseringen av borgerskapet (eller i moderna termer medelklassen) till ett mer aktivt politiskt liv, dels genom att skapa utrymmen för debatt som var fria från staten och dels genom att bilda forum som överskred ståndsgränserna. Sällskapen gav medborgarna utrymme att agera utanför de roller som ståndssamhället erbjöd dem. Ändå var sällskapen inte inkompatibla med ståndssamhällets strukturer.³²⁸ Med sina interna bestämmelser, representanter, val och modeller för förvaltning av sällskapens interna angelägenheter fungerade de som ”skolor för konstitutionellt styre” som Margaret C. Jacob skrivit om frimurare.³²⁹ Ekonomiska sällskap kan gott tänkas ha haft en liknande funktion. I vilken grad denna patriotisk-konstitutionella bildning hade en långtgående effekt går inte att fastställa kvantitativt, utan är i allra högsta grad en tolkningsfråga. Säkert är att bildningens inverkan på medborgarnas tro på sin förmåga att påverka sina liv inte varit liten i längden. Det är inte bara fråga om en retrospektiv tolkning av sällskapens betydelse. Kannstöparna på 1700-talet var inte främmande för tanken att nå ett bredare lager av befolkningen och engagera dem i allmänna angelägenheter. Men det är viktigt att notera att 1700-talets önskemål om allmänt engagemang i allmänna angelägenheter inte nödvändigtvis motsvarar utvecklingen efteråt.

För dagens forskning om frivilligsektorn framstår föreningarnas relation till staten och marknaden som något avgörande.³³⁰ En granskning av ekonomiska sällskap visar att en enkel tredelning i stat, marknad och det civila samhället inte fångar den historiska erfarenheten. Även om sällskap och föreningar oftast inte likställs med begreppet det civila samhället, anses de oftast höra till denna kategori. De ekonomiska sällskapen på 1700-talet kan ändå inte entydigt placeras i denna kategori. De ekonomiska sällskapen hade i de flesta fall ett intimt förhållande till överheten, och genom sin funktion som ”skolor för konstitutionellt styre” var de organisationer som öppnade för bredare deltagande, men de

³²⁷ Jacob, *Living the Enlightenment*, redogör noggrannt för hur frimurarna från första början blivit föremål för ingående (ofta vinklad) kritisk granskning.

³²⁸ van Dülmen, *The Society of the Enlightenment*, s. 1, 4–10, 65–67 och på flera ställen; Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert*, på flera ställen; Dann, 'Die Lesegesellschaften', s. 9–10 och på flera ställen; Thompson, *The Making of the English Working Class*, s. 45–46; Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 99–103; Jacob, *Living the Enlightenment*; Alapuro & Stenius, 'Kansanliikkeet loivat kansakunnan', s. 20–23.

³²⁹ "schools for constitutional government." Jacob, *Living the Enlightenment*, s. 20.

³³⁰ För ett programmatiskt exempel se Salamon & Anheier, 'Social Origins of Civil Society'.

förberedde också aktiva medborgare till att delta i det statliga livet som administratörer och representanter.

Samtidigt var det just under 1700-talet som en uppfattning om en samhällssfär utöver staten och marknaden förstärktes. Aristoteles begrepp *koinonía politikè*, som översatts *societates civilis* på latin och så småningom hade fått vernakulära former i till exempel *civil society*, *société civile* och *bürgerliche Gesellschaft*, innebar inte en motsättning till staten, utan betecknade motsatsen till ett naturtillstånd. På 1700-talet kom begreppet att omdefinieras. I Reinhart Kosellecks termer skedde en temporalisering och demokratisering av begreppet.³³¹ I verk som Adam Fergusons *Essay on the History of Civil Society* (1767) och G. W. F. Hegels *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (1821) finner vi de mest prominenta beskrivningarna av det civila samhället som en egen sfär utöver staten och marknaden.³³²

Det civila samhället och dess relation till staten fick ett nytt uppsving i Västvärlden på 1990-talet efter Sovjetunionens fall och de stora omvälvningarna i Central- och Östeuropa. Globalt har begreppet återupplivats speciellt i samband med utvecklingsfrågor och Irakkriegen.³³³ Att civila samhället som begrepp upplevt ett uppsving under 1700-talets andra hälft och på nytt de senaste årtiondena ska inte ses genom ett slags tunneltolkning där det civila samhället formulerats för att sedan oförtjänt glömmas bort i två hundra år. Snarare är det ett tecken på att begreppet fick en särskild politiskt betydelse under dessa perioder.³³⁴ Det passade helt enkelt in i 1980- och 1990-talets politiska debatt.

Ett behov av att tematisera samhället utanför staten hänger i dessa fall ihop med de demokratiska revolutionerna. Det civila samhället behövdes som kategori för att skapa en motpol där imperierna eller staten inte förmådde svara på de lokala eliternas behov.³³⁵ Sällskapen hör ändå inte automatiskt till en annan sfär än staten. De nya sällskapen på 1700-talet var i allmänhet inte en motpol, utan snarare ett komplement till staten.

~ ~ ~ ~

Försöken att nå ett bredare lager av befolkningen byggde för det första på en strävan att förbättra mekanismerna för att sprida kunskap. En aktivering av lärda män som ofta drev egna jordbruk skulle i sin tur på lokalplan leda till en aktivering av ett medborgerligt sinnelag hos lokalbefolkningen. Denna tankegång var närvarande hos så gott som samtliga ekonomiska sällskap på 1700-talet. Speciellt kan man se denna idé i etableringen av nätverk

³³¹ Se närmare Koselleck, 'Einleitung', s. XIV–XIX. En demokratisering som samhällelig process är också närvarande hos Tocqueville, *Jämlikheten vårt öde*, s. 128–130.

³³² Hallberg & Wittrock, 'From *koinonía politikè* to *societas civilis*'; Terrier & Wagner, 'Civil Society'; Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 51. För Sverige se Hallberg, 'The Nationalization and Popularization of Political Language'; Saastamoinen, 'Johdatus poliittisiin käsitteisiin', s. 38–46; Lindberg, *Den antika skenheten*, s. 71–74; Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, s. 328–428; Kauppinen, *Maailmallinen kanssakäyminen*, s. 52–145.

³³³ Keane, 'Introduction'; Livesey, *Civil Society and Empire*, s. 1–7; Kaviraj & Khilnani, 'Introduction', s. 1–6.

³³⁴ Terrier & Wagner, 'Civil Society', s. 10.

³³⁵ Jfr. Livesey, *Civil Society and Empire*, 214–219.

av ekonomiska sällskap i Frankrike, Spanien, Nederländerna och Schweiz där man strävade efter en maximal geografisk täckning genom lokalorganisationer.³³⁶

Ett intresse för kunskapsspridning var närvarande även i andra lärda initiativ, men var inte alltid en självklarhet. Det i Birmingham verksamma och numera internationellt kända Lunara sällskapet (*Lunar Society*, grundat 1775, men aktivt utan formell organisation redan ett decennium tidigare) får fungera som exempel på en annan syn på kunskapsspridning. Sällskapet engagerade lokala vetenskapsmän och entusiaster, såsom James Watt och Matthew Boulton, till vetenskaplig och mekanisk uppfinningsverksamhet. Intresset för allmän reform var inte tongivande, snarare var det uppfinningarna, patenterna och privata framgångar som räknades. Medlemmarna i sällskapet bidrog både till *Royal Society* och Sällskapet för uppmuntran i London, men i sitt Birmingham var sällskapet inte utåtriktat reformistiskt. Inte heller var sällskapet intresserat av att agera som en kollektiv organisation utåt, snarare var det en informationscentral för sina medlemmar som drev privata projekt och byggde nätverk inom ett brett vetenskapligt-filosofiskt fält. Sällskapets verksamhet inbegrep allt från kanalbyggen och keramik till estetik och privata filosofiska överläggningar. Det överlevde inte sina grundare och dog ut under det första decenniet av 1800-talet.³³⁷

För det andra var ekonomiska sällsks strävan efter att nå ett bredare befolkningslager ett försök att involvera olika typers människor på deras egna villkor. Här var tanken att de förmögna kunde hjälpa med sin förmögenhet, de kunniga med sin kunskap och de fysiskt arbetande med sin flit, som det uttrycktes i slutet av seklet i Finska hushållningssällskapets programmatiska text.³³⁸ Inom Sällskapet för uppmuntran i London betonades på ett liknande, även om mindre programmatiskt sätt, just olika roller för ledamöter av olika slag och deras möjlighet att främja sällskapets ändamål enligt det som passade var och en bäst.³³⁹ Inom Sällskapet för jordbruk i Bretagne betonades uttryckligen behovet att nå medlemmar av tredje ståndet.³⁴⁰

I försöken att nå ett bredare lager av befolkningen skilde sig de ekonomiska sällskapen från vetenskapsorganisationerna som för det mesta hade ett begränsat antal ledamöter och för det mesta även en begränsad horisont för rekrytering av nya ledamöter.³⁴¹ För de ekonomiska sällskapen satte dock praktiskt arbete med mötestider, medlemsavgifter och krav på viss bildning gränser för hur bred bas av befolkningen som kunde tänkas delta. De ekonomiska sällskapen, liksom läsesällskapen, frimurarna och olika religiösa rörelser, riktade sig till en medlemskrets som i princip var obegränsad, men som ändå begränsades av ståndssamhällets ekonomiska, sociala och bildningsmässiga realiteter. Målet var inte att

³³⁶ Se Shovlin, 'The Society of Brittany'; Stapelbroek, 'The Harlem 1771 Prize Essay'; Wyss & Stuber, 'Paternalism and Agricultural Reform'; Shafer, *The Economic Societies in the Spanish World*.

³³⁷ Schofield, 'The Lunar Society of Birmingham'; Jones, 'Living the Enlightenment'.

³³⁸ *Åbo tidningar* 3/1 1798.

³³⁹ Dossie, *Memoirs of agriculture*, vol. II, s. iii–x; vol. III, s. iii–viii.

³⁴⁰ Shovlin, 'The Society of Brittany'.

³⁴¹ McClellan III, *Science Reorganized*, s. 1–41.

nå alla, utan att nå så många som möjligt av dem som kunde tänkas bidra till en ny elitorganisation som tog hand om ett specifikt uppdrag.³⁴² På så vis begränsades medlemskapet i praktiken till ”den bildade allmänheten”.³⁴³

Såsom William Shipleys exempel i London visar var de drivande krafterna i ett sällskap ofta aktiva även i andra sällskap, societeter eller klubbar. Aktivitet inom flera olika sällskap, klubbar eller ordnar torde inte ha varit sällsynt. Åboprofessorn Johan Gadolin var till exempel medlem av en frimurarloge i London, ledamot i flera vetenskapliga sällskap och akademier i Europa, initiativtagare till Finska hushållningssällskapet, bärande medlem i Läsesällskapet i Åbo (grundat 1798) och medlem av Musikaliska sällskapet i Åbo (grundat 1790).³⁴⁴ Kollegan och biskopen Jacob Tengström saknade de internationella nätverken, men var i ännu högre grad tongivande för sällskapslivet i Åbo.³⁴⁵ I Shipley, Gadolin och Tengström förkroppsligades något man kunde kalla föreningsmänniskan. Föreningsmänniskan hade en iver för att främja de enskilda organisationernas syften, men det handlade också om att få människor hade kompetensen att förvalta en organisation. Föreningsmänniskan var därför populär som ledamot i flera olika organisationer. Speciellt i Tengströms fall handlade hans närvaro i flera sällskap också om att låna den auktoritet och status som en högt uppsatt person förkroppsligade till organisationerna. Det var också möjligt att denna auktoritet var en garanti för att en organisation inte skulle innebära problem för överheten.

Olika typers sällskap kunde leva i nära förhållande, till exempel i Åbo fungerade läsesällskapet och hushållningssällskapet så gott som symbiotiskt. Hushållningssällskapets sekreterare var i allmänhet också läsesällskapets sekreterare. Dessutom använde läsesällskapet hushållningssällskapets utrymmen och det var rätt vanligt med medlemskap i båda sällskapen. Det ska också noteras att läsesällskapet följde tidens trend och visade ett stort intresse för ekonomisk litteratur, vilket också främjade hushållningssällskapets sak. Det förekom också förslag att fusionera sällskapen.³⁴⁶

Behovet att nå en bredare allmänhet syntes också i de ekonomiska sällskapens programmatiska strävan efter öppenhet. Här avvek de ekonomiska sällskapen från frimurarna. För frimurarna var sekretessen en garanti för att medlemmarna kunde engagera sig i arbetet för det allmänna bästa på ett privat plan och enligt interna moraliska koder. Öppenheten och rapporteringen om verksamheten i tryck var för de ekonomiska sällskapen en garanti för att allmänheten kunde lita på eller kunde åtminstone granska att sällskapens engagemang var i allmänhetens och statens intresse. Detta var också ett sätt att

³⁴² Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 41–43.

³⁴³ För en diskussion om läsesällskapen i Uppsala och Åbo och den den bildade allmänheten se Östholm, *Litteraturens uppodling*, s. 12 och på flera ställen.

³⁴⁴ Gadolin, 'Sjelfbiografisk uppsats', s. 27, 30, Manuskript, Aa.IV.55, Nationalbiblioteket, Helsingfors; Gadolin & Bergroth, *Anmärkingar om Säkylä quarnstens-brott; K. Finska Hushållningssällskapet 1797–1897*, s. 100–104, och på flera ställen; Östholm, *Litteraturens uppodling*, s. 88–90 och på flera ställen; Andersson, *Musikaliska Sällskapet*.

³⁴⁵ Björkstrand, *Jacob Tengström*, s. 91–94; Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 124–126.

³⁴⁶ Östholm, *Litteraturens uppodling*, s. 52–55, 63–66 och på flera ställen.

sprida en patriotisk anda bland befolkningen.³⁴⁷ Från Hedervärda sällskapet i Skottland, till Dublin, Bretagne, Bern och S:t Petersburg publicerades inte bara rön av relevans för jordbruket eller ekonomin i allmänhet, utan också inslag som hade att göra med sällskapets inre angelägenheter, främst stadgar och rapporter om sällskapets aktiviteter.³⁴⁸ Målet var att allmänheten inte skulle misstro sällskapen på grund av hemlighetsmakeri, men också att offentligt notera huvudaktörernas insatser. Provinssällskap som det i Kurpfalz eller Åbo följde samma mönster.³⁴⁹ Patriotiska sällskapet i Stockholm på 1760-talet utgör ett undantag i det avseendet att sällskapet härstammade från Pro Patria, en sluten orden, och hade inte samma programmatiska öppenhet som utgångspunkt.³⁵⁰ Sällskapets senare kungliga status och publikationer kan ses som en strävan efter liknande metoder som systersällskapen i Europa, men ska också tolkas som en påminnelse om att sällskapen formades kraftigt av den tradition de uppstod i.³⁵¹

³⁴⁷ van Dülmen, *The Society of the Enlightenment*, s. 52–69.

³⁴⁸ Se t.ex. Maxwell, *Select Transactions; Dublin Society's weekly observations; Corps d'Observations; Abhandlungen und Beobachtungen*; Leckey, 'Patriotism, Agronomy, and the Peasant Question'.

³⁴⁹ Popplow, 'Von Bienen, Ochsenklauen und Beamten', s. 182. I Åbo gavs t.ex. ut serien *Til Allmänheten, Redogörelse för Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets Göromål*. Holmberg, 'Finska Hushållningssällskapets skrifter'.

³⁵⁰ Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, 21–40; Engelhart, *Kongl. Sällskapet Pro Patria*.

³⁵¹ Om sällskapsliv i Sverige Lamm, *Upplysningstidens romantik*, s. 1–115; Levertin, *Johan Wellander*, s. 148–152; Berg, *Svenska ordnar*; Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 103–104, 108–113.

4. SAMMANFATTNING: ETABLERINGEN AV EN MODELL OCH KAMPEN OM DEN

Avsikten med denna del har varit att peka på den modell för ekonomiska sällskap som kom till på 1700-talet. Denna modell spred sig över hela Europa och kan anses ha fått global spridning i och med att det grundandes liknande sällskap även i kolonier till de europeiska imperierna. De ekonomiska sällskapen var inte en global rörelse i den meningen att medlemskapet skulle ha varit transnationellt. Inte heller var det internationellt i den meningen att de nationella eller regionala sällskapen skulle ha tillhört en internationell takorganisation. Men modellen för ekonomiska sällskap fick global spridning och de individuella sällskapen hade en transnationell förställningsvärld i tre avseenden. För det första ansåg sällskapens huvudaktörer att de tillhörde en tradition av liknande sällskap i olika delar av världen. För det andra var sällskapens ledamöter medvetna om den internationella ekonomiska tävlingen som rådde mellan nationer, och önskade förbättra det egna landets möjligheter i denna tävling. Denna tävling var global i och med att den berörde alla hörn av jordklotet, men ska i första hand förstås som internationellt i och med att den präglades av mellanstatliga maktförhållanden. Liksom i tidens allt mer framträdande lärda debatt om politisk ekonomi, var militärpolitiska och handelsekonomiska maktförhållanden närvarande i sällskapens värld. För det tredje hade sällskapen korresponderande medlemmar i andra länder som bidrog till ett transnationellt kunskapsutbyte.

Under det långa 1700-talet grundades mer än fem hundra ekonomiska sällskap. Så gott som varje storstad och många mindre städer i Europa hade ett ekonomiskt sällskap. De första sällskapen grundades i Edinburgh, Dublin och London. På 1750- och 1760-talet grundades en mängd sällskap på den europeiska kontinenten. Senast då framstod ekonomiska sällskap som en specifik typs organisation som man försökte efterapa i och med att fler och fler sällskap grundades. Sällskapen i Bretagne, Bern och S:t Petersburg framstår som speciellt viktiga nya modellsällskap. Efter franska revolutionen tillkom en ny våg av ekonomiska sällskap. Till denna senare våg ska också Finska hushållningssällskapet räknas.

På det lokala planet anpassade sig de ekonomiska sällskapen till politiska, ekonomiska och samhällsliga förhållanden. Det handlar dock inte enbart om anpassning, utan också om en kamp om hur sällskapen skulle formas. Även om sällskapen försökte nå så stor del av befolkningen som möjligt genom att överskrida ståndsgränser och genom att förena olika politiska och intellektuella synsätt, var frågan om vem som formade sällskapets syfte, vilka frågor som dryftades inom sällskapet och vilken position sällskapet hade i förhållande till andra organisationer inte utan politisk laddning. Med andra ord anpassade sig sällskapen till lokala förhållanden, men i denna process krävde sällskapen också att de lokala förhållandena anpassades till sällskapet. Etableringen av nya sällskap var på så vis ett sätt att

antingen ifrågasätta eller befästa lokala elitors ställning. Ett ekonomiskt sällskap introducerades aldrig till ett statiskt samhälle som det kunde anpassa sig till, utan alltid till ett dynamiskt förlopp där introduktionen av nya begrepp eller organisationer påverkade människors förväntningshorisont.³⁵²

De ekonomiska sällskapen var olika i sina förhållanden till överheten, andra lärda organisationer (främst akademier och vetenskaps societeter) och det övriga sällskapslivet i föreningar, klubbar och andra former av intellektuellt umgänge. De ekonomiska sällskapen var förankrade i det lokala intellektuella klimatet och var närvarande i ett konstant utbyte av idéer, praxis och mål med statens administrativa organ, de vetenskapliga organisationerna och tidens gryende fria debatt. På vissa håll hade avsaknaden av en associationstradition (Ryssland) eller en stark ekonomiskt orienterad vetenskapsakademi (Sverige) en inverkan på hur de ekonomiska sällskapen introducerades och formades lokalt, men trots det fann modellen för ekonomiska sällskap sin väg in i de olika länderna. Hur liknande funktioner uppfylldes i osmanska imperiet eller i delar av Central- och Östeuropa, där ekonomiska sällskap inte slog igenom, är en angelägen fråga, men ingår inte i den här översikten.

De ekonomiska sällskapen ska inte ses som tillhörande en sfär som var oberoende av eller i motsatsförhållande till staten. Sällskapens ändamål var oftast förenliga med ständernas och korporationernas ändamål, och sällskapen stöddes oftast direkt av överheten. Ändå kan sällskapen ses åtminstone tidvis som komplement till staten. De tog över där statens resurser inte räckte till, och kunde erbjuda forum för debatt som var öppna för alternativa sätt att visionera. Samtidigt var de ekonomiska sällskapen en kanal för samhälleligt engagemang för en större grupp människor än vad överhetens organisationer kunde engagera. Genom att organisera en kollektiv röst inom ett sällskap lärde sig allt fler medborgare att fatta och administrera vardagliga politiska beslut.

Så gott som alla sällskap som diskuterats ovan var engagerade i att sprida nyttig kunskap. Efterhandsbedömningar har velat se de ekonomiska sällskapens upplysningsverksamhet som ineffektiv eller helt enkelt överdrivet optimistisk. Det är ändå inte betydelselöst att de ekonomiska sällskapen hade en stark inriktning på just kunskapsspridning, något som vetenskapsakademier och -sällskap sällan betonade. Upplysning hörde också till de begrepp som sällskapen gärna använde i sin retorik. Speciellt i fråga om jordbruk blev spridning av kunskap och hur denna kunskap implementerades på lokalt plan en central aktivitet för sällskapen. Där utvecklingen av bergshantering, handel, mekanik, manufakturer och andra näringar krävde utbildning av nyckelpersoner för att genomföra nödvändiga reformer och möjliggöra innovationer, var jordbruket annorlunda. I spridningen av kunskap om bättre jordbruksmetoder krävdes utbildning av en mycket större grupp människor och deras

³⁵² Se även Marjanen, 'Undermining Methodological Nationalism', s. 252–260, och om anpassningar som irritant se Teubner, 'Legal Irritants'. För erfarenhetsrum och förväntningshorisont se Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia*, s. 165–195, ursprungsartikeln om erfarenhetsrum och förväntningshorisont ingår även i Koselleck, *Vergangene Zukunft*.

förbättrade verksamhet kunde bara genom en kollektiv insats leda till förbättrad produktion för hela landet.³⁵³

³⁵³ Jag tackar Henrik Stenius för att ha gjort mig uppmärksam på detta.

DEL II: SVERIGE

RIKET SOM FÄDERNESLAND

5. FRÅN AKADEMI TILL SÄLLSKAP OCH ÅTER TILL AKADEMI 1766–1809

Efter att Finska hushållningssällskapet grundades år 1797 i Åbo anslöt det sig omedelbart på ett retoriskt plan till en tradition av ekonomiska sällskap i Europa. Samtidigt byggde sällskapet på en tradition av ekonomiintresse i det svenska riket som ansetts vara speciellt starkt i Åbo.³⁵⁴

Försök att grunda organisationer för att främja agrara frågor hade förekommit under så gott som hela 1700-talet i det svenska riket. Kungliga vetenskapsakademien, Kungliga patriotiska sällskapet, andra mindre betydande organisationer och flera icke-realiserade initiativ hade lagt grund för diskussioner om organisationer för ekonomisk förbättring. På 1800-talets sida fick detta sökande en kraftig manifestation i Kongl. Svenska Lantbruksakademien (grundad 1811, verksam sedan 1813, senare omdöpt till Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien) som inkorporerade regionala hushållningssällskap och blev den viktigaste organisationen inom lantbruksfrämjandet.

Av praktiska skäl är det vanligt att skilja åt de ”utländska impulserna” och den inhemska traditionen då man skildrar nya organisationers historia.³⁵⁵ Det är utan tvekan så att båda är av stor betydelse, men här är det skäl att betona att den inhemska traditionen och de utländska exemplen har på påverkat varandra. Utländska exempel har använts retoriskt i svenska diskussioner om ekonomisk förbättring, och svenska exempel har dryftats utomlands.³⁵⁶

Utgående från en bredare europeisk utveckling kan Sverige och speciellt dess finska delar ses som en periferi. Detta innebär ändå inte att man i Sverige skulle ha varit mindre innovativ eller kreativ i att använda ekonomiska sällskap för att organisera reformarbete. Framför allt var det viktigt vem som fick styra en ny organisation och hur denna organisation formades i förhållande till andra statliga och icke-statliga organisationer.

³⁵⁴ För exempel se Christensson, *Vetenskapen i provinsen*; Runefelt, *Dygden som välståndets grund*. Om Åbo se Klinge, *Iisalmen ruhtinaskunta*, s. 74–140; Niemelä, *Vain hyödynkö tähden?*; Lindberg, ’Utilism och upplysning’.

³⁵⁵ För ett näraliggande exempel se Edling, *För moderniseringens modernisering*, s. 24–37, men temat återkommer också angående andra samhällsliga institutioner under olika tidsperioder.

³⁵⁶ Jämförelser som retorisk metod är inte speciellt uppmärksammas i historieskrivningen. För diskussioner kring detta se Sluga, ’The Nation and The Comparative Imagination’; Kettunen, ’The Power of International Comparison’; Kettunen, *Kansallinen työ*, s. 213–269; Kettunen, *Globalisaatio ja kansallinen me*, s. 12–16 och på flera ställen; Kurunmäki, ’Different styles of parliamentary democratisation’; Marjanen, ’Undermining Methodological Nationalism’.

En organisation för ekonomiska och agrara frågor i Sverige

Kungliga vetenskapsakademien (i originaltexter oftast Kongl. Svenska Wetenskaps Akademien, grundad 1739) hör till de första och viktigaste organisationerna i Europa som såg som sin uppgift att främja näringarna på bred front. Sten Lindroth har till och med beskrivit akademien som ”ett av de tidigaste och mest blomstrande ekonomiska sällskapen”.³⁵⁷ Karakteriseringen är förståelig eftersom Vetenskapsakademien speciellt under sina första verksamhetsår fokuserade nästan uteslutande på ekonomiska frågor. Senare breddade akademien sitt arbetsfält avsevärt. Ursprungligen hade man tänkt sig att akademien skulle heta ”Oekonomisk vetenskapssocietet” och akademiens initiativtagare Mårten Triewald ansåg att verksamheten skulle rikta sig mot ”oeconomiske och practiske saker”.³⁵⁸ Samtidigt hänvisade Vetenskapsakademiens initiativtagare inte till en tradition av ekonomiska sällskap till vilken de skulle ha anslutit akademien till. En sådan tradition fanns helt enkelt inte i slutet av 1730-talet och i början av 1740-talet, då Dublinsällskapet (*The Dublin Society for Improving Husbandry, Manufactures and Other Useful Arts*) framgångar inte ännu efterliknats i vare sig London eller Bretagne. Lindroths jämförelse är alltså inte historiskt gällande, men berättar om akademiens tidiga fokus. Det är dock möjligt att tänka sig att Vetenskapsakademien med sin ekonomiska och praktiska fokus skulle ha satt i gång en annan tradition av ekonomiska förbättringsorganisationer. Att detta inte skedde, åtminstone inte i vidsträckt form, har att göra med en omorientering i akademiens verksamhet mot slutet av 1700-talet.

Bakgrunden till Vetenskapsakademiens uppkomst var alltså en annan. Triewald hade vistats i England, blivit invald i *Royal Society* och hämtat inspiration från den engelska experimentalfysiken. Han såg det som ett vetenskapligt uppdrag att tjäna praktisk förbättring och fick stöd såväl av Carl Linnæus (senare von Linné), Anders Johan von Höpken och Jonas Alström (år 1751 adlad Alströmer) och så småningom av flera andra entusiaster. Det ledde snabbt till ett konkret förslag till en ny organisation. Under riksdagen 1738–1739 gick enligt Lindroth ”en våg av patriotisk yra och ömhet om rikets ekonomiska förkovran” över landet. På grund av initiativtagarnas starka ställning inom hattarna och von Höpkens politiska skicklighet fick akademien kungligt privilegium för sina handlingar (1740) och snart också sina regler bekräftade av kungen (1741).³⁵⁹

Som sagt, riktade akademien sig främst mot ekonomiska frågor, vilket syns med all önskvärd tydlighet i akademiens handlingar och som betraktats av Lindroth som ”ekonomisk propaganda”.³⁶⁰ Vetenskapsakademien var dock inte den enda organisationen i landet som hade med ekonomiska frågor att göra. Bergskollegiet, Kommerskollegiet och

³⁵⁷ Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia*, s. 226; Edling, *För modernnäringens modernisering*, s. 20–24. Jag tackar Mathias Persson för en diskussion i ämnet.

³⁵⁸ Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia*, s. 2, 217.

³⁵⁹ Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia*, s. 2–3.

³⁶⁰ Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia*, s. 217. Jag tackar Mathias Persson för en diskussion om ämnet.

Manufakturkontoret ansvarade för valda delar av näringarnas skötsel.³⁶¹ De representerade i och för sig direkt kronan medan Vetenskapsakademien var förhållandevis självständig även om den hade kungligt beskydd. Viktigare än den institutionella relationen till kronan är kanske ändå att Vetenskapsakademien på sitt sätt var en utmanare till dessa organisationer. Den introducerade en annan typs organisationsform och en annan typs etos i och med att den ville upphjälpa riket genom vetenskapligt arbete. Där Bergskollegium, Kommerskollegium och Manufakturkontoret ansvarade för vissa näringar, var Vetenskapsakademien en innovationsorganisation med syfte att skapa ny kunskap.

Vetenskapsakademiens kunskapsproduktion hade en explicit orientering mot framtiden. Tydligast syns detta i dess emblem som innehöll orden ”för efterkommande”. Att denna strävan hade en ekonomisk prägel, gör att akademien lade grund för en tradition som alla senare reformorganisationer för jordbruk, handel och slöjderna byggde på. Kungliga vetenskapsakademien tydde sig samtidigt till patriotisk retorik med fäderneslandet och det allmänna bästa som dygder. I ett förord till akademiens handlingar, undertecknat av beskyddaren ”Friedrich”, redogjordes för hur ”åtskillige Personer sig förenat i det upsåt, at upodla hwarjehanda Wetenskaper” och på egen kostnad börjat en korrespondens med inhemska och utländska ”Hushållare och Lärdaste Män” för att ”lända Fäderneslandet till någon märkelig fördel”.³⁶²

En liknande ton och till och med liknande uttryck finns i ett slags vägledning författad av akademiens sekreterare Anders Johan von Höpken: ”En ren kärlek för det Allmänna, och en förnuftig ömhet för enskytt Wälgång” berättades ligga bakom akademiens inrättande. Personerna i akademien var ”förbundne sitt Fädernesland och sine Landsmän” och var förpliktade att ”upbruka de af Gud dem förlänte Snilles gåfwor, och använda dertil all den tid, som hwars och ens omständigheter kunna tillåta” till att ”tjena dig [läsaren] och Fäderneslandet”.³⁶³ Men kärleken till fäderneslandet i Höpkens text är inte egentligen ekonomiskt präglad såsom i den ovan citerade texten av Polhem. I stället för en ekonomiskt definierad patriotism, är det här vetenskapen som är patriotisk.³⁶⁴

Även Vetenskapsakademiens ”Grund-Reglor” var präglade av en vurm för det allmänna och en insikt om att det allmänna berörde alla stånd: ”Sedan menniskiorne [...] blifwit lika som drefne till en borgerlig sammanlefnad, så ligga de under den förbindelsen, at med samlad hand fram för allt annat arbeta på det allmänna bästa, hwarigenom de sedan til deras enskylte wälgång med så mycket större säkerhet hafwa at förwänta någon stadga och förbättring.” Vidare ansågs vetenskapernas och konsternas ”utspridande i det allmänna

³⁶¹ För en diskussion om kollegierna se Lappalainen, ’Släkt och stånd i bergskollegium’, s. 147–150. Mer ingående om bergskollegium se Almquist, *Bergskollegium och bergslagsstaterna*, s. 9–30 och på flera ställen.

³⁶² *Kongl. Svenska Wetenskaps Academiens Handlingar*, vol I, s. [iii]–[iv]. För emblemet se Widmalm, ’För efterkommande’; Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia*, s. 122–123. Om Vetenskapsakademien och dess ledamöters syn på akademien som samhälle och samhället överlag se Hallberg, *Ages of Liberty*, s. 143–151.

³⁶³ *Kongl. Svenska Wetenskaps Academiens Handlingar*, vol I, s. [1]–[2].

³⁶⁴ Patriotisk vetenskap figurerade i hela Europa. Se t.ex. Török, ’Patriotic Scholarship’; Legnér, *Fäderneslandets rätta beskrivning*; Johannison, *Det mätbara samhället*.

[vara] en nödvändighet till att befordra ett lands lycka och wältrefnad”. Akademien ”innefattar ingen annan afsicht än det allmänna, inga andre medel än sådane, som tjena till detta lofliga ändamålets winnande, samt inge andre lemmar än förnufftige, ährlige och sitt Fädernesland älskande medborgare”. Grundreglerna är inte på samma sätt genomsyrade av ekonomiska ärenden som handlingarna, men även de ger utrymme för ekonomiskt inriktad verksamhet. Bland de ”wetenskaper och konster som äga någon wärkelig nytta i det allmänna wäsendet”, och på så vis hörde till akademiens intresseområden, ingick förutom Physica naturalis (Historia naturalis, Mineralogie, Botanique, Zoologie), Chymie, Medicine (Anatomie, Chirurgie) och Mathematiska wetenskaper också Oeconomie, Commerce, Konster och Manufacturer.³⁶⁵

I grundreglerna är fäderneslandet inte nödvändigtvis kopplat till det allmänna, utan snarare är kärleken till fäderneslandet ett krav som ställdes på akademiens ledamöter. I andra sammanhang kunde det allmänna bästa och fäderneslandets bästa vara samma sak. I von Höpkens skrivelse om privilegiet att utge vetenskapsakademiens handlingar nämns både strävan att ”lända Fäderneslandet” och att ”upoffra tid, möda och arbete det allmenna til tjenst, bästa och förkofring” som Vetenskapsakademiens och dess ledamöters mål.³⁶⁶ I och med att texterna i handlingarna, stadgarna och breven till kungen innehåller liknande formuleringar och författades av akademiens drivande krafter, orsakades knappast de små olikheterna av ideologiska skillnader. Snarast är skillnaderna av redaktionell karaktär. Fäderneslandets bästa var ett mål och kärleken till fäderneslandet var en egenskap hos medborgarna. Ordet patriotism förekommer inte i dessa dokument, vilket är ett tecken på att patriotismen inte hade slagit igenom som ord. Möjligtvis kan också Vetenskapsakademiens uttryckliga strävan efter ”Swenska språkets upodlande” ha gjort att man föredrog vernakulära former av *patria*-vokabulären.³⁶⁷

~ ~ ~ ~

Vetenskapsakademiens vurm för det allmänna var inte alltid ekonomisk och dess ekonomiska intresse var inte heller heltäckande. En genomgång av handlingarnas första årgång visar att jordbruket inte spelade en så stor roll i den ekonomiska förbättring som akademien stod för. Andra näringar var mer framträdande. Redan på 1700-talet förekom begreppet modernäring som ett sätt att höja lantbruk och boskapsskötsel ovanför de andra näringarna.³⁶⁸ Begreppet torde ha vuxit fram ur en upplevelse av att jordbruket försumrades. Denna känsla kanaliserades också till flera initiativ till nya organisationer

³⁶⁵ Citerad från Hildebrand, *Kungl. svenska vetenskaps akademien*, s. 771–772, som återger grundreglerna i både akademiens första version (s. 760–770) och den stadfästa versionen (s. 771–780).

³⁶⁶ Citerad från Hildebrand, *Kungl. svenska vetenskaps akademien*, s. 781.

³⁶⁷ Svenskans främjande ingår i akademiens grundregler. Citerad från Hildebrand, *Kungl. svenska vetenskaps akademien*, s. 773, § 5.

³⁶⁸ Begreppet modernäring verkar ha slagit igenom senare som en del av en nationell diskurs där jorden, bonden och det agrara står för en idyllisk bild av landet. I Finland användes begreppet i tidningstext främst från 1860-talet framåt. Se *Historiska tidningsbiblioteket*. Utvecklingen i Sverige torde inte skilja allt för mycket, vilket påvisas av att verk som innehåller modernäring i titlarna hör hemma i det sena 1800-talet.

som skulle ta itu med jordbrukets främjande trots att Vetenskapsakademien redan var en potentiell kunskapsproducent på detta område.

Redan år 1738 föreslog Anders Gabriel Duhre en Oeconomisk Societet för att ta hand om främjandet av alla näringar, men förslaget förkastades vid riksdagen året efter. Förslaget konkurrerade i viss mån med Vetenskapsakademien, men var tänkt mera som ett förvaltande verk. Efter Vetenskapsakademiens etablering togs ett antal liknande initiativ. Jacob Faggot föreslog ett Cammar- eller Landtgille år 1746. År 1752 framfördes ett förslag om "Oeconomie Samhålden til Landthuushåldningens uphielpande uti Riket". "Samhållena" skulle enligt planen vara distinkt administrativa strukturer utan drag av frivillighet, men hade ändå varit ett slags reformorganisationer.³⁶⁹ En "Plan til en Svensk Landtbruks-Societet" ingår även i Johann Eberhard Ludvig Ehrenreichs *Tänkar om spannemåls- och matvarors brist, samt thes afhielpande igenom gode inrättningar och drift wid landbrukets upodling* från 1756. I Ehrenreichs plan är det importsubstitution som är det primära motivet för en ny institution för lantbrukets främjande. Enligt planen skulle bättre kunskaper i naturkännedom och en systematisering av lantbrukskonsten nås som en följd av en "god ordning och Wärkställighet" i societeten. Även "Frälse-Bondens älande [skulle] minskas". Den föreslagna societetens organisationsform påminde i det stora hela om en typs myndighet med överdirektör, expeimentgårdar, tryckta handlingar och ledamöter (potentiellt även från bondeståndet).³⁷⁰

Ingen av de ovan nämnda förslagen verkställdes. Förslagen var inte inspirerade av skotska eller irländska förebilder. De verkar inte heller ha gjort ett stort nummer av att betona frivillighet i verksamheten. Det är oklart om de föreslagna organisationerna skulle ha haft speciella privilegier, men tydligt är att de var tänkta som administrativa enheter. Deras uppdrag var att förbättra jordbruket. Det var närmast en självklarhet att verksamheten skulle ske av "Personer, hwilke gjort sig therom besynnerligen förtiente", som det heter i Ehrenreichs förslag, men under kronans beskydd eller åtminstone i nära samband med kronan.³⁷¹

Det är relevant att fråga hur de föreslagna organisationerna hade skiljt sig från till exempel bergskollegium. Likheterna är nämligen många. Varken bergskollegium eller förslagen innehöll direkta voluntaristiska inslag och var stort sett inriktade på att administrera. Lantbruksfrämjandet krävde dock andra tag. Spridning av kunskap och förankring av reformerna bland lantbruksbefolkningen fick till exempel en större roll i jordbruksfrämjandet. Det räckte inte att producera ny kunskap. Kunskapen skulle omsättas i praktiken till exempel genom att bondefolkningen engagerades och genom att förankra verksamheten i hela landet i form av lokalorganisationer eller lokala avdelningar. Inom sina verksamhetsområden hade bergskollegium eller kommerskollegium inte samma behov av

³⁶⁹ See Westerlund, *Sockensamhällen och provinsamfund*, s. 23–60; Edling, *För modernnäringens modernisering*, s. 24–31.

³⁷⁰ Ehrenreichs plan är publicerad i Edling, *För modernnäringens modernisering*, s. 63–66, citat 63, 66.

³⁷¹ Edling, *För modernnäringens modernisering*, s. 63.

att förankra sin verksamhet i ett bredare lager av befolkningen. Till exempel i ett bergsbruk var det lättare att kontrollera att nya innovationer faktiskt tillämpades, medan jordbruket var spritt över hela riket.

Förslagen till nya organisationer för lantbruksfrämjande var på ett vis parallella med främjandet av fårskötsel genom så kallade schäferier. Schäferierna organiserades under ledning av Jonas Alström (senare Alströmer) som ett slags lokala ämbetsverk från år 1739 framåt. Schäferierna grundades först i länen i Mellan- och Sydsverige, i Åbo- och Björneborgs län och Österbotten, men mot seklets mitt hade schäferier grundats i nästa alla län. Schäferierna skulle genom kunskapsspridning och premier uppmuntra en övergång till fårskötsel med finulliga får. I bakgrunden låg hattarnas ekonomiska politik som skulle gynna manufakturer och textilindustrin.³⁷² Riksdagen 1738–1739 var startskottet för schäferierna. Samma riksdag lade också grunden till spinnhus, manufakturfonden, tillsättandet av en industrikommissarie och inrättandet av en professur i ekonomi vid Uppsala universitet. Riksdagen 1765–1766 kom i sin tur att innebära en omorientering i den ekonomiska politiken. Som en sparåtgärd drogs hela schäferiinrättningen in.³⁷³

Det var riksdagarna som direkt eller indirekt skapade förutsättningar för tillkomsten av nya organisationer för lantbruksfrämjande. Mellan riksdagarna finner vi ett antal initiativ som på ett ideellt plan tävlade med varandra, men det var ofta riksdagarnas intensifierade politiska debatt och umgänge som öppnade upp för nya initiativ och institutionella åtgärder.

~ ~ ~ ~

Modellen för ekonomiska sällskap var känd i det svenska riket åtminstone vid mitten av 1700-talet. Explicita hänvisningar till ekonomiska sällskap var inte frekventa, men de förekommer. Dublinsällskapets verksamhet hade till exempel nämnts kort i en avhandling om skogsskötsel i Finland försvarad vid Kungliga akademien i Åbo år 1753 av Daniel Lithander med Pehr Kalm som preses. I avhandlingen nämns ”Dublin societeten i Irland” som en modell för användningen av tullböcker och tullböckernas roll för Irlands ekonomiska uppsving. I avhandlingen hänvisas även till Dublinsällskapets publikationer som i viss mån har varit tillgängliga i Åbo.³⁷⁴

I *Lärda tidningar* från 1759 finns en engagerad notis från Bern. Den uppmärksammar att ”Det tyckes i vår tid wara en berömlig täflan imellan alla *Nationer* i Europa, hwilka mäst skola kunna bidraga till förbättring af all hushållning, samt de konster, af hwilcka det människliga Samhället har sit förnämsta understöd”. Intressant är att tävlingen inte bara anses vara en ekonomisk tävlan mellan nationerna, utan också en tävlan mellan de medel som i nationerna används för att förbättra ekonomin. Inte heller är de befintliga ”*Academier*

³⁷² Westerlund, *Provincialschäfrarna*, speciellt s. 14–30, 144–161.

³⁷³ Westerlund, *Provincialschäfrarna*, speciellt s. 17–19, 113–120; Liedman, *Den synliga banden*.

³⁷⁴ Lithander (& Kalm), *Oförgripeliga tanckar*, s. 6–7. Jag tackar Mathias Persson för att ha fäst min uppmärksamhet på detta.

och *Societeter*” nog för att främja ekonomisk utveckling, utan ”nya lärda Sällskaper warda och efterhand inrättade i de anseeligaste orter af hwart och et land, i afsigt, at göra et sundt hushålls-wett alt mer och mer allmänt bland människor”. I Bern hade ”i innevarande år en Oeconomisk Wetenskaps *Societet* uti denne staden blifwit inrättad, under namn af *Société Littéraire Oeconomique*”.³⁷⁵

Notisen i *Lärda tidningar* gjorde en medveten skillnad mellan gamla vetenskapsakademier och societeter och nya sällskap som hade i uppgift att sprida hushållningskunskap. I notisen redogörs även för det nya schweiziska sällskapets första prisfråga. Prisfrågan var i sig en liten programförklaring som dessutom kom att upprepas som ett eko av flera sällskap runt om i Europa: ”Hwilcka äro de orsaker, som härtils uppehållit Oeconomimens tillväxt och förkofran, samt medel at rödja de samma ur vägen?”.³⁷⁶ Patriotiska sällskapet ställde drygt tio år senare en fråga om ”Vad rätta orsaken är till våra näringars förfall och säkraste botemedlen däremot?”.³⁷⁷ Finska hushållningssällskapet frågade i sin tur år 1798 ”Hwilka äro de hinder, som fjättra Finska Landtmannens idoghet? och hwilka äro de kraftigaste och lämpeligaste, at wäcka honom til mer drift och omtanka i sin Landthushållning?”.³⁷⁸ Vad dessa nya sällskap var ägnade att göra hade definitivt uppmärksammats i Sverige mot slutet av 1750-talet. Uppdraget formulerades också på ett liknande sätt inom de svenska sällskapen.

Kontakterna till just Bern verkar ha varit viktiga under denna period. Först hade det handlat om Vetenskapsakademiens förbindelse till Bern, framför allt genom Albrecht von Haller, men också genom andra ledande personer i det Ekonomiska sällskapet. Det var också viktigt för det etablerade Ekonomiska sällskapet i Bern att kunna dra nytta av svenska publikationer. Berns sällskapet publicerade till exempel texter av svenska vetenskapsmän i sina handlingar och noterade med tillfredsställelse att den franska upplagan av handlingarna var högt uppskattade i Sverige.³⁷⁹

På 1760-talet var det redan uppenbart att ett ekonomiskt sällskap saknades i Sverige. År 1761 påpekades bristen av skriftställaren och jordbrukaren Johan Fischerström. I Fischerströms modell skulle dock dylika sällskap bli mer agrart inriktade än förebilderna:

Wi sakne et Hushålls-Collegium, en Societet, et Samfund, som skulle endast och allenast hafwa Landthushållningen til Grundsyste. Huru skulle icke en sådan inrättning lysa ibland våra öfriga så förträffliga anordningar? Huru odödelig skulle

³⁷⁵ *Lärda tidningar*, 1759 nr 60, s. 240; Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 18. Namnet på sällskapet i Bern verkar ha hämtats via franskan. Namnskicket var inte konsekvent i Bern under de första åren. I sällskapets första franska publikationer nämns på titelbladet endast ”une societe etablie a Berne en Suisse”, medan dess *Memoirs* från 1762 talar om ”Société Oeconomique de Berne”. Se *Recueil de Memoires; Memoirs et observations recueillies par la Société Oeconomique de Berne* I (1762).

³⁷⁶ *Lärda tidningar*, 1759 nr 60, s. 240.

³⁷⁷ Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 254.

³⁷⁸ *Abo Tidningar* 16/4 1798, s. 2.

³⁷⁹ Jag tackar Gerradina Gerber-Visser för en diskussion i ämnet. Se även Wyss & Stuber, ’Paternalism and Agricultural Reform’, s. 160; Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia*, s. 190–196.

den icke göra Stiftarens namn och åminnelse. Ärestoder, Skåde-penningar, Ordens-band wore det minsta, före at utmärka en så Stor Medborgare.³⁸⁰

Fischerström erbjöd i sin skrift en kort modell för hur detta "Hushålls-Collegium" skulle verka, men var noga med att påpeka att han "talar förslagswis". Han hade själv "gjordt de Wetenskaper til sit huvudyrke, hwilka äga någon werkelig nytta för Samhället, och djupt i sinnet intryckt den föresats, at all flit, alt bemödande bör syfta til Fäderneslandets bästa", men valde tydligt att hålla sig borta från det konkreta uppbyggandet av organisationen.³⁸¹ Det var inte han själv som skulle genomföra projektet. Inte heller var hans modell definitiv.

Inspiration hämtade Fischerström från "Engeland" och "Dublinska Societeten [som] predikar där utan uppehåll för Landtmannen och Konstnären, huru felen skola förbättras, arbetens värde förökas, Landets fruktbarhet befrämjas, o.s.w. samt understödjer sin wältalighet med 3000 Rdlr., som årligen utdelas til dem som göra nyttiga upfinningar". Fischerström var också medveten om vilka kulturella influenser som var populära och vilka som inte var det: "Men wi förskrifwe hälre våra sedwanor ifrån Frankrike. Tagom då Societeten i Bretagne til efterdöme, som på et så utmärkt sätt åtagit sig Jordbrukets uphjelpande."³⁸² Fischerström själv var mer intresserad av Storbritannien, vilket syns i hänvisningar till Davenant, Tull och andra författare, men huvudpoängen var för honom inte att hitta den bästa modellen, utan att understryka att Sverige fortfarande saknade en organisation för lantbruksfrämjande.

Bland initiativen till jordbruksfrämjande ska också nämnas en inbjudan till att forma en "sammansättning till befrämjande av åkerbruk och egna produkters försäljning" som greve C. F. Scheffer skissat och ämnade skicka till ledande aktörer i landet. Inbjudan härstammar troligen från 1766 och var inspirerad av liknande organisationer annanstans. Scheffer hade varit minister i Paris och torde ha känt till de franska jordbrukssällskapen, men modellen han förespråkade var inte i första hand fransk, utan förmedlad via Frankrike. Han riktade sig till var och en som hade kunskaper om de länders tillstånd och om

de mått och steg, som därstädes blivit tagna till den allmänna hushållningens förbättring, lärer ock hava sig bekant vad särdeles gagn och förkovran åstadkommit, först i Irland och sedan i England igenom de därstädes inrättade societeter, till uppmuntran av åkerbruk, konster och handel. Dessa societeter, som icke annat äro än sammansättningar av enskilda välsinnade medborgare, vilka av egna medel årligen tillskjuta en viss summa penningar till premiers utdelande uti förenämnde ämnen, hava uträttat så mycket gott och uppväckt en sådan tävlan i alla de stycken, som varit föremål för deras omsorg, att beskrivningarna därutav skulle utgöra en hel traktat.³⁸³

³⁸⁰ Fischerström, *Påminnelser*, s. 152.

³⁸¹ Fischerström, *Påminnelser*, s. 152, 10.

³⁸² Fischerström, *Påminnelser*, s. 151; Högborg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 18. Edling, *För modern närings modernisering*, s. 20–21, 27–28.

³⁸³ Citerad från Högborg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 19. Scheffers tanke om hur spridda beskrivningar tillsammans utgör ett traktat påminner om inledningen i *Corps d'Observations* publicerad av

Betoningen på premier tyder på att Scheffers primära modell var Sällskapet för uppmuntran i London. Att dessa irländska och engelska societeter beskrivs som enbart ”sammansättningar av enskilda välsinnade medborgare” tyder på att Scheffer tänkte sig något annat än myndighetsliknade sammanslutningar. Här var det helt enkelt en samling människor som förvaldade medel för uppmuntrandet av olika näringar. Scheffer ansåg att också privata aktörer egenhändigt kunde spela en roll i ekonomisk utveckling. Deras iver för att arbeta för det allmänna skulle ges en kollektiv organisation och en kollektiv röst.

Trots att sällskapsmodellen som Scheffer propagerade inte var fransk, var hans ekonomiska tänkande starkt influerat av fransk fysiokrati, speciellt Mirabeau. Scheffers initiativ kan också ses som ett försök att ändra riktningen för den ekonomiska politiken i det svenska riket genom att ta in fysiokratiska teser i modifierad form. Senare i samband med Gustav III:s statskupp var inflytandet från franska fysiokrater tydlig i hur Scheffer och Gustav III såg på monarken och hans roll i att styra landet, men i fråga om den ekonomiska politiken var det inte på samma sätt tänkbart att introducera fysiokratiska förslag i Sverige.³⁸⁴ En betoning av jordbrukets roll för rikets förkovran kan inte ses som exklusivt fysiokratiskt, men det är troligt att Scheffers sällskap skulle ha betonat jordbruket mer än de existerande organisationerna förmådde att göra.

Patriotiska sällskapet

Scheffers ovan nämnda plan realiserades inte, men grundandet av Svenska Patriotiska sällskapet (senare etablerades namnet Kungliga Patriotiska Sällskapet) samma år var troligen ett beslätat initiativ. Sällskapet kom till som en del av Pro Patria orden som hade varit verksamt i Stockholm under 1760-talet. Pro Patria var en sluten organisation med en skrud av hemlighet över sig. Ordens etableringsår är oklart, men de första källorna som härrör sig från Pro Patria är från 1760-talet.

Pro Patria och många andra liknande ordnars verksamhet, inte minst frimurarna, har beskrivits som ett uttryck för ”ordensmystik”, socialt umgänge som kamouflerats i pompösa ritualer och ”tomt ceremoniväsen”.³⁸⁵ Negativt laddade historiska skildringar om speciellt frimurarna, men även andra slutna sammanslutningar förekom redan på 1700-talet i stora delar av Europa.³⁸⁶ Att ordnarna på ett sätt blivit diskrediterade som

Sällskapet för jordbruk i Bretagne. Se även Edling, *För moderniseringens modernisering*, s. 15–61. Om Scheffer se Charlotta Wolff, *Vänskap och makt*.

³⁸⁴ Magnusson, *Äran, korruptionen och den borgerliga ordningen*, s. 44, 97–119; Alimento, ’Entre « les moeurs des Crétois et les lois de Minois »’.

³⁸⁵ Högberg, *Kungl patriotiska sällskapets historia*, s. 21. Se även Berg, *Svenska ordnar*, s. 585–592. En negativ bild av de svenska sjuttonhundratalsfrimurarna i historieskrivningen härstammar bl.a. från den tendetiösa, men informativa Lamm, *Upplysningstidens romantik*, s. 1–41. För kontrast se artiklarna i Önnersfors (red.), *Mystiskt brödraskap*.

³⁸⁶ För exempel se Jacob, *Living the Enlightenment*, s. 1–30.

organisationsform i och med genombrottet av öppnare och i högre grad mobiliserande frivilligorganisationer på 1800- och 1900-talet, gör det svårare att greppa den allmännyttiga verksamhet som ordnarna stod för. Många av ordnarna tog i bruk en liknande retorik kring det allmänna bästa och nyttiga näringars främjande som de ekonomiska sällskapen. Ordarnas frammarsch i Sverige ska också ses i samband med det ökade intresset för ekonomi, intensifieringen och diversifieringen av patriotiskt språkbruk och den allmänna förändringen i debattklimatet på 1760-talet. Det var först senare själva organisationsformen framstod som ålderdomlig, vilket påverkat den historiska uppfattningen om ordnarna.

Frimurarna och liknande ordnar hade etablerats i Sverige sedan 1730-talet. Awazu och Wallasisorden hör till de första kända ordnarna. Tankebyggarorden anses ha grundats 1753 och lagts ned 1762. 1760-talet var av allt att döma en period när just ordnar och annat socialt umgänge med kollektiva regler aktiverades ytterligare. Amarantherorden (grundad 1760), Arla Coldinu (1765), Utile Dulci (1766) och Timmermansorden (1766) var alla varianter av dessa mer eller mindre allmännyttiga, slutna umgängesorganisationer som blomstrade upp på 1760-talet.³⁸⁷ Det skedde också ett rejält uppsving i rekryteringen av frimurare i Sverige under decenniet.³⁸⁸ I ordnarna fanns en grund för umgänge som överskred ståndsgränser. Den typens sammanslutningar erbjöd allt fler individer möjlighet att formulera tankar om det allmänna bästa.³⁸⁹ Det är klart att tryckfrihet, en uppluckring av debattklimatet och en aktivering av föreningslivet på 1760-talet är kopplade till varandra.³⁹⁰

Pro Patrias tillkomst under samma period passar väl in i mönstret. Det finns inte belägg för Pro Patrias, Svenska lantordens eller Academia Apollineas (alla tre samtida namn som användes vid olika tillfällen) verksamhet före år 1766 då Edvard Carleson, president i Kommerskollegium, blev ordförande för orden. Pro Patrias egen historieskrivning, som troligtvis tjänade ordensmystikens syften, härledde dock Pro Patrias verksamhet till det medeltida Svenska lantgillet som enbart omorganiserades 1766. Ifall orden varit aktiv under andra namn redan tidigare på 1700-talet förblir osäkert, men är inte uteslutet. Det är inte heller uteslutet att Carleson själv stiftade Pro Patria år 1766.³⁹¹ Säkert är att 1760-talet innebar antingen ett brott i kontinuiteten eller helt enkelt en ny början i verksamheten. Däremot ter sig en historisk kontinuitet från medeltiden osannolik.

³⁸⁷ *Nordisk familjebok*, "Tankebyggare"; Högberg, *Kungl patriotiska sällskapets historia*, s. 21–22; Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 104; Levertin, *Johan Wellander*, s. 148–152; Berg, *Svenska ordnar*, på flera ställen; Ahtokari, *Salat ja valat*, s. 85–95.

³⁸⁸ Simonsen, 'Socialhistoriska perspektiv på Svenska Frimurare', s. 136.

³⁸⁹ Se Stenius, 'The Adoption of the Principle of Association in Finland', s. 347–349; Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 108–118.

³⁹⁰ För den politiska kulturen på 1760-talet se Skuncke & Tandefelt (red.), *Riksdag, kaffehus och predikstol*, som dock inte berör sällskap, ordnar eller associationer.

³⁹¹ För en diskussion om Pro Patrias historieskrivning se Högberg, *Kungl patriotiska sällskapets historia*, s. 21–25. För en återgivning av Pro Patrias och Edvard Carlesons historieskrivning se Engelhart, *Kongl. Sällskapet Pro Patria*, s. 3–19. Den eventuella tidigare verksamheten hade även enligt Carlesons historieskrivning varit rätt blygsam och har innehållit flera år av inaktivitet, vilket understryker just 1760-talet som en nyckelperiod i Pro Patrias verksamhet.

Pro Patrias patriotism var inte fri från ekonomisk och vetenskaplig förbättringsiver, även om orden också riktade sitt intresse mot musik, konst, historia och vitterhet. Orden sysslade med olika slag av experiment och utveckling av verktyg, och dess medlemmar skrev uppsatser om ekonomiska ärenden. I allmänhet förblev den ekonomisk-vetenskapliga reformverksamheten ändå på ett blygsamt plan.³⁹² Senare, mot slutet av seklet, marginaliserades den ekonomiskt-vetenskapliga verksamheten i Pro Patria, men den hade fortfarande en retorisk och symbolisk närvaro i sällskapets handlingar ännu i början av 1800-talet. Pro Patrias grundlagar från 1811 pryds till exempel av ett ornament med en lie, en räfsa och ett ax samt ett annat ornament föreställande ett ymnighetshorn. Illustrationerna kunde i och för sig ha en metaforisk betydelse och inte handla om konkret ekonomisk verksamhet utan snarast flit, ordning och ymnighet på ett annat plan, men de har också sin motsvarighet i grundlagstexten: ”Kongl. Sällskapet har 3^{ne} Föremål. 1mo at dana Patriotiska tänkesätt. 2do Att befordra Näringar och Handa slögder, samt upmuntra idogheten genom Belöningar. 3^{tio} Att utöfva Barmhertighet emot vissa Nödens Barn”.³⁹³ I praktiken dominerade det tredje föremålet verksamheten i början av 1800-talet, men det ansågs tydligen inte ännu vara dags att stryka det andra föremålet. I praktiken hade Patriotiska sällskapet redan mot slutet av 1760-talet helt och hållet tagit över den ekonomiskt inriktade sidan av verksamheten.

”Svenska patriotiska sällskapet till konstens och slöjders samt rikets näringars uppmuntran” nämndes för första gången inom Pro Patria år 1766. Ett första protokoll för sällskapet, som fungerade som ett av Pro Patrias utskott och vars medlemmar också var medlemmar i Pro Patria, härstammar från följande år. Edvard Carleson fungerade förutom Pro Patrias ordförande även som Patriotiska sällskapets preses.³⁹⁴ Sällskapets första namn är en hänvisning till förebildssällskap på Irland och i England, men kan också ha hämtat inspiration från andra sällskap i Europa med liknande namn som innehöll tanken om uppmuntran av olika näringar (varianter av *Encouragement of Arts, Sciences, Manufactures*). En tänkbar inspirationskälla är Patriotiska sällskapet i Hamburg som också använde namnet *Die Hamburgische Gesellschaft zur Beförderung der Künste und nützlichen Gewerbe*.³⁹⁵ Det svenska sällskapets namn kom senare att förkortas till Svenska patriotiska societeten eller sällskapet

³⁹² Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 26–31; Berg, *Svenska ordnar*, s. 593–600.

³⁹³ Kongl. Sällskapets Pro Patria Grundlagar, 30 October 1811, § 1, F1, 1–3, *SPP*. Jag tackar Torbjörn Einarsson för hjälp med att lokalisera grundlagarna. Den agrara symboliken fanns även i sällskapets tidiga medaljer, men reviderades bort under loppet av 1800-talet. Se Engelhart, *Kongl. Sällskapet Pro Patria*, s. 21–23.

³⁹⁴ Citerade från Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 31–40, som moderniserat stavningen. Se även Engelhart, *Kongl. Sällskapet Pro Patria*, s. 13–14. Patriotiska sällskapets stiftelseår är omstritt. Högberg utgår från 1766, när sällskapet nämns för första gången, medan andra som Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 104, nämner året 1767, troligen för att verksamheten kan dokumenteras i protokoll från och med detta år. Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert*, s. 260, anger 1770/1772 som stiftelseår och torde avse året då Adolph Modeer valdes till sekreterare för sällskapet (och gav det ett nytt uppsving) och första volymen av *Svenska patriotiska sällskapets handlingar* gavs ut respektive 1772 då sällskapet blev kungligt och lösgjorde sig från Pro Patria.

³⁹⁵ Även Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 33, kopplar namnet till det engelska sällskapet, men noterar inte att liknande namn förekom överallt i Europa från England till tyska Europa och Ryssland.

och förlorade "svansen" som mer konkret hänvisade till ekonomiskt intresse. Det är värt att notera att det inte fanns en direkt hänvisning till jordbruk i sällskapets första namn.

Från första början verkar det ha varit tänkt att Pro Patria skulle vara mera ämnat för umgänge, musik, vitterhet och för att finansiera sällskapet, medan Svenska patriotiska sällskapet var inriktat på nytta. Att Patriotiska sällskapet uppstod inom en orden är internationellt sett avvikande. Arrangemanget kan förklaras med det stora intresset för ordnar och hemliga sällskap i Stockholm under 1760-talet. Under tiden var det inte självklart hurdan organisationsform som var bäst lämpad. Inte heller var det självklart hurdan konkret organisation benämningar som orden, sällskap eller societet innebar. Att både Patriotiska sällskapet och Pro Patria senare kom att kalla sig just sällskap var inte något som var predestinerat 1766.

Följer man Patriotiska sällskapets utveckling märker man att det började allt mer likna sina systersällskap i Europa. Under processens gång kom det också att lösgöra sig från Pro Patria. Sällskapets första namn visar att man från början lät sig inspireras av ekonomiska sällskap. Också sällskapets första åtaganden, att dela ut en premie för Johan Fredrik Wegeners innovation inom textilvävning och att ställa en prisfråga om svenska handelns historia påminner om andra ekonomiska och lärda sällskap i Europa under den här tiden.

Patriotiska sällskapets tillkomst är ett tecken på att man uttryckligen var ute efter att grunda en ny typs organisation. Många av Pro Patrias och Patriotiska sällskapets ledande medlemmar också var aktörer inom Kommerskollegium och Manufakturkontoret. Man ville inte kanalisera reformverksamheten genom de gamla organisationerna, utan valde att följa de ekonomiska och lärda sällskapens modell.³⁹⁶

I och med att Edvard Carleson dog år 1767, stannade sällskapets utveckling upp, och verksamheten höll sig på en blygsam nivå under några år. Sällskapet fick ett uppsving i och med utgivningen av egna handlingar år 1770. Handlingarnas tillkomst innebär en paradox i sällskapets verksamhet. Å ena sidan hade sällskapet förlamats i och med Carlesons död, men å andra sidan hade man gett sällskapet en kontinuitet genom att fatta beslut om att ge ut Adolph Modeers prisskrift. Utgivningen av handlingarna gjorde sällskapet till en aktör i debatten om hushållning, vilket var oväntat med tanke på sällskapets i övrigt rådande inaktivitet. Ett ytterligare lyft fick sällskapet år 1772 då det blev kungligt, fick stadgar och formades till en mer bestående organisationsform fri från Pro Patria. Utvecklingen mot de ekonomiska sällskapens modell fullbordades på ett sätt när sällskapet inledde år 1776 en ny publikationsserie med namnet *Hushållnings Journal*. Då var sällskapets transnationella kontext självklar även för ledamöterna. I en introduktion i journalen meddelades högtidligt att sällskapet tillhörde en tradition av liknande sällskap i Europa.³⁹⁷

Utgivningen av journalen hörde till Patriotiska sällskapets viktigaste uppdrag, men utgivningen var resurskrävande. På 1780-talet började Patriotiska sällskapets journal lida av dalande försäljningssiffror och en brist på goda bidrag. Sällskapet beslutade att ge ut

³⁹⁶ Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 31–40.

³⁹⁷ Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 135–136; *Hushållnings Journal*, september 1776, s. 3.

tidskriften enbart sex gånger om året i stället för varje månad och från 1790 framåt kallades den *Ny Journal Uti Hushållningen*. Till sitt innehåll och sitt upplägg var den nya journalen en direkt fortsättning på den gamla tidskriften.³⁹⁸

Intressant nog frångick också Pro Patria så småningom ordensorganisationen. Utvecklingen var på många sätt parallell med Patriotiska sällskapets. År 1773 engagerade Pro Patria sig i en insamling för att hjälpa personer som drabbats av en missväxt i Dalarna. I den stunden trädde Pro Patria fram som en aktör också inför allmänheten. På 1770-talet engagerades Pro Patria också i Christian Ramstedts projekt att grunda ett barnbördshus det vill säga ett förlossningssjukhus i Stockholm. När Ramstedts medel inte räckte till att driva barnbördshuset och han avled snart efter grundandet, tog Pro Patria helt och hållet över driften av inrättningen. Barnbördshuset blev Pro Patrias mest centrala verksamhet ända fram till 1951.³⁹⁹ Pro Patria började kalla sig Sällskapet eller Samhället Pro Patria och hade en dubbelorganisation med en grund som ordenssällskap, men också som ett sällskap som drev barnbördshuset och andra filantropiska projekt. Ännu i grundlagarna från 1811 uttrycktes den dubbla organisationen utan att det låg något problematiskt i det hela: ”Kgl. Sällskapet [arbetar] dels såsom en Orden, dels såsom et Academiskt samfund.”⁴⁰⁰ Sällskapet fick rätten att kalla sig kungligt år 1798 och kom att åtnjuta finansiellt stöd både från kungen själv och av andra medlemmar av den kungliga familjen. I början av Karljohantiden år 1814 lades ordenssällskapet ned, enbart Kongl. Sällskapet Pro Patria återstod.⁴⁰¹

Pro Patria hade en ny funktion inom filantropi och barnbördshuset på samma sätt som dess utskott, Patriotiska sällskapet, hade fått en mening i att publicera sin första belönade prisskrift. I och med att både Pro Patria och Patriotiska sällskapet hade nya uppdrag utvecklades de från sina ursprungliga organisationsformer. I en förteckning över svenska ordnar från 1878 fick båda organisationerna stå under rubriken ”välgörenhets sällskaper”.⁴⁰² Denna beskrivning hade suttit illa i 1760-talets värld.

~ ~ ~ ~

Grundandet av Patriotiska sällskapet sammanfaller med en period då patriotiskt språkbruk överlag fick större genomslag i Europa.⁴⁰³ Sverige var inget undantag i detta mönster. Det fanns dock skillnader i hur olika ord i *patria*-vokabulären kunde tillämpas på svensk botten.

Ordet fosterland var inte okänt under tiden, men verkar ha varit betydligt sällsyntare än fädernesland.⁴⁰⁴ Fosterland verkar däremot ha blivit vanligare som ord under 1800-talets

³⁹⁸ Högberg, *Kongl. patriotiska sällskapets historia*, s. 31–40.

³⁹⁹ Engelhart, *Kongl. Sällskapet Pro Patria*, s. 3–19; Jag tackar Roger Qvarsell för en diskussion i ärendet.

⁴⁰⁰ Kongl. Sällskapets Pro Patria Grundlagar, 30 October 1811, § 2, F1, 1–3, *SPP*.

⁴⁰¹ Engelhart, *Kongl. Sällskapet Pro Patria*, s. 3–19; Jag tackar Martin Gustavsson för upplysningar om donationerna.

⁴⁰² Se Berg, *Svenska ordnar*.

⁴⁰³ För allmänt om patriotisk vokabulär se Viroli, *For Love of Country*.

⁴⁰⁴ Se *SAOB*; Lindberg, *Den antika skenheten*, s. 142; Legnér, *Fäderneslandets rätta beskrivning*, s. 11–12, och på flera ställen; Ihalainen, *Protestant Nations Redefined*, s. 433–434. Se närmare kapitlet ”Patriotism, fosterland och fädernesland”.

lopp, medan fädernesland så småningom fallit nästan helt ur bruk. Fädernesland kunde under 1600-talet kopplas till hembygden och den affektion som undersåtarna hade för det lokala, men i en annan betydelse kunde fäderneslandet vara riktat mot en politisk gemenskap, hela det svenska riket och dess strävanden. Indelningen i olika fädernesland eller *patria* hade en lång tradition. Cicero gjorde en indelning mellan rättsligt och lokalt fädernesland (*patria juris* eller *civitatis* respektive *patria loci* eller *naturae*). I en 1600-talskontext var det möjligt att försöka utvidga den lokalt inriktade patriotiska känslan till att inbegripa hela riket fastän det inte hade någon omedelbar koppling till undersåtarnas vardag. Hur detta lyckades berodde på situationen, talaren och åhörarna. En tredje betydelse kunde nämligen avse rikets kärnområden Sverige och Finland, men utesluta andra mer perifera delar av riket som undersåtarna i kärnområdena inte kunde förväntas känna samma lojalitet mot. Fäderneslandet kunde definitivt ha en bredare innebörd än den omedelbara regionen, men det inbegrep ändå inte nödvändigtvis hela riket som politisk enhet.⁴⁰⁵

Patriotiska sällskapets patriotism är ett tecken på hur kärleken till fäderneslandet på 1700-talet i allt högre grad riktades mot det allmänna. Även de Ortsbeskrivningar som blev allt populärare under 1700-talet motiverades mot slutet av seklet mer genom en allmän ekonomisk nytta än genom de känslor som människor kände för hembygden.⁴⁰⁶ Kärleken till fäderneslandet blev allt mer en känsla för det allmänna som spred sig inom det borgerliga samhället. En ökad spridning av patriotismen skulle upphjälpa hela riket speciellt då den tog sig i uttryck som ekonomisk verksamhet, jordbruksintresse och vetenskaplighet.⁴⁰⁷

Uttrycken patriotism, kärlek till fäderneslandet och fosterlandskärlek erbjöd ett visst språkligt spelrum, och gör det fortfarande. Att fäderneslandet har marginaliserats kan dels ha att göra med att fäderneslandskärlek inte är en enkel konstruktion att använda⁴⁰⁸, men det torde också ha att göra med att kärlek till fäderneslandet ofta stod för abstrakta dygder och en kärlek till politiska institutioner och frihet. Fosterlandskärlek kunde kanske bättre tillämpas i nationsbygget i och med att den inte hade samma politiska konnotationer. Fosterlandskärlek behövde inte inbegripa de politiska element som redan fanns i Ciceros *patria juris*, utan kunde fungera som en beteckning för *alla* utan att inbegripa elementet av civism som patriotismen konnoterade till. Denna form kunde sedan konkurrera ut fäderneslandet.⁴⁰⁹ Dessutom hade fosterlandskärleken andra metaforiska egenskaper i att det hänvisades till födsel och fostran, inte fader (eller överhet).

⁴⁰⁵ Lindberg, *Den antika skenheten*, s. 142–150.

⁴⁰⁶ Se Legnér, *Fäderneslandets rätta beskrivning*.

⁴⁰⁷ Se Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, s. 338–342.

⁴⁰⁸ Det säger sig självt att konstruktionen kunde ha blivit naturaliserad i det svenska språket på motsvarande sätt som i danskan, men i och med att detta inte har hänt, kan man spekulera i att konstruktionen kändes främmande redan på 1700-talet.

⁴⁰⁹ I 1866 års riksdagsdebatt om parlamentsreform förekom både fädernesland och fosterland, men det senare ordet verkar vara vanligare. Det är också uppenbart i denna debatt att fosterland går enklare att sammansättas med andra ord. Se Kurunmäki, *Representation, Nation and Time*, s. 179–188.

En intressant detalj i användningen av latinska och vernakulära former av *patria*-vokabulär finns också i själva namnet för Patriotiska sällskapet. I den ordenskultur där Pro Patria orden verkade var det vanligt att använda latinska namn. *Utile Dulci* och *Pro Patria* är bra enstaka exempel på detta. Att sällskapet som introducerades inom Pro Patria var ”patriotiskt” var kanske en okomplicerad lösning där samma ordstam fick ingå i båda organisationerna, men i det senare fallet på svenska. Den vernakulära formen ”fädernesländsk” hade dessutom varit en besvärlig konstruktion. Den kärlek eller den ”ism” som finns i patriotism, var besvärligare att återge koncist på svenska. Kärlek för eller till fäderneslandet var vanliga uttryck tidens politiska språk, men fäderneslandskärlek förekom mer sällan. Formen ”fädernesländsk” verkar ha varit så gott som oanvänd.⁴¹⁰ Fosterlandskärlek och fosterländsk hade inte ännu slagit igenom på allvar i den politiska retoriken.

Latinets närvaro i 1700-talets politiska språk öppnade för en mellanspråkighet som gav vissa möjligheter till att spela med ord, meningar och språkens status. Detta gällde även franskan och i viss mån tyskan och engelskan. Latinet hade stark närvaro inom universiteten, men inom Vetenskapsakademiens och Patriotiska sällskapets framåtriktade vetenskap som strävade efter praktisk nytta hade svenskan en mer betydande roll. Språken hade olika status i olika sammanhang inom samma land.⁴¹¹ Med tanke på att både Vetenskapsakademien och Patriotiska sällskapet i sina respektive publikationer ville främja nyttig kunskap på svenska, är det egentligen märkligt att Patriotiska sällskapet fick heta patriotiskt.⁴¹² Hade sällskapet kommit till utanför Pro Patria och med större influens från 1700-talets övriga ekonomiska förbättringssällskap, hade det förmodligen fått bli ett hushållnings- eller ett ekonomiskt sällskap.

Patriotiska sällskapet anammade naturligtvis ett patriotiskt språkbruk. I sin retorik följde Patriotiska sällskapet den allmänna trenden, alltså var fäderneslandet och kärlek till fäderneslandet som ord vanligare än ordet patriotism. I en av de första offentliga programmatiska texterna som sällskapet publicerade kallade sällskapet sig ”et af kärlek til Fäderneslandet brinnande Sällskap”. Vidare var denna patriotism riktad mot det allmänna, eftersom ”Allmän uplysning och allmänt väl är det Patriotiska Sällskapets föremål”.⁴¹³ Vad det allmänna var kunde variera. I varje fall innebar vurmen för det allmänna en medborgerlig anda som åtminstone retoriskt kunde handla om en större helhets välbefinnande och var på så vis något bredare än hembygds kärleken som hade fokus på fosterjorden.⁴¹⁴

⁴¹⁰ Se nämnda ord i *SAOB*. Förutom läsningen av källtexter, bygger antagandet också på fritextsökningarna i *Historiska tidningsbiblioteket*.

⁴¹¹ Se framför allt Lindberg, *Den antika skevheten*, s. 18–30. För en teoretisk diskussion om mångspråkighet och begreppshistoria, se Pernau, ”Whither Conceptual History?”.

⁴¹² Se Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia*, s. 751–754. Om Patriotiska sällskapets *Hushållnings Journal* se Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 117–136.

⁴¹³ *Svenska patriotiska sällskapets handlingar*, del I, s. viii.

⁴¹⁴ För ”det allmänna bästa” i politiskt språk se Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä*.

I samband med att Patriotiska sällskapet fick sina stadgar stadfästa av Gustav III år 1772 blev sällskapet kungligt. Etableringen av det nya sällskapet var inte helt fri från kontroversiella element. I bakgrunden låg en potentiell spänning i förhållandet till Vetenskapsakademien eftersom Patriotiska sällskapet kunde ses som en konkurrent till akademien. Akademien hade med sin fråga om emigration år 1763 väckt en viss uppståndelse då flera av de inkomna svaren innehöll kritik av befintlig lagstiftning och regleringen av näringarna. Kontroversen ledde till en diskussion om Vetenskapsakademiens arbetsfält: Kunde akademien befatta sig med frågor som berörde den allmänna ekonomin och politisk-ekonomiska frågor? Frågan återkom flera gånger under 1760-talet och utan att ett definitivt beslut fattades fick den allmänna hushållningen allt mindre utrymme. Under kontroversen hade akademien valt att inte publicera någon av de inkomna texterna, vilket ledde till att flera texter cirkulerade som handskrifter eller publicerades av skribenterna själva. I processen hade Anders Chydenius utmärkt sig som en kontroversiell skribent som kom att stå i centrum för debatten.⁴¹⁵

Det är frestande att se tillkomsten av Patriotiska sällskapet som en reaktion på kontroversen inom Vetenskapsakademien. Det är troligt att kontroversen var åtminstone en bakomliggande orsak till sällskapets tillkomst. Säkert är att relationen till akademien ofta dryftades speciellt under patriotiska sällskapets första decennier eftersom de två organisationerna låg varandra nära både i fråga om mål och största delen av verksamhetsformerna.⁴¹⁶ Att Gustav III var villig att stadfästa sällskapets stadgar kan också ha haft att göra med kontroversen inom Vetenskapsakademien. Det fanns helt enkelt utrymme för en ny organisation för att dryfta ekonomiska frågor.

Gustav hade under sin utlandsvistelse vintern 1770–1771 bekantat sig med de franska akademierna, vilket antagligen var en bakomliggande orsak till att han lät stadfästa Musikaliska akademien hösten 1771, och att han några år efter statskuppen förnyade Konstakademiens och Vitterhetsakademiens stadgar. Akademierna och Patriotiska sällskapet var en del av det komplicerade mönster med belöningar, ceremonier och retorik som bidrog till iscensättningen av Gustav III som monark.⁴¹⁷ Att han förhöll sig positivt till Patriotiska sällskapet var ett sätt att ta itu med ekonomiska frågor, men också ett sätt att förstärka bilden av en monark med intresse för och förmåga att ta itu med näringarnas uppmuntran. Att detta inte skedde genom att förnya Vetenskapsakademiens stadgar behöver inte vara av stor betydelse. Vetenskapsakademien fick också sin andel av

⁴¹⁵ Se Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia*, s. 367–377; Georg Schauman, *Biografiska undersökningar*, s. 48–55, 217–226, 242–245; Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 41–47, 52–55; Virrankoski, *Anders Chydenius*, s. 115–121.

⁴¹⁶ Se speciellt Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 48–55. Eventuellt förekom motstånd mot Patriotiska sällskapet på grund av att det sågs som en konkurrent till akademien. Partipolitiken torde också ha spelat en roll i kritiken, men i stort sett associerades både Vetenskapsakademien och Patriotiska sällskapet med hattpartiet. Ytterligare skepticism mot sällskapet uppstod på grund av sällskapets hemlighetsfulla verksamhetsformer. Sällskapet ville t.ex. inte i början offentligt redogöra för sina medlemmar.

⁴¹⁷ Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapet*, s. 55. Om akademierna och Patriotiska sällskapet som en del av Gustav III:s ”nåde- och äreföreläningssystem” se Tandefelt, *Konsten att härskas*, speciellt s. 99–100.

uppmärksamhet och uppmuntran: ”Varken förr eller senare har Akademien så solat i den kungliga glansen”, bedömer Sten Lindroth läget för akademien.⁴¹⁸

Även om Patriotiska sällskapet behöll en del av sitt ordenlika arbetssätt och drevs i stort sett av samma personer, innebar dess nya status år 1772 ett uppsving i verksamheten och ett brott i kontinuiteten. Sällskapet lösgjorde sig definitivt från Pro Patria orden och hade nu ett kungligt namn att visa utåt. Antalet ledamöter ökade också drastiskt från och med 1772.⁴¹⁹

Den patriotiska retoriken i de nya stadgarna påminner ändå om det ceremoniella språket från tidigare år. Jämfört med Vetenskapsakademiens grundregler från mer än tre decennier tidigare, är förstås användningen av ordet ”patriotisk” en väsentlig skillnad i organisationernas retorik, men inte heller i Patriotiska sällskapets ”grund-reglor” är ”patriotismen” ett subjekt eller en beteckning på en rörelse. Grundreglerna består av två delar, en inledning till stadfästelsen av Kunglig Majestät och själva bestämmelserna om sällskapets förfaranden. Här kan man tänka sig att texternas författare varit samma, men att stadfästelsetexten redigerades till att passa i Gustav III:s mun.

I stadfästelsedelen förekommer inte orden patriot eller patriotisk annat än i namnet ”Svenska Patriotiska Sällskapet”. Störst utrymme används till att diskutera skillnaderna mellan Vetenskapsakademien och sällskapet. Sällskapet

trodt sig böra följa en annan väg, och har til den ändan föresatt sig, dels igenom Præmier directe uppmuntra Jordbrukets och Næringarnes Idkare, at utvidga och genom nyttiga upfinningar förbättra hvad af dem skulle kunna värkställas, dels ock at utsprida en så kallad Historisk-Politisk-Oeconomisk kunnskap igenom erhållne Svar på Sällskapets i detta ämne utgifvande Frågor, och emottagande af således utarbetade Skrifter, samt at befordra allt det som i större eller mindre mon kan vara gagnande för allmänna hushållningen i sitt sammanhang och som icke tillhör de practiska Hushålls-Vetenskaper, uppå hvilket [...] Vår Svenska Vetenskaps Academie hitintils med så mycken heder och nytta arbetadt.⁴²⁰

Förutom att Patriotiska sällskapet enligt stadfästelsetexten skulle ta itu med jordbruksfrågor, något som inte förekommer i de övriga tidiga programmatiska texterna, är det också tydligt att sällskapet enligt kungens önskan skulle agera mer på ett plan som berörde allmän hushållning, det vill säga området som hade väckt debatt inom Vetenskapsakademien efter kontroversen kring emigrationsfrågan. Patriotiska sällskapet skulle också vara ett konkret forum för att dryfta opinioner om den allmänna hushållningen. Texten hänvisar också till premierna som sällskapet delade ut, en aktivitet som snarare associerades med ekonomiska sällskap än med vetenskapliga societeter och

⁴¹⁸ Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia*, s. 164–165.

⁴¹⁹ Patriotiska sällskapet betalade efter 1772 ett årligt bidrag till Pro Patria som ett slags kompensation för ”skilsmässan”. Betalningarna upphörde först 1951 då Kungliga Sällskapet Pro Patria lade ned sitt förlossningssjukhus. Jag tackar Björn Lindquist för denna upplysning. För medlemsutvecklingen se Högberg, *Matrikel över ledamöter*.

⁴²⁰ Grundreglerna är publicerade i Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 241–251, citatet s. 241, och diskuteras närmare på s. 48–62.

akademier. Premierna och andra nådevedermälen kunde i och för sig också användas av andra organisationer som låg kungen nära och var en del av konstruktionen av den nådiga monarken.⁴²¹

Stadfästelsen nämner också fäderneslandet, men gör det i försiktigare ordalag än Patriotiska sällskapets egna texter: ”samma Sällskap, intagit af nit för Medborgares gemensamma upplysning och bästa, hyser et ospardt bemödande, at efter sin förmåga bidra til Fäderneslandets sanskyldiga gagn och nytta.”⁴²² Formuleringarna är ceremoniella och påminner om Gustavs konungaförsäkran där det också talas om ”det allmännas nytta och gagn”.⁴²³

I själva reglerna beskrivs sällskapets mål, medel och tillkomst mera ingående. Sällskapets verksamhet var beroende av enskilda medborgares patriotiska verksamhet, och att denna verksamhet också igenkändes av andra: ”Det är en god Medborgares skyldighet, at i det möjligaste bidra til Samhällets bästa, och en Patriot igenkännes deraf, at han anser för väckelig glädje och ära, då han, i nyttigt bemödande för Fäderneslandet, kan bevisa sig nitisk och otröttelig.”⁴²⁴ När det gäller patriotens mål verkar samhällets och fäderneslandets bästa sammanfalla. Patriotens dygd verkar inte heller ligga så mycket i vad han (eller i vissa fall hon) gör, utan mera i varför och hur han gör. Aktionerna skulle vara patriotiskt inspirerade och kännetecknas av flit. Förutom en allmän presentation av patriotens egenskaper, beskriver reglerna önskade egenskaper hos enskilda ledamöter. Här ligger betoningen på samhällsbevarande institutioner och lydnad: ”vörndad för den Store Guden och Hans alfvarliga dyrkan, kärlek till Konungen och Fäderneslandet, lydnad för Lagarne, ömhet för Medborgare och insigt i Vetenskaper samt fria Konster och Näringar.”

Liksom i Vetenskapsakademiens regler och i programmatiska texter av andra ekonomiska sällskap, betonar Patriotiska sällskapets stadgar hur sällskapet är en sammanslutning av enskilda män:

Åtskillige vältänkande Svenske Män, upeldade af en så ädel håg, hafva derföre förenat sig, at under namn af Svenska Patriotiska Sällskapet, ej allena i allmänhet bidra til Svea Rikes Handels, Manufacturers och öfriga Näringars bästa, utan ock, som flere lycklige Snillen och idoge Arbetare, hvar för sig fallne för särskildte Vetenskapers öfningar och Näringars utvidgande, torde i vårt kära Fädernesland vara dolde, söka at sådane upmuntra, på det de, kände och arbetade, måtte med framgång understödja och uppbringa Lärdom, fria Konster och Näringar.⁴²⁵

Patriotiska sällskapet var i högre grad än Vetenskapsakademien inriktat på att väcka andra intresserade. Att sprida kunskap sågs som en förutsättning och ett medel för att främja näringarna. Det finns en spänning i vilka näringar som var centrala i grundreglernas stadfästelsestext och i själva bestämmelserna. I bestämmelserna är det i första hand fråga om

⁴²¹ Om nådevedermälen och Gustav III se Tandefelt, *Konsten att härskas*, s. 35–135.

⁴²² Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 241.

⁴²³ Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä*, s. 61, för fler exempel på retorik i konungaförsäkningar se s. 57–60.

⁴²⁴ Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 242.

⁴²⁵ Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 242.

stadsnäringsarna medan stadfästelsedelen nämner jordbruket som ett viktigt föremål för sällskapets verksamhet.

Patriotiska sällskapets grundregler innehåller även en förbindelse som sällskapets ledamöter förväntades underteckna. De var alltså inte enbart en rad bestämmelser om sällskapets förfaranden, utan också något som styrde medlemmarnas agerande som patrioter och som välartade ledamöter i och utanför sällskapet. I försäkran ingår också ett krav på att ”visa aktning för detta Sällskaps Ordförande” och att ”hålla oupptäckt, för vän eller ovän, känd eller okänd, högre ansedd eller ringa, hvad som icke igenom Sällskapets Beslut kunnigt blifva bör”.⁴²⁶ Kravet på hemlighet och strikt kontroll av informationen utåt är iögonenfallande och står i kontrast till de flesta ekonomiska sällskap i Europa under tiden. Givetvis redigerade också de andra sällskapen sina publikationer med tanke på vad som var passande, men i allmänhet sågs öppenhet som en garanti för att allmänheten kunde försäkra sig om att sällskapens aktiviteter verkligen tjänade det allmänna.⁴²⁷ I Vetenskapsakademiens grundregler, som inte verkar ha stått som direkt modell för Patriotiska sällskapets grundregler, ingår också tanken om att ledamöterna skulle underteckna en försäkring om att de skulle respektera reglerna och bete sig allmänt hövligt. I Vetenskapsakademiens grundregler ingår inte ett krav på att hålla akademiens interna diskussioner hemliga för utomstående.⁴²⁸

I allmänhet verkar det inte ha funnits en motsättning mellan medlemskap i ett ekonomiskt sällskap och medlemskap i en frimurarloge. Det handlade om olika sätt att agera för det allmänna. Detta gäller även för sällskapslivet i Stockholm. Fem av nio antagna ledamöterna i Patriotiska sällskapet under perioden 1766–1767 var medlemmar av någon frimurarloge. Av sex intagna medlemmar år 1770 var tre frimurare. Efter statskuppen 1772 och efter att sällskapet blivit kungligt upptogs allt fler ledamöter per år. Att sällskapet blev mindre hemlighetsfullt betydde inte att ledamöternas medlemskap i frimurarloger skulle ha avtagit. Av 28 intagna ledamöter år 1776 var tio frimurare.⁴²⁹ I vilken mån frimurarlogerna var rekryteringsplattformar för ledamöter till Patriotiska sällskapet eller tvärtom är svårt att säga. Säkert är dock att dessa nätverk tillsammans med släktnätverk, ståndssamhällets korporativa nätverk och de lösa partinätverken torde ha spelat en viktig roll i rekryteringen. Medlemskap i Patriotiska sällskapet var av ett annat slag än frimurarlogernas medlemskap som samtidigt var lokalt och internationellt. Medlemskap i en frimurarloge krävde närvaro på logens tillställningar, men öppnade sedan dörrarna för ett umgänge inom det internationella brödraskapet. För ett medlemskap i Patriotiska sällskapet var det inte i sig nödvändigt att vistas i Stockholm. Ett intresse för rikets förkovran var det viktigaste kriteriet för medlemskap, vilket också syns i att flera ledande män från Finland var

⁴²⁶ Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 244.

⁴²⁷ Se van Dülmen, *The Society of the Enlightenment*, s. 65–69.

⁴²⁸ Hildebrand, *Kungl. Svenska Vetenskaps Akademien*, s. 773–774.

⁴²⁹ Siffrorna bygger på en jämförelse av förteckningar i Andersson & Önnersfors, 'Förteckning över svenska 1700-talsfrimurare' och Högberg, *Matrikel över ledamöter*. Olika namnskick bär problem för identifieringen, men siffrorna är åtminstone indikativa.

ledamöter fastän de inte hade möjlighet att delta i sällskapets möten särskilt ofta, om någonsin.⁴³⁰ På så vis var logerna effektivare i att skapa nätverk och sprida idéer. Ekonomiska sällskap byggde mera på att ledamöter underskrev sällskapets ändamål, än på konkret umgänge.

Patriotiska sällskapets grundregler ger också anledning att reflektera över sällskapet som en ”skola för konstitutionellt styre”.⁴³¹ Grundreglerna är en de facto skriven konstitution som styrde sällskapets inre verksamhet. För en orden som Pro Patria fanns det även formella regler för hur dess inre verksamhet skulle ta form, vilken typs medlemmar som kunde antas, hur medlemmarna rangordnades inom orden och hur diverse ceremonier skulle förverkligas. Dessa kan ha inspirerats av närbelägna frimurarlogers motsvarande regler.⁴³²

I jämförelse med Pro Patria var Patriotiska sällskapets grundregler en mera formaliserad konstitution, inte bara för att de stadfästes av kungen men också för att de inte bara skulle styra dagligt arbete utan också ge en riktning för framtida beslut och verksamhet. I själva texten framhävs reglernas bestående karaktär: För att allt som skedde inom sällskapet skulle ”ske med behörig ordning och redighet, har detta förenade Sällskap kommit öfverens om följande Grund-Reglor, den Det för sig och Efterkommande, til obrottslig efterlefnad antagit och härmedelst antager”.⁴³³ Nya verksamhetsformer och nya bestämmelser skulle stämma överens med grundreglernas anda. Grundreglerna skulle alltså stå för en kontinuitet och egentligen vara så långvariga som möjligt.

I Vetenskapsakademiens ursprungliga grundregler är motsvarande formulering ännu tydligare i sin betoning av beständigheten med reglerna: ”I sådant afseende äro följande Reglor författade att, hwilka wäl i anseende til tidernas skick och omskifften kunna förökas, men aldrig til deras hufwud ändamål och grundsatzer förändras eller förswagas.” När Fredrik I år 1741 stadfäste akademiens ”Constitutioner eller författade Grund-Reglor” behölls tanken om reglernas beständighet, men detta kopplades till en högre makt, inte enbart till akademiens egen verksamhet:

I sådant afseende är följande regler författade, såsom på hwilkas wäsentliga delar denna inrättningen komer at äga sin grund och sin stadga, samt af deras obrottslige wid macht hållande, under den Högstes hielp och wälsignelse, lærer winna en önskelig framgång och tillwäxt, jämte ett orubbat bestånd för ewärderliga tider.⁴³⁴

I grundreglerna betonas också att de är gemensamt överenskomna. Betoningen av kollektivt agerande var viktig för hur en konstitutionellt-politisk anda spred sig till ett större antal medborgare. Att sällskapet författade grundregler, men också gjorde ett nummer av det, ökade medvetenheten om hur kollektivt agerande kunde styras. Här är inte endast de

⁴³⁰ Se Leinberg, 'Finska medlemmar af Svenska Patriotiska Sällskapet'.

⁴³¹ Se ovan kapitlet ”Skolor för konstitutionellt tänkande” samt Jacob, *Living the Enlightenment*, s. 20.

⁴³² Se Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 28–31.

⁴³³ Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 242.

⁴³⁴ Hildebrand, *Kungl. Svenska Vetenskaps Akademien*, s. 760, 771–772.

ekonomiska sällskapen viktiga för utvecklingen. Frimurarlogerna, andra ordnar, vetenskapssocieteter, läsesällskapen och olika politiska klubbar var på samma sätt viktiga. Det är värt att notera att patriotiska sällskapet och hushållningssällskapen, med det Finska hushållningssällskapet i spetsen, var av speciell betydelse just för att deras regler fick en större spridning antingen i tryckt form eller som handskrifter. Hushållningssällskapen kunde till exempel lätt använda tidigare sällskaps stadgar som modell.

Samtidigt som kunskap om skrivna grundregler eller konstitutioner blev allt vanligare bland medborgare som engagerade sig i sällskap och andra organisationer, var den skrivna konstitutionen en angelägenhet för den teoretiska och praktiska diskussionen om politisk ordning i västvärlden. Det är värt att notera att konstitutionaliseringen inom sällskapslivet och det statliga livet gick hand i hand. Slutet av 1700-talet och början av 1800-talet upplevde en häftig spridning av moderna skrivna konstitutioner för stater. Förenta staterna (1787), Frankrike (1791), Sverige (1809), Spanien (1812) och Norge (1814) är bara några berömda fall av nya skrivna konstitutioner under perioden.⁴³⁵

~ ~ ~ ~

Första volymen av *Svenska patriotiska sällskapets handlingar* som kom ut 1770 bestod som nämnts ovan nästan helt och hållet av Adolph Modeers digra kronologiskt upplagda *Försök til en Allmän historia om Svea rikes handel*. Handlingarna innehåller dock ett programmatiskt företal som representerar Patriotiska sällskapets kollektiva röst. Företalet berör mest handel eftersom det är det egentliga temat för Modeers avhandling som nog också i korthet berör lantbruk, fiske, mynt och andra näringsrelaterade frågor.⁴³⁶

Betraktelser av handelns eller ekonomins historia hörde till de ekonomiska sällskapens intressen på flera håll i Europa. Inom franska jordbrukssällskap hörde handelns historia till ett av de återkommande ämnena för prisfrågor. I Milano skrev Pietro Verri en historisk skildring över Lombardiet och dess komplexa beroendeförhållande till Österrikiska imperiet.⁴³⁷ Att Finska hushållningssällskapet senare tog upp samma tema i sin prisfråga "Att författa en Historisk öfversigt af Finlands Handel, ifrån de äldsta tider och intill år 1808" tyder på att temat levde vidare och dessutom hade blivit en återkommande fråga inom just ekonomiska sällskap.⁴³⁸ Även i 1700-talets tradition av att skriva så kallade upplysta historier (*Enlightened histories of humankind*), med Voltaire, David Hume och Edvard Gibbon som de mest berömda författarna, förekom tanken att man genom historieskrivning kunde förstå hur dagens försörjningskris kommit till och hitta en väg för

⁴³⁵ Se Hawgood, *Modern constitutions*, på flera ställen. Definitionen på vad en konstitution är vållar vissa problem i att kartlägga dem. Hawgood t.ex. lägger vikt på republikanska konstitutioner.

⁴³⁶ Se *Svenska patriotiska sällskapets handlingar*, del I.

⁴³⁷ Reinert, 'Patriotism, Cosmopolitanism and Political Economy'. För samma tema i Nederländerna se Stapelbroek, 'The Harlem 1771 Prize Essay', s. 274. Dublinsällskapet publicerade i samma anda en tabell över handelns utveckling med speciell hänsyn till vilka varor som importerades till Irland, men kunde produceras med inhemska medel. *Dublin Society's weekly observations*, s. 14–33.

⁴³⁸ *Finlands Allmänna Tidning*, 4/8 1829; *Till Allmänheten Redogörelser för Kejsarliga Finska Hushållnings-Sällskapets Göromål från den 1 November 1827 till den 1 November 1830*.

reformer.⁴³⁹ Det var i handelshistorierna där den upplevda krisens orsaker studerades genom att man granskade tävlan mellan nationer, importsubstitution, lyx och nyttig kommers. På detta plan var det också lätt att skönja stora förändringar under historiens lopp:

Handel, i den bemärkelse tagen, at för det öfverflödiga tilbyta sig det nödvändiga, hafver utan tvifvel varit idkad ifrån den tid då människo-släktet först begynte öka sig; men det är troligt, at en anseelig tid likväl gådt förbi, innan et helt Folkslag kunnat förena sig i den tankan, at derigenom göra sig rikt och mäktigt, och ännu längre tid hafver utan tvifvel framflutit, innan samma folk tagit sådana mått och steg i sin Handel, at den kunnat tjena såsom drif-fjäder til idoghet innom Landet, til nya Näringsars upfinning, til Folkets förökning, och, i följe deraf, til Statens verkeliga magt och anseende i jämförelse med andra.⁴⁴⁰

Modeer kopplar inte bara handel och tävlan mellan nationer till kunskapsspridning och försök att klara sig bättre än andra länder, utan ser det också som en garanti för fred och trivsel:

När fördenskull Handel och Sjöfart efter hand blifvit allmänt erkände såsom all idoghets ursprung, såsom de der endast förmå rikta Länder och öka deras folkstock så hafva alla uplyste Samhällen under inbördes täflan sökt til sig dessa fridens och frihetens Vänner; ty utom frid och frihet trifvas de icke.⁴⁴¹

Här liknar Modeers tankegång de författares som Albert O. Hirschman inkluderar i sin berömda tes om *doux commerce* (mild kommers) och den nya synen om kommers som civiliserande faktor i mänskliga relationer på 1700-talet. Enligt Hirschman är det hos Montesquieu som vi finner det mest betydande uttrycket för tesen: ”det är nästan en allmän regel, att varhelst det finns milda seder, finns det handel, och att varhelst det finns handel, finns det milda seder”.⁴⁴² Modeers egen koppling till europeiskt ekonomiskt tänkande är tydlig. I det svenska riket var den främsta förmedlaren av idén om mild kommers Anders Nordencrantz och hans *Arcana Oeconomiae et Comercii* från 1730.⁴⁴³

Handel och sjöfart var för Modeer ”fridens och frihetens Vänner”, men de var inte de enda krafterna som bidrog till samhällets välstånd. I andra delen av sin skildring tackar

⁴³⁹ Shovlin, *The Political Economy of Virtue*, s. 3. Om upplysta historier se O'Brien, *Narratives of Enlightenment*, s. 1–44 och på flera ställen; Pocock, *Barbarism and Religion*, vol. II, s. 1–4, 7–25; Stapelbroek & Marjanen, 'Political Economy, Patriotism and the Rise of Societies'. Om intresset för näringshistoria i Patriotiska sällskapets handlingar se Högberg, *Kungl. Patriotiska sällskapets historia*, s. 100–102.

⁴⁴⁰ *Svenska patriotiska sällskapets handlingar*, del I, s. iii.

⁴⁴¹ *Svenska patriotiska sällskapets handlingar*, del I, s. vi–vii.

⁴⁴² ”c'est presque une règle générale que, partout où il y a des mœurs douces, il y a du commerce; et que partout où il y a du commerce, il y a des mœurs douces.” Montesquieu, *De l'esprit des lois*, livre XX, chapitre I. Citatet är från 1758 års upplaga. Den svenska översättningen enligt Dagmar Lagerberg bygger på 1757 års upplaga. Montesquieu, *Om lagarnas anda*, tjugonde boken, kapitel I, s. 222. Hirschman, 'Rival Interpretations of Market Society', s. 1463–1466. Jfr även med Reinert, 'Patriotism, Cosmopolitanism and Political Economy', och tanken om handel som oblodigt krig i Milano under samma tid.

⁴⁴³ Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 89. Om Nordencrantz se Petander, *De nationalekonomiska åskådningarna*, s. 134–138; Magnusson, *Äran, korruptionen och den borgerliga ordningen*, speciellt s. 51–79; Magnusson, *Merkantilism*, s. 252–263; Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä*, s. 135–138 och på flera ställen.

Modeer för priset som Patriotiska sällskapet skänkt honom för sitt försök, men påpekar att priset är sekundärt. Han går sedan över till att diskutera sin skrifts betydelse för det allmänna intresset för handelsärenden och patriotismens spridning:

det skulle ännu mera glädja mig, om det [prisskriften] vunne Allmänhetens bifall och gäfvö anledning til flere Reflexioner, Afhandlingar och Skrifter i desse högst angelägne Ämnen. Jag har önskat, och jag bör ej tvifla, då många data, ehuru föga betydliga de än vid första påseende kunna synas, äro framlemnade, och då Patriotismen så ögonskenligen begynt upvakna, utom hvilken Stater mera likna skuggor än verkligheter: Blifve den derföre belönt, tilväxe och vare den ibland oss intil senaste Tider!⁴⁴⁴

Det är viktigt att märka att Modeer här använder ordet patriotism i betydelsen av en anda som vaknat och som han hoppas ska sprida sig. Ofta användes patriotism som en personlig egenskap, i stil med ”min patriotism”, och mera sällan som ett samlande mobiliserande begrepp. Här var patriotismen något som genom sin spridning medförde iver för det allmänna i framtiden, det var inte en beteckning för det redan gjorda. Patriotismen stod för en framtida bättre värld.

Patriotismen som uppväckt anda till skillnad från kärlek till fäderneslandet kan kopplas till radikalare strömningar i Sverige under tiden. Här finns inga tydliga skiljelinjer, eftersom patriotismens retorik hörde hemma även i mer moderata inlägg. Modeer närde ett visst jämlikhetspatos och var kritisk till adelsprivilegier. Han betonade att alla var medborgare och enligt egen förmåga skulle bidra till det allmänna.⁴⁴⁵

Denna tendens förstärktes mot 1780- och 1790-talet och syntes speciellt i Modeers verksamhet inom Sällskapet för allmänne medborgerlige kunskaper som grundades år 1794. Sällskapet delade dels Patriotiska sällskapets uppdrag att sprida kunskaper om historien och den allmänna hushållningen, men det hade ett starkare etos i att nå gemene man och en tydlig strävan att förändra samhällsstrukturerna. Bedömningar av Sällskapet för allmänne medborgerlige kunskaper och dess skrifter skildrar ett sällskap som både inkluderade material av samma typ som Patriotiska sällskapet, men samtidigt tog in texter av mer radikal karaktär. Det har i forskningen setts som ”uttryck af tidens oroliga reformlystnad”, innehållande ”ja, rent kommunistiska satser”⁴⁴⁶, som karakteristiska för tidens ”ohämmade reformlust”⁴⁴⁷ eller som ett sällskap som ansåg att ett ”stelnat bördssamhälle där förtjänsten hindrades [...] borde bort”.⁴⁴⁸ Sällskapet hade inga adliga medlemmar, vilket var ett medvetet val, och stod i övrigt för en radikalare reformlust som redan av samtiden kopplades till franska revolutionen och de idéströmningar som förekom i Frankrike under tiden. *Skrifter af Sällskapet för allmänne medborgerlige kunskaper* blev också indragen på grund av

⁴⁴⁴ *Svenska patriotiska sällskapets handlingar*, del II, s. [v].

⁴⁴⁵ Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 85–97.

⁴⁴⁶ Ljunggren, *Svenska vitterhetens häfder*, s. 394.

⁴⁴⁷ Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 96.

⁴⁴⁸ Christensson, *Lyckoriket*, s. 160.

sina radikala tendenser.⁴⁴⁹ Modeer eller Sällskapet för allmänne medborgerlige kunskaper verkar ändå inte ha haft en antikyrlig eller kristendomskritisk ådra. Modeer själv bidrog till det år 1771 grundade Pro Fide et Christianismo – ett sällskap arbetade för utgivning av religiös litteratur och organiserade folkundervisning. Också Pro Fide et Christianismo var ett reformationsprojekt i den mening att det stod för teologisk rationalism (neologi), men det ska absolut inte ses som ett projekt ämnat rubba ordningen i samhället.⁴⁵⁰

Den uppvaknade patriotism som Modeer beskriver i sin handelshistoria har också det ett element av jämlikhetstänkande. Där patriotisk nit var något som förväntades av Patriotiska sällskapets medlemmar, var patriotismen som anda i Modeers mening något mer. Här torde ha funnits en spänning mellan Modeer och det övriga Patriotiska sällskapet. Modeer var tongivande för sällskapet. Han hade författat stadgarna och de två första volymerna av sällskapets handlingar. Som sekreterare ansvarade han för sällskapets dagliga ärenden från protokoll till brevskrivande (tidvis fick han hjälp med dessa ärenden) och dessutom redigerade han handlingarna och senare sällskapets *Hushållnings Journal*. Han var med andra ord den person som alla som bidrog till sällskapets verksamhet oundvikligen hade att göra med. Ändå var Modeer något av en outsider i sitt eget sällskap. Hans samhällskritiska engagemang passade inte särskilt bra ihop med Patriotiska sällskapets starka adliga inslag. Speciellt mot slutet av 1780- och 1790-talet blev Modeer allt mer alienerad från sällskapet.⁴⁵¹ Modeer ivrade för patriotism, men ändå var inte Modeers patriotism och Patriotiska sällskapets patriotism samma sak.

Modeers komplicerade ställning inom Patriotiska sällskapet leder till frågan om Patriotiska sällskapet kan anses ha haft en ideologisk eller doktrinär kärna för sin politiska ekonomi. Det är uppenbart att sällskapet inte kan reduceras till ett språkrör för en viss ekonomisk skola. Ledamöterna i sällskapet tycks i stället ha representerat ganska olika ekonomiskt-teoretiska ståndpunkter. Edvard Carleson var till exempel en av Anders Berchs elever och kan placeras i en bred tradition av merkantilistiskt ekonomiskt tänkande.⁴⁵² Sällskapet rymde också den fysiokratiskt inspirerade C. F. Scheffer och den för sin

⁴⁴⁹ Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 89–90, 95–97; Ljunggren, *Svenska litteraturens häfder*, vol. III, s. 394–395. Om Modeers syn på medborgerskap se Warne, *Den svenska folkundervisningen*, s. 482–484. Om Modeer i allmänhet se även Nilsson, *Adolf Modèr*. Sällskapets förhållande till adeln, dess starka swedenborgianska drag och Modeers roll som huvudman i det hela uppmärksammades genast efter dess grundande. Se Calonius, *Mathias Calonii bref*, s. 298. Om Modeer och folkbildningen se Sörbom, *Läsning för folket*, s. 16–20. Om tidens diskussion om adelsprivilegier och ständerna se Saastamoinen, 'Johdatus poliittisiin käsitteisiin uuden ajan alun Ruotsissa', s. 47–48; Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, s. 384–428; Hallberg, *Ages of Liberty*, s. 135–288; Hallberg, 'Den förlorade friheten'; Nurmiainen, 'Gemensamma privilegier för ett odalstånd'; Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä*, s. 180–192. Det bör också noteras att Modeers ekonomiska texter inte blev många och är inte heller placerade i en kanon av svenskt ekonomiskt tänkande. Såväl Karl Petander (*De nationalekonomiska åskådningarna*), som Eli Heckscher (*Sveriges ekonomiska historia*) och Lars Magnusson (*Äran, korruptionen och den borgerliga ordningen*) låter bli att nämna Modeer i sina inflytelserika verk om svenskt ekonomiskt tänkande.

⁴⁵⁰ Lindmark, 'Samfundet Pro Fide et Christianismo', s. 221–227.

⁴⁵¹ Se Högberg, 'Adolph Modèr'; Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapet*, s. 85–97; Christensson, *Lyckoriket*, s. 159–160.

⁴⁵² Boëthius, 'Edvard Carleson'.

liberalism (eller reformmerkantilism) kända Anders Chydenius. Egentligen verkar de flesta av de viktigaste ekonomiska skriftställarna i Sverige som var aktiva efter 1772 (då Patriotiska sällskapets medlemsbas utökades avsevärt) ha blivit kallade till ledamöter i sällskapet: Pehr Christiernin, Pehr Kalm, P. A. Gadd, J. Gripenstedt, E. F. Runeberg (men inte E. O. Runeberg) och David von Schulzenheim är bara några exempel.⁴⁵³ Av de mest kända ekonomiska skriftställarna är det anmärkningsvärt att Johan Fredrik Kryger (1707–1777) inte finns med i Patriotiska sällskapets matrikel. Om det fanns en ideologisk orsak till detta eller om Kryger helt enkelt hade dragit sig undan från det offentliga livet, kan vi inte säga med säkerhet. I varje fall verkar Patriotiska sällskapet ha varit ett forum där olika visioner om hur det svenska riket skulle upphjälpas möttes, inte ett språkrör för en viss åskådning.

~ ~ ~ ~

I förhållande till Sveriges ekonomiska upphjälpande och konkurrensen med andra länder var Modeer och Patriotiska sällskapet säkra på sin sak. Temat var centralt i handelshistorien som avslutas i hoppfull ton:

Blifve Svea Rikes Handel aktad, styrd af Kunnskaper, och drifven af Kärlek för Medborgares gemensamma välstånd! Svea Rike skal då, under den Högstas välsignelse, räkna de mästa Folkskarar, lysa af de idogaste Innevånare, trotsa alla anfallande Stormar med sin styrka, och se sin ålder hinna det mål der sjelfva Tiden sluter.⁴⁵⁴

Intresset för det gemensamma välståndet hade ett mål, rikets upphjälpande. Detta mål kunde i princip mätas genom befolkningens tillväxt och invånarnas flit och hela rikets ekonomiska och militära styrka. I praktiken vållade det stora problem att få fram kunskap om välståndets nivå.

Temat framträder kanske tydligare i en inledning i det första numret av sällskapets *Hushållnings Journal* från år 1776. Där uttrycker sällskapet, förmodligen genom sin sekreterare Modeer, tanken om ekonomisk tävlan stater emellan samt en oro över det egna landets förmåga att klara sig i denna tävlan. Här framförs lärda sällskap som ett sätt att förhålla sig till denna tävlan. Sällskapen är både ett medel för att förbättra en stats ekonomiska villkor, men också en symbol för dess utvecklingsnivå. Texten har ett tydligt historiskt perspektiv och tanken om Sverige som ett tidigare föregångsland vars ställning numera är hotad. Tanken om en förlorad storhetstid stämmer väl överens med traditionen av upplyst historieskrivning som var en central genre i Europa under denna period. Enligt Svenska patriotiska sällskapet kunde Sverige

ostridigt tillräkna sig den hedren, at, ibland alla kände Nationer, hafwa warit den första, som låtit Oeconomiska ämnen blifwa et föremål för Lärda Samqväm, och

⁴⁵³ Högberg, *Matrikel över ledamöter*.

⁴⁵⁴ *Svenska patriotiska sällskapets handlingar*, del II, s. 342.

för Ungdomens underwisning wid Högsolor och allmänna Läro-Säten. Kongl. Svenska Wetenskaps-Academiens Instiftelse – Lagar och Handlingar, ifrån deras första början, samt den wid Upsala Universitet år 1741 inrättade Oeconomiska Professionen, bewisa sådant tilräckeligen.⁴⁵⁵

Denna framgång är ständigt hotad i och med att dessa ”af Sverige lemnade efterdömen, hafwa dock i andra Länder blifwit så werkande, at desse Länder sedermera, i dylika Inrättningar och utgifne Arbeten, icke allenast uppnådt, utan till äfvent[y]rs öfwerträffat oss”. Som ett exempel nämns den ”uplyste Kejsarinnan Drottningen af Ungern och Böhmen” som år 1769 låtit instifta en ”Oeconomisk Profession” i Milano. Cesare Beccaria (av Bonesana) hade blivit känd som första professor i ämnet och för sina skrifter i de ekonomiska vetenskaperna. Vidare konstateras att de ”Patriotiska och Oeconomiska Samhällen uti Bern, i London, i Dublin, i Bretagne, i Saren och i Schlesien” i sin ”befordran af Jordbruk, Konster och Handel, så namnkunnige, samt för den märkeliga tilväxt uti alla förenämnde delar, som igenom deras Arbeten och de af dem bestådde Upmuntringar åstadkommits, så älskade och wördade, at däröm icke något mera lærer på detta stället wara nödigt at anföra”. Utgivningen av månatliga skrifter anses av skribenten till den första introduktionstexten i Patriotiska sällskapets *Hushållnings Journal* ligga bakom ”någon del af” den framgång de nämnda ”Samhällen” rönt. ”Af föregående anledning har Kgl. Svenska Patriotiska Sällskapet fallit på den tankan, at låta hwarje Månad utgifwa en af några ark bestående Skrift, under namnet af Oeconomisk Journal.”⁴⁵⁶

Upplägget med Patriotiska sällskapet som en samlare och distributör av kunskap i ekonomiska frågor ger ett eko av inledningarna till de första publikationerna i Bern och Bretagne. Trots att sällskapets ursprung skilde sig från många av dess systersällskap hade det mot mitten av 1770-talet definitivt närmat sig de europeiska föregångarsällskapen. Det är intressant att Patriotiska sällskapets uppräknings av föregångare börjar med Ekonomiska sällskapet i Bern. Det tyder på att författaren inte följt en kronologi, utan rangordnat sällskapen enligt sin syn på sällskapens framgångar eller enligt hurdan relation Patriotiska sällskapet hade till de nämnda sällskapen. Förutom sällskapet i Bern hade sällskapen i London, Dublin och Bretagne sina givna platser som centrala modellsällskap i Europa. Sällskapet ”i Saren” som nämns i uppräkningsen tyder på ett sällskap i nuvarande delstaten Thüringen, men förblir oidentifierat. Sällskapet i Schlesien kan vara det Kejsarliga och kungliga sällskapet i Mähren och Schlesien för uppmuntran av jordbruk, naturalhistorien och topografi (*K. K. mährisch-schlesische Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde*, grundat 1770) med Brünn (tjeckiska *Brno*) som centralort, men sannolikare är

⁴⁵⁵ *Hushållnings Journal*, september 1776, s. 3. Ett referat av texten finns i Sandén (utg.), *Journal / Ny journal uti Hushållningen*, del I, s. 51–52.

⁴⁵⁶ *Hushållnings Journal*, september 1776, s. 3–4. Även om Patriotiska sällskapet kände till verksamheten i andra liknande sällskap i Europa, var det inte mån om att utveckla ingående kontakter till dessa sällskap eller välja utlänningar som heders- eller korresponderande ledamöter. Christian Martfelt, sekreteraren för det Kungliga danska lanthushållningssällskapet, utgör ett undantag i och med att han kallades till utländsk ledamot i Kungliga patriotiska sällskapet i Stockholm år 1780. Se Högborg, *Matrikel över ledamöter*, s. 29.

att det handlar om Patriotiska sällskapet i Schlesien (*Patriotische Gesellschaft in Schlesien*, 1771) med Breslau (polska *Wrocław*) som centralort. Det senare sällskapet hade fått sina stadgar fastställda 1772 och inlett publiceringen av *Oekonomische Nachrichten der patriotischen Gesellschaft in Schlesien* därpå följande år. Dessa meddelanden publicerades ambitiöst nog en gång i veckan och innehöll i sitt första nummer ett förord som förklarar sällskapets syfte att främja ”allmän välfärd för alla stånd i vårt älskade fädernesland”.⁴⁵⁷

De patriotiska sällskapen i Schlesien och i Sverige hade ett intressant gemensamt drag. Båda sällskapen var till namnet patriotiska och publicerade en skrift som kallades ekonomisk. Här syns konkret hur patriotism och ekonomi knöts samman. Det svenska sällskapets skrift hette förstas *Hushållnings Journal*, men i första numret kallas den också ”Oekonomisk Journal”. Benämningen är betecknande för hur namngivningspraxis var förhållandevis flexibel på 1700-talet, men framför allt berättar namnförväxlingen hur nära orden hushållning och ekonomi låg varandra. Den vernakulära varianten av ordet, hushållning, som mer sällan används i dagens svenska, kunde lätt översättas till det mer universella *oekonomi*.⁴⁵⁸ Som i förhållandet mellan *patria*-vokabulär och fäderneslands-vokabulär spelade användningen av de vernakulära formerna en stilmässig roll. Där *oekonomi* var lärt språk, passade hushållning bättre för sällskap som skulle sprida ekonomisk kunskap bland allmänheten.

På 1790-talet omdöptes Patriotiska sällskapets journal till *Ny Journal Utö Hushållningen*. Det allmänna bästa hade inte förlorat sin aktualitet som ideal. Inledning till den nya journalen kom med anmärkningen ”Til det Allmännas benägna omdöme utgifwas desse Afhandlingar m. m. oförändrade som Författarne dem aflemnad”.⁴⁵⁹ Främjandet av det allmänna bästa och uttryckligen inte enskild vinning var fortfarande målet med journalen, men i den nya journalen fick både allmänheten och författarna ett större ansvar för vad de skrev. Detta kan ha berott på en brist av bidrag. Alternativt sågs journalen helt enkelt som ett forum som skulle ha plats för olika slags alster. Synen på tidningar med en strikt redaktionell linje hade inte ännu slagit igenom i Sverige.⁴⁶⁰

Länshushållningssällskapen

Finska hushållningssällskapet tituleras ofta det första eller andra hushållningssällskapet i det svenska riket. I och med den uppenbara prestige som titeln ”första sällskap” medför har hushållningssällskapens ordningsföljd väckt viss diskussion. Med olika betoning på aktivitet eller kunglighet (som i det gotländska fallet) eller svenskhet (det finska fallet) ändras

⁴⁵⁷ ”allgemeinen Wohlfarth über alle Stände unsers geliebte Vaterlands”. *Oekonomische Nachrichten*, s. 1.

⁴⁵⁸ Se Marjanen, ’Between Public and Private Economy’.

⁴⁵⁹ *Ny Journal Utö Hushållningen*, Januari och Februari 1790, s. [2].

⁴⁶⁰ För svenska tidningar och det medborgerliga samtalet se Lundell, *Pressen i provinsen*.

ordningsföljden.⁴⁶¹ Precis som i Europa överlag, har diskussionen om ordningsföljd en viss betydelse för hur sällskapens gestaltning och funktion förstås i forskningen.

För förståelsen av de svenska sällskapens tillkomst och patriotiska strävanden är det viktigt att betona två saker. För det första utgår historieskrivningens diskussion om vem som var först ofta från ett teleologiskt antagande om att hushållningssällskap är sällskap som år 1813 inkorporerades som lokala sällskap under Kungl. svenska lantbruksakademien. Till exempel bytte det gotländska sällskapet namn från ”ekonomiskt sällskap” till ”hushållningssällskap” när det inkorporerades i lantbruksakademien. Faktum är att de sällskap som grundades före napoleonkrigen som ekonomiska sällskap (på Gotland år 1791 och i Västernorrland år 1805) eller hushållningssällskap (i Finland år 1797, Örebro år 1803, Värmland år 1803 och Skaraborg år 1807) inte vid sin stiftelse kunde föreställa sig att de skulle bli underställda Lantbruksakademien. Däremot kunde de tre svenska sällskap som grundades efter kriget, men innan Lantbruksakademiens verksamhet kom igång (Halland år 1811, Kalmar år 1811 och Älvsborg år 1812) troligen på något plan ställa sig in på Lantbruksakademien som en central aktör i jordbruksfrämjandet, eftersom förarbetet med akademien redan hade kommit igång.⁴⁶² Ett eget kapitel är det mindre prestigefyllda men ändå till sin vision liknande Lantmannasällskapet i Ilmola (Ilmajoki, grundat 1803). Sällskapet var känt åtminstone inom Finska hushållningssällskapets krets, och det är möjligt att det uppfattades som förbundet med sällskapet i Åbo.⁴⁶³

För det andra är det inte självklart att de tidiga regionala sällskapen (speciellt på Gotland och i Finland) såg sig som annorlunda än Patriotiska sällskapet. Från deras horisont var Patriotiska sällskapet det främsta modellsällskapet som bara inte riktigt lyckades styra förbättringsarbetet i regionerna. De anslöt sig till en tradition av ekonomiska sällskap som florerade i hela Europa. I detta avseende var Patriotiska sällskapet det viktigaste och det första ekonomiska sällskapet i riket.

Om vi utgår strikt från namnen på sällskap var det finska sällskapet det första hushållningssällskapet i det svenska riket. Även om ordvalet inte är obetydligt, så finns det dock inga tecken som tyder på att sällskapets stiftare tänkte sig ordvalet som ett brott mot den tradition som Patriotiska sällskapet stod för. Det är möjligt att Kungliga patriotiska sällskapets namn, i synnerhet då det var kungligt, inte kunde kopieras för bruk i en av riksdelarna. Riket kunde kanske bara ha ett patriotiskt sällskap som åtnjöt kungens beskydd. Sällskapen hade förstås sina regionala lojaliteter, men ett gotländskt eller finskt patriotiskt sällskap som skulle ha främjat det allmänna enbart inom en del av riket kunde ha

⁴⁶¹ Se Kährström, *Regionala främjare*, s. 307; Juhlin-Dannfelt, Juhlin-Dannfelt, *Kungl. Landbruksakademien 1813–1912*, s. 21–22. Ordningsföljden diskuteras i flera hushållningssällskapshistoriker, t.ex. Jonsson, *Örebro läns kongl. hushållnings-sällskaps historia*, s. 52; Andersson, *Värmlands läns kungl. hushållningssällskaps historia*, s. 7–11; Heden, *Västernorrlands läns Kungl. hushållningssällskap*, s. 5–6; Kjellén, *Skaraborgs läns kungl. hushållningssällskap*, s. 52.

⁴⁶² Om de regionala sällskapen se Kährström, *Regionala främjare*, s. 67–75. Om Lantbruksakademiens grundade se Edling, *För modern närings modernisering*, s. 43–51. Om hushållningssällskapen och akademien se Stattin, *Hushållningssällskapen och agrarsamhällets förändring*.

⁴⁶³ Se närmare kapitlet ”Specialisering och regional representation”.

upplevts som problematiskt. Det patriotiska hänvisade allt som oftast till en vurm för det allmänna, men definitionen av det allmänna som berörande alla invånare, alla stånd, riket eller enskilda regioner innebar en viss spänning.⁴⁶⁴

Det finns ändå inga skäl att anta ett förhållande mellan konstitutionellt ordning i stater och imperiedelar och användningen av ordet patriotisk. Patriotiska sällskapet i Hamburg förband sig till den fria Hansastaden Hamburg och hade alltså en geografisk avgränsning som sammanföll med en distinkt politisk enhet.⁴⁶⁵ Patriotiska sällskapet i Schlesien var geografiskt förbundet till Schlesien som var en preussisk provins och hade inte samma grad av oberoende.⁴⁶⁶ Patriotiska sällskapet i Milano (*Società Patriottica di Milano*, grundad 1796) hade också ett tydligt geografiskt område i Milano och Lombardiet, men grundades av kejsarinnan Maria Teresia och hade en tydlig koppling till det Österrikiska imperiets komplicerade maktstruktur.⁴⁶⁷ Akershus patriotiska sällskap (*Det Akerhusiske Patriotiske Selskab*, 1778) och Næstveds patriotiska sällskap (*Næstveds Patriotiske Selskab*, 1780) var däremot rätt och slätt regionala sällskap inom den danska staten – det första etablerades i Norge medan det senare var det första regionala ekonomiska sällskapet i det som i dag är Danmark.⁴⁶⁸ Bilden kompliceras ytterligare ifall man beaktar sällskap som inte enbart kallade sig patriotiska, utan använde ordet patriotiskt i kombination med ett annat ord i sina namn, såsom Kejserliga och kungliga patriotisk-ekonomiska sällskapet i Prag (*K.K. patriotisch-ökonomische Gesellschaft*, 1764). En enkel regel om hurdana geografiska områden begreppet patriotisk kunde beteckna finns inte, men det är ändå tydligt att det fanns en geografisk spänning. Detta syns inte minst i att de patriotiska sällskapen i allmänhet gavs en geografisk definition. Patriotiska sällskapet följde detta mönster till en början, men ersatte snabbt ”svenska” med ”kungliga”.

~ ~ ~ ~

I det svenska riket grundades alltså sex regionalt organiserade ekonomiska sällskap under 1700-talets sista och 1800-talets första decennium. Om Ilmolåsällskapet inkluderas, är de sammanlagt sju stycken.⁴⁶⁹ I sällskapens retorik förekommer många bekanta drag från övriga Europa. Budskapet anpassades till en lokal kontext, men modellen för sällskapen var tydlig.

⁴⁶⁴ Om regionala intressen i samband med retorik om hela rikets bästa se Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä*, s. 194–209.

⁴⁶⁵ Se Kopitzsch, 'Die Hamburgische Gesellschaft'.

⁴⁶⁶ Se förteckningen av sällskap i Dülmen, *Das Gesellschaft der Aufklärer*, s. 152–155.

⁴⁶⁷ Se *Scholarly Societies Project*; Om Lombardiet och ekonomisk reform se Reinert, 'Patriotism, Cosmopolitanism and Political Economy'. Namnskicket för Sällskapet i Milano varierade både *pattiotica* och *patriotica* användes. Sällskapet publicerade t.ex. *Atti della Società patriottica di Milano: diretta all'avanzamento dell'agricoltura, delle arte, e delle manifatture* som även refererades i England i delvis översättning *The Monthly Review*, s. 501–506.

⁴⁶⁸ Engelhardt, 'Patriotism and Royal Imperial Reforms'.

⁴⁶⁹ Ilmolåsällskapet byggde på en modell av Finska hushållningssällskapet, men blev inte på samma sätt känt i hela riket som de övriga sällskapen. För Ilmolåsällskapet se närmare kapitlet "Specialisering och regional representation".

Först ute var "Gothlands Ekonomiske Sällskap". Gotland upplevdes under tiden som en ekonomiskt sett avvikande del av det svenska riket.⁴⁷⁰ Det är svårt att säga om detta var en direkt orsak till att ett ekonomiskt sällskap grundades på Gotland 1791. Sällskapet var förhållandevis inaktivt under sina första verksamhetsår och har inte lämnat efter sig publikationer eller speciellt mycket material, vilket har noterats i historikerna över senare sällskap, men ges inte mycket utrymme i det gotländska sällskapets egen historik.⁴⁷¹

Trots att Gotland ofta upplevdes som en något isolerad enhet i riket var sällskapets stiftare inte ovetande om traditionen av ekonomiska sällskap som stått för en ny anda av upplysning. I sällskapets "Förenings Reglor" framgår att "Främmande länder wisa huru flere förståndige och wälmenande personer, under gemensamt bearbetande ofelbart kunna åstadkomma almännare upplysning uti de till hushållningen hörande delar". I Sverige nämns uttryckligen Vetenskapsakademien och Patriotiska sällskapet som organisationer som burit "de härligaste frugter til almän fromma". Sällskapets grundare hade en vision om en "mera practisk inrättning uti vår lilla Landsort".⁴⁷² Vilka utländska exempel som avses framgår inte. Det hade i och för sig varit speciellt om utländska exempel hade nämnts vid namn i sällskapets regler.

Sällskapets grundande verkar ha varit ett slags förlängning av landshövdingens verksamhet för att främja ekonomin på Gotland. I stil med många liknande sällskap betonar reglerna hur "flere hederlige medborgare" kunde sammanträda "uti et Sällskap" för att "söka pröfwa och werkställa de med Lag och författning enliga anstalter, hwilcka till den enskildta och deraf beroende allmänna hushållningens förbättring och möjelige uphjelpande, härå Landet kunna finnas wara lempeligaste, bästa och förmonligaste".⁴⁷³

Reglerna innehåller inte ett jämlikhetsetos. Ledamöterna var delade i fyra olika klasser, av vilka de två första var hedersmedlemmar och äldre ledamöter. Den tredje klassen bestod av övriga medlemmar och i den fjärde klassen ingick allmogeledamöter som hade rätt att närvara vid sammankomster men utan rösträtt. Ståndspersoner, präster och personer som hade utmärkt sig i ekonomiska frågor, kunde väljas direkt in som tredje klassens ledamöter. Klassindelningen fungerade inte i verkligheten, eftersom sällskapet helt enkelt inte hade tillräckligt stor bas av aktiva ledamöter för att upprätthålla alla fyra klasser.⁴⁷⁴

Att man tog med en fjärde klass kan också ses som ett uttryck för önskan om att inkludera allmogemedlemmar. Den fjärde klassen skulle vara ett sätt att aktivera borgar- och bondeståndets ledamöter. Där flera andra sällskap betonade ledamöternas olika färdigheter och olika sätt att bidra till det allmänna bästa, kunde det gotländska sällskapet åtminstone föreställa sig möjligheten att samtliga ledamöter potentiellt kunde bidra med ny

⁴⁷⁰ Se Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, s. 67–73.

⁴⁷¹ Se t.ex. Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet 1797–1897*, s. 110, som konstaterar att verksamheten på Gotland "försiggick alldeles i det tysta".

⁴⁷² Sällskapets regler är tryckta i Olofsson, *Gotlands läns hushållningssällskap*, s. 15–24, citatet s. 16, om impulser se även s. 62.

⁴⁷³ Olofsson, *Gotlands läns hushållningssällskap*, s. 16.

⁴⁷⁴ Olofsson, *Gotlands läns hushållningssällskap*, s. 18, § 2–3, 63.

kunskap i ekonomiska frågor efter ett slags utbildning i fjärde klassen. I efterhand betraktat framstår dock en provotid utan rösträtt som ett väldigt restriktivt sätt att inkludera nya folkgrupper.

Gotlands ekonomiska sällskap avvek från Patriotiska sällskapet när det gällde geografisk fokus, storlek och ambitionsnivå, men det finns också skillnader i den retorik som användes för att beskriva sällskapetets syfte och bakgrund. Högtidliga ord som fädernesland, kärlek till fäderneslandet eller patriotism förekommer inte alls i de gotländska reglerna. Att arbete för ”almänt bästa” var centralt framgår i det löfte som ledamöterna förväntades ge.⁴⁷⁵ I övrigt verkar upplysning och kunskap eller bristen på dessa ha varit sällskapetets ledord: Felbedömningar i jordbruket skedde på grund av ”brist på erforderliga kunskaper”, ”menigheten” på ”hwilcken likwäl et Lands styrka hufwudsakeligen beror, samt den enskildta hushållningen närmast ankommer” är ”okunnog om de annars allmänna sanningar”, ”upplysning felas” och det ”torde wara en grundsanning, at om lättja och misshushållning skola utrotas, måste det ske genom hälsosamma efterdömen, sunda upmuntringar till deras efterföljd, och lämpeliga bestraffningar”.⁴⁷⁶

I reglerna finns inte heller ett internationellt perspektiv. Det är inte en internationell ekonomisk tävlan som sällskapetets grundare reagerar på, utan snarare okunnighet och lättja i lokalsamfundet. Här är det tydligt att sällskapetets programmatiska texter inte innehåller element från tidens ekonomiska diskurs. Det kan hända att stiftarna följde med den ekonomiskt-politiska debatten, men i och med att sällskapet inte hade egna publikationer (de första skrifterna utgavs först på 1820-talet)⁴⁷⁷ fanns det inte en kanal för mer teoretiska inlägg.

Det gotländska sällskapetets regler verkar inte ha inspirerats direkt av Vetenskapsakademiens eller Patriotiska sällskapetets grundregler. Även om de innehåller liknande element är ordvalen, formuleringarna och stämningen annorlunda. De gotländska reglerna utgår från negativa exempel och förbud. De betonar inte heller framtidsutsikter på samma sätt. Gotlands ekonomiska sällskap och dess stadgar är också i den meningen udda att de inte användes som modell för senare regionala ekonomiska sällskap. Inom Finska hushållningssällskapet, som stiftades sex och ett halvt år senare år 1797, verkar man inte ens ha känt till det gotländska sällskapet.⁴⁷⁸

~ ~ ~ ~

Innan jag går närmare in på att behandla Kungl. finska hushållningssällskapet ska jag kort diskutera de övriga fyra svenska regionala ekonomiska sällskapen som grundades efter det finska sällskapet men före 1809. Målet är inte att nå en heltäckande beskrivning, utan att visa att det uppstod en modell för regionala sällskap. Ilmolasällskapet som grundades 1803

⁴⁷⁵ Olofsson, *Gotlands läns hushållningssällskap*, s. 19, § 6.

⁴⁷⁶ Olofsson, *Gotlands läns hushållningssällskap*, s. 15, 19, § 6.

⁴⁷⁷ Se Kährström, *Regionala främjare*, s. 277.

⁴⁷⁸ Samma tolkning görs av Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet 1797–1897*, s. 110.

uppfattades inte under tiden som ett likadant regionalt sällskap, utan snarare som ett slags utlöpare från det finska sällskapet och behandlas därför kort senare.⁴⁷⁹ Det är viktigt att notera att de svenska regionala sällskapen inte bara byggde på Patriotiska sällskapets modell utan och influenser från England och övriga Europa också på Finska hushållningssällskapet som hade lyckats etablera sig som ett regionalt sällskap i det svenska riket. De nya sällskapen etablerade i sin tur en modell för länshushållningssällskap.

Örebro läns kungliga hushållningssällskap grundades efter det gotländska och finska sällskapet år 1803. Retoriken i landshövdingen Salomon Lövenskjölds upprop från 1802 har vissa likheter med Finska hushållningssällskapets och Patriotiska sällskapets offentliga självsyn. Först påpekas brister i näringarnas tillstånd i länet jämfört med förhållanden i ”andra Länder, o äfven med en del provinser inom detta Rike”. Därefter uppmärksammas hur ekonomiska sällskap fungerat som lokala uppmuntrare av ekonomin genom att ta lärdom av erfarenheter från andra länder eller provinser. Också i Lövenskjölds vision är en tävlan mellan nationer ett närvarande element:

ärfarenhet vittnar, huruledes enskilda sällskaper, deras nit och värkningssätt grundat och vidare berett den förkåfran och tillväxt, Åker. och Bergsbruken med andra Näringar jemte Konster och Handa-Sløjder där vunnit ofta på bekostnad af de Länders, hvilka ej låtit sådana inrättningar hos sig finna rum: Englands, Frankrikes, Schweitz’ och Danmarks exempel göra tillfyllest att härvid åberopa. Med samma föremål, som desse, samma patriotiska anda, möda och uppoffringar, kunna i sin mohn detta Läns Innevånare hoppas på samma välgjörande frukter. De skördas redan i Storfurstendömet Finnland, hvars upplyste, nitfulle och flitige Innevånare inom sig för flera år tillbaka stiftat en dylik förening.⁴⁸⁰

Det finska sällskapet får stå som förebild medan Gotlands ekonomiska sällskap inte ens nämns. Ifall det finska exemplet bidragit till att göra termen hushållningssällskap till standard går inte att fastställa, men frågan om sällskapet ska använda ekonomi eller hushållning i sitt namn verkar inte ha varit föremål för diskussion i Örebro. Att en kärlek till fäderneslandet var en drivkraft för sällskapet syns i hur man framställer initiativtagarna som ”åtskilliga af ortens för kunskaper, patriotism och erfarenhet kända invånare”. Landshövdingens brev till kungen betonade att sällskapets grundande hade styrts av ”en välmenande och Patriotisk afsigt”. Vidare inleds sällskapets exceptionellt utförliga stadgar från år 1803 med omnämmandet att landshövdingen Lövenskjölds ”patriotiska åtgärd” att sammankalla ”några Medborgare” till att inrätta ett hushållningssällskap.⁴⁸¹ Den patriotism som beskrivs är en personlig egenskap, inte en känsla som spred sig över landet.

⁴⁷⁹ Se kapitlet ”Specialisering och regional representation”.

⁴⁸⁰ Citerad från Jonsson, *Örebro läns kongl. hushållnings-sällskaps historia*, s. 50. Jonsson tycks ha moderniserat stavningen en aning.

⁴⁸¹ Citerad från Jonsson, *Örebro läns kongl. hushållnings-sällskaps historia*, s. 51, 373, stadgarna i sin helhet på s. 373–391. Stadgarna fastställer otidstypiskt att båda könen är välkomna som medlemmar och att två medlemmar från bondeståndet från varje ort vilka får delta i sammankomsterna utan att vara tvungna att betala medlemsavgift.

Att kalla sällskapet för patriotiskt verkar inte ha varit tänkbart under en tid då Patriotiska sällskapet ännu hade en stark ställning i riket. År 1814 använde sällskapet uttrycket ”Economiska Sällskaper och Associationer” som ett paraplybegrepp för samtliga länshushållningssällskap som grundats i landet före, i samband med och efter att Kungl. svenska lantbruksakademien inledde sin verksamhet 1813, men i det skedet torde just hushållningssällskap som namn redan ha varit etablerat som länshushållningssällskapens primära namn.⁴⁸² Trots att samtliga länshushållningssällskap konsekvent hette hushållningssällskap under den här tiden gick det att tala om ”Economiska Sällskaper” utan att orsaka förvirring.

Samma år som Örebro-sällskapet, grundades även ett hushållningssällskap i Värmland.⁴⁸³ Också det hänvisade till det finska exemplet, framför allt genom att dess stadgar byggde på Finska hushållningssällskapets. I stadgarnas sparsamma beskrivning av sällskapets mål anges enbart strävan att ”uppmuntra och befrämja Landtbrukets förbättring och Näringarnas tillväxt”. Även om stadgarna förnyades följande år, kom ändamålet för sällskapets ”uplysta och redliga Medborgare af alla Stånd och från alla Landsorter” att stå oförändrat. Så som i Örebro län, var landshövdingens roll åtminstone formellt, men troligen även på annat sätt, av stor betydelse. De fyra första ordföranden i sällskapet var landshövdingar. Sällskapets fjärde ordförande, Olof af Wibeli (1810–1812), hade tidigare tjänat som Finska hushållningssällskapet första sekreterare (1797–1800) och landshövding i Savolax och Karelen (1803–1808). Han var då känd under sitt icke-adliga namn Wibelius.⁴⁸⁴

Västernorrlands kongl. ekonomiska sällskap (senare, i och med etableringen av Lantbruksakademien, Västernorrlands läns hushållningssällskap) stiftades i samband med festligheter kring Gustaf IV Adolfs hemkomst från hans stora utländska resa år 1805. Precis som när Finska hushållningssällskapet grundades, utnyttjade man i Härnösand den typs ceremoniella lyster som hörde ihop med iscensättningen av monarkin.⁴⁸⁵ Festligheterna krävde ett slags institutionell materialisering och ett ekonomiskt sällskap tjänade detta syfte.

Grundandet av sällskapet noterades i *Inrikes Tidningar* som rapporterade om samlingen och reglerna som rutinären: ”Därunder trädde en del af de församlade särskildt tillhoppa och inrättade ett ekonomiskt sällskap för Västernorrlands län. Föreningsreglerna blefvo genast underskrifna och komma att till konungens befallningshafvande insändas.” Under

⁴⁸² Citerad från Jonsson, *Örebro läns kongl. hushållnings-sällskaps historia*, s. 52–53. För etableringen av länshushållningssällskap på 1810-talet se Juhlin-Dannfelt, *Kungl. Landtbruksakademien 1813–1912*, s. 20–23; Kährström, *Regionala främjare*, s. 65–300.

⁴⁸³ I diskussionen om vilket hushållningssällskap som var först utav de i nuvarande Sverige aktiva sällskapen (alltså exklusive Gotland och Finland) är det *egentliga* födelsedatumet förstås omstritt. Se Andersson, *Värmlands läns kongl. hushållningssällskaps historia*, s. 7–11; Jonsson, *Örebro läns kongl. hushållnings-sällskaps historia*, s. 52–53.

⁴⁸⁴ Andersson, *Värmlands läns kongl. hushållningssällskaps historia*, s. 12–38, 320–321, 330–331. Andersson har av allt att döma moderniserat stavningen i stadgarna. Om af Wibeli (Wibelius) i Finska hushållningssällskapet se Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, del II, s. 87.

⁴⁸⁵ Heden, *Västernorrlands läns Kungl. hushållningssällskap*, s. 8.

de första åren gick sällskapet under namnet ”Westernorrlands Kongl. Oeconomiska Sällskap”.⁴⁸⁶

I en skrivelse som borgmästaren i Härnösand Lars Fr. Lind med andra medlemmar skickade till kungen upprepas oron över nationens tillstånd. Här förekommer också tanken om att främjandet av privat välmående bidrar till det allmänna välmåendet: ”Det är nationens sannskyldiga upplysning, dess idoghet och nyttiga flit, som kan och skall skapa enskild och därmed förenad allmän välmåga, förmögenhet och rikedom.” De ”upplysta klassernas” förmåga bör användas till att förbättra tillståndet för dem ”som uppfostran och tillfälligheter nekat dessa förmåner”. Förbättringen av nationens ekonomiska villkor sätts även i en kontext av ekonomisk tävlan och avund: ”Täflan kan ej åstadkommas, men väl afund, afund emellan land och stad, emellan näringar och rörelser, emellan medborgare. Afunden är likväl en tvinsot, som tärer allt, då täflan är den uppfriskande kraft, som lifvar och muntrar allt”.⁴⁸⁷ Distinktionen mellan avund och tävlan som mekanismer för ekonomisk reform tyder på att sällskapets tongivande ledamöter var bekanta med ny ekonomisk-politisk litteratur och avsnittet kan ha varit en medveten allusion till Adam Smith. Smith skilde i sin *The Theory of Moral Sentiments* på nationell emulering (*national emulation*), en tävlingsinriktad strävan efter ekonomisk förträfflighet, och avund mellan nationer, som innebar att man plågades av att se andra nå förträfflighet. Dessa likade varandra, men den förra var rättvis och konstruktiv till sin karaktär, medan den senare var orättvis och illvillig.⁴⁸⁸

Det följande hushållningssällskapet har i jämförelse med det västernorrländska sällskapet inte lämnat tydliga spår efter sig av vare sig högtidlig retorik eller kännedom om ekonomisk teori. I Skaraborg var landshövdingen Johan A. Hiertas roll från första början betydande. Han tog initiativ till sällskapet, korresponderade med kungen och efter att sällskapet grundats år 1807 verkade han som sällskapets första ordförande. Sällskapet kallades i tidiga dokument för ”Skaraborgs Hushållnings Sällskap”, men fick redan i sina första stadgar det etablerade namnet ”Skaraborgs Läns Hushållningssällskap”.⁴⁸⁹ Namnformen kunde variera en aning, till exempel lades ”Kongl.” till namnet snart efter stadgarnas godkännande. När Skaraborgssällskapet grundades fanns redan en etablerad modell för länshushållningssällskap. När det gotländska och det finska sällskapet grundades var tanken definitivt inte en konkret länsrepresentation även om lokala ämbetsmän var involverade i båda sällskapen.

Att länshushållningssällskapet var ett bekant fenomen kommer också fram i Skaraborgssällskapets stadgar. Där ingår inte ingående berättelser om vad ett hushållningssällskap gör, utan ändamålsparagrafen lyder i sin helhet så här: ”Sällskapets ändamål är, att befrämja och förbättra jordbruket och andre nyttige grenar af

⁴⁸⁶ Citerad från Heden, *Västernorrlands läns Kungl. hushållningssällskap*, s. 6, 9, 13. Heden har av allt att döma moderniserat stavningen i längre citat.

⁴⁸⁷ Heden, *Västernorrlands läns Kungl. hushållningssällskap*, s. 11.

⁴⁸⁸ Hont, *Jealousy of Trade*, s. 115–118.

⁴⁸⁹ Tidiga dokument samt stadgar är återgivna i Kjellén, *Skaraborgs läns kungl. hushållningssällskap*, s. 5–30.

Hushållningen i Länets.”⁴⁹⁰ Medlen för att nå ändamålet var tre, nämligen ”Upplysningar, uppmuntringar, och såvida Sällskapets Cassa framledes det medgifver, äfven Understöd”.⁴⁹¹ I övrigt är stadgarna påfallande praktiskt inriktade. De innehåller inte en skildring om fria medborgare som kommit samman för den gemensamma goda saken. Inte heller krävs en ed av ledamöterna, de ska enbart vara ”i allmänhet uplyste och redlige Medborgare af alla stånd”, en formulering som för övrigt ger ett eko av Finska hushållningssällskapets stadgar.⁴⁹² Bland ledamöterna stod en över alla andra, nämligen landshövdingen som ”alltid och utan val” skulle tjäna som sällskapets ordinarie ordförande.⁴⁹³

Parallellt med länshushållningssällskapens tillkomst började sällskapsvokabulären uppluckras. Sällskapet på Gotland hade till exempel föreningsregler. Örebrosällskapet talade parallellt om sällskap och association. I Sverige hade man redan tidigare talat om föreningar och associationer i samband med sällskap, men det är tydligt att de bekanta orden ’sällskap’, ’förbund’ och ’orden’ kompletterades med nya ord för att beteckna rikedomerna bland sammanslutningarna i början av 1800-talet. Den första namngivna föreningen i Sverige torde vara Fruntimmersföreningen i Göteborg grundad 1815.⁴⁹⁴

Länshushållningssällskapen hade blivit sällskap av en viss typ. De avgränsades till ett län, skilde sig från patriotiska sällskapets mer allmänekonomiska fokus och var formellt kopplade till överheten på lokalplan. Landshövdingarnas speciellt stora roll i sällskapen torde vara ett utmärkande drag för just de svenska länssällskapen. Sällskapens nyttiga inverkan hade också erkänts, vilket gjorde det tacksamt för Lantbruksakademien att efter kriget 1808–1809 initiera grundandet av länshushållningssällskap i samtliga svenska län.

Lantbruksakademien

Kriget 1808–1809 innebar ett avbrott i grundandet av länshushållningssällskap. Efter det grundades tre nya länshushållningssällskap (Halland år 1811, Kalmar år 1811 och Älvsborg år 1812), men redan 1811 var grundandet av Lantbruksakademien i gång. Där de nya länshushållningssällskapen noggrannt följde sina företrädare var Lantbruksakademien ett viktigt vägskäl i hur arvet från europeiska ekonomiska sällskap förvaltades. Akademien erbjöd en ny modell för lantbruksfrämjande i Norden.

I och med att de inkorporerades i Lantbruksakademien fick länshushållningssällskapen en ännu starkare koppling till den lokala länsförvaltningen. De var i praktiken redan knutna till landshövdingen, men efter 1813 cementerades ordningen. Landshövdingen var till

⁴⁹⁰ Kjellén, *Skaraborgs läns kungl. hushållningssällskap*, s. 20, § 1.

⁴⁹¹ Kjellén, *Skaraborgs läns kungl. hushållningssällskap*, s. 21, § 2.

⁴⁹² Kjellén, *Skaraborgs läns kungl. hushållningssällskap*, s. 22, § 1; *Kongl. Finska Hushållningssällskapets stadgar, antagna den 1 November 1799*, § 1.

⁴⁹³ Kjellén, *Skaraborgs läns kungl. hushållningssällskap*, s. 23, § 5.

⁴⁹⁴ Åhlen (red.), *Svenskt föreningslexikon; SAOB*; Jansson, *Adertonhundratalets associationer*, s. 20–22.

exempel ständig ordförande i samtliga sällskap och skulle också utse de första tolv ledamöterna i varje sällskap.⁴⁹⁵ Lantbruksakademien bröt som organisation mot den tradition av jordbruksreformer som de ekonomiska sällskapen hade stått för. Den erkände nog de ekonomiska sällskapens bedrifter och byggde i sin verksamhet och retoriskt på samma tradition, men organisationsmässigt hämtade den sin inspiration främst från brittiska Jordbruksrådet (*Board of Agriculture*, grundat 1793) och det franska Jordbrukssällskapet (*Société d'Agriculture*, 1761). Det franska sällskapet hade i och för sig tillkommit som ett nätverk av ekonomiska sällskap, men hade under en omorganisering på 1780-talet utvecklats allt mer i riktning mot en regeringsstyrd organisation. Ett uttryck för Lantbruksakademiens influenser och vilja att höra till den europeiska traditionen är att både John Sinclair och Arthur Young från det brittiska Jordbruksrådet invaldes som utländska ledamöter i Lantbruksakademien.⁴⁹⁶

Lantbruksakademien stod för en ny, mer specialiserad variant av lantbruksfrämjande som var direkt underställd regeringen. Den ägnade sig uttryckligen åt lantbruksfrämjande, inte åt allmän hushållning eller relaterade näringar.

Akademien motiverade sin existens och sina verksamhetsformer på ett retoriskt plan. I viss mån liknade retoriken och verksamhetsformerna Patriotiska sällskapets och de tidiga hushållningssällskapens, men Lantbruksakademien hade snävare fokus och uppstod i en annan geopolitisk kontext och anpassade sin retorik till napoleonkrigens Sverige.

Lantbruksakademien fick inte en konstitution, regler eller grundregler, utan kallade sitt styrande dokument för stadgar. Stadgarna var delade i två delar, en del som stipulerade om akademien i allmänhet och en annan som gällde för akademiens inre förvaltning.⁴⁹⁷ Stadgarna påminner om de grundregler som Vetenskapsakademien och Patriotiska sällskapet tog i bruk cirka sjuttio respektive fyrtio år tidigare, men innehåller inte i samma mån programmatiska uttalanden och saknar ett konstaterande om bestämmelsernas beständiga karaktär. De verkar vara enbart ämnade att styra akademiens verksamhet utan att göra anspråk på att vara en grund för akademiens framtida verksamhet. Skillnaden mellan grundregler och stadgar ska inte överdrivas, men det verkar som om föreningar och andra enskilda organisationer i samhället mera sällan fick grundlagsaktiga stadgar samtidigt som europeiska stater i allt högre grad fick skrivna konstitutioner.

⁴⁹⁵ Juhlin-Dannfelt, *Kungl. Landtbruksakademien 1813–1912*, s. 21–22. Se även ”Kongl. Maj:ts Nådiga Bref till Lantbruks-Academien, om Hushålls-Sällskapers inrättande i de Läns, der sådane icke finnas” som ingår i Edling, *För moderniseringens modernisering*, s. 91–92. Om Lantbruksakademiens organisation se Stattin, *Hushållningssällskapen och agrarsamhällets förändring*, s. 21–55. Om Lantbruksakademien på 1800-talet se även Edling, *De areella näringarnas välgörare*, s. 19–39.

⁴⁹⁶ För en närmare igenomgång se Edling, *För moderniseringens modernisering*, s. 31–37. *Board of Agriculture* översattes under tiden på svenska bl.a. till ”Åkerbruks-Collegium”.

⁴⁹⁷ Av Kongl. Maj:t givna ”Stadgar för Kgl. Svenska Landtbruks-Academien” från 1811 och ”Stadgar för Kongl. Svenska Landtbruks-Academiens inre Förvaltning” från 1812 ingår i Edling, *För moderniseringens modernisering*, s. 75–78 respektive 79–86 och i Juhlin-Dannfelt, *Kungl. Landtbruksakademien 1813–1912*, s. I–IV respektive V–XV. Jag hänvisar till Edling som är mest tillgänglig.

I stadgarna ingår en kungörelse som Karl XIII avgav inför inrättandet av Lantbruksakademien år 1811. I kungörelsen redogörs för den nya situation som rådde efter 1809 i napoleonkrigens skugga:

Att, vid betraktandet af de olyckliga följder, som efter flere för Folkmängden, Industrien och Stats-Verket förstörande Krig, ännu trycka Fäderneslandet: vid öfvervägandet af de svårigheter, för hvilka, genom en tillspärrad handel, de Nationer blottställas, som icke genom egna Naturs-producter och egne händers arbete, gjort sig oberoende af Fremmande, hafve Vi ej kunnat vara villrådige om medlen till deras afhjelpande, om sättet att återgifva den försvagade idogheten nya krafter, ny värma åt National-andan hos Vårt Folk, öfvertygade om nödvändigheten, att uti Landets egen naturs förmåga söka grunden till Landets sjelfbestånd.⁴⁹⁸

Här framkommer ett behov av att hitta nya medel för Sveriges utveckling inom Sveriges gränser, som inte var centralt när Vetenskapsakademien eller Patriotiska sällskapet grundades. Framför allt handlade det om att rikta sig mot de ”tvänne stora krafter” vars utveckling skulle ”försäkra alla Staters styrka och varagtighet”, nämligen ”jordens fruktbarhet och människans flit”. En ny betoning av jordbruket och skogarna hade inte bara att göra med Lantbruksakademiens grundande, utan var också ett uttryck för en insikt om att handeln inte längre kunde förväntas fördela resurser mellan olika länder. Rikedomar måste finnas på hemmaplan: ”Sveriges Jord och Skogar innehålla stora förråd af nyttiga ämnen” och utgjorde ”Fäderneslandets hemfödda skatter”.⁴⁹⁹ Att man vände sig inåt mot det egna landet kan läsas mot bakgrunden av åtminstone tre omvälvningar i Sveriges internationella läge. Det handlade för det första om en strävan efter självförsörjning och importsubstitution i stället för handelsfrämjande i en situation där napoleonkrigen splittrat illusionerna om pålitlig tillgång till varor från utlandet. För det andra handlade det om ett avståndstagande från svenska koloniala projekt i Afrika och Västindien. Mest konkret och för det tredje var det dock Finlandsfrågan som skapade ett behov av att finna nya resurser i Sverige efter 1809. Finlandsfrågan var dock långt från avklarad. Först efter 1812 var vändningen ett faktum.

Finlandsfrågans lösning och behovet av att finna nya rikedomar på hemmaplan kom att få ett kraftigt uttryck i Esaias Tegnér's berömda dikt *Svea* där idogt arbete och utforskandet och utvinnandet av den svenska naturen och jorden skulle leda till att man kunde ”inom Sverges gräns eröfra Finland åter!”⁵⁰⁰ *Svea* var ett svar på ett sökande efter ny patriotisk anda i Sverige under och efter napoleonkrigen. Tegnér hade författat dikten för Svenska Akademiens tävling år 1810 om ”Hvilka äro medlen att hos ett Folk uppväcka och underhålla patriotism och en rätt nationlig anda?”. Hans svar fick ett väldigt positivt

⁴⁹⁸ Edling, *För moderniseringens modernisering*, s. 75.

⁴⁹⁹ Edling, *För moderniseringens modernisering*, s. 75.

⁵⁰⁰ Tegnér, 'Svea', s. 66.

bemötande.⁵⁰¹ Diktens etos liknar på många sätt det i Karl XIII:s ovanciterade kungörelse. Tegnér omarbetade texten ett antal gånger och den kom ut i många olika utgåvor. De olika versionerna av dikten spreds sig i handskrift och i tryck över hela landet. Det intressanta är att det var först i 1812 års edition av dikten där avsnittet om att metaforiskt återerövra Finland ingick. Avsnittet torde ha varit en reaktion på Karl Johans och Alexander I:s möte i Åbo 1812 och Sveriges nya förhållningssätt till Finland.⁵⁰² Behovet av att finna nya rikedomar i naturen fanns redan före 1812, men det var först efter mötet i Åbo som förlusten av Finland blev ett faktum och kopplades till en berättelse om varför Sverige skulle moderniseras.

Stämningen i Tegnér's dikt kom senare under 1800-talet att få nya uttryck i ett antal vetenskapligt-utilistiska projekt, gällande allt från torrläggningar av våtmarker till bergshantering och jordbruksinnovationer. Den spelade en särskild roll i projektet att utvinna Norrlands naturresurser. Viljan att konsolidera Sverige och att utnyttja landets resurser tog sig också i uttryck i ett ökat antal föreningar som inkluderade begreppet "svenska" i sitt namn.⁵⁰³

Att man i högre grad vände sig inåt och ville värna om en "National-anda" var nya inslag i retoriken kring lantbruksfrämjandet. Förutom att sprida nationalandan planerade Lantbruksakademien också att kalla personer med "nit för Fosterlandets väl" att bidra till Lantbruksakademiens verksamhet.⁵⁰⁴ Nationsretoriken hade inte varit framträdande i Patriotiska sällskapets eller hushållningssällskapets texter. Nationalandan var här en abstrakt dygd som skulle spridas och ha positiva följder. Den är besläktad med Modeers patriotism, men huvudordet är ett annat. Det är också svårt att se radikala republikanska konnotationer i den nya retoriken.

Patria-vokabulären förekommer nog i stadgarna, men patriotism som en anda, ideologi eller rörelse förekommer inte. Överlag är patriotism inte ett huvudord. Däremot figurerar en bekant formulering som innehåller ordet patriotisk som beskrivande term när det gäller potentiella hedersledamöter:

Till Heders-Ledamöter kunna endast sådane Personer väljas, som [...] förena verksamt nit för Fäderneslandets odling och förkofran; som med patriotiska betydliga uppoffringar dertill bidraga, eller som, dels genom lysande exempel, dels

⁵⁰¹ Dikten noterades även i Finland. Ett odelat positivt benämnde förekommer t.ex. i *Mnemosyne* 23/12 1820, s. 411. En utlysning av tävlingen finns i *Inrikes Tidningar* 29/12 1810.

⁵⁰² För de olika varianterna se Tegnér, 'Svea', s. 50–59, 62–72. Även andra ställen som berör Finland har justerats i den nya varianten, t.ex. har "O Aura! Dödens bygd!" blivit till "O Finland, trohets hem!". Om mötet i Åbo se Villstrand, *Furstar och folke*, speciellt s. 77–96.

⁵⁰³ Sörlin, *Framtidslandet*, s. 49; Åhlen (red.), *Svenskt föreningslexikon*. Se även Jansson, *Adertonbunderatalets associationer*, s. 64–67; Klinge, *Kaksi Suomea*, s. 23–62. Begreppet svenska kunde mot mitten av 1800-talet användas på ett sätt som inte var på samma sätt knutet till kungen. Organisationer som Kungliga svenska vetenskapsakademien, Svenska patriotiska sällskapet (som det ursprungligen kallades) eller Kungliga svenska lantbruksakademien, hade givetvis alla varit svenska, men svenskheten verkar ha varit knutet till en bekräftad eller önskad kunglig koppling.

⁵⁰⁴ Edling, *För moderniseringens modernisering*, s. 75.

genom verkan af personligt anseende ibland Allmänheten åstadkomma en nyttig efterföljd till Landtbrukets förbättring.⁵⁰⁵

En blick på *Inrikes Tidningar* och *Post-Tidningar* från perioden bekräftar att begreppet patriotism ofta användes för att beskriva en persons personliga kvaliteter.⁵⁰⁶ Ett exempel är bonden Anders Larsson som under en gudstjänst tilldelats en silvermedalj av "Kongl. Directionen öfwer Allmänna Fattigwården" för att ha uppfostrat fyra barnhusbarn: "Denna patriotism länder Anders Larsson så mycket större heder."⁵⁰⁷ Samtidigt är det tydligt att patriotismen också kunde stå för en känsla eller en anda som påverkande människor. I en utrikesnotis återgavs en skildring av krigshändelserna i Rigatrakten där det fastslogs att i "Ryssland råder en patriotism som historien få gånger kunnat uppvisa; hwarje medborgare erbjuder sig att på något wis bidraga till fosterlandets tjenst."⁵⁰⁸ En liknande krigsnotis från Porto berättar att alla "underrättelser från Portugall [*sic*] instämma deruti, att en owäntad patriotism och en utomordentlig ifwer att mota [*sic*] fienden, upplifwar alla stånd och classer så wäl i Lissabon, som Oporto och hela landet".⁵⁰⁹ Napoleonkrigens betydelse för de politiska stämningarna i Europa kan knappast överdrivas. Krigshändelserna hade också en inverkan på hur patriotismen just under den här perioden verkar ha fått en mer politiskt-militär innebörd. De svenska tidningarna jag undersökt innehåller inte många exempel på ekonomiskt lagd patriotism. I stället är det patriotismen som en lojalistisk känsla som verkar vara dominerande.

Svenska Akademiens tidigare nämnda pristävling om att uppväcka och underhålla patriotism och nationlig anda härstammade från en donation. På grund av oklarheter i donationshandlingarna återupptogs den ursprungliga tanken bakom donationen och de önskade pristävlingarna. I den stunden beskrevs också patriotismen så som donatorn velat se det: "Det andra [tävlingsämnet] åter borde hafwa till föremål att väcka patriotism, bibehålla samhällsordning och laglydnad, att befrämja borgerliga och moraliska dygder, att förekomma och qwäfwä willomeningar, ledande till samhällsordningens uppläsande, till anarchi, oreda och folkyra."⁵¹⁰ Patriotismens bekanta koppling till det allmänna överskuggas här av en betoning av laglydnad och strävan efter samhällsbevarande. Patriotisk diskurs av den här typen torde ha passat in väl i det politiska klimatet efter kriget 1808–1809 och Sveriges nya ställning i den internationella politiken.

I Lantbruksakademiens retorik verkar inte nationen vara ett viktigt ord för inhemsk mobilisering på samma sätt som nationalandan. Nationen i sig är bara en beteckning på en

⁵⁰⁵ Edling, *För modern närings modernisering*, s. 79, § 4.

⁵⁰⁶ Avsnittet bygger på sökningar i Kungliga bibliotekets databas *Digitaliserade svenska dagstidningar*. Databasen innehåller ett urval av tidningar. För närvarande är bara de två nämnda tidningarna digitaliserade från det tidiga 1800-talet. Bilden blir ofullständig i och med att *Inrikes Tidningar* åtminstone indirekt representerade överheten och *Post-Tidningar* hade monopol på nyheter som översattes från utländska tidningar.

⁵⁰⁷ *Inrikes Tidningar* 21/2 1811.

⁵⁰⁸ *Post-Tidningar* 11/8 1812.

⁵⁰⁹ *Post-Tidningar* 26/4 1809.

⁵¹⁰ *Inrikes Tidningar* 10/2 1813.

nation bland andra. Det beskrivs till exempel i akademiens stadgar för inre förvaltning hur ”upplyste män utaf främmande Nationer” kan väljas till utländska ledamöter.⁵¹¹ Den egna nationen beskrivs däremot inte som en nation, utan då Sveriges tillstånd behandlas används det mer potenta ordet fädernesland. Det stipuleras till exempel att direktören (*Directeuren*) vid en stor sammankomst för allmänheten bör läsa upp en berättelse om vad som ”blifvit gjordt till Landthushållningens förkofran i Fäderneslandet”.⁵¹²

Målen för akademiens verksamhet liknar mycket Vetenskapsakademiens och Patriotiska sällskapets mål, även om de uttrycks i mer konkreta ordalag: ”Academiens bestämmelse är, att tända och sprida upplysning, för att befrämja undervisningen, uppmuntra idogheten, stadga erfarenheten, lätta utöfningen och afhjelpa hindren i alla delar af Landthushållningen i Fäderneslandet.” Trots likheten i organisationernas etos, förekommer olika uppfattningar om hur organisationen kommit till och hur den ska fungera. I Lantbruksakademiens fall var initiativet statsmaktens och organisationen var toppstyrd – inte minst för att kronprinsen skulle enligt stadgarna fungera som ständig preses.⁵¹³

Lantbruksakademiens fokus låg på hushållningsfrågor, men hushållning användes i en snävare betydelse än inom Patriotiska sällskapet. Hushållning som ord förekommer ofta i stadgarna och akademiens tidiga protokoll. En förändring i hur hushållning uppfattades syns i att termen ”landthushållning” används flitigt.⁵¹⁴

I en särskild paragraf i Lantbruksakademiens stadgar diskuteras relationen till Patriotiska sällskapet vars ”föremål är, förutom Slögder, Näringar och Handel, äfven Landthushållningen i allmänhet”. I och med att Lantbruksakademien och Patriotiska sällskapet delade ett intresse i landthushållningen trodde man på ”ett kraftigt biträde till hvarandras enskildta, och en förenad medverkan till bägges gemensamma föremål”.⁵¹⁵

Lantbruksakademiens grundande kopplades starkt ihop med monarkin, framför allt den nya kronprinsen Karl Johan.⁵¹⁶ Vid akademiens första sammankomst höll Karl Johan ett tal på franska som också publicerades i original och översättning i akademiens tidskrift samt i *Inrikes Tidningar*.⁵¹⁷ Talet är ett dokument som kanske tydligast visar iscensättningen av akademien och Karl Johan i sin tid. I talet förekommer samma teman som i ovan citerade kungörelse inför inrättandet av Lantbruksakademien. Speciellt betonas utvecklandet av de rikedomar som finns i landet och den svåra efterkrigstida situationen. Betydelsen av att låta

⁵¹¹ Edling, *För moderniseringens modernisering*, s. 81, § 19.

⁵¹² Edling, *För moderniseringens modernisering*, s. 82, § 29, se även s. 83, § 43.

⁵¹³ Se Edling, *För moderniseringens modernisering*, s. 76, § 1–2.

⁵¹⁴ För protokoll se t.ex. Protokoll för allmän sammankomst 31 maj 1813, § 3, A I a: 1 Protokoll 1813–1816, *KSLA*.

⁵¹⁵ För relationen till Patriotiska sällskapet se Edling, *För moderniseringens modernisering*, s. 77, § 13.

⁵¹⁶ Se närmare Stattin, *Hushållningssällskapen och agrarsamhällets förändring*; s. 21–55; Juhlin-Dannfelt, *Kungl. Lantbruksakademien 1813–1912*, s. 5–6; Edling, *För moderniseringens modernisering*, s. 43–53.

⁵¹⁷ *Inrikes Tidningar* 2/2 1813. Texten i *Inrikes Tidningar* är bifogat till protokollet från Lantbruksakademiens första möte. Protokoll för Kongl. Svenska Lantbruks Akademiens Installerings Act, den 28 januarii 1813, förrättad, på Konungens Höga Vagnar, af Academiens Präses: Hans Kongl. Höghet Kron-Prinsen, A I a: 1 Protokoll 1813–1816, *KSLA*. Talet ingår på svenska i något moderniserad form även i Edling, *För moderniseringens modernisering*, s. 89–90.

sig inspireras av ”de Nationer som bragt odlingen till den högsta grad” ger ett eko av Patriotiska sällskapets journal.⁵¹⁸ Talet innehåller även andra bekanta patriotisk-fosterländska uttryck. Kronprinsen ville ”från Vårt Fädernesland aflägsna de olyckor som förhärja jorden”, söka ”genom Landtbrukets förkofran öka Nationalfliten och folkmängden” och ”till ett gemensamt ändamål förena alla kunskaper, flit och fosterlandskärlek”.⁵¹⁹ Fosterlandskärlek (på franska *patriotisme*) hade kanske kallats kärlek till fäderneslandet på svenska några årtionden tidigare. I det svenska politiska språket hade en förskjutning från fäderneslandsretorik till fosterlandsretorik sakta men säkert kommit igång.

Kronprinsens användning av medborgarlig retorik och frihetsretorik är också intressant. Begreppet medborgare hade förekommit flitigt i språkbruket hos hushållningssällskapen, patriotiska sällskapet och Vetenskapsakademien, men frihet hade inte varit ett viktigt inslag i organisationernas formativa texter. Det är möjligt att frihet hörde hemma i monarkens, riksdagens och andra statliga aktörers språk, mer än hos organisationer för näringarnas främjande. I detta sammanhang var diskussionen om frihet kanske ämnad som en försäkring om att kronprinsen hade för avsikt att skydda medborgarnas friheter och lagarnas helgd.⁵²⁰ Kronprinsen ansåg att ”Åkerbrukets eröfringar äro gynsamme för friheten och Samhälls-ordningen [*favorable à l'esprit d'ordre et de liberté*]”. Förhållandet fungerade även andra vägen, det var bara i ”fria Stater” som nya försök i lanthushållningen kunde lyckas, ”emedan det är endast under Lagarnas välde man med trygghet kan anförtro sig åt framtiden”.⁵²¹

Den flitiga användningen av medborgarvokabulären är inte överraskande. Den understryker att medborgarlighet inte förlorade sin relevans trots att Lantbruksakademien var direkt underställd regeringen och var närmare kopplad till monarken än till exempel Patriotiska sällskapet. I kronprinsens tal är medborgarbegreppet starkt knutet till enskilda aktörers dygd och flit. En medborgare skulle arbeta för det allmänna: ”Nästan I alla länder finnas dylika stiftelser, påkallade af den allmänna nyttan; men det gifves tör hända icke i något Land, der Åkerbruket i så hög grad som i Vårt, öppnar ett vidsträckt fält för den rättsinnige Medborgaren.”⁵²² Medborgarna hade i princip olika kapacitet att uträtta saker för det allmänna, de beskrivs till och med som ”classer af medborgare”, men åhörarna till kronprinsens tal är en speciell grupp som kan hjälpa genom att framställa nya rön och genom att sprida kunskapen till hela nationen. Det goda som åhörarna uträttar och de framgångar som följer därav ”skola gifva Eder [åhörarna] ett rättvist anspråk på medborgarlighetens krona [*la couronne civique*]”.⁵²³

⁵¹⁸ *Inrikes Tidningar* 2/2 1813. För tanken om att försöka efterlikna och överträffa (emulering) andra länder se Reinert, *Translating Empire*; Shovlin, 'Emulation in Eighteenth-Century French Economic Thought'; Verga, 'European Civilization and the "emulation of the nations"'.

⁵¹⁹ *Inrikes Tidningar* 2/2 1813.

⁵²⁰ För exempel på hur frihetsretorik kopplades samman med lagarnas helgd se Wolff, 'Pro Patria et Libertate'.

⁵²¹ *Inrikes Tidningar* 2/2 1813.

⁵²² *Inrikes Tidningar* 2/2 1813.

⁵²³ *Inrikes Tidningar* 2/2 1813.

Både i Patriotiska sällskapets och Vetenskapsakademiens texter förekom en motsättning mellan egennytta och det patriotiska arbetet för det allmänna. Samma motsättning var påtaglig i stora delar av 1700-talets politiska språk om det allmänna bästa. Motsättningen blev ifrågasatt mot 1700-talets slut. Trots att individers sökande av egennytta speciellt teoretiskt sett kunde ses som en källa till tillväxt på allmänt plan, var motsättningen viktig som en moralisk markör.⁵²⁴ Även i kronprinsens tal är det anseendet som växer, det handlar inte om ekonomisk vinning. Medborgerlighetens krona är dock en överraskande konkret symbol för medborgerligt anseende.

Mot slutet av 1700-talet hade jordbruksreformer allt oftare motiverats med behovet för att främja handel, manufakturer och konsterna, alltså inte bara som en moralisk-politisk ståndpunkt som såg jordbruksfrämjandet som en strävan efter självförsörjning och ökad flit.⁵²⁵ I kronprinsens tal återkommer detta tema. För honom handlade Lantbruksakademiens grundande inte bara om att jordbruket hade varit försummat eller om ett behov av att minska beroendet av import. Jordbrukets utveckling var viktigare än så. I kronprinsens tal hindrades reformer av att "våra redlige Bönder, fästade ifrån barndomen vid de vanor de ärft af sina Fäder" inte tog nya metoder i bruk. Poängen var dock att reformerat jordbruk gagnade "Alla Classer i Samhället". Jordbruket var nämligen en grund för all ekonomisk verksamhet: "Köpmannen utbyter jordens alster mot de artiklar, han är tvungen at låta komma från främmande länder; emot dessa samme alster skaffar sig Fabriks-idkaren de rudimenterier han har af nöden; och Staten ser på en gång sine försvarare och sine tillgångar ökas".⁵²⁶ Ur den synvinkeln var jordbruket en sann modernisering.

⁵²⁴ För flera exempel och en sammanfattande analys se Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä*. För ekonomiskt tänkande och egennytta som drivkraft för allmän förkovran, speciellt hos Nordencrantz och Chydenius se Magnusson, *Äran, korruptionen och den borgerliga ordningen*, s. 51–96.

⁵²⁵ Stapelbroek & Marjanen, 'Political Economy, Patriotism and the Rise of Societies', s. 8.

⁵²⁶ *Inrikes Tidningar* 2/2 1813.

6. REGIONALT MISSNÖJE OCH RIKETS BÄSTA 1797–1809

Finska hushållningssällskapet formades i en växelverkan mellan den internationella modellen för ekonomiska sällskap i Europa och de lokala reaktionerna till ekonomiska, intellektuella och politiska utmaningarna i Åbo. I det svenska riket blev det finska sällskapet även en lokal modell och kom på så vis att vara en länk i utvecklingen från Patriotiska sällskapet till de svenska länshushållningssällskapen. Jag ska nu närmare gå in på det finska sällskapet, dess relation till tidigare sällskap och spänningarna mellan lokala intressen och rikets bästa och hurdana uttryck spänningen fick i *patria*-vokabulären.

”Ett nytt lärddt Sällskap (jag fruktar de redan förut äro för många!)”

I universitetsstaden Åbo fanns under 1700-talets andra hälft ett antal mer eller mindre hemliga, ofta kortlivade ordnar, mindre klubbar och kortvariga frimurarloger som erbjöd evenemang och utrymmen för intellektuellt umgänge. Jämfört med Stockholm eller Uppsala verkar utbudet i Åbo ändå ha varit rätt anspråkslöst.⁵²⁷ I motsats till Stockholm, Uppsala och Lund hade Åbo inte fått en vetenskaps societet eller en vetenskaplig akademi med formell struktur och utåtriktad verksamhet. Ett försök att etablera en lokal akademi hade gjorts på 1750-talet bland ledamöter i Vetenskapsakademien som befann sig i Åbo, men försöket ledde ingen vart. Den kritiska massan i Åbo var tydligen inte tillräckligt stor. Dessutom riktade sig den vetenskapliga verksamheten dels mot Stockholm och Uppsala, dels mot S:t Petersburg, vilket lämnade bara litet utrymme för umgänge, publikationer och experiment i Åbo. Visionen om en lärdd akademi på 1750-talet fick delvis ett svar i det berömda sällskapet Aurora (verksam åren 1770–1779) och senare i det mindre kända Finska hushållningssällskapet.⁵²⁸

Henrik Gabriel Porthans misstanke i november 1797 om att det redan fanns för många lärda sällskap, som citeras i rubriken, verkar överdriven om man granskar uttalandet bara utgående från Åbo. Porthan uttalade sig genast efter att han hört om hushållningssällskapets grundande i ett brev till vännen Mathias Calonius som befann sig i Stockholm.⁵²⁹ Om uttalandet tolkas mot bakgrunden av det svenska riket och i förhållande

⁵²⁷ Se Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 108–113, som räknar upp 17 diverse sammanslutningar i Åbo mellan 1756 och 1803. Listan kan omöjligen vara komplett. Se även Lamm, *Upplysningstidens romantik*, s. 1–115; Ahtokari, *Salat ja valat*, s. 85–95.

⁵²⁸ Kerkkonen, ’Suomen nykyisten tieteilisten seurojen edeltäijistä’, s. 359–367.

⁵²⁹ Porthan, *H. G. Porthans bref till M. Calonius* 2, s. 433.

till de närliggande akademiska centrumen var det möjligt att anse att behovet av lärt utbyte faktiskt var mättat kring 1797. Det är ändå svårt att se att de intellektuella i Åbo skulle ha varit nöjda med att enbart följa societeterna och akademierna på annan ort. I sig hade redan sällskapet Aurora varit ett uttryck för en spänning mellan Åbo, Stockholm och Uppsala.

Sällskapet Aurora var till sin grund ett hemligt sällskap som grundades med Utile Dulci-sällskapet som verkade i Stockholm som förebild. Bilden av sällskapet har styrts dels av dess roll som utgivare av tidningen *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo*, och dels av dess roll som forum för finska ärenden. Utgående från en finsk nationell tolkning har bägge rollerna setts som epokgörande i en teleologisk historieskrivning med inriktning på Finlands nationella mognad. Sällskapet Auroras roll som diskussionsklubb som lade grund för finsk nationell uppvakning cementerades av Eero Järnefelts numera förstörda med flitigt kopierade målning "Aurora-sällskapet" från 1915.⁵³⁰ Sällskapets tidning presenteras i standardverk som den första tidningen i Finland, även om den enligt sitt namn uttryckligen gavs ut i Åbo. Att den gavs ut i Finland var nog av stor betydelse för sällskapet, men denna aspekt har ytterligare förstärkts i och med etableringen av en finsk offentlighet på 1800-talet.

I nyare översiktsverk beskrivs sällskapet Aurora som det "hemliga vittert-humanistiskt-fosterländska sällskap[et]"⁵³¹ som var aktivt i Åbo, som utgivare för *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo*⁵³², som en orden inom vilken man kunde dryfta frågan "om Finlands framtid"⁵³³, eller som ett försök att "rädda från glömska skatterna från Finlands förflutna" och "arbeta för att utveckla dess [Finlands] ekonomi och framtida välbefinnande".⁵³⁴ Fastän tolkningen har blivit mindre nationalistiskt lagd, kvarstår Finlands sak och tidningen som centrala element i den historiska bilden av sällskapet.

Sällskapet var en orden med komplicerade ritualer, för ordensbruk ämnade medaljer och klädesplagg. Det tillämpade också en intern rangordning bland ledamöterna.⁵³⁵ Ändamålet var inte i första hand att programmatiskt rikta sig utåt, så som till exempel Vetenskapsakademien i Stockholm, men utgivningen av *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo* ledde snart till att sällskapet var närvarande i det offentliga och inte bara inom klubblokalens väggar. Aurora sade sig ha en hemlighet som den förvaltade och var på så vis ett hemligt sällskap, men dess existens var allmänt känd och dess verksamhetsformer torde inte heller ha varit helt och hållet hemliga. Av de över 70 ledamöter som finns upptagna i sällskapets matrikel hörde bara en liten del till sällskapets tredje klass som hade tillgång till

⁵³⁰ För en diskussion om målningen se Manninen, *Valistus ja kansallinen identiteetti*, s. 159–161.

⁵³¹ Fagerlund, Jern & Villstrand, *Finlands historia* 2, s. 396.

⁵³² "Aurora-seura alkoi Porthanin johdolla julkaista vuonna 1771 Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo". Karonen, *Pohjoinen suurvalta*, s. 348–349.

⁵³³ Meinander, *Finlands historia*, s. 82.

⁵³⁴ "rescuing from the night of oblivion the treasures of Finland's past, but it also stressed the importance of working to develop its economy and future prosperity". Kirby, *A Concise History of Finland*, s. 66.

⁵³⁵ Se Hjelt, 'Några bidrag till Aurora-förbundets historia', s. 146–177; Manninen, *Valistus ja kansallinen identiteetti*, s. 161–168.

de viktigaste dokumenten och hemligheten. Sällskapet var ett slutet sällskap i den meningen att mötena var slutna och att sällskapet inte offentligt rapporterade om sin verksamhet.⁵³⁶

Sällskapet *Utile Dulci* i Stockholm var sällskapet *Auroras* systersällskap. *Utile Dulci* var ett vittert sällskap med ambitioner inom litteratur och andra konster. Trots kopplingen mellan sällskapen, hade Aurora ett bredare intressefält. En bedömning av sällskapet *Auroras* tidning visar att betoningen låg mindre på dikter och mera på betraktelser kring historia, ekonomi, geografi och språk i Finland.⁵³⁷ Relationen till *Utile Dulci* och de skillnader som fanns mellan de två ordnarna kan lätt ses som uttryck för de olika behoven för lärt liv i Stockholm och Åbo på 1770-talet.

I Åbo fanns ett behov av att betona det finska som inte hade så stor synlighet i det offentliga livet i Stockholm eller Uppsala. När sällskapet *Aurora* fick sin ”allmänna Lag” transporterades den över Ålands hav till Åbo. Transporten är i sig symboliskt laddad.⁵³⁸ Transporten av sällskapets centrala text är också på ett konkret sätt kännetecknande för hur *Utile Dulcis* modell förändrades i en anpassning till Åbo. Lagen har ett mer stockholmskt perspektiv på det kommande sällskapet, medan sällskapets egen verksamhet, dess tidning och dess kungörelse till allmänheten motsvarar bättre en till det intellektuella klimatet i Åbo anpassad syn på sällskapets mål och medel.

I sällskapets ”allmänna Lag” och dess första andamålsparagraf beskrivs relationen till *Utile Dulci* och den särställning som Finland hade i verksamheten:

Detta Samhälle, som kallas Aurora, kommer att stå i nära förening med den Societet, som i Stockholm under namn af *Utile Dulci* är känd i allmänheten, och med hvilken ett Witterhets-Sällskap i Upsala är förbundet. Bägge de sistnämde utgifva de så kallade Witterhets-Nöjen: och detta Samhälles förnämsta ändamål vare, att gemensamt med Dem deltaga uti ett Svenska Nationen och Språket så hedrande arbete.⁵³⁹

Paragraf två definierar begreppet ”witterhet” genom att betona att det ”inskränke sig dock icke endast inom Skaldekonsten”. I den tredje paragrafen betonas dels finskan och Finlands särdrag, dels behovet av att ytterligare bredda verksamhetsfältet: ”Men ehuru Samhället egentligen vinnlägger sig om Svenska Witterheten, sträckte det sig dock äfven till flere vetenskaper, i synnerhet Finska Språket och detta Lands häfder och Historie, samt till de

⁵³⁶ Om sällskapet *Aurora* se Hjelt, ’Några bidrag till Aurora-förbundets historia’; Castrén, ’Sällskapet *Aurora*’; Castrén, ’Sällskapet *Aurora*. Ett tillägg’; Jörgensen, ’Ur ”Samhället *Auroras*” arkiv’. Manninen, *Valistus ja kansallinen identiteetti*, s. 178–206, spekulerar ingående kring sällskapet *Auroras* hemliga mål. För honom var *Auroras* hemlighet inte att förvalta Olof von Dahlins liv och verk, vilket var *Utile Dulcis* ändamål, utan snarare att främja Finlands bästa. I sin spekulation erbjuder Manninen också goda argument för att *Aurora* ägnade sig till att hylla Johan Arckenholtz liv och verk.

⁵³⁷ Om *Auroras* roll för vetenskapen i Åbo se Kerkkonen, ’Suomen nykyisten tieteellisten seurojen edeltäijistä’. Om finskheten i sällskapet se Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 105; Manninen, *Valistus ja kansallinen identiteetti*, s. 159–206.

⁵³⁸ Manninen, *Valistus ja kansallinen identiteetti*, använder transporten som tema i pärmen för sin bok.

⁵³⁹ Sällskapet *Auroras* allmänna Lag är i sin helhet tryckt i Hjelt, ’Några bidrag till Aurora-förbundets historia’, s. 146–158, citatet s. 146–147. Uppsalasällskapet är även känt som *Appolloni Sacra*.

frie konsterna, särdeles musiken.” I den fjärde paragrafen slås fast att sällskapet börjar ”med år 1771 att utgifva sina Tidningar”.⁵⁴⁰

I efterhand har just tidningen och intresset för det finska upphöjts till sällskapet Auroras främsta mål. I en förenklad teleologi ses sällskapet dels ha lagt grunden för en finsk tidningstradition och dels för konstruktionen av en finsk nation. Båda uppfattningarna behöver delvis modifieras. Behovet av en tidning i Åbo var en viktig orsak till att sällskapet Aurora grundades. Syftet med tidningen var att upphöja Åbo till samma utvecklingsnivå som andra intellektuella centrum i riket. Att tidningar senare fick en samhällsbärande funktion, kunde ingen veta med säkerhet under den här tiden. Den viktiga rollen att föra fram finska ärenden ska inte i första hand förstås ur ett nationalstatsperspektiv utan ur ett imperiellt eller riksperspektiv.

I sin första kungörelse till allmänheten i Åbo förklarade sällskapet Aurora vidare sin syn på tidningen och behovet av en tidning i Finland: ”Uti åtskillige af Rikets Städer, hafwa i synnerhet dessa sidstförflutne åren särskilde Weckoblad och Tidningar blifwit utgifne [...] Denna utväg rätteligen nyttjad, måste wara ganska kraftig och wärkande; och at den i Finland hittills brustit, har med skäl blifwit oss af wåre medborgare förebrådt.”⁵⁴¹

Finlands sak var hela rikets angelägenhet. Den finska patriotismen var svensk patriotism, men den inkluderade en tanke om speciella behov för Finland. Trots att Finland släpade efter i utvecklingen var det en del av riket och för hela rikets bästa behövde den finska delen uppmuntran. Enligt sällskapet Auroras ”allmänna Lag” bottnade sällskapets grundande i ”Kärleken för vårt Fädernesland och ömheten om vårt Finlands heder”.⁵⁴² I kungörelsen betonas den finska efterblivenheten:

Finland utgör en tredjedel af Swea Rike; det är föga bebodt emot sin widd och sitt utrymme; dess aflägsnare inwånare sakna många af de beqwänligheter, hwilka på Svenska sidan befordra kunskapernes lättare och skyndsammare utbredande; de erhålla alla slags underrättelser långt senare, och måste ofta helt och hållet sakna en del af de nödwändigaste.⁵⁴³

För sällskapet Aurora var Finland varken ”en organisk del av ett rike”,⁵⁴⁴ som det heter i dagens i och för sig sympatiska anti-nationalistiska diskurs, eller en ”gryning för Finlands storfurstendöme”.⁵⁴⁵ Snarare betraktade sällskapet Aurora Finland som en helhet och såg som sin uppgift hjälpa Finland att komma i kapp rikets centrum på det intellektuella och

⁵⁴⁰ Hjelt, 'Några bidrag till Aurora-förbundets historia', s. 147. Om Auroras musikaliska verksamhet se Sarjala, 'Det angenämaste och oskyldigaste tidsfördriv', s. 193–196.

⁵⁴¹ Hjelt, 'Några bidrag till Aurora-förbundets historia', s. 121.

⁵⁴² Hjelt, 'Några bidrag till Aurora-förbundets historia', s. 146.

⁵⁴³ Hjelt, 'Några bidrag till Aurora-förbundets historia', s. 120.

⁵⁴⁴ Engdahl, 'Det glömda året'. Engdahls poäng är att betona den historiska kopplingen mellan Sverige och Finland och kritisera tendensen att se båda länderna som predestinerade nationella enheter i 1700-talets värld. Här sympatiserar jag med Engdahls projekt, men vill betona att det svenska riket inte behöver ses som ”organiskt”, speciellt då naturmetaforerna är ett viktigt element i nationsbyggets retorik. För samma tema se Jansson, *Rikssprängningen som kom av sig*. För svenska riket se Eng, *Det svenska väldet*.

⁵⁴⁵ ”Suomen suuriruhtinaskunnan aamunkoitteena”. Manninen, *Valistus ja kansallinen identiteetti*, s. 206.

det ekonomiska planet. Riket ska inte förstås i termer av enhetlighet, organiskt⁵⁴⁶ eller odelat, men inte heller ska delarna ses som predestinerade för nationell mognad. I viss mån kan man också se det hela som en kamp mellan rikets olika centrum. I Aurora vände sig de lärda i Åbo mot Finland i stället för att nöja sig med att tillhöra rikets centrum på axeln Stockholm–Åbo. Att Åbo hade ett helt Finland att värna om kunde göra Åbo till ett viktigare centrum.

Sällskapet Aurora hade ett behov av att ta itu med lärda frågor på ett bredare plan än Utile Dulci inte minst för att det i Åbo inte fanns andra organisationer för ekonomiskt eller vetenskapligt främjande. I kungörelsen redogörs för vilken typs texter som kunde tänkas ingå i *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo*. Viljan att förbättra riktades inte enbart mot språk, historia och konsterna, utan mot flera olika teman återgivna i en lista med tolv punkter: skaldestycken, anmärkningar rörande språk och vitterhet till texter om geografisk och fysisk kännedom om landet, hushållningsfrågor, underrättelser om farsoters skötsel, biografiska skildringar av viktiga män, historiska och politiska skildringar, granskningar av lärda böcker, utbildningsfrågor, notiser om sällsynta händelser, redogörelser över domar och utslag vid landets domstolar, beskrivningar av sjukhus, notiser över dödsfall, befordringar etc. och till sist stadsnyheter ”i synnerhet från Åbo”.⁵⁴⁷ Sällskapets intressefält var med andra ord brett, inte strikt inriktat på nationell kultur.⁵⁴⁸

Efter att sällskapet Aurora upplöstes kring 1779, fortsatte tidningen att komma ut under olika namn. Sällskapet fick senare tre betydande efterföljare som så att säga ärvde olika delar av Auroras uppgifter: Musikaliska sällskapet i Åbo (grundat 1790), Finska hushållningssällskapet (grundat 1797) och Läsesällskapet i Åbo (grundat 1798). Musikaliska sällskapet hade enligt Jakob Tengström sitt ursprung i ett ”slutet sällskap musikälskare, som redan från flera år tillbaka vid lediga stunder roat sig med enskilda konserter, [och] har fattat det beslut att göra sina övningar mer allmänna”.⁵⁴⁹ Där Musikaliska sällskapet värnade om det lokala musiklivet och valde en mer öppen organisationsform, var det Finska hushållningssällskapet som tog sig an uppgiften att värna om hela Finland. Detta skedde med ekonomiska förtecken. Vitterhet hade fått en bred definition i sällskapet Aurora och ekonomi fick en bred definition inom hushållningssällskapet. Läsesällskapet hade en mer

⁵⁴⁶ Organismmetaforen är inte helt opassande för att beskriva ett imperium. Imperiets olika delar kan ses som olika organ i en organism. De har olika relation till imperiets centrum och har sina givna funktioner i imperiet. Jag vill dock hävda att imperiedelarna inte växte fram organiskt ur en kropp (såsom termen används i företagsekonomi), utan genom krig, förhandlingar och allianser. Imperiedelarnas funktioner var inte heller givna utan ständigt föränderliga och, viktigast av allt, var imperiedelarnas inte nödvändigtvis tilltänkta som permanent knutna till ”kroppen”. I diskussionen om Finlands roll i det svenska riket finns det säkert ett behov av att betona hur nära knutet Finland, speciellt Åboregionen, var till Stockholm, men den viktigaste insikten är kanske ändå att relationen till Stockholm ändrades grundligt redan före 1809 och likaså ändrades uppfattningarna om vad Finland var.

⁵⁴⁷ Hjelt, 'Några bidrag till Aurora-förbundets historia', s. 122–123.

⁵⁴⁸ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, vol. IV, s. 140, ser sällskapet Aurora och Finska hushållningssällskapet som besläktade. För honom är patriotismen en förenande länk. Han tar inte ställning till vilken typs patriotism det är fråga om.

⁵⁴⁹ Citerad från Andersson, *Musikaliska sällskapet*, s. 43. Se även Sarjala, 'Det angenämaste och oskyldigaste tidsfördriv', s. 197–198.

kontemplativ och inåtriktad funktion, men upprätthöll ett band till hushållningssällskapet genom aktivt samarbete.⁵⁵⁰

Finska hushållningssällskapet i Åbo

Som H. G. Porthans uttalande ovan visar betraktades Finska hushållningssällskapet som ett lärt sällskap. Det gällde också sällskapet Aurora som i vardagligt tal sällan kallades Aurora utan det lärda sällskapet i Åbo, eller dylikt.⁵⁵¹

Under tiden efter hushållningssällskapets grundande var namnbruket inte konsekvent. I sällskapets allra första dokument talas det om ”Finska Hushålls-Sällskapet” i stället för det senare etablerade ”Finska Hushållnings-Sällskapet”.⁵⁵² I sällskapets språkrör och den främsta tryckta informationskanalen på orten *Åbo Tidningar* anmärktes knappt två veckor efter att sällskapet grundats att ”Finska Landthushållnings Sällskapet” hade sammankommit för första gången.⁵⁵³ Av allt att döma blev Finska hushållningssällskapet genast efter grundandet känt som sällskapet som befattade sig med ekonomiska ärenden i Åbo. Namnen som användes varierade, men alla som kunde tänkas ta del i det intellektuella och politiska livet kände till organisationen.

Ännu viktigare än att sällskapet ägnade sig åt hushållningsfrågor var avsikten att gagna det allmänna. I sällskapets första kungörelse betonades att sällskapet skulle vara en ny kanal för det utbredda intresset att påverka och förbättra: ”Värdaste Landsmän! Medborgerligheten kallar Eder at nyttja detta tillfälle. Låtom oss med förenade krafter söka gagna det allmänna. Det gifves ingen olyckligare Medlem i Samhället, än den som aldrig gjort något för den allmänna goda saken.”⁵⁵⁴ Den medborgerlighet som genomsyrade sällskapets retorik balanserades delvis av sällskapets nära band till överheten, relationen till kungen och dess roll som informationsspridande ”myndighet”. Här fanns en spänning, men rollerna var ändå inte oförenliga.⁵⁵⁵

Iscensättningen av sällskapets instiftande var noga genomtänkt, liksom också idén att söka kungens stöd. Sällskapet grundades i samband med de festligheter som ägde rum på kungens födelsedag den 1 november 1797. Samtidigt firades Gustav IV Adolfs giftermål

⁵⁵⁰ Se Östholm, *Litteraturens uppodling*, s. 52–55, 63–66 och på flera ställen

⁵⁵¹ Se Manninen, *Valistus ja kansallinen identiteetti*, s. 202–203.

⁵⁵² Namnföväxlingen förekommer t.ex. i Kungens stadfästelsebrev och i brevet om sällskapets rätt att frambära ekonomiska ärenden inför kungen som sändes året därpå. Båda är publicerade i *Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets handlingar. Första tomen*, s. 1–3. Även Porthan använder sig av den här namnformen. Porthan, H. G. *Porthans bref till M. Calenius* 2, s. 433.

⁵⁵³ *Åbo Tidningar* 13/11 1797. Om *Åbo Tidningars* relation till ekonomiska frågor och Hushållningssällskapet se Ikonen, *Åbo Tidningar*, s. 25, 100–143, 348–352 och på flera ställen. Även böjningen av namnet och formateringen av namnet varierade. Se *Åbo Tidningar* 3/1 1798.

⁵⁵⁴ Jacob Gadolin, *Til Finska Allmänheten*, 1 November 1797, s. 3.

⁵⁵⁵ Se även kapitlet ”Staten, nationen, provinsen och sällskapet”.

med Fredrika av Baden.⁵⁵⁶ Kunglig gunst var eftersträfvansvärt för sällskapet. Kunglig status skulle bidra till att sällskapet lyckades med sitt uppdrag och det gav dessutom sällskapet ökad institutionell prestige. De flesta av de akademier och sällskap i Europa som var mest långlivade och välkända var kungliga. Dessutom var kopplandet av det nya sällskapet till den nya kungen ett sätt att understryka att sällskapet agerade inom de rådande korporativa strukturerna. Reformarbetet var i viss mån ståndsöverskridande, men inte på något sätt omvälvande. I Europa reagerade man i allmänhet på franska revolutionens politiska oroligheter och tidens internationella militära och ekonomiska spänningar genom att kontrollera medborgerliga initiativ. I det svenska riket innebar Gustav III:s revolution år 1772 och införandet av Förenings- och säkerhetsakten år 1789 tydliga vändpunkter i det politiska klimatet. I tryck, offentlig debatt och organisationer gällde det att förevisa tillräcklig försiktighet och lojalism.⁵⁵⁷

För Gustav IV Adolf och hans närstående medarbetare var det viktigt visa att kungen var handlingskraftig. Han hade vid nitton års ålder nyligen blivit myndig och regerade inte längre med förmyndare. Förväntningarna på den nye kungen var stora.⁵⁵⁸ Efter trontillträdet hade fadern Gustav III gjort ett antal organisationer kungliga eller omorganiserat gamla kungliga organisationer, däribland Patriotiska sällskapet. Nu när Gustav IV Adolf tagit över regeringen följde han samma exempel genom att gynna Finska hushållningssällskapet och snart göra det kungligt. Samma gällde Pro Patria orden som från och med 1798 upphöjdes till ett kungligt sällskap.⁵⁵⁹

I svenska riket hade Patriotiska sällskapet och Vetenskapsakademien fungerat som exempel för hur kungliga organisationer effektivt kunde agera för den allmänna saken. Att kungen dessutom delade sällskapets intressen var det ingen tvekan om:

emedan Finska hushållningens förbättring och upphjelpande Oss högt om hjertat ligger och bemalte Sällskap till ett så nyttigt och angeläget ändamål inrättadt är; vele Vi medelst detta Vår öppne Bref gifva Vårt Nådige samtycke till detta Sällskaps stiftning, försäkra det samma om Vårt Nådiga hägn och beskydd, samt tillåta det att bära namn af Kongl. Finska Hushålls-Sällskapet i Åbo.⁵⁶⁰

Den medborgerliga patos som kännetecknar sällskapets retorik saknas ändå i Gustav Adolfs stadfästelse. Där allmänheten i sällskapets kungörelse kallas av "medborgerligheten", är sällskapet i kungens version i första hand en organisation för ämbetsmän och godsägare: "flere Embetsmän och Egendoms innehafvare i Finland öfverenskommit om stiftning af ett Sällskap, hvars föremål skulle blifva att utsprida nyttiga

⁵⁵⁶ Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 89–95, redogör för festligheterna. Om äktenskapsfrågan se Carlsson, *Gustaf IV Adolf*, s. 55–71.

⁵⁵⁷ Om politisk debatt i Sverige se Ihalainen, "The Transformation of Political Debate".

⁵⁵⁸ Se speciellt Carlsson, *Gustaf IV Adolf*, s. 75–91.

⁵⁵⁹ Engelhart, *Kongl. Sällskapet Pro Patria*, s. 19. Om Gustav III:s intresse för nya organisationer se Tandefelt, *Konsten att härskas*, speciellt s. 99–100 och kapitlet "Patriotiska sällskapet".

⁵⁶⁰ *Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets handlingar. Första tomen*, s. 1–2.

kunskaper i alla delar af Finlands hushållning”.⁵⁶¹ Följande år fastslog kungen på initiativ av sällskapet att kommunikationen även skulle fungera uppåt. Sällskapet fick rätt att för kungen ”frambära allt hvad för Hushållningen och Näringarnes tillväxt i Finland kan vara hinderligt”.⁵⁶²

Ett annorlunda exempel på Finska hushållningssällskapets retorik finns i sällskapets publikationer på finska. De kungörelser ”Til Finska Allmänheten” som sällskapet lät cirkulera under sina två första år fanns även i en version på finska med rubriken ”Julistus Yhteiselle Kansalle Suomesa” (kungörelse till det gemensamma folket i Finland). Den kan inte kallas översättning, utan är snarare en kombination av sällskapets två kungörelser på svenska, även om texten påminner mer om den andra kungörelsen. Den finska versionen är tudelad. Den första delen är tänkt att läsas upp, medan den andra delen mera är en anvisning åt präster och andra ämbetsmän på lokalplan och en vädjan att de ska sprida kunskap om sällskapets strävanden.

Först presenteras det nya sällskapet: ”Kongl. Hushållnings-Sällskapet i finland har enligt bästa förmåga försökt företräda lantbrukets och övriga nyttiga Konsternas och näringarnas förkovran och tillväxt, om det gemensamma folket med lämpliga belöningar, uppmuntras till ökad vitalitet och idogt flit”.⁵⁶³ Om sällskapets namnskick var oklart på svenska var det finska namnet ännu mindre etablerat. ”Huonen pidon” var en direkt översättning av hushållning och skapades av allt att döma i brist på existerande finsk vokabulär. Uttrycket ersattes redan några år senare och man började i stället tala om ”Huonen hallituxen seura” (med varierande stavning). Det senare namnet levde kvar aningen längre. Det nuvarande namnet, ”Suomen talousseura”, etablerades som sällskapets finska namn på 1850-talet.⁵⁶⁴ Namnet är ett uttryck för hur den finska abstrakta ekonomivokabulären utvecklades.

Den finska kungörelsen fortsätter med att gå in på sällskapets belöningar. Hur sällskapet ska närma sig folket eller medborgarna vållar vissa problem. Sällskapet poängterar att om ”den flitiga arbetsmannen” tar itu med föreslagna reformer består den egentliga belöningen i ”arbetets framgång under tidens gång”. Sällskapet har dessutom ”dels genom andra landsmäns ärorika donationer” samlat ihop medel till att belöna ”lojala lantmäns idoghet”. Den tilltänkta publiken är alltså dels ”det gemensamma folket” (*yhteinen kansa*) och dels

⁵⁶¹ Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets handlingar. Första tomen, s. 1.

⁵⁶² Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets handlingar. Första tomen, s. 3.

⁵⁶³ ”Kuningallinen Huonen pidon Seura suomesa, on arwannut parhaimmat taitawans edustaa maan wiljellyxen ynnä muiden hyödyllisten Käsitöiden ja elatuskeinoin menestystä ja kaswandoa, jos yhteinen kansa sowelioilla palkoilla, kehoitetaisin enembään wireyteen ja toimellisembaan ahkeruteen.” Gadolin, *Julistus Yhteiselle Kansalle Suomesa*, s. [1]. I texten skrivs Finland med liten bokstav, vilket också följts i översättningen. Eftersom det är uppenbart att texten är en översättning från svenska, har jag dels använt ord som användes på svenska på 1700-talet. I och med att finskan som skriftspråk inte alltid hade etablerade former under den här tiden är det svårt att veta vad som avses med vissa ord som t.ex. ”arwannut”.

⁵⁶⁴ Ännu 1853 utannonserades Huonenhallitusseuran sanomia i Morgonbladet 19/12 1853. År 1856 fanns en notis om Suomen talousseuras möte i *Finlands Allmänna Tidning* / *Suomen Julkaisia Sanomia* 31/12 1856. Tidningen innehöll en svensk och en finsk avdelning.

”lantmän” (*maamiehet*). Vidare beskrivs hur det finns gott om lärrika exempel på ivrigt och flitigt brukande av jorden bland ”dels herrskapet samt flera av det gemensamma folket”.⁵⁶⁵

Användningen av ordet *maamies* (lantman) motsvarar inte användningen av ordet medborgare i den svenska texten. En lantman var någon som bodde i landet, men det betydde inte att han var en aktiv medborgare som uppeldad av patriotisk iver skulle förbättra Finlands ekonomiska förhållanden.⁵⁶⁶ Det egentliga föremålet för Finska hushållningssällskapets kungörelse var det mer passiva ”gemensamma folket” som förekommer i texten flera gånger. Som det ovan citerade stycket visar, bestod det gemensamma folket inte av samtliga lantmän. Herrskap och ståndsmän hörde till en annan grupp. Bland det gemensamma folket hoppades sällskapet finna lantbrukare som ”inte bara lever nyktert och sedligt, utan även i sitt hus det vill säga torp med utmärkt drift och omtanke arbeta”.⁵⁶⁷ Efter detta följer exempel på vad driftigt och omtänksamt leverne kan vara för lantbrukare, fruntimmer och stadsbor och hurdana pris som kan erhållas av Finska hushållningssällskapet.

Fäderneslandsretorik förekommer bara på ett ställe i den finska texten: ”Vi söker er egen vinst. Om ni älskar ert Fädernesland, om ni söker förkovran, om ni önskar era barns och era efterkommandes tacksamhet och välsignelse; så låt er uppmuntras, genom nykterhet, drift och nit att värna om lantbrukets och andra nyttiga näringars tillväxt.”⁵⁶⁸ Kärleken till fäderneslandet var förenlig både med eget intresse och med allmän utveckling. Avsnittet är en översättning av en liknande passage i den andra svenska kungörelsen till allmänheten.⁵⁶⁹

På finska fick sällskapets verksamhet en annan betoning. Ord som hänvisade till nationen eller medborgerlighet eller som inte kunde översättas som sådana omskrevs helt enkelt till att betona idoghet bland befolkningen som helhet. Det finskspråkiga politiska språket hölls utanför modern politisk diskurs. På svenska kunde hushållningssällskapet använda sig av medborgerlig retorik för att påminna var och en om deras plikter gentemot det allmänna. Detta skedde inom ramarna för ståndssamhället, men ändå genom att tilltala enskilda medborgare och uppmuntra dem till aktivt reformarbete. På finska lät det sig inte göras.⁵⁷⁰

⁵⁶⁵ ”kuin upera työmiies” ... ”osittain oma in kumpanein, osittain muiden maanmiesten kunniallisten andimitten kautta” ... ”uskollisten maamiesten toimellisuus ja wireys taittaan” ... ”seka herraswäki että moni yhteisestä kansasta”. Gadolin, *Julistus Yhteiselle Kansalle Suomesa*, s. [1].

⁵⁶⁶ Om medborgarbegreppet i Finland se Stenius, ’Kansalainen’, s. 312–317; Jussila, ’Från ryska undersåtar’. Se även Christensson, *Lyckoriket*, s. 105–169.

⁵⁶⁷ ”ei ainoastans raitisti ja siwiästi elää, mutta myös talosansa eli torpasansa erinomaisella wireydellä ja huolenpidolla työtä tekee”. Gadolin, *Julistus Yhteiselle Kansalle Suomesa*, s. [2].

⁵⁶⁸ ”Me etsimme teidän oma etuanne. Jos te rakastatte Isän maata, jos te halajatte menestystä, jos te toiwotte lastenne ja jälkentulewaistenne kiitollisuutta ja siunauxia; niin andakat teitänne kehoittaa, raitiudella, toimella ja kiiwaudella huolda pitämään maanwiljellyxen ja muiden hyödyllisten elatuskeinoin kaswannosta.” Gadolin, *Julistus Yhteiselle Kansalle Suomesa*, s. [7].

⁵⁶⁹ Gadolin, *Til Finska Allmänheten*, 2 April 1798, s. [7]–[8].

⁵⁷⁰ Se även Stenius, ’Kansalainen’, s. 312–316.

~ ~ ~ ~

Kärntruppen när det nya sällskapet grundades bestod av universitetsprofessorer och andra högt uppsatta ämbetsmän. Det konstituerande mötet hölls hos biskopen Jacob Gadolin. Som sekreterare för mötet fungerade lagmannen Olof Wibelius. I en kommitté som skulle granska föreslagna stadgar för sällskapet ingick förutom Gadolin och Wibelius även kammarrådet A. J. Winter, professor Jacob Tengström och professor Josef Pipping. Med hjälp av landshövding E. G. von Willebrand anhöll sällskapet som en av sina första åtgärder om kungens beskydd och rätten att bära namnet ”Kongl. Finska Hushålls-Sällskapet”. Förutom de nämnda herrarna var biskop Gadolins son professor Johan Gadolin varit central när sällskapet grundades. Johan Gadolin var enligt egen utsägo tillsammans med professor Pipping initiativtagare och ensam författare till sällskapets första stadgar.⁵⁷¹ Trots att Gadolins roll som initiativtagare på sistone ifrågasatts (till förmån för von Willebrand), är det skäl att anta att Gadolin just på grund av sina internationella kontakter, medlemskap i flera utländska akademier och i en brittisk frimurarloge och hans bekantskap med Richard Kirwan, aktiv i Dublinsällskapet, hade de bästa färdigheterna att planera ett ekonomiskt sällskap i Finland.⁵⁷² Han var inte ensam i sitt intresse för ekonomiskt främjande genom sällskap. Många lärda män i Åbo var medlemmar av Patriotiska sällskapet och var åtminstone i den mån bekanta med den här typens sällskap. Dessutom var de ekonomiska sällskapen på Irland, i Frankrike och i Schweiz också kända i Åbo.⁵⁷³ Även om Gadolin förmodligen låg bakom initiativet, var von Willebrands bidrag som landshövding säkert inte obetydligt. Framför allt hade landshövdingen kunnat hindra projektet om han hade velat det.

Bland grundarna till sällskapet saknades Henrik Gabriel Porthan. Att sällskapet Auroras bärande medlem och den drivande kraften bakom *Tidnignar Utgifne Af et Sällskap i Åbo* inte var med om att stifta sällskapet har dels förklarats med Porthans hälsa under hösten 1797, dels med personkemin mellan Johan Gadolin och den äldre Porthan.⁵⁷⁴ Trots att Porthan nog blev kallad till ledamot strax efter grundandet och hade en betydande roll i sällskapet ända fram till sin död år 1804, verkar han inte ha varit medveten om initiativet förrän efter grundandet.⁵⁷⁵ En potentiell orsak till Porthans sena inträde är helt enkelt

⁵⁷¹ Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 96–101. Gadolin, ’Sjelfbiografisk uppsats’, s. 27.

⁵⁷² Klinge, *Napoleonin varjo*, s. 319–320, anser att von Willebrand troligen låg bakom sällskapet. Jfr. Klinge, Knapas, Leikola & Strömberg, *Kungliga akademien i Åbo*, s. 247, som presenterar Gadolin som initiativtagare. För en diskussion se Marjanen, ’Between ”Public” and ”Private Economy”’, s. 326. Även Westerlund, ’Strävandena till länsrepresentation i autonomins Finland’, s. 211; Westerlund, *Hushållnings- och lantbrukssällskapen i Finland åren 1797–1909*, s. 36–41, lyfter fram von Willebrand. Om Gadolins medlemskap i akademier och societeter i utlandet se Gadolin & Bergroth, *Anmärkingar om Säkyliä quarnstens-brott*.

⁵⁷³ Se Lithander (& Kalm), *Oförgräpelig tanckar*, s. 6–7; *Lärda tidningar*, 1759 nr 60, s. 240 samt kapitlet ”En organisation för ekonomiska och agrara frågor i Sverige”.

⁵⁷⁴ Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 104–105; Marjanen, ’Between ”Public” and ”Private Economy”’, s. 327.

⁵⁷⁵ Porthan, *H. G. Porthans bref till M. Calonius* 2, s. 433, se även s. 458–459 där Porthan berättar om att han blivit invald, men fortfarande inte verkar vara så involverad i sällskapet. Se även Schybergson, ’Porthan såsom medlem af Finska Hushållningssällskapet’.

generationsskillnaden. Både Johan Gadolin och Josef Pipping var födda 1760, medan vännerna Henrik Gabriel Porthan och Matthias Calonius var födda år 1739 respektive 1738. Initiativet hörde till en yngre generation och trots att äldre lärda män snart involverades tog det sin tid att inkludera alla.

Porthans sena inträde i sällskapet är betydelsefullt eftersom det visar att det inte var samma krets lärda män i Åbo som styrde Finska hushållningssällskapet och sällskapet Aurora, även om vissa var ledamöter i båda organisationerna. I översiktsverk framställs sällskapen ofta rentav tillsammans eller som delar av samma upplysningsrörelse i Åbo.⁵⁷⁶ Om det fanns en upplysningsrörelse i Åbo, kunde den i varje fall inbegripa flera olika organisationer och aktörer med olika ideella och politiska motiv. Finska hushållningssällskapets grundande ska med andra ord ses som en separat händelse, även om sällskapet i många avseenden axlade arvet efter sällskapet Aurora.

Inom sällskapet var man ändå mån om att inte skapa fraktioner bland de upplysta i Åbo, vilket också Porthans senare inträde i sällskapet är ett tecken på. Akademien i Åbo hade olika grupperingar både intellektuellt och politiskt, men syftet med hushållningssällskapet var att föra fram en gemensam röst. Därför jämkade man eventuella olikheter. I sällskapets första protokoll nämns förutom "fäkunnighet" och fördom också "partiära" som en direkt orsak till att Finland försummats.⁵⁷⁷ Om det var det lösa partiväsendet kring riksdagen i Stockholm eller fraktioner i Åbo som avsågs, är svårt att fastställa, men också i protokolltexten som sällskapet gemensamt godkänt ansågs partiära vara något negativt. Sällskapets utgångspunkt var från första början att vara inkluderande, inte exkluderande.

Kungliga finska hushållningssällskapet var knappast ett delande element i Åbo. Det verkar inte ha väckt några negativa reaktioner utan lyckades leva upp till sin roll som ett organ för det allmänna. I Porthans brev till Mathias Calonius framgår ändå att sällskapet blev föremål för åtlöje i formen av ett rykte om ett sällskap som gjorde parodi på hushållningssällskapet:

någre skalkar härstädes, som utspridt et rykte, det de här i Staden inrättat et 'Finskt Misshushållnings-Sällskap', till hvars statuter och organisering de uppgifvit förslag: såsom at hvarje Ledamot väl skal vid inträdet erlægga sina 3 Rdr, men at ingalunda någon Cassa skall få inrättas, utan skall hvad som inflyter straxt förtäras; — hvarföre ock Sällskapet häldst bör församlas på någon källare el. annat tjenligt näringsställe.

⁵⁷⁶ Se t.ex. Fagerlund, Jern & Villstrand, *Finlands historia* 2, s. 374, 396; Klinge, *Finlands historia* 3, s. 25, 137; Kirby, *A Concise History of Finland*, s. 66–67; Meinander, *Finlands historia*, s. 81–83; Karonen, *Pohjoisen suurvalta*, s. 348–349. Tommila, *Suomen autonomian synty*, s. 10, nämner Finska hushållningssällskapet uttryckligen i samband med Porthan, inte andra ledamöter. Det verkar som om både Porthans och Hushållningssällskapets betydelse ligger här i deras intresse för det finska. Även Halila, *Suomalainen tiedeakatemia*, s. 12, nämner slentrianmässigt just Porthans roll som inspiratör för Finska hushållningssällskapet utan att nämna andra ledamöter.

⁵⁷⁷ Se Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet*, s. 94. Om partiväsendet se Olsson, *Hattar och mössor*, som ger exempel på olika benämningar på partierna och på hur de inte var särskilt stabila organisationer under frihetstiden. Metcalf, 'Hattar och mössor 1766–72', som visar att partiväsendet ofta (men inte enhälligt) betraktades som något negativt även under frihetstiden.

Löjet riktas också direkt mot hushållningssällskapet, eftersom ”ingen som är medlem i det Kongl. Hushållnings-Sällskapet, är eligible [i Misshushållningssällskapet], om han ej solenniter skiljer sig ifr. detta sednare”. Porthan som redan själv var medlem av hushållningssällskapet verkar ha uppskattat skämtet och bedömer det som ett ”ej okvickt infall”.⁵⁷⁸ Löjet var alltså knappast ett uttryck för ett utbrett missnöje med hushållningssällskapet, men eventuellt ansågs sällskapets koppling till överheten och dess högtidliga och stundom moraliserande retorik vara ett tacksamt objekt för hån.

Hushållningssällskapet var snabbt med att kalla så gott som alla betydande personer i Åbo till ledamöter. Därtill invaldes korresponderande ledamöter utanför Åbo, bland dem Anders Chydenius som redan åtnjöt högt anseende som ekonomisk författare. Sällskapet präglades av att alla personer av rang, inflytande eller kunskaper inom ekonomins område blev ledamöter. En stor del av ledamöterna hade egna gårdar och ett eget intresse av att utveckla jordbruket. Med moderna termer kunde sällskapet kallas ett elitsällskap, men trots sin exklusivitet, var Finska hushållningssällskapet till sin natur och i sin verksamhetsidé ständsoverskridande. Prästerskapet var välrepresenterat inom sällskapet, ett faktum som förstärker bilden av en allians mellan teologi och utilism under svenskt 1700-tal. Men sällskapet tog även upp ledamöter från borgarståndet och bondeståndet.⁵⁷⁹

Tanken att överskrida ståndsgänserna ingick också i sällskapets ”Stadgar” och i kungörelsen ”Til Finska Allmänheten”. I stadgarnas paragraf om ledamöter står att ”Sällskapet utgöres af uplysta och redliga Medborgare utaf alla Stånd”.⁵⁸⁰ Texten understryker att sällskapet är öppet för alla stånd, med det finns höga krav på upplyshet och redlighet som i praktiken var exkluderande. Jämlikhet inom sällskapet hörde också till de programmatiska ståndpunkterna: rang utanför sällskapet skulle inte synas inom sällskapet. Sittordningen under mötena skulle till exempel endast grunda sig på meriter inom sällskapet. Frågan om sittordning och rang var dock inte oproblematiserad och diskuterades då och då på sällskapets möten.⁵⁸¹ Jämlikheten betydde ändå inte att alla kunde bidra på samma sätt. Ledamöterna (och medborgare över lag) hade olika kapacitet att bidra till det allmänna bästa: ”Den ene medvärkar till den allmänna sällheten med sina kunskaper, den andre med sin nit och drift och åter en annan med sin förmögenhet”, lydde det i sällskapets inbjudan till allmänheten.⁵⁸²

⁵⁷⁸ Porthan, H. G. *Porthans bref till M. Calonius* 2, s. 471. Även Klinge, Knapas, Leikola & Strömberg, *Kungliga akademien i Åbo*, s. 247, noterar ryktet om Misshushållningssällskapet.

⁵⁷⁹ Om sällskapets ledamöter i allmänhet se *Kongl. Finska Hushållningssällskapet, den 1 november 1799*; Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet*, s. 109–111. Om prästerskap och utilism se Bergström, *Lantprästen*; Klinge, *Lisalmen rubtinaskunta*, speciellt s. 74–75. Bönders medlemskap i dylika sällskap var inte självklart. I Danmark var t.ex. Det Randlevske Distriktsselskab for Gavnlig Virksomhet (grundat 1811) det första sällskapet i hela riket som aktivt försökte få bönder som medlemmar. Engelhardt, 'Patriotism and Royal Imperial Reforms', s. 229.

⁵⁸⁰ *Kongl. Finska Hushållningssällskapets stadgar, antagna den 1 November 1799*, § 1.

⁵⁸¹ Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet*, s. 181–182.

⁵⁸² *Åbo Tidningar* 3/1 1798. Så gott som samma formulering finns i Gadolin, *Til Finska Allmänheten*, 1 November 1797, s. [1].

Antalet ledamöter i Finska hushållningssällskapet höll sig på en rätt stabil nivå under de första åren. I den första förteckningen ingår 384 namn. De kommande åren steg antalet så att det fanns 507 ledamöter 1803, varefter antalet sjönk långsamt till 447 år 1809. Krigsåren 1808–1809 hade en tydlig negativ effekt på medlemsantalet.⁵⁸³

Förutom att sällskapets verksamhet och krav på upplysthet exkluderade den största delen av befolkningen, uppbar sällskapet också en medlemskapsavgift som definitivt var exkluderande. Också det att mötena hölls tidigt på eftermiddagen innebar att närmast personer i ämbetsmannaställning kunde delta i mötena.⁵⁸⁴ Dessutom var språket en exkluderande faktor. Sällskapet fungerade på svenska, även om man lät trycka texter på finska och hyste ett intresse för det finska. Konkret syns det i att sällskapets texter på finska alltid hade en dubbel publik: å ena sidan gällde det att nå dem som inte kunde ta del av den svenska informationen och å andra sidan bestod publiken av ståndspersoner med intresse för att utveckla det finska skriftspråket. Frågan om att bättre kommunicera kunskap till finsk allmoge var central för sällskapets uppdrag. Det var en känslig fråga vad som var lämpligt att ta upp på finska och vilka ärenden enbart kunde behandlas på svenska (eller rentav på franska). Att språken hade olika status syns till exempel i hushållningssällskapets tidiga kungörelser till allmänheten. Den första kungörelsen på svenska innehöll en medlemsförteckning, information om sällskapets arbetssätt och en inbjudan att bidra till sällskapets verksamhet. Den andra kungörelsen var en vädjan om att sprida information om sällskapets priser till allmogen. Denna information trycktes också på finska.⁵⁸⁵ En medlemsförteckning eller en beskrivning av sällskapets interna arbete på finska var helt enkelt otänkbar.

När sällskapet rekryterade ledamöter var män ur allmogen mindre intressanta. Inval av ledande män i storfurstendömet eller höga ämbetsmän i riket var ett sätt att öka sällskapets inflytande. I vissa fall var medlemskapet rätt och slätt enbart en markör för stöd utan andra konkreta bidrag. Till exempel statssekreterare Mathias Rosenblad torde inte ha bidragit till hushållningssällskapets verksamhet, särskilt inte efter 1809, men han var ändå inskriven i sällskapet ända till sin död år 1849. Ibland handlade invalet av medlemmar om konkret materiell nytta. Den första kvinnliga ledamoten i sällskapet Anna Orlov invaldes 1813. Orsaken var främst att man ville ha bättre kontakt till medlemmar av den ryska adeln som visade intresse för sällskapet och bidrog finansiellt till verksamheten.⁵⁸⁶

I öppenheten för ledamöter från alla stånd skilde sig Finska hushållningssällskapet delvis från Patriotiska sällskapet och sällskapet Aurora, men anknöt till en tradition av medborgerlig organisation i Europa. En programmatisk strävan att överskrida

⁵⁸³ Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet*, s. 164–165. Förteckningarna kan inte antas ha varit alltid up to date.

⁵⁸⁴ Marjanen, 'Between "Public" and "Private Economy"', s. 323–324; Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 140.

⁵⁸⁵ Gadolin, *Julistus Yhteiselle Kansalle Suomesa*; Gadolin, *Til Finska Allmänheten*, 2 April 1798.

⁵⁸⁶ Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet*, s. 166–168, 305.

ståndsgränser var bekant från flera ekonomiska sällskap i Europa.⁵⁸⁷ Även om ekonomiska sällskap, inklusive Finska hushållningssällskapet, ofta begränsade sig till en lärd krets, var det principiella försöket att nå bredare befolkningslager något som skilde de ekonomiska sällskapen från de strikt akademiska organisationerna.⁵⁸⁸

Finska hushållningssällskapet skilde sig också organisatoriskt från sällskapet Aurora. Aurora betonade ritualer, hade tre olika graders medlemskap, hade regler om verksamhetens estetiska sida och höll de interna möten hemliga. Hushållningssällskapet hade valda funktionärsposter för ordförande, sekreterare, andre sekreterare och skattmästare och strävade efter att öppet redogöra för sin verksamhet i bland annat *Åbo Tidningar*, men också i egna årliga publikationer. Hushållningssällskapet gick dessutom genast in för att ha särskilda utskott som förberedde ärenden innan de egentliga mötena.⁵⁸⁹ Även om sällskapet också ordnade fria samkväm var sällskapet som organisation ändå mera inriktat på att handlägga ärenden effektivt än att föreskriva om samkvämens rituella former. Det betyder inte att verkställandet av sällskapet beslut alltid skulle ha fortlöpt enligt planerna. Det var inte ovanligt att sällskapets beslut stannade på pappret. År 1807 bildades till och med ett verkställighetsutskott som skulle råda bot på problemet.⁵⁹⁰ Stadgarnas explicita krav på att ”ingen, så länge öfverläggningarne påstå, ingå uti samtal om främmande ämnen” tyder på att utskottens möten ibland spårade ut i friare diskussion, vilket äventyrade mötenas egentliga mål.⁵⁹¹

I fråga om hemlighet versus öppenhet skilde sig hushållningssällskapet sig från frimurarna. En jämförelse av Finska hushållningssällskapets medlemsmatrikel från år 1800 och den förteckning över svenska 1700-talsfrimurare som Jonas Andersson och Andreas Önnersfors framställt visar att knappt 15 procent av ledamöterna i Finska hushållningssällskapet var medlem i någon frimurarloge.⁵⁹² Många av frimurarna i Finland hade initierats till frimurarna antingen i Stockholm eller utomlands. Flera hade militärbakgrund och hörde till logerna på Sveaborg och i Helsingfors. I Åbo var situationen speciell eftersom det inte fanns en enda loge i staden på 1790-talet. Många av ledamöterna i Finska hushållningssällskapet som också var frimurare hade vistats längre tider i Stockholm där möjligheterna att besöka frimurarloger var större.⁵⁹³ Det är dessutom svårt att uppskatta

⁵⁸⁷ Se Stapelbroek & Marjanen, 'Political Economy, Patriotism and the Rise of Societies' och mer allmänt kapitlet i Stapelbroek & Marjanen (eds.), *The Rise of Economic Societies*; van Dülmen, *The Society of the Enlightenment*, s. 52–69.

⁵⁸⁸ Jfr. McClellan III, 'Learned Societies', som inte ser stor skillnad på den här punkten. McClellan III, *Science Reorganized* och McClellan III, 'Scientific Institutions', ger dock bevis på tydliga skillnader.

⁵⁸⁹ Se Hjelt, 'Några bidrag till Aurora-förbundets historia', s. 146–158; *Kongl. Finska Hushållningssällskapets stadgar*, s. 6, § 12; Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 93–100 och på flera ställen.

⁵⁹⁰ Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 184–185.

⁵⁹¹ *Kongl. Finska Hushållningssällskapets stadgar*, s. 21, § 8. Paragrafen berör utskottens arbete.

⁵⁹² Siffran bygger på en jämförelse av ledamöterna från A till E i förteckningarna. På grund av variationer i namnskick etc. är det att fastställa alla ledamöter med säkerhet. Andersson & Andreas Önnersfors, 'Förteckning över svenska 1700-talsfrimurare'; *Kongl. Finska Hushållningssällskapet, den 1 november 1800*. Förteckningen från 1799 ger liknande resultat, men är besvärligare att använda på grund av att den inte är alfabetiskt ordnad. *Kongl. Finska Hushållningssällskapet, den 1 november 1799*.

⁵⁹³ Ahtokari, *Salat ja valat*, s. 75–85.

hur många av hushållningssällskapets ledamöter som var medlemmar i frimurarloger utanför Sverige. Johan Gadolin var till exempel medlem av en engelsk loge, men finns inte med i förteckningen över svenska frimurare.⁵⁹⁴ En jämförelse av medlemmarna i Patriotiska sällskapet eller Örebros läns hushållningssällskap med förteckningen över frimurare skulle troligen ge ett högre antal personer med dubbelt medlemskap.

Den programmatiska öppenheten hade i Finska hushållningssällskapet delvis att göra med de nära banden till överheten. Kungliga finska hushållningssällskapet var noga med att informera om sin verksamhet och i mån av möjlighet upplysa allmänheten om ny rön, men de gjorde det på ett toppstyrt sätt. Under sina första verksamhetsår närmade sig sällskapet allmänheten genom *Abo Tidningar*, men också genom sina egna publikationer. Från och med 1800 utgavs *Utdrag af Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets Dagbok* i fyra volymer. Samma år som man slutade ge ut dagboken, började sällskapet ge ut sina *Handlingar*, en serie som blev sporadisk men långvarig. *Handlingarna* innehöll i allmänhet också mer ingående uppsatser. År 1807 inleddes serien *Underrättelser från Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapet* som innehöll kortare informativa uppsatser. Sällskapets interna angelägenheter rapporterades i serien *Till Allmänheten. Redogörelse för Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets göromål* (med små variationer i namnet). De första kungörelserna publiceras i denna serie, men efterhand blev serien allt mer just en redogörelse för sällskapets aktiviteter. Dessutom trycktes medlemsförteckningar, stadgarna och sporadiska publikationer utanför serierna.⁵⁹⁵ De olika publikationernas verkliga inflytande kan diskuteras, men de hörde till sällskapets viktigaste verksamhetsform. När sällskapet fick nya bidrag eller producerade ny kunskap skulle dessa få spridning genom publicering.

~ ~ ~ ~

Hushållningssällskapet var ämnat att få till stånd konkreta förändringar. Det hade ett uppdrag som det skulle sköta på ett liknande sätt som en statlig organisation som Kommerskollegium och Manufakturkontoret, men fokuserade uttryckligen på Finland. Det fanns inte separata statliga organisationer i Finland, förutom kanske ”Kongl. Finska Strömrrensning-Direktionen” som grundades 1799. Finland hörde till den centraliserade statsbyråkratins sfär. Strömrrensningdirektionen har många likheter med hushållningssällskapet, men sällskapets organisationsform och vilja att vara en kollektiv röst genom sina stadgar, möten och publikationer skilde sig från Strömrrensningdirektionens strikt administrativa uppdrag. Trots att Strömrrensningdirektionens ledamöter inte fick lön för sitt arbete, handlade det inte om ett slags frivilligarbete.⁵⁹⁶ Snarare var strömrrensningarna var en förlängning av ledamöternas ämbetsmannauppgift.

⁵⁹⁴ Gadolin, ’Sjelfbiografisk uppsats’, s. 30.

⁵⁹⁵ Se Holmberg, ’Finska Hushållningssällskapets skrifter’.

⁵⁹⁶ Savolainen, *Keskusvirastolinnakeista virastoarmeijaksi*, s. 17. Om strömrrensningar i Sverige under 1700-talet se Kuisma, ’Viapori, vesitiet ja metsävarat’, s. 145–153.

Många av de involverade i Strömrensningsdirektionen var aktiva inom hushållningssällskapet. I en kunglig skrivelse var det Olof Wibelius, H. G. Porthan, A. J. Winter och E. G. von Willebrand som skulle bereda ”befordran af ström-rensningarne i Finland”.⁵⁹⁷ Strömrensningsfrågor gav också upphov till ett patriotiskt språkbruk:

Strömrensningen i Finland har länge varit hela landets önskan. Få lära finnas, som icke känna en medborgerlig glädje, at se denna önskan genom en huld Konungs wisa omsorg snart förwandlad till en verklighet. Det torde likwäl hända, at detta allmänt nyttiga företag skal sårå några få personers egna fördel; men då samhällets ordning nödwändigt fordrar af des särskilda medlemmar en upoffring för det hela: så förmodar man, at et uplyst och patriotiskt tankesätt skall qwäfwä all klagan öfwer ensklida förluster.⁵⁹⁸

Strömrensningsdirektionen var inte, trots sitt allmännyttiga uppdrag, en aktör som talade med en röst. Direktionen fick till exempel inte ett etablerat namn i samtida språkbruk, vilket kan ha att göra med att de producerade väldigt lite utåtriktad information.⁵⁹⁹ Inte heller var den ett forum för att skapa ny kunskap eller en organisation för upplysning av befolkningen.

För hushållningssällskapet var det att man agerade kollektivt en central del av självförståelsen. I det första protokollet skrevs uttryckligen att

Uti en sådan Tidepunkt och då Riket styres af en konung, som gör sig all möda att genom en klok hushållning bereda Rikets Själfständighet och undersåtarnas sanna välfärd, hafva några finska män, af dessa gynnande anledningar föranledde trädte tillsammans uti en förening att under namn af Finska Hushålls Sällskapet understödja och rigta den i nationen vaknade hushållningsandan till det menige bästas vidare befordran.⁶⁰⁰

Framhävandet av att det var enskilda män som sammanträdde påminner om Vetenskapsakademiens grundregler och Patriotiska sällskapets stadgar. Frivilligheten, motivet att främja det allmänna och att man redovisade offentligt för verksamheten var en garanti för att sammanslutningen var pålitlig.⁶⁰¹

Sällskapets första kungörelse till allmänheten redogjorde för verksamhetsformerna och funktionärerna.⁶⁰² Även om det inte var ute efter att maximera sitt medlemsantal – det fanns ingen ambition att rekrytera alla – stod sällskapet ändå för en viss öppenhet i sin

⁵⁹⁷ *Åbo Tidningar* 29/7 1799.

⁵⁹⁸ *Åbo Tidningar*, 17/5 1800.

⁵⁹⁹ I litteraturen kallas Strömrensningsdirektionen även ”finska strömrensningskommittén” samt ”Finska Strömrensningsverket”. Se t.ex. Erik Birck, ”W Mauritz Klingspor”; Franzén, *Minnesteckningar*, vol III, s. 407–408. Strömrensningsdirektionen fick på finska heta ”Koskenperkaus-Direktioni”. *Turun Wiikko-Sanomat* 30/9 1820.

⁶⁰⁰ Protokollet återges i Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 94–96, citatet s. 95–96.

⁶⁰¹ Om offentliga redogörelser och sällskapet se Marjanen, Carl Christian Böcker, s. 59–60. Frågan diskuterades ingående i slutet av 1820-talet då sällskapets räkenskaper inte var fullständigt uppgjorda. Se Protokoll 1/11 1827, § 7, s. 84b–85, A I 22, *FHSA; Till Allmänheten Redogörelse för Kejsarliga Finska Hushållnings-Sällskapets Göromål, ifrån den 1 November 1830, till samma tid år 1831*, s. 21–22.

⁶⁰² Gadolin, *Til Finska Allmänheten*, 1 November 1797, s. [1].

verksamhet.⁶⁰³ Även stadgarna trycktes för att informera allmänheten om villkoren för hur sällskapets kollektiva röst kom till: ”Och som til vinnande af denna afsikt [Sällskapets ändamål] och underhållande af jämn värksamhet inom Sällskapet, nödigt är at det i sin sammansättning och sina göromål iakttager en viss ordning; så har Sällskapet sig til efterlefnad fastställt följande Stadgar.”⁶⁰⁴ I Åbo var det troligtvis ovanligt att olika organisationers stadgar cirkulerade i tryck, till exempel Sällskapet Auroras ”allmänna Lag” var ett internt dokument som inte trycktes. I Auroras fall var den allmänna lagen givetvis ett viktigt dokument. Att sätta regler för verksamheten var en viktig del av ordenslivet, kanske också en central bidragande orsak till att ordenslivet hade sin charm. Lagen skulle dock inte cirkulera öppet. Den var inte ens tillgänglig för alla ledamöter.⁶⁰⁵ I Finska hushållningssällskapets fall var det däremot viktigt att stadgarna cirkulerade och att de var om inte bestående åtminstone inte lätta att ändra på. De hade en konstitutionell karaktär. När Porthan fick höra att sällskapets hade grundats var han mån om att först få tag på stadgarna för att sedan kunna rapportera mera om sällskapet till vännen Calenius i Stockholm.⁶⁰⁶

Att hantera den kollektiva rösten var inte enkelt. Trots ett gemensamt mål, att upphjälpa ekonomin i Finland, var ledamöterna inte alltid överens om medlen. Dessutom vållade Kungliga finska hushållningssällskapets roll som ett slags representant för överheten och som vetenskaplig auktoritet problem. Skulle det som sällskapet tryckte anses vara vetenskaplig sanning? Bland sällskapets första prisfrågor fanns en fråga som stod i centrum för den nya organisationens uppdrag: ”Hvilka äro de hinder, som fjettra Finska Landtmannens Idoghet? Och hvilka Medel äro de kraftigaste och lämpeligaste att väcka honom till drift och omtanka i sin hushållning?” Av de svar som skickades in till sällskapet belönades ett med ”Stora Priset” och inkluderades i sällskapets *Handlingar*. Skriften har senare visats sig vara författad av Petter Johan Bladh, men trycktes anonym eftersom författaren inte tog emot priset och inte heller avslöjade sitt namn. Bladh hade tjänstgjort i Ostindiska kompaniet och nått ställningen som förste superkargör, men hade sedan 1780-talet bosatt sig i Benvik i Närpes där han drev sin gård och sina affärer.⁶⁰⁷ I början av texten införde sällskapet en not där det fastställer att den anonyma författarens ”Skrift förtjenar uppmärksamhet, och skall ofelbart läsas med nöje af hvarje tänkande Medborgare”, men sällskapet ville ändå påpeka ”att *det icke vill hafva alla de tankar, som i denna Afhandling framställas, ansedda såsom sina egna*”.⁶⁰⁸ I och med att det är en omfattande skrift på nästan 160 tryckta sidor är det svårt att tänka sig att sällskapet kunde vara överens om allt som

⁶⁰³ Se Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 97–143, som skiljer på hemliga sällskap, subscriptionsbaserad offentlighet och offentlighet styrd av överheten.

⁶⁰⁴ *Kongl. Finska Hushållningssällskapets stadgar*, s. 3.

⁶⁰⁵ Se Hjelt, ’Några bidrag till Aurora-förbundets historia’.

⁶⁰⁶ Porthan, *H. G. Porthans bref till M. Calenius* 2, s. 433.

⁶⁰⁷ Haggrén, ’Bladh, Petter Johan’; Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. III, s. 21.

⁶⁰⁸ *Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets handlingar. Första tomen*, s. 27. Kursiv i originalet.

stod i den. Frågan var ändå inte lätt för sällskapet som införde ytterligare en reflektion om kunskapsproduktion och allmänhetens ansvar:

för att utröna sanningen och vinna ljus, särdeles i invecklade och mindre utredda ämnen, måste olika meningar jemföras och pröfvas. Den Allmänhet, som läser och dömer dem, får derigenom tillfälle att se sakerna ur flera olika synpunkter [...]. Fria men anständiga undersökningar i denna del böra särdeles icke allenast tillåtas utan äfven uppmuntras: och det är icke förr än man *pröfvat all ting*, och lärt inse *hvad godt är*, som man med öfvertygelse kan behålla det goda och *förbättra* det ofullkomliga.⁶⁰⁹

I vilka fall det var fråga om olika synpunkter som skulle komma fram eller feltolkningar som inte fick komma fram var helt enkelt inte lätt att bedöma.

I samma band av sällskapets Handlingar ingick även Anders Chydenius (som för övrigt också hade skickat in en text om hindren som fjättrade lantmannens idoghet, men inte belönats) skrift om koppypning i Österbotten. Texten hade väckt gillande hos sällskapets beredningsutskott i början av år 1800, men efter att medicinprofessorn Gabriel Haartman lade fram kritiska synpunkter krävdes en omarbetning. Sällskapet ville gärna förena Chydenius tankar med Haartmans, vilket också föreslogs, men efter en korrespondens mellan sällskapet och Chydenius förblev meningsskiljaktigheterna olösta. Chydenius valde till slut att dra tillbaka sin skrift. När Chydenius dog i februari 1803, ändrades situationen och sällskapet valde att införa skriften postumt i ursprunglig form som en hyllning till den redan då hyllade ekonomiska författaren. Att sällskapet inte helt och hållet kunde stå för innehållet gjordes åter klart i en anmärkning:

Denna afhandling må då tjena att bevara minnet af Koppypningens öden i Österbotten, och af den medborgerliga anda, som der, mera än i någon annan del af Sverige, beredde den samma ingång och förtroende hos menigheten. Hvad sjelfva förfarings- och behandlingssättet angår, så är ändamålet med dess beskrifning icke att föreskrifva något rättesnöre till efterföljd, utan att visa huru dermed i Österbotten tillgått.⁶¹⁰

När det inte längre var möjligt att påverka Chydenius skrift ville sällskapet hellre publicera den i deras tycke bristfälliga versionen med ett visst förbehåll än låta texten bli liggande. Exceptionell medborgerlig anda kunde alltså vinna över eventuella vetenskapliga brister.

Finska hushållningssällskapets vilja att nå ett bredare lager av befolkningen och att göra det även utanför Åbo var uttalad från första början. Också på den här punkten följde man en hierarkisk struktur. Landsortens befolkning skulle nås genom ett nätverk av korrespondenter som var ämbetsmän eller andra speciellt meriterade nyckelpersoner. I ett andra upprop till allmänheten från april 1798 ville sällskapet uppmuntra korrespondenterna och en bredare krets lärda att delta i sällskapets reform- och upplysningsprojekt. Texten är

⁶⁰⁹ Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets handlingar. Första tomen, s. 27–29. Kursiv i originalet.

⁶¹⁰ Citerad från Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 70. Original i Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets handlingar. Första tomen, s. 284. Chydenius tankar om Haartmans kritik ingår i Schauman, *Biografiska undersökningar*, s. 609–616.

denna gång i frakturstil vilket tyder på att man ville nå en bredare läsekrets och det riktade sig till "Wördige Prästerskapet och wederbörande Krono-Embetsmän". Troligtvis distribuerades uppropet som ett brev till landsorterna. Texten innehåller information om belöningar som det numera kungliga sällskapet ämnade dela ut för olika insatser, till exempel för förbättring av jordbruket genom täckdikning, plantering av fruktträd, utveckling av handarbete genom att tillverka möbler av "inländske" träslag. För kvinnor som utmärkte sig genom spinning av ull och bomull fanns också särskilda pris. De konkreta frågor som togs upp tyder på att målgruppen för belöningarna var allmogebefolkningen, men texten i sig riktades till den bildade allmänheten som skulle agera som representanter för sällskapet på lokalplan. Det handlade således om ett slags tvåstegskommunikation. Ansvar för att förbättringsarbetet skulle komma igång låg alltså hos dem, eftersom de förväntades att "med ömhet och nit för det allmänna bästa, gå Sällskapets afsigter til mötes, wid Socknestämmor och andra tilfällen då Allmogen sammankommer göra värdet af dessa afsigter wäl kända, upplysa och upmuntra menigheten til hushållsaktiga företag, [...]" för att "uplifwa national-industrien". Verksamheten var också i deras eget intresse:

Det är eder egen fördel, som Sällskapet söker befordra. Kärleken till Fosterlandet, hoppet om en framtida wälmåga, edra efterkommandes tacksamhet och wälsignelser; alt kallar Eder, at med alfwara wara betänkte på uphjelpandet af edert jordbruk, samt tilwäxten af nyttiga slögder och näringar. Detta ändamål winnes säkrast genom nykter lefnad, omtanka och arbetsamhet.⁶¹¹

Idoghet var viktigt för den enskilda hushållaren, men också för orten, fosterbygden och fäderneslandet.

Hushållning och ekonomi

En av Finska hushållningssällskapets terminologiska innovationer var bruket av 'hushållning' i sällskapets namn. Som tidigare konstaterats var Finska hushållningssällskapet enligt en strikt nominalistisk granskning det första hushållningssällskapet i det svenska riket, även om det själv ansåg sig ha föregångare. Att hushållningssällskapet inte valde att kalla sig ett ekonomiskt sällskap, som "Gothlands Ekonomiske Sällskap" kan ha att göra med vilja att använda vernakulär terminologi, det vill säga ord som ansågs höra hemma i lokalspråket. Ekonomi eller 'oekonomi' (med ett antal olika stavningsformer, bland annat det latinska *oeconomia*) hörde hemma i det lärda språkbruket medan hushållning var en svensk översättning från grekiskan och latinet. Både ekonomi och hushållning hänvisar till huset, men ekonomi var inte på samma sätt lokalt förankrat. Däremot var ekonomi som

⁶¹¹ Jacob Gadolin, *Til Finska Allmänheten*, 2 April 1798, s. [1]–[8], citaten s. [7]–[8].

ord etablerat i flera olika språk.⁶¹² Ordet hade anpassats till de flesta europeiska språken, från nederländskan till ryskan, och syntes också i namnen för flera sällskap i Europa.⁶¹³ Ekonomivokabulären hade ett skimmer av nyhet i sig. Ibland verkar det som om man inte var helt säker på hur ordet skulle användas eller stavas, men det hade ändå en märkbar kraft och stod för något nytt. Att engagera sig i 'oeconomien' var att engagera sig i något som lovade en bättre framtid. Den var nyttig och den innebar förändring.⁶¹⁴

På 1700-talet var ekonomi- eller hushållningsbegreppet i allmänhet bredare än i dag. Ekonomi var inte en egen sfär avskilt från det sociala, utan hade en koppling till allt i samhället och hemmet. Så som exemplen från olika delar av Europa visat och som det finska exemplet understryker, ägnade sig många ekonomiska sällskap åt aktiviteter som i dag inte skulle betraktas som ekonomiska. Eventuellt kunde de klassas som samhällseliga. I sällskapens egna språkbruk kunde man tala om ett engagemang för det allmänna. Ofta breddades ekonomi till att inbegripa så gott som allt som hade med allmänt välbefinnande att göra.

I svenskt språkbruk kunde orden ekonomi och hushållning användas så gott som synonymt, men i vissa fall kunde de skiljas åt analytiskt. En läsning av Vetenskapsakademiens, Patriotiska sällskapets och Finska hushållningssällskapets texter ger intrycket att den vernakulära formen var vanligare. Det verkar som om ekonomiordet ofta användes i syfte att nå en mer högtidlig ton.

Att hushållning som term var vanligare bekräftas av fritextsökningar i tidningar utgivna i Finland före 1809. En sökning i tidningstexterna är alltid osäker, men indikerar tydligt ordens frekvens. På 'hushållning' finner sökfunktionen 169 tidningar som innehåller ordet eller liknande ord. I ett antal tidningar förekommer ordet flera gånger, men de räknas ändå som bara en träff. För 'ekonomi' är träffarna fyra, för 'oekonomi' noll, för 'oeconomi' fjorton och för 'oeconomie' nio. Inom ekonomiterminologin finns några överlappningar, men oberoende är skillnaden i frekvensen tydlig.⁶¹⁵ Ekonomiordens stavning varierade, men den var inte godtycklig. Så gott som i alla fall trycktes 'oeconomi' eller någon av dess varianter med antikva för att markera det som ett främmande eller lärt ord.⁶¹⁶

Ekonomiterminologin i tidningarna kommer oftast från boktitlar, disputationer eller annat som hörde ihop med Akademin i Åbo.⁶¹⁷ En gång ingår 'oeconomi' i en sockenbeskrivning.⁶¹⁸ Man kunde tala om ekonomi både när det gällde enskilda orter och hela riket. I en längre notis om stipendier för "fattiga Adelige Studerande af Finska

⁶¹² Se S.AOB, uppslagordet "ekonomi".

⁶¹³ Se kapitlet "Ekonomisk förbättring, sällskaplig form och patriotisk vurm för det allmänna bästa".

⁶¹⁴ Jag tackar Michèle Crogiez Labarthe för en diskussion om ämnet.

⁶¹⁵ Sökningarna är gjorda i *Historiska tidningsbiblioteket*.

⁶¹⁶ Osäkerheten i stavningen och böjning av ordet illustreras av en rättelse i *Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo* 16/10 1773.

⁶¹⁷ Se t.ex. *Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo* 6/8 1772; *Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo* 16/6 1775; *Åbo Tidningar* 15/10 1791; *Åbo Tidningar* 15/10 1792; *Åbo Tidningar* 31/12 1794.

⁶¹⁸ *Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo* 30/10 1774. Om Ortsbeskrivningarna och ekonomiseringen av dem under 1700-talets andra hälft se Legnér, *Fäderneslandets rätta beskrivning*, speciellt s. 255–268. Artikeln som hänvisas till saknas i Legnérs förteckning.

nationen” konstateras att ”Ingen annan, än den som wil sig om Landets oeconomie winlägga och deruti studera skall med något Stipendium ihogkommas”.⁶¹⁹

Ekonomiorden förekom sällan i nyheter eller annonser som hade med Finska hushållningssällskapet att göra under perioden före 1809. Ett exempel är en notis om att ”Oeconomie- och Beredningsutskott” i sällskapet skulle samlas till möte.⁶²⁰ Att Finska hushållningssällskapet hade ett skilt ekonomiutskott är ett tecken på att ’hushållning’ och ’oeconomi’ kunde ha olika innebörd. Ekonomiutskottet hade en distinkt uppgift i att handha ”alla de mål, som röra inkomst och utgift” i sällskapets verksamhet.⁶²¹ Dess uppgift var alltså att granska ekonomin i en väldigt snäv betydelse, närmast sådant som hade med räkenskaperna att göra.

Ekonomi och hushållning kunde också användas parallellt och var ofta utbytbara. Till exempel i en tvåsidig artikel ”Om Ekonomiska försök” i *Åbo Tidningar* år 1802 användes bägge orden flitigt. Ordet hushållning, hushållare eller sammansättningar som inbegriper någotdera ordet förekommer 25 gånger i texten, medan ekonomi och sammansättningar som innehåller ordet ekonomi används sex gånger. Skribenten växlar mellan orden för att skapa variation, men användningen illustrerar också nyanserna i orden. ’Ekonomi’ används i mera abstrakta sammanhang, medan konkret hushållning alltid beskrivs som just hushållning. I texten nämns också ’hushållare’ som personer som driver med praktisk hushållning. Att dessa skulle ha beskrivits som ’ekonomer’ ter sig omöjligt. Hushållning hänvisar i enstaka fall till mer teoretiskt lagda frågor. Texten innehåller inte bara uttryck som ”Hushållnings-konsten”, utan också ”Hushållnings-wettenskapen”. Ekonomin är genomgående mer teoretiskt, men inte heller det framstår som ett område fri från praktisk nytta:

de som wilja gagna Fäderneslandet genom nyttiga försök [...] hafwa ett dubbelt mål för ögonen, näml. icke allenast sin kunskaps utan ock sitt wälstånds förökande. Den Ekonomiska wettenskapen, om den skall wara fullkomlig, bör omfatta begge delarne; och prisvärda försök i Ekonomin skilja sig härutinnan ifrån försök i Naturkunnigheten, som endast i syfta på kunskapernes utwidgning.⁶²²

Både hushållning och ekonomi kunde med andra ord vara teoretiska, men hushållning hade i allmänhet en bredare innebörd. Däremot inbegrep båda orden en stark orientering mot framtiden. Att syssla med ekonomi, till exempel genom ekonomiska försök, var inriktat på att utveckla och gagna både enskilda hushållares och fäderneslandets villkor.

I en genomgång av hushållningssord i tidningar utgivna i Finland under perioden före 1809, är mer än hälften av artiklarna eller notiserna på något sätt knutna till Finska hushållningssällskapet. Där ekonomivokabulären hade en akademisk anknytning, var

⁶¹⁹ *Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo* 23/9 1799.

⁶²⁰ *Åbo Tidning* 26/7 1800.

⁶²¹ *Kongl. Finska Hushållningssällskapets stadgar*, s. 6, § 12. Där nämns också ”mål, som endast röra sig förvaltningen af Sällskapets Cassa, och öfver hvilka det tilkommer Oeconomie-Utskottet at utlåta”. *Kongl. Finska Hushållningssällskapets stadgar*, s. 11, § 30.

⁶²² *Åbo Tidning* 16/1 1802.

hushållningsvokabulären starkare knutet till hushållningssällskapet.⁶²³ Här ska dock konstateras att Finska hushållningssällskapet var tydligt knutet till *Åbo Tidning*, även om bandet var formaliserat endast under åren 1804–1806.⁶²⁴ En rivaliserande tidning hade kanske skapat en annan sorts dynamik i hushållningsdiskursen.

~ ~ ~ ~

Hushållningens innebörd är också närvarande i hur Finska hushållningssällskapet definierade sitt uppdrag överlag: ”Sällskapets föremål skall vara den enskilda Hushållningen i allmänhet och Landthushållningen i synnerhet, med hvad dertill hörer, eller thermed i någon måtto gemenskap äger”, löd ändamålsparagrafen i sällskapets första opublicerade stadgar. Det viktigaste ledet i att sköta uppdraget var att sprida nyttig information både bland lärda och bland allmogen. Mer konkret nämns publicering av texter som skulle anpassas till lanthushållare, samlandet av information om lanthushållningsförhållanden, distribution av nyttiga verktyg och i mån av möjlighet utdelning av premier för framsteg inom jordbruk och andra näringar.⁶²⁵ I de första reviderade stadgarna från år 1799 valde man att förkorta ändamålsparagrafen, och då ströks delar av det retoriskt kraftfulla innehållet. Ändamålet blev kort och gott att ”inom Finland upmuntra och befrämja Jordbruket, Handeln och Slögderna”.⁶²⁶ Det var inte längre relevant att begränsa verksamheten till enskild hushållning.

I praktiken är det svårt att se hur de ursprungliga stadgarnas formulering om den enskilda hushållningen styrde verksamheten. Liksom många av sina systersällskap i Europa fokuserade Finska hushållningssällskapet på att samla ny kunskap i ekonomiska frågor genom att stödja experiment, samla modeller och utlysa prisfrågor. Kunskapen spreds via *Åbo Tidning*, sällskapets egna publikationer, almanackor och sällskapets korrespondentnätverk. Ett viktigt led i att uppmuntra idoghet och nya metoder var utdelning av belöningar för föredömliga gärningar.⁶²⁷

Sällskapets verksamhet höll sig inte bara inom den enskilda hushållningen, utan började också beröra frågor som hade att göra med allmän hushållning (även om gränsen inte är tydlig). Sällskapets omfattande verksamhet är ändå ett tecken på att hushållning kunde definieras väldigt brett. Lars Zilliacus bokserie erbjuder introduktioner till olika teman i

⁶²³ Iakttagelsen bygger på sökningarna i *Historiska tidningsbiblioteket*.

⁶²⁴ Om relationen till *Åbo Tidning*, se Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet*, s. 195–196. Relationen till de lokala tidningarna var nära också senare. I slutet av 1820-talet, då den officiella tidningen inte längre trycktes på orten, publicerades förutom *Åbo Tidning* också nykomlingen *Åbo Underrättelser* (och den finskspråkiga tidningen *Turun Wäikko-Sanomat*). N. H. Pinello var redaktör för den förra medan Lars Arnell stod för den senare. Båda herrarna samarbetade inom Hushållningssällskapet och Pinello tog senare över sekreterarposten efter Arnell. Se Mervola, *Kirja, kirjavampi, sanomalehti*, s. 89; Dahlström, *Lars Arnell*, s. 38–40. De intellektuella umgängeskretsarna i Åbo var trots allt inte stora.

⁶²⁵ Ändamålsparagrafen är publicerad i Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet*, s. 97–98.

⁶²⁶ *Kongl. Finska Hushållningssällskapets stadgar*, s. 3.

⁶²⁷ För en bild av de ekonomiska sällskapens aktiviteter, se artiklarna i Stapelbroek & Marjanen, *The Rise of Economic Societies*. För belöningarna på 1700-talet se främst Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. V:1, speciellt s. 7–8.

sällskapets verksamhet och är samtidigt beskrivande för denna bredd: ”kvinnors verk och villkor”, brännvinsbränning, ”folkhälsa, hälsovård och läkemedel”, svampplockning, bekämpning av husdjurens sjukdomar, finska språkets ställning, ängsskötsel, täckdikning, sockerbetsodling, trädgårdsskötsel, skogsbruk, fiske, lantbruksutbildning, lantbrukets försöksverksamhet, lantbruksrådgivning, belöningar, rovdjurens bekämpande, avlönad arbetskraft på gårdar, gårdsbrukets mekanisering, gödsel och jordförbättring, gårdsbrukets bygghus, sjöfarten och bondeseigration samt Finlands ställning i svenska riket och ryska kejsardömet. Dessutom innehåller Zilliacus verk enskilda artiklar om personer och i sällskapets verksamhet och hur sällskapets verksamhet syntes i olika delar av landet.⁶²⁸ Även om Zilliacus indelning inte bygger på en historisk indelning, utan är en efterhandskonstruktion, visar den bredden i vad som räknades till hushållning.

Att enskild hushållning nämns i de ursprungliga stadgarna visar på en central skiljelinje i det ekonomiska tänkandet under 1700-talet. Skiljelinjen mellan enskild och allmän hushållning förekom inte bara inom hushållningssällskapet men också inom Patriotiska sällskapet och Vetenskapsakademien. Den var också närvarande i den svenska teoretiska diskussionen om ekonomifrågor under 1700-talet.⁶²⁹ Den gryende ekonomivetenskapen i Uppsala och Åbo, speciellt Anders Berchs *Inledning til almänna hushållningen, innefattande grunder til politie, oeconomie och cameral wetenskaperne* från 1747, stod för en grundläggande definition av enskild hushållning och allmän hushållning. Berch var professor för det nya ämnet ekonomi (*jurisprudentiae, oeconomiae et commercium*) i Uppsala och var inte anspråkslös när han definierade hushållning som centralt, kanske det mest centrala för makthavarna i ett land: ”Förutom detta bör man lämna Hushållningen den skäliga heder, at hon är den endasta kiälla, hwarifrån beständig makt, anseende och rikedom tilflyter des idkare: warandes en owädersägelig sanning, at Länders och Rikens Hushållnings tilstånd utmärker deras *Politiska* styrka eller svaghet.”⁶³⁰ Hushållningsvetenskaperna var ”en konst [i] at förwärfwa, förwalta och bewara ägodelar”.⁶³¹ Ursprunget till att hushållningen indelades i enskild och allmän var enligt Berch att människan trätt in i ”borgerlig sammanlefnad, hwilken icke utan skick och ordning kan hafwa bestånd”. Här anknöt Berch till Christian Wolffs naturrättsliga tänkande som betonade ordning. För den borgerliga sammanlevnadens bestånd var människor enligt Berch tvungna att avstå från vissa friheter och tillämpa sin hushållning så att ”de öfrige samhällets medlemmar äfwen deraf skule hafwa nytta, åtminstone ingen skada”. Den ”Enskildta Hushållnings wetenskapen lärer,

⁶²⁸ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, vol. I–VI.

⁶²⁹ Se närmare Marjanen, ’Between ”Public” and ”Private Economy”’. Magnusson, *Äran, korruptionen och den borgerliga ordningen*, s. 17–18.

⁶³⁰ Berch, *Inledning til almänna hushållningen*, s. 3. Berchs professur presenteras i allmänhet som en professur i ekonomi. Närmare om avgränsningen se Magnusson, ’Economics and the Public Interest’, s. 249–257; Liedman, *Den synliga banden*, s. 53–125. Se även Petander, *De nationalekonomiska åskådningarna*, s. 51–75.

⁶³¹ Berch, *Inledning til almänna hushållningen*, s. 4.

huru hvar och en må utaf sin ägendom kunna tilskynda sig all möjelig winst och nytta”⁶³² Vetenskapen som betraktade den allmänna hushållningen indelades i *politie*, *oeconomie* och *cammar vetenskaperna*, vilket också är indelningen i Berchs bok. Berch förespråkade en ekonomisk vetenskap som inte var enbart teoretisk, utan var starkt förankrad i statliga angelägenheter. Den allmänna hushållningen studerade statliga åtgärder i ekonomiska angelägenheter och hur ”Öfwerheten må finna utvägar till de allmänne utgifters understöd”.⁶³³ Hos Berch och också mer allmänt i tidens ekonomiska debatt var ytterligheterna i vad som var antingen enskild eller allmän hushållning lätta att skönja, men gråzonen mellan enskild och allmän var alltjämt stor. En stor mängd ekonomiska frågor kunde egentligen placeras i endera kategorin om det tjänade ett retoriskt eller analytiskt syfte.

Den allmänna hushållningen hade alltid ett politiskt element och innebar ofta känsliga frågor. På 1760-talet hade en prisfråga om emigration lett till en smärre kontrovers i Vetenskapsakademien, då speciellt Anders Chydenius men också andra kritiserade svenska lagar och regeringen. Till slut publicerades inte en enda prisskrift och akademien beslutade efter att ha diskuterat frågan att den inte skulle ta upp ämnen som hade med ”allmänna hushållningen” eller ”politisk-ekonomiska frågor” att göra, utan i stället fokusera på rent vetenskapliga frågeställningar.⁶³⁴ I och med denna linjedragning kom Vetenskapsakademien i Stockholm att närma sig akademierna i Paris, Berlin och S:t Petersburg samt *Royal Society* i Storbritannien.⁶³⁵

Temat emigration behandlades under tiden också på andra håll i Europa. Ekonomiska sällskapet i Bern utlyste också en tävling i en liknande fråga och mötte kritik för att det inbjudit skribenter att kritisera förhållanden i hemlandet.⁶³⁶ Redan under tidigare decennier hade frågan om emigration använts som en omväg för att kritisera regenten eller lagarna åtminstone i det tyskspråkiga Europa. Då direkt kritik inte kunde förekomma kunde lärda, potentiella kritiker i stället analysera orsakerna till emigration.⁶³⁷ Det är svårt att säga om Vetenskapsakademiens ursprungliga tanke var att inbjuda skribenterna till att kritisera rikets lagar, regering och tidens hattpolitik, men det är troligt att ledamöterna var medvetna om möjligheten. Akademierna, men kanske ännu mer de ekonomiska sällskapen, erbjöd för ledamöter en kanal för att dryfta frågor som var politiskt känsliga och inte kunde tas upp på samma sätt inom statsadministrationen.

⁶³² Berch, *Inledning til almänna hushållningen*, s. 8, mer ingående om skillnaderna mellan enskild och allmän hushållning se s. 7–14. Om Berch och samhällskontraktet se Magnusson, *Äran, korruptionen och den borgerliga ordningen*, s. 36–49.

⁶³³ Citerad från Liedman, *Den synliga handen*, s. 136, se även s. 133–140; Berch, *Inledning til almänna hushållningen*, s. 11–14.

⁶³⁴ Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia*, s. 224–226, 367–377; Schauman, *Biografiska undersökningar*, s. 48–55, 217–26, 242–5; Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 41–47.

⁶³⁵ Se McClellan III, *Science Reorganized*.

⁶³⁶ Se Kapossy, 'Republican Political Economy', s. 387–388; Pfister, 'Warum Pfarrer Jean-Louis Murets Abhandlung'.

⁶³⁷ Jag tackar Ere Nokkala och Maren Jonasson för insikten.

Mot bakgrunden av Vetenskapsakademiens prisfråga och den politiskt försiktiga atmosfären på 1790-talet var det förstäeligt att Finska hushållningssällskapet var försiktigt när det kom till ”allmän hushållning” eller ekonomiska frågor som ledde till direkta krav på åtgärder från regentens sida. År 1799 ställde hushållningssällskapet sina första prisfrågor till allmänheten. Bland frågorna föreslogs också en fråga ”om bondeseglationens nytta eller skada”, men denna avböjdes efter diskussioner på grund av frågans sensitivitet.⁶³⁸ Enligt Porthan föredrogs frågan av dem ”som vilja gerna sträcka sin åtgärd jämväl til œcon. publica” och Porthan var också själv intresserad att skriva om frågan, ”men tror ej, at för et Sällskap detsamma är alltid rådligt [...] håldst jag ej vet, huru kinkig man nuförtiden i slike saker må vara?”⁶³⁹ En annan känslig fråga var salpetersjuderi och ett förslag till fri handel med salpeter. Ursprungligen hade Anders Chydenius skrivit om ämnet och Finska hushållningssällskapet tycktes vara överens om behovet av att luckra upp regleringen. Till slut, efter biskop Gadolins vädjan, valde sällskapet att inte blanda sig i statsangelägenheter.⁶⁴⁰ Även Porthan uttryckte sin osäkerhet om förslagets lämplighet vid denna tidpunkt: ”men jag tviflar om detta är politicum, och altså helt rådeligt. Sällskapet torde derigenom ej allenast råka i krig, med Krigs-Collegium etc., utan ock hos flere väcka farhoga, at det vil blanda sig i Styrsel-saker?”⁶⁴¹

Porthans tanke om att enskilda personer kunde kritisera regeringen eller sakernas tillstånd, men att ett kungligt sällskap som hade rätt att föreslå reformer inom ekonomisk politik skulle använda sina rättigheter varsamt är värt att notera. Det visar också att sällskapet förväntades själv sätta gränser för vad som var politiskt möjligt och vad som inte var det. Att säga att något ärende tillhörde den allmänna hushållningen var ett möjligt sätt att markera att ärendet låg utanför hushållningssällskapets sfär.

Svenska riket och finsk representation

Vad var Finland i det svenska riket? Fanns det speciella finska intressen eller en önskan om större självbestämmande i Finland? Fanns det till och med en strävan efter självständighet i Finland? Frågorna hör till den finländska historiografins stora debattämnen,⁶⁴² och de har

⁶³⁸ Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 133.

⁶³⁹ Porthan, *H. G. Porthans bref till M. Caloni* 2, s. 471.

⁶⁴⁰ Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 143–144.

⁶⁴¹ Porthan, *H. G. Porthans bref till M. Caloni* 2, s. 470.

⁶⁴² För moderna tolkingar se t.ex. Klinge, *Kaksi Suomea*, s. 23–49; Pulma, ’Separatismi ja taloudelliset intressit 1780-luvulla’, s. 396–414; Manninen, *Valistus ja kansallinen identiteetti*; Manninen, ’Den finska nationen i det svenska riket’. Nurmiainen, ’Frågan om “etnisk nationalism”’, s. 257–275; Bladh & Kuvaja, ’Från ett rike till två nationalstater’; Kuvaja, Rantanen & Villstrand, ’Språk, självbild och kommunikation’; Wolff, *Noble Conceptions of Politics*, s. 109–117; Katajisto, *Isänmaamme keisari*, s. 53–65.

inte heller glömts bort på den västra sidan av Bottenviken.⁶⁴³ Att Finska hushållningssällskapet grundades som ett organ för finska ärenden har noterats i denna debatt, men sällskapets möjliga roll som identitetsmarkör eller forum för att skapa ett finskt politiskt spelrum har inte tagits upp i merparten av forskningen.⁶⁴⁴

Vad Finland var inom det svenska riket och vilken roll Hushållningssällskapet spelade i att skapa något finskt, är inte frågor som kan besvaras entydigt. Hushållningssällskapet var som institution med om att definiera Finland som ett *polity*, på ett liknande sätt som Dublinsällskapet gav Irland ett slags ekonomisk representation, Sällskapet för Norges Vål (*Selskabet for Norges Vel*, senare *Selskabet for Norges Vel*) konsoliderade norska ärenden i en organisation eller Hollands vetenskapssällskaps (*Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen*) ekonomiska avdelning (*Oeconomische Tak*) i Nederländerna samlade ett gemensamt nationellt intresse genom lokala sällskap.⁶⁴⁵ Det finska fallet var annorlunda då Finlands ställning som storfurstendöme inte motsvarar varken Irlands eller Norges ställning och ännu mindre Nederländernas konstitutionella upplägg. Med andra ord: att Finland existerade som ett begrepp är det ingen tvekan om, men begreppets innebörd är inte självklar. I 1700-talets språkbruk kunde 'Finland' beteckna riksdelen Finland, Finland exklusive Österbotten eller enbart Egentliga Finland.⁶⁴⁶

I Finska hushållningssällskapet fick 'Finland' den förstnämnda betydelsen.⁶⁴⁷ I Henrik Stenius termer var Hushållningssällskapet en centrumförening som skulle samla hela landets elit. Det strävade efter och lyckades också nå en position där alla som hade något att säga om Finland var tvungna att sig på något vis förhålla till hushållningssällskapet.⁶⁴⁸

Det är inte helt klart hur utbrett det lokala missnöjet i Finland var. Det fanns i vilket fall som helst en upplevelse av att Finland sackade efter och det användes som en ett retoriskt drag i skapandet av Finska hushållningssällskapet. Missnöjet var inte separatistiskt och byggde inte på en besvikelse som bottnade i någon nationell identifikation. I sällskapets första protokoll konstaterades att landet var underutvecklat och härjat:

⁶⁴³ De viktigaste läggna är Nordin, 'I broderlig samdräkt?', s. 195–223; Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, s. 267–327; Eng, *Det svenska väldet*, s. 118–150. För hur man såg på saken i Göttingen se Persson, *Det nära främmande*, s. 160–162.

⁶⁴⁴ Viktiga undantag är Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 103–107, 136–141, som uttryckligen diskuterar explicit "finska" organisationers roll; Katjisto, *Isänmaamme keisari*, s. 65–71, Klinge, *Napoleonin varjo*, s. 317–322. Se även Westerlund, *Porten till Finland*, speciellt s. 136–154; Westerlund, 'Strävandena till länsrepresentation i autonomins Finland'; Westerlund, *Hushållnings- och lantbrukssällskapen i Finland åren 1797–1909*, som tematiserar lokala plattformar för deltagande. En källnära läsning av synen på Finland finns i Ziliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 199–220.

⁶⁴⁵ Se Livesey, 'The Dublins Society in Eighteenth-Century Irish Political Thought'; Livesey, 'A Kingdom of Cosmopolitan Improvers'; Collet & Bjerke (red.), *Vekst gjennom kunnskap*; Stapelbroek, 'The Harlem 1771 Prize Essay'; Neele, 'Between Mainstay and Internal Colony'.

⁶⁴⁶ För en diskussion om begreppet Finland se Kuvaja, Rantanen & Villstrand, 'Språk, självbild och kommunikation', s. 35–36; Karonen, 'De finska borgarna'; Nordin, *Ett fattigt med fritt folk*, s. 267–327.

⁶⁴⁷ Se Mead, 'The Representation of Finland'; Mead, 'The Granaries of Finland'; Mead, 'A Geographical Experience of Finland'. Se även Bonsdorff, *Om sättet att anlägga en kökesträdgård*, s. 29–32, som kort definierar Finland i kontexten av det svenska riket.

⁶⁴⁸ Om centrumföreningar se Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 103, 136, 138, 145, 147–148.

Storfurstendömet Finland har länge varit en tummelplats för krigare. Nation, grymt behandlad under krigen, har icke förmått undanröja gruset af förstörda och blodbestänkta hemvist, innan åter hungersnöden tillstött och ödelagt landets arbetsstyrka samt dragit efter sig en kedja af alt möjligt elände. [...] Hurdan skulle väl Hushållningen i Landet vara, vid så omvexlande förödelser, då under fredens korta lugn upplysning, efterdöme, understöd ock uppmuntran saknats.⁶⁴⁹

I hela Europa hade lands- eller imperiedelar olika typer av representation samtidigt som de hade olika tyngd och värde för rikshelheten. Så var det också i det svenska riket. Finska hushållningssällskapet var ett uttryck för en vilja att bidra till det svenska rikets allmänna bästa, men fokus låg på en del av riket, Finland. Det här kan kallas en kompletterande patriotism, där det lokala stödde riket men förhållandet inte var rivaliserande. Denna kompletterande patriotism är förståelig om man avstår från att se på Finland och Sverige på 1700-talet som moderna nationalstater eller – i mera teoretiska termer – avstår från att se på nationen som en epistemologisk enhet i vilken kunskap ordnas.⁶⁵⁰ På samma sätt som Skottlands upphjälpande skulle gynna Storbritannien, Bretagnes utveckling hjälpa hela Frankrike, Baskiens förkovran skulle påverka hela Spanien och arbetet för Norges välstånd skulle bidra till det danska riket, skulle också Finska hushållningssällskapets verksamhet bidra till hela det svenska rikets välstånd.

I sällskapets första protokoll uttrycktes den kompletterande patriotismen som en framtidsorienterad positiv vision: ”Fåkunnighet, Fördom och partiyra syntes hafva ämnat Finland till en ödemark, som med sina öknar skulle utestänga en öfverlägsen fiende, men i en ljusare tid segrade omsider sundare grundsatser och de styrande började tänka äfven på Finlands värde för Svenska Kronan och detta lands uppkomst.”⁶⁵¹ Finlands underutveckling hade figurerat i politiska debatter redan tidigare. Finska hushållningssällskapets uttalande påminner om Anders Chydenius som 1765 ironiserade över kronans möjlighet att försvara sina gränser genom att låta gränslandet Österbotten förfalla och bilda en ekonomiskt och politiskt ointressant buffert mot Ryssland: ”Jumera det [Österbotten] i den händelsen liknar en Arabisk ökn och willmark, ju mindre eftersträfwas den af vår granne och ju swårare har han at med sin styrcka at nalkas Rikets sanskyldiga gräns genom et ödelagt land.” Chydenius försök att övertyga läsarna om att behovet av fri seglation för städerna i Österbotten, Västerbotten och västra Norrland utgick dock från att det ”faller mig svårt at tro Swenska Kronan någonsin hafwa fattat så

⁶⁴⁹ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 199; Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 94. Även Katajisto, *Isänmaamme keisari*, s. 66, citerar stället och talar om en tudelad patriotism.

⁶⁵⁰ För en diskussion om nationella epistemologier eller metodologisk nationalism se Beck & Sznajder, 'Unpacking cosmopolitanism'; Beck & Sznajder, 'A Literature'; Beck, 'The Cosmopolitan Perspective'; Beck, 'The Cosmopolitan Society'; Wimmer & Glick Schiller, 'Methodological Nationalism and Beyond'; Chernilo, 'Social Theory's Methodological Nationalism'; Chernilo, *A Social Theory of the Nation-State*, s. 7–32; Ther, 'Beyond the Nation'; Marjanen, 'Undermining Methodological Nationalism'.

⁶⁵¹ Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 94. Kritiken av partiyra var ett bekant drag från frihetstida debatt. Se Metcalf, 'Hattar och mössor 1766–72'.

hårt beslut emot vår foster-bygd”.⁶⁵² Chydenius inlägg var polemiskt och riktat mot bristen på handelsfrihet i de österbottniska städerna och försummandet av ”hela Finland”. Temat med ett underutvecklat Finland som buffertzonen eller misskött riksdels förekom rätt allmänt under 1700-talet och hade också en utländsk reception.⁶⁵³ En rädsla för att Finland skulle ockuperas på nytt var dessutom ständigt närvarande.

Den tidigare nämnda kompletterande patriotismen uttrycktes mer kraftfullt i Frans Michael Franzéns dikt ”Finlands Upodling” från 1800 som var tillägnad ”Kongl. Finska Hushållnings Sällskapet” och lästes upp under sällskapets sammankomst. Dikten inleds med en fråga: ”Medborgerliga Dygd! du lefver änn på jorden?” Frågan följs snart av en önskan: ”O mina faders bygd, o Finland! Skal omsider du äfwen lyfta dig bland jordens länder opp.” Den långa lovsången till medborgerligheten avslutas med en vision om Finlands utveckling: ”och Finland, lyft wid Swerges sida, beundras af en werld, som glömde at det fans.”⁶⁵⁴

~ ~ ~ ~

Till och med under nationalstatens guldålder⁶⁵⁵ fanns det olika rivaliserande perspektiv på nationer och omvärlden – olika lokala, globala, sociala och kulturella perspektiv som inte utgick i första hand från nationen som grundenhet. Historiskt sett har de olika perspektivens tyngd varierat. På 1700-talet fanns det utrymme för ett nationellt finskt perspektiv och Finska hushållningssällskapet stod för ett finskt perspektiv inom det svenska riket. Begreppet nation eller det finska perspektivets betydelse var ändå inte lika starkt på 1700-talet som senare.

Finland var alltså en integrerad del av det svenska riket, men integrationen av en nation eller en riksdels är mindre intressant än vad det var som den var integrerad i. Analytiskt kan

⁶⁵² Chydenius, ’Wederläggning’, s. 202–203, § 55; Citerad i förkortad form i Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 32.

⁶⁵³ Nordin, *Ett fattigt med fritt folk*, s. 267–271; Nurmiaainen, *Edistys ja yhteinen hyvä*, t.ex. s. 88; Karonen, ’De finska borgarna’; Kuisma, ’Viapori, vesitiet ja metsävarat’, s. 128–135, 148–150; Nokkala, ’Debatten mellan J. H. G. von Justi och H. L. von Heß’.

⁶⁵⁴ *Åbo Tidning*, 8/1 1800. En annan variant av dikten återges i Klinge, *Napoleonin varjo*, s. 327–333, se även s. 325–327, och citeras i moderniserad stavning även i Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 200; Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 158. Utgåvan i tidningen torde ligga närmast den version som lästes upp på Hushållningssällskapets sammankomst. Franzén kommenterade indirekt Finlands ställning i riket också i en nyårshälsning i *Åbo Tidningar* 5/1 1795 under rubriken ”Sällskapet Publicum”. I texten gestaltar han den svenska tidningspressen som ett sällskap där varje tidning representeras av en person, Stockholms *Post-Tidningar* som en alvarsam gubbe och *Inrikes Tidningar* som dess bror. Till slut behandlas också landsortspressen och Franzéns egen *Åbo Tidningar*. Provinspressen har här sin egen funktion, men sammanhanget för hela ”Sällskapet Publicum” är det svenska rikets tidningar. Se Zilliacus & Knif, *Opinionens tryck*, s. 109–117.

⁶⁵⁵ En guldålder kan definieras i kulturella termer (när ansågs nationalstaten vara som viktigast), i ekonomiska termer (när har nationella ekonomier varit mest slutna), i termer av människors rörelser (när har invånare hållit sig inom nantionalstaternas gränser) eller i politiska termer (när har det funnits flest nationalstater som inte ingått i större imperiella konfigurationer). För en diskussion se Mann, ’Globalization, Macro-Regions and Nation-States’. Här är det kanske inte skäl att försöka definiera en guldålder, utan det räcker kanske med att konstatera att nationalstatens karaktär ändrats hela tiden.

det svenska riket i slutet av 1700-talet kallas för en konglomeratstat.⁶⁵⁶ Konglomeratstaten är kort sagt en centralmakt som har olika relationer till olika riksdelar och dessa riksdelar kan i viss mån styras av olika lagar även om de ingår i samma rike. Begreppet är speciellt nyttigt om man vill understryka att det svenska riket inte fungerade enligt samma logik som en nationalstat i modern mening. Samtidigt är begreppet inte särskilt analytiskt eftersom det fanns väldigt olika slag av konglomeratstater i Europa och att ge dem en gemensam analytisk beteckning är inte speciellt informativt. Ett bättre alternativ är kanske periodens egna begrepp och beskriva de tidigmoderna imperierna, kompositstaterna (*composite states*), statssystemen och rikena utgående från hur begreppen förstods då och hurudana förhållanden olika riksdelar hade till varandra.⁶⁵⁷ Att det svenska riket bestod av olika riksdelar som hade olika relation till centralmakten och dessutom olika relationer till varandra kan inte understrykas nog. Trots olikheterna i relationen, var alla riksdelar ändå underställda kronan. Man kan säga att det svenska riket byggde på en imperiell logik, inte en nationalstatlig logik. Denna logik skapande olika förutsättningar för hur politiska röster fick komma till uttryck och hur dessa röster hördes i Stockholm. Det är i denna kontext Finska hushållningssällskapet kom till, som en förmedlare av en finsk röst. På så vis var sällskapet i viss mån ett representativt organ.

Olika delar av Finland hade olika genomslagskraft i Stockholm. Egentliga Finland hade hört till rikets kärnområden, och kan inte anses ha varit en av de mest försummade riksdelarna.⁶⁵⁸ Det var inte sällan de missnöjda rösterna härstammade från östra Finland eller Österbotten.⁶⁵⁹ På ett plan var definitionen av Finland som objekt för Finska hushållningssällskapets förbättringsarbete ett sätt för de lärda i Åbo att ta hand om hela Finland, inte bara egentliga Finland. På detta sätt bidrog man till att förstärka Finland som *polity*, men man höjde samtidigt sällskapets betydelse genom att ge det ett större verksamhetsområde. Upphöjningen av Åbo till företrädare för reformsinne i hela Finland var också ett sätt att ge Åbo ett lyft bland rikets övriga intellektuella centrum.

Grundandet av det Hedervärda sällskapet i Skottland (*The Honourable Society of Improvers in the Knowledge of Agriculture in Scotland*) hade att göra med avsaknaden av ett lokalt parlament efter unionen 1707. Även i Dublinsällskapets fall var relationen till det lokala parlamentet avgörande. I Bretagne var Sällskapet för jordbruk (*Société d'agriculture, du commerce et des arts*) nära bundet till de lokala ständerna. Samma sak gällde i Bern.⁶⁶⁰ Inom det svenska riket kan man spekulera kring möjligheten att det gotländska och det finska sällskapet hade eller

⁶⁵⁶ Eng, *Det svenska väldet*, s. 41–53. Se även Gustafsson, 'The Conglomerate State'; Villstrand, 'Inledning' samt essäerna i Engman & Villstrand (red.), *Maktens mosaik*.

⁶⁵⁷ Se Hont, *Jealousy of Trade*, s. 458. Eng, *Det svenska väldet*, är mycket användbar när det gäller det svenska riket.

⁶⁵⁸ Om Egentliga Finland som kärnområde se Klinge, *Muinaisuutemme merivallat*, s. 7–48, 123–149, 165, 167.

⁶⁵⁹ Om regionala intressen se Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä*, s. 194–209. Se även Karonen, 'De finska borgarna'.

⁶⁶⁰ Se ovan kapitlet 'Ekonomisk förbättring, sällskaplig form och patriotisk vurm för det allmänna bästa'; Bonnyman, 'Agrarian Patriotism and the Landed Interest'; Livesey, 'A Kingdom of Cosmopolitan Improvers'; Shovlin, 'The Society of Brittany'.

önskade ha en liknande representativ funktion. På vilket sätt behövde dessa riksdelar med annorlunda näringsstruktur än resten av riket nya organ för pseudo-representation i ekonomiska frågor?

Kopplingen till representation är inte något som gjordes på 1790-talet, men tanken om att göra sin röst hörd ingick i sällskapets retorik från första början. För det första fanns tanken om en välvillig monark som skulle ta finska särförhållanden i beaktande: ”Uti en sådan Tidepunkt då Riket styres af en konung, som gör sig all möda att genom en klok hushållning bereda Rikets Själfständighet och undersåtarnas sanna välfärd”.⁶⁶¹ Denna retorik av tillit till den nya kungen var en del av iscensättningen av sällskapet och kungens finska resa,⁶⁶² men det fanns också en tanke om en lyssnande monark som sällskapet kunde vända sig till. I ett memorial uttryckte landshövdingen och sällskapets första sekreterare Olof Wibelius tanken om att framföra ärenden från Finland mer konkret:

Jag ser inga grundande betänkligheter för sällskapet att till Kongl. Majt. i underdånighet frambära våra allmänna åligganden till landets och hushållningens upphjälpande. Måtte icke en otidig grannlagenhet förmå uppstapla ett skadligt avstånd emellan en god och välgörande konung samt trogna, för konungens ära och det allmänna bästa nitiska undersåtar. Offentligheten av våra göromål talar för renheten av vårt uppsåt.⁶⁶³

Tanken om en finsk kanal till kronan fick genklang även hos monarken. Att sällskapet blev kungligt var symboliskt sett den viktigaste händelsen i detta avseende. Mer praktiskt syntes stödet i att sällskapet fick rätt att direkt inför kungen framföra ärenden som hade med Finlands hushållning att göra. Kungen gav också ett anslag åt sällskapet för att främja potatisodlingen i ”Stor-Furstendömet Finland”, ett anslag som inte tilldelades alla riksdelar.⁶⁶⁴

Det är tydligt att Hushållningssällskapet var en alternativ kanal för att föra fram ekonomiska ärenden från Finland. Relationen till riksdagarna diskuterades inte, och det finns inte heller några tecken på att sällskapet skulle ha setts som en motsvarande form av politisk representation. Samtidigt är det svårt att fränse det faktum att de första sällskapen i det svenska riket som grundades efter centralsällskapet Patriotiska sällskapet var just regionala sällskap på Gotland och i Finland, riksdelar med en speciell ställning och annorlunda förhållanden för att utveckla olika näringar. Eventuellt skapade en svag representation ett större behov för den här typens medlarorganisationer, som dessutom skulle ha en uppfattning om vad som var bra för hela Finland, inte bara för ett skrå eller ett stånd eller en stad. Situationen var ändå väldigt olik den i Skottland eller på Irland, men

⁶⁶¹ Citerad från Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 95.

⁶⁶² Jfr med Tandefelt, *Konstens att härska*, s. 137–230.

⁶⁶³ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 200. Tanken om offentliggörandet av handlingar och nya rön som garanti för sällskapets rätta motiv förekom även bland sällskap i det tyska Europa. Se van Dülmen, *The Society of the Enlightenment*, s. 65–69.

⁶⁶⁴ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 200. Om hur sällskapet blev kungligt se Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets handlingar. Första tomen, s. 1–2; Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 120–123.

också där handlade det om att stärka den lokala rösten. Man bör fråga sig varför detta inte skedde i andra delar av riket.

Mot slutet av 1700-talet var det svenska riket inte längre lika omfattande och inbegrep inte samma mängd asymmetriska relationer mellan olika riksdelar som seklet innan. Att just Gotland och Finland fick ekonomiska sällskap, men inte till exempel Svenska Pommern beror inte bara på regionernas olika relation till kronan. Svenska Pommern var svenskt men också en del av det Tysk-romerska riket, den svenske monarken var med andra ord förutom kung också landherre i en av det Tysk-romerska rikets provinser. Svenska Pommern hade ett eget representativt organ som fungerade inom det Tysk-romerska rikets komplicerade politiska struktur, där fanns lärda samfund som till exempel Kungliga tyska sällskapet (*Königlich Deutsche Gesellschaft*, grundat 1739) och frimurarloger, men inte ett ekonomiskt sällskap.⁶⁶⁵ Detta kan vara en tillfällighet, men i varje fall fanns det inte ett behov av att skapa ett forum för uttryckligen pommerska ärenden, eftersom ett sådant redan fanns.

I historieskrivningen om Sällskapet för jordbruk i Bretagne har spänningen mellan centralmakt och provinsiell autonomi varit ett genomgående perspektiv. John Shovlin har dock visat att de ledande aktörerna i sällskapet inte enbart tillhörde provinsielement politiska fraktioner. Ännu viktigare är att även om sällskapet hade ledamöter med stark anknytning till anti-centralistisk verksamhet, försökte dessa inte omvandla sällskapet till en språkrör för provinsielement frihet. Snarare doldes denna motsättning.⁶⁶⁶ I Zeeland i Nederländerna blev den lokala grenen av Hollands vetenskapssällskaps ekonomiska avdelning föremål för en kamp mellan nationell nederländsk och provinsielement ekonomisk nytta. Till en början sågs den lokala grenen som en möjlighet att framföra initiativ som gagnade Zeelands ekonomi på riksnivå, medan snart blev det klart att riksorganisationen förbisåg de lokala intressena.⁶⁶⁷ I det zeeländska fallet var konflikten mellan riksintressen och provinsielement intressen mer påtaglig, men i Bretagne fanns det andra forum där konflikten fick mera utrymme. Det ekonomiska främjandet kunde fungera som ett mål som ställdes ovanför konflikten.

Ett svenskt och ett finskt patriotiskt sällskap

Före 1809 förekom ett antal så kallade riksföreningar som hade Stockholm eller Uppsala som centralort men i princip verkade i hela riket. De hade i allmänhet medlemmar även från Finland. Patriotiska sällskapet är bara ett exempel på denna typs förening. Ett antal föreningar kunde också ha filialer eller lokala varianter som verkade i Finland. Men antalet uttryckligen finska föreningar som hade som mål att arbeta för Finlands väl eller etablera

⁶⁶⁵ Se Önnerfors, *Svenska Pommern*, speciellt s. 121–202; Stenius, 'A Nordic Conceptual Universe', s. 99.

⁶⁶⁶ Shovlin, 'The Society of Brittany', s. 88–92.

⁶⁶⁷ Neele, 'Between Mainstay and Internal Colony'.

sig i hela Finland var få. Framför allt är det sällskapet Aurora och Finska hushållningssällskapet som talade om Finlands främjande.⁶⁶⁸ Trots tanken om att främja det finska, var det finska inte noggrant geografiskt eller mentalt definierat. Vissa delar av Finland var mera finska än andra. Österbotten kunde vid behov räknas in i Finland, men kunde även stå som en egen region.⁶⁶⁹ Till exempel i Adolph Modeers tidigare nämnda *Försök til en allmän historia om Svea rikets handel* diskuteras rikets olika delar ingående. I ett kapitel behandlas även städerna i Finland, Österbotten, Tavastland och Nyland. Av dessa kräver enbart "Finland" definiering eftersom Modeer är tvungen att påpeka att Finland inbegriper även Åland samt någon del av Savolax och Kymmenegårds län.⁶⁷⁰ Grundandet av organisationer som Finska hushållningssällskapet bidrog till att bilden av Finland i viss mån definierades, men bilden blev geografiskt sett mer konkret först efter 1809, speciellt efter införlivandet av det så kallade gamla Finland i storfurstendömet år 1812. Finska hushållningssällskapets etablering hade också en inverkan på hur Patriotiska sällskapet gestaltade sitt geografiska verksamhetsområde.

Relationen mellan Patriotiska sällskapet och Finska hushållningssällskapet är en aning missförstådd i forskningen. För det första finns det en tendens i en stor del av forskningen att placera Finska hushållningssällskapet i raden av svenska länshushållningssällskap, men inte Patriotiska sällskapet.⁶⁷¹ För det andra jämförs det finska sällskapet med Patriotiska sällskapets första verksamhetsår. Så gör till exempel Matti Klinge när han konstaterar att Finska hushållningssällskapet enbart delvis byggde på Patriotiska sällskapet modell då det inte var en orden vilket Patriotiska sällskapet var "ända fram till 1814".⁶⁷² Klinge blandar här med Pro Patria som år 1814 fick formaliserade grundregler och då upphörde som ordenssällskap. Pro Patria hade redan år 1798 fått rätten att kalla sig Kongl. Sällskapet Pro Patria, men det var först 1814 som det blev ett sällskap i den mening som Klinge avser. Misstaget är lättförståeligt, men just postulerandet av Pro Patria ordens och det tidiga Patriotiska sällskapets ordenslika och hemlighetsfulla tillvaro fram till 1790-talet är en anakronism som gör det svårare att se sambandet mellan Finska hushållningssällskapet och Patriotiska sällskapet.⁶⁷³ Då Finska hushållningssällskapet grundades var Patriotiska sällskapet en modell och hade i sin tillvaro efter 1772 inte längre ett skimmer av mystik omkring sig. Det publicerade sin journal, var öppet för nya ledamöter (efter rekommendation av sådana som redan var ledamöter) och agerade i det stora hela som sina systersällskap i Europa. Patriotiska sällskapet hade också många medlemmar från Finland av vilka största delen blev medlemmar i Finska hushållningssällskapet efter 1797. De finska

⁶⁶⁸ Se Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 103–105.

⁶⁶⁹ För en närmare diskussion se Villstrand, *Landet annorlunda*, s. 106–114.

⁶⁷⁰ *Svenska patriotiska sällskapets handlingar*, del II, s. 269–274. För en diskussion om hur Finland definierades se Karonen, 'De finska borgarna'; Nordin, *Ett fattigt med fritt folk*, s. 267–327.

⁶⁷¹ Se kapitlet om "Länshushållningssällskapen" och speciellt diskussionen om vilket sällskap som var först.

⁶⁷² Klinge, *Napoleonin varjo*, s. 320.

⁶⁷³ Se kapitlet om "Patriotiska sällskapet" och Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 21–40; Engelhart, *Kongl. Sällskapet Pro Patria*, s. 19–20.

medlemmar av Patriotiska sällskapet som inte blev medlemmar av Finska hushållningssällskapet hade dött eller arbetade i Stockholm under tiden då hushållningssällskapet grundades.⁶⁷⁴ Ingenting tyder på att de finska ledamöterna i Patriotiska sällskapet skulle ha sett Finska hushållningssällskapet som en ny typs organisation med nya visioner och arbetssätt. I praktiken förekom det bara små skillnader i hur sällskapen fungerade. Patriotiska sällskapet förväntade till exempel att ledamöterna bidrog med mycket större medlemsavgifter än det finska sällskapet.⁶⁷⁵

Patriotiska sällskapet hade en medlemsbas i de finska delarna av riket, vilket framgår ur K. G. Leinbergs förteckning över finska ledamöter i sällskapet. Ibland är det dock svårt att entydigt säga vilka personer som hörde till denna kategori. Johan Hisinger, som var född i Stockholm men var godsägare i södra Finland från 1760-talet ända fram till sin död på 1790-talet, finns till exempel inte med i Leinbergs förteckning även om Patriotiska sällskapet lät gjuta en medalj till Hisingers ära.⁶⁷⁶ De ”finska medlemmar” som inte blev medlemmar av Patriotiska sällskapet är också intressanta. I slutet av 1790-talet bodde Georg Carl von Döbeln i Götaland och den kommande direktören för Lantbruksakademien Abraham Niclas Edelcrantz (född 1754 som Clewberg) skötte sitt ämbete i Stockholm och båda räknas av Leinberg som finska medlemmar. Edelcrantz var född i Åbo och studerade i samma stad, men flyttade till Stockholm på 1770-talet och gjorde en karriär inom teater och lantbruksfrämjande. von Döbeln var född i Götaland, men tjänstgöring i Finland och hans roll som finsk nationalhjärte har tydligen gjort att Leinberg kategoriserat honom som en finsk medlem av Patriotiska sällskapet.⁶⁷⁷

En del invalda ledamöter i Finska hushållningssällskapet förblev bosatta väster om Ålands hav. Efter invalet av den i Lund födda statssekreteraren Mathias Rosenblad, generalen Mauritz Klingspor och Carl Cavander skickade de nya ledamöterna var sitt tackbrev över havet till hushållningssällskapet, men de förblev bosatta i Sverige.⁶⁷⁸ Sällskapet begränsade sig inte till de finska länen, ett intresse för Finlands upphjälpande räckte som kriterium för medlemskap.

Däremot var det viktigt att belöningarna som sällskapet delade ut var riktade enbart till personer som var bosatta i Finland. Själva verksamheten var också begränsad till Finland. Efter att Finska hushållningssällskapet grundades och speciellt efter att sällskapet blivit kungligt etablerades en konkret arbetsfördelning mellan det svenska och det finska sällskapet. År 1801 skickade Patriotiska sällskapet en skrivelse till sitt systersällskap i Åbo där det konstaterades att

⁶⁷⁴ Jämförelsen bygger på Leinberg, 'Finska medlemmar af Svenska Patriotiska Sällskapet' och hushållningssällskapets medlemsförteckning från 1800 (medlemsförteckningen från 1799 är inte alfabetiskt ordnad): *Kongl. Finska Hushållningssällskapet, den 1 november 1800*. Leinbergs förteckning saknar A. J. Winter som enligt hushållningssällskapets förteckning också var medlem av Patriotiska sällskapet.

⁶⁷⁵ Se Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 60; Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 98.

⁶⁷⁶ Se *Åbo Tidningar* no 35, 29/8 1791. Se *Kongl. Finska Hushållningssällskapet, den 1 november 1800*; Haggrén, 'Hisinger, Johan'; Staffan Högberg, *Matrikel över ledamöter*.

⁶⁷⁷ Se Syrjö, 'Döbeln, Georg Carl von'; Tarkiainen, 'Edelcrantz, Abraham Niclas'.

⁶⁷⁸ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 202–203.

[Patriotiska sällskapet] fattat beslut rörande en viss naturlig gräns, som Sällskapet trots böra fastställas emellan båda sällskapens verkningskrets, vad hedersbelöningars utdelande vidkommer, och ansett sin egen befattning i denna del böra inskränkas till Svea och Göthe rike allenast, samt Norrland, på den grund, vars billighet Kungliga Finska Hushållnings-Sällskapet själv torde inse, att detta senare sällskap, bättre än det Svenska Patriotiska, är i stånd att känna och pröva de omständigheter, som kunna berättiga eller icke de sökande inom Storfurstendömet till de ifrågavarande belöningar [...] Sällskapet har så mycket snarare ålagt sig denna lag, som det föreställer sig att Kungl. Finska Hushållnings-Sällskapet redan från sin början lär föresatt sig, att endast till Finlands provinser sträcka sin verksamma åtgärd i hushållningen.⁶⁷⁹

Vidare önskade Patriotiska sällskapet att ”sådan gemenskap de Kongl. Sällskapen emellan måtte efter hand finna rum, som hade till värkan ökad framgång af deras bemödande till ett gemensamt föremål: Landets uppodling och välmåga”.⁶⁸⁰

Skrivelsen var undertecknad av Patriotiska sällskapets sekreterare C. B. Rutström som 1799 hade arbetat vid akademien i Åbo och kallats till sekreterare i Finska hushållningssällskapet. Rutström hade inte tillträtt posten, utan återvände till Stockholm och blev i stället sekreterare för Patriotiska sällskapet.⁶⁸¹ Även om gränsen för belöningar och verksamhet var viktig, var rörligheten över havet och de intellektuella, sociala och politiska sammanflätningarna många. Ett exempel på detta är att Olof Wibelius, Finska hushållningssällskapets första sekreterare, som sedermera flyttade över havet för att bli landshövding och ordförande för Värmlands läns kungliga hushållningssällskap. Förbindelserna över Ålands hav var vanliga bland de lärda, om också en aning asymmetriska med Stockholm som centrum.⁶⁸²

En arbetsfördelning etablerades så småningom även på det ekonomiskt-vetenskapliga planet. Detta syns till exempel i Patriotiska sällskapets *Ny journal uti hushållningen* som under Finska hushållningssällskapets etableringsår 1797 inkluderade alster som behandlade förhållandena i Åbo, Kemi socken, ”årsväxten i Finland”, boskapsskötsel ”på Bennviks gård i Finland” och ”årsväxt och sädespriser i Åbo län”. Ännu i maj-juni numret 1800 förekommer en förteckning på naturalier samlade kring Uleåborg, men efter det behandlades Finland, finska förhållanden eller finska socknar inte över huvud taget i journalen. Journalens fokus var inte uteslutande svenskt. Av de artiklar som berörde utomsvenska ärenden var merparten inriktade på Storbritannien som av allt att döma hörde det till de primära källorna för inspiration för Patriotiska sällskapet. I sällskapets journal ingick under Finska hushållningssällskapets två första verksamhetsår till exempel artiklar som ”Anmärkningar angående lanthushållningen i England”, ”Anteckningar angående

⁶⁷⁹ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 203; se även bd. I, s. 197.

⁶⁸⁰ Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet*, s. 270. Zilliacus och Cygnæus citerar samma dokument, men med avvikande stavning och aningen olika avsnitt. Originalen finns i FHSÄ, D II 2, s. 9.

⁶⁸¹ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 203.

⁶⁸² Om förbindelser över havet, se Samuelson, *Eliten, riket och riksdelningen*. Om Wibelius se Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 87.

några märkliga orter och inrättningar i England”, ”Något angående ladugårdsskötsel i Skottland” och ”Extrakt ur Edinburgs Magasin”. Under samma tid ingick endast två artiklar som berör utländska ärenden och inte hade med Storbritannien att göra.⁶⁸³ England var under 1790-talet den mest utvecklade ekonomin i Europa, både inom jordbruk och handel,⁶⁸⁴ och var alltså en självklar referenspunkt för Patriotiska sällskapet. I övrigt var journalen så gott som inhemsk, men som sagt utan inslag från de finska delarna av riket. De lämnades åt det nya finska sällskapet att studera, övervaka och förbättra.

Patriotism, fosterland och fädernesland

Den vernakulära formen av patriotism är i dagens svenska fosterlandskärlek. Patriotism innehåller egentligen inte ordet kärlek, men både i romanska och germanska språk associeras patriotism till kärlek till fosterlandet. Här kan man jämföra med engelskans *love of country* eller *love of fatherland* och *patriotism*, franskans *l'amour de la patrie* och *patriotisme* eller tyskans *Liebe des Vaterlands* och *Patriotismus*. Variationerna blir större om man tar med ungerska, ryska eller koreanska i jämförelsen, men i alla dessa språk har ordparet med kärlek till fosterlandet och patriotism funnits. Ordet fick med andra ord global spridning. I flera språk har patriotism dessutom i någon form bibehållit sin rot *patria*.⁶⁸⁵

Den numera föråldrade svenska formen kärlek till fäderneslandet förekom under 1700-talet vid sidan om kärlek till fosterlandet.⁶⁸⁶ I de källtexter som ligger som grund för detta arbete är det tydligt att fädernesland var ett vanligare ord än fosterland på 1700-talet även om det finns belägg på fosterlandet redan från 1600-talet.⁶⁸⁷ På basis av sökningar i tidningstexter hände detta under 1800-talets lopp. Det är möjligt att ordet fosterland helt enkelt var mindre otympligt i sammansättningar än fädernesland. Fäderneslandskärlek är en konstruktion som inte slog igenom, medan fosterlandskärlek definitivt gjorde det. Det är också möjligt att fosterland som metafor var enklare att anpassa till ny sorts politisk

⁶⁸³ Sandén (utg.), *Journal / Ny journal uti Hushållningen*, del I, s. 5–50, innehåller en förteckning över artiklar i *Hushållnings Journal* och dess efterföljare *Ny Journal uti Hushållningens*. Bokserien refererar dessutom delar av artiklarna.

⁶⁸⁴ Om England som ekonomisk inspiration under tiden se Reinert, *Translating Empire*, s. 51–61. Det är anmärkningsvärt att Englands betydelse som modell och inspiratör handlar just om ekonomi, inte så mycket om annat. I övrigt var franskan tidens *lingua franca* och Frankrike en viktig ”exportör” av vetenskaplig och filosofisk litteratur. Viktiga verk översattes dirket till franska från de flesta europeiska språk, medan översättningar till engelska ofta förmedlades via franskan. Den fransk-engelska rivaliteten syntes även i språkens dominans i och med att engelskan försökte ständigt utmana franskans ställning. Se även Oz-Salzberger, ”Translation”.

⁶⁸⁵ Schierle, ’Patriotism and Emotions’; Schierle, ’For the Benefit and Glory of the Fatherland’; Koselleck, *Begriffsgeschichten*, s. 218–239; Viroli, *For Love of Country*; Dietz, ’Patriotism’; Cunningham, ’The language of patriotism’; Kurunmäki, *Representation, Nation and Time*, s. 84–87.

⁶⁸⁶ Se Legnér, *Fäderneslandets rätta beskrivning*, s. 11–12.

⁶⁸⁷ Se SAOB, uppslagsordet ”fosterland”. Ihalainen, *Protestant Nations Redefined*, s. 433–434, diskuterar också ordet fosterland som alternativ för fädernesland och menar att ordet blev populärare på 1760-talet samtidigt som patriotisk retorik i allmänhet blev populärare i Europa.

retorik.⁶⁸⁸ Fäderneslandet med en direkt hänvisning till patriarkala strukturer hade kanske inte samma metaforiska styrka som fosterland och nation som fungerade bättre för att mobilisera allmänheten, speciellt under den senare delen av 1800-talet då det fanns större friheter för umgänge över ståndsgränserna på 1800-talet.⁶⁸⁹ Begreppet fosterland hänvisar etymologiskt till orten som man är född och uppvuxen i och det delar rot med *natio*-vokabulären.⁶⁹⁰ Det är alltså tänkbart att fosterlandsbegreppet upplevde ett uppsving i samband med att nationsvokabulären fick större politisk tyngd och blev mera populär i Sverige och Finland på 1800-talet.

I Finska hushållningssällskapets politiska retorik hade alla dessa ord en plats. *Patria*-vokabulären hörde i Finland, som också annanstans i Europa, till de ekonomiska sällskapens språkbruk. Det var fråga om positivt laddade begrepp som gav sällskapets aktiviteter en framåtanda och stärkte bilden av ett sällskap som arbetade för en större geografisk helhet och en mängd olika bemedlade invånare.

Patriotism, kärlek till fäderneslandet eller fosterlandskärlek hade inte alltid hade samma konnotationer i sällskapets texter. Lars Zilliacus har i sin omfattande samling av källcitat och -referat konstaterat att Finska hushållningssällskapet ansåg Patriotiska sällskapet i Stockholm vara en förebild och att "Patriotism är ett i båda sällskapens äldre handlingar ofta återkommande ord. Då avsågs därmed närmast en uppoffrande omtanke om mindre lyckligt lottade samhällsmedlemmar."⁶⁹¹ Troligtvis använder Zilliacus ordet patriotism som ett paraplybegrepp för patriotism, kärlek till fäderneslandet, fosterland och olika sammansättningar som hör ihop med orden. Man kan också skönja ett försök från Zilliacus sida att ge begreppet patriotism en ny innebörd.

En noggrann genomgång visar att även om ordet patriotism förekom i sällskapets tidiga publikationer, var det inte lika vanligt som fäderneslands- och fosterlandsretorik. I de källtexter som Zilliacus själv citerar i sin bokserie förekommer patriotism sällan. Formerna patriot eller patriotisk är betydligt vanligare. De har sina givna platser i sällskapets skrifter och arkivmaterial. 'Patriotisk' förekommer till exempel främst i samband med Patriotiska sällskapet.⁶⁹² Det är inte i sig överraskande att Patriotiska sällskapet som var det främsta förebildssällskapet och dessutom en ständig källa till inspiration förekom i Finska hushållningssällskapets protokoll, men att 'patriotisk' användes mest i samband detta sällskap är ett tecken på att ordet ändå inte var så central som annan *patria*-vokabulär i Finska hushållningssällskapets retorik.

⁶⁸⁸ Om metaforhistoria se t.ex. Kroß & Zill (eds.), *Metapherngeschichte*; Schäfer, 'Historicizing Strong Metaphors'.

⁶⁸⁹ Jämför här Hroch, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung*, som beskriver olika faser av nationell mobilisering.

⁶⁹⁰ Se Karkama, 'Herderin kieliteoria'.

⁶⁹¹ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 199.

⁶⁹² Se Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. I, s. 197, bd. II, s. 78, 177, bd. III, s. 15, 25, 30, 114, bd. IV, s. 93, 135, 137, 142–144, 160, 178, bd. V:1, s. 9, 60, 78, 134, 185, 189, bd. V:2, s. 216–217, 218, 238, bd. VI, s. 21, 43, 76, 111, 113, 125, 199, 203.

I de källtexter som Zilliacus citerar förekommer ordet patriotism bara en gång under perioden före 1809. Efter 1809 figurerar ordet patriotism mera frekvent i Zilliacus material, och då har det oftast varit sekreteraren Carl Christian Böcker som hållit i pennan. När han använde begreppet fick det dessutom en annan laddning, vilket jag återkommer till i följande huvudkapitel.

Exemplet från före 1809 i Zilliacus material är från år 1799. Det är fråga om ett protokoll i vilket sällskapets sekreterare Wibelius först redogör för tryckta instruktioner för lerhusbygge som sänts in till sällskapet. Leran var intressant som byggnadsmaterial och Finska hushållningssällskapet var en av de organisationer som skulle ta itu med att utveckla och prova materialets duglighet. Wibelius presenterade instruktionerna på sällskapets möte och hoppades att sällskapet skulle fatta beslut om hur man skulle använda dem:

huruvida icke sällskapet för att ej lämna denna patriotism utan uppmärksamhet ansåge nödigt vidtaga någon författning, varigenom detta byggnadssätt kunde komma till allmännare utövning, vartill han förmodade huvudsakeligen kunna bliva bidragande om sällskapet under någon kunnig och driftig ledamots inseende påkostade en murmästares inövande i handalaget, därigenom kunskapen kunde utspidas till andra och vidare utbreda sig.⁶⁹³

Förslaget ledde till försöksverksamhet. Den patriotism som beskrivs i texten syftar till handlingen att skicka ritningarna till Finska hushållningssällskapet. Wibelius önskade att denna patriotiska handling skulle få respons. Här är alltså patriotismen en kvalitet som förknippas med en handling och dess motiv, inte en ideologisk företeelse eller en anda som sprider sig.

Patriotism som kvalitet var även i övrigt den vanligaste formen av patriotism under den här tiden. Om vi granskar adjektivet patriotisk hittar vi andra exempel i Finska hushållningssällskapets publikationer där det patriotiska är en kvalitet.

At känna det Land, hwars hushållning och näringar man vill uphjelpa, är så aldeles nödvändigt, at man utan denna kunskap aldrig en gång bör hoppas framgång i sit företag. Genom forskande och patriotiske Medborgares åtgärd, har wäl de senare åren i synnerhet den Geographiska kännedomen af vår Finska Fosterbyggd blifwit märkeligen utwidgad och förbättrad.⁶⁹⁴

Här förknippas det patriotiska uttryckligen till förbättringen av ett lands hushållning, medborgarskap och en törst efter ny kunskap. Också synen på att patriotiska medborgares strävanden har lett till utvidgade geografiska kunskaper är intressant. Fosterbygden förknippades ofta på 1700-talet med ett mer lokalt engagemang än fosterlandet, men i det här sammanhanget var fosterbygden utan tvekan finsk. Det är eventuellt betydelsefullt att det var nödvändigt att definiera fosterbygden som finsk – något som inte var självklart för de tilltänkta läsarna. Det är också märkbart att kännedomen om fosterbygden var av ekonomisk betydelse, inte av kulturellt-estetisk eller politisk betydelse. Här definierades en

⁶⁹³ Citerad från Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 154.

⁶⁹⁴ *Åbo Tidningar* 1/10 1798.

finsk fosterbygd, men på delvis andra villkor än vad som kom att vara fallet senare i storprojektet *Finland framställt i teckningar* (utgiven 1845–1852).⁶⁹⁵

Hushållningssällskapet var i sig själv också patriotiskt:

Hvad sällskapets framtida göromål och företag kan intressera allmänheten skall genom dessa tidningar efter hand kungöras, och hoppas man, att våra välmenande medborgare och landsmän icke lära underlåta att med odeladt bifall anse och understödja denna patriotiska association, helgad af de renaste medborgerliga känslor åt det Allmänna Bästa, Konung och Fädernesland.⁶⁹⁶

I den mer överhetliga retoriken i sällskapets presentation i *Åbo Tidningar* fanns också utrymme för patriotisk retorik förknippad med allmänna bästa, fäderneslandet och kungen. Monarkens roll för sällskapet betonas, speciellt i samband med den något pompösa önskan om ”odelat bifall”. De rena medborgerliga känslorna torde närmast vara synonyma med sällskapets patriotism. En icke-patriotisk medborgerlighet är svår att tänka sig i detta sammanhang.

’Patriotisk’ användes oftare än ’patriotism’ inom sällskapet. De gånger ’patriotism’ användes hade det oftast en beskrivande betydelse. Det var alltså fråga om någons patriotism, inte patriotism som rörelse, anda eller aktör.

En genomgång av tidningar utgivna i Finland under samma tid visar hur patriotism i allmänhet användes i samband med personer och deras kvaliteter, ofta i nekrologer eller liknande skrifter.⁶⁹⁷ I C. N. Hellenius minnestal över bergsrådet och riddaren Johan Hisinger (1724–1791), publicerad som en följetong i tre nummer av *Åbo Tidningar* i augusti 1791, är *patria*-vokabulären välrepresenterad och varvad med högtidlig retorik kring det allmänna bästa, medborgerlighet och upplyshet. Först presenteras Hisinger tillhörande gruppen människor som ”med uplyst wett, och ett ädelt hjerta wåga höja sig öfwer hopen af lågtänkta samtida” och ”befordrat allmänt och enskildt wäl, minskat mensklighetens lidanden, och öpnat äfwen för tilkommande slägter nya utsikter til sällhet och glädje”. Vidare påminns åhörarna om Hisingers ”utmärkta förtjenster, så wäl om Wetenskapernes som i synnerhet Näringarnas flor uti vårt Fädernesland” och sedan framförs en önskan om att många likadana ”wältänkte, som wälgörande Patrioter bland våra Medborgare” skulle följa Hisingers exempel.⁶⁹⁸

Minnestalet innehåller rätt detaljerad information om diverse gruv-, metall- och bruksrelaterade anläggningar som Hisinger stått för. Informationen torde bygga på hans egna anteckningar. Läsaren informeras också om att ”Bergs-R. Hisinger i betydande mån gagnat det allmänna, ehuruwäl, merendels med sin egen skada”. I texten räknar man upp investeringar, som enligt moderna bedömningar inte var lönsamma, men som i minnestalet lyftes fram som bidrag till allmän industriell utveckling. Även om Hisingers förtjänster

⁶⁹⁵ Topelius, *Finland framställt i teckningar*.

⁶⁹⁶ *Åbo Tidningar* 3/1 1798.

⁶⁹⁷ Avsnittet bygger på Marjanen, ’Suomen talousseura, patriotismi ja yhtenäiskulttuuri’, speciellt s. 342–344, även om min tolkning ändrats en aning.

⁶⁹⁸ *Åbo Tidningar* 15/8 1791.

främst låg inom bergsbruket, påpekas att ”Af Trädgårds skötseln war han äfwen en stor Män och befordrare, samt otwifwelaktigt i Finland den förnämsta i den vägen”.⁶⁹⁹ Efter en fyrasidig uppräknings av Hisingers förtjänster inom bergsbruk och ett lite kortare avsnitt om trädgårdsskötsel ”återstå för oss at omröra flera andra lika otwifwelaktige wedermälen af hans Patriotisme och Mennisko kärlek”. Här nämns hans donationer till Patriotska sällskapet, Fagervik gård (för en fond att stödja änkor och faderlösa barn), till soldaterna och deras änkor som tjänstgjort vid Fagervik, Billnäs och Skogby, hans import av spannmål från Reval och hans uppmuntran av ungdomens musikintresse.⁷⁰⁰

I minnestelet beskrivs Hisingers patriotism som en kombination av personliga karaktärsdrag som låg bakom hans omfattande bidrag till etableringen, utvecklingen och driften av ekonomiska verk i Finland och själva verksamhetens nytthet. Det är intressant att minnestelet från 1791 nästan enbart fokuserat på Hisingers ekonomiska verk, medan moderna biografiska framställningar tar in även annan information för att ge en mer balanserad bild.⁷⁰¹

En annan aktiv patriot i ekonomiska frågor var Johan Kraftman (1713–1792) över vilken ett minnestal publicerades följande år i samma tidning och var delat på sex nummer.⁷⁰² Minnestelet av kommerserådet Lars Sacklén var mer uppräknande och mindre elokvent än talet om Hisinger, men bland beskrivningar av vägbyggen, ekonomiskt författarskap, åkerbruksprojekt och torrläggningar nämns också hur ett speciellt dikesprojekt inte skulle ha blivit av utan professor Kraftmans ”brinnande Patriotisme” och ”outrötteliga möda och omsorg samt stora kostnad på detta för dem [delägarna i projektet] och hela Orten så nyttiga göromål”.⁷⁰³ Också i Kraftmans fall var patriotismen inte en ideologi eller en inställning till den egna nationen utan en personlig kvalitet som ledde till stordåd inom samhälleligt viktiga ekonomiska projekt.

~ ~ ~ ~

I Finska hushållningssällskapets tidiga publikationer och i samtida tidningar utgivna i Åbo verkar retorik om fäderneslandet ha ansetts lämpligare än retorik om patriotism. Det är möjligt att det handlade om ett försök att i första hand använda ord som hade starkare förankring i vardagssvenska och saknade konnotationer till utlandet.

Den ekonomiska litteraturen, i vilken Finska hushållningssällskapets publikationer ingår, erbjöd ofta mer utrymme för begreppsliga innovationer än texter och tal som var närmare förknippade till ständerna eller kungen.⁷⁰⁴ Användningen av fäderneslandsvokabulären kunde också undersökas i andra källserier. I Jouko Nurmiainens studie om framsteg och det allmänna bästa framgår att båda orden förekom flitigt i politisk retorik på 1700-talet

⁶⁹⁹ *Åbo Tidningar* 22/8 1791. Uttrycket ”stor Män” ingår i originalet.

⁷⁰⁰ *Åbo Tidningar* 29/8 1791.

⁷⁰¹ Jfr Haggrén, ’Hisinger, Johan’.

⁷⁰² *Åbo Tidningar* 23/7, 30/7, 6/8, 13/8, 20/8, 3/9 1792.

⁷⁰³ *Åbo Tidningar* 13/8 1792. Om Kraftman se Klinge, *Iisalmen ruhtinaskunta*, s. 74–140.

⁷⁰⁴ Om detta se Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä*, s. 91.

och kopplades just till det allmänna. Fäderneslandet figurerade till exempel i konungaförsäkringar och riksdagens ceremoniella tal. Speciellt i början av århundradet verkar talen ha fokuserat mera på riket än fäderneslandet, medan fäderneslandet blev populärare under andra hälften av 1700-talet.⁷⁰⁵ Fosterlandet som nyckelbegrepp förekommer mer sällan.⁷⁰⁶ Begreppet patriotisk förekommer i Fredrik I:s och i Adolf Fredriks konungaförsäkringar där det kopplas till ett intresse för det allmänna bästa och har en klassisk nyromersk betydelse. Begreppet var alltså inte okänt under första hälften av 1700-talet.⁷⁰⁷

Även i statliga predikningar förekom det gamla och väletablerade ordet fädernesland ofta. 'Patriot' kunde användas i predikningarna, medan 'patriotism' inte över huvud taget användes i detta sammanhang. I allmänhet hade fädernesland som ord mer tyngd i och med att termen användes i de första bibelöversättningarna (i översättningen från år 1526 i Lukas 4:24 i heter det: "Ingen prophete är affhollen j sitt fädhernes land"). Patriotism, fosterland och nation blev alla mer vanliga under 1760-talet, som också i övrigt var en period av begreppslik innovation, inte minst inom den ekonomiska litteraturen.⁷⁰⁸ Men trots att patriotism, fosterland och nation fick starkare laddning under tryckfrihetstiden (1766–1772), förblev fädernesland en klar favorit inom den politiska retorik som berörde landet, riket, nationen eller regionen, vare sig det gällde statliga ärenden, ekonomi eller historia.

I Finland var fädernesland det vanligaste ordet bland *patria*-vokabulären, inte patriotism, fosterland eller nation.⁷⁰⁹ Detta gällde i viss mån också för Finska hushållningssällskapet, men begreppet fädernesland var inte oproblematiskt för de lärda i Åbo. Begreppen fädernesland och fosterland kunde vara utbytbara i svenskt politiskt språk i allmänhet, men i Åbo fanns det en skillnad mellan det land som härrörde sig till fäder och landet där man vuxit upp. Fäderneslandet hänvisade till hela riket, och då Finska hushållningssällskapets uppdrag var att främja uppodlingen av Finland gällde det att finna ord som kunde användas för enbart Finland. Fädernesland kunde duga, speciellt i kombination med rike eller konung, men inte sällan valdes ord som fosterjord eller den finska nationen i stället. Det är

⁷⁰⁵ Tolkningarna är mina, men bygger på Nurmiainens material. En mer ingående kontextuell analys skulle behövas för mer definitiva tolkningar. För exempel se Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä*, s. 63, 65, 67, 74, 76, 82–84, 86, 88, 91.

⁷⁰⁶ För ett exempel se Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä*, s. 82. Här är talakten i övrigt också avvikande vilket är intressant. Se även Ihalainen, *Protestant Nations Redefined*, s. 426–442 och Ihalainen, 'The Concepts of Fatherland and Nation', som analyserar statliga predikningar.

⁷⁰⁷ Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä*, s. 63, 65.

⁷⁰⁸ *SAOB*, uppslagsordet "fädernesland"; Ihalainen, *Protestant Nations Redefined*, s. 424–429, 433–442. Se även Wolff, 'Artistocratic Notions of Liberty', om patriotisk retorik i kombination med medborgerlig retorik, speciellt s. 129–132; Feldbæk, 'Fædreland og Indfødsret', s. 111–165, för bruket av begreppet fädernesland i Danmark.

⁷⁰⁹ Bygger på sökningar i Historiska tidningsbiblioteket.

skäl att notera att fädernesland och patriotism delade etymologi, båda hänvisade till fäder. Fosterland, nation och nationalism hänvisar däremot båda till födelse.⁷¹⁰

Finland betraktades till exempel som en ”Nation, grymt behandlad under krigen”.⁷¹¹ *Åbo Tidningar* rapporterade om hushållningssällskapets grundande genom att skildra hur ”En talrik samling Medborgare af alla Stånd, som under namnet Finska Landthushållnings Sällskapet, förenat sig för att bidra till Landsculturens uphjelpande och befordran i vår Finska Fosterbygd”. I samma tidning beskrivs kungens födelsedag och den ”nådiga omvårdnad för en ung och af sitt Folk tilbedd konung, för et älskadt Fädernesland”.⁷¹² Kungen och riket var förknippad med fäderneslandet, medan hushållningssällskapet riktade sig till fosterbygden.⁷¹³ De här två var inte svåra att kombinera, ett intresse för fosterjorden var förenligt, till och med underställt, en känsla för fäderneslandet. På ett liknande sätt uttryckte Finska hushållningssällskapet en förhoppning att dess år 1800 inleda verksamhetsrapporter skulle ”med enahanda varm känsla för Fosterbyggdens odling och dess Näringars förkofran, upelda hvarje Finsk Man, som känner, at han äger et Fädernesland”.⁷¹⁴ Fosterbygden var konkret den ort som man levde på, medan känslan för ett fädernesland var mer abstrakt. Fäderneslandet var inte i första hand geografiskt definierat, utan snarare en samling politiska dygder.

Den kompletterande patriotismen som beskrivits ovan syns också i användningen av orden fädernesland och fosterland. I en inflytelserik artikel av H. G. Porthan med rubriken ”Tankar om Finlands upodling” från våren före hushållningssällskapets etablering presenterades samma problematik som var en ledstjärna för Finska hushållningssällskapets verksamhet, men tonen var mer positiv:

Huru wigtigt Land för Sweriges Krona, Finland i mångfaldiga afseenden är; huru ansenligen det tiltagit i folkmängd och upodling sedan det olyckliga tjugåriga krigets slut, då det war föga än en ödemark, hwareft här och där några strödda inwånare emellan förstörda städer, byar och kojor framsläpade et olyckligt lif; huru i synnerhet under de sidsta 30 eller 50 åren, sedan Regeringes omtanka med större alfwar och drift blifwit wänd på dess wård och uphjelpande, dess tilstånd och utseende förmånligen blifwit förändrade: allt detta äro bekanta on numera allmänt erkända sanningar (**). Orsakerna til denna lyckliga förändring, samt de anstalter och författningar som dertil hufwudsakeligen bidragit, förtjena at upgifwas och til sine wärkningar beskrifwas; men detta äro denna gången icke min afsigt. — Mycket återstår ännu att göra.⁷¹⁵

⁷¹⁰ Etymologin ska inte överbetonas. Se Karkama, ’Herderin kieliteoria’; SAOB; uppslagsorden ’fädernesland’ och ’fosterland’.

⁷¹¹ Citerad från Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet*, s. 94.

⁷¹² *Åbo Tidningar* 13/11 1797. Se även Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet*, s. 92.

⁷¹³ Utlysningen av sällskapets första prisfrågor riktas till ”kunnige och för Fosterjordens wäl nitiske Landsmäns pröfning”, åter ett exempel på hur vokabulären kring fostran och foster användes för att beteckna Finland. *Åbo Tidningar* 16/4 1798. Se även ovanciterade exempel.

⁷¹⁴ *Utdrag af Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets Dagbok år 1800*, s. 2.

⁷¹⁵ *Åbo Tidningar* 13/3 1797.

Artikeln som sträckte sig över nio nummer av *Åbo Tidningar* presenterar därefter tankar om gruvdrift, boskapsskötsel, åkerbruk, men framför allt konkreta exempel och förslag rörande favoritämnet ”Forsarnes uprensning” (strömrrensningen). Bland dessa för ”hvar och en rättskaffens patriot” viktiga ärenden uttrycktes också relationen mellan fosterlandet Finland och Fäderneslandet med all önskvärd tydlighet:

Föranledd af dessa betraktelser, vågar jag hemställa vår allmänhets ompröfwan och behjertande följande tankar om detta vårt gemensamma Fosterlands vidare upodling. Kunnige Landsmän torde af dem få anledning til ämnets närmare och fullständigare utredande, och uplyste samt för det allmänna ömmande Medborgare tilfälle, at sedan göra bruk af dem til Fäderneslandets wärckeliga hielp och båtnad.⁷¹⁶

Om denna typs användning av fädernesland och fosterland var vanlig och förekom också i andra riksdelar är oklart. Användningen av fosterland för en persons hembygd förekom i svenska riket på 1700-talet. *Svenska Akademiens Ordbok* ger ett exempel från 1700-talet, och exemplet kommer från Gotland.⁷¹⁷ Det verkar ändå som att användningen av begreppet fosterland i Stockholm i allmänhet hänvisade till hela riket. Så är till exempel fallet i de riksdagspredikningar som Pasi Ihalainen analyserat.⁷¹⁸ Det är möjligt att fosterland och fädernesland fick en ny laddning i Åbo kring sekelskiftet 1800, men en det var inte en ny uppfinning att använda orden med olika geografisk innebörd. I Åbo hade en avhandling i ämnet *Kärleken til fäderneslandet och dess utöfning* lagts fram redan år 1775 i samband med Gustav III:s finska resa. Respondent för texten var Johan Kreander. Preses och sannolik författare till texten var kemiprofessorn Pehr Adrian Gadd. I texten talas speciellt om storfurstendömet Finland och Finland som ett ”Fosterland”. Texten är en teoretisk betraktelse av kärleken till fäderneslandet. Fäderneslandskärleken får en regentcentrerad innebörd, vilket torde förklaras av att disputationen ägde rum i samband med kungens besök.⁷¹⁹

Mer konkret var kärlek till fäderneslandet och till fosterlandet fullständigt förenliga då de förknippades med en strävan efter att främja det allmänna, ofta inom ekonomins område. När dessa egenskaper identifierades hos en individ, kunde man kalla honom patriotisk.

⁷¹⁶ *Åbo Tidningar* 13/3 1797. Texten fortsatte i tidningarna från 20/3, 27/3, 3/4, 19/4, 24/4, 8/5, 15/5 och 22/5. Här finns en koppling till sättet att tala om det allmänna och det särskilda fäderneslandet. Se Nordin, ’Om kärleken till fäderneslandet’, s. 124.

⁷¹⁷ *SAOB*; uppslagsordet ”fosterland”.

⁷¹⁸ Ihalainen, ’The Concepts of Fatherland and Nation’, s. 52–53.

⁷¹⁹ Se Nordin, ’Om kärleken till fäderneslandet’, speciellt citaten på s. 124. Nordin noterar inte variationen.

Utländska och inhemska förebilder

Finska hushållningssällskapet anslöt sig som bekant till ett internationellt nätverk av ekonomiska sällskap. Här ska begreppet nätverk förstås som ett slags transnationell uppfattning om liknande sällskap, inte ett formaliserat samarbete eller serier av medlemskap i diverse takorganisationer. Sällskapen hade många band till varandra genom enskilda personers kontakter, översättningar av texter, hedersledamöter från andra sällskap och korrespondens. I det stora hela var det ändå uppfattningen om att liknande sällskap verkade i andra länder som var viktigast.

Denna uppfattning har tre viktiga betydelser. För det första kunde andra sällskap fungera som källor för inspiration. Deras arbetssätt, försök och publikationer kunde efterliknas och tillämpas i lokala förhållanden. Man kunde i princip nå till och med ett bättre resultat än förebildssällskapet. För det andra tjänade uppfattningen om andra liknande sällskap som ett retoriskt drag genom vilken ett sällskap kunde placera sitt land i en internationell kontext. Man hänvisade till sådana sällskap eller länder vars ekonomiska förbättringsarbete antingen var eftersträvänsvärt eller som man trodde var det.⁷²⁰ I det finska fallet erbjöd den perifera positionen i tidens lärda diskussion en tacksam position som iakttagare. Då sällskap redan fanns på de flesta håll var det enkelt att följa samma spår, men också att se vilka misstag som gjorts på andra håll. För det tredje var internationella jämförelser ett sätt att skapa en kontext för den inhemska debatten eller ta in nya element i den inhemska debatten.⁷²¹

Den tredje aspekten var kanske allra viktigast. För dem som var måna om att betona Finlands underutveckling i förhållande till resten av det svenska riket, var etableringen av ett hushållningssällskap en möjlighet att ytterligare framhålla temat i den inhemska politiska diskussionen. De utländska exemplen var ett pressande argument för att grunda ett sällskap även i Finland, men också tvärtom. Grundandet av ett sällskap var ett sätt att understryka viktiga politisk-ekonomiska teman och sätta agendan.

När man i forskningen diskuterat om huruvida de ekonomiska sällskapen lyckades med de uppdrag de själva definierat förbises oftast denna aspekt.⁷²² Det är möjligt att tänka sig att även om sällskapen inte nödvändigtvis nådde sina egna mål, var själva sättandet av dessa mål ett sätt som styrde utvecklingen på ett bredare plan i samhället. På så vis kunde sällskapen indirekt ha ett större inflytande än vad man spontant tänker sig. Att vara med om att sätta agendan kan vara nästan lika viktigt som att verkställa den.

⁷²⁰ Se kapitlet ”Intellectuell geografi på 1700-talet och historieskrivningen om ekonomiska sällskap”; Iverson, ’Introduction’; Shovlin, ’Emulation in Eighteenth-Century French Economic Thought’; Verga, ’European Civilization and the “emulation of the nations”’; Richter, ’The Comparative Study of Regimes and Societies’.

⁷²¹ För liknande tankar om jämförelser se Kurunmäki, ’Different Styles of Parliamentary Democratisation in Finland and Sweden’; Sluga, ’The Nation and The Comparative Imagination’; Kettunen, ’The Power of International Comparison’; Kettunen, *Globalisaatio ja kansallinen me*, s. 12–16; Strang, ’Den perifera eklekticismens gränser och potential’; Marjanen, ’Undermining Methodological Nationalism’, s. 252–260.

⁷²² Se van Dülmen, *The Society of the Enlightenment*, s. 68–69.

I Finska hushållningssällskapetets självförståelse var de utländska jämförelserna ständigt närvarande. Redan i sällskapetets första protokoll konstaterades att: ”Ledamöterna af detta sällskap hafva inhemtat, huruledes hos andra Nationer, Enskilda Sällskapet kraftigt bidragit till den förkofran och tillväxt Åkerbruk, Näringar och Handel vunnit och hoppas således af sitt företag enahanda goda följder.”⁷²³ Denna insikt var inte enbart viktig inom sällskapet, utan den var också ett viktigt argument utåt. I sällskapetets kungörelse till allmänheten, återgavs andemeningen med exempel:

Främmande Länders erfarenhet vittnar huruledes enskilda Sällskaper lagt grunden til den förkofran och tilväxt Åkerbruk, Näringar, Handaslögder och Handel vunnit. Det är nog at nämna Englands, Frankrikes, Schweitz’s och Danemarks efterdömen. Uti flera Landskaper af Sveriges Rike äro länge sedan sådane Patriotiska Föreningar ingångne. Finland ensamt har til närvarande tid saknat en så gagnande stiftelse.⁷²⁴

De utländska exemplens inbördes ordning i texten är antingen ett slags rangordning eller en kronologisk ordning. Faktum att listan är kronologisk tyder på att det var den bestämmande principen i listan.⁷²⁵ England torde stå för Sällskapet för uppmuntran av konsterna, manufakturerna och kommersen i London (alternativt Jordbruksrådet, *Board of Agriculture*, men det är inte lika troligt). För Frankrikes del avses antagligen inte bara jordbrukssällskapet i Rennes utan hela nätverket av jordbrukssällskap som var etablerat i landet. När det gäller Schweiz del torde det vara Ekonomiska sällskapet i Bern eller Helvetiska sällskapet (*Die Helvetische Gesellschaft*) som avses, men konfederationen hade även många andra sällskap. Sällskapet i Bern var bäst känt i Sverige och hade även svenska hedersmedlemmar i Anders Berch och Carl von Linné. Helvetiska sällskapet samlade däremot alla kantonen i Schweiz och var på så vis med om att definiera ett polity, något som hade betydelse för det finska sällskapet.⁷²⁶ Danmark representerar troligtvis Kungliga lanthushållningssällskapet (*Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab*, 1768). Det danska sällskapet hade mot 1790-talet etablerat sig som en aktör speciellt på det vetenskapliga fältet, men kunde dels på grund av att det låg geografiskt nära och dels för att det var vetenskapligt inriktat vara en inspirationskälla.⁷²⁷

De tre första exemplen var de mest inflytelserika sällskapen ägnade att uppmuntra lokal ekonomi i Europa. Det skotska exemplet var inte längre aktuellt, men inte heller Dublinsällskapet lyfts fram här, vilket är intressant. Dublinsällskapet var känt i Åbo ända sedan 1750-talet, men dess förtjänster ansågs inte vara värda att nämnas mera på 1790-

⁷²³ Citerad från Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 96.

⁷²⁴ Gadolin, *Til Finska Allmänheten*, 1 November 1797, s. [1]. Samma exempel ges även i *Abo Tidningar* 3/1 1798.

⁷²⁵ Se kapitlet ”Patriotiska sällskapet” där motsvarande icke-kronologiska uppräknings diskuterar.

⁷²⁶ Jfr Marjanen, ’Between ’Public’ and ’Private Economy’’, s. 327–328, där jag diskuterar samma fråga. Kapossy, ’Republican Political Economy’; van Dülmen, *The Society of the Enlightenment*, s. 72–74; Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert*, s. 160–163. Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 111–112, påpekar att det danska sällskapet och brittiska Jordbruksrådet ofta nämndes som modeller.

⁷²⁷ Om de danska sällskapen se Engelhardt, *Borgerskab og fælleskab*; Engelhardt, ’Patriotism and Royal Imperial Reforms’.

talet.⁷²⁸ Från att ha varit epicentrum för hela rörelsen av ekonomiska sällskap, hade Dublinsällskapet blivit mindre viktigt. Det är också möjligt att Irland inte ansågs vara ett land värt att ta lärdom av, snarare gällde det att hänvisa till mer centrala aktörer i Europa. En möjlig orsak till att Dublinsällskapet inte nämns kan också vara radikaliseringen av det politiska livet på Irland på 1790-talet. Finländska patrioter och radikaler blickade mot Irland och den i Sverige dödsdömde Anjala-mannen Jan Anders Jägerhorn sökte sig till och med till Irland just för att ta del i den politiska aktivismen.⁷²⁹

Det är värt att notera att Fria ekonomiska sällskapet (*Vol'noe ekonomitjeskoe obsjtjestvo*) i S:t Petersburg nämns inte trots sin geografiska närhet till Åbo. Petersburgssällskapets verksamhet var knappast okänd. Johan Gadolin blev till och med medlem i sällskapet senare, men dess roll som modell verkar inte ha varit betydande.⁷³⁰

I Finska hushållningssällskapets fall var de givna utländska exemplen ett sätt att introducera modellen för ekonomiska sällskap och på så sätt understryka att modellen hade sin plats även i Finland. Det fanns en möjlighet att påverka agendan för ekonomiskt förbättringsarbete i Finland (och Sverige). Jämförelserna visade att grundarna nu hade etablerat ett sådant sällskap i Finland och att det inte längre fanns utrymme för någon annan att göra det. På ett vis var det ett sätt att skapa monopol på traditionen av ekonomiska sällskap.

Hushållningssällskapets ledamöter verkar inte ha varit speciellt intresserade av att engagera sig i en internationell debatt om ekonomi eller skapa nätverk med de utländska sällskapen. Sällskapet kallade till exempel inte många utländska ledamöter som korrespondenter, en metod som brukades effektivt av Ekonomiska sällskapet i Bern, men som också Patriotiska sällskapet hade använt sig av för att göra sig känt utomlands.⁷³¹ De få utländska ledamöter som invaldes i Finska hushållningssällskapet hade antingen vistats i Åbo eller så var de svenskar som var bosatta utomlands. Ett visst utbyte förekom ändå genom att sällskapet fick publikationer från Danmark och Tyskland, men på den punkten verkar Porthans personliga nätverk ha varit viktigare än sällskapets strävan att skapa band till utlandet.⁷³²

Svårare är emellertid att räkna ut vilka organisationer som avsågs i kungörelsen med de ”Patriotiska Föreningar” som grundats ”Uti flera Landskaper af Sveriges Rike” och dessutom för länge sedan. Förutom Patriotiska sällskapet och eventuellt Kungliga vetenskapsakademien vars verksamhet Finska hushållningssällskapets grundare var väl bekanta med, finns det inte många andra tänkbara organisationer. Troligen har man avsett vetenskaps-societeterna i Lund och i Uppsala, Vetenskaps- och vitterhetssamhället i Göteborg, Greifswalds lärda sällskap eller ordnar som *Utile Dulci* och *Appolloni Sacra*, men det är svårt att bestämma om dessa faktiskt var patriotiska föreningar som dessutom

⁷²⁸ Lithander (& Kalm), *Oförgripeliga tankar*, s. 6–7.

⁷²⁹ Lesch, *Jan Anders Jägerhorn*, s. 345–372.

⁷³⁰ Niinistö, ’Gadolin, Johan’.

⁷³¹ Kapossy, ’Republican Political Economy’, s. 381; Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia*, s. 67.

⁷³² Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 168.

hade förankring i landskapen. Det mest uppenbara förebildssällskapet Patriotiska sällskapet hade inte heller en stark förankring i ett landskap, utan var Stockholmsbaserat med fokus på hela riket. Av de sällskap som vi känner till passar egentligen det 1793 grundade Gotlands ekonomiska sällskap bäst in i beskrivningen, men det finns inga tecken på att grundarna av Finska hushållningssällskapet skulle ens ha känt till det gotländska sällskapet.⁷³³ Det är också möjligt att grundarna hänvisade till informella föreningar i landskapen som i dag inte längre är kända, men troligtvis hänvisar texten just till existerande vetenskapliga sällskap i riket. Hänvisningen hade en retorisk funktion i att sällskapets stiftare ville betona att Åboregionen låg efter i utvecklingen.

I Finska hushållningssällskapets texter nämns Patriotiska sällskapet mer än något annat förebildssällskap. Att Patriotiska sällskapet och dess *Hushållnings Journal* var den främsta inspirationskällan är det ingen tvekan om, inte minst för att många av Finska hushållningssällskapets ledamöter även bidragit till Patriotiska sällskapets verksamhet.⁷³⁴ Patriotiska sällskapet medförde dock inte samma utländska prestige som hänvisningarna till sällskapen i Schweiz, Frankrike eller England.

Även i andra sammanhang var det viktigt att räkna upp utländska kopplingar. Vi finner till exempel den internationellt kända vetenskapsmannen Carl Petter Thunberg bland Finska hushållningssällskapets medlemmar. Hans meriter utomlands var uppenbarligen meriterande även för hushållningssällskapet eftersom det i medlemsförteckningen påpekas att Thunberg var förutom "Medicinæ och Botanices Professor i Uppsala" och "Riddare af Kongl. Wasa-Orden" också "Ledamot af Kejsarlige Academien Naturæ Curiosorum, Kongl. Svenska Vetenskaps-Academien, Vetenskaps-Societeterne i London, Upsala, Philadelphia, Patriotiska Sällskapet i Stockholm, Naturforskande Sällskapet i Berlin, Paris, Köpenhamn, Halle, Lund, Harlem, Amsterdam, Zeland, Trondheim, Pavia, Jena, Linneanska Societeten i London, Physiska i Göttingen, Medicinska i Madrid och i Edinburg" samt till slut även "Correspondent af Vetenskaps-Academierna i Paris, Medicinska och Scandinaviske Societeterne i London, samt Vetenskaps-Societeterne i Florens och Batavia".⁷³⁵ I akademiska sammanhang var det visserligen legio att nämna olika akademiska kopplingar. I en dissertation av Johan Gadolin om Säkylä kvarnstensbrott nämns till exempel att Gadolin var "ledamot af Vetensk. Academierna och Sällskapen i Dublin, Stockholm, Upsala, Brüssel och Erlangen, samt Kgl. Finska Hushålln. Sällskapet", men i hushållningssällskapets förteckning räckte det med "Ledamot af K. Sv. Vetensk.

⁷³³ Det är överraskande att det gotländska exemplet skulle ha varit okänt. Det bör dock påpekas att Gotlands ekonomiska sällskap inte var speciellt aktivt under 1790-talet. Dess stadgar fastställdes först senare. Inte heller tycks det ha skrivits om sällskapet i tidningarna i varken Stockholm eller Åbo. Se Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet*, s. 54–55, 111; Olofsson, *Gotlands läns hushållningssällskap*.

⁷³⁴ Se t.ex. Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. I, s. 197, bd. II, s. 78, 177, bd. III, s. 15, 25, 30, 114, bd. IV, s. 93, 135, 137, 142–144, 160, 178, bd. V:1, s. 9, 60, 78, 134, 185, 189, bd V:2, s. 216–217, 218, 238, bd. VI, s. 21, 43, 76, 111, 113, 125, 199, 203, för exempel där hushållningssällskapet hänvisar till sitt systersällskap i Stockholm. Om dubbelt medlemskap se Leinberg, 'Finska medlemmar af Svenska Patriotiska Sällskapet'.

⁷³⁵ *Kongl. Finska Hushållningssällskapet, den 1 november 1800*, s. 30.

Acad. Och K. Vetensk. Societeten i Upsala”.⁷³⁶ Orsaken till att Thunbergs kopplingar till utländska samfund räknades upp mer ingående kan ha att göra med att han hade högre anseende än Gadolin. Där Gadolin var involverad i sällskapet i praktiken, var Thunbergs roll mera att bidra med prestige. Med andra ord var Gadolin en arbetshäst, medan Thunberg var en utställningshäst. Finska hushållningssällskapet nämnde inte alla sina ledamöters internationella kopplingar, men kunde göra ett undantag då det gagnade dem eller det av någon annan orsak var nödvändigt.

⁷³⁶ Gadolin & Bergroth, *Anmärkingar om Säkylä; Kongl. Finska Hushållningssällskapet, den 1 november 1799.*

7. SAMMANFATTNING: EKONOMISK REPRESENTATION I RIKET

Sjuårskriget 1756–1763 ökade medvetenheten om hur olika europeiska länder och riken tävlade med varandra ekonomiskt och militärt. Många samtida röster ville se handel som en förlängning av krig, men utan blodutgjutning.⁷³⁷ Andra betonade möjligheten att skapa inhemsk produktion av varor som man annars var tvungen att importera.

Motsättningen mellan länderna ledde också till en ny granskning av fäderneslandet. Beskrivande för detta är att 'patriotism' som begrepp slog igenom i den europeiska politiska diskursen. Samtidigt fick ord som fädernesland, fosterland och kärlek till dessa ett nytt slags styrka i politisk debatt.⁷³⁸ Dessa språkliga innovationer var ett tecken på en osäkerhet om vad fäderneslandet var och vilka skyldigheter medborgarna hade till fäderneslandet, men det handlade också resultatet av en kamp om vad det borde vara. I många fall togs *patria*-vokabulären i bruk för att antingen ge en legitimitet åt dynastiskt härskande (som i Gustav III:s retorik) eller så kunde retoriken användes för att ifrågasätta de gamla dynastierna för att främja ett mer republikanskt tänkande. I fråga om de ekonomiska sällskapen var båda traditionerna närvarande, men framför allt kopplades den gamla nyromerska (eller republikanska) traditionen av patriotism, som betonade enskilda individers skyldigheter till fäderneslandet, personlig dygd och ständernas frihet, ihop med ekonomisk förbättring.⁷³⁹

De ekonomiska sällskapens genombrott i Europa under samma tid hörde dels ihop med den ekonomiska tävlan mellan länderna och dels med hur fäderneslandets bästa och ekonomiskt förbättringsarbete kopplades ihop. På 1760-talet etablerades ekonomiska sällskap i flera städer i Europa och Patriotiska sällskapet i Stockholm ska räknas till denna tradition. Patriotiska sällskapets anslutning till traditionen av ekonomiska sällskap kan ses som en gradvis anpassning. Sällskapet grundades som en del av orden Pro Patria, men tog sakta men säkert mer och mer intryck från andra ekonomiska sällskap. Det började publicera egna handlingar, blev ett kungligt sällskap med egna grundregler och identifierade sig själv som en svensk variant av sällskap som skulle gynna det egna landets utveckling. Patriotiska sällskapet blev snabbt den centrala reformorganisationen på ekonomins område för hela riket och höll den ställningen ända tills Kongl. Svenska Lantbruks Akademien som grundades år 1811 (verksamheten började 1813). Om man granskar det svenska 1700-talet

⁷³⁷ Reinert, 'Patriotism, Cosmopolitanism and Political Economy'.

⁷³⁸ Ihalainen, *Protestant Nations Redefined*, s. 433–434.

⁷³⁹ Se Schierle, 'Patriotism and Emotions'; Schierle, 'For the Benefit and Glory of the Fatherland'; Koselleck, *Begriffsgeschichten*, s. 218–239; Viroli, *For Love of Country*; Dietz, 'Patriotism'; Cunningham, 'The language of patriotism'. För Sverige se Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä*, på flera ställen; Ihalainen, 'The Concepts of Fatherland and Nation'; Christensson, *Lyckoriket*, s. 126–139, och på flera ställen; Nordin, *Fattigt men fritt folk*, s. 328–428; Wolff, 'Pro Patria et Libertate'.

ur jordbruksfrämjandets perspektiv, kan man konstatera att de främsta organisationerna i landet var Kungliga vetenskapsakademien, Patriotiska sällskapet och efter sekelskiftet Kungliga svenska lantbruksakademien.

Också efter att Patriotiska sällskapet etablerats, föreslogs då och då nya organisationer för hushållningens och speciellt lantbrukets främjande i det svenska riket. Patriotiska sällskapet nådde inte ut i hela riket och hade inte tillräcklig närvaro på lokalplan och Ekonomiska sällskapet på Gotland (grundat 1793) och Finska hushållningssällskapet i Åbo (grundat 1797) kan ses som tecken på regionalt missnöje. De här sällskapen grundades under en ny våg av ekonomiska sällskap snart efter franska revolutionen och under napoleonkrigen.⁷⁴⁰ Då fick nästan alla större städer i Europa ett sällskap som skulle förbättra de ekonomiska förhållandena. I många avseenden var dessa sällskap mer fokuserade på att skapa vetenskapligt giltig kunskap om olika näringsgrenar, men de behöll den breda synen på vad hushållning kunde vara och på vilka plan reformer behövdes.

I Finska hushållningssällskapet frodades ett slags kompletterande patriotism där ekonomisk förbättring av Finland skulle gagna hela riket. Genom att lyfta fram Finlands underutveckling gjorde Finska hushållningssällskapet sig till en röst för finska ärenden. I samma veva förstärktes den roll som Åbo hade som ett intellektuellt centrum i förhållande till Stockholm, Uppsala, Lund och Greifswald. Begreppet fäderneslandet var inte alltid förankrat till den geografiska enheten Sverige eller Finland, utan var mer metaforiskt kopplad till medborgerlig dygd, flit och skyldighet till att bidra till det allmänna. Vid sidan om fäderneslandet hänvisade hushållningssällskapet också till fosterlandet eller fosterbygden, som var mera lokalt begränsade. Fosterland och fädernesland kompletterade varandra retoriskt, men den utbredda användningen av fosterland öppnade också upp för en mer lokalt inriktad patriotism. Genom en parallell användning av fädernesland och fosterland, kunde intellektuella i Åbo samtidigt beskriva lojalitet gentemot riksdelen och hela riket.

Varken i Patriotiska sällskapet, Finska hushållningssällskapet eller i de övriga hushållningssällskapen i Sverige fick den patriotiska retoriken antiroyalistiska toner. Enbart i Adolph Modeers texter kan man finna en patriotism som inte bara var ständsoverskridande och fokuserad på den allmänna nyttan, men också radikalt mobiliserande. Fäderneslandsretorik eller patriotism var inriktade på det allmänna och inom de här sällskapen fokuserade de på ekonomisk förbättring, men de var sällan oppositionellt laddade.

⁷⁴⁰ Se van Dülmen, *The Society of the Enlightenment*, s. 66–67 om ekonomisk tävlan efter franska revolutionen.

DEL III: FINLAND

STORFURSTENDÖMET SOM EN NY BÖRJAN

8. POLITISKT MOMENTUM 1809–1821

Finska hushållningssällskapet var som aktivast mellan 1797 och 1803. Efter 1803 blev publikationerna och aktiviteterna färre. Även antalet medlemmar började sakta dala.⁷⁴¹ Året 1803 var även i övrigt ett år då sällskapslivet i Åbo stagnerade. Musikaliska sällskapet och Läsesällskapet blev båda mindre aktiva och flera andra samfund drog sig tillbaka. En orsak var att Jacob Tengström blev biskop och inte längre kunde vara samma drivande kraft i en mängd organisationer, men av allt att döma var början av 1800-talet en hämmande period för föreningsliv överallt i Europa.⁷⁴²

Att Finland upplevde en nedgång inom associationslivet i kombination med att de finska länen införlivades i det ryska imperiet åren 1809–1812 hade viktiga och delvis motstridiga följder för Finska hushållningssällskapet. Etableringen av storfurstendömet gav fart åt sällskapet, men samtidigt blev den europeiska tradition av ekonomiskt förbättringsarbete som sällskapet tydde sig till allt mer utmanad av nya metoder för näringarnas främjande. Detta ställde krav på anpassning. Sist men inte minst började den ekonomiska vurmen i Europa avta. Tidigare klagomål om att det bara var jordbruksfrågor som diskuterades i de finaste salongerna gällde inte längre. Förbättringsivern fanns nog, men kom allt mer att riktas mot andra frågor.

Finland blir till 1809, 1812 och 1813

Etableringen av ett finskt storfurstendöme i det ryska imperiet och den semantiska transformationen av Kungliga finska hushållningssällskapet till Kejsarliga finska hushållningssällskapet innebar en ny början för sällskapet och introduktionen av nya aktörer i sällskapet.⁷⁴³ Året 1809 är på ett vis ett *annus mirabilis* i både Finlands och Finska hushållningssällskapets historia. Året 1812 med Alexander I:s och Karl Johans möte i Åbo och inkorporeringen av det så kallade Gamla Finland i storfurstendömet innebar en ny sorts etablering av Finland som *polity*, vilket gav fart åt Finska hushållningssällskapet som en organisation för finska frågor. Året 1813 var igen på ett mycket mer konkret sätt en ny början för sällskapet i och med att G. M. Armfelt i sin iver att sätta fart på landet också

⁷⁴¹ Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet*, s. 161–166.

⁷⁴² Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 125–126. Om Tengströms aktivitet i olika sällskap i Åbo se Björkstrand, *Jacob Tengström*, s. 91–94.

⁷⁴³ Se Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet*, s. 277–294; Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 204–206.

engagerade sig i hushållningssällskapet. Samma år fick sällskapet dessutom en ny och driftig sekreterare i Carl Christian Böcker, vilket på ett konkret plan väckte sällskapet till liv. Det är omtvistat om Böckers sekreterarpost berodde på Armfelt, men säkert är att Armfelt och Böcker var viktiga aktörer i att väcka upp hushållningssällskapet.⁷⁴⁴ Böcker kom att få en central roll i sällskapet och var dess huvudideolog under de kommande tjugo åren.

Samtidigt genomdrevs flera administrativa reformer som hade en inverkan på hushållningssällskapets ställning. Dels gav reformerna ny kraft åt sällskapet, dels hämmade de sällskapets verksamhetsmöjligheter. Under 1810-talet utvecklades storfurstendömet administrativa struktur genom grundandet av nya institutioner som tog över uppgifter som förr hört till kollegierna och enskilda myndigheter i det svenska riket. Kommissionen för finska ärenden (från 1811 Kommittén för finska ärenden) hade störst utrymme att åtgärda enskilda problem. I Kommissionen ingick många finska ämbetsmän, men den var ändå starkt förankrad i S:t Petersburg.

Det finska perspektivet kom fram under lantdagen i Borgå, men den hade inte en särskilt stor inverkan på verkställandet av konkreta åtgärder eller som forum för att dryfta olika ärenden som rörde Finland. Den finska rösten gjorde sig också hörd i regeringskanseljen (från och med 1816 senaten) som inledde sin verksamhet i oktober 1809 och snart utvecklades till det centrala ämbetsverket i storfurstendömet. Under regeringskanseljen grundades snart nya institutioner som sektorvis administrerade viktiga politikområden.⁷⁴⁵ Kanseljen och Finska hushållningssällskapet var sammanflätade på så vis att fem av kanseljens första ledamöter hade varit ordförande för Finska hushållningssällskapet. An efter, när kanseljen valde in nya ledamöter, var sällskapet noga med att välja in dem i sällskapet.⁷⁴⁶ Sällskapet kan ses som ett slags språngbräde för nyckeladministratörer i Finland, men framför allt handlade det om att upprätthålla en direkt koppling till ledande män i samhället för att förbli en viktig aktör i ekonomiska frågor.⁷⁴⁷

Av de nya institutionerna låg Wäxel-, Låne- och Depositions Kontoret i Storfurstendömet Finland (senare Finlands bank) som grundades 1811 närmast Finska

⁷⁴⁴ Om Armfelt i hushållningssällskapet se Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 72–73; von Bonsdorff, *Gustav Mauritz Armfelt*, s. 210–214. Böcker ville själv senare i livet betona Armfelts roll i sitt engagemang för hushållningssällskapet och det allmänna. Denna tolkning är starkast i nekrologen över Böcker, en text som Böcker säkert själv hade ett visst inflytande på och vars meningar levt vidare i senare forskning. Se *Åbo Tidningar* 15/5 1841; Rabbe, 'Angående några förarbeten', s. 254. Korrespondensen från 1812 och 1813 tyder dock på att förhållandet mellan Armfelt och Böcker inte var fullt så nära som Böcker senare ville ge sken av. Böcker till Anna Lisa Böcker f. Castin (odaterat utkast), BS 10, Åbo Akademis bibliotek. Se även Mead, 'Carl Christian Böcker', s. 98; Marjanen, Carl Christian Böcker, s. 34–35. Även i Bern och i Milano finns exempel på hur en ny generation av tjänstemän öppnade en politisk-ekonomisk debatt. Se Wyss & Stuber, 'Paternalism and Agricultural Reform'; Reinert, 'Patriotism, Cosmopolitanism and Political Economy'.

⁷⁴⁵ Se Savolainen, *Keskusvirastolinnakeista virastoarmeijaksi*, s. 11–91; Rauhala, *Suomen keskushallinnon järjestämistä*; Tiuhonen, *The Ministry of Finance*; Klinge, *Finlands historia* 3, s. 30–34.

⁷⁴⁶ Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet*, s. 282; Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 205.

⁷⁴⁷ Se kapitlet "Staten nationen, provinsen och sällskapet" för en diskussion om ekonomiska sällskap och staten. En påfallande tydlig sammanflätning av statsadministration och ekonomiskt sällskap finner vi i Bern. Se Wyss & Stuber, 'Paternalism and Agricultural Reform'.

hushållningssällskapets domän. Kontoret inledde sin verksamhet i Åbo och till en början var den anspråkslös. Grundandet av Wäxel-, Låne- och Depositions Kontoret var en kompromiss som uppstod ur behovet av att skapa nya strukturer efter 1809, kopiera gamla modeller från Sverige och tolka spelutrymmet som i sista hand bestämdes av kejsaren. Ett alternativ hade varit att kopiera Sveriges Riksbank, men det alternativet ansågs inte i sista hand vara möjligt. Efter många om och men grundades banken enligt en kejserlig förordning och var alltså nära kopplad till regeringskansliet och senaten.⁷⁴⁸

I bankfrågan var hushållningssällskapet inte aktivt, men biskop Jacob Tengström och superkargören Petter Johan Bladh, båda aktiva ledamöter, hörde till de viktigaste rösterna i lantdagsdebatten om bank- och penningväsendet år 1809. Hushållningssällskapet hade bedrivit småskalig låneverksamhet och intresserade sig i viss mån för penningfrågor under tiden före 1809, men det nya kontoret och grundandet av Sparbanken i Åbo år 1823 gjorde att sällskapet inte längre engagerade sig i de här frågorna.⁷⁴⁹ I grundandet av kontoret var hushållningssällskapet aldrig ett alternativ för att ha tagit hand om låne- och växelfrågor, men etableringen av kontoret gjorde att detta spår definitivt inte hörde till hushållningssällskapets domän.

Bladh var också en tongivande röst i Kommittén för tullverkets i Finland reglerande som tillsattes år 1811 för att handskas med sjöfartens problem som orsakades av de komplicerade och föränderliga allianserna i Europa under napoleonkrigen. Kommittén gav en röst åt kusternas handelsmän.⁷⁵⁰ Däremot verkar Hushållningssällskapet inte ha spelat en märkbar roll i den diskussionen, utan den fördes närmast inom den tillsatta kommittén och i den mer bestående Kommittén för finska ärenden som dominerades av de ledande ämbetsmännen i landet.⁷⁵¹

Redan tidigare hade ämbetsmannabanan öppnats för ett bredare skikt av samhället. Adeln hade monopol enbart på de allra högsta posterna, och på 1810-talet började en ny generation ämbetsmän med större variation i sin sociala bakgrund att inta statliga ämbeten.⁷⁵² Carl Christian Böcker hörde till denna generation av ämbetsmän som trädde fram i det allmännas tjänst utan att ha kommit från en släkt som skulle ha öppnat för en karriär som ämbetsman.⁷⁵³ Man kan eventuellt tänka sig att Böckers tillträde inte enbart var ett kliv framåt för Hushållningssällskapet. I en tid då de centrala ämbetsmännen i landet var upptagna med att bygga upp den nya administrationen i landet var man tvungen att välja en oerfaren ämbetsman för att få i gång Finska hushållningssällskapets verksamhet.

I samband med att grunden till storfurstendömet administration lades, fattades år 1812 också beslut om att Helsingfors skulle bli huvudstad i Finland. Det hade inte varit självklart

⁷⁴⁸ Kuusterä & Tarkka, *Suomen pankki*, s. 9–19, 75–114.

⁷⁴⁹ Om sällskapets låneverksamhet se Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet*, s. 182–184. Om Sparbanken i Åbo se Colliander, *Sparbanken i Åbo*; Kuusterä, *Aate ja raha*, s. 15–24.

⁷⁵⁰ Se Valtonen, 'Kauppa- ja tullikomitea'.

⁷⁵¹ Se Korhonen, *Suomen asiain komitea*, s. 245–249.

⁷⁵² Savolainen, *Keskusvirastolinnakkeista virastoarmeijaksi*, s. 11–91. Allmänt om ämbetsmännen i svenska riket se Cavallin, *I kungens och folkets och tjänst*.

⁷⁵³ Se Marjanen, Carl Christian Böcker, s. 33–38.

att just Helsingfors skulle bli centralort i landet. I de tidiga diskussionerna under lantdagen 1809 var det andra städer som ansågs lämpliga som säte för de administrativa enheterna, men så småningom mognade Helsingfors som alternativ. Armfelt, som också spelade en viktig roll i att återuppliva hushållningssällskapet, var central när Helsingfors framfördes som den nya huvudstaden. Åbo blev så småningom mindre viktigt, medan Helsingfors växte och fick fler och fler nya inrättningar som gjorde staden livligare. Att senaten inrättades i Helsingfors år 1819 var avgörande för stadens utveckling.⁷⁵⁴

Finska hushållningssällskapet och Akademien stannade kvar i landets största stad. Hushållningssällskapet och Akademien hade mycket gemensamt, och utgjorde grunden för det intellektuella livet i Åbo. Det fanns planer på att flytta universitetet, men ingenting var säkert förrän Åbo brand 1827.⁷⁵⁵ Att Finska hushållningssällskapet skulle flyttas till landets huvudstad verkar däremot inte ha varit aktuellt i något skede. Hushållningssällskapet hade från första början etablerat sig i Åbo och en flytt hade krävt en allt för stor omställning från sällskapets sida. Verksamheten pågick där, gårdarna i närheten kunde användas till försöksverksamhet och sällskapet köpte också fastigheter i Åbo. Sitt första hus köpte sällskapet år 1823 och efter att huset förstördes i Åbo brand införskaffades ett nytt hus år 1829.⁷⁵⁶ Jämfört med universitetet och det därtill hörande biblioteket som förlorade en stor del av sina samlingar, lyckades Hushållningssällskapet under Böckers ledning rädda en stor del av sitt arkiv och bibliotek.⁷⁵⁷

Att sällskapet förvärvade fastigheter är ett tydligt tecken på att en flytt till Helsingfors inte var aktuell ens efter att universitetet hade lämnat Åbo. Alternativet att reparera akademihuset efter branden och låta akademien stanna i Åbo hade varit fullt möjligt. Strävan att modernisera universitetsutbildningen så att den bättre tjänade den nya administrationen, att få lugn på de allt radikalare studenterna och att konsolidera centrala institutioner i Helsingfors gjorde att flytten blev ett mera tilltalande alternativ för överheten, men också för många av professorerna vid Akademien.

En orsak till att sällskapet inte flyttade och att man inte ens övervägde att flytta torde ligga i att sällskapet var ett sällskap. Även om det långt fungerade som en statsbärande organisation sågs den kanske inte som en institution som behövde inkluderas i den administrativa modernisering av Finland som lanserades efter 1809 och vars huvudort var Helsingfors. En annan möjlig orsak är att sällskapet hade upplivats i Åbo 1813 och sedan upplevt en blomstring i verksamheten under 1810-talet. Det var helt enkelt inte angeläget att orkestrera åter en ny början för sällskapet. En tredje potentiell orsak till att sällskapet stannade var frågan om länshushållningssällskap. I Sverige hade länshushållningssällskapen slagit igenom på 1810-talet efter och i samband med grundandet av Kungliga svenska lantbruksakademien. Frågan om länshushållningssällskapen diskuterades också i Finland

⁷⁵⁴ Klinge, *Pääkaupunki*, s. 11–13, 23–33, 54–58.

⁷⁵⁵ Klinge, *Pääkaupunki*, s. 133–138.

⁷⁵⁶ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 23.

⁷⁵⁷ Dahlström, *Åbo brand*, s. 319–321; Knapas, *Kunskapens rike*, s. 87–90. Om bokbeståndet i biblioteket se Ahokas, *Valistus*, s. 92–99.

och speciellt sekreteraren Böcker ansåg att länshushållningssällskapen var ett sätt att öka sällskapetets inflytande på förhållandena i landet.⁷⁵⁸ I visionen om ett hushållningssällskap i varje län var det inte angeläget att flytta ett sällskap till Helsingfors, snarare hade det gällt att grunda ett nytt sällskap i den nya huvudstaden och andra i de övriga länen. Böckers vision förverkligades inte som sådan, men så småningom under 1800-talets lopp etablerades sällskap i länen. Uleåborgs läns hushållningssällskap blev det första länssällskapet år 1828.⁷⁵⁹

Kejserliga finska hushållningssällskapetets nära förhållande till Kongl. Patriotiska sällskapet upphörde. Kontakterna mellan sällskapen fanns kvar, men Patriotiska sällskapet hamnade i Lantbruksakademiens skugga som inspirationskälla. I och med att Stockholm inte längre var maktens centrum för finnarna, minskade de personliga kontakterna mellan ledamöter i sällskapen och bandet mellan sällskapen försvagades. Hushållningssällskapet inledde i stället samarbete med det Fria ekonomiska sällskapet i S:t Petersburg, men samarbetet verkar ha blivit på rätt anspråkslös nivå. Kontakterna till S:t Petersburg kretsade främst kring en donation av utsäde på 1830-talet⁷⁶⁰, Johan Gadolins medlemskap i S:t Petersburgssällskapet⁷⁶¹, inval av ryska personer som var medlemmar i S:t Petersburgssällskapet i det finska sällskapet åren 1813 och 1814⁷⁶² och Carl Christian Böckers initiativ att år 1820 distribuera ett svar av Ludvig Henric Jacob till Fria ekonomiska sällskapetets prisfråga 1814 ”Om fria arbetares eller livegnas arbete är mer lönande”. Översättningen till svenska hade gjorts tidigare, men tryckningen och distributionen av skriften blev inte av, troligen för att skriften som år 1814 belönats med medalj av S:t Petersburgssällskapet inte längre på 1820-talet accepterades lika fördomsfritt i Ryssland.⁷⁶³ Samarbetet blev närmare först mot mitten av seklet.

Händelserna 1809, 1812 och 1813 var ett slags revitaliseringar av en tradition som levde men hade slumrat till inom Finska hushållningssällskapet. Trots brytningspunkterna fanns det också en kontinuitet. Liksom i associationsväsendet i allmänhet förekom också i religionen, politiken, sociala frågor, kulturlivet och vardagens utmaningar på lokalplan en stark kontinuitet i diskontinuiteten.⁷⁶⁴ När man inom sällskapet dryftade frågor om fädernesland, allmänhetens röst och hushållningsreformer, togs argumenten från de gamla traditionerna. Allt var i rörelse, men enskilda aktörers beteende byggde ändå på ett gammalt beteendemönster.

⁷⁵⁸ Westerlund, 'Strävandena till länsrepresentation i autonomins Finland', s. 200–213. Se även Westerlund, *Porten till Finland*, speciellt s. 136–154; Westerlund, *Hushållnings- och lantbrukssällskapen i Finland åren 1797–1909*.

⁷⁵⁹ Se Wegelius, *Oulun läänin talousseuran toiminta*; Liakka, *Oulun läänin talousseura*.

⁷⁶⁰ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapetets arkiv och skrifter*, bd. IV, s. 103–104.

⁷⁶¹ Niinistö, 'Gadolin, Johan'.

⁷⁶² Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapetets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 73.

⁷⁶³ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapetets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 166–167, VI, s. 52.

⁷⁶⁴ För en granskning av kontinuiteterna i samhällslivet genom det finska och svenska 1800-talet se Jansson, *Rikssprängningen som kom av sig*.

Ändå är det svårt att överbetona betydelsen av 1809 som en katalysator för en mängd politiska processer. Planer om att införliva Finland i det ryska imperiet hade förts fram redan av Georg Magnus Sprengtporten på 1780-talet och åter i samband med Gustav III:s ryska krig åren 1788–1790 inom Anjalaförbundets oppositionella grupp (av vilka en del var adelsmän bosatta i Finland). Tanken levde vidare bland de svenska separatister (främst Sprengtporten och K. H. Klick) som flyttade till Ryssland på 1780-talet.⁷⁶⁵ I sig fanns det alltså en viss kontinuitet i tanken att etablera Finland som ryskt, men det var uttryckligen efter 1809 som dessa gamla visioner aktualiserades och omformulerades till ett bygge av storfurstendömet politiska och samhällsliga strukturer. Även om Sprengtporten var en central aktör i förverkligandet av visionen var det politiska läget annorlunda efter 1809. En oppositionell vision från tidigare förvandlades plötsligt till en politisk verklighet som skulle jämka mellan olika ständers intressen och passa in i den reella politiska situationen i napoleonkrigens Europa. Det var också erfarenheterna år 1809 och därpå följande år som formade den nya generationen av statsbyggare. Upplevelsen av en politisk omvälvning innebar inte ett förintande av traditioner, men en omvärdering av traditionerna.

Bakom de centrala ”inhemska” vändningarna fanns naturligtvis en internationell utveckling som dikterade tempot i utvecklingen i Finland. Efter 1809 öppnade sig möjligheterna för ett nytt Finland, men perioden karaktäriserades av stor osäkerhet. Ett krig mellan Ryssland och Frankrike verkade allt mer sannolikt och blev verklighet år 1812 efter förhandlingarna i Åbo mellan Alexander I och Karl XIV Johan. I den stunden blev förnyelserna plötsligt mera brådskande. Kriget innebar också en osäkerhet om Finlands ställning i det ryska imperiet. Först efter Napoleons förlust mot Ryssland i december 1812 och en återställd säkerhetskänsla, fick önskemålen om en lantdag, diskussionen om konstitutionen och den ryska militärens närvaro i Finland ny livskraft.⁷⁶⁶

Representationsfrågan och den allmänna rösten⁷⁶⁷

Ekonomiska sällskap kunde vara organisationer som hade en representativ funktion. Detta gällde det Hedervärda sällskapet (*The Honourable Society of Improvers in the Knowledge of Agriculture in Scotland*) i Skottland och Dublinsällskapet (*The Dublin Society for Improving Husbandry, Manufactures and Other Useful Arts*) och förekom också på annat håll.⁷⁶⁸ De

⁷⁶⁵ Virtanen, *Fennomanian perilliset*, s. 64–67.

⁷⁶⁶ Se Klinge, *Napoleonin varjo*; Jussila, *Suomen perustuslait*; Castrén, *Adolf Ivar Arwidsson*, s. 73–86. Om militären i Finland se Luntinen, *The Imperial Russian Army*, s. 47–58.

⁷⁶⁷ Jag tackar Maren Jonasson för diskussioner om Finska hushållningssällskapet och politisk representation. Se Jonasson, 'Finska Hushållningssällskapet och lantdagen'.

⁷⁶⁸ Se ovan kapitlen 'Ekonomisk förbättring, sällskaplig form och patriotisk vurm för det allmänna bästa' och 'Svenska riket och finsk representation'; samt Phillipson, 'The Scottish Enlightenment', s. 32; Bonnyman, 'Agrarian Patriotism and the Landed Interest'; Livesey, 'A Kingdom of Cosmopolitan Improvers'. För andra intressanta exempel se även Stapelbroek & Marjanen, 'Political Economy, Patriotism and the Rise

ekonomiska sällskapen var inte parlamentariska organisationer med institutionaliserad debatt för eller emot specifika politiska frågor eller statsbärande i den meningen att de skulle ha fattat beslut om lagar, förfaranden eller konstitutionella frågor.⁷⁶⁹ Men de kunde ha en representativ funktion och denna funktion tog sig uttryck på olika sätt beroende på den politiska situationen. Samtidigt fungerade sällskapen som ett slags skolor för konstitutionellt tänkande, där ledamöter lärde sig att förvalta och nå en kollektiv röst, kunskaper som sedan kunde vara nyttiga i riktiga parlamentariska sammanhang.⁷⁷⁰

För Finlands del blev frågan om representation åter aktuell efter lantdagen i Borgå år 1809. Lantdagen fyllde förstås en viss representativ funktion men var också viktig för att skapa politisk ordning, hylla ständerna och kejsaren och markera ett skifte i Finlands konstitution. Den noggranna iscensättningen av ceremonin lever kraftigast kvar i Emanuel Thelnings målning "Borgå lantdag" som fryser händelseförloppet och symboliken vid den så kallade hyllningsakten den 29 mars 1809 (enligt gregorianska kalendern).⁷⁷¹ Efter de första programnumren den 25 mars sammankom ständerna under de kommande fyra månaderna fram till 19 juli samma år. Namnet lantdag användes för att markera att alla ständer sammankom som under riksdagarna i det svenska riket, men att det ändå inte var ett helt rike som sammankom. Begreppet hade inte tidigare använts ofta, men det hade långa anor och var inte en begreppslig innovation som skulle ha orsakat huvudbry bland samtida. Lantdagens akter, retorik, baler och all administration som tillhörde processen var alla noggrant iscensatta för att både kejsaren och hans nya undersåtar skulle vara nöjda. Till en viss grad handlade det om politiska kamper och ett jämkande mellan ständernas och kejsarens intressen, men också om att lantdagen skulle förlöpa smidigt.⁷⁷²

Medan lantdagen pågick var Finska hushållningssällskapet inte särskilt aktivt. Men storfurstendömet's nya politiska situation aktualiserade sällskapet genast efter lantdagens avslutning. Efter lantdagen hade kejsaren möjlighet att upphöja ett antal finska män till grevar, friherrar eller till adligt stånd. Därtill utdelades ett antal ordnar till finska undersåtar som utmärkt sig på olika sätt. *Åbo Tidningar* redovisade för alla händelser. Bland hedersbetygelserna till enskilda individer noterades hovrättens ledamöter och de så kallade hovrättsbetjänterna samt Finska hushållningssällskapet. Sällskapet är det enda sällskapet eller kollektiva organisationen i storfurstendömet som nämns bland mottagarna av hedersbetygelser. Även om sällskapet inte hörde till de organisationer som flyttades till Helsingfors, hade den en speciell ställning i landet. I det offentliga rummet meddelades att

of Societies', s. 17–21; Shovlin, 'The Society of Brittany'; Wyss & Stuber, 'Paternalism and Agricultural Reform'.

⁷⁶⁹ För jämförande parlamentshistoria se Ihalainen & Palonen, 'Parliamentary Sources'.

⁷⁷⁰ Se Jacob, *Living the Enlightenment*, s. 12–19; Beachy, 'Club Culture and Social Authority'. Dessutom kunde medlemskap och aktivitet i sällskapen leda till privat nytta genom nätverk och prestige av att ha varit verksam.

⁷⁷¹ Se Tandefelt, *Borgå 1809*, s. 9–12.

⁷⁷² Se Tandefelt, *Borgå 1809*, s. 12–13, och hela verket. Se även bilagorna där flera av talen och lantdagsordningen är med. Se även von Frenckell, *Offentliga nöjen*, s. 75–97. Viktiga moderna tolkningar av lantdagen ingår även i Jussila, *Maakunnasta valtioksi*; Klinge, *Finlands historia* 3, s. 17–34; Villstrand, *Landet annorlunda*, s. 141–155.

sällskapets "underdåniga ansökning" hade bemötts av kejsaren med fem olika "förmåner och rättigheter": 1) "Att härefter bära namn af Kejserliga Finska Hushållnings Sällskapet", 2) att låta slå en ny medalj till utdelning för dem som utmärka sig inom lantushållningen, 3) "Att till Hans Kejserliga Majestät directe insända sina Arbeten och Betänkanden", 4) årliga anslag för vaccinationens bekämpande, potatisplanterings uppmuntran och ett enskilt bidrag till sin "Cassa", och 5) portofrihet för sin "litterära Correspondans".⁷⁷³ Kejsarens stöd i form av direkta anslag kom att fortsätta även de kommande åren.⁷⁷⁴

Det var viktigt både för Finska hushållningssällskapet och kejsaren att binda sällskapet direkt till kejsaren. Namnändringen och rätten att sända arbeten och betänkanden till kejsaren ska ses som ett tecken på kontinuitet i sällskapets samarbete med statsmakten efter 1809. Den korta tid lantdagen pågick kallade sig Finska hushållningssällskapet inte kungligt, men det kunde inte heller kalla sig kejserligt och sällskapet återgick då till namnet som användes hösten 1797, alltså före sällskapet hade upphöjts till kungligt sällskap. Kejsarens tillstånd att kalla sällskapet kejserligt gjorde slut på denna osäkerhet. Formuleringen om rätten att upplysa regenten motsvarade inte helt och hållet formuleringen i kungens fastställelsebrev från 1797 om sällskapets rätt att "få frambära allt hvad för Hushållningen och Näringarnes tillväxt i Finland kan vara hinderligt".⁷⁷⁵ Strikt taget begränsade kejsarens formulering sällskapets rörelseutrymme en aning, men man kan också tolka skillnaderna i formuleringarna som mindre omskrivningar som inte betydde en egentlig ändring i sällskapets relation till överheten. Saken väckte diskussion inom sällskapet år 1817. Då valde man den mer generösa tolkningen, vilket även uttrycktes i sällskapets *Handlingar*.⁷⁷⁶ Tolkningen kan ha varit ett medvetet försök att förstärka sällskapets position.

På ett plan blev sällskapet ett kejsarens organ i Finland. På ett annat plan fick sällskapet fritt mandat att agera inom hushållningens område och sällskapets kejserlighet innebar att det hade överhetens välsignelse för sin verksamhet. På ett tredje plan var sällskapet ett organ för att framföra synpunkter om näringarnas tillstånd till kejsaren. Här representerade sällskapet sina medlemmar och det arbete och de insikter som sällskapet gemensamt kom fram till. På ett fjärde plan kan man tänka sig att det var sällskapets skyldighet att inte bara presentera nya upptäkter och förslag inom hushållningens område, utan också att vara ett språkrör för de ekonomiska behov som fanns i Finland, det vill säga representera Finland (och dess folk).

⁷⁷³ *Åbo Tidningar* 29/7 1809. Tandefelt, *Borgå 1809*, s. 140–145 redogör ingående för de utdelande gåvorna och nådevedermälena. Medaljen följde en svensk tradition, men med en ny regering behövdes en ny medalj som avbildade kejsaren i stället för kungen. Den nya kejserliga medaljen hade av allt att döma samma popularitet bland allmogen som föregångaren. Se även Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd VI, s. 204–206.

⁷⁷⁴ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd VI, s. 206; Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 280, 288.

⁷⁷⁵ *Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets handlingar. Första tomen*, s. 3. Se även Jonasson, 'Finska Hushållningssällskapet och lantdagen'.

⁷⁷⁶ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd VI, s. 205; Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 323.

Alla fyra former av representation var närvarande i sällskapet verksamhet. Hur sällskapet agerade var alltid resultatet av förhandling inom sällskapet. Redan under svenska tiden var varje situation där sällskapet skulle närma sig kungen med konkreta förslag eller uppmärksamma kungen på ett speciellt problem politiskt känslig.⁷⁷⁷ Det kom inte att ändras under den ryska tiden. Vad sällskapet kunde säga som ett kollektiv, som representant för överheten och som representant för Finland måste underställas noggrann granskning.

~ ~ ~ ~

Finska hushållningssällskapets representativa funktioner var ständigt kopplade till lantdagsinstitutionens utveckling. I och med att förväntningarna gällande lantdagens sammankallande ändrades under tiden efter 1809, ändrades också de förhoppningar som riktades mot Hushållningssällskapet.

Efter Borgå lantdag förväntades kejsaren sammankalla nya lantdagar med jämna mellanrum. Denna önskan uttrycktes första gången år 1811 på initiativ av G. F. Stjernvall och G. M. Amfelt, men som bekant realiserades inte denna önskan. Lantdagsfrågan aktualiserades på nytt före år 1819 inför kejsarens kommande resa till Finland. De ledande männen inom Kommittén för finska ärenden förberedde redan ärenden som skulle föredras på den kommande lantdagen. Också den planen förblev orealiserad. Lantdagens sammankallande kopplades dessutom till den aktualiserade frågan om en skriven konstitution för Finland.⁷⁷⁸ Förutom huvudsakligen privata diskussioner mellan Robert Henrik Reh binder, Carl Johan Walleen, Carl Erik Mannerheim, Jacob Tengström, Johan Albrecht Ehrenström och de andra ledande männen i storfurstendömet, fördes i *Åbo Allmänna Tidning* en mer implicit diskussion om konstitutionerna som tagits i bruk i Spanien år 1812, Frankrike och Norge år 1814 och flera skrivna konstitutioner som togs i bruk i de tyska staterna och annanstans i Europa under åren 1819–1820. Det tidiga 1820-talet visar på en tydlig ökning i användningen av konstitutionsretorik.⁷⁷⁹ Alexander I och speciellt den inflytelserika rådgivaren Michail Speranskij var även de mottagliga för konstitutionsbegreppets omdefiniering under perioden efter franska revolutionen, vilket syntes i retoriken på Borgå lantdag, men mer konkret i författandet av den polska konstitutionen år 1815. Speciellt Speranskij hade bekantat sig med modernt juridiskt tänkande under sina resor i England och Frankrike och var även bekant med föreningars skrivna konstitutioner som en medlem av en engelsk frimurarloge.⁷⁸⁰

⁷⁷⁷ Se kapitlet ”Hushållning och ekonomi”.

⁷⁷⁸ Se Korhonen, *Suomen asiain komitea*, s. 297–323; Jussila, *Suomen perustuslait*, s. 116–118.

⁷⁷⁹ Resultatet bygger på en sökning i *Historiska tidningsbiblioteket*. Se t.ex. *Åbo Allmänna Tidning* 10/9 1812; 14/4 1818; 2/6 1818; 22/4 1817. Allmänt om konstitutionaliseringen i Europa se Hawgood, *Modern Constitutions*. Om jämförelser som praxis för att utvidga den inhemska politiska diskussionen se Kurunmäki, ’Different Styles of Parliamentary Democratisation in Finland and Sweden’. Se även Zilliacus & Knif, *Opinionens tryck*, s. 184.

⁷⁸⁰ Se Jussila, *Suomen perustuslait*, s. 73–99; Kirby, ’Review of Frank Nesemann’, s. 674. Om Speranskij som importör av franskt och engelskt politisk tänkande till Ryssland se närmare Raeff, *Michael Speransky*; Whisenhunt, *In Search of Legality*, s. 32 och på flera ställen; Brisku, ”Politics of Change and Stability”.

Konstitutionsfrågan och lantdagsfrågan behandlades med andra ord både på ett högt politiskt plan och i den begränsade offentliga debatten i *Åbo Allmänna Tidning*. Varken de finska aktörerna eller Alexander I och Michail Speranskij hade en gemensam syn på vilken roll lantdagen borde ha. De var inte eniga om lantdagen skulle vara ett organ för att låta ständerna bevaka sina intressen i aktuella frågor, ge sin välsignelse åt nya lagar, informera kejsaren om olägenheter i landet, ha rätt till konkreta lagförslag eller till och med att stifta lagar. De flesta finska rösterna understödde ett organ med de tre första funktionerna, vilket stämde överens med gustaviansk praxis som frångått frihetstida mer långtgående traditioner av ständervälde. Trots kunskap om Montesquieus lära om maktens tredelning var lärdomarna från Borgå och tidigare svenska riksdagar viktigare i hur man såg på lantdagens roll som politisk institution. Även Alexander I och Speranskij betonade ständernas roll som intressebevakare och informationskälla för kejsaren. Det finns dock inga tecken på att de skulle ha understött en lagstiftande funktion för lantdagen i Finland.⁷⁸¹

Lantdagen och den skrivna konstitutionen som institution var inte bara progressiva element i en teleologi med sikte på en parlamentarisk demokrati, utan kunde samtidigt också vara instrument för att konsolidera monarkens makt.

När det gällde finsk representation och Finska hushållningssällskapet var det främst tanken att få föra fram information om olägenheter som var angelägen. Så länge lantdagsfrågan var olöst måste allmänheten använda sekundära kanaler för att nå fram till regeringen. Hushållningssällskapets roll som kanal för den allmänna rösten var omstridd. Inom sällskapet var det främst sekreteraren Böcker som betonade sällskapets funktion som informationskanal till regeringkonseljen/senaten och i sista hand kejsaren. För honom torde det ha handlat om en politisk övertygelse kombinerad med ett behov av att betona sin egen och sällskapets roll. Andra i sällskapet förhöll sig restriktivt till Böckers förslag. Att de ibland motsatte sig Böckers initiativ eller krävde mildare formuleringar kan dels ha handlat om en balansgång och en vilja att hålla sig till uttalanden som kejsaren skulle finna lämpliga, men dels handlade det nog också om en annan syn på sällskapet som forum. Frågorna om konstitution och lantdag dryftades till exempel inom Kommittén för finska ärenden och regeringskonseljen/senaten, och då kan man tänka sig att ett engagemang från Hushållningssällskapets sida upplevdes som överflödigt eller till och med skadligt. Det fanns också olika åsikter om hur breda lager av befolkningen som över huvud taget skulle delta i politisk debatt.

Böcker betonade behovet av att förankra beslut bland landets invånare. Här såg Böcker sällskapets korrespondentnätverk som en möjlighet. Det hade etablerats genast efter sällskapets tillkomst, men Böcker lät utvidga nätverket och han arbetade ständigt för att aktivera det. Till korrespondenterna konstaterade han att ”intet ärende av vikt och allmännare inflytande skall uti sällskapet avgöras förrän korrespondenternas utlåtande blivit däröver inhämtat”.⁷⁸² Här är det sällskapet som är beslutsfattande organ, och det var inte

⁷⁸¹ Korhonen, *Suomen asiain komitea*, s. 297–323.

⁷⁸² Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 208.

tänkbart att korrespondenterna skulle ta sig till sällskapets möten, men korrespondenterna skulle ha en möjlighet att säga sitt.

Sällskapets verksamhet skulle också direkt beröra lantdagen. Böcker planerade en statistisk beskrivning över Finland. Arbetet fortskred rätt långt under 1820-talet, men drabbades hårt av Åbo brand. De kvarvarande samlingarna av insamlad information om lokala förhållanden utgör fortfarande ett viktigt men ofullständigt material för historieforskningen.⁷⁸³ Statistikens uppgift var för Böcker att ta fram kunskap som stöd för beslutsfattandet och utredningar om sakers tillstånd: ”Då vi finnar lära oss känna vårt i så många avseenden härliga land, är det att hoppas det vi även skola med mera värme omfatta dess angelägenheter. Dess vikt för statsmakten: En utväg att vid blivande lantdagars spara den tid som av nationens representanter genom bristande sakkännedom förspilles på onödiga debatter.”⁷⁸⁴ Enligt Böckers sätt att se på saken kunde statistiska framställningar bidra med en sann bild av tillståndet i landet. Han menade knappast att statistisk kunskap skulle ersätta politik – en tanke som inte varit helt främmande i senare finsk politisk diskurs⁷⁸⁵ – utan att lantdagsinstitutionen var för Böcker ett forum där man sammanträdde för att sammanställa information om förhållandena i landet. Representation i den meningen handlade om att lokalsamfundet via sin representant kunde meddela hur saker och ting stod till på lokalt plan. Lantdagens främsta uppgift var inte att fatta beslut utan att bidra med information till regeringen. I efterhand är det anmärkningsvärt att Böcker skrev om ”onödiga debatter”, när talet och debatten senare blivit den centrala formen av kommunikation i moderna parlament.

Böckers statistiska arbete följde en lång tradition av att samla nyttig kunskap i en optimistisk tro på att det kunde förvandla gårdar och lokalsamfund till mer produktiva enheter.⁷⁸⁶ Den här typens arbeten kunde kallas allt från Ortsbeskrivningar till geografiska eller ekonomiska beskrivningar. Jacob Tengströms ”Försök till en Geographie öfver Finland” och Carl Christian Böckers ”Ekonomiska anteckningar om Wasa Län, gjorde under en resa derstädes år 1815” som publicerades av Finska hushållningssällskapet hör definitivt till denna genre.⁷⁸⁷ På 1790-talet började också statistiska beskrivningar dyka upp som benämning. Statistik var ett nytt begrepp som kom från samma etymologiska rot som stat. Att tala om statistiska beskrivningar kunde vara försök att utvidga den ekonomiska eller geografiska beskrivningen till en mer heltäckande beskrivning.⁷⁸⁸ Ortsbeskrivningarna

⁷⁸³ Om Böckers statistiska arbete se Rabbe, ’Angående några förarbeten’: Luther, *Statistikens historia i Finland*, s. 40–41; Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 45–56; Marjanen, Carl Christian Böcker, s. 83–90. Böckers statistiska arbete finns förvarat i Finska Riksarkivet som Böckerska samlingen i tre volymer. Samlingen lär ha bestått av upp till femtio volymer när den var som störst.

⁷⁸⁴ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. IV, s. 207. Avsnittet ingår i Planen för Böckers statistiska arbete som är tryckt i sin helhet i Rabbe, ’Angående några förarbeten’, citatet på s. 278–279.

⁷⁸⁵ Se Kettunen, ’Politiikan menneisyys’, s. 169.

⁷⁸⁶ Se Johannisson, *Det mätbara samhället*; Johannison, ’Society in Numbers’.

⁷⁸⁷ Se Holmberg, ’Finska Hushållningssällskapets skrifter’, s. 4.

⁷⁸⁸ Höjer, *Svenska siffror*, s. 71–75. Se också *SAOB*. För Böckers användning av begreppet se Böckers samling, del III, s. 422, mikrofilm JKK 101, *BSS*.

var viktiga i Kungliga Vetenskapsakademiens handlingar, Kungliga Patriotiska sällskapets *Hushållnings Journal* och sällskapet Auroras *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo* och var under 1810-talet intimt kopplade till Kungliga svenska lantbruksakademien och Kejsarliga finska hushållningssällskapets verksamhet. Att beskrivningarna ändrade karaktär och kallades för statistiska (åtminstone i Böckers arbeten) kan ses som ett led i försöket att upprätthålla beskrivningarnas och institutionernas relevans för statsmakten.⁷⁸⁹ Statistiken handlade inte om att skapa information som var tillgänglig för alla. I Böckers anvisningar framgår det tydligt att informationen samlas för regeringens behov och att allmogens kännedom om materialet skulle innebära ”ett intrång till sådant, som Regeringen vill att alltid skall hållas heligt”. Samlandet av materialet berörde endast ”upplyste och tänkande Hushållare”.⁷⁹⁰ Målet med statistiken var att erbjuda information för goda konsensusbeslut, inte för en offentlig debatt.

Om det statistiska arbetet inte angick hela befolkningen, tänkte sig Böcker ändå att det fanns en allmän röst som gärna fick höras genom det samlade materialet och Hushållningssällskapet. I sällskapets tryckta redogörelse skrev Böcker att ”sällskapet skall vinna och bibehålla en jämn översikt av näringarnas tillstånd och kunna enligt idén av sin stiftelse hos regeringen vara ett organ för den allmänna rösten”.⁷⁹¹ Böcker hänvisar tydligt till sällskapets rätt att informera kungen och senare kejsaren, men att detta nämns i texten tyder på att sällskapets roll som kanal för information inte var helt självklar år 1816. I övrigt nämndes rätten att vända sig till kejsaren ett antal gånger på 1810-talet i tryckta alster men också i brev till kejsaren.⁷⁹² Sannolikt gällde det att påminna både kejsaren och allmänheten, men också sällskapets ledamöter om saken. Böcker tog upp samma tanke i en serie texter ”Underrättelser för menige man, från Kejsarliga Finska Hushållningssällskapet i Åbo” publicerade i Almanackorna mellan åren 1823 och 1829⁷⁹³: sällskapets uppgift var att ”överlägga om landets hushållning och vad därvid i särskilda landsdelar kunde vara att anmärka och förbättra, och att man tyckte någon författning ifrån regeringens sida kunna och böra göras, eller vid någon utkommen och redan vidtagen författning något vara att erinra eller rätta, att då i underdånighet därom hos regeringen anmäla.”⁷⁹⁴ Almanacktexternas läsar- och åhörarkrets bestod dels av allmogen, dels av lärda män som

⁷⁸⁹ Om Ortsbeskrivningar se Legnér, *Fäderneslandets rätta beskrivning*. Finska hushållningssällskapet hade tagit över publiceringen av Ortsbeskrivningar på initiativ av H. G. Porthan. Rikkinen & Tiitta, ”Porthan Suomen maantieteen edistäjänä”, s. 175.

⁷⁹⁰ Böckers samling, del III, s. 422, 424, mikrofilm JKK 101, BSS.

⁷⁹¹ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 208. Om tanken om tidningar som kanaler för den allmänna rösten se Lundell, *Pressen i provinsen*; Zilliacus & Knif, *Opinionens tryck*.

⁷⁹² För exempel se Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 207–218; Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 324.

⁷⁹³ Vallinkoski, ’Suomen almanakat ja kalenterit’, s. 332–336. Almanacktexterna skrevs av Böcker även åren 1818–1822 och 1830–1840. Efter Böcker tog efterträdaren på sekreterarposten Lars Arnell över och efter honom skrev sällskapets sekreterare N. H. Pinello texterna. Bandet mellan sällskapet och almanackorna fortsatte alltså långt in på andra hälften av 1800-talet.

⁷⁹⁴ Citerad från Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 210. Om Hushållningssällskapet och almanackorna se Marjanen, Carl Christian Böcker, s. 78–80.

intresserade sig för hur nyttiga rön presenterades för allmogen. Det gällde att påminna båda grupperna om sällskapets viktiga position.

Tanken om att föra fram den allmänna rösten var direkt förknippad med den svåra lantdagsfrågan. Böcker var tydligt upphetsad av lantdagsfrågan och nämnde i flera sammanhang sällskapets roll för den. I en tryckt redogörelse från år 1815 fick Böcker åter orsak att reflektera kring sällskapets roll för lantdagen:

Enligt idén av sin stiftelse, och i synnerhet så länge en allmännare håg för grundligare forskningar uti jordbruket och lanthushållningen ännu icke ibland oss vaknat, är det huvudsakligen såsom en ekonomisk beredning, där de ämnen som förutses eller supponeras skola fästa ständernas uppmärksamhet på förhand utarbetas, som sällskapet kan vara för landet gagneligt.⁷⁹⁵

Böcker använde hänvisningen till sällskapets ursprungliga idé som ett retoriskt drag för att stödja sina egna synpunkter angående sällskapets roll i den politiska situationen 1815. När Böcker år 1820 arbetade för att revidera sällskapets stadgar och i den situationen hade all möjlighet att försöka omdefiniera sällskapets roll så att den bättre passade den nya situationen i Finland, använde han sig av samma knep:

Att sällskapet genast ifrån sin stiftelse tog sin syftning åt statsekonomiska ämnen mer än rent ekonomiska och litterata, var en stor idé som aldrig nog kan prisas. Om denna syftning uti landets forna förhållanden var av vikt för att upplysa en regering, vilken med all dess prisvärda omsorg för detta land, likväl icke kan helt och hållet fritagas från den förebråelsen att hava velat inpressa dess hushållning i former som för den icke voro lämpliga, så är den i dubbelt mått för landet dyrbar nu, då landet blivit hugnat med den oskattbara förmån att utgöra en stat i staten, och då, under det lantdagar bliva sällsynta och representationen sker egentligen av ämbetsmän, och till en ganska liten del av självständiga medborgare, varje utväg för den allmänna rösten att, om också icke i tryck, likväl i skrift och inom sällskapet fritt få yttra sig över landets ömtåligaste angelägenheter, måste anses dubbelt dyrbar.⁷⁹⁶

Att sällskapet från sitt instiftande skulle ha varit fokuserat på ”statsekonomiska ämnen”, ett helt och hållet nytt begrepp, är ett oväntat påstående. I sig innehåller påståendet en ganska kraftig omskrivning av sällskapets historia. Böcker verkar ha varit medveten om att hans text var provokativ. Han behövde därför retoriskt stöd från sällskapets stiftelse för att kunna argumentera för att sällskapet skulle ta itu med känsliga ämnen. I Böckers presentationstext syns en frustration över att lantdagen inte sammankallats. År 1820 hade förhoppningen om en lantdag avtagit, särskilt efter händelserna i Polen. Alexander I hade dessutom besökt Finland året innan utan att sammankalla en lantdag.⁷⁹⁷ Böckers hänvisning till att det var ämbetsmän som stod för representationen torde syfta på Kommittén för finska ärenden och senaten i Helsingfors. Hänvisningen var olycklig eftersom de ledamöter

⁷⁹⁵ Till Allmänheten. Redogörelse för Kejsrerliga Finska Hushållnings-Sällskapets Göromål, ifrån den 1 Nov. 1815, till samma tid år 1816, s. 4; Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 209.

⁷⁹⁶ Citerad från Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 210.

⁷⁹⁷ Korhonen, *Suomen asiain komitea*, s. 308–323.

som skulle anta de nya stadgarna inkluderade just de ämbetsmän på hög nivå som kunde anses representera Finland. Mottagandet av stadgeförslaget var inte odelat positivt. Sällskapet antog nog stadgarna men strök Böckers anmärkningar om att föra fram den allmänna rösten. I utskottsbehandlingen av Böckers stadgeförslag konstaterade ärkebiskop Tengström att sällskapet snarare borde rikta sig mot den enskilda ekonomin och beröra statsekonomiska ärenden med större försiktighet.⁷⁹⁸

I början av 1820-talet ändrades stämningarna i landet. Den oro som kejsaren hade för att studentaktivism från Tyskland eller politisk radikalism från Polen skulle få finska motsvarigheter var inte helt obefogad.⁷⁹⁹ Böckers föredragande av de nya stadgarna visar också tecken på en viss radikaliserings. Betoningen av självständiga medborgare och den allmänna rösten och sättet att ställa dessa mot ämbetsmannarepresentationen hörde inte till den vanliga artiga retoriken inom Finska hushållningssällskapet. Böckers formulering ger ett eko av A. I. Arwidssons diskussion år 1821 om ”den offentliga rösten” och ”den allmänna rösten” som bör komma fram i stället för att låta statens angelägenheter behandlas enbart i små kretsar av ämbetsmän.⁸⁰⁰ Arwidssons tankar var uppenbarligen för radikala för det offentliga livet i Finland, och det verkar som om också Böcker måste låta bli att presentera sina synpunkter om sällskapets roll i det offentliga.

Förutom att Böcker påverkades av radikaliseringsen som låg i luften kring Akademien i Åbo, kan formuleringarna ha haft att göra med uppdraget. En ändring i stadgarna innebar en möjlighet att skriva om sällskapets konstitutionella dokument så att det motsvarade verkligheten. Ofta finns det en viss fördröjning i stadgar och konstitutioner. Texterna fastslår ändringar som redan skett i verksamheten och uppfattningarna om organisationen. Konstitutionstexten förändras långsamt och är ofta på ett sätt redan föråldrad när den skrivs.⁸⁰¹ Å andra sidan kan en stadgetext eller en konstitutionell text vara en möjlighet att fastslå en organisations karaktär för en längre tid framöver. Det var det som Böckers häftiga retorik försökte göra. För honom var de nya stadgarna ett sätt att försöka skriva ner hushållningssällskapets roll som en röst som kunde agera som ett slags substitut till de lantdagar som inte sammankom i landet eller som en kanal för ärenden som tvingade lantdagen att sammankallas.

Böcker fick ge vika för mer moderata åsikter i sällskapet, men han återkom ännu till temat senare när Finland hade fått en ny generalguvernör i Arsenij Zakrevsky⁸⁰². Sällskapet kallade genast den nya generalguvernören till ledamot och i ett utkast till kallelsebrevet valde Böcker att upplysa generalguvernören om sällskapets roll som kanal för den allmänna rösten under en tid då lantdagen inte sammankom:

⁷⁹⁸ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 210; Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 136–139. Se även kapitlet ”Mellan allmän och enskild hushållning”.

⁷⁹⁹ Se kapitlet ”Åbo Morgonblad och patriotismens radikaliserings”.

⁸⁰⁰ Se Zilliacus & Knif, *Opinionens tryck*, s. 29–33.

⁸⁰¹ Se Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä*, s. 51–53, som på ett elegant sätt beskriver vikten i att analysera små förändringar i den här typen av dokument som innehåller flera repetitiva inslag.

⁸⁰² Enligt modern svensk transskribering Zakrevskij, men Zakrevsky adlades i Finland och ätten Zakrevsky, med denna stavning, introducerades på Riddarhuset i Finland.

sällskapet, som genom sina vidsträckta relationer, och emellan de tider då folket självt uppå lantdagarna äger tillfälle att yttra sina tankar, anser sig förbundet att till Regering och Tron frambära vad det sport vara den allmänna rösten, utber sig få betyga huru stort förtroende vi finnar fattat till Eders Excellens vidsträckta omtanke att lära känna landet, dess lagar och ställning.⁸⁰³

Avsnittet är överkorsat i brevboken och inkluderades knappast i det slutliga brevet som förmodligen översatts till ryska (Zakrewsky kunde enbart ryska).⁸⁰⁴ Om avsnittet ströks av Böcker själv eller om det strukits efter en förhandling med andra i sällskapet är svårt att säga, men det visar åtminstone att Böcker ännu 1824, efter att senaten sedan länge var etablerad i Helsingfors ansåg att Hushållningssällskapet skulle vara en kanal för den allmänna rösten. Däremot verkar Böcker inte längre ha ansett att sällskapets verksamhet skulle vara en föreberedelse inför lantdagens sammankallande eller att sällskapets kunskap om lokala förhållanden skulle ha gjort lantdagens sammankallande oundvikligt.

Trots att sällskapets funktion som en kanal för den allmänna rösten kunde vara problematisk och känslig fanns det vissa frågor där kejsaren uttryckligen önskade sig att sällskapet kom med ett utlåtande. År 1816 bad kejsaren sällskapet uttala sig om den allmänna hushållningens tillstånd i landet – ett ämne som gav möjlighet till att ta upp flera känsliga punkter, till exempel frågan om arméns inkvartering i Finland, ryska språkets ställning och användningen av svenska pengar i landet. Dessa frågor hade sina givna forum i senaten, Kommittén för finska ärenden, universitetet och Wäxel-, Låne- och Depositions Kontoret, men Böcker insisterade att sällskapet var en kanal för den allmänna rösten och ville att sällskapet skulle ta upp frågorna. Innehållet i utlåtandet blev föremål för förhandlingar inom sällskapet. Speciellt inkvarteringen av militären sågs i Finland som betungande, men sällskapets ledamöter ville varken uppmuntra missnöjet bland lokalbefolkningen eller vågade tro att det var politiskt realistiskt att bli av med inkvarteringen.⁸⁰⁵

Gränserna för vad som var passande eller opassande att säga bestämdes i hög grad på finsk mark, inte rysk, det vill säga av kejsaren eller hans medhjälpare. Förhandlingarna om vad som var möjligt att ta upp handlade dessutom lika mycket om spelet mellan olika finska institutioner som förhållandet till kejsaren. Böcker som hade Finska hushållningssällskapet som sin enda kanal var tvungen att betona dess roll medan många andra av sällskapets ledamöter satt på betydligt mer centrala positioner i storfurstendömet.

⁸⁰³ Citerad från Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 210–211.

⁸⁰⁴ Om Zakrewsky se t.ex. Kalleinen, 'Zakrewsky, Arseni Andrejevitsh'.

⁸⁰⁵ Se Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 211–214. Att Böckers insisterade att ta upp frågor kring lantdagen, konstitutionen och den militära inkvarteringen understryker frågornas vikt under perioden. Han tog till exempel upp representationsfrågan i samband med utlåtanden om skogshushållning och fri lanthandel – alltså ämnen som inte direkt gav orsak att ta upp frågan. Om diskussionen kring militären, ryska språkets ställning och svenska pengar se t.ex. Castrén, *Adolf Ivar Arwidsson*, s. 73–86; Kuusterä & Tarkka, *Suomen pankki*, s. 9–19, 75–114; Jussila, *Suomen suuriruhtinaskunta*, s. 142–149; Wassholm, *Finskt, svenskt och ryskt*; Engman, *Lejonet och dubbelörnen*, s. 281–309.

~ ~ ~ ~

För Böcker var sekreterposten en kanal för att använda hela sin talang till att främja Finland och dessutom höja sin egen ställning. Då han i sitt förslag till nya stadgar mötte motstånd var situationen känslig eftersom många av ledamöterna hade en mycket längre erfarenhet av att verka inom sällskapet. Ärkebiskopen Tengström hade till exempel i flera omgångar tjänat som ordförande i sällskapet och var en av de grundande medlemmarna.⁸⁰⁶ Ändå var det klart att sekreteraren Böcker var den som skulle stå för visionerna, arbetet och kontinuiteten i sällskapet. Han var avlönad för att sköta sällskapets ärenden och det var hans mandat att försöka förnya sällskapet. När Böcker tillträdde posten som sekreterare såg han det som en möjlighet att förverkliga sig själv efter att ha arbetat som kopist vid regeringskanseljen:

jag afvaktar med hvad tiden skall göra men kan ej neka att jag på det högsta önskar detta, jag skall derigenom få en befattning som tillika gifver någon föda för själen, och denna dertill med mycken sjelfständighet ty då ordförande årligen ombytas har secreteraren såsom bekantad med affärerne mycket att säga, jag hoppas ock derigenom få bättre tur inom Conseillen, då de nemligen se att jag kan duga till annat än att skrifva rent.⁸⁰⁷

Böckers förmåga torde inte i första hand ha legat i kunskaper om lantushållning, även om han kom att författa en hel del viktig litteratur inom området som sekreterare för sällskapet och började driva en gård. Hans intresse låg i hur sällskapet kunde drivas effektivt och hur Finland skulle upphjälpas.

Böcker var väl medveten om att han inte hade samma position i samhället som andra ledamöter i sällskapet, men att få föredra ärenden inför ett prestigefyllt sällskap var smickrande särskilt i början:

jag dagligen kommer i relation med statens förste män; min naturliga timidité försvinner och jag måste börja handla med sjelfförtroende, handla som man och hafva min egen tanke samt förvara den. Jag har ibland den lyckan att vinna bifall, bifallet ger dristighet och den som är dristig lyckas just derföre så mycket bättre [...] de låta förstå att de hoppas mycket af mig – men i ock med detsamma har jag äfven tagit en högre svängning: jag anser mig mera tillhöra staten än mina anhängare, och så högt jag älskar dem, skulle jag aldrig tveka, om valet vore emellan deras och mitt samt statens väl.⁸⁰⁸

⁸⁰⁶ Nikander, 'Jacob Tengströms verksamhet i Finska Hushållningssällskapet', s. 89.

⁸⁰⁷ Böcker till Anna Lisa Böcker f. Castin (odaterat brevkoncept), *BS* 10.

⁸⁰⁸ Ett brev till Anna Lisa Böcker f. Castin, citerad ur nekrologen om Böcker i *Åbo Tidningar* 15/5 1841. Se även Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 20–22; Marjanen, Carl Christian Böcker, s. 33–38. Böckers syn på ämbetsmannens roll är besläktad med E. G. Ehrströms syn på ämbetsmannens roll som samtidig representant för regeringen och folket. Se Wassholm, *Finskt, svenskt och ryskt*, s. 95–96.

Under hela sin karriär hänvisade Böcker till G. M. Armfelt som han såg som sin inspiratör och välgörare.⁸⁰⁹ I nekrologen över Böcker som troligtvis byggde på uppgifter från Böcker själv, betonades att det var Armfelt som hade uppmuntrat Böcker att arbeta för det allmänna och jobba med statistik. Böcker använde Armfelt som ett slags legitimation för sin ekonomiskt-statliga patriotism. Armfelts insatser för att skapa ett finskt *polity* efter 1809, hans förhoppningar om ordentliga statistiska beskrivningar och hans arbete för att lantdagen skulle sammankallas fick ett eko i Böckers strävanden inom hushållningssällskapet. Om Armfelt skulle ha gillat Böckers agerande efter 1814 kan förstås inte bekräftas, men Armfelts död 1814 gav Böcker möjligheten att söka stöd för sitt agerande genom att koppla det till Armfelts visioner. I denna process började Böckers patriotism betona staten och de statliga institutionerna vid sidan om det ekonomiska förbättringsarbetet.

Armfelt var själv en flitig användare av patriotism som retoriskt begrepp. Även i hans användning var patriotismen kopplad till ekonomi. Armfelts patriotism var dock förankrad i den lokala (foster)jorden och det finska storfurstendömet. Han beklagade sig till exempel över "vårt opatriotiska prästerskap" som flytt sina socknar när de inte fått sina tionden efter kriget.⁸¹⁰ Då Böcker gav patriotismen en mer politisk betydelse, betonade han Armfelts ansatser i fråga om statsbygge i storfurstendömet, men i användningen av begreppet patriotism, skilde sig Böcker från Armfelt.

Staten, nationen och patriotismen

Carl Christian Böckers patriotism är anmärkningsvärd på tre sätt. För det första verkar Böcker ha varit väldigt förtjust i själva ordet patriotism. Den tidigare diskussionen om fosterlands- och fäderneslandsretorikens dominans i förhållande till patriotism och patriotisk stämmer inte för Böcker. Böcker talade flitigt om patriotism och laddade begreppet med stora förväntningar. För det andra var Böckers patriotism en anda som kunde sprida sig runt i nationen. Dess styrka kunde åtminstone metaforiskt stiga eller sjunka. För det tredje var Böckers patriotism starkt knuten till staten, konstitutionen och ständerna.

Böckers ovan nämnda uttalande om att han ställer statens väl före sig själv och sina närmaste är en omskrivning av patriotismen. Att ställa det allmänna intresset före privat

⁸⁰⁹ För en diskussion om Armfelts roll se Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 20–21, 24, 72–74; Marjanen, Carl Christian Böcker, s. 33–36. Om Armfelts önskemål att Böcker skulle författa en statistisk beskrivning över Finland se Böcker till Anna Lisa Böcker f. Castin (odaterat brevkoncept), *BS* 10; Willebrand till Böcker 4/5 1816, *BS* 10; Willebrand till Böcker 13/5 1816, *BS* 10; G.M. Armfelt till Böcker 11/8 1814, *PR* 12, *GMA*; von Bonsdorff, *Gustav Mauritz Armfelt*, s. 210–214. Att Armfelt blev så viktig för Böcker torde också ha att göra med Armfelts omtalade karisma. Se Kirby, 'Review of Frank Nesemann'.

⁸¹⁰ von Bonsdorff, *Gustav Mauritz Armfelt*, s. 222–223.

vinst hörde som bekant till den politiska retoriken på 1700-talet och florerade både inom frimurarloger, ekonomiska sällskap och politiska föreningar.⁸¹¹ Böcker ersatte det allmännas väl med statens väl, vilket är en omskrivning. Men med tanke på att statsbegreppet höll på att ändras både i Finland men i hela den västliga världen är det begripligt.

Reinhart Koselleck beskriver statsbegreppets förändring i Tyskland genom bilden av ett timglas. Före sekelskiftet 1800 hade ordet stat en mängd olika betydelser som inte nödvändigtvis var så nära kopplade till varandra, men just kring 1800 avgränsades och riktades statsbegreppet så att det skulle ha en betydelse, såsom den moderna staten som beskrevs som ett historiskt subjekt med en egen vilja. Begreppet förlorade sina konnotationer till furstar och hov och blev på ett sätt självständigt. Metaforiskt sett rann statsbegreppet genom timglasets smala del och efter 1800 öppnade sig timglasets trånga passage och statsbegreppet fick ett stort antal nya sammansättningar som rättsstat, kulturstat eller maktstat.⁸¹² Ett modernt statsbegrepp hade slagit igenom och kunde därefter användas till olika politiska syften.

Kosellecks beskrivning hör hemma i det tyska Europa där statsbegreppets koppling till kungen eller monarken inte var lika dominerande som i Storbritannien eller Sverige. Därför ter sig Kosellecks beskrivning som mycket mer dramatisk än den svenska utvecklingen. ”Det moderna statsbegreppets” genombrott har också beskrivits ur ett mer allmänt politiskt-idéhistoriskt perspektiv av Quentin Skinner. Skinner menar att en modern stat kom att förstås som oavhängig på två olika plan (*doubly impersonal character*). Statens makt är franskild från monarken, fursten eller magistraten som kan använda makten, det vill säga dessa personer eller institutioner kan bytas ut, men statens makt består. Men staten är även franskild från samhället (medborgarna och undersåtarna) över vilka staten utövar sin makt. I Skinners historiska skildring är det republikanska ideologer (från renässanstidens italienska republikaner till John Locke) som först skilde staten från härskarna, men inte heller de introducerade ett statsbegrepp som var oavhängig medborgarna som enligt republikanska tänkare gett staten sin makt. Denna dubbla abstraktion är för Skinner modernare, och därför inte fullt så intressant i detta sammanhang, men kan härledas från Thomas Hobbes, Jean Bodin, Francisco Suárez och Marsilius av Padua.⁸¹³

Tanken om en stat som var skild från monarken förekom även i Sverige på 1600-talet, men det svenska begreppet stat var inte speciellt vanligt under 1600- eller 1700-talet. Såsom i tyskan användes begreppet i svenskan i väldigt olika betydelser. Begreppet kunde kopplas till centrala samhällseliga institutioner såsom hovstaten, rådet, ridderskapet, riksdagen. Som Bo Lindberg påpekar är det den betydelsen som fortfarande ingår i publikationen av *Sveriges*

⁸¹¹ För föreningsliv och viljan att tjäna det allmänna se Hoffmann, 'Democracy and Associations', s. 277. För användningen av 'allmänna bästa' i svensk politisk retorik se Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä*. Allmänna bästa var även ett argument för tidens handelsmän som ville försäkra sig om sina handelsprivilegier från svenska tiden. Se Valtonen, 'Kauppa- ja tullikomitea', s. 372–373.

⁸¹² Koselleck, Conze, Haverkate, Klippel & Boldt, 'Staat und Souveränität', s. 2–3. Se även Pulkkinen, 'Valtio', s. 221–222.

⁸¹³ Skinner, 'The State', s. 112–121, och hela artikeln.

statskalender – och för den delen också i *Finlands statskalender*. Stat användes också som en benämning på budgeten, en betydelse som slogs fast i benämningen av statskontoret (Stats-contoir) som etablerades år 1680 för att göra upp budgeten. Stat förekom också som en beteckning för den politiska gemenskapen, speciellt på 1760-talet, men användes parallellt med uttryck som ”borgerlig sammanlefnad” och regementet. Sitt genombrott i svenskan fick begreppet först i början av 1800-talet, och då som beteckning för relationer mellan europeiska stater.⁸¹⁴ Även i den finska diskussionen efter 1809 var det den mellanstatliga dimensionen som gav begreppet stat ökad användning, vilket också syns i Böckers koppling mellan stat och patriotism.

Till den finska historieskrivningens stora tvisteämnen hör frågan om huruvida Finland var en stat i början av 1800-talet och om lantdagen i Borgå ska ses som etableringen av en stat. Osmo Jussila har på ett övertygande sätt visat hur tanken om att Finland etablerades som stat i och med lantdagen konstruerades under loppet av 1800-talet. Det finns inga belägg för att lantdagen i Borgå skulle år 1809 ha uppfattats som en början till den finska staten. Jussila betonar att statsbegreppet inte över huvud taget användes i dokumenten kring Borgå lantdag och att statsbegreppet under åren efter 1809 främst användes i betydelsen ”finansstat”, det vill säga i samband med administration av budgetära ärenden och regeringskonseljen, inte till exempel i samband med lantdagen. Till ”finansstaten” räknar Jussila även den viktiga ämbetsmannatiteln statssekreterare, ett av de få sammanhang där begreppet stat användes redan 1809.⁸¹⁵ Jussilas genomgång av hur statsbegreppet användes före, under och efter lantdagen är förtjänstfull, men också rigid i den bemärkelsen att den inte ger utrymme för möjligheten att statsbegreppet var omtvistat, och att nya uppfattningar om staten redan kunde ha förekommit. I och med att staten som begrepp fick en ny genomslagskraft under den här perioden och ständigt blev omdefinierad gör att det inte är motiverat att studera om ’stat’ användes antingen i betydelsen ”finansstat” eller i betydelsen ”modern stat”. Båda två är analytiska begrepp i historieskrivningen, men når inte nödvändigtvis den historiska användningen. Begreppet stat hade helt enkelt inte en universell överenskommen definition (och har det inte heller i dag).

Statsbegreppet började användas allt mer åren efter Borgå lantdag. Hänvisningar till Finland som antingen stat, provins, land eller gouvernement tjänade olika syften. Det är

⁸¹⁴ Lindberg, *Den antika skevheten*, s. 79–87. För exempel se också *SAOB*, uppslagsordet stat. Pulkkinen, ’Valtio’, s. 222–224, diskuterar även exemplen i *SAOB*. Se även Saastamoinen, ’Johdatus poliittisiin käsitteisiin uuden ajan alun Ruotsissa’, s. 43–44.

⁸¹⁵ För en ingående diskussion om temat i finsk historieskrivning se Jussila, *Maakunnasta valtioksi*, hela boken, men speciellt s. 45–53; Jussila *Suomen suuriruhtinaskunta*; Jussila, *Suomen historian suuret myytit*, s. 81–150. Klinge, *Finlands historia* 3, s. 13, kan ses som ett kompromissförslag. Han konstaterar mångtydigt att ”den 29 mars 1809 utformades Finland till en särskild stat, storfurstendömet Finland”, vilket är en anpassning till Jussilas ihärdiga mytpräckning om den finska statens etablering i Borgå. Klinge väljer att betona lantdagens roll som symbolisk akt, men nedtonar aktens statlighet. En mindre sofistikerad statscentrerad tolkning finns i Tommila, *Suomen autonomian synty*. För en begreppshistorisk diskussion kring den tidigare forskningen se Pulkkinen, ’Valtio’, s. 213–215. Se även Nesemann, *Ein Staat, kein Gouvernement*; Nesemann, ”Keine Konstitution”.

viktigt att notera att dessa begrepp samtidigt kunde förstås på olika sätt. Enligt Päiviö Tommila användes begreppet stat i Finland av personer som ville betona Finlands nya ställning, medan man i Ryssland ofta använde de övriga begreppen.⁸¹⁶ Tuija Pulkkinen visar dock att den mellanstatliga dimensionen inte förekom i etableringen av det finskspråkiga statsbegreppet i ordet *valtio*.⁸¹⁷ Pulkkinen är mest intresserad av den finskspråkiga konstruktionen av begreppet och försummar nyanserna i den svenska diskursen. I varje fall ser vi här att språket, nationell tillhörighet och politisk övertygelse hade en inverkan på hur begreppet användes och om det användes.

I Carl Christian Böckers reflektioner kring Finlands ställning och därmed också Finska hushållningssällskapets ställning är dock den mellanstatliga dimensionen närvarande. Innan Böcker intog sin ställning som sekreterare för hushållningssällskapet år 1813 behövde han tid på sig att förbereda sig för uppdraget och skrev då till Armfelt om möjligheten att få förlängd ledighet från sitt ämbete vid regeringskanseljen. Böcker är inte bara hoppfull angående sitt eget uppdrag, utan också angående nationens framtid:

I denna tid av förvirring, då finska nation varken kan anse sig som hörande till den härskande nationen eller utgörande en särskild, då de flesta anse sig ej mera äga något fädernesland, utan tänkte blott på sig, har EH [Ers Höghet] med en kraftig hand fattat statsrodret som var lämnat åt slumpen. Mätte EE [Ers Exellens] dagar skonas till Finland hunnit få en stadgad konstitution! EE har behagat fästa en synnerlig uppmärksamhet vid FHS; jag har föreställt mig att EE ansett det kunna verka utom ekonomiska förmåner även något till patriotismens väckande, åtminstone skall dess verksamhet kunna anses för en termometer som visar vid vad grad den patriotiska värmen står.⁸¹⁸

I brevet kombinerar Böcker frågan om konstitution, nation, stat, relationen till Ryssland och patriotismen som en kraft att upphjälpa Finland. Böcker ville säkert smicka Armfelt, men hans ordval förmedlar också att han var beredd att driva ärenden som han trodde att tilltalade Armfelt. Att konstitutionsfrågan låg nära Armfelts hjärta är väldokumenterat.⁸¹⁹ Intressant här är hur patriotismen dels är något som ligger ”utom ekonomiska förmåner” men också att motsatsen till den är ett egenintresse som uppstått då ”de flesta” inte längre anser sig ha ett fädernesland. Att sällskapet skulle fungera som en termometer för patriotismen är en metafor som Böcker tydligen gillade för han använde den på nytt några år senare.

⁸¹⁶ Tommila, *Suomen autonomian synty*, s. 99–100. Jussila, *Maakunnasta valtioksi*, s. 59–65, betonar att provins och stat användes synonymt i Finland i början av 1800-talet och att de för samtida inte var viktigt att fundera på skillnaden mellan begreppen eller huruvida Finland var en stat eller en provins. I det stora hela stämmer detta säkert, men Jussila ger själv exempel på hur Fredrik Stjernvall retoriskt ställde stat och provins mot varandra. Begreppen kunde användas synonymt, men de kunde också ges olika innebörder.

⁸¹⁷ Pulkkinen, ’*Valtio*’, s. 214. Pulkkinen behandlar det svenskspråkiga materialet väldigt sparsamt (förutom Snellman).

⁸¹⁸ Citerad från Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, s. 207.

⁸¹⁹ Jussila, *Suomen perustuslait*, s. 113–116 och på flera ställen.

Nationsbegreppet är i detta sammanhang tydligt relationellt. Den finska nationens relation till den ryska verkar vara oklar för Böcker. Intressant är att nationen här kopplas till konstitutionen och då också Finlands lagliga status. Armfelts roll som den som håller i "statsrodret" är för Böcker central för att nå klarhet i nationens ställning. Att nationen och staten var förbundna tyder på en rätt modern uppfattning om nationen. För Böcker var nationen inte bara landets befolkning, utan ett potentiellt historiskt subjekt. Det är ändå svårt att se Böckers användning av nation som laddat med en strävan efter nationell suveränitet.

I debatten om hur den finska nationen skulle uppfattas kring 1809 och speciellt vad kejsar Alexander I menade med att Finlands folk var "upphöjt bland nationernas antal" ("*placé désormais au rang des nations*") förekommer på samma sätt som i debatten om statsbegreppet en förenklad dikotomi mellan ett modernt nationsbegrepp och nationen som olika folk. Att det skulle ha funnits enbart två alternativ och att de historiska aktörerna skulle ha varit medvetna om just dessa alternativ håller helt enkelt inte. Begreppets möjliga innebörder var fler. Dessutom kunde användarna av begreppet inte styra hur deras uttalanden tolkades. Alexander I:s användning av begreppet nation kunde i och för sig höra ihop med traditionen att hänvisa till alla provinser i det ryska imperiet som nationer.⁸²⁰ Men uttrycket att Finland upphöjts till en viss rang markerar tydligt hur kejsaren retoriskt ville betona att det inte bara handlade om en befolkning, utan om något viktigare. Det är svårt att tänka sig att kejsarens nya finska undersåtar skulle ha tolkat just upphöjningsretoriken som oviktig. Samtidigt ska man inte skriva in för mycket betydelse i uttalandet. Det är omöjligt att bekräfta att kejsaren med sin nationsretorik skulle ha avsett någon suveränitet eller självstyre. Om han gjorde det har det mest betydelse i tolkningen av själva talakten och ska inte nödvändigtvis ses som en stund då Finlands status fastställdes för kommande tider. Finlands stat, status och nation förblev omtvistade.

År 1815 fortsatte Böcker sin reflektion kring sällskapets ställning. Åter handlar det om sällskapets roll som ett patriotiskt sällskap som ska värna om Finlands speciella ställning inom imperiet:

mig förekommer som sinnena därigenom vänjas att tänka sig Finland såsom något för sig självt bestående, och dess välgång såsom något, även utan gemenskap med moderstaten möjligt; och att en rent finskt patriotisk anda sålunda kan småningom danas, varigenom Finland säkerligen även skall svara emot vår hulda kejsares avsikt med den egna konstitutionens och lagars helgd, och jag skulle anse den kunna existera uti en provins utan att nitet för hela rikets väl därför störes mera, än av den känsla varmed individer sluta sig till familjen.⁸²¹

⁸²⁰ För olika tolkningar av vad Alexander I menade med 'nation' i sitt tal se Klinge, *Finlands historia* 3, s. 17, 24–30; Tommila, *Suomen autonomian synty*, s. 73–75 (som ändrat åsikt sedan 1960-talet). Jussila, *Maakunnasta valtioksi*, s. 13–41; Kemiläinen, *Nationalism*, s. 212–214. Se även Pulkkinen, 'Valtio', s. 213.

⁸²¹ Memorial 14/8 1815, s. 102b, D II 1, *FHS:A*; Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 209.

Här valde Böcker att inte skriva om stat eller nation, i stället är fokus på konstitutionen och lagarna. Den patriotism som Böcker förespråkar för Finlands del kan tolkas som att den konkurrerar med en känsla för hela det ryska imperiet. Böckers allegori med familjen och familjemedlemmar var förstås ett försök att beskriva ett slags kompletterande patriotism, men i Böckers text är det tydligt att relationen mellan familjemedlemmarna inte var speciellt nära.

I ett memorial från år 1820 som citerats ovan återkom Böcker till frågan om Finlands ställning. Här hade den nationella omognaden försvunnit och Böcker beskrev i stället Finlands ställning som (trots avsaknaden av lantdagrar och en ovisshet om konstitutionen) som relativt etablerad: ”landet blivit hugnat med den oskattbara förmån att utgöra en stat i staten”.⁸²² På ett sätt var Finlands situation tydligare år 1820 än i början av 1810-talet. Trots oroligheter i Europa och speciellt i Polen hade det skett en viss normalisering av det politiska läget i och med att storfurstendömet hade existerat i över tio år. Senaten hade etablerat sig i Helsingfors, kriget mot Frankrike var avslutat sedan flera år tillbaka och de finska ämbetsmännens självförtroende när det gällde att förvalta landet hade ökat. Att Böcker beskriver Finland som en stat i staten tyder på en upplevd förändring i Finlands status, om man jämför med det tidigare uttalandet om att den finska nationen varken var underställd en härskande nation eller utgjorde en särskild sådan. Omskrivningen kan förstås också ha att göra med Hushållningssällskapet som forum. Genom att betona Finland som stabilt och i viss mån oberoende av Ryssland, kunde Böcker argumentera för att hushållningssällskapet skulle vara en röst för det allmänna. Att Böcker i detta sammanhang skulle ha avsett bara en ”finansstat” i den betydelse som Osmo Jussila tolkar statsretoriken är tveksamt. Samtidigt är det uppenbart att en stat i staten inte kan ses som en suverän entitet med egna relationer till andra stater.

Frågan om bruket av statsbegreppet och en ”finansstat” i Jussilas mening är relevant även när Böcker talar om statshushållning. I sin *Om skogars skötsel i Norden* från 1829 formulerar Böcker tankar om skogars skötsel men också om hurdan ekonomisk politik som skulle föras gällande skogshushållningen och vilken betydelse politiken har för landets välmående.⁸²³ Skriften härstammade från en pristävling från år 1819 som Kungliga svenska lantbruksakademien låtit utlysa och som Böcker deltagit i. Böckers skrift belönades, men Lantbruksakademien önskade att Böckers skrift skulle kombineras med en annan prisbelönt skrift av hovjägmästaren I. A. Ström. Ström vägrade samarbeta med Böcker, som inte heller var förtjust i tanken.⁸²⁴ Ström kom senare att leda Kungl. Skogsinstitutet i Sverige, och hans skrift som publicerades 1822 användes som undervisningsmaterial vid

⁸²² Citerad från Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 210.

⁸²³ Hagfors, ’Johdanto’, s. (19), (22)–(23), anser att Böcker placerar sig i samma tradition av ekonomiska tänkare som P. J. Bladh och Anders Chydenius. Hagfors tradition är väldigt brett definierad (med inspiration från Adam Smith och fysiokraterna), alltså är det svårt att ta ställning till annat än Böckers syn var något liberal eller reformmerkantilistisk.

⁸²⁴ Böcker lät senare publicera dokumenten kring deras samarbete i Böcker, *Handlingar*. Det är uppenbart att Böcker ville visa att skulden till samarbetets misslyckande inte låg hos honom.

institutet. Böckers skrift utgavs i utvidgad form 1829. Den utgavs dessutom till vissa delar år 1929 av finska forstsamfundet, vilket tyder på att den hade haft ett genomslag i diskussionen om skogsskötsel i Finland.⁸²⁵ Formuleringarna i skriften är alltså från perioden 1819 till 1829, troligtvis med betoning på den senare delen av 1820-talet.

Den första delen av boken är en ”Statsekonomisk åsigt af ämnet” där Böcker använder statsekonomi på ett sätt som påminner om tidigare användning om ’allmän hushållning’. Han argumenterar för ett fritt utnyttjande av skogen, för att den ”[e]nskiltas omtanka för eget intresse är den säkraste vårdare af skogarna”, men samtidigt att staten ska kontrollera villkoren för hur skogarna överlåts till privat bruk: ”all skog [borde] anses och behandlas såsom Statens egendom, och då, för de considerationer här nedan skola utvecklas åt enskilda öfverlåtes.” Här är staten inte enbart en finansstat, utan en organisation som kan se över det allmänna bästa. Staten skulle ingripa aktivt för att stödja näringarna, men överlåta näringsidkandet åt enskilda: ”[a]lla de mått och steg, genom hvilka Staten möjligen kunde gifva skogarna ett högre värde, blifva ofelbart den största och verksammaste bevekelsegrund, att egna dem uppmärksamhet, skötsel och vård.” I ett annat sammanhang diskuterar Böcker beskattningen av skogsskötsel och andra ”för lifvets uppehälle mest nödvändiga varor” och konstaterar att beskattningen skulle innebära ”en kräfta” för ”Statskroppen”.⁸²⁶

~ ~ ~ ~

I Böckers texter förekommer ordet patriotism eller patriotisk ganska ofta. För honom var Finska hushållningssällskapet ett forum där patrioter kunde samverka. I en av sällskapets tryckta redogörelser kallade han till och med hushållningssällskapet för Finlands patriotiska sällskap:

Övertygat att allt som i något avseende kan bliva för det allmänna gagneligt även äger intresse för dem som inträtt uti Finlands Patriotiska Sällskap, hoppas sällskapet att genom sina korrespondenter vinna den allmänna översikt av landets tillstånd, som sällskapet borde äga och som regeringen äger rätt att hos sällskapet söka, och att jämväl hava för välmenande landsmän öppnat en bekvämare väg att få inför Tronen anmäla vad de kunna anse vara för landet menligt eller vilja till dess upphjälpande föreslå.⁸²⁷

I texten förekommer samma tema om att föra fram för landet viktiga ärenden ”inför Tronen”. Korrespondenterna var återigen en kanal för att säkra sällskapets överblick över landet och ge det en närvaro på lokalt plan. Intressant här är Böckers användning av ”Finlands Patriotiska Sällskap”. Det verkar inte som om namnet skulle ha använts parallellt

⁸²⁵ Se Juhlin-Dannfelt, *Kungl. Landtbruksakademien 1813–1912*, s. 216–217.

⁸²⁶ Böcker, *Om skogars skötsel*, s. 34–35, 74. För Böcker syn om näringsfrihet i brännvinsfrågan se Protokoll 7/3 1829, § 9, s. 9b–10, A I 24, *FHSA*.

⁸²⁷ *Till Allmänheten. Redogörelse för Kejsarliga Finska HushållningsSällskapets Göromål, ifrån den 1 Nov. 1814, till samma tid år 1815*, s. 4; Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 208.

med "Finska Hushållnings-Sällskapet", utan det var en innovation som han hittade på för denna text. Texten i sig torde ha granskats även av andra i sällskapet och verkar inte ha väckt någon diskussion. Namnet verkar inte heller förekomma någon annan gång i sällskapets skrifter. Varför valde Böcker att plötsligt introducera ett nytt namn?⁸²⁸

En möjlig förklaring är att Böcker ville smaka på namnet. Sällskapet hade inte publicerat motsvarande redogörelser de senaste åren, och Böcker ville kanske prova ett alternativt namn i samband med det uppsving som sällskapet hade fått efter hans tillträde som sekreterare. Senare kan "Finlands Patriotiska Sällskap" ha verkat förlegat eller ointressant. Publikationen i sig är uttryckligen Hushållningssällskapets redogörelse. Ett namnskifte var inte på något sätt aktuellt även om ett alternativt namn presenterades inne i brödtexten.

En annan potentiell förklaring till omskrivningen har med relationen till Sverige att göra. Som bekant hade Sverige fått en Lantbruksakademi som inlett sin verksamhet 1813 och som fungerade som en kontaktpunkt för alla länshushållningssällskap som var aktiva i landet. Man kan tänka sig att Böckers sätt att tala om "Finlands Patriotiska Sällskap" var ett försök att likställa Finska hushållningssällskapet med Kungliga Patriotiska sällskapet i Sverige och på så vis betona att det finska sällskapet omfattade hela riket och hade högre status än länshushållningssällskapen. Patriotiska sällskapet i Stockholm hade i och för sig blivit mindre viktigt i den ekonomisk-politiska diskussionen i Sverige eftersom Lantbruksakademien hade större resurser och också större lyft i sin verksamhet.

Ett tredje alternativ till Böckers namninnovation är att han syftade på den tradition av liknande sällskap som fanns i Europa genom att tala om 'patriotiska sällskap' på samma sätt som jag i detta arbete skriver om ekonomiska sällskap som en kollektivbenämning för sällskapen i Europa. "Finlands Patriotiska Sällskap" var således bara ett sådant patriotiskt sällskap som var verksamt i Finland. Begreppen patriotisk och hushållnings- eller ekonomisk hörde till samma semantiska fält, och det var inte omöjligt att placera Finska hushållningssällskapet i kategorin patriotiska sällskap. Många sällskap använde sig av båda begreppen som slagord. Enligt denna förklaring ger jämförelsen på ett sätt en internationell legitimitet till att Böcker ville att sällskapet skulle vara en kanal för politiskt viktiga ärenden.⁸²⁹ Den sistnämnda tolkningen understöds av att Böcker senare samma år hänvisade i mer abstrakta ordalag till ett patriotiskt sällskap, men utan att använda det som ett namn för hushållningssällskapet: "Uti Finlands nuvarande ställning torde ett patriotiskt sällskap vara av större vikt än någonsin förut."⁸³⁰

Hur Böcker tänkte är förstås svårt att fastslå, men att det här undantaget i namnbruket hade att göra med viljan att beskriva Hushållningssällskapet som en knutpunkt för patrioter i landet får bekräftelse även annanstans:

⁸²⁸ Jag för samma diskussion i Marjanen, 'Suomen talousseura, patriotismi ja yhtenäiskulttuuri', s. 348.

⁸²⁹ För en diskussion om internationella jämförelser som ett sätt att skapa en annan kontext för inhemska debatter se kapitlen "Intellectuell geografi på 1700-talet och historieskrivningen om ekonomiska sällskap" och "Utländska och inhemska förebilder".

⁸³⁰ Memorial 14/8 1815, s. 102b, D II 1, *FHSA*; Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 209.

När en gång emellan de distrikter till vilka korrespondenterna igenom öppnade relationer och knutna bekantskapet kunna sträcka åtminstone en allmän överblick inga luckor vidare finnas, då har, i synnerhet om varje korrespondent inom sitt distrikt kunde bli en föreningspunkt för ortens tänkande och patriotiska landsmän.⁸³¹

Den mest effektfyllda beskrivningen av Hushållningssällskapet som patriotismens knutpunkt förekom i ett tidigare citerat memorial från år 1815:

Om på den ena sidan sällskapets verksamhet är en produkt av patriotismen, och likasom en termometer som utvisar graden av dess värme, så torde man även, i omvänt förhållande, kunna vänta att sällskapets verksamhet skall förmå väcka och liva patriotismen. I från denna sida betraktat vågar jag hoppas att Utskottets herrar ledamöter överse om jag anser sällskapet äga större vikt än man i allmänhet giver det.⁸³²

Här får patriotismen en mera abstrakt betydelse. Den kan tänkas sprida sig i landet och i och med dess spridning skulle även sällskapet växa eller utvidgas.

Här återkommer termometermetaforen som Böcker tidigare hade använt i sitt brev till Armfelt. Termometern passade väl in i mätandets och rationaliseringens kultur. Böcker själv kom några år senare att tillverka just termometrar i sin verkstad som han drev vid sidan om sekreterarsysslan. Mätningar av temperaturen hörde till de centrala uppgifterna när man samlade kunskap om tillståndet i olika delar av landet. För att främja den ekonomiska utvecklingen behövdes ordentliga instrument för att genomföra mätningarna.⁸³³

Åbo Morgonblad och patriotismens radikaliserings

Carl Christian Böcker använde patriotism som ett positivt laddat nyckelbegrepp. Språkbruket hade en motsvarighet också utanför sällskapet. Begreppet hade en positiv innebörd i så gott som alla situationer, men kunde få radikala konnotationen och kopplades då ihop med politiskt svärmeri. I situationer där patriotismretoriken inte ansågs passa in eller av personer som ville distansera sig från patriotiskt svärmeri, undveks begreppet helt

⁸³¹ *Till Allmänheten. Redogörelse för Kejsarliga Finska Hushållnings-Sällskapets Göromål, ifrån den 1 Nov. 1815, till samma tid år 1816*, s. 7; Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 208.

⁸³² Memorial 14/8 1815, s. 102b, D II 1, *FHS:A*; Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 209. Med en utskottets ledamöter, torde Böcker hänvisa till sällskapets beredningsutskott.

⁸³³ Termometrarna var inte enbart retoriskt viktiga, utan ingick som verktyg i hans vetenskapliga program. Han lämnade flera efter sig när han dog. Bouppteckning och värdering af kvarlåtenskapen efter Carl Christian Böcker, BFc:47, BUI. Om Böckers verkstad och termometrar se Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 39. Om temperaturuppgifter i Böckers statistiska plan se Rabbe, 'Angående några förarbeten', s. 259–260.

enkelt. Patriotismen definierades alltså sällan som något negativt i en politisk kamp om begreppet, snarare tystades det ner.⁸³⁴

På 1810-talet och i början av 1820-talet ändrades begreppets användning i Åbo. Detta var dels en följd av en politisering av ord med ism-ändelsen som slog igenom i hela västvärlden. Dels handlade det om inhemska konflikter som uppstod i och med en allmän intellektuell radikaliserings i Åbo.

Ism-ändelsen var inte ny. Ismer hade förekommit redan under antiken, mest känt i ordet *Chistianismo* (första belägg från 100-talet). På 1500- och 1600-talet finns en tydlig våg av nya ismer som uppstod för att beteckna religiösa doktriner eller filosofiska skolor. Lutheranism, kalvinism, anabaptism och papism är alla ord som etablerats på 1500-talet. Antinomianism och platonism var båda väletablerade före 1640. En annan tydlig våg av ismer finner vi i början av 1800-talet i och med etableringen av prominenta ismer som liberalism, socialism, konservatism och kommunism. Det var inte bara de berömda politiska ismerna som myntades under första halvan av 1800-talet, utan en mer allmän ismifiering ägde rum i det politiska språkbruket. Förutom att ism-ordens spridning diskuterades av samtiden myntades ordet ismifiering i tyskan.⁸³⁵ Efter 1800-talets början har ismerna som ordkonstruktion spridit sig till livets alla områden och globalt sätt slagit igenom i väldigt olika språkområden. Ismifiering är fortfarande en vanlig retorisk strategi.

Patriotismen som ism har en skärskild plats i ismernas historia i och med att den hör till de första politiskt inriktade ismerna som fick ett globalt genombrott. Det kan ses som en ism mellan de religiösa och idémässiga ismerna och de stora ideologiska ismerna på 1800-talet. Det första belägget för patriotism är från början av 1700-talet, men som tidigare nämnts och som materialet från ekonomiska sällskap i Europa visar, slog begreppet igenom på 1770-talet.⁸³⁶ Som diskuterats ovan användes patriotism då främst som en personlig kvalitet. Carl Christian Böckers användning av begreppet hade dock en mer politisk dimension. Den var inte på samma sätt kopplad till enskilda personers dygd eller deras ekonomiska verksamhet. Detta tyder på en förändrad användning av begreppet i den finska kontexten. Även internationellt accelererade användningen av begreppets politiska innebörd efter franska revolutionen. Denna utveckling torde vara besläktad med liberalismens och de andra stora politiska ismernas genombrott som begrepp.⁸³⁷

I materialet för den här studien framstår Adolph Modeers användning av patriotism på 1760-talet som avvikande.⁸³⁸ Hans patriotism hade ett element av att försöka mobilisera en rörelse av patrioter. Patriotismen skulle spridas och den skulle mobilisera människor. Böckers patriotism var i detta avseende besläktad med Modeers, men hade en tydligare

⁸³⁴ För anti-patriotism som patriotismens motbegrepp se Kurunmäki, *Representation, Nation and Time*, s. 84.

⁸³⁵ Höpfl, 'Isms'. Se Leonhard, *Liberalismus*, s. 288–289, som ger exempel på historiska kommentarer till ismifieringen. Jag tackar Jussi Kurunmäki, Henrik Stenius, Jeppe Nevers, Eva Piirimäe, Pauli Kettunen, Ainur Elmgren, Jörn Leonhard, Helge Jordheim, Henk te Velde och Michael Freeden för diskussioner i ämnet.

⁸³⁶ Se även Ihalainen, *Protestant Nations Redefined*, s. 433–434.

⁸³⁷ Se Höpfl, 'Isms'. Se Leonhard, *Liberalismus*, s. 288–289. Jag tackar Jussi Kurunmäki och Eva Piirimäe för diskussioner i ämnet.

⁸³⁸ Se kapitlet "Patriotiska sällskapet".

koppling till staten och konstitutionen. Var Böckers användning av 'patriotism' exceptionell jämfört med samtida tidningstexter?

Genast efter lantdagen i Borgå och regeringskansljens etablering användes ordet patriotism inte i finska tidningstexter. Sökningar i Historiska tidningsbiblioteket ger den första träffen i augusti 1812 i *Åbo Allmänna Tidning*. Texten är viktig eftersom den understryker ett kännetecknande drag i finsk politisk diskussion i början av 1800-talet, nämligen användningen av utländska exempel som komplement till den politiska diskussionen i Finland.⁸³⁹

Åbo Allmänna Tidning var en direkt uppföljare till *Åbo Tidning* men nu med upphöjd status som indirekt kanal för överheten på samma sätt som *Inrikes Tidningar* i Stockholm. Enligt gammal tradition hade utrikesnyheter och officiella kungörelser ingått i *Inrikes Tidningar* och *Post-Tidningar* (och dess företrädare). I och med att Åbo fick en allmän tidning och den kopplades till regeringskansljen fick den inkludera ett urval av utrikesnyheter.⁸⁴⁰ Detta var första gången valet och redigeringen av utrikesnotiser skedde i Åbo. Redaktörernas val att publicera vissa utrikesnyheter var förstås av betydelse för vilka ämnen som penetrerade det finska offentliga rummet. Det var inte ovanligt att ärenden som var politiskt känsliga i Finland (till exempel konstitutionsfrågan) inte diskuterades som ett finskt ämne utan genom utländska exempel.⁸⁴¹ Även om tidningarna inte hade en så viktig roll för ingående politiska eller teoretiska resonemang, var just möjligheten att diskutera händelser och förebilder i utlandet en förändring som utvidgade det politiska perspektivet för många. I början av 1810-talet var den officiella tidningen dessutom den enda tidningen i landet. Först mot slutet av decenniet med *Mnemosyne* som började komma ut 1819 och *Finlands Allmänna Tidning* som började ges ut 1820 i Helsingfors kunde tidningarna vara alternativ till varandra. Även då var innehållet i tidningarna väldigt olika. De konkurrerade alltså inte om att sälja samma nyheter.

I augusti 1812 publicerade *Åbo Allmänna Tidning* Kongl. Majestäts "Nådiga Proposition till Rikets Ständer, rörande Tryckfriheten" som utrikesnyhet. Fallet är ett exempel på hur utrikesnyheter både tog upp saker som inte var politiskt möjliga i Finland, men som samtidigt hörde till tidens stora diskussionsämnen. I själva texten är missbruk av tryckfriheten ett centralt tema. En intressant detalj är att i propositionen påpekas att patriotiskt språk användes ibland för att försöka omskriva fall där tryckfriheten missbrukades som något positivt: "förtjenstfulla Embetsmäns eller särskilta Medborgares namn och rykten gifna till spillo åt smädelsen: vinningslystnaden, hämden och anarchien,

⁸³⁹ Om utländska exempel i finsk press se Kurunmäki, 'On the Difficulty of Being National Liberal'. Om exempel som retorik i allmänhet se te Velde, 'Political Transfer'.

⁸⁴⁰ Tommila & Salokangas, *Sanomia kaikille*, s. 20–22.

⁸⁴¹ Alapuro, 'Vallankumous', s. 523, påpekar hur utrikesnotiserna kring revolutionerna i Europa tvingande finska aktörer att begreppsliggöra revolution i Finland. För en teoretisk diskussion om jämförelser i historien se Kurunmäki, 'Different Styles of Parliamentary Democratisation in Finland and Sweden'; Sluga, 'The Nation and The Comparative Imagination'; Kettunen, 'The Power of International Comparison'; Kettunen, *Globalisaatio ja kansallinen me*, s. 12–16; Strang, 'Den perifera eklekticismens gränser och potential', Marjanen, 'Undermining Methodological Nationalism', s. 252–260.

med lån af patriotismens språk, ropande för egna fördelar.”⁸⁴² Även om patriotismen i sig är ett positivt begrepp i texten, innehåller avsnittet en anklagelse av att ”patriotismens språk” missbrukades för att dölja onda avsikter. Det är möjligt att udden har riktats mot vissa personer som flitigt använde sig av patriotiskt språkbruk. I sig är avsnittet besläktat med det bevingade uttrycket ”Patriotismen är en skurks sista tillflykt” som myntades år 1791 av James Boswell i *The life of Samuel Johnson*.⁸⁴³

Ordet patriotism föregicks ofta av orden sann, ren eller brinnande för att understryka att det inte var fråga om falsk, oren eller sval patriotism. Skribenterna var helt enkelt medvetna om patriotismens omstridda karaktär och att betona sannhet eller falskhet var ett led i hur patriotism kunde definieras genom att värdera människors agerande på olika sätt. Att människor eller deras agerande beskrevs som patriotiska utan att vara det i allmänhetens ögon förekom säkert ofta. I ett skämtsamt inlägg som *Åbo Allmänna Tidning* importerade från New York delades patriotism i första och andra graden: ”Redlighet; finnes icke hos oss. Patriotisme af första slaget; ingen efterfrågan: af andra slaget; köpes isynnerhet på speculation. Beskedlighet; deraf står här att köpas endast några bortskämda partier. Laster; finnas i öfverflöd [...]”.⁸⁴⁴ En orsak till att man gjorde sig lustig över patriotismen var troligtvis att begreppet ingick i ett visst ceremoniellt språkbruk. I fall där enskilda personers patriotism beskrevs fanns det säkert andra som ansåg patriotismen i fråga vara falsk.

I *Åbo Allmänna Tidning* hör de flesta exemplen på användningen av patriotism som begrepp från perioden 1809 till 1819 på något sätt ihop med retorik för att ge legitimation politiskt agerande. De flesta exemplen har att göra med napoleonkrigen och har propagandistisk karaktär. Att tidningen var officiell speglade naturligtvis hur Alexanders roll i kriget presenterades.⁸⁴⁵ Efter intåget i Paris 1814 såg man en fullbordan av Alexander I:s ”storwerk: Europas och Mensklighetens räddning”.⁸⁴⁶ Också i övrigt är en stor del av beläggen på patriotism av rysk härkomst och har troligtvis översatts från ryska eller franska. Patriotismen i tidningstexterna hänvisar till största delen till patriotism som personlig dygd, med ett fåtal undantag. I en annan text om napoleonkrigen är det Sachsens självständighet som kopplas till en patriotisk anda:

Sachsiska Folket känner sin egen och sin Regents förnedring, och önskar att återtaga sitt rum bland sjelfständiga Stater. Patriotismens anda visar sig redan, och snart skall man i Sachsen se 10,000 armar väpnade för förswaret af Tysklands frihet och Europas gemensamma sak.⁸⁴⁷

⁸⁴² *Åbo Allmänna Tidning* 6/8 1812.

⁸⁴³ ”Patriotism is the last refuge of a scoundrel”, *OED*, uppslagsordet ”patriotism”.

⁸⁴⁴ *Åbo Allmänna Tidning* 22/2 1817. Sättet att göra sig lustig över högtravande ord och att avslöja deras ”verkliga” betydelse återkommer i *Åbo Morgonblad* 14/4 1821. Där heter det: ”Studier, *Franska romaner* – Patriotism, *löjlighet* – Enthusiasm, *galenskap*”.

⁸⁴⁵ Se t.ex. *Åbo Allmänna Tidning* 23/3 1813, 19/8 1813, 12/10 1813, 2/7 1814, 18/4 1815.

⁸⁴⁶ *Åbo Allmänna Tidning* 5/5 1814.

⁸⁴⁷ *Åbo Allmänna Tidning* 12/10 1813.

I samband med en ockupation, kunde patriotismen få denna betydelse. Intressant nog, verkar det inte ha varit ett problem att presentera Sachsens situation i Finland år 1813, trots att det tyskspråkiga Europa var en central inspirationskälla för den intellektuella ungdomen som tog åt sig radikala idéer.⁸⁴⁸ Man kan tänka sig att artikeln tjänade både syftet att beskriva uppkomsten av en ny patriotisk anda och att betona en förstärkt lojalitet. I synnerhet gällde det att förstärka finnarnas lojalitet i kampen mot Napoleon.

Den största delen av de texter som innehåller ordet patriotism är utländska notiser eller översättningar.⁸⁴⁹ Patriotismen kunde också vara finsk. I ett brev till "Helsingfors Nybyggnads-Committée" och dess ordförande Johan Albrecht Ehrenström som översattes och publicerades i tidningen beskrev Alexander I sin tillfredsställelse över byggnadsarbetena i Helsingfors och hänvisade till "Helsingfors Inwånarens patriotism" – en patriotism som i detta fall närmast handlade om allmän dygd och lojalitet.⁸⁵⁰

Tidningen utgavs i Åbo men den tilltänkta läsekretsen fanns i det här fallet i Helsingfors. År 1820 började den allmänna tidningen komma ut i Helsingfors under namnet *Finlands Allmänna Tidning*. Åbotidningen återtog sitt gamla namn, men också nya tidningar grundades. *Mnemosyne* (1819), *Åbo Morgonblad* (1821) och *Turun Wiikko-Sanomat* (1820) utkom alla i Åbo. Dessutom fick Viborg två tyskspråkiga tidningar under samma decennium.⁸⁵¹ Tidningen som medium fick bredare genomslag och hade fortfarande starkast fotfäste i Åbo som förblev det intellektuella livets centrum ända fram till universitetets flytt 1827. I och med att universitetsstudier hade öppnats för en bredare krets unga män och det offentliga rummet breddades fanns det helt enkelt också mera utrymme för att propagera en mer radikal syn på fosterlandet. Man kan också tänka sig att ett ökat antal studenter från relativt sett enklare förhållanden innebar en potential för radikalisering.

~ ~ ~ ~

I *Mnemosyne* och *Åbo Morgonblad* förekommer patriotism-begreppet betydligt oftare än i *Åbo Allmänna Tidning*. Såsom Böcker inom Finska hushållningssällskapet skrev kretsen kring *Mnemosyne*, *Åbo Morgonblad* och deras föregångare kalendern *Aura* gärna om patriotism. Begreppet fick dock en annan innebörd för dem. Patriotismen kopplades till finsk nationalitet, språk, litteratur, historia och religion. *Mnemosyne* hade en betoning på det litterära medan *Åbo Morgonblad* personifierades i Adolf Ivar Arwidsson (namnskicket varierar) och hade en politiskt mera radikal inriktning.⁸⁵²

⁸⁴⁸ Om det tyska intresset se Klinge, "Turun ylioppilaskunta 1800-luvun alussa".

⁸⁴⁹ Se Marjanen, "Suomen talousseura, patriotismi ja yhtenäiskulttuuri".

⁸⁵⁰ *Åbo Allmänna Tidning* 10/11 1814.

⁸⁵¹ Tommila & Salokangas, *Sanomia kaikille*, s. 23–29. Om tidningarna, deras utgivare och medarbetare och konflikterna mellan dem se Söderhjelm, *Åboromantiken*, s. 91–200.

⁸⁵² Tommila & Salokangas, *Sanomia kaikille*, s. 23–29; Tommila, "Åbo Morgonblad"; Castrén, *Adolf Ivar Arwidsson*; Jalava, *Minä ja maailmanhenki*, s. 82–123; Söderhjelm, *Åboromantiken*, s. 91–200; Kannisto, *Suolatut säkeet*, s. 125–153; Pääkkönen, *Suomalainen sydäimestä*, s. 26–54; Wassholm, *Finsket, svensket och rysket*, på flera ställen.

I en programmatisk text i *Mnemosyne* år 1819 ”Om Finsk Nationalitet” står nationalitetsfrågan i centrum, inte som en fråga om statlighet, utan som en kulturell och framför allt språklig praxis. Nationen skulle vara som en individ, en enhet som skulle utvecklas. Denna utveckling skulle sedan bedömas genom en granskning av i synnerhet språket, men också litteraturen. I patriotismretoriken kopplades den finska nationen med främjandet av det finska språkets ställning: ”Jag vädjar här till hvarje Landsman, i hvars bröst ej all känsla af patriotism uteslocknat: kan något vara otillbörligare, än att ett folks bästa skall afgöras på ett språk, som det icke förstår?”.⁸⁵³ Patriotismen i sig är inte ett centralt begrepp i argumentationen. Nationen och nationaliteten är de centrala begreppen här. Patriotismen i texten handlar om en allmän sedlighet och redbarhet. En person som ännu har någon patriotism i sig kan se problemet som skribenten (Johan Gabriel Linsén) vill lösa. Patriotismen är inte här direkt kopplad till språket, men en sann patriot vänder inte ryggen åt språkfrågan.

Patriotismen kunde också vara föremål för granskning. *Mnemosyne* publicerade till exempel en recension som fokuserade speciellt på greve Adolph Göran Mörner prisskrift i frågan ”Hvilka äro medlen att hos ett Folk uppväcka och underhålla Patriotism och en rätt nationlig anda?”. Recensionen ingår i en artikelserie om *Svenska Akademiens Handlingarna* och i en del behandlas Mörners text där recensenten finner ”så litet tillfredsställande”.⁸⁵⁴ Mot slutet av recensionen diskuteras patriotismens karaktär. I Mörners fysiokratiskt inspirerade definition hette det att ”Patriotismen är ej annat än det upphöjda tänkesätt, som hos den enskilda medborgaren visar dygden i verksamheten för allmänt väl”. Dess grund låg ”i säkerhet till person och till egendom, i rättigheten att lofligen förvärfva och möjligheten till försvar under lagarnas hägn”. I recensentens tycke handlar denna patriotism i grund och botten om rätten att förvärva inkomster och ”njutningen af samhällets fördelar [...] oakadt de ofta återkommande uttryck af oegennyttig dygd, uppoffring för allmänt väl”. I recensentens tolkning utgår Mörners patriotism ”från en egennyttig princip och att *patria ubi bene* är hufvudsumman af Förf:s lära”. Recensentens patriotism fokuserar mindre på ekonomi och välstånd och är i stället ideell, historisk, militant och rentav romantisk: ”Nej, endast ett lif för ideer, för frihet, religion, ära, utgör den sanna patriotismen denna uppeldade forntidens folkslag, dess glans öfverstrålar medeltiden, och genom en sådan fosterlandskärlek, ägde i nyare tider Sweits kraft att bjuda Österrikes och Frankrikes härar spetsen.”⁸⁵⁵

I recensionen ställs olika förståelser av patriotism mot varandra. Där Mörner understryker att patriotism alltid är ämnat att stödja det allmänna bästa, vill *Mnemosynes*

⁸⁵³ *Mnemosyne* 28/7 1819. Artikeln fortsätter 31/7 1819 och behandlar mer ingående litteratur, historia, religionen, konstitutionen och lagarna. Ordningen följer ett slags rangordning. Se även Schoolfield, ’National Romanticism’, s. 298–301.

⁸⁵⁴ Recensionen var ett led i en konflikt mellan A. I. Arwidsson och J. G. Linsén. Se Söderhjelm, *Åboromantiken*, s. 116–120.

⁸⁵⁵ *Mnemosyne* 23/12 1820. Mörners text är från 1811. Se även Jägerskiöld, ’Adolph G. Mörner’. För exempel på användningen av ”sann patriotism” se även E. G. Ehrström i *Mnemosyne* 1/4 1821, s. 115. Här är språk och nationalitetsfrågan i centrum. Om Ehrström se Wassholm, *Finsket, svensket och rysket*.

recensent hävda att Mörners patriotism sist och slutligen är en självisk princip. Det är värt att notera att samma allmännyttiga retorik finns med både i Mörners retorik och i Linséns omtolkning av patriotismen som hållning och praktik. Den nya patriotismen som här fick representeras av Linsén tog avstånd från 1700-talets nyttokult och ville finna ett högre värde för såväl individens verksamhet som för nationens tillvaro. Målet att ställa sig under det allmänna var det samma, men nyttan byttes ut mot självkänedom och andlig utveckling. För de finska idealisterna i Åbo, kretsen kring *Aura* och *Mnemosyne* var den svenska romantiska strömningen en modell där man hämtade inspiration för nationens danande.⁸⁵⁶ Det är mot bakgrunden av den svenska romantikens uppsving som man ska förstå att Svenska Akademiens *Handlingar* recenserades på detta sätt i *Mnemosyne*. Skribentens missnöje skulle förstås i förhållande till de höga förväntningarna som var ställda på *Handlingarna*.

Det var inte bara Sverige som stod som modell för Åboromantikerna. Till exempel var hänvisningen till Schweiz inte unik i *Mnemosyne*. Wilhelm Tell och en idealisering av Schweiz nationella frihet var stoff som användes i tidningen för att skapa en idealbild av nationens daning.⁸⁵⁷ Också de tyska idealisterna från Ernst Moritz Arndt till Jean Paul förekom flitigt i noter eller ingresscitat till uppsatserna i *Mnemosyne*. Johann Gottfried Herder, Friedrich von Schelling och Johann Gottlieb Fichte var naturligtvis de stora inspiratörerna för kretsen.⁸⁵⁸

I *Mnemosyne* fanns en ny sorts patriotism, men det fanns utrymme för olika typer av patriotismretorik i samma tidning. H. G. Porthans minne hedrades till exempel i patriotiska och allmänt fosterländska termer i ett tryckt tal av Jacob Tengström, men nu utan en radikal ådra.⁸⁵⁹ Samtidigt visar just frekvensen i användningen av ordet patriotism att en radikalisering av begreppet var på gång. Mer än i *Mnemosyne* syntes detta i *Åbo Morgonblad*, en tidning som A. I. Arwidsson grundade för att han var missnöjd med *Mnemosynes* linje.⁸⁶⁰ Arwidsson hörde till de mest aktiva politiska rösterna i kretsen kring *Aura* och fungerade som ett slags ledare för den radikala politiska ungdomen Åbo. Vissa debatter om språk (speciellt finska och ryska) fördes parallellt i *Åbo Morgonblad* och *Mnemosyne*. Läsarna förväntades läsa båda publikationerna. Där *Mnemosyne* uttryckligen var en debatterande publikation, var *Åbo Morgonblad* direkt konfronterande och prövade medvetet gränserna för vad som var möjligt och vad som inte var möjligt att publicera. Tidningen drogs in hösten 1821, det vill säga samma år som den började komma ut.

Samma vår hade tidningens status och Arwidssons rätt att publicera tidningen diskuterats. Kännetecknande för Arwidssons rabulistiska stil var att han införde en notis som citerade senatens beslut om utgivningen i tidningen:

⁸⁵⁶ Se Jalava, *Minä ja maailmanbenki*, s. 11–15, och på flera ställen.

⁸⁵⁷ Se t.ex. *Mnemosyne* 3/7 1819.

⁸⁵⁸ Se även Jalava, *Minä ja maailmanbenki*, s. 108. Om Herderreceptionen i Finland se Riikonen, 'J. G. Herderin tuntemus Turun Akatemian piirissä'; Häkkinen, 'Suomen kielitieteen nousu'; Branch, 'Herderin vaikutus Anders Johan Sjögreniin'; Karkama, 'Herderin kieliteoria'.

⁸⁵⁹ *Mnemosyne* 1/1 1822, s. 17–27.

⁸⁶⁰ Tommila & Salokangas, *Sanomia kaikille*, s. 24–29; Zilliacus & Knif, *Opinionens tryck*, s. 71–90.

Hans Kejslerliga Majestät vill, uppå derom gjord underdånig ansökning, härmed i Nåder hafva lemnat Docenten i Allmänna Historien vid Universitetet i Åbo, Magister Adolph Ivar Arwidsson tillstånd, att i Åbo Stad utgifva en Tidning [... som] kommer att innehålla Recensioner, viktigare rättegångs handlingar,

Notisen infördes med överskriften ”Till hafvande af tvifvelsmål”.⁸⁶¹ Misstanken om att Arwidsson antingen inte hade tillstånd att publicera sin tidning eller inte skulle ha det särskilt länge fanns redan tre och en halv månad efter att *Åbo Morgonblad* börjat utkomma. Arwidsson testade öppet gränserna för den offentliga debatten. Samtidigt är det uppenbart att Arwidsson själv ville vara i denna situation och att han gärna också skämtade om saken. *Åbo Morgonblad* innehåller förutom notisen ovan flera exempel på rätt egendomlig humor som berör tidningen själv.⁸⁶²

Liksom i *Mnemosyne* hörde inte patriotism till de mest centrala nyckelbegreppen i *Åbo Morgonblad*. Men patriotism var ett ord som gärna fick användas i tidningen. Nationalitet och nation var Arwidssons käpphästar. Till dem kopplade han också patriotismen. I sin berömda uppsats ’Om Nationalitet och National Anda’ beskriver han hur folkstammars karaktär inte är ”hel och hållen medfödd”, utan uppstår ”i förening med klimatiska och stats inflytanden, religion, historia, sedvanor och språk”. Denna karaktär har sedan konsekvenser för hur människor förhåller sig till sin nation:

Vi se således häraf, huru djupt i det mensklige lynnet folkegenheten (*nationaliteten*) ligger grundad. Den har hos hvarje oförderfvad och af fremmande obesmittad nation en helighet, hvilken ingen rättskaffens medborgare tillåter att förderfva eller förhåna. Den leder till en viss förkärlek för allt inhemskt, till en innerlig tillgifvenhet för de företräden eller anlag våra stamförvanter äga; den gifver folket en föreningspunkt omkring hvilken alla församlas med samma värma, och lägger sålunda grund till enhet, samdräkt och patriotism.⁸⁶³

I Arwidssons retorik är patriotismen tillsammans med enhet och samdräkt något som uppstår när nationaliteten har utvecklats bland folket. Här behöver inte patriotism i sig vara en ”förkärlek för allt inhemskt” utan den är en mer abstrakt dygd, en känsla för det allmänna, men den är definitivt kopplad till nationalitetskänslan.

Mer konkret knyts patriotismen och det finska språket ihop i en senare del av samma uppsats där Arwidsson hänvisar till Åbostudenternas petition för att få undervisning i finska vid akademien:

⁸⁶¹ *Åbo Morgonblad* 14/4 1821. Se även *Åbo Morgonblad* 10/3 1821, s. 76, i vilken en anonym skribent kritiserar tidningen för att vara för häftig och ber redaktören att ”vara mindre bullersam” i fortsättningen.

⁸⁶² Jfr Zilliacus & Knif, *Opinionens tryck*, s. 73, som antyder att Arwidsson medvetet sökte få sin tidning indragen.

⁸⁶³ Arwidsson, ’Om Nationalitet och National Anda’, *Åbo Morgonblad* 17/2 1821, s. 50. Uppsatsen fortsätter i numren 17/3 (nr 11) och 24/3 (nr 12). I det tredje numret inleddes E. G. Ehrströms berömda ’Finska Språket, betraktadt såsom Nationalspråk’ som fortsatte i fem sporadiska nummer. Inte heller Ehrström var främmande för patriotismretorik. Om språkpetitionen, som Arwidsson, Ehrström och Linsén förmodligen var inblandade i, se Klinge, ’Turun ylioppilaskunta 1800-luvun alussa’, s. 82–86; Castrén, *Adolf Ivar Arwidsson*, s. 141–173. Om relationen mellan Arwidsson och Ehrström se Wassholm, *Finsket, svenskt och ryskt*, på flera ställen.

Den uppväxande ungdomen har nyligen klart uttalat sin innerliga kärlek för fäderne-språket, och de vänta med skäl och tillförsigt, att af landets högst upsatte män understödjas i sin ädla patriotism. Det är tid att återgå till sig sjelf, och der finna den styrka och källan till den kraft hvilken vi hittills förgäfves sökt uti lån ifrån utlänningar.⁸⁶⁴

Här är ungdomens agerande för ”fäderne-språket”⁸⁶⁵ ett tecken på patriotism. Igen är det möjligt att tolka patriotismen som en dygd och känsla för det allmänna som enbart får innebörd genom att främja det finska språket och dessutom sluta söka ”kraft” i lån från utlänningar.

Patriotismen förlorade inte sin koppling till det allmänna bästa i Arwidssons bruk av begreppet. När det gällde att argumentera för allas väl, kunde man åberopa patriotismen. Så var fallet även i tryckfrihetsfrågan, en fråga som Arwidsson gärna lyfte fram:

Man ser också alltid och allestädes, att det ädla och stolta sinnet, den rena och ointresserade kärleken för folk och fosterland, med värma och hug omfattar tryckfriheten, det säkraste medlet till bildningens sanna fortkomst [...] Omvänt kan man genast och bestämdt erfara, hvilken grad af fosterlands kärlek eller önskan för dess välgång innebor hvarje hjerta, så snart man hör ett omdöme om det fria yttrandet. [...] Glömska af sig sjelf och egna bekvämligheter eller fördelar, uppoffring af det enskildta för det allmännas väl, försakande för folk och land, är det sanna tecknet på den äkta patriotismen.⁸⁶⁶

Tryckfrihetsfrågan hörde till tidens stora politiska debattämnen som mobiliserade oppositionella krafter i hela Europa. I Finland var man givetvis medveten om denna mobilisering, men det svenska exemplet och den breddade tryckfriheten som infördes i Sverige i april 1809 torde ha varit av ännu större betydelse.⁸⁶⁷ Att Arwidsson lyfte fram tryckfrihetsfrågan ska ses mot bakgrunden av denna internationella trend, men också i förhållande till det redan överliggande hotet mot tidningen. Diskussionen om tryckfrihet var säkert också något som bidrog till att hans tidning lades ned.⁸⁶⁸ I sitt försvar av tryck- och yttrandefriheten använde Arwidsson sig av patriotism som ett legitimerande begrepp. *Patria*-retorik var som känt användbart för att försvara det mesta. Att han dessutom ifrågasatte motståndarnas kärlek till fosterlandet var eventuellt mera känsligt. Fast den sanna, rena eller äkta patriotismen ofta figurerade i vardagsspråket, var det inte vanligt att

⁸⁶⁴ Arwidsson, 'Om Nationalitet och National Andä', *Åbo Morgonblad* 24/3 1821, s. 95.

⁸⁶⁵ ”Fäderne-språket” är ett högst ovanligt uttryck i tidens retorik. Modersmål var väletablerat, och speciellt inom *Mnemosyne* och *Åbo Morgonblad* betonades att finskan var det egentliga modersmålet. Det kunde t.ex. heta ”vårt inländska modersmål”. Arwidsson, 'Om Nationalitet och National Andä', *Åbo Morgonblad* 17/2 1821, s. 54. Tanken om att lära sig sitt egentliga modersmål är intressant nog ett uttryck för en radikal konstruktivism där inte bara språk är något som man lär sig, utan man lär sig också sitt modersmål för att främja det allmänna nationella projektet.

⁸⁶⁶ Arwidsson, 'Tryckfrihet och Offentlighet', *Åbo Morgonblad* 23/6 1821, s. 195–196. Uppsatsen är en fortsättning från föregående nummer (no 24).

⁸⁶⁷ Sundin, 1809, och speciellt s. 74–75.

⁸⁶⁸ Se Tommila & Salokangas, *Sanomia kaikille*, s. 24–29. Om Arwidssons syn på offentlighet se Zilliacus & Knif, *Opinionens tryck*, s. 29–33.

man pekade ut dem som stod för den falska, orena, oäkta eller, som i Arwidssons text, domnade patriotismen.

Trots att Böckers och Arwidssons patriotism hade olika betoningar, använde båda begreppet på ett offensivt sätt. Patriotismen hade som begrepp haft radikala konnotationer speciellt i samband studenternas intresse för den tyska *Burschenschaft*-rörelsen.⁸⁶⁹ Det var senast i och med *Åbo Morgonblad* som patriotismen som begrepp blev förknippat med en radikalism i Finland. Efter Arwidssons användning av patriotism som slagord gick det inte längre att använda ordet i mer diskret bemärkelse. När *Åbo Morgonblad* lades ned, försvann patriotismen från den finska politiska diskussionen i tidningspressen. Begreppet i sig förekom nog, men mer sällan och förflyttades nästan helt och hållet till utrikesnotiserna. I dessa förekom den oftast i samband med beskrivningar av det politiska läget i något annat land och då dessutom oftast i översatta citat om utländska politiska händelser, alltså inte som kommentarer till händelserna. I en fritextsökning för patriotism i tidningspressen efter *Åbo Morgonblads* nedläggning (*Mnemosyne* ingår inte i Historiska tidningsbiblioteket) förekommer 'patriotism' bara två gånger i en finländsk kontext, båda träffarna är från år 1829.⁸⁷⁰ I den nya *Tidningar ifrån Helsingfors* ingår en notis där patriotismen får en intressant dimension, nämligen historisk kännedom om fäderneslandet som villkor för patriotism: "Men huru kunne vi uppriktigt och varmt älska det vi ej fullkomligen känne? Kännedom af fäderneslandet är den enda roten för patriotismen."⁸⁷¹ Det fanns för övrigt en koppling mellan *Tidningar ifrån Helsingfors*, som aldrig lyckades etablera sig i de lärda kretsarna i Helsingfors, och *Åbo Morgonblad*. Utgivaren för *Tidningar ifrån Helsingfors* Axel Gabriel Sjöström hade medverkat både i Arwidssons blad och i *Aura* och *Mnemosyne*.⁸⁷²

En granskning av tidningspressen på 1810- och 1820-talet tyder på att patriotism inte var ett särskilt vanligt begrepp jämfört med annan *patria*-vokabulär, till exempel patriotisk. Fäderneslandet och fosterlandet och kärleken till dem var vanligare i tidningstexter. Vidare är det tydligt att 'patriotismen' i allt högre grad associerades till radikalism eller rabulism efter *Åbo Morgonblads* snabba entré och lika snabba sorti från den litterära offentligheten i Åbo. Inte ens hänvisningar till enskilda personers patriotism förekom längre. Det verkar som om patriotismen fick ge vika också i Carl Christian Böckers retorik efter 1821. Uteslutandet av Arwidsson verkar helt enkelt ha lett till en åtstramning av den offentliga debatten. En jämförelse med ordbruket i svenska tidningar under samma period understryker förändringen i den politiska diskursen i Finland. I Sverige verkar patriotismen

⁸⁶⁹ Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 143; Klinge, 'Turun ylioppilaskunta 1800-luvun alussa', s. 18–24.

⁸⁷⁰ Se Marjanen, 'Suomen talousseura, patriotismi ja yhtenäiskulttuuri', s. 350–351. Se t.ex. *Finlands Allmänna Tidning* no 44, 14/4 1827, "sann patriotism"; *Finlands Allmänna Tidning* no 137, 19/11 1822, "Lyckligtvis utgöra patriotism, tapperhet och hjälte dygder"; *Finlands Allmänna Tidning* no 115, 5/10 1824, "eder patriotism och eder tapperhet"; *Finlands Allmänna Tidning* no 120, 13/10 1825, "hwarken, dygd, patriotism, heder eller tro"; *Finlands Allmänna Tidning* no 92, 7/8 1827, "beslutsamhet och patriotism"; *Finlands Allmänna Tidning* no 61, 28/5 1829, "redlighet och patriotism".

⁸⁷¹ *Tidningar ifrån Helsingfors* no 7, 23/1 1829. För ett annat exempel på patriotism på finsk jord se *Finlands Allmänna Tidning* no 134, 17/11 1829.

⁸⁷² Riikonen, 'Sjöström, Axel Garbriel'.

ha haft fortsatt popularitet i både utlandsnotiser och artiklar om inhemska ärenden. I Sverige verkar patriotismen som begrepp ha fått mer lojalistisk betoning som dessutom i viss mån överskuggade den ekonomiska patriotismens språkbruk.⁸⁷³

~ ~ ~ ~

I *Mnemosyne* och *Åbo Morgonblad* var patriotism som begrepp inte direkt kopplat till det finska språket, men användes i sammanhang där främjandet av det finska språket behandlades. I Finska hushållningssällskapet förekom inte den kopplingen över huvud taget, men sällskapet hade en viktig roll i att utveckla finskan som språk för hushållningsslitteratur. Att sällskapet publicerade på finska var också politiskt betydelsefullt.

Hushållningssällskapet hade från första början ett finskt namn, även om översättningen av just ordet hushållning vållade problem (skulle det heta *huonenpito* eller *huonenhallitus*). Den typens teoretiska begrepp var ofta svåra att överföra till finskan och det verkar som om utvecklandet av det finska språket för teoretiska ämnen inte stod särskilt högt på sällskapets lista. I detta avseende avvek sällskapets syn på finska språket mycket från Arwidssons och hans krets.

Sällskapet hade ett visst ansvar för finska ärenden i hela svenska riket, till exempel var det från och med år 1803 ansvarigt för de finska texterna i Vetenskapsakademiens almanackor. Nivån på språket och ordbruket i almanackan hade kritiserats och sällskapet ansågs kunna producera översättningar av bättre kvalitet. Ändå var förhållandet till finskan snarare praktiskt än politiskt. Målet var främst att sprida kunskap och det var tänkt att sällskapets korrespondenter skulle läsa upp publikationerna till menigheten. Ett problem i uppläsningen var att de finska dialekterna var väldigt olika. Den skrivna texten skulle alltså härma dialekterna så att uppläsningen skulle vara förståelig för lyssarna. Hushållningssällskapet verkar inte ha varit intresserat av att fastslå en standardiserad skriven finska, utan det räckte att bli förstådd. Samtidigt som ambitionsnivån när det gällde finskan var låg var de finska parallellpublikationernas upplagor efter 1809 större än de svenska upplagorna.⁸⁷⁴ Det låg en paradox i att de finska översättningarna ofta rensades på politiskt och teoretiskt innehåll, men att de ändå förmodades ha en större inverkan tack vare sin stora spridning.⁸⁷⁵

Efter 1809 aktualiserades finskans ställning på ett nytt sätt vilket också satte sina spår i hushållningssällskapets verksamhet. Sekreteraren Böcker var den drivande kraften också när det gällde det finska språkets främjande. Böcker kunde uttrycka sig på finska och författade troligen själv de finska versionerna av sin *Neuvoja Pellavan Ruokekojille, Kebräjäille ja*

⁸⁷³ Kommentaren om språkbruket i Sverige bygger på sökningar i *Digitaliserade svenska dagstidningar*. För exempel se *Post- och Inrikes Tidningar* 26/11 1823; *Stockholms Posten* 23/4 1827. Se också kapitlet "Lantbruksakademien".

⁸⁷⁴ För exempel se Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. I, s. 197–204. Om de finska dialekterna och den s.k. dialekternas i kamp i etableringen av finskt skriftspråk se Lauerma, 'Aluemurre vai murteiden yhdistelmä?'.
⁸⁷⁵ Om olika språkversioner se även kapitlet "Finska hushållningssällskapet i Åbo".

Kutojille (orig. *Några Råd för Wäfvverkskor, och dem som bereda eller spinna lin*), medan han i andra sammanhang sökte översättarhjälp.⁸⁷⁶ Böckers *Tidning för Landthushållare* hade en finskspråkig motsvarighet i *Sanomia Maanviljelijöille*, som ofta tagits för en översättning av den förra, men innehållet i skrifterna är egentligen rätt olika. *Sanomia Maanviljelijöille* utgavs bara i ett nummer.⁸⁷⁷ Böcker var även i övrigt aktiv i att publicera sig på finska och en betydande del av den profana litteraturen som publicerades på finska i Finland kom från Hushållningssällskapet. Finskan syntes inte bara i almanacktexterna och diverse utbildningsskrifter som sällskapet gav ut, men också i ett antal prisskrifter som sändes till sällskapet.⁸⁷⁸

Förutom Reinhold von Becker som var för tillfället den största auktoriteten gällande det finska skriftspråket hade Böcker även kontakt med A. I. Arwidsson, C. A. Gottlund, A. J. Sjögren, C. N. Keckman och E. G. Ehrström, alla på sina håll aktiva i språkdiskussionen under 1810- och 1820-talet. Böcker tog själv del i språkdebatten genom att år 1820 kritisera en artikel i *Mnemosyne*. I bakgrunden låg dock också att *Mnemosyne* tidigare hade gått hårt åt *Turun Wiikko-Sanomats* folkbildningstexter, av vilka många producerats av Hushållningssällskapet. Dessutom hade *Mnemosyne* kritiserat de Ahlmanska sockenskolorna som drevs av sällskapet.⁸⁷⁹

Trots Hushållningssällskapets intresse för att främja det finska språket och dess många finska publikationer, var det finska språket inte en central del av sällskapets patriotism. Språkbruket kring språk och fädernesland sammanflätades inte i sällskapets publikationer.

Angående det allmänna bästa delade Hushållningssällskapet Åboromantikernas syn. Betoningarna var dock annorlunda, speciellt när det gällde individens roll. Hushållningssällskapets strävan efter att främja det allmänna bästa riktade sig mot samhället eller fäderneslandet. De individuella dygderna var inte irrelevanta, men de underställdes den allmänna utvecklingen. Det allmänna inkluderades i individuella plikter. Man kan säga att sällskapet förespråkade ett slags dygdigt entreprenörskap som skulle gagna det allmänna bästa. A. I. Arwidsson och de övriga romantikerna som fäste sig vid nationen, språket och litteraturen vände i sin tur på hushållningssällskapets mission. I viss mån använde man sig av samma nyckelbegrepp, men det var inte längre det allmänna som var det intressanta. I stället betonades individuell utveckling framom allt annat. Individuell utveckling skulle i

⁸⁷⁶ Böcker tackade *Turun Wiikko-Sanomats* redaktör Reinhold von Becker för hjälp med språket i *Neuvoja Pellavan Ruokeojille*, s. [3], vilket tyder på att han själv författat texten och sedan fått redaktionell hjälp. Se även Böcker, *Några Råd*. Se även Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. I, s. 215.

⁸⁷⁷ Se *Tidning för Landthushållare* 1827, 1828, 1829, 1831; *Sanomia Maanviljelijöille*. Även Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet*, s. 310 och Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 58, betraktar skrifterna som om de hade samma innehåll. I sällskapets protokoll behandlas *Tidningar för Landthushållare* och *Sanomia Maanviljelijöille* som att de hör ihop. Att innehållet i de olika spårversionerna varierade upplevdes kanske inte som underligt och var inte ett hinder för att se dem som parallella. Protokoll 9/10 1830, § 18, s. 37b, A I 25, *FHSA*. Se även Marjanen, Carl Christian Böcker, s. 81–83.

⁸⁷⁸ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. I, s. 204, allmänt om finskans synlighet under tiden se s. 204–218.

⁸⁷⁹ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. I, s. 205; *Mnemosyne* 30/12 1820. Om Böckers vänskap med Åboromantikerna se Pääkkönen, *Suomalainen sydämeistä*, s. 29, 34, 51. Om Ahlmanska skolorna se Lahdes, *Ahlmanin pütäjänkoulut*.

och för sig bidra till det ultimata målet om nationens danande, men betraktelsen utgick från individen, inte kollektivet.⁸⁸⁰

⁸⁸⁰ Se Giesen, 'Cosmopolitans, Patriots, Jacobins, and Romantics', som gör denna distinktion mellan tysk upplysning och senare esoterisk romantik. Jalava, *Minä ja maailmanhenki*, diskuterar ingående romantikernas vändning mot individen.

9. FINSKA HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPET DRAR SIG TILLBAKA, FINSKA LITTERATURSÄLLSKAPET GÖR ENTRÉ 1821–1840

Finska hushållningssällskapet upplevde ett slags revitalisering i och med att det blev kejsarligt år 1809 och att det understöddes av generalguvernör Armfelt. Det fick också ny livskraft av sin sekreterare Carl Christian Böcker, men detta lyft räckte bara så långt. Sällskapets roll i storfurstendömet började dala under 1820-talet. På ett plan hade Finska hushållningssällskapet fått förlängning i sin tillvaro som en aningen föråldrad organisation, men på 1820-talet blev det uppenbart att det krävdes en nyorientering. Ett hushållningssällskap som riktade sitt intresse mot *allt* som hade med näringar och välstånd i landet att göra var inte längre ändamålsenligt. Dessutom fanns det nu ett ekonomiedepartement i den kejsarliga senaten som ansvarade för liknande frågor. Hur skulle sällskapet anpassa sig och hur påverkade anpassningen den patriotism som sällskapet stod för?

Hushållningssällskapets nedgångsperiod?

I sitt auktoritativa verk om Finska hushållningssällskapets arkiv och skrifter erbjuder Lars Zilliacus läsaren ett helt kapitel om Carl Christian Böckers liv och verk. Böcker var sekreterare för sällskapet under en tjugofemårsperiod från 1813 till 1833. För Zilliacus är de första tio åren en uppgångsperiod för Böcker, medan de tio senare åren från år 1823 framåt kallas ”nedgångsperioden”. I och med att Böcker i praktiken personifierade hela sällskapet får perioden inte heller positiva förtecken när det gäller sällskapet: ”Nästan allt nyskapande i Böckers verksamhet inom Hushållningssällskapet faller inom hans tio år som sekreterare. De återstående blev en nedgångsperiod i sällskapets historia.”⁸⁸¹ Böcker hade år 1821 blivit hedrad med en professorstitel, vilket markerade höjdpunkten i Böckers gärning som sekreterare. För Böcker var detta inte enbart en titel, han hade höga akademiska ambitioner. Också när han rekryterades till sekreterare var han mån om att ställningen skulle erbjuda honom möjlighet att arbeta under förhållanden som liknade det akademiska (här låg betoningen på Böckers statistiska arbete) och som också erbjöd honom en lön som var nära en professorslön.⁸⁸²

⁸⁸¹ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 23.

⁸⁸² Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 21.

Gustaf Cygnæus lika auktoritativa verk om sällskapets historia har en annan periodisering än Zilliacus. För Cygnæus får Åbo brand år 1827 och särskilt akademins flytt till Helsingfors stå som vändpunkt. Uppfattningen om sällskapets roll är lika negativ: ”Sällskapet isolerar sig” och ”En tid af förlamning” illustrerar Cygnæus syn på perioden.⁸⁸³ Böckers inaktivitet och universitetets flytt är viktiga vändpunkter i sällskapets historia och det råder ingen tvekan om att dessa processer kan ses som vändpunkter. En period av mindre aktivitet följde och framför allt förlorade Kejserliga finska hushållningssällskapet en del av sin prestige och position i storfurstendömet.

Zilliacus tolkning bygger på en ingående kännedom om hushållningssällskapet. Han presenterar inga siffror som bevis för att en inaktiv period inleddes kring år 1823. Trenden är ändå tydlig. Cygnæus tolkning bygger också på ingående kunskaper men återger en mer källnära förklaring som härrör sig från Böcker. För Böcker var förändringen i det intellektuella klimatet efter akademins flytt en stor motgång. Det intellektuella klimatets förändring var för honom en omöjlig sits, vilket han också skrev i ett privat brev efter sin avgång: ”Du torde hava dig bekant huru sedan efter Akad. flyttning och då Hushspts partes constituentes förnäml. kommo att bestå dels av några desp. magnater, dels och i synnerhet av unga hetsiga jurister jag såg mig intet vidare kunna där uträtta.”⁸⁸⁴ Det finns ingen orsak till att tvivla på att akademins flytt inte skulle ha förlamat verksamheten. Ändå är det uppenbart flytten också kan ses som en tacksam ursäkt för att hushållningssällskapet inte längre var så aktivt.

Man kan också spekulera kring betydelsen av att Hushållningssällskapet inte flyttade. Det fanns goda skäl att låta sällskapet verka i Åbo.⁸⁸⁵ Men det verkar som att sällskapet inte kunde ha samma mandat att ta ansvar för hela storfurstendömet då det inte hade ett säte i den nya huvudstaden. Det gick bra att komma fram till, importera och pröva nya metoder för att öka näringarnas produktivitet, men att försöka påverka den konkreta ekonomiska politiken för att främja näringarna var inte på samma sätt möjligt i storfurstendömetns andra stad.

Förutom de interna förklaringarna till hushållningssällskapets nedgång måste också den allmänna politiska utvecklingen i landet tas i beaktande. Man kan fråga sig om inte också *Åbo Morgonblad* och studentoroligheterna år 1821 bidrog till att det politiska klimatet stramades och att detta ledde till ett slags passivering i Åbo. Perioden fram till 1827 visar många tecken på strängare politiskt klimat. Det infördes strängare censur, förbud mot hemliga sällskap i hela ryska imperiet år 1822 och det förekom en allmän känsla av minskade politiska friheter i storfurstendömet. När Nikolaj I:s tillträdde som kejsare år 1825 godkände han en liknande regentförsäkran som hans bror Alexander hade gjort tidigare. Trots få ändringar i det formella sågs Nikolajs tillträde i allmänhet som en

⁸⁸³ Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet*, s. 354.

⁸⁸⁴ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 45.

⁸⁸⁵ Se kapitlet ”Politiskt momentum 1809–1821”

cementering av en strängare politisk ordning, inte minst efter hans reaktion mot dekabristupproret i Ryssland.⁸⁸⁶

Minst lika viktigt som kejsarens relation till sina undersåtar var hur ledande finska ämbetsmän styrde landet. Här gällde en balansgång mellan en upplevd eller tolkad kejsarlig vilja och egen övertygelse. Hushållningssällskapet bör också ses som ett slags kontrollorgan som tolkade överhetens vilja. I fråga om censuren hade sällskapet till exempel en nära relation till prokuratorsämbetet. År 1827 kontaktade sällskapet prokuratorn Johan Fredrik Wallenius angående distributionen av ett nummer av *Magasin för Veterinär-Wetenskapen och Landts-hushållningen* som tillsänts sällskapet. Wallenius hade under åren 1799–1805 fungerat som sällskapets sekreterare. Efter en omständig behandling av ärendet, blev det sällskapet, inte prokuratorn, som granskade tidskriftens innehåll och fattade beslut om att samla listor på eventuella prenumeranter i Finland.⁸⁸⁷ Också i fråga om sällskapets egna publikationer hade det speciella friheter och eget ansvar. Efter att fullständig förhandscensur infördes år 1829 närmade sig sällskapet Censurkommittén som konstaterade att sällskapet var ett ”civilt styrelseverk eller [en] Auktoritet” som under eget ansvar tryckte sina redogörelser. I och med att sällskapets publikationer trycktes med kejsarligt understöd, skulle sällskapet också ansvara för innehållet.⁸⁸⁸

Studentoroligheterna vid akademien i Åbo hade redan tidigare öppnat ämbetsmännens ögon för att radikal aktivism bekant från andra orter i Europa också kunde ta form i Åbo. Bakom oroligheterna låg en serie händelser som hade med studenternas friheter att göra. Studenterna protesterade mot strängare social kontroll, krav på kunskaper i ryska och förbud för studenter att resa utomlands. Reseförbudet gällde i praktiken resor till Sverige. Dessutom väckte finska språkets ställning som potentiellt undervisningsspråk känslor. Skiljelinjerna i konflikten om språk och resor följde i viss mån enskilda personers släktband och deras relationer till Sverige och till Ryssland, men i allmänhet blev stämningen kring universitetet allt oroligare mellan åren 1819 och 1821. Kejsaren och de ledande ämbetsmännen i Finland reagerade och försökte kväsa oroligheterna.⁸⁸⁹

Under året 1821 accentuerades oroligheterna vid universitetet ytterligare. Det var inte bara Arwidssons uppviglande, utan också studenten Johan Emanuel Gadolins (son till hushållningssällskapets initiativtagare professor Johan Gadolin) attentatförsök mot professor Israel Hwasser. Mordförsöket visade att oroligheterna som tills vidare varit främst verbala (det förekom också slagsmål mellan studenter), när som helst kunde

⁸⁸⁶ Om perioden se Zetterberg & Pulma, ’Autonominen suurruhtinaskunta’, s. 373–404. Om censurens utveckling Nurmio, *Suomen sensuuriolot*, som betonar att censuren skärptes gradvis från 1819 framåt till 1829 då förhandscensur infördes. Om hemliga föreningar se Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 75.

⁸⁸⁷ Protokoll 8/2 1828, § 9, s. 12–13b, A I 23, *FHSA*; Protokoll 8/3 1828, § 10, s. 18b, A I 23, *FHSA*; Nurmio, *Suomen sensuuriolot*, s. 64–65. Om Wallenius som sekreterare se Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 174–176.

⁸⁸⁸ Protokoll 1/3 1831, § 11, A I 26, *FHSA*.

⁸⁸⁹ Williamson, ’What Killed August von Kotzebue?’, speciellt s. 890–893, 921–943; Klinge, ’Turun ylioppilaskunta 1800-luvun alussa’, s. 37–104; Klinge, Knapas, Leikola & Strömberg, *Kejsarliga Alexanders Universitetet*, s. 76–90.

utmytna i våldsdåd riktade mot överheten. I bakgrunden låg mordet på författaren och ryska konsuln August von Kotzebue i Mannheim år 1819. Kotzebue hade mördats av den tyska teologistudenten Karl Ludwig Sand som förknippades med de tyska studenternas *Burschenschaft*-rörelse och radikaliserade varianter av den. Kotzebue var på sin tid enormt populär som författare, men bland dem som framförde en modern nationscentrerad framtidsvision för Tyskland och dess litteratur föraktades Kotzebue för sina antiliberala och antinationella åsikter. I Sands politiska teologi representerade Kotzebue ett slags moralisk orenhet som hotade både fäderneslandet och den allmänna sedligheten. Efter mordet, rättegången och avrättningen av Sand uppstod snabbt en kult kring Sand. Även framstående personer bland tyska intellektuella hade svårt att låta bli att glorifiera mordet. Även bland de nordliga universiteten väckte historien fascination, men också skräck bland dem som var oroliga för att våldet skulle spridas.⁸⁹⁰

Gadolins mordförsök associerades genast till Sand och den militanta frihetssträvan som han representerade. Som en följd av detta blev en av de centrala frågorna i rättegången mot Gadolin huruvida aktionen var politiskt laddad eller om förövaren enbart var sinnesrubbad. Rättegångsprotokollen trycktes därpå följande år och såldes flitigt, vilket visar det stora intresset för händelsen, dess politiska implikationer och förmodligen också för Gadolins psykiska tillstånd. Resultatet av rättegången var att Gadolin konstaterades vara sinnessjuk och förpassades till Själo hospital. Att han intresserat sig för filosofi, ansett sig verka för mänsklighetens bästa och i genomförandet av sitt attentatförsök härmade Sand var faktum som överskuggade hela episoden.⁸⁹¹

Sands attentat gav den österrikiska kanslern Klemens von Metternich en orsak att driva igenom restriktioner angående tryckfriheten, studentrörelsen och universitetsprofessorerna inom den Tyska konfederationen. På samma sätt var Gadolins attentatförsök också brukbart som motiv för en skärpning av det politiska klimatet i Åbo. Mest konkret syntes det i att A. I. Arwidsson fick lämna akademien, som också juristen A. E. Afzelius år 1822. Båda hade varit ledande figurer för studentaktivismen, men hade inte kopplingar till Gadolins dåd. Professor Johan Bonsdorffs ledighet på livstid samma höst var ett resultat av att han motsatte sig skärpningen av reglerna. Från och med 1822 lugnade sig det akademiska livet under ledning av vicekansler Johan Fredrik Aminoff. Trots enskilda oroligheter och återkommande problem med dryckenskap bland studenterna var perioden från 1822 till Åbo brand och akademins flytt till Helsingfors en period av anpassning till en mer paternalistisk regim. Utanför akademien levde associationslivet en tynande tillvaro. Det grundades bara enstaka sällskap i hela landet under 1820-talet. Tiden står i kontrast till 1840-talets aktivering av det civila samhället. På det högre politiska planet innebar det att Zakrewsky efterträdde Fabian Steinheil som generalguvernör år 1824 och att Nikolaj tog

⁸⁹⁰ Klinge, 'Turun ylioppilaskunta 1800-luvun alussa', s. 86–93. I Sands fall fanns det entreprenörer som kapitaliserade på kulten kring Sand. Efter avrättningen såldes t.ex. bilder på Sand. Williamson, 'What Killed August von Kotzebue?', s. 940.

⁸⁹¹ *Rättegångs-handlingar*; Klinge, 'Turun ylioppilaskunta 1800-luvun alussa', s. 104–106.

över tronen därpå följande år över lag mindre tolerans för frihetssträvanden, medborgarinitiativ och politiskt svärmeri.⁸⁹²

~ ~ ~ ~

Stämningarna vid akademien i Åbo och inom Finska hushållningssällskapet var sammankopplade. Det är lätt att se att de politiskt laddade initiativen författade av Carl Christian Böcker på 1810-talet, ofta kryddade med patriotiskt språkbruk, inte längre hade plats i sällskapets protokoll eller tryckta redogörelser på 1820-talet. För Böcker färgades 1820-talet av hans personliga ekonomiska problem, som dessutom blandades ihop med sällskapets medel, hans strävan att etablera sig i Sverige, hans försämrade hälsa och hans arbete med en statistisk beskrivning över Finland.

Redan när Böcker engagerades för sekreterarsysslan höll han på med geografiska beskrivningar. Det gjorde också hans föregångare Fredrik Wilhelm Radloff och många andra inom hushållningssällskapet. År 1815 hade Böcker gett ut *Ekonomiska anteckningar om Wasa Län, gjorde under en resa derstädes år 1815*. Mot slutet av 1810-talet engagerade sig Böcker allt mer i arbetet med en heltäckande statistisk beskrivning över Finland. Begreppet statistik hade slagit igenom och Böcker började samla in material från alla håll i landet. Parallellt med materialinsamlingen försökte Böcker få ihop medel för att avlöna medhjälpare, trycka frågeformulär och antagligen också för att underlätta sina egna ekonomiska trångmål. Speciellt efter Zakrewskys tillträde som generalguvernör skrev Böcker ofta till generalguvernören och bad om ekonomiskt stöd för statistikarbetet. Zakrewsky och efterträdaren Mensjikov förhöll sig positivt till projektet, men visade tydliga tecken på skepticism till Böckers tidtabeller och behov. Skepticismen tvingade Böcker att färdigställa sin helhetsplan för den statistiska beskrivningen år 1833 och intensifiera materialinsamlingen. Materialet blev till slut väldigt omfattande, men trots märkbara framsteg blev arbetet aldrig färdigt. Så sent som 1840 jobbade Böcker fortfarande med sitt material, men verkar ha haft för lite tid för sitt statistiska arbete och stora bekymmer med att försörja sin familj.⁸⁹³

Böckers allt större intresse för det statistiska arbetet torde ha att göra med det allt mindre politiska spelutrymmet inom Finska hushållningssällskapet. Det statistiska arbetet skulle ge honom möjlighet att komma med ett vägande bidrag som måste noteras i det politiska livet. I det statistiska arbetet såg Böcker ännu en möjlighet att förverkliga sitt livsprojekt att väcka kärleken till fosterbygden och samtidigt hjälpa ämbetsmännen att styra landet.

⁸⁹² Se Klinge, 'Turun ylioppilaskunta 1800-luvun alussa', s. 113–134; Klinge, Knapas, Leikola & Strömberg, *Kejsarliga Alexanders Universitetet*, s. 76–90. Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 151–174. von Frenckell, *Offentliga nöjen*. Se även Korhonen, *Suomen asiain komitea*, vars periodisering är liknande.

⁸⁹³ Om Böckers arbete se Zilliacus, *Finska hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 45–56; Rabbe, 'Angående några förarbeten', som också inkluderar Böckers plan; Mead, 'Carl Christian Böcker'. För bedömningar av materialet se Luther, *Statistikens historia i Finland*, s. 40–41; Renqvist, 'Suomen maantieteen esityötä'; Allardt, *The History of the Social Sciences*, s. 56.

Saknaden av en Statistik öfver Finland har länge varit anmärkt, och bristen deraf känbar icke allenast för Embetsmannen, hvilken den förutan svårligen kan få den allmänna öfversigt, som på nästan hvarenda plats är af så stor vikt, utan ock för medborgare, som älskar att känna sin fosterbygd.⁸⁹⁴

Samtidigt är det möjligt att engagemanget i det statistiska arbetet var ett sätt för Böcker att komma undan de vardagliga sysslorna inom Hushållningssällskapet. Denna trend syns även i hans försök att etablera sig i Sverige mot slutet av 1820-talet. Böcker hade som nämnts ovan deltagit i en tävling utlyst av Svenska lantbruksakademien år 1819 om ”skogarnas vård och tillgodogörande”. Tävlingsbidraget låg som grund för en skrift *Om skogars skötsel i Norden* som trycktes tio år senare. Böcker hade erhållit ett tryckningsbidrag från Lantbruksakademien och besökte Stockholm i samband med arbetet med skriften.⁸⁹⁵ Böcker besökte Lantbruksakademiens experimentalfält på Norra Djurgården i Stockholm och började drömma om en liknande inrättning i Finland. Experimentalfältet drevs av Olof Carling, som sannolikt var Böckers primära kontakt när han försökte etablera sig i Sverige.⁸⁹⁶ Böckers vistelse i Sverige år 1829 har inte lämnat några spår i Kungliga svenska lantbruksakademiens protokoll från den tiden. Om Böcker jobbade vidare med att få sina ståndpunkter hörda eller sin person etablerad bland Lantbruksakademiens ledamöter skedde det genom inofficiella kanaler. Det är möjligt att Böckers oförmåga att tidigare samarbeta med hovjägmästaren Ström i att skriva ihop respektive prisskrifter hade gjort Böcker till en oönskad person inom Lantbruksakademien. Ströms arbete diskuterades nog på Lantbruksakademiens allmänna sammankomster.⁸⁹⁷

Förtroendet för Böcker började vackla mot slutet av 1820-talet inom hushållningssällskapet och då Böcker från Stockholm ansökte om förlängd ledighet, var reaktionen ytterst negativ.⁸⁹⁸ En orsak var säkert att man var uppriktigt orolig för att Böcker inte skulle återvända. Det var inte ovanligt att finska ämbetsmän började en ny karriär i Sverige. De bildade klasserna och köpmännen hade i allmänhet väletablerade nätverk på andra sidan Bottenhavet. Samtidigt hade kontakter eller arbete i Sverige börjat få en allt mer negativ klang i storfurstendömet. Studier eller arbete i Sverige kunde ses som ofosterländskt och som en protest mot det nya storfurstendömet.⁸⁹⁹ En annan orsak till förargelsen över att Böcker åter ansökte om ledighet från sina sekreterarsysslor,

⁸⁹⁴ Böckers samling, del III, s. 422, mikrofilm JKK 101, BSS.

⁸⁹⁵ Juhlin-Dannfelt, *Kungl. Landbruksakademien 1813–1912*, s. 216–217; Boëthius, ’Böcker, Carl Christian’.

⁸⁹⁶ Lange, *Experimentalfältet*, s. 316–317. För mera om Carling se s. 105–114.

⁸⁹⁷ Se t.ex. Protokoll för allmän sammankomst 24 oktober 1829, § 7, KSLA; Protokoll för allmän sammankomst 30 mars 1830, § 3, A I a:4, KSLA.

⁸⁹⁸ Se Protokoll 13/5 1829, § 17, s. 22–22b, A I 24, FHSÄ; Protokoll 13/5 1829, § 17, s. 22–22b, A I 24, FHSÄ; Protokoll 30/9 1829, § 2, s. 32, A I 24, FHSÄ; Protokoll 27/10 1829, § 2, s. 34, A I 24, FHSÄ; Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 44–45. När Böcker slutligen återvände fick han sjukledigt mot läkarintyg om att han led av hypokondri. Protokoll 17/12 1829, § 3, s. 42, A I 24, FHSÄ. Hypokondri betydde troligtvis fysisk och psykisk utmattning. Protokoll 26/1 1830, § 3, s. 1–1b, A I 25, FHSÄ; SAOB, uppslagordet ’hypokondri’. Om hypokondri som 1700-talets modesjukdom och dess väldigt olika innebörder se Uddenberg, *Linné och mentalsjukdomarna*.

⁸⁹⁹ Om kontakter över Bottenhavet se Samuelson, *Eliten, riket och riksdeleningen*. Om de svenska relationernas negativa klang se t.ex. Klinge, ’Turun ylioppilaskunta 1800-luvun alussa’.

var att Böcker stod i skuld till sällskapet. Böcker hade börjat sin karriär med att reda upp olägenheterna efter sin företrädare Radloff, men från och med medlet av 1820-talet var det uppenbart att inte heller Böcker hade full koll på sällskapets finanser.

Böckers ekonomiska bekymmer hade att göra med problem på hans eget jordbruk i Laihela och hans verkstad i Åbo. Jordbruket i Laihela var Böcker till slut tvungen att sälja år 1831. Att köparen var Hushållningssällskapet visar hur sällskapet och dess sekreterares ekonomier var sammankopplade. Dels handlade det om att sällskapet kunde utreda en del av skulderna som uppstått mellan Böcker och sällskapet genom att köpa jordbruket av Böcker, men dels var det vanligt att Böckers privata verksamhet flöt ihop med sällskapets. Böcker var sällskapets ämbetsman och allt han gjorde som person ingick på ett eller annat sätt i sällskapets verksamhet.⁹⁰⁰ Det var ett problem att sällskapets räkenskaper inte var helt utredda och att Böcker låg i skuld till sällskapet, men det var inte ett problem som skulle ha lett till att Böcker hade fått gå. En lösning var att sällskapet började dra av en summa från Böckers lön. Men Böckers avgång från sekreterarposten 1833 handlade sist och slutligen om annat. Böcker var inte längre en sekreterare som personifierade sällskapet. På grund av de ekonomiska bekymren hade Böcker åtagit sig ett antal författarjobb, redigerade *Åbo Tidningar* och sökte extra finansiering för sitt statistiska arbete. Allt detta ledde till att sällskapets dagliga ärenden prioriterades allt lägre.⁹⁰¹ Böckers ekonomiska bekymmer var också skadliga både för hans eget och för sällskapets anseende. Det var viktigare att förhindra Böckers bankrutt än att snabbt reda ut hans skulder till sällskapet. Bland tyska frimurare var personlig bankrutt en orsak att bli utskriven ur logen, eftersom bankrutten också gjorde personen omöjlig som handelspartner och försvagade det ekonomiska förtroendet som fanns frimurare emellan.⁹⁰² Hushållningssällskapet hade inte samma förtroliga brödraskap som frimurarlogerna, men även bland de lärda i Åbo var personlig ekonomisk välgång en hederssak. Trots det var olägenheterna i Hushållningssällskapets räkenskaper inte på samma sätt fördömligt som det skulle vara i dag. Också Böckers företrädare Radloff hade avslutat sin karriär med oklarheter i bokslutet. Samma sak gällde efterträdarna Arnell och Pinello.⁹⁰³ Att fyra av Hushållningssällskapets sekreterare efter varandra råkade ut för denna typs problem skvallrar om att normerna som styrde förvaltningen av kollektiva medel inte var klara. Också i en situation där sällskapets ledamöter erkände ett problem i räkenskaperna, tillät man utredningen av situationen ta en lång tid.

De sista åren av Böckers sekreterarperiod upptogs i hög grad av förhandlingar mellan Böcker och sällskapet om Böckers villkor för tjänsteledighet, avgång och pension. Där

⁹⁰⁰ Om Böckers ekonomiska problem se Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 41–43, Marjanen, Carl Christian Böcker, s. 93–116.

⁹⁰¹ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 44–45, Marjanen, Carl Christian Böcker, s. 100–105.

⁹⁰² Beachy, 'Club Culture and Social Authority', s. 165.

⁹⁰³ Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet*, s. 283–286, 412–414; Dahlström, Lars Arnell, s. 51–57; Zilliacus & Zilliacus, 'Nils Henrik Pinello'.

Böcker tidigare hade personifierat sällskapet hade han nu hamnat utanför i sitt eget sällskap. I stället för att Böcker skulle ha suttit vid protokollet och skrivit ner besluten, blev protokollen mer en redogörelse för var "Professoren Böcker" och sällskapets olika ledamöter förde fram i ärenden som berörde Böcker. Den praktiska administrationen av protokoll och vardagliga sysslor sköttes av andra. Semantiskt syntes förändringen i att Böcker inte längre kallades för sekreteraren, utan just professoren, en titel som visserligen var betydelsefull, men som inte hade använts i protokollsammanhang tidigare eftersom Böcker antingen skrev protokollen själv eller övervakade deras renskrivning.⁹⁰⁴

Mellan allmän och enskild hushållning

Förändringen i Finska hushållningssällskapets ställning och fokus syns även i hur man talade om hushållning och ekonomi. Som konstaterats ovan delade man ofta in ärenden i kategorierna allmän och enskild hushållning. Indelningen hade en lång historia och var vanlig i ekonomiskt språkbruk.⁹⁰⁵ Under Böckers tid som sällskapets sekreterare aktualiserades indelningen på två sätt. För det första kom Böcker med en del alternativa termer för att beskriva sällskapets domän och för det andra blev det allt mer tydligt mot 1820-talets slut att den allmänna hushållningen inte längre angick sällskapet i samma grad.

År 1815 valde Böcker i ett utskottsmemorial att använda beskrivningen "politico-ekonomisk" för sitt sällskap:

Sällskapets tendens har ifrån dess första början varit mera politico-ekonomisk än egentligen litterär. Orsaken härtil skulle jag anse vara, dels att landets ekonomiförfattningar först måste fästa sällskapets uppmärksamhet, emedan Kungl. svenska regeringen, med all sin prisvärda omsorg om landet, ofta begått det misstag att hava velat stöpa Finland uti samma ekonomiska form som Sverige. Det torde ock uti landets nuvarande ställning vara av mycken vikt att sällskapet allt bibehåller samma tendens.⁹⁰⁶

Som i många av Böckers uttalanden från den här tiden betonade han sällskapets roll som röst för allmänheten och dess roll att underlätta lagstiftningen då det kom till näringarnas främjande. Det hade säkert varit möjligt att använda uttrycket "allmän hushållning", men Böckers innovativa ordval är ett tecken på att han ville beskriva saken på ett nytt sätt. Fem

⁹⁰⁴ Se t.ex. Protokoll 14/6 1828, § 3, s. 46–47, A I 23, *FHSA*. Se även Marjanen, Carl Christian Böcker, s. 98–100. Se även Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 300, som anmärker hur tålmodigt sällskapet kunde vara i dessa "förhandlingar". En besläktad diskussion fördes om inkommande post till sällskapet, där frågan var om någon annan än Böcker fick öppna sällskapets brev och hur man skulle göra ifall brev riktade till sällskapet adresserades till Böcker som var tjänstledig. Till slut fattades beslut om att brev inte skulle adresseras till någon av sällskapets ämbetsmän. Se Protokoll 1/12 1830, § 4, A I 25, *FHSA*.

⁹⁰⁵ Se närmare kapitlet "Hushållning och ekonomi". Se även Marjanen, "Between "Public" and "Private Economy"" för samma tema.

⁹⁰⁶ Citerad från Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 25.

år senare uttalade sig Böcker så gott som identiskt och med samma budskap, men bytte ut ”politico-ekonomisk” till ”statsekonomisk”: ”Att sällskapet genast ifrån sin stiftelse tog sin syftning åt statsekonomiska ämnen mer än rent ekonomiska och litterata”.⁹⁰⁷ ”Politico-ekonomisk” blev ett engångsbegrepp, men statsekonomisk eller statshushållning fick spridning både inom och utanför sällskapet.

I sitt arbete om skogars skötsel uttryckte Böcker liknande tankegångar då han talade om en ”Stats-ekonomisk åsigt af ämnet”, där det statsekonomiska inbegriper första delen av boken, medan den andra delen handlar om praktisk skogsskötsel.⁹⁰⁸ I Böckers vokabulär tycks statsekonomi vara ett aningen snävare begrepp än allmän hushållning. Statsekonomi handlar konkret om statens agerande och handlingarnas inverkan på skogsskötsel, till exempel beskattning, inte så mycket om allmänna ekonomiska principer. Begreppet statshushållning förekom då och då i sällskapets protokoll med hänvisning just till finansstatens administration, med betoning på politiskt agerande och lagstiftning som hade en inverkan på ekonomin.⁹⁰⁹

Att begreppet statshushållning eller statsekonomisk togs i bruk torde ha att göra med en omorientering i de ekonomiska studierna vid Akademien. Daniel Myrée hade år 1812 blivit professor i ekonomisk och handelslagfarenhet (från år 1829 professor i folk- och statsrätt samt nationalekonomi) och kämpade med liknande begreppsliga frågor som Böcker. Myrée och Böcker delade en viss gemenskap i och med att båda två de hade skrivits in vid universitetet läsåret 1801–1802 (även om Myrée studerade i Uppsala) och båda verkade i Åbo på det ekonomiska fältet, Myrée som professor, Böcker som sekreterare för Hushållningssällskapet och från och med 1821 med professorstitel. Myrée stod för redaktionen av *Åbo Allmänna Tidning* under perioden 1810–1819. Böcker och Hushållningssällskapet bidrog flitigt till tidningen, speciellt på 1830-talet, men under Myrées tid som redaktör var relationen mellan Hushållningssällskapet och tidningen inte den bästa. När universitetet flyttades till Helsingfors var det Myrée som höll i trådarna i egenskap av rektor.⁹¹⁰

Myrées synpunkter kommer tydligt fram i en artikelserie i *Åbo Allmänna Tidning* under rubriken ”Kort öfversigt af de fördelar Finland wunnit genom sin lyckliga förening med Ryska Riket under Kejsar Alexanders spira” som inleddes som en hyllning till att det förflutit tio år sedan ”Finland, vår älskade Fosterbygd, förenades med ett mäktigare Rike [...] och Finska Folket grundade från denna tidepunkt sitt framtida hopp om säkerhet, frihet

⁹⁰⁷ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 210. Se även Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 136–139.

⁹⁰⁸ Böcker, *Om skogars skötsel*.

⁹⁰⁹ Se t.ex. Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 45, 216–217. Om finansstaten se Jussila, *Maakunnasta valtioksi*, s. 45–53; kapitlet ”Staten, nationen och patriotismen”.

⁹¹⁰ Kotivuori, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, uppslagsordet Myrée. Om Finska Hushållningssällskapet och *Åbo Tidningar*, *Åbo Allmänna Tidning* och *Åbo Tidning* se Marjanen, Carl Christian Böcker, s. 64–65; Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet*, s. 319–321; Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 16, 60. Om Myrée se även Björkqvist, *Den nationalekonomiska vetenskapens utveckling*, s. 77–88, 93–96, 111–112.

och wälgång på en Stor och Mächtig Monark”.⁹¹¹ Texten var författad av Myréén som avslutade sitt redaktörskap för tidningen med en lång följetongsartikel om Finlands tillstånd. När den skrevs var det alltså klart att den allmänna tidningen skulle flyttas till Helsingfors (med namnet *Finlands Allmänna Tidning*). Att universitetet skulle följa efter några år senare torde inte ännu ha varit ett allmänt diskussionsämne.

Uppsatsen fokuserade mycket på Finlands ställning som administrativ enhet efter 1809. Texten hänvisar till Alexander I:s olika tal vid Borgå lantdag och till regeringskansljens/senatens reglemente och diskuterar till exempel konstitutionsfrågan och lagstiftningens läge på ett försonligt sätt: ”Grundlagarne och privat rätten hafwa således under detta decennium undergått få förändringar, men deremot har Landets administrativa och Ekonomiska Lagstiftning blifwit dels förändrad dels wunnit en betydlig tillökning.”⁹¹² Efter en diskussion om Finlands status och lagar övergår Myréén till en mer teoretisk diskussion om folkmängd och nyttan och skadan av statligt ingripande i den ekonomiska utvecklingen genom beskattning – ett avsnitt som var Myrééns egentliga specialitet och som trots upprepade lovord till Alexander, inte egentligen hade så mycket att göra med rubriken för uppsatsen, utan mera var ett lärt inlägg med uppenbara ambitioner att påverka politiken i landet:

Beskattning är nödwändig för (Statens) Styrelsens underhållna och jämna verksamhet, den är rättwis inom gränsen af denna nödwändighet, så länge Statsinrättningen medverkar till Nationens wälmåga och obehindrade utveckling – men orättwis i den i den mån den onödigtwis hindrar och tillbakahåller den samma – den är alldeles orättwis och rättsstridig när den rent af hindrar denna utveckling och twärtom nedtrycker Nationer uti armod, folkbrist och uselhet [...] och Staten arbetar emot sitt eget ändamål, ty Stats inrättningen är en politisk organisation af Nationen och till för Nationen skull, – icke twärtom.⁹¹³

Myrééns argumentation inkluderar inte vaga termer som allmän hushållning och enskild hushållning, utan följer en stringent diskussion om nationens välstånd och konkreta institutioner. Myréén talar explicit om ”Statshushållningen” som statens pengabruk och behov av att förvärva inkomster genom beskattning och skiljer den från den ”nationella hushållningen” som skulle skadas av för sträng eller illa genomförd beskattning.⁹¹⁴ Den nationella ekonomin var en bredare kategori än statshushållningen. Det var Myréén som introducerade begreppet i finsk akademisk diskurs. Begreppet var en översättning av *Nationalökonomie* som myntats av Friedrich Julius Heinrich von Soden år 1805 och som härsammade från en så kallad kameralistisk-statscentrerad tradition av ekonomiskt

⁹¹¹ *Åbo Allmänna Tidning* 26/10 1819, no 125. Artikelserien fortsätter i numren 126 (28/10), 129 (4/11), 130 (6/11), 133 (13/11), 135 (18/11), 136 (20/11), 146 (14/12), 148 (18/12). Om Arwidssons reaktion på texten se Castrén, *Adolf Ivar Arwidsson*, s. 54–61.

⁹¹² *Åbo Allmänna Tidning* 28/10 1819.

⁹¹³ *Åbo Allmänna Tidning* 4/11 1819.

⁹¹⁴ *Åbo Allmänna Tidning* 4/11 1819. Se även 6/11 där samma tema forstätter, men med fokus på ämbetsmännen. Om Myrééns terminologi se även Heikkinen, Heinonen, Kuusterä & Pekkarinen, *The History of Finnish Economic Thought*, s. 54–56.

tänkande.⁹¹⁵ Nationalekonomi kom att slå igenom som begrepp och inkluderades till och med i namnet på Myréens professur efter flytten till Helsingfors. Böckers ordbruk kring allmän hushållning, statsekonomi och politico-ekonomiskt var kanske mindre sofistikerat än Myréens, men hans begreppsliga innovationer hörde till samma historiska skede av begreppslig förändring i den ekonomiska terminologin. För Böcker verkar nationen aldrig ha blivit en relevant kategori för att mäta ekonomisk utveckling eller tillväxt.

Efter den ekonomiskt-teoretiska delen av sin text återgick Myréeen till att beskriva skolväsendet och folkkupplysningen samt bristen på ”Theoretiska och Practiska instituter för näringsidkares ökade insigter och skicklighet i Åkerbruk, Handaslöjder och Handel”. Den enda som egentligen arrangerade den typens verksamhet var Kejsarliga finska hushållningssällskapet, men Myréens syn på sällskapet var kritisk:

K. Hushållnings-Sällskapet i första perioden af sin inrättning bidrog till wäckelse och utspredande af nyttiga kunskaper hwarföre det hade att tacka flere patriotiske män och dess då warande Secreterare. Onekligt är att detta K. Sällskap enligt sin bestämmelse kunde höjas till en lefwande werknings-krets med högre vuer och af widsträktare omfattning.

Vidare hänvisar Myréeen till framsteg bland ”Engelsmän, Tyskar, Danskar och nyligen äfwen Swenskarne” i främjandet av åkerbruket, och avser då antagligen brittiska Jordbruksrådet (*Board och Agriculture*) och Svenska Lantbruksakademien. Han konstaterar att Hushållningssällskapet skulle kräva en ny sorts organisation.⁹¹⁶ Myréeen var alltså kritisk till Hushållningssällskapets sekreterare och till sällskapet i allmänhet. Intressant i detta sammanhang är att Hushållningssällskapet hörde till de institutioner som Myréeen ändå valde att lyfta fram i sin översikt om läget i Finland tio år efter föreningen med det ryska imperiet. Kritiken torde också ha haft en retorisk funktion, då Myréeen i nästa del av sin text presenterade de ekonomiska bidrag som kejsaren gett åt Hushållningssällskapet för åkerbrukets och vaccinationers främjande.⁹¹⁷ De kritiska anmärkningar som Myréeen framförde hade alltså redan noterats av kejsaren och också på den här punkten fanns en förbättring att förvänta.

~ ~ ~ ~

Allmän hushållning var ett begrepp som Myréeen inte just använde, men för Finska hushållningssällskapet kom begreppet att spela en viktig roll i hur sällskapet definierade sitt uppdrag.

Böckers entusiastiska och ibland orealistiska förslag möttes ofta av kritik av Jacob Tengström och C. E. Mannerheim. Tengström och Mannerheim hade båda centrala ställningar i storfurstendömet ända sedan Borgå lantdag. Ärkebiskopen Tengström och vice

⁹¹⁵ Heikkinen, Heinonen, Kuusterä & Pekkarinen, *The History of Finnish Economic Thought*, s. 54–56. Om kameralismen som tradition se t.ex. Tribe, *Governing Economy*.

⁹¹⁶ *Åbo Allmänna Tidning* 20/11 1819.

⁹¹⁷ *Åbo Allmänna Tidning* 14/12 1819.

ordförande för senatens ekonomidepartement Mannerheim kunde knappast ha nått högre positioner. Bägge två var aktiva inom Hushållningssällskapet ända från dess grundande till 1830-talet.⁹¹⁸ I konflikten med Böcker fanns en meningsskiljaktighet om Finlands ställning i allmänhet men också i vad som var politiskt möjligt i storfurstendömet. Utöver det torde generations- och positionsskillnader ha varit av betydelse. Böcker var yngre och försökte hålla sig framme. Han hade inget annat forum än Hushållningssällskapet för att driva sin sak. För Tengström och Mannerheim var det mera ändamålsenligt att driva vissa ärenden i mera prestigefyllda sammanhang.

En diskussion om enskild hushållning och allmän hushållning (eller statshushållning) fanns i bakgrunden då Böcker och Tengström eller Mannerheim var oense. Kort och gott handlade det om vilka saker Hushållningssällskapet skulle blanda sig i och vilka som hörde till andra organisationer i landet. I samband med Böckers förslag till nya stadgar för sällskapet år 1821, konstaterade ett av Tengström lett utskott som beredde stadgarna att ”sällskapet mera varsamt böra våga sig ut i statsekonomiska ämnen, utan hellre söka upplysa den enskilda ekonomin.”⁹¹⁹ Indelningen i allmän och enskild hushållning hade hela tiden varit närvarande i sällskapets verksamhet och var en etablerad indelning i 1700-talets ekonomiskt-teoretiska debatt, men här återopades den som gränsen för vilka ärenden som fick behandlas.⁹²⁰ Vad som exakt hörde eller inte hörde till allmän hushållning var trots allt alltid en fråga utan definitivt svar.

Redan samma år måste Böcker beakta utskottets uttalande då han presenterade stadgarna: ”Då Finland numera njuter den oskattbara förmån att inom sig utgöra ett helt, och då dess närmaste regering är sammansatt endast och allenast av landsmän, måste det även inträffa att allmänna hushållsfrågor mera sällan skola påkalla sällskapets uppmärksamhet.”⁹²¹ Behovet av ett sällskap som fungerade som en röst för finska ärenden var inte längre lika akut. Utvecklingen hade varit snabb. Bara fem år tidigare hade kejsaren bett Hushållningssällskapet författa ett utlåtande om den allmänna hushållningens främjande.⁹²²

Böcker fick erfara samma kritik år 1822 då han förberedde en enkät till kronofogdarna i landet. Även detta ämne var känsligt eftersom Böcker ville engagera kronofogdarna i ärenden som ofta ansågs tillhöra den allmänna hushållningen. Enligt Böcker kunde statistiska uppgifter av kronofogdarna visa att själva författningarna i vissa fall var hinder för näringarnas utveckling. Under ledning av L. G. von Haartman (som var Mannerheims svärson) beslutade sällskapet att ”endast de frågor som egentligen röra landets enskilda hushållning komme att på sätt föreslaget blivit avsåndas; men beträffande upplysningars

⁹¹⁸ Se Nikander, 'Jacob Tengströms verksamhet i Finska Hushållningssällskapet'; Björkstrand, *Jacob Tengström*, s. 91–94, och allmänt; Tyynilä, 'Mannerheim, Carl Erik'; Lesch, *Carl Erik Mannerheim*, s. 123–124 och på flera ställen; Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 44–45, bd. VI, s. 217–218, och på flera ställen; Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 301, 360–363.

⁹¹⁹ Citerad från Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 210.

⁹²⁰ För allmän och enskild hushållning se kapitlet ”Hushållning och ekonomi”.

⁹²¹ Citerad från Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 210.

⁹²² Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 26, bd. VI, s. 211.

infordrande om landets statistik och allmänna ekonomi kommer all fråga därom att få förfalla.”⁹²³

I Finska hushållningssällskapets praktiska verksamhet fördes inte en diskussion om vilka ärenden som tillhörde enskild hushållning och vilka ärenden som hörde till den allmänna hushållningens domän. Förmodligen blev frågan aktuell enbart i situationer då ledamöterna upplevde att någon gräns överskridits. Det är ändå uppenbart att sällskapets ändrade fokus på 1820-talet. En granskning av sällskapets prisfrågor illustrerar detta.

Prisfrågorna var en väletablerad tradition som ekonomiska och lärda sällskap använde under 1700-talet för att sätta agendan för det vetenskapliga arbetet, markera den egna organisationens existens och intressen och hämta in ny kunskap om olika ärenden. Prisfrågorna hörde till de mest prestigefyllda medierna i 1700-talets litterära republik. De var inte heller begränsade till det vetenskapliga fältet. Tidningar, regenter och ekonomiska sällskap kunde ställa frågor. Flera av de 1700-talstexter som i dag räknas som upplysningens kanoniska texter kom till som svar på prisfrågor, till exempel Immanuel Kants centrala text om upplysningens karaktär: 'Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?'⁹²⁴ Bland de ekonomiska sällskapen hade redan Dublinsällskapet använt sig av metoden för att främja kunskapsproduktion i ekonomiska och agrikulturella frågor, och de övriga sällskapen följde efter. Mot sekelskiftet 1800 blev prisfrågorna allt ovanligare. Även om de i viss mån figurerar även i dag var deras guldålder just 1700-talet, en tid med färre etablerade och specialiserade tidskrifter och en intellektuell kultur som var öppen för bidrag över nationella, språkliga och fackliga gränser.⁹²⁵

Trots att prisskrifterna redan hade mist en del av sin betydelse som kommunikationsform var Finska hushållningssällskapet en ivrig ställare av dessa frågor. När hushållningssällskapet formulerade sina frågor följde det en modell som var bekant från Patriotiska sällskapet och andra ekonomiska sällskap i Europa. Kring 1809 ställdes inga prisfrågor, men när Böcker tillträdde sekreterarposten 1813 började sällskapet ställa dem igen. Böcker såg potentialen i prisfrågorna som medium och de hade en särskild funktion under en period när det fanns bara en tidning i hela landet. Prisfrågorna var inte alltid okontroversiella. Ett förslag till en prisfråga om inkvarteringen av rysk militär möttes med livlig debatt inom sällskapet. Frågan var förstas ett hett ämne i landet på 1810-talet och det hade en stor betydelse för de ekonomiska förhållandena på den finska landsbygden.⁹²⁶ Förhandlingar om prisfrågors lämplighet hade förekommit redan under sällskapets tredje verksamhetsår, då om en prisfråga om bondeseglationen.⁹²⁷

⁹²³ Citerad från Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 32.

⁹²⁴ Kant, 'Beantwortung der Frage'.

⁹²⁵ Om prisfrågorna som institution i Europa på 1700-talet samt statistik över essäer se 'Presifragen als Institution'.

⁹²⁶ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 26, bd. VI, s. 211–213; Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet*, s. 326–328; Castrén, *Adolf Ivar Arwidsson*, s. 73–86.

⁹²⁷ Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet*, s. 133.

På 1820-talet ändrades prisfrågornas status. Mellan åren 1823 och 1827 ställdes inga prisfrågor över huvud taget. Efter den stora branden i Åbo förlamades en stor del av sällskapets verksamhet, men i november 1828 föreslog Böcker åter nya prisfrågor efter flera års avbrott. De frågor han föreslog var mycket mer detaljinriktade och praktiskt lagda än tidigare frågor. Det uppstod knappast någon diskussion om de tillhörde den allmänna eller den enskilda hushållningen. Inte heller kan de ha varit politiskt känsliga. Frågorna formulerades helt enkelt så att de säkert skulle komma med detaljerad och empiriskt relevant kunskap. Nu riktades intresset mot 1) potatisodling i olika temperaturer, 2) väderlekens inverkan samt inverkan av att potatistjälkarna skärs av, 3) utveckling av ångor vid brännvinsbränning av potatis, 4) linodlingstemperaturer och vätskebehov och 5) övergödning av lin.⁹²⁸ Följande år annonserades prisfrågor om 1) att utarbeta bokföring för en finsk egendom för tre år, 2) möjligheten att hindra missväxter i de nordligaste delarna av landet, 3) de Ahlmanska sockenskolornas organisation, 4) en historisk översikt av Finlands handel och 5) vattnets, luftens, värmens och köldens inverknings på lerjord.⁹²⁹ I den senare listan är uppgiften att författa en handelshistoria en definitiv avvikelse, speciellt då frågan om missväxt uttryckligen formulerats så att den lade fokus på sädesreserver, inte lagstiftning. Frågan var en upprepning av en tidigare ställd fråga, vilket kanske förklarar dess förekomst, men frågan verkar ha ansetts vara viktig eftersom den ställdes på nytt ännu en ytterligare gång i brist på tillfredsställande svar. Det verkar ha blivit allt vanligare att sällskapet inte fick in svar på sina frågor och att svaren inte ansågs vara av tillräckligt hög kvalitet.⁹³⁰ Trots frågan om handelshistorien är det tydligt att sällskapet vände sig mot frågor som hörde till den enskilda hushållningens sfär. Utvecklingen berodde troligtvis på en kombination av politisk försiktighet och behov av att närma sig frågorna ur en mer vetenskaplig synvinkel. Det fanns inte längre samma beställning på ett polyhistoriskt ekonomiskt sällskap.

Begreppet allmän hushållning dog inte ut, trots att sällskapet vände sig bort från mera allmänna ärenden. Intressant nog användes indelningen i allmän och enskild hushållning i en situation efter att Böcker lämnat sällskapet och kom att finnas i sällskapets dokument långt framöver. Sällskapets ekonomi hade sedan länge varit ouppklarad på grund av Böckers försummelser. I och med att Lars Arnell hade börjat som ny sekreterare och sällskapets räkenskaper äntligen var utredda, kunde sällskapet redogöra för sällskapets ekonomi i sin redogörelse som trycktes 1835:

Innan Sällskapet aflägger den vanliga Redogörelsen för sina Arbeten och sina bemödanden att verka till Landtmanna näringarnes och allmänna hushållningens

⁹²⁸ Protokoll 19/11 1828, § 5, s. 66–66b, A I 23, FHSA; *Till Allmänheten. Redogörelser för Kejsarliga Finska Hushållnings-Sällskapets Göromål från den 1 November 1827 till den 1 November 1830*, s. 54–60.

⁹²⁹ *Finlands Allmänna Tidning* 4/08 1829. Se även *Till Allmänheten Redogörelse för Kejsarliga Finska Hushållnings-Sällskapets Göromål, ifrån den 1 November 1830, till samma tid år 1831*, s. 17–21. Frågan om missväxter hörde ihop med aktuella nödar i Uleåborgs län.

⁹³⁰ *Till Allmänheten. Redogörelse för Kejsarliga Finska Hushållnings-Sällskapets Göromål från den 1 November 1831 till samma tid 1834.*

förkofran, har det ansett sig pligtigt, och tidepunkten nu vara inne, att lemna sina frånvarande Ledamöter en öfversigt af sin enskilda economiska ställning.⁹³¹

Sällskapets ändamål var alltså också att bidra till den allmänna hushållningens förkovran. Det är möjligt att tanken var att det allmänna uppmuntrades uttryckligen genom en insats för den enskilda hushållningen i landet, inte genom att man blandade sig i statsangelägenheter. I varje fall var den allmänna hushållningen något som berörde Finska hushållningssällskapets verksamhet. Den tidigare användningen av att hävda att allmän hushållning inte hörde till hushållningssällskapets domän avvek tydligt från Arnells sätt att använda begreppet. Då hade det helt enkelt varit ett sätt att sätta gränser för vad som var politiskt möjligt. I och med att indelningen i allmän och enskild hushållning verkar ha varit intuitiv, men gråzonen mellan dessa sfärer var stor, fanns det en stor flexibilitet i beskrivningen av sällskapets verksamhet som tillhörande antingen den allmänna eller den enskilda hushållningen. Denna flexibilitet erbjöd också en möjlighet till politiskt spel.

Specialisering och regional representation

Specialiseringen inom de ekonomiska sällskapen skedde parallellt med en liknande process bland de vetenskapliga sällskapen. *Royal Society* i London (grundat 1662) och den Kungliga vetenskapsakademien i Paris (*Académie Royale des Sciences*, grundad 1666) och de mängder av sällskap och akademier som följde i deras fotspår stod för vetenskapligt arbete och filosofisk strävan efter ny kunskap inom alla vetenskapsgrenar. Nygrundade sällskap och deras tidskrifter var allt oftare organiserade enligt vetenskapliga discipliner. I stort sett kom sällskapen och tidskrifterna indelade enligt disciplin att få en viktigare roll för den nya vetenskapliga kunskapsproduktionen och de gamla breda sällskapen, akademierna och deras publikationer fick en allt mer ceremoniell roll i den vetenskapliga världen under 1800-talet.⁹³² Ekonomiska sällskap betonade praktisk tillämpning av ny kunskap, vilket ofta var ett ställningstagande mot de vetenskapliga sällskapen och akademierna, men de var inte främmande för samma filosofiska strävan efter nya kunskap om jordbruk och andra näringar. Även i deras fall ledde specialiseringen till en nerbantning av aktiviteter och verksamhetsfält. De blev mer specialiserade och gick miste om sitt breda samhällsengagemang.⁹³³

Många ekonomiska eller agrara sällskap kom under loppet av 1800-talet att bli strikt jordbruksvetenskapliga organisationer och vissa införlivades i akademiska institutioner. I Storbritannien och Sverige grundades Jordbruksrådet och Lantbruksakademien som båda

⁹³¹ *Till Allmänheten. Redogörelse för Kejsarliga Finska Hushållnings-Sällskapets Göromål från den 1 November 1831 till samma tid 1834*, s. 1.

⁹³² McClellan III, 'Scientific Institutions and the Organization of Science'.

⁹³³ Se t.ex. Engelhardt, *Borgerskab og fællesskab*; Popplow, 'Von Bienen, Ochsenklauen und Beamten'; och kapitlet i Stapelbroek & Marjanen (eds.), *The Rise of Economic Societies*.

fick en mera vetenskapligt-administrativ roll än Sällskapet för uppmuntran (*Society for the Encouragement of Arts, Manufactures and Commerce*) eller Patriotiska sällskapet, vilket gjorde att Londonsällskapet och Patriotiska sällskapet också kom att utvecklas i en annan riktning. Kejserliga finska hushållningssällskapet utvecklades på ett annorlunda sätt och förvandlades långsamt till den rådgivningsorganisation för svenska Åboland som sällskapet är i dag. Rådgivningsverksamheten var central för sällskapet från första början, men utvecklingen till dagens organisationsmodell var en komplicerad utveckling, som inte var utstakad i början av 1800-talet. I början av 1800-talet var sällskapets ledamöter väl medvetna om utvecklingen annanstans i Europa och hade genom jämförelser möjlighet att överväga olika spår för att utveckla sällskapet. Dessa visioner skulle sedan anpassas till lokala politiska och ekonomiska realiteter.

Det fanns ett starkt tryck på sällskapet att det skulle förstärka sin närvaro på lokalplan för att bättre kunna inhämta och sprida kunskap. Böckers försök att ge den allmänna rösten en kanal att bli hörd förstärkte denna tendens.⁹³⁴ Samtidigt fanns en vilja att göra sällskapet ännu mer inriktat på jordbruksvetenskap och följa modellen för de sällskap som utvecklats till akademiska organisationer. Den tendensen syns särskilt i sällskapets utbildnings- och försöksanstalt, Lantbruksinstitutet i Mustiala, som grundades år 1840.⁹³⁵ Den närmaste förebilden för Mustiala var Lantbruksakademiens Experimentalfält på Djurgården, men det fanns också kännedom om tysk jordbruksvetenskaplig försöksverksamhet.⁹³⁶ Lantbruksakademien var också inspirationskällan när det gällde tanken om lokal närvaro. Som bekant var de lokala länshushållningssällskapen i Sverige underställda Lantbruksakademien.

Finska hushållningssällskapets ställning som det enda stora ekonomiska sällskapet i Finland efter 1809 ifrågasattes med jämna mellanrum av sekreteraren Böcker. Böcker ansåg att den allmänna rösten skulle ha en bättre möjlighet att komma fram om lokala sällskap grundades i länen. Böcker föreslog sex länssällskap år 1820, och efter att hans förslag avslogs under ärkebiskop Tengströms ledning, återkom han till temat 1821, 1826 och ännu 1829 i arbeten om kärr- och mossodling, skogars skötsel och i planen för en statistisk beskrivning över Finland.⁹³⁷ Att planen väckte motstånd hade mycket att göra med att modellen var svensk och att den genom Böckers insisterande om att föra fram den allmänna rösten fick politisk karaktär. En intressant detalj är att Böcker inte nämner det existerande sällskapet i Ilmola, kanske för att sällskapets verksamhet uppfattades som lokalt och blygsamt.

⁹³⁴ Westerlund, 'Strävandena till länsrepresentation i autonomins Finland', s. 200–213. Se även Westerlund, *Porten till Finland*, speciellt s. 136–154; Westerlund, *Hushållnings- och lantbrukssällskapen i Finland åren 1797–1909*.

⁹³⁵ Om Mustiala se Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. IV, s. 27–43, 104–106 och på flera ställen; Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet*, s. 378–383.

⁹³⁶ Se Lange, *Experimentalfältet*.

⁹³⁷ Westerlund, 'Strävandena till länsrepresentation i autonomins Finland', s. 200–213; Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. VI, s. 212–214.

Finland fick sina länshushållningssällskap, men inte enligt den modell som Böcker hade hoppats på. Utvecklingen var långsam, och sällskapen organiserades inte under en centralorganisation. Inte heller blev länshushållningssällskapen organisationer för patriotiskt medborgerligt deltagande såsom Böcker hade hoppats på. Faktum är att länshushållningssällskapen innebar i längden en försvagning av Finska hushållningssällskapets ställning för att hushållningssällskapet sakta regionaliserades i stället för att bli en centralorganisation.

Redan år 1803 hade ett litet lantmannasällskap grundats i Ilmola (Ilmajoki). Lantmannasällskapet (enligt dåtida stavning "Landtmanna Sällskapet i Ilmola") var inspirerat av Hushållningssällskapet och anslöt sig till Hushållningssällskapets patriotiska ändamål bland annat genom att främja potatisodling, ängsodling och dela ut underhåll åt soldater som tjänstgjort i mer än 25 år. I Ilmola var det Hushållningssällskapets exempel som hade fått "åtskillige Patriotiska Medborgare af alla Stånd, att inom denna landsort förena sig till ett samfund".⁹³⁸ Det fanns ändå inte någon formell förbindelse mellan sällskapen. Lantmannasällskapet blev inaktivt i och med kriget 1808–1809, men lät trycka nya rapporter om sin verksamhet undertecknade av sekreteraren Frans Johan Frosterus i den officiella tidningen åter igen år 1814. Sällskapet hade en stor lokal betydelse och fick även kejserligt stöd för vissa projekt.⁹³⁹ Trots lokal aktivitet väckte Lantmannasällskapet i Ilmola sällan intresse inom Finska hushållningssällskapet. Det skrev utlåtanden åt Finska hushållningssällskapet när belöningar delades ut i Vasa län, och var på så vis en lokal representant för Finska hushållningssällskapet, men i övrigt behandlades Ilmolasällskapets verksamhet inte inom hushållningssällskapet.⁹⁴⁰

Det första länshushållningssällskapet i Finland grundades som Uleåborgs Läns Hushållnings Sällskap år 1828. Inte heller i detta fall hade grundandet någon direkt koppling till Finska hushållningssällskapet. Om initiativet kom från Åbo är det inte protokollfört eller känt. Troligtvis härstammade initiativet från Uleåborg. Landshövdingen Abraham Stjernschantz hade redan 1826 skrivit till generalguvernören Zakrewsky om att grunda ett sällskap i Uleåborg. Zakrewsky hade i sin tur konsulterat senaten om sällskapet.⁹⁴¹ Även om senaten var verksam i Helsingfors är det otänkbart att informationen om ett nytt sällskap inte skulle ha nått Hushållningssällskapet i Åbo eftersom många av senatens ledamöter också var engagerade i Hushållningssällskapet.

Uleåborgssällskapet var uttryckligen ett länssällskap och passade således in i Böckers vision. Dessutom påminde det mera om den svenska modellen för länshushållningssällskap. Böcker bemötte det nya sällskapets grundande med entusiasm och öppnade åter diskussionen om länssällskap.⁹⁴² Mottagande inom Hushållningssällskapet var

⁹³⁸ *Åbo Tidning* 25/7 1807; Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet*, s. 275.

⁹³⁹ Se *Åbo Tidning* 21/6 1814; *Åbo Allmänna Tidning* 16/6 och 20/6 1818; *Finlands Allmänna Tidning* 28/3 och 2/4 1822.

⁹⁴⁰ Se Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. V:1, s. 61–89.

⁹⁴¹ Wegelius, *Oulun läänin talousseuran toiminta*, s. 3–16.

⁹⁴² Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. IV, s. 152.

ningen kyligare. Beredningsutskottet välkomnade sällskapet hjärtligt, men konstaterade att det var skäl att vänta och se hur det nya sällskapets verksamhet utvecklades.⁹⁴³ I praktiska frågor kom Hushållningssällskapet i Åbo och Länshushållningssällskapet i Uleåborg att samarbeta, men en formell hierarki eller ett mera ingående utbyte utvecklades inte.⁹⁴⁴ Som i de svenska länshushållningssällskapen var landshövdingens roll i Uleåborgssällskapets grundade och verksamhet central. Tillsammans med sekreteraren Gustaf Toppelius (vars bror Zacharias Topelius den äldre var medlem i både Lantmannasällskapet i Ilmola och i Finska hushållningssällskapet) var det landshövdingen Abraham Stjernschantzs som förde ordet i sällskapet.⁹⁴⁵

Under perioden från 1809 framåt ställdes press på Finska hushållningssällskapet att utveckla en mera jordbruksvetenskaplig inriktning och större närvaro i regionerna. På grund av en kombination av politisk försiktighet och bristande resurser drevs inga större organisationsreformer igenom. När regionala sällskap uppstod, först i Uleåborgs län, sedan i Viborgs län (år 1847) och sedan nitton andra regionala sällskap mellan åren 1853 och 1907, förvandlades också Finska hushållningssällskapet till ett regionalt sällskap. Den utveckling som potentiellt hade kunnat liva upp sällskapet och ge det en större relevans fjärmade sällskapet från landets politisk-ekonomiska debatt och maktcentrum.

Finska litteratursällskapet som ny centrumförening

Från att ha varit arvtagare till sällskapet Aurora, en materialisering av den ekonomiskt lagda upplysningsandan i Åbo i slutet av 1700-talet, och det enda kejserliga sällskapet i storfurstendömet, hade Finska hushållningssällskapet så småningom förskjutits till en mindre central position. Det är egentligen inte så att sällskapet skulle ha förlorat sin makt eller prestige. Det kom inte heller ett nytt sällskap som tog över ställningen som storfurstendömetets första sällskap. En sådan tävling existerade inte. Sällskapets minskade roll i samhället var summan av utvecklingar på flera olika plan såväl internationellt som inom det ryska imperiet och storfurstendömet Finland.

Men det fanns ändå ett sällskap som tog över rollen som det betydelsefulla sällskapet i landet. Finska litteratursällskapet (*Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*) som grundades 1831 var enligt Henrik Stenius ”centrumföreningen framom andra”. I en tid då det civila samhället inte var speciellt dynamiskt, fann Finska litteratursällskapet en nisch som den främsta bäraren av en lojal framåtriktad patriotism.⁹⁴⁶ Med centrumförening menar Stenius inte en takorganisation som under sig samlade olika organisationer, utan en organisation som inte kunde förbises av någon som ville höra till den intellektuella eller politiska eliten i landet.

⁹⁴³ Beredningsutskottets protokoll 6/5 1829, § 2, s. 49, A I 24, *FHSA*.

⁹⁴⁴ Se Liakka, *Oulun läänin talousseura*; Wegelius, *Oulun läänin talousseuran toiminta*.

⁹⁴⁵ Liakka, *Oulun läänin talousseura*, s. 1–87. Om Topelius se Vasenius, *Zacharias Topelius*, s. 118–151.

⁹⁴⁶ Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 145.

Förutom sällskapets centrala roll lyckades Finska litteratursällskapet också monopolisera den centrala förbättringsdiskursen i landet – diskursen om språk, historia och litteratur som nationens kärna.

Finska litteratursällskapet har getts en central roll i den finska nationens danande under 1800-talet. Om översiktsverk om nationens historia ofta nämner Finska hushållningssällskapet för att det var ”finskt”, är Finska litteratursällskapets ställning i nationens historia avgörande för att det anses ha bidragit avsevärt till att det över huvud finns en nation att skriva historier om. I Miroslav Hrochs berömda modell för nationalismens spridning bland de mindre folken i Europa är det just Finska litteratursällskapet som står för nationalismens genombrott i Finland.⁹⁴⁷

Litteratursällskapet var inte ensamt om att dryfta frågor om det finska språket. Frågorna var centrala också i Finska Läkaresällskapet (grundat 1835) och Finska Vetenskaps-Societeten (grundad 1838). I båda sällskapen fördes ingående debatter om finskans ställning, dess användning som vetenskapligt språk och behovet av att kunna kommunicera vetenskapliga frågor till den finskspråkiga allmänheten.⁹⁴⁸ Ändå var det just Litteratursällskapet som stod i spetsen för att skapa förutsättningar för finsk litteratur.

Trots sin så gott som oomtvistade ställning i det nationella kulturlivet på 1800-talet, var de tolv universitetsmän som samlades till möte i februari 1831 och beslutade att grunda ett sällskap inte medvetna om hurdan ställning deras initiativ skulle få.⁹⁴⁹ Men grundandet av ett formaliserat sällskap var i sig ett ambitiöst projekt. Sällskapets stiftare och eventuella uppbackare i bakgrunden tänkte sig i alla fall från första början en mera framstående organisation än till exempel diskussionsklubben Lördagssällskapet i Helsingfors – en annan institution som senare kanoniserats i den nationella historien.⁹⁵⁰

Lördagssällskapet träffades en gång i veckan för att diskutera ny litteratur. Där ingick nationella storheter som J. J. Nervander, J. L. Runeberg, J. J. Nordström, J. V. Snellman och Fredrik Cygnæus. Sällskapet hade inga stadgar eller annan formell struktur (förutom en årsavgift för bokinköp). Det gick också under många olika namn av vilka Lördagssällskapet är det mest berömda. Sällskapet hade inget behov att formalisera sig, eftersom det inte behövde företräda en kollektiv röst utåt. Det var snarast en form av sällskaplighet för internt intellektuellt utbyte. En formalisering till exempel genom att grunda ett läsesällskap skulle till och med ha försvårat verksamheten på grund av att det skulle ha väckt censurmyndigheternas intresse.⁹⁵¹

Finska litteratursällskapet hade som sagt högre ambitioner. Det skulle även utåt stå för en kollektiv röst och fosterländska strävanden. Ifall sällskapet från första början hade för

⁹⁴⁷ Hroch, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung*, s. 80–94.

⁹⁴⁸ Huomo, ”*Perkeleen kieli*”, s. 75–196.

⁹⁴⁹ Sulkunen, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, s. 17.

⁹⁵⁰ Sällskapets tillkomst och dess initiativtagare är som sig brukar omtvistade. Om tolkningarna kring Litteratursällskapets grundade se Sulkunen, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, s. 17–24, som erbjuder den mest ingående och reflekterande tolkningen. Se även Pääkkönen, *Suomalainen sydäimestä*, s. 91–95; Klinge, ’Finska litteratursällskapet och lojalismen’; Havu, *Lauantaiseura ja sen miehet*, s. 37–38.

⁹⁵¹ Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 145–146.

avsikt att förkroppsliga en nationell mobilisering är omtvistat, men redan under sitt första verksamhetsår gjorde sällskapet sig till ett språkrör för en patriotism med språk, litteratur och historia som sin kärna.

Finska litteratursällskapet var inte först ute med sina idéer, utan var i mångt och mycket besläktat med den så kallade Åboromantiken, med Arwidsson, Linsén⁹⁵², Ehrström, Sjögren och de övriga i kretsen kring *Aura*, *Mnemosyne* och *Åbo Morgonblad*. Litteratursällskapet hade dock inte samma omedelbara koppling till tysk romantisk filosofi och var framför allt inte på samma sätt offensivt i sitt politiska projekt.

Den studentrörelse som väckte oro hos överheten i Åbo tio år tidigare var ännu i färskt minne till exempel hos statssekreteraren Robert Henrik Rehbinder. Också i Helsingfors väcktes studenternas intresse för radikala idéer som en följd av julirevolutionen i Paris och det polska upproret 1830. Sin största symboliska laddning fick studentradikalismen i den berömda ”polackiska skålen” och den därpå följande politiska uppståndelsen i december 1830.⁹⁵³ Finska litteratursällskapet grundades i februari 1831 genast efter skålen och den politiska oro som väckts i huvudstaden. Sällskapet utformades i ett skede av politisk försiktighet i storfurstendömet. Här låg också Finska litteratursällskapets styrka: det omformulerade det språk- och litteraturpatriotiska projektet i en lojalistisk anda som inte väckte oro hos de ledande ämbetsmännen eller kejsaren. På så vis kunde sällskapet också få stöd från kejsaren för finska etnografiska strävanden – alltså strävanden som fokuserade på finsk utveckling utan att ha en koppling till Sverige. Sällskapet var också snabbt i att inbjuda ledande ämbetsmän till ledamöter och på samma sätt som Hushållningssällskapet tidigare försäkrade det sig om en ständig kontakt till samhällets övre skikt. Redan under det första verksamhetsåret rekryterades professor E. G. Melartin. Melartin var inflytelserik bland ämbetsmännen i landet och blev följande år vald till universitetets rektor och år 1835 till ärkebiskop efter Jacob Tengström. Under de kommande tio åren invaldes en biskop, en prokurator, två ministerstatssekreterare, en generalguvernör och vice ordförandena i senatens båda departement som hedersledamöter.⁹⁵⁴

Lojalismen inom universitetet och speciellt i samband med Finska litteratursällskapet hade på ett sätt två nivåer. Sällskapet var noga med att ha de ledande ämbetsmännens stöd, men också det omvända förhållandet var viktigt. De ledande ämbetsmännens engagemang i sällskapet var ett sätt att försäkra sig om att den nya patriotism som Litteratursällskapet stod för inte ställde sig mot regeringen eller blev ett språkrör för oppositionell politik. Strävan efter konsensuell politik och undvikandet av fraktioner följde i sig en tradition bekant också från Hushållningssällskapet, men fokus var annorlunda.

⁹⁵² Linsén kom för övrigt att spela en stor roll även i Finska Litteratursällskapet. Möjligt är att han gjorde det delvis på grund av att han tidigare hamnat i konflikt med den radikale Arwidsson. Om Linsén i Litteratursällskapet se Sulkunen, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, s. 44, och på flera ställen.

⁹⁵³ Klinge, ’Finska litteratursällskapet och lojalismen’, s. 143–145. Klinge, *Turun ajoista 1840-luvun aktiivisiin*, s. 15–30.

⁹⁵⁴ Se Klinge, ’Finska litteratursällskapet och lojalismen’; Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 145–148.

Litteratursällskapets första publikation var en översättning av den preussisk-schweiziska Heinrich Zschokkes uppbyggelseroman *Das Goldmachedorf* (1817). Carl Niclas Keckman, sällskapets första ordförande och långvariga sekreterare, stod för översättningen till finska, *Kultala. Hyödyllinen ja huwittava historia, yhteiselle kansalle luettavaksi annettu*⁹⁵⁵ (1834, Guldmakarens by. En nyttig och underhållande berättelse utgiven som läsning för det gemensamma folket).⁹⁵⁶ Översättningens syfte var att å ena sidan att utveckla det finska skriftspråket, etablera böjningsformer, introducera nya ord och standardisera språkbruk. Å andra sidan var boken en folkbildningsskrift som betonade flit, nykterhet, sparsamhet och underdanighet som grund för (ekonomiskt) välmående i ett mikrokosmos som representerades av byn Kultala.⁹⁵⁷ Invånarna i byn Kultala utmärktes av flit och vördnad mot överheten i äkta paternalistisk anda.

Finska litteratursällskapets förord till boken betonar kärleken till fäderneslandets språk (*Isänmaan kielen rakkaudesta*) och innehåller en önskan om att publikationen ska nå den ständigt växande läsarkretsen för finsk litteratur och konstaterar hur böcker hjälper språket att växa och fulländas. Bokens brödtext innehåller ändå inget språkpatiotiskt program.⁹⁵⁸ Egentligen är bokens budskap sådant att den kunde ha publicerats av ett ekonomiskt sällskap eller till och med av Finska hushållningssällskapet. Hushållningssällskapet hade i och för sig arbetat för en lärobok för den finska bonden, men utgick alltid från att boken skulle vara faktabaserad, inte skönlitterär.⁹⁵⁹ *Das Goldmachedorf* låter sig lätt jämföras med Hans Kaspar Hirzels bok om Kleinjogg, den rurala Sokrates, som blev en favorit och internationell bästsäljare på 1700-talet bland ekonomiska reformivrare. Hirzel och Kleinjogg var dessutom också från Schweiz.

Finska litteratursällskapet lyckades koppla samman det finska språket och litteraturens (och i viss mån även historiens) odling med en vurm för det allmänna bästa. Nationen ersatte det allmänna som nyckelord.⁹⁶⁰ Nationen var enklare att identifiera sig med än pratet om det allmänna, men ändå tillräckligt abstrakt för att vara en positivt laddad enhet vars bästa stod ovanför enskilda intressen. Att det hela genomfördes som ett lojalistiskt projekt gjorde att sällskapet kunde slå igenom även efter 1830-talets oroligheter i Europa.

⁹⁵⁵ Min fria översättning avviker något från Kerstin Smeds i Klinge, 'Finska litteratursällskapet och lojalismen', s. 149.

⁹⁵⁶ Keckman avstod från ordförandeskapet bara några veckor efter sällskapets grundande för att ge plats åt en mer högtstående ordförande, vilket det också fick när Melartin valdes till ordförande. För en diskussion om sällskapets ledande män, initiativtagare och historiepolitiken kring sällskapets tillkomst se Sulkunen, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, s. 17–24.

⁹⁵⁷ Zschokke, *Kultala*. Se Sulkunen, 'Kultala'; Sulkunen, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, s. 43, Klinge, 'Finska litteratursällskapet och lojalismen', s. 149; Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 147.

⁹⁵⁸ Zschokke, *Kultala*, s. 4.

⁹⁵⁹ Se Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. I, s. 210.

⁹⁶⁰ Det verkar som om begreppet folk, som var viktigt i Arwidssons retorik, inte fick samma plats i Finska litteratursällskapets retorik. Se närmare Liikanen, 'Kansa', s. 269–273.

~ ~ ~ ~

Trots att Finska litteratursällskapet försökte vara enhetligt och lojalistiskt, var sällskapet inte fritt från fraktioner och konflikter.⁹⁶¹ Från att ha inlett sitt arbete helt och hållet på finska, bytte det protokollspråk då det inledde arbetet med sina statuter. Statuterna översattes till finska, men arbetet tog flera år och det verkar inte ha varit en prioritet att sällskapets administration skulle ske på finska. Viktigare var att publicera *Kultala*, *Kalevala* och andra potentiella hörnstenar i en finskspråkig kultur. Förhållandet till språket kunde ha varit annorlunda och kunde ha byggt på ett krav på att finskan skulle bli bildningsspråket i stället för svenskan, en vision som hade förts fram tio år tidigare av bland annat Arwidsson och Ehrström i *Åbo Morgonblad*.⁹⁶² Finska litteratursällskapet och hela det nationsbygge som 1800-talet är känt för rymde flera olika konkurrerande linjer angående finskan, svenskan och deras relation till nationen. Förhållandet till folket, ett till synes självklart element i litteratursällskapets projekt, var också omtvistat.

Inom Finska hushållningssällskapet förekom en skiljelinje mellan Carl Christian Böcker och Jacob Tengström i projektet att främja den finska lantmannens idoghet (såsom den ursprungliga prisfrågan hade lytt). Böcker upplevde att problemet låg i bristen på god kunskap bland jordbrukarbefolkningen, medan Tengström inte hade samma tro på möjligheten att bilda de obildade.⁹⁶³ Tilltron till folkets förmåga att med hjälp av ett finskt skriftspråk bära samhällsansvar var inte heller odelad bland dem som engagerade sig i den finska litteraturen och kulturens danande. Dessutom var de lägre ståndens engagemang i sällskapets verksamhet inte alls oproblematiskt i kejsarens ögon. När kejsaren själv år 1849 granskade alla privata sällskaps stadgar blev Finska litteratursällskapet tvunget att avstå från medlemmar som var kvinnor, ungdomar, studenter, personer ur ”hantverkarståndet” eller ”den arbetande eller jordbrukande folkklassen”.⁹⁶⁴ Litteratursällskapet hade till en början varit starkt knutet till universitetet och verkat bland universitetets män, men på 1840-talet engagerade det så småningom medlemmar från ett bredare fält, en utveckling som stoppades år 1849.

Trots skillnader i förhållandet till det finska språket och det finska folket, hade projektet att utveckla nationen genom språk, litteratur och historia blivit så stort att alla med ambitioner att producera eller konsumera litteratur skulle vara inblandade. Senare blev ämnet så stort i den nationella historieskrivningen att skillnaderna och striderna hamnade i skuggan av den kollektiva berättelsen om nationen. Trots att Daniel Juslenius, Henrik Gabriel Porthan, sällskapet Aurora, Finska hushållningssällskapet och Åboromantikerna på

⁹⁶¹ Detta är ett huvudspår i Sulkunen, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*.

⁹⁶² Se t.ex. *Åbo Morgonblad* 17/2 1821; 12/5 1821. Ehrström och Arwidsson kom förstås att hamna på olika sidor i debatten, men främst gällande ryskans ställning. Se Wassholm, *Finskt, svenskt och ryskt*.

⁹⁶³ Om Böcker se t.ex. Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 36. Om Tengström se Nikander, 'Jacob Tengströms verksamhet i Finska Hushållningssällskapet', s. 90, 121, 146.

⁹⁶⁴ Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 83.

sitt sätt hade visat intresse för språk och historiefrågor hade de här frågorna inte varit en lika dominant diskurs i den intellektuella sfären som de blev från och efter 1830-talet.⁹⁶⁵

Beskrivande för hur den dominanta diskursen förändrades från slutet av 1700-talet till 1830-talet är att om de ledande männen i landet blev medlemmar av Finska litteratursällskapet, så hade deras fäder varit medlemmar i Finska hushållningssällskapet. Läkaren Zacharias Topelius den äldre (1781–1831) bidrog flitigt till Hushållningssällskapets verksamhet eftersom det var det främsta förbättringsprojektet i landet. När sonen Zacharias Topelius den yngre (1818–1898) hade flyttat till Helsingfors och blivit magister var det lika självklart att han blev invald i Litteratursällskapet år 1840.⁹⁶⁶ Lektorn i finska vid Kejserliga Alexanders Universitetet Carl Niclas Keckman (1793–1838) var också engagerad i Litteratursällskapet. Det grundande mötet hölls i hans hem och han var sällskapets första ordförande. Han kom från en köpmannasläkt i Uleåborg och fadern, köpmannen Lars Henric Keckman (1754–1833), hade ett intresse för hushållningsfrågor och var trots det långa avståndet till Åbo ledamot i Finska hushållningssällskapet från och med grundandet.⁹⁶⁷ Vidare var en av grundarna till Litteratursällskapet, Jacob Algoth Gadolin, visserligen en outsider i gruppen, son till Hushållningssällskapets initiativtagare kemiprofessorn Johan Gadolin.⁹⁶⁸

Såsom Matti Virtanen har påpekat var Lördagssällskapet och Litteratursällskapet ett konkret nytt föremål för den unga generationens engagemang. De nya sällskapen representerade även en ny samhällelig generation av patrioter jämfört med Åboromantikerna. Johan Jakob Tengström⁹⁶⁹ (född 1787, brorson till ärkebiskopen Tengström), Linsén (f. 1785), Arwidsson (f. 1791) och Ehrström (f. 1791) var alla födda inom en period av sex år. Deras vän Carl Christian Böcker (f. 1786) hörde för övrigt till samma generation. För Virtanen är det Lördagssällskapets J. V. Snellman (f. 1806), Johan Ludvig Runeberg (f. 1804) och Elias Lönnrot (f. 1802) som får stå för den nya samhälleliga generationen som formulerade nationalitets- och språkdiskursen på ett mer kraftfullt och lojalistiska sätt och gav spridning åt politisk fennomani i olika former. De hade alla skrivits in vid universitetet år 1822.⁹⁷⁰ Med andra ord hade de inlett sina studier året efter Gadolins attentat och nedläggningen av *Åbo Morgonblad* och hade erfärat flytten till Helsingfors i en högst receptiv ålder.

Virtanen betonar inte i sin analys de personer som var aktiva i båda grupperna, såsom Linsén eller Keckman, men han visar att den samhälleliga generationsdynamiken är av betydelse när en ny syn på finskhet uppstod efter universitetets flytt till Helsingfors.

⁹⁶⁵ För det antikvariska intresset i Finland se Fewster, *Visions of Past Glory*.

⁹⁶⁶ Railo, ”Topelius, Zacharias (1781–1831)”; Databasen *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran jäsenet 1831–1892*.

⁹⁶⁷ Om Lars Henric Keckman se *Kongl. Finska Hushållningssällskapet, den 1 november 1799*. Om sonen se Pääkkönen, *Suomalainen sydämestä*.

⁹⁶⁸ Jfr Sulkunen, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, s. 39–40.

⁹⁶⁹ Om Johan Jakob Tengström se Jalava, *Minä ja maailmanhenki*, s. 126–145.

⁹⁷⁰ Virtanen, *Fennomanian perilliset*, s. 73–77, om generationsteorin se s. 15–35.

Inte heller lägger Virtanen märke till att de tolv som var med på Litteratursällskapets första instiftande möte (Virtanen fokuserar enbart på de ledande gestalterna) till en stor del hörde till en årskurs mellan Åboromantikerna och Snellmans generation, födda kring sekelskiftet 1800: Mårten Johan Lindfors (f. 1800), Gabriel Rein (f. 1800), Immanuel Ilmoni (f. 1797), Elias Lönnrot (f. 1802), Carl Niclas Keckman (f. 1793), Johan Fredrik Ticklén (f. 1802), Bengt Olof Lille (f. 1807), Johan Jacob Nordström (f. 1801), Carl Henrik Ståhlberg (f. 1799), Nils Abraham Gylden (f. 1805), Arnold Gerhard Lindforss (f. 1804), Jacob Algoth Gadolin (f. 1798).⁹⁷¹ Keckman var äldre, Lille, Lindforss och Gylden var några år yngre, men annars var grundarna en rätt homogen grupp män i trettioårsåldern. När sällskapet fick större vikt och uppmärksamhet i universitets- och ämbetsmannakretsar, breddades gruppen åldersmässigt. Intressant nog kom grundarna att hamna i skymundan för senare storheter i sällskapet.

Den samhälleliga generationens betydelse ska inte tolkas allt för schematiskt. En samhällelig generation är inte en förklarande faktor till varför vissa människor gjorde som de gjorde, men den är en faktor för hurdana villkor de hade för sin verksamhet.⁹⁷² För generationen som föddes ungefär samtidigt som Finska hushållningssällskapet, var 1809 inte längre en definierande händelse som tvingande dem att reflektera över Finlands politiska ställning. För dem hade redan frågan om det finska språkets och litteraturens främjande blivit en oundviklig dominerande diskurs som de anslöt sig till. Det var en tradition som rymde flera olika tolkningar och motstridigheter, men den var också mycket mer dominerande än den tradition av ekonomisk alltomfattande förbättringsiver som Finska hushållningssällskapet hade stått för.

Det som generationen trettioåringar som ingick i Lördagssällskapet och Litteratursällskapet intresserade sig för hade en stark framtidpotential. Generationen kände till sina föregångare, men kunde inte veta hurdana generationer som skulle följa dem. I den stunden stod just de för framtiden.⁹⁷³ I Reinhart Kosellecks terminologi ingick det finska språket och litteraturen i förväntningshorisonten.⁹⁷⁴ Begrepp som språk, litteratur, nation och fosterland hade en klar framtidsorientering, medan begrepp som det allmänna, dygd och upplysning inte längre hade det.

~ ~ ~ ~

I Finska litteratursällskapets ”statuter” finns en märkbar likhet i form och ceremoniell retorik med de grundregler, grundlagar och stadgar som granskats ovan. Statuterna innehåller också en övertygelse om att den egna programförklaringen i statuternas inledning

⁹⁷¹ Sulkunen, *Suomalaisen Kirjallisuuden Senra*, s. 34–40.

⁹⁷² Virtanen, *Fennomanian perilliset*, riktar sitt teoretiska intresse mot Karl Mannheims generationsteori och ifall en samhällelig generation kan ses som en liknande struktur som klass, stånd eller kön d.v.s. en struktur som binder, men ändå inte gör det.

⁹⁷³ Se även Virtanen, *Fennomanian perilliset*, s. 15.

⁹⁷⁴ Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia*, s. 165–195, ursprungsartikeln om erfarenhetsrum och förväntningshorisont ingår i Koselleck, *Vergangene Zukunft*.

inte bara var central för sällskapet, utan för hela allmänheten, eller i litteratursällskapets fall hela nationen. En stor skillnad i jämförelse med de tidigare ändamålsparagraferna som granskats ovan ligger i att nycklarna till nationell mognad och framgång var nya. Nu var historien, språket och litteraturen de centrala byggstenarna i förbättringsarbetet:

För hwarje Folk, bland hwilket Wetenskap och Witterhet slagit rot och utbredt sina frukter, hafwa Fosterlandets häfder, dess Språk och Litteratur utgjort ett af dess dyrbaraste intressen. En nation lefwer icke endast i det hon *är*, utan och i det hon *har varit*. I forntidens minnen, dess seder och begrepp skådar Nationen grunden för sin personlighet och uppfattar genom dem sin närwarande ståndpunkt och betydelse. Språket är Nationalitetens wilkor, och en Fosterländsk Litteratur blir endast på ett fosterländskt språk möjlig.⁹⁷⁵

Statuternas text kristalliserade sällskapets syfte, förklarade nyckelbegreppen och cementerade för en lång tid framåt den bild som sällskapet visade utåt. Texten var inte menad enbart för internt bruk. Statuterna trycktes och fick en viss offentlig synlighet. Det här avsnittet ur inledningen ingick också i en tidningsnotis som publicerades några månader efter grundandet.⁹⁷⁶ Programförklaringen var helt förenlig med Åboromantikernas herderska program. Avsikten att skapa en nationallitteratur och etablera det nya finska begreppet *kirjallisuus* hörde ihop med strävan att ur språket och historien finna finskhetens mytiska kärna.⁹⁷⁷ *Kirjallisuus* var som begrepp både enkelt och tydligt eftersom det var en direkt översättning av begreppet litteratur, men det var också dunkelt på grund av att själva begreppet var i rörelse. Litteraturen var under perioden ett mycket bredare begrepp än bara det tryckta ordet i bokform. Litteratur hänvisade till flera olika uttryck som hade med kultur, historia och språk att göra. Att det nya finska ordet etymologiskt hörde ihop med ordet bok (*kirja*) vållade därför ett problem i början.⁹⁷⁸

Sällskapet valde vidare att i statuterna förbinda sig till Porthans arv genom att i efterhand fastslå att grundandet hade skett på årsdagen för Porthans död. Porthans minne lämpade sig väl för ändamålet eftersom hans intresse för det finska språket och historien passade in i sällskapets program men också för att Porthans verksamhet inte sågs som offensivt.

I sitt upprop till allmänheten och i statuterna var sällskapet noga med att understryka att sällskapet ämnade framkalla ”icke blott en Litteratur för bildade Landsmän, utan ock skrifter tjenlige till nyttig läsning för de lägre folkklasserne.” Sällskapet välkomnade varje ”medborgare, som för ändamålet nitälskar och will det, antingen genom inlemnande af skrifter och underrättelser, eller medelst penningen understöd, befordra”.⁹⁷⁹ Sällskapet var alltså för alla, hela nationen, men konkreta bidrag förväntades av de bildade eller de

⁹⁷⁵ *Statuter för Sällskapet Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, s. [1].

⁹⁷⁶ *Helsingfors Tidningar* 13/7 1831.

⁹⁷⁷ Se även Sulkunen, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, s. 24–28.

⁹⁷⁸ Jfr Sulkunen, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, s. 26–27, som tolkar begreppet aningen annorlunda. Se även *SAOB*, uppslagsordet ”litteratur”.

⁹⁷⁹ *Helsingfors Tidningar* 13/7 1831.

förmögna, medan lägre folkklasser snarare kunde vara föremål för sällskapets bildningsiver och skrifter.

Arbetet med statuterna gick på svenska även om sällskapets första arbetsspråk var finska. Det är svårt att säga om språkändringen hade några större politiska implikationer, men säkert är att svenskan lämpade sig bättre för administrativt-byråkratiska ändamål.⁹⁸⁰ Svenskan användes i sällskapets utrop till allmänheten och i sällskapets första tryckta redogörelse för sin verksamhet (som dock utkom först år 1835). Sällskapets namn var i början bara på finska, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, men redan i redogörelsen från år 1835 introducerades det svenska namnet ”Finska Litteratur-Sällskapet”.⁹⁸¹ Förmodligen hade det svenska namnet redan etablerats tidigare då det var helt enkelt mindre otympligt än ”Sällskapet Suomalaisen Kirjallisuuden Seura” som det hette i statuterna.

Redan år 1835 kunde sällskapet rapportera om två signifikanta bidrag till den finska litteraturen, Keckmans översättning av *Das Goldmacherdorf*, i vilken även ”svårare ställen finnas återgifna med den ledighet och det lyckliga begagnadet af Finska Språkets tillgångar, att dess Genius med förnöjelse tillegnar sig dem [...] Läsaren föga anar någon öfversättning”, och Lönnrots *Kalevala*, som ”inmot Jul lemna prässen”. *Kalevalas* betydelse för det nationella projektet erkändes redan före dess publicering, eftersom Lönnrot gjort ”den högst märkvärdiga upptäckten af ett stort fulländadt mythiskt national-epos” som skulle bli ”en kär gåfva icke blott för Finska Litteraturen, utan äfven för den Europeiska i allmänhet”.⁹⁸² Att Lönnrots nationalepos skulle överskugga Keckmans *Kultala* är knappast överraskande i dag och även i sällskapets egen presentation av böckerna från 1830-talet värderas *Kalevala* högre, men det är ändå skäl att påpeka att en utveckling som gynnade Lönnrot och *Kalevala* var inte självklar från första början.⁹⁸³

Irma Sulkunen visar med all önskvärd tydlighet hur Finska litteratursällskapet var ett forum inom vilken det fördes en kamp om olika syner på finska språket och litteraturen. Tydligast syns kampen i behandlingen av C. A. Gottlund som hade gjort ett gediget arbete som samlare av finskt material i Sverige och Norge. Gottlund hade ett rykte av att vara en besvärlig person och när han återvände 1834 till Finland, frystes han ut av de lärda i landet. Detta skedde dels på sociala grunder, dels för att hans västliga orientering inte passade in i den lojala finskhet som sökte folklöre från östra Finland och ryska Karelen.⁹⁸⁴

Sällskapets retorik i statuterna var i hög grad fosterländskt. Förutom att fosterlandet och fosterlandskärlek nu riktade sig mot annat håll än till exempel inom Finska hushållningssällskapet, är det värt att notera att kärlek till fäderneslandet eller patriotism inte förekommer alls i statuterna. De figurerar inte heller i de tidiga årsredogörelserna som sällskapet lät publicera i *Helsingfors Tidningar*.

⁹⁸⁰ För olika tolkningar se Klinge, ’Finska litteratursällskapet och lojalismen’; Sulkunen, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, s. 24–28.

⁹⁸¹ *Helsingfors Morgonblad* 23/10 1835.

⁹⁸² *Helsingfors Morgonblad* 23/10 1835.

⁹⁸³ För Lönnrotkulten se Sulkunen, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, s. 20–23 och på flera ställen.

⁹⁸⁴ Se Sulkunen, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, speciellt s. 62–74.

En jämförelse med andra tidningstexter från perioden visar att *patria*-vokabulären innehöll vissa spänningar. En sökning i det *Historiska tidningsbiblioteket* mellan åren 1830 och 1831 visar att patriotism som begrepp var mycket mer sällsynt än fosterland eller fädernesland. Såsom redan tidigare konstaterats förekom patriotism som begrepp främst i utrikesnotiser i *Finlands Allmänna Tidning*. Det handlade oftast om franska händelser som presenterades i form av citat eller referat ur utländska tidningar. Den patriotism som presenterades framstod som radikal.⁹⁸⁵ Patriotismen förekom också i kejsarens retorik i en text som handlade om ”Pålens pacification”, ett ämne som garanterat väckte känslor.⁹⁸⁶ Här var tonen snarare lojalistisk. Förutom enskilda översatta texter utan geografisk kontext, parodier och anekdoter (utan geografisk kontext) var patriotismen i tidningarna under de här åren utländsk. I de fall då patriotismen hade en politisk innebörd, handlade det om Frankrike, Nederländerna, Belgien, Spanien, Brasilien eller ”Amerika”.

En sökning på patriotism ger mindre än trettio träffar, men fosterland ger cirka 80 träffar och var med andra ord nästan tre gånger så vanligt i tidningarna. Fädernesland ger igen cirka 240 träffar och var mer än tre gånger så vanlig som fosterland. Det lönar sig inte att dra långtgående slutsatser på basis av antalet träffar för enskilda ord. Men patriotism, uttryckligen i sin ism-form, användes främst i texter som var översättningar. Patriotismen hade radikala konnotationer och användes ogärna för finska förhållanden. Fosterland och fädernesland var oftast utbytbara. Båda två användes både i utrikesnotiser och i texter som berörde hemlandet. Fäderneslandets semantiska fält inbegriper oftare begrepp som rike, konung och kejsare. Fosterland hörde mera ihop med personpronomen som ”vårt” eller ”sitt”, organiska metaforer, kärlek eller tal om frihet, men det var också kopplat till konungaretorik.⁹⁸⁷

Mot bakgrunden av att fäderneslandsretorik var vanligare i tidningstexter än fosterlandsretorik är det värt att notera att Finska litteratursällskapet inte talade nämnvärt om fäderneslandet. Fosterlandet hade i deras retorik en mer potent laddning. Fosterland var användbart i flera olika sammanhang, inte minst för att det lämpade sig bättre för sammansättningar och för att det var mera geografiskt begränsat.⁹⁸⁸ Fäderneslandet kunde vara mycket abstrakt, till och med universellt, men fosterlandet var alltid på något sätt geografiskt bundet. När man avsåg en riksdal (Finland före 1809) eller en imperiedal (Finland efter 1809) och skrev om det finska språket, litteraturen och historien var fosterland mera användbart. När fokus låg på språk, litteratur och historia kunde inte universella värden åberopas i samma grad. Det allmänna bästa var geografiskt begränsat till enskilda nationer och språkområden. Bara i bästa fall överskred fosterlandsprojektet nationsgränserna i en gemensam strävan bland världens folk att utveckla sina respektive nationella kulturer. *Kalevala* skulle till exempel bidra till den europeiska litteraturen i allmänhet.

⁹⁸⁵ Se t.ex. *Finlands Allmänna Tidning* 11/2, 1/3 och 13/5 1831.

⁹⁸⁶ *Finlands Allmänna Tidning* 29/9 1831.

⁹⁸⁷ Diskussionen bygger på sökningar i *Historiska tidningsbiblioteket*.

⁹⁸⁸ Se SAOB, uppslagsorden ”fädernesland” och ”fosterland”.

I vissa fall passade ändå fosterlandsretoriken dåligt in. I de statuter som universitetet fick år 1829 (två år före Litteratursällskapets statuter) förekommer till exempel fäderneslandsretorik, men i nära koppling till kejsaren och överheten: ”Kejserliga Alexanders Universitetet är inrättadt i ändamål att befordra Vettenskapernes och de fria Konsternes förkofran i Finland, samt att derjemte dana dess Ungdom till skicklighet för Kejsarens och Fäderneslandets tjenst.”⁹⁸⁹ I kejsarens mun hade fosterlandsretorik varit ett överraskande element.

De akademiska medborgarna studerade sannolikt flitigt universitetets nya statuter och fastän Finska litteratursällskapets statuter inte fick samma imponerande utformning som universitetets, väckte de säkert också stort intresse. Universitet var inte ännu i sina mest formella dokument anslutet till projektet för fosterlandet, nationen, språket och litteraturen. Dess uppgift var att stödja kejsaren och fäderneslandet.

Finska trädgårdsodlingssällskapet som förlängning av Hushållningssällskapet

Finska trädgårdsodlingssällskapet grundades 1837 i Åbo.⁹⁹⁰ Dess syfte var att främja trädgårdsodling i landet. Liknande verksamhet hade tidigare ingått i Finska hushållningssällskapets fält, men nu ansågs frågan kräva ett eget sällskap. Egendomligt nog valdes Hushållningssällskapets före detta sekreterare Carl Christian Böcker till sekreterare i det nya sällskapet. Han höll ställningen ända fram till sin död i maj 1841.⁹⁹¹

Trädgårdsodlingssällskapet var speciellt i förhållande till tidigare sällskap i landet eftersom det hade ett exceptionellt stort antal kvinnliga ledamöter.⁹⁹² Sällskapets syfte att främja god smak och estetisering av trädgården i kombination med strävan efter konkret nytta av trädgårdarnas produkter passade enligt tidens nyttotänkande högreståndskvinnor. Förväntningen var att sällskapet skulle öka skönheten, men också förbättra villkoren för trädgårdsodling i allmänhet: ”Äfven tillgången på frö för vanliga trädgårdsvexter, och deras både billigare pris, större pålitlighet och bättre beskaffenhet, är något som bör hafva mycket att hoppas af en sådan förening. Allrämest har likväl blomsterkulturen att vänta utaf henne.”⁹⁹³ Hushållningssällskapet hade engagerat högreståndskvinnor närmast som donatorer och lärare. Lägreståndskvinnor hade i sin tur fått vara föremål för upplysning och filantropi.⁹⁹⁴ Trädgårdsodlingssällskapet riktade sig däremot till högreståndskvinnor

⁹⁸⁹ *Statuter för Kejserliga Alexanders Universitetet i Finland*, s. 5.

⁹⁹⁰ I början var namnskicket inte entydigt, men ”Finska TrädgårdsodlingsSällskapet” etablerades snabbt. Jag håller mig till modern stavning.

⁹⁹¹ Se Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 116–127; *Åbo Tidningar* 4/10 1837.

⁹⁹² Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 78, 153.

⁹⁹³ *Åbo Tidningar* 4/10 1837.

⁹⁹⁴ Om hur Finska hushållningssällskapet såg på kvinnors arbete se Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. I, s. 14–47.

som ägnade sig åt trädgårdsodling och dessutom kunde fungera som exempel i lokalsamhället.

Trädgårdsodlingssällskapets medlemskap som byggde på aktieinnehav var ett annat avvikande drag. Varje ledamot skulle teckna aktier för fem rubel årligen och kunde sedan förvänta sig en utdelning i form av växter eller frön.⁹⁹⁵ Förening, företag, bolag och sällskap flöt samman som ord i Trädgårdsodlingssällskapet och sällskapets aktörer gjorde inte en strikt skillnad mellan aktieinnehav och strävan efter allmännyttiga ändamål. Men de var nog intresserade av vilken typs organisationsmodell som bäst gagnade sällskapets ändamål:

uti Åbo boende vänner af hortikulturen [...] hafva i sådant afseende haft preliminära sammanträden och öfverlagt både om utvägarne att realisera ett så gagneligt företag, och den plan hvilken efter deras tanke dervid voro förmånligast, och borde den blifvande föreningen såsom öfverläggningsämne föreläggas. De hafva dervid icke kunnat undgå att instämma uti hvad andra länders erfarenhet vitsordat såsom nyttigt och andamålsenligt, att nemligen föreslå ett Bolag eller såsom man benämnt det en *Förening*.⁹⁹⁶

Det är viktigt att lyfta fram ytterligare två aspekter i grundandet av Trädgårdsodlingssällskapet. För det första var sällskapet på ett sätt en hyllning till Hushållningssällskapet. Det nya sällskapet fick också överhetens stöd och hade mandat att agera inom en domän som tidigare hört till Hushållningssällskapet. Kontinuiteten syns också i att det nya sällskapet grundades när Hushållningssällskapet var fyrtio år gammalt och framför allt i att det valde Böcker som sin sekreterare.⁹⁹⁷ Initiativtagaren till sällskapet var Lars Gabriel von Haartman som var landshövding i Åbo län och även hade varit ordförande i Hushållningssällskapet. Där hörde han till dem som under Böckers sista år som sekreterare var tvungen att pressa Böcker om sällskapets finanser. Trots tidigare motsättningar mellan von Haartman och Böcker var det Böcker som utarbetade det nya sällskapets stadgar och producerade texter om sällskapet för de lokala tidningarna. Ett annat tecken på det nära förhållandet mellan båda sällskapen var att Hushållningssällskapet nya sekreterare Lars Arnell också var en av de drivande krafterna i Trädgårdsodlingssällskapet.⁹⁹⁸ Trädgårdsodlingssällskapet sammanträdde dessutom i Hushållningssällskapets lokal.⁹⁹⁹

Trots att Trädgårdsodlingssällskapet var en hyllning till Hushållningssällskapet bidrog det också till att förpassa Hushållningssällskapet till historien. Rent konkret var Trädgårdsodlingssällskapet med om att skriva Hushållningssällskapets historia då Robert Henrik Rehbinder på Trädgårdsodlingssällskapets årsfest yttrade några ord om

⁹⁹⁵ Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 153, 178, 200, 203.

⁹⁹⁶ *Åbo Tidningar* 4/10 1837. Även Trädgårdsodlingssällskapet hänvisade till utländska exempel, framför allt att modellen var från Moskva. Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 174.

⁹⁹⁷ Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 116–127; *Åbo Tidningar* 4/10 1837.

⁹⁹⁸ Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 153; Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter*, bd. II, s. 27, 32, 39–40, 45, 57; Dahlström, *Lars Arnell*, s. 45–48.

⁹⁹⁹ *Åbo Tidningar* 30/1 1839.

Hushållningssällskapets betydelse. Betoningen låg på den tidiga guldåldern. Han var noga med att fastställa de drivande krafterna i sällskapet: ”Det fordrades en så ihärdig fosterlandskärlek, så kraftfull värksamhet som en *Tengströms*, en *Porthans*, en *Wibelii*, med fleres för att låta oss njuta av frukterna af desse ädle mäns mödor och ansträngningar”, konstaterade Rehbinder.¹⁰⁰⁰

För det andra grundades Trädgårdsodlingssällskapet i Åbo. Under en tid då alla nya institutioner som hade med hela Finland att göra verkade i huvudstaden Helsingfors, valde man att grunda Finska trädgårdsodlingssällskapet i Hushållningssällskapets stad. Å ena sidan hade Trädgårdsodlingssällskapet överhetens stöd och flera ledamöter som var högre ämbetsmän, men å andra sidan var dess roll att befinna sig i periferin bortan från både huvud- och universitetsstadens pulserande intellektuella liv. Hushållningssällskapet delade samma öde, men lyckades på 1840-talet etablera lantbruksmöten som en form av nationell offentlighet.¹⁰⁰¹

Spänningen mellan den lokala verksamheten i Åbo och det nationella uppdraget var från första början närvarande i Finska trädgårdsodlingssällskapets verksamhet. Sällskapet grundades av personer som var bosatta i Åbo, inrättade sin trädgård i Åbo och verkar enbart ha publicerat information om sig i tidningarna som utgavs i Åbo. Snart utvecklade det dock ett nätverk av korrespondenter som kunde ta emot årsavgifter och sköta utdelningen av frön i Helsingfors, Viborg, Sordavala, Nyslott, Heinola, Tavastehus, Tammerfors, på Åland, Björneborg, Vasa och Uleåborg.¹⁰⁰² I sällskapets rapporter om sin verksamhet framstår det dock som överraskande lokalt.¹⁰⁰³

Genast när sällskapet grundades förutsåg det att dess nytthet skulle ifrågasättas, men det var snabbt att försvara sig:

Blomsterodlingen, så den drifves såsom en mode-sak, hvilken fiker blott efter det sällsynta, och för hvilken än det ena än det andra slaget af blomster äro favoriter, har visserligen äfven en småaktig och fåfång sida. Men den har ock sin esthetiska och sin vetenskapliga, begge utaf vikt. Ut i ett land, så fattigt på medel till bildande och utvecklande af sinnet för det sköna, som Finland, är hvarje bidrag i denna väg dubbelt dyrbart.¹⁰⁰⁴

Som om den estetiska och vetenskapliga nyttan inte vore tillräckligt hävdade sällskapet att det ägnade sig åt ett djupare studium av naturen som ”icke blott trädgårdskonsten utan sjelfva Landthushållningen ofelbart skulle hafva sin nytta” av.¹⁰⁰⁵

¹⁰⁰⁰ Citerad ur Cygnæus, K. *Finska Hushållningssällskapet*, s. 276.

¹⁰⁰¹ Om lantbruksmöten som nationell offentlighet se Jonasson, 'Finska Hushållningssällskapet och lantdagen'. För intressanta paralleller i hur religiösa frågor ventilerades i det offentliga se Huhta, *"Täällä on oikea Suomenkansa"*.

¹⁰⁰² *Åbo Tidningar* 31/1 1839.

¹⁰⁰³ *Åbo Tidningar* 14/8 1841.

¹⁰⁰⁴ *Åbo Tidningar* 4/10 1837. Uttrycket ”dubbelt dyrbar” är bekant från C. C. Böcker som troligtvis är författare till texten i egenskap av sekreterare och flitig skribent i *Åbo Tidningar*.

¹⁰⁰⁵ *Åbo Tidningar* 4/10 1837.

Målet att sammanfläta det lokala trädgårdsintresset med en djupare kunskap om botanik som skulle sprida sig över hela landet och bidra till Finlands ekonomi, var något som sällskapet inte lyckades förverkliga. Det här spåret blev inte ens retoriskt viktigt. I vilken grad Finska trädgårdsodlingssällskapet var ”finskt” i den bemärkelsen att den faktiskt hade nationell betydelse eller geografisk spridning kan också ifrågasättas. Den förhoppning som fanns investerad i sällskapet i och med att det kallades finskt realiserades aldrig. Mot slutet av 1840-talet började sällskapets verksamhet dala. Det lades ned år 1855.¹⁰⁰⁶

¹⁰⁰⁶ Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 153.

10. SAMMANFATTNING: DEN EKONOMISKA PATRIOTISMENS NEDGÅNG I PERIFERIN

De olika former av ekonomisk patriotism som kännetecknade de ekonomiska sällskapen i Europa utmanades på två sätt mot slutet av 1700-talet. För det första gjorde jordbruksvetenskapens specialisering och andra vetenskapliga framsteg att de ekonomiska sällskapens breda ekonomiska engagemang inte längre erbjöd tillräckligt specifik och ingående kunskap för utvecklingen av olika näringsgrenar. För det andra förlorande ekonomiska ämnen sin ställning i den politiska debatten i och med att patriotismens semantiska fält omvandlades och fick en mer kulturellt-litterär innebörd.

Finland var inte ett undantag i den allmänna trenden, men Finlands konstitutionellt-politiska ställning satte vissa ramar för utvecklingen. I slutet av 1700-talet kombinerades en upplysningsiver med en upplevd ekonomisk underutveckling av Finland till att Finska hushållningssällskapet grundades i Åbo år 1797. Hushållningssällskapet fick kungligt stöd för sin verksamhet och inledde ett arbete för fäderneslandets främjande på det ekonomiska planet. Hushållningssällskapets lokala uppdrag att gynna både Finland och hela riket krävde en kompletterande patriotism. Både fosterlandet Finland och det hela svenska riket skulle gagnas av verksamheten. Efter finska kriget 1808–1809 ändrades Finlands status. De finska delarna av det svenska riket och det så kallade gamla Finland (som blivit en del av Ryssland redan 1721 och 1734), omdefinierades och blev ett storfurstendöme i det ryska imperiet. Den kompletterande patriotismen utmanades av nya frågor. I vilken grad var Finland kapabelt att styra sig självt, hur skulle man få tillgång till kunskap om hela Finland och vem skulle vara delaktig i det politiska spelet?

I och med att Finska hushållningssällskapet fick kejsarligt stöd och en ny sekreterare, Carl Christian Böcker, upplevde sällskapet en ny glansperiod under 1810-talet. Sällskapets verksamhet utvidgades till nya områden och fördjupades. Dessutom erbjöd sällskapet en plattform för att diskutera förhållandena i landet i en situation där Finlands ärenden mer än tidigare verkligen avgjordes i Finland. För sekreteraren Böcker och för hela sällskapet blev just de politiska ambitionerna och viljan att tolka den allmänna opinionen en källa till konflikter. Böcker ville forma sällskapet, dess korrespondenter runt om i landet och det statistiska arbetet till en kanal för den allmänna rösten. I och med att senaten och universitetet flyttade från Åbo till den nya huvudstaden Helsingfors och det politiska klimatet skärptes blev Böckers visioner allt mer orealistiska. På 1820-talet kom sällskapets ställning i storfurstendömet politiska liv att försvagas.

Sällskapet klarade inte av att upprätthålla den ekonomiska patriotismen som ett centralt tema i landets politiska debatt. I stället var det organisationerna i huvudstaden Helsingfors, det vill säga senaten, universitetet och det år 1831 grundade Finska litteratursällskapet, som lyckades dominera de viktiga debatterna i landet. Finska litteratursällskapet lyckades

etablera sig som en organisation som stod i centrum för det nationella projektet och lyckades göra det på ett lojalistiskt sätt. Projektet var inte ett hot mot överheten eller ämbetsmannaledningen i landet. Frågan om språk och litteratur på finska blev ett tema som genomsyrade det intellektuella livet i hela landet.

Patria-vokabulären förändrades på tre olika plan. För det första radikaliserades patriotismretoriken genom offensiva inlägg på 1820-talet av de så kallade Åboromantikerna med A. I. Arwidsson i spetsen. För det andra möttes radikalismen av en åtstramning av det politiska klimatet, vilket snart innebar en marginalisering av patriotismretoriken. För det tredje kopplades fosterlands- och fäderneslandsretoriken allt starkare till å ena sidan språk, litteratur och historia, å andra sidan till ett lojalistiskt nationsbygge. Det lojalistiska projektet tog också avstånd från svenska, polska och andra potentiellt radikala exempel.

Jämfört med utvecklingen i många delar av Europa var utvecklingen i Finland relativt sen. Finska hushållningssällskapets tillfälliga politisering på 1810-talet gav det ett slags lyft som inte har någon direkt motsvarighet på annat håll. Också efter 1809 var de finska aktörerna noga med att följa andra ekonomiska sällskaps och andra jordbruksfrämjande institutioners exempel för att anpassa sig till de rådande omständigheterna. Hushållningssällskapet försökte tillämpa två olika strategier, dels valde det att specialisera sig, till exempel genom att grunda Lantbruksinstitutet i Mustiala och dels försökte det också klamra sig fast vid sin gamla roll i den allmänna politiskt-ekonomiska debatten i storfurstendömet.

11. AVSLUTANDE DISKUSSION: FRÅN PATRIOTISM TILL NATIONSBYGGE

Målet med den här studien har varit att analysera ekonomiska sällskap utgående från ett transnationellt begreppshistoriskt perspektiv med särskild fokus på Finska hushållningssällskapet. Min avsikt har varit att bidra till den forskning som försöker undvika så kallad metodologisk nationalism i historieforskningen genom att ta Finska hushållningssällskapets svenska och europeiska kontext på allvar.¹⁰⁰⁷ De enskilda kapitlens slutsatser finns sammanfattade i sammandrag efter varje del. Jag vill ännu återkomma till frågan om patriotism, ekonomiska sällskap och nationalism som togs upp i inledningen.

I dag är frågan om nationell konkurrenskraft central i den politiska diskussionen. Till exempel utbildning, invandring och företagsamhet underställs ofta frågan om hur en stat borde utvecklas i förhållande till andra stater. På det retoriska planet handlar det inte så mycket om konkret tävlan om marknadsandelar, utan mera om hur ett land ska locka rätt sorts företag och individer.

Som Pauli Kettunen har påpekat nämns ekonomisk konkurrens eller globalisering som en utmaning för ”oss”. ”Vi” hänvisar oftast till en nationell enhet. Följaktligen talar Kettunen om ”gemenskaper för nationell konkurrenskraft” och om ”den globala ekonomiska konkurrensens nationalism”. Han påpekar också att begreppet nationalism i vardagligt tal oftast används för avvikande men ändå betydelsefulla fenomen som till exempel främlingsfientlighet. Samtidigt identifieras inte diskursen om den nationella konkurrenskraften som genomsyrar den politiska debatten som en form av nationalism. Kettunen väljer att studera det självklara i att man värnar om nationell konkurrenskraft som en form av nationalism.¹⁰⁰⁸

I den här studien finns flera exempel på hur viljan att förbättra jordbrukets och andra näringars tillstånd för att bättre klara sig i förhållande till andra länder var centrala frågor på 1700- och 1800-talet. Den ekonomiska tävlan handlade oftast konkret om att främja produktionen i det egna landet och att minska importen av varor. I de ekonomiska sällskapens retorik kombinerades de här ekonomiska strävandena med patriotisk retorik. Det var en kärlek till fäderneslandet och en vilja att främja det allmänna bästa som var drivkraften i arbetet. I den här studien används paraplybegreppet ekonomisk patriotism för att beskriva hur ekonomiskt förbättringsarbete och patriotisk retorik flätades samman.

¹⁰⁰⁷ Beck & Sznaider, 'Unpacking cosmopolitanism'. Även Beck & Sznaider, 'A Literature'; Beck, 'The Cosmopolitan Perspective'; Beck, 'The Cosmopolitan Society'; Wimmer & Glick Schiller, 'Methodological Nationalism and Beyond'; Chernilo, 'Social Theory's Methodological Nationalism'; Chernilo, *A Social Theory of the Nation-State*, s. 7–32; Ther, 'Beyond the Nation'; Marjanen, 'Undermining Methodological Nationalism'.

¹⁰⁰⁸ Kettunen, 'Globaalin talouskilpailun nationalismi', s. 437, 443. Orig.: ”kansallinen kilpailukyky-yhteisö” och ”kilpailukykyntationalismi”.

Finns det ett samband mellan 1700-talets ekonomiska patriotism och dagens konkurrensnationalism?

~ ~ ~ ~

I skrifter som producerades av de sällskap som studeras i detta arbete kommer den ekonomiska tävlan mellan nationer ofta fram. I texterna finns ett ”vi” som måste ta sig i kragen för att öka välståndet. Enligt Sällskapet för uppmuntran i London var det uttryckligen länder (*countries*) som tagit modell av varandra och vars framgång i förhållande till varandra var av intresse.¹⁰⁰⁹ Ekonomiska sällskapet i Bern uttryckte samma jämförande perspektiv som ett behov av att ta modell av andra folk (*völker*).¹⁰¹⁰ I Patriotiska sällskapets fall var enheterna som jämfördes dels nationer, dels länder.¹⁰¹¹ I samtliga fall förekom dessutom fäderneslandets välstånd som något man skulle främja.

Länders ekonomiska rivalitet kunde uttryckas i termer av nationell tävlan, men oftast användes andra ord, till exempel land, för att beskriva ett ”vi”. I begreppet land fick ”viet” också en geografisk definition.¹⁰¹² Om det i dagens konkurrenskraftsnationalism är självklart att nationalstaten är detta ”vi”, så är det mycket svårare att se det i texterna som hör ihop med de ekonomiska sällskapen på 1700-talet. I Skottland, Bretagne, Baskien och Bern finner vi mycket olika typers konstitutionella arrangemang. Aktörerna i dessa sällskap beskrev ett ”vi”, men det fanns ständigt en spänning mellan imperiets, rikets, imperiedelens eller ortens bästa. Spänningen är särskilt tydlig i Zeeland som en del av Nederländerna och Finland som en del av Sverige. Näringsfrämjandet i Zeeland karakteriserades av en konflikt mellan provinsen och nationen¹⁰¹³, medan Finska hushållningssällskapet och konstruktionen av Finland som ett ”vi” karaktäriserades av en kompletterande patriotism. Finlands upphjälpande skulle gagna hela riket.

Ekonomiska sällskap var i många fall med om att konstruera ett *polity*. Genom att jämföra länder med varandra förstärktes landet som ett ”vi”. Samtidigt skulle ”viet” placeras in i en imperiell kontext.

~ ~ ~ ~

Användningen av *patria*-vokabulären förändrades under perioden som studeras i denna avhandling. Fädernesland, fosterland, kärlek till fäderneslandet och patriotism var alla

¹⁰⁰⁹ Dossie, *Memoirs of Agriculture*, vol I, s. xv. Se närmare kapitlet ”Storbritannien och en första våg av ekonomiska sällskap”.

¹⁰¹⁰ *Abhandlungen und Beobachtungen*, s. IV. Se närmare kapitlet ”De ekonomiska sällskapens genombrott i skuggan av sjuårskriget”.

¹⁰¹¹ *Hushållnings Journal*, september 1776, s. 3–4. Se närmare kapitlet ”Patriotiska sällskapet”.

¹⁰¹² Här passar mina iakttagelser ihop med Jouko Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä*, s. 129–158, speciellt 154–156, som antyder att nationsretoriken först slog igenom inom den ekonomiska diskursen. En ekonomisk betoning noteras också av Ihalainen, ’The Concepts of Fatherland and Nation’, s. 54. Mera allmänt se även Kemiläinen, *Nationalism*, och för en övertygande diskussion om länders tävlan, se Hont, *Jealousy of Trade*, s. 447–528, och på flera ställen.

¹⁰¹³ Se Neele, ’Between Mainstay and Internal Colony’.

begrepp som hörde till diskussionen om att förbättra hushållningen i ett land, men de hade olika betoningar under olika tider och i olika delar av Europa. Under första vågen av ekonomiska sällskap, på 1720- och 1730-talet i Skottland och på Irland, sammanlänkades fäderneslandsretorik med förbättring av lantbruk, handel, manufakturer och ”konsterna” (framför allt linnetygsproduktion, men också andra stadsnäringar). Begreppet patriotism förekom inte. I stället var det fäderneslandet och kärleken till landet (*love of country*) som stod ovanför den omedelbara egennytta, familjen och skrået. Att tjäna fäderneslandet var att tjäna ett abstrakt kollektiv, ett ”vi” eller en allmänhet som inte var beroende av tidens patronus–klient förhållanden. Patriotismen innebar en lojalitet som byggde på medborgerlighet och på det allmänna. Den var inte knuten till en syn på samhället som representerades av dynastier.

Efter att begreppet patriotism slog igenom kring mitten av 1700-talet inkorporerades det i de ekonomiska sällskapens retorik. I det franska och tyska Europa var fädernesland som ord (*patrie*, *Vaterland*) alltid populärare än patriotism eller patriotisk, men orden hörde alltid ihop. De användes i samma texter och kunde ibland bara vara ett sätt att skapa variation. På engelska var kopplingen mindre tydlig, men genombrottet för begreppen patriotism och patriotisk skedde under samma period.¹⁰¹⁴

Patriotism och patriotisk användes ofta som en beskrivning av en person eller en handling. Det var mer sällan som patriotism användes som en medborgerlig anda som spred sig i Europa eller en ideologi som man kunde ta åt sig eller förkasta. Patriotiska sällskapets sekreterare Adolph Modeer och Finska hushållningssällskapets sekreterare Carl Christian Böcker framträder i den här studien som personer som gav patriotismen en aktiv politisk laddning. I deras språkbruk blev patriotismen en ism med framtidsorientering i den mening som Reinhart Koselleck beskriver då han diskuterar genombrottet av moderna politiska begrepp under perioden 1750–1850.¹⁰¹⁵ I nekrologer från slutet av 1700-talet framstår patriotismen ofta som ekonomisk. En patriotisk persons verksamhet var inte egennyttig, utan ekonomiskt inriktad verksamhet som gagnade det allmänna. Patriotismen var ett tacksamt hyllningsord eftersom det kunde definieras på väldigt olika sätt. I samband med att nya teman blev centrala för landets förkovran, kunde också patriotism och fosterländskhet definieras på nya sätt.

Mot sekelskiftet 1800 hade ekonomiska sällskap spridit sig över hela Europa och hade också etablerat sig i många av de europeiska imperiernas kolonier. Patriotismen och fäderneslandet fick allt oftare konnotationer till folk, språk, litteratur och historia. Dessa element hade figurerat redan tidigare men den kulturella patriotismen började så småningom dominera. Inom ekonomiska sällskap levde den ekonomiska patriotismen vidare, men den hade inte längre samma samhälleliga genomslagskraft.

¹⁰¹⁴ Detta bekräftas av en Ngram-sökning för Google books. Se ”Ngram Viewer”. Se även Ihalainen, *Protestant Nations Redefined*, s. 433–434; Ihalainen, ’The Concepts of Fatherland and Nation’, som anger en liknande utveckling.

¹⁰¹⁵ Koselleck, ’Einleitung’.

Patriotism med ekonomiska förtecken och patriotism med språkliga förtecken kunde fortfarande förekomma sida vid sida under 1800-talet och de kunde kombineras. Men i det stora hela förlorade den ekonomiska patriotismen sin dominans. Man kan säga att det semantiska fältet kring patria-vokabulären förändrades. Den ekonomiska patriotismen har ändå inte försvunnit. Dagens diskurs om staters konkurrenskraft påminner i viss mån om diskursen inom de ekonomiska sällskapen på 1700-talet, men saknar ett etos om att arbeta för det allmänna bästa.

I den här studien är de ekonomiska sällskapens och särskilt Finska hushållningssällskapets utveckling exempel på hur den patriotiska diskursen fick starkare koppling till språk, litteratur och historia och hur det ekonomiska elementet försvagades. Liknande parallella förändringar skedde också med andra begrepp. Ett exempel är begreppet kultur som hade i svenskan sedan 1600-talet en väldigt konkret koppling till odling. I början 1800-talet förekommer redan exempel där ordet har en mera litterär innebörd. I dag är kopplingen mellan kultur och odling snarast känd bland personer med intresse för etymologi.¹⁰¹⁶

Är denna förändring från ekonomisk patriotism till språkligt-litterärt nationsbygge parallell med adertonhundratalsnationalismens genombrott? Utgående från olika definitioner på nationalism kan frågan besvaras både jakande och nekande.¹⁰¹⁷ Här har perspektivet varit att se på begreppsbruket och då är det uppenbart att förändringen i nationsbegreppet till ett mer politiskt laddat begrepp och den språkligt-litterära diskursens dominans innebär en brytning i hur människor uppfattade sin omvärld. Samtidigt finns det en kontinuitet i själva orden, ett faktum som ofta förbises då den teoretiska diskussionen om nationer och nationalism styr debatten.¹⁰¹⁸

Det är viktigt att notera att begreppet nationalism i motsats till begreppet nation inte var viktigt för den politiska diskussionen under den period som studerats här. Även om det fick sina första uttryck i revolutionstidens Frankrike slog begreppet igenom på allvar först på 1900-talet.¹⁰¹⁹ Liksom 'nation' kan också 'nationalism' definieras på olika sätt och den kan också ha olika tyngdpunkter. Pauli Kettunens ovan framförda tanke om att studera den ekonomiska konkurrensens nationalism eller Ulrich Becks strävan att undvika "metodologisk nationalism" är båda nya öppningar som breddar begreppets användning. Trots nya öppningar i den teoretiska diskussionen om nationalism, är nationalism i den dagspolitiska debatten ett för det mesta negativt laddat ord. Att se en länk mellan 1700-talets ekonomiska reformsträvanden, 1800-talets nationsbygge och dagens oftast banala vardagsnationalism blir därför problematiskt. De historiska brytningarna är allt för många.

¹⁰¹⁶ SAOB, uppslagordet "kultur".

¹⁰¹⁷ Se Özkirimli, *Theories of Nationalism*; Pakkasvirta & Saukkonen, *Nationalismit*.

¹⁰¹⁸ Se Ihalainen, *Protestant Nations Redefined*; Nordin, *Ett fattigt med fritt folk*, som noterar detta. Jag är benägen att lägga större vikt på brytningen i nationsdiskursen på 1800-talet.

¹⁰¹⁹ Detta bekräftas bäst med en Ngram-sökning. Se "Ngram Viewer"; SAOB, uppslagordet "nationalism". Se även Kemiläinen, *Nationalism*, s. 48–53, som placerar nationanlismbegreppets genombrott i 1800-talets sista decennier.

Ändå finns det en kontinuitet från 1700-talets gryende behov av att se nationen som ett "vi" för vars bästa man ville arbeta, till det att man i dag ser global ekonomisk konkurrens som en nationell utmaning. Kontinuiteten är förbluffande med tanke på att dagens värld inte alls är så begränsad till staters eller nationers gränser, men ändå är det självklart att just den egna nationen är den enhet som ska försvaras och förstärkas i en global tävlan. I slutet av 1700-talet och i början av 1800-talet handlade patriotismen och sökandet av ett "vi" om att bredda solidaritetens gränser.

En ytterligare anmärkning måste göras. Kontinuiteten i nationers tävlan i en internationell värld ligger i uttryckligen i uppfattningen om en tävlan, inte så mycket i uppfattningar i vad en nation är. Om man betraktar hur nationen som politiskt begrepp har förändrats finner man betydligt fler förändringar och diskontinuiteter än om man bara granskar tanken om nationers tävlan.

~ ~ ~ ~

Den litterära republiken är en positivt laddad benämning för 1700-talets intellektuella utbyte. I den här studien skildras en berättelse om hur kunskapsproduktionen gradvis nationaliserades. Där filosofin och den politiska ekonomin hörde till en intellektuell diskussion som väldigt lätt överskred gränserna i Europa, var den mera praktiska kunskapen om jordbruksmetoder, linneproduktion eller boskapsskötsel i högre grad lokalt förankrat. Jordbruksmetoder kunde sprida sig i publikationer och genom korrespondens, men de måste ändå alltid testas lokalt. Om man följer en grov indelning var det här också skillnaden mellan vetenskapliga organisationers och ekonomiska sällsks ändamål. Den teoretiska vetenskapen var rörligare än den agrara försöksverksamheten.

För det språkligt inriktade litterära sällskapet Finska litteratursällskapet var både det material som man samlade in och de nya verk som man producerade ännu mer lokalt förankrade. Denna verksamhet fick sin tydligaste form i översättningarna av lärariska verk. Då tog man utländskt, redan internationellt känt stoff, och gjorde det nationellt.¹⁰²⁰ Filosofin bakom det hela var förstås internationell, i Finland för det mesta importerad från Tyskland och Sverige, men själva verksamheten hölls inom det nationella rummet. Fokus på det nationella språket och litteraturen kom sedan att förstärka det nationella som ett eget offentligt rum.

Det var i den här kontexten som ekonomiska sällskap kom att förlora en stor del av sin prestige. Det ska inte ses som ett misslyckande. De ekonomiska sällskapen hade två olika sätt att handskas med att deras verksamhetsfält inte längre var lika centralt för den nationella förbättringen. För det första vände sig sällskapen mot det vetenskapliga. Jordbruket blev mer vetenskapligt genom experimentfält, professionell agronomi och universitetsstudier. För det andra vände man sig mot dem som i praktiken arbetade med

¹⁰²⁰ Om översättningar i Finland se Paloposki, 'Suomennoskirjallisuus 1800-luvun alkupuolella'; Riikonen (päätoim.), *Suomennoskirjallisuuden historia*.

jordbruket. Man förankrade verksamheten bland jordbrukarna genom att bli organisationer för rådgivning och umgänge för just jordbrukare. Tack vare den nya verksamheten kunde organisationerna enklare beskrivas i nationella termer. Fokus på jorden och bonden passade dessutom in i en diskurs om nationen och dess danande.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor

Finska Riksarkivet, Helsingfors

Böckers samling (*BSS*)

Armfelts arkiv, G. M. Armfelts brevsamling (*GMA*)

Kungliga Skogs- och lantbruksakademiens bibliotek, Stockholm

Kungliga Skogs- och lantbruksakademiens arkiv (*KSLA*)

Nationalbiblioteket, Helsingfors

Gadolin-Hällström-släktarkivet

Stockholms stadsarkiv, Stockholm

Sällskapet Pro Patrias arkiv (*SPP*)

Handskriftsavdelningen, Åbo Akademiens bibliotek, Åbo

Finska hushållningssällskapets arkiv (*FHSA*)

Böckerska samlingen (*BS*)

Åbo Stadsarkiv, Åbo

Bouppteckningsinstrument 1841 (*BUI*)

Tryckta källor

Abhandlungen und Beobachtungen durch die ökonomische Gesellschaft zu Bern 3 (1762:1).

A list of the Society for the encouragement of arts, Manufactures and Commerce. March the 8th. 1758, [London], [1758].

Anders Berch, *Inledning til almännena hushållningen, innefattande grunden til politie, oeconomie och cameral wetenskaperne*, Stockholm, tryckt hos Lars Salvius 1747.

Gabriel Bonsdorff, *Om sättet att anlägga en köksträdgård för husbehov*, utg. Irma Lounatvuori, Helsingfors, Svenska litteratursällskapet 2012 [Åbo 1804].

C. C. Böcker, *Några Råd för Wäfnerskor, och dem som bereda eller spinna lin*, Åbo, tryckt i Bibel-Sällskapets Boktryckeri 1821.

C. C. Böcker, *Neuvoja Pellawan Ruokkojille, Kebräjäille ja Kutojille*, Turussa, Biblia-Seuran Kirjaprintissä 1822.

- C. C. Böcker, *Handlingar rörande till de öfverläggningar och den skriftväxling, som inom kongl. svenska landtbruks-akademien uppstått, angående prisgiltigheten af de skrifter, hvilka till kongl. akademien inkommit, i anledning af den prisfråga hans maj:t konungen uppgifvit, om den för Sverige mäst tjenlige skogsskötsel*, Åbo, tryckte hos Christ. Ludv. Hjelt 1825.
- C. C. Böcker, *Om skogars skötsel i Norden*. [En skrift författad i anledning af den prisfråga Hans Majestät Konungen af Sverige uppgifvit, om den för Sverige mest tjenliga hushållning med Rikets Skogar]. Silva Fennica 13, Helsinki, Suomen metsätieteellinen seura – Finska forstsamfundet 1929 [1829].
- Mathias Calonius, *Mathias Calonii bref till Henrik Gabriel Porthan. Åren 1793–1800*, Helsingfors, Svenska litteratursällskapet i Finland 1902.
- Anders Chydenius, 'Wederläggning af de skäl, hwarmed man söker bestrida Öster- och Wästerbotniska samt Wäster-Norrlandske städerna fri segaltion', Maren Jonasson & Pertti Hyttinen (utg.), *Anders Chydenius samlade skrifter. Band 1, 1751–1765*, Helsingfors & Stockholm, Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis 2012.
- Corps d'Observations de la Société d'agriculture, de Commerce & des Arts, établie par les États de Bretagne. Années 1757 & 1758*, Rennes, Chez Jacques Vattar 1760.
- Robert Dossie, *Memoirs of agriculture, and other oeconomical arts I–III*, London, Printed for J. Nourse, Bookseller to his Majesty, 1768.
- Dublin Society's weekly observations*, Vol. 1, Dublin, Printed by and for R. Reilly 1739.
- Johan Fischerström, *Påminnelser wid Sveriges Allmänna och enskylda Hushållning*, Stockholm, tryckt hos Lorens Ludvig Grefing, å egit förlag 1761.
- Frans Michael Franzén, *Minnesteckningar öfver utmärkte svenske statsmän, hjeltar, lärde, konstnärer och skalder I–III*, Stockholm, P.A. Nordstedts & Söner 1848–1860.
- Jacob Gadolin, *Til Finska Allmänheten*, 1 November 1797, s.l., s.a., ingår i band Skrifter Utgifne af K: Finska Hushållningssällskapet i samlingarna för Kungliga biblioteket i Stockholm.
- Jacob Gadolin, *Julistus Yhteiselle Kansalle Suomesa*, Annettu Turusa 2 päiwäna huhti kuuta 1798.
- Jacob Gadolin, *Til Finska Allmänheten*, 2 April 1798, s.l., s.a., ingår i band Skrifter Utgifne af K: Finska Hushållningssällskapet i samlingarna för Kungliga biblioteket i Stockholm.
- Johannes Jacobi Gadolin (& Gustaf Johan Bergroth), *Anmärkningar om Säkyä qvarnstensbrott, med bifall af phil. fac. vid Kongl. Åbo Academie, under inseende af mag. Johan Gadolin, chemiae professor och ledamot af Vetensk. Academierna och Sällskapen i Dublin, Stockholm, Upsala, Brüssel och Erlangen, samt Kgl. Finska Hushålln. Sällskapet, för Lagerkransen utgifne af Gustaf Johan Bergroth, g. o. t. och phil. kandidat. Til allmän granskning uti academiens nedre lärosal den 12 junii 1801*, Åbo, tryckt i Frenckellska boktryckeriet [1801].
- [Hans Kaspar Hirzel], *The Rural Socrates; or an account of a celebrated philosophical farmer, lately living in Switzerland, and known by the name of Kliyogg*, Hallowell, Printed by Peter Edes 1800.
- Hushållnings Journal, för September Månad, 1776*, Stockholm, tryckt hos Johan Georg Lange 1776.
- Rudolf Hjärne, *Dagen före drabbningen eller nya skolan och dess män 1802–1810*, J. Beckmans förlag, Stockholm 1882.
- Immanuel Kant, 'Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?', *Berlinische Monatsschrift* (December 1784: 12) [även tillgänglig på internet, t.ex. http://de.wikisource.org/wiki/Beantwortung_der_Frage:_Was_ist_Aufkl%C3%A4rung_%3F [läst 14/12 2012].
- Kongl. Finska Hushållningssällskapet, den 1 november 1799*, Åbo, tryck hos Johan Ch. Frenckell 1799.

- Kongl. Finska Hushållningssällskapet, den 1 november 1800*, Åbo, tryck hos Johan Ch. Frenckell 1800.
- Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets handlingar. Första tomen*, Åbo, tryckt i Frenckellska Boktryckeriet 1803.
- Kongl. Finska Hushållningssällskapets stadgar, antagne de 1 november 1799*, Åbo, tryckta hos Johan Ch. Frenckell 1799.
- Kongl. Svenska Wetenskaps Academiens Handlingar, för Månaderna Julius, August. och September*, 1739, vol. I.
- Daniel Lithander (& Pehr Kalm som preses), *Oförgräpelig tanckar om nödvändigheten af skogars bättre wård och ans i Finland*, Åbo, Jacob Merckell 1753.
- Robert Maxwell, *Select Transactions of the Honourable the Society of improvers in the knowledge of agriculture in Scotland*, Edinburgh, Printed by Sands, Brymer, Murray and Cochran 1743.
- Robert Maxwell, *The Practical Husbandman: Being a collection of miscellaneous papers on husbandry &c.*, Edinburgh, Printed by C. Wright and Company 1757.
- The Monthly Review*, from January to April, XVI, Printed for R. Griffiths 1795.
- Fredric Mozelius, *Neuvo Maan Wiljelemisestü Yhteiselle Kansalle*, övers. Henric Wegelius, Waasa 1778.
- Memoirs et observations recueillies par la Société Oeconomique de Berne I* (1762).
- Mist's Weekly Journal*, 26 februari 1726.
- [Charles Louis de Secondat de La Brède et de Montesquieu], *De l'esprit des lois*, Geneve 1758, (http://classiques.uqac.ca/classiques/montesquieu/de_esprit_des_lois/de_esprit_des_lois_tdm.html, läst 2/3 2012).
- Charles Louis de Secondat de La Brède et de Montesquieu, *Om lagarnas anda eller det förhållande som bör råda mellan lagarna och respektive styrelses författning, seder, klimat, religion, handle etc.*, Stockholm, Ratio 1990.
- Ny Journal uti Hushållningen, för Januarius och Februarius, År 1790*, Stockholm, tryckt hos Johan A. Carlbohm 1790.
- Oekonomische Nachrichten der Patriotische Gesellschaft in Schlesien*, Breslau, in Commission bey Wilhelm Gottlieb Korn 1773, (<http://gdz.sub.uni-goettingen.de>, läst 29/3 2012).
- E. G. Palmén, *Politiska skrifter af Anders Chydenius. Med en historisk inledning*, Helsingfors, G. W. Edlunds förlag 1880.
- Christoph Polhem, 'Tanckar om Mechaniquen', *Svenska Wetenskaps Academiens Handlingar, för Månaderna Januar. Februar. Martius*, vol. I (1740).
- Henrik Gabriel Porthan, *H. G. Porthans bref till M. Calonius 2. Åren 1797–1800*, Skrifter utgifna av Svenska litteratursällskapet i Finland V, Helsingfors 1886.
- H. G. Porthan & F. Wahlstedt, *Grundritning til läran om nänniskans själ*, Henrici Gabrielis Porthan, *Opera omnia II*, edidit Heikki Aaltonen, Heikki Koskenniemi & Eero Matinalli, Turku, Porthan-seura 1963.
- Premiums by the Society, established at London, for the encouragement of arts, manufactures, and commerce*, London, [Society for the Encouragement of Arts, Manufactures, and Commerce] 1758.
- Recueil de Memoires, concernant l'economie rurale par une societe etablie a Berne en Suisse*, Zurich: Chez Heigeggner et Compagnie 1760.
- Rules and Orders of the Edinburgh Society, for the Encouragement of Arts, Sciences, Manufactures, and Agriculture*, [Edinburgh, 1755].
- Rätttegångs-handlingar, rörande den emot medicinae practicae professoren vid Kejsarliga Universitetet i Åbo doctor Israël Hwasser af studeranden dersammastädes Johan Emanuel Gadolin d. 10:de december 1821, i professorens egne rum, med blottad värja, öfvade våldsgerning*, 1–2, Åbo, tryckt i Bibel-sällskapets boktryckeri, 1822.

- Georg Schauman, *Biografiska undersökningar om Anders Chydenius jämte otryckta skrifter af Chydenius*, Helsingfors, Svenska litteratursällskapet i Finland 1908.
- Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, edited with an introduction and notes by Kathryn Sutherland, Oxford World's Classics, Oxford, Oxford University Press 2008 [1776].
- Statuter för Kejserliga Alexanders Universitetet i Finland*, Sankt Petersburg 1829.
- Statuter för Sällskapet Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, Helsingfors, hos G. O. Wasenius 1831.
- Svenska patriotiska sällskapets handlingar*, I. stycket, 1770.
- Esaias Tegnér, 'Svea', Fredrik Böök & Åke K. G. Lundquist (red.), *Essaias Tegnér's Samlade dikter II, 1809–1816*, Lund, Tegnérsmfundet 1968.
- Till Allmänheten. Redogörelse för Kejserliga Finska Hushållnings-Sällskapets Göromål, ifrån den 1 Nov. 1814, till samma tid år 1815*, Åbo, tryckt hos Johan Christ. Frencckell [s.a.].
- Till Allmänheten. Redogörelse för Kejserliga Finska Hushållnings-Sällskapets Göromål, ifrån den 1 Nov. 1815, till samma tid år 1816*, Åbo: tryckt hos Joh. Christ. Frencckell & Son [s.a.].
- Till Allmänheten. Redogörelser för Kejserliga Finska Hushållnings-Sällskapets Göromål från den 1 November 1827 till den 1 November 1830*, Åbo, hos Christ. Ludv. Hjelt 1831.
- Till Allmänheten. Redogörelse för Kejserliga Finska Hushållnings-Sällskapets Göromål, ifrån den 1 November 1830, till samma tid år 1831*. Åbo, hos Christ. Ludv. Hjelt, 1832.
- Till Allmänheten. Redogörelse för Kejserliga Finska Hushållnings-Sällskapets Göromål från den 1 November 1831 till samma tid 1834*. Åbo hos J.C. Frencckell & Son 1835.
- Alexis de Tocqueville, *Jämlikheten vårt öde. Om demokratins möjligheter och begränsningar*, Göteborg, Ratio 1986.
- Zacharias Topelius, *Finland framställt i teckningar*, utgiven av Jens Grandell & Rainer Knapas, Helsingfors & Stockholm, Svenska Litteratursällskapet i Finland & Atlantis 2011 [1845–1852].
- Iethro Tull, *The Horse-Hoeing Husbandry: or, an Essay On the Principles of Tillage and Vegetation. Wherein is shewn A Method of introducing a Sort of Venyard-Culture into the Corn-Fields, In order to Increase their Poduct, and diminish the common Expence; By the Use of Instruments described in Cuts*, Dublin, Printed by A Rhames 1733.
- Utdrag af Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets Dagbok år 1800*, Åbo, tryckt hos J. C. Frencckell 1800.
- Carl Bernhard Wadström, 'C. B. Wadström's Resa ifrån Stockholm genom Danmark, Tyskland och Frankrike till Senegal-länderna i Afrika, åren 1787–1788', *Archiv för Nyare Resor* 6 (1811), Stockholm, J.P. Marquard.
- Arthur Young, *Political Arithmetic. Containing Observations on the Present State of Great Britain; and the Principles of Her Policy in the Encouragement of Agriculture. Addressed to the Oeconomical Societies established in Europe. To which is Added, A Memoir on the Corn Trade: Drawn up and laid before the Commissioners of the Treasury. By Governor Pownall. By Arthur Young, Esq. F. R. S. Author of the Tours through England-Honorary Member of the Societies of Dublin, York, and Manchester, and of the Oeconomical Society of Berne in Switzerland*, London, printed for W. Nicoll MDCCLXXIV [1774].
- Heinrich Zschokke, *Kultala. Hyödyllinen ja huvittava historia, yhteiselle kansalle luettavaksi annettu*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004 [1834].

Tidningar

Finlands Allmänna Tidning
Helsingfors Morgonblad
Helsingfors Tidningar
Inrikes Tidningar
London Evening Post
Lärda tidningar
Mnemosyne
Post-Tidningar
Post- och Inrikes Tidningar
Sanomia Maanviljeliölle
Stockholms Posten
Tidning för Landthushållare
Tidningar ifrån Helsingfors
Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo
Turun Wiikko-Sanomat
Åbo Allmänna Tidning
Åbo Morgonblad
Åbo Tidningar

Databaser och andra digitala källsamlingar

Digitaliserade svenska dagstidningar, <http://magasin.kb.se/searchinterface/>, läst oktober 2013.
Historiska tidningsbiblioteket, <http://www.digi.lib.helsinki.fi/>, läst 2007–2012.
Contributions to the History of Concepts, <http://www.historyofconcepts.org>, läst 14/1 2013.
Kansallisbiografia, <http://www.kansallisbiografia.fi>, läst 2006–2012.
Yrjö Kotivuori, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, Nätpublikation 2005, <http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli>, läst 2010–2012. [Helsingfors universitets studentmatrikel som också innehåller tidigare svenskspråkiga matriklar.]
Ngram Viewer, <http://books.google.com/ngrams>, läst februari 2013.
Projektet 'Presifragen als Institution der Wissenschaftsgeschichte im Europa der Aufklärung', <http://www.uni-potsdam.de/u/fea/preisschriften>, läst september 2007.
Oxford English Dictionary (OED), <http://www.oed.com>, läst 2006–2012.
Scholarly Societies Project, Sponsored by the University of Waterloo Library, <http://www.scholarly-societies.org/>, läst 2006–2012.
Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran jäsenet 1831–1892, <http://www.kansallisbiografia.fi/jasenet/>, läst 2010–2012.
Svenska Akademiens ordbok, <http://g3.spraakdata.gu.se/saob>, läst 2003–2012 (SAOB).
Svenskt biografiskt lexikon (SBL), <http://www.nad.riksarkivet.se/sbl/>, läst 2010–2012 (samtliga artiklar från SBL härrör sig från den elektroniska upplagan).

Litteratur

- Minna Ahokas, *Valistus suomalaisessa kirjakulttuurissa 1700-luvulla*, Helsinki, Suomen tiedeseura 2011.
- Risto Ahtokari, *Salat ja valat. Vapaamuurarit suomalaisessa yhteiskunnassa ja julkisuudessa 1756–1996*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2000.
- Risto Alapuro, 'Vallankumous', Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius (toim.), *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*, Tampere, Vastapaino 2003, s. 519–568.
- Risto Alapuro & Henrik Stenius, 'Kansanliikkeet loivat kansakunnan', Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius (toim.), *Kansa liikkeessä*, Helsinki, Kirjayhtymä 1987, s. 7–49.
- Manuela Albertone, 'The American Agricultural Societies and the Making of the New Republic, 1785–1830', Koen Stapelbroek & Jani Marjanen (eds.), *The Rise of Economic Societies in the Eighteenth Century: Patriotic Reform in Europe and North America*, Basingstoke, Palgrave Macmillan 2012, s. 339–369.
- Antonella Alimento, 'Entre « les mœurs des Crétois et les loix de Minos »: la pénétration et la réception du mouvement physiocratique français en Suède (1767–1786)', *Histoire Economie et Société* 29 (2010:1), s. 68–80.
- D. G. C. Allan, 'Shipley, William (bap. 1715, d. 1803)', *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford, Oxford University Press 2004 [<http://www.oxforddnb.com/view/article/25412>, läst 18 oktober 2011].
- Erik Allardt, *The History of the Social Sciences in Finland 1828–1918*, The History of Learning and Science in Finland 1828–1918 17b, Tammissaari – Ekenäs, Societas Scientiarum Fennica 1997.
- Robert C. Allen, *The British Industrial Revolution in Global Perspective*, Cambridge, Cambridge University Press 2009.
- Robert C. Allen, 'Tracking the Agricultural Revolution in England', *Economic History Review* 52 (1999:2), s. 209–235.
- António Almodovar and José Luís Cardoso, 'From learned societies to professional associations: The establishment of the economist profession in Portugal', Massimo M. Augello & Marco E. L. Guidi (eds.), *The Spread of Political Economy and the Professionalisation of Economists: Economic Societies in Europe, America and Japan in the Nineteenth Century*, London, Routledge 2001.
- Joh. Ax. Almquist, *Bergskollegium och bergslagsstaterna 1637–1857. Administrativa och biografiska anteckningar*, Stockholm, P. A. Nordstedts & söner 1909.
- Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso 2006 [1983].
- Benedict Anderson, *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning* (orig. *Imagined communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*), Göteborg, Daidalos 1991.
- Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso 2006.
- Jonas Andersson & Andreas Önnersfors, 'Förteckning över svenska 1700-talsfrimurare', Andreas Önnersfors (red.), *Mystiskt brödraskap – mäktigt nätverk. Studier i det svenska 1700-talsfrimureriet*, Minervaserien 12, Lund, Lunds Universitet 2006.
- Otto Andersson, *Musikaliska sällskapet i Åbo 1790–1809*, Helsingfors, Svenska Litteratursällskapet i Finland 1940.

- Theophil Andersson, *Värmlands läns kungl. hushållningssällskaps historia 1803–1903*, Stockholm, K. L. Beckmans boktryckeri 1903.
- Arjun Appadurai, 'Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy', *Theory, Culture & Society* 7 (1990), s. 295–310.
- David Armitage, *The Ideological Origins of the British Empire*, Cambridge, Cambridge University Press 2000.
- Massimo M. Augello and Marco E. L. Guidi (eds.), *The Spread of Political Economy and the Professionalisation of Economists: Economic Societies in Europe, America and Japan in the Nineteenth Century*, London, Routledge 2001.
- J. L. Austin, *How to Do Things with Words: The William James Lectures Delivered at Harvard University 1955*, Oxford, Oxford University Press 1976.
- Veit Bader, 'For Love of Country', *Political Theory* 27 (1999:3), s. 379–397.
- Terence Ball, James Farr & Russel L. Hanson (eds.) *Political Innovation and Conceptual Change*, Cambridge, Cambridge University Press 1989.
- Roger Bartlett, 'The Free Economic Society: The Foundation Years and the Prize Essay Competition of 1766 on Peasant Property', Eckhard Hubner, Jan Kusber, and Peter Nitsche (eds.), *Russland zur Zeit Katharinas II: Absolutismus-Aufklärung-Pragmatismus*, Köln, Böhlau Verlag 1998, s. 181–214.
- Robert Beachy, 'Club Culture and Social Authority: Freemasonry in Leipzig', Frank Trentman (ed.), Frank Trentman (ed.), *Paradoxes of Civil Society: New Perspectives on Modern German and British History*, New York, Berghahn Books 2003, s. 157–175.
- Vieri Becagli, 'The *Georgofili* of Florence, 1753–1783: From "perfect anarchy" to Royal Academy', Koen Stapelbroek & Jani Marjanen (eds.), *The Rise of Economic Societies in the Eighteenth Century: Patriotic Reform in Europe and North America*, Basingstoke, Palgrave Macmillan 2012, s. 96–129.
- Ulrich Beck, 'The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity', *The British Journal of Sociology* 51 (2000:1), s. 79–105.
- Ulrich Beck, 'The Cosmopolitan Society and Its Enemies', *Theory, Culture and Society* 19 (2002: 1–2), s. 17–44.
- Ulrich Beck & Natan Sznaider, 'Unpacking Cosmopolitanism for the Social Sciences: A Research Agenda', *The British Journal of Sociology* 57 (2006:1), s. 1–23.
- Ulrich Beck & Natan Sznaider 'A Literature on Cosmopolitanism: An Overview', *The British Journal of Sociology* 57 (2006:1), s. 153–164.
- Peter Becker & William Clark, 'Introduction', Peter Becker & William Clark (eds.), *Little Tools of Knowledge: Historical Essays on Academic and Bureaucratic Practices*, Ann Arbor, The University of Michigan Press 2001.
- P. G. Berg, *Svenska ordnar, sällskaper och föreningar m.m.*, Stockholm 1873.
- Carin Bergström, *Lantprästen. Prästens funktion i det agrara samhället 1720–1800. Oland-Fröåkers kontrakt av ärkesiftet*, Stockholm, Nordiska museets förlag 1991.
- Erik Birck, 'W Mauritz Klingspor', *SBL*, hämtad 14/9 2012.
- Gustav Björkstrand, *Jacob Tengström. Universitetsman, kyrkoledare och nationsbyggare*, Helsingfors, Svenska Litteratursällskapet i Finland 2012.
- Heimer Björkqvist, *Den nationalekonomiska vetenskapens utveckling i Finland intill år 1918*, Åbo, Åbo Akademi 1986.
- Gabriel Bladh & Christer Kuvaja, 'Från ett rike till två nationalstater', Gabriel Bladh & Christer Kuvaja (red.), *Dialog och särart. Människor, samhälle och idéer från Gustav Vasa till nutid*, Helsingfors, Svenska litteratursällskapet i Finland 2005.

- Carl von Bonsdorff, *Gustav Mauritz Armfelt. Levnadsanteckning. Fjärde delen*, Helsingfors, Svenska litteratursällskapet i Finland 1934.
- L. G. von Bonsdorff, *Lars Gabriel von Haartman*, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CCCIX, Helsingfors, Svenska Litteratursällskapet i Finland 1946.
- Brian Bonnyman, 'Agrarian Patriotism and the Landed Interest: The Scottish "Society for Improvers in the Knowledge of Agriculture", 1723–1746', Koen Stapelbroek & Jani Marjanen (eds.), *The Rise of Economic Societies in the Eighteenth Century: Patriotic Reform in Europe and North America*, Basingstoke, Palgrave Macmillan 2012, s. 26–51.
- Michael Branch, 'Herderin vaikutus Anders Johan Sjögreniin ja sen seuraukset', Sakari Ollitervo & Kari Immonen (toim.), *Herder, Suomi, Eurooppa*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006, s. 312–355.
- Adrian Brisku, '"Politics of Change and Stability" in the Ottoman and Russian Empires, 1815–1914', artikkelmanuskript, under utgivning.
- Liam Brunt, 'Rehabilitating Arthur Young', *Economic History Review* LVI (2003:2), s. 265–299.
- Frans De Bruyn, 'Reading Virgil's "Georgics"' as a Scientific Text: The Eighteenth-Century Debate between Jethro Tull and Stephen Switzer, *ELH* 71 (2004:3), s. 661–689.
- Martin J. Burke, 'Links', <http://www.concepta-net.org/links> [läst december 2009].
- Peter Burke, *The Fabrication of Louis XIV*, New Haven: Yale University Press 1992.
- Johannes Burckhardt, Otto Gerhard Oexle & Peter Spahn, 'Wirtschaft', Otto Brunner, Werner Conze & Reinhart Koselleck (hrsg.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band VII, Stuttgart, Klett-Cotta 1997.
- B. Boëthius, 'Böcker, Carl Christian', *Svenskt biografiskt lexikon*, Stockholm, Albert Bonniers 1927.
- B. Boëthius, 'Edvard Carleson', *Svenskt biografiskt lexikon*, Stockholm, Albert Bonniers 1927.
- Hans Erich Bödeker, 'Medien der Patriotischen Gesellschaften', Ernst Fischer, Wilhelm Haefs & York-Gothard Mix (hrsg.), *Von Almanach bis Zeitung. Ein Handbuch der Medien in Deutschland 1700–1800*, München: C. H. Beck 1999.
- Hans Erich Bödeker, 'Economic Societies in Germany, 1760–1820: Organisation, Social Structures and Fields of Activities', Koen Stapelbroek & Jani Marjanen (eds.), *The Rise of Economic Societies in the Eighteenth Century: Patriotic Reform in Europe and North America*, Basingstoke, Palgrave Macmillan 2012, s. 182–211.
- Craig Calhoun (ed.), *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge, MA, The MIT Press 1992.
- Sten Carlsson, *Gustaf IV Adolf. En biografi*, Stockholm, Wahlström & Widstrand 1946.
- Tor Carpelan, 'Böcker, Carl Christian', *Finskt biografiskt handbok*, Helsingfors: G.W. Edlunds förlag 1903.
- Kenneth E. Carpenter, 'The Economic Bestsellers before 1850. A Catalogue of an Exhibition Prepared for the History of Economics Society meeting, May 21–24, 1975, at Baker Library' [<http://www.othercanon.org/uploads/AJALUGU%20THE%20ECONOMIC%20BESTSELLERS%20BEFORE1850.pdf>, läst 26/11 2011].
- Gunnar Castrén, 'Sällskapet Aurora', *Förhandlingar och Uppsatser* 14. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland XLVII (1900), s. 141–195.
- Gunnar Castrén, 'Sällskapet Aurora. Ett tillägg', *Förhandlingar och Uppsatser* 15. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 51 (1902), s. 214–216.
- Liisa Castrén, *Adolf Ivar Arwidsson isänmaallisenä herättäjänä*, Helsinki, Suomen historiallinen seura 1951.

- Maria Cavallin, *I kungens och folkets och tjänst. Synen på den svenske ämbetsmannen 1750–1780*, Göteborg, Historiska institutionen, Göteborgs universitet 2003.
- Dipesh Chakrabarty, 'Postcoloniality and the Artifice of History: Who Speaks for "Indian" Pasts?', *Representations* 37 (1992), s. 1–26.
- N. A. Chambers, 'The Society of Arts and Joseph Banks: A First Step in London Learned Society', *Notes and Records of the Royal Society of London* 61 (2007:3), s.313–325.
- Daniel Chernilo, 'Social Theory's Methodological Nationalism: Myth and Reality', *European Journal of Social Theory* 9 (2006:1): 5–22.
- Daniel Chernilo, *A Social Theory of the Nation-State: The Political Forms of Modernity beyond Methodological Nationalism*, London & New York: Routledge 2007.
- Harvey Chisick, 'Looking for Enlightenment', *History of European Ideas* 34 (2008:4), s. 570–582.
- Jakob Christensson, *Lyckoriket. Studier i svensk upplysning*, Stockholm, Atlantis 1996.
- Jakob Christensson, *Vetenskapen i provinsen. Om baronerna Gyllenstierna på Krapperup och amatörernas tidevarv*, Stockholm, Atlantis 1999.
- Peter Clark, *British Clubs and Societies: The Origins of an Associational World*, Oxford Studies in Social History, Oxford, Oxford University Press 2000.
- Ernest Clarke & G. E. Mingay, 'Tull, Jethro (bap. 1674, d. 1741)', *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford, Oxford University Press 2004. [<http://www.oxforddnb.com/view/article/27812>, läst 10 okt. 2011.]
- Niels Clemmensen, *Associationer og foreningsdannelse i Danmark 1780–1880. Periodisering og forskningsoversigt*, Alvheim & Eide akademisk forlag, Øvre Ervik 1987.
- John Peter Collet & Ernst Bjerke (red.), *Vekst gjennom kunskap. Det Kongelige Selskap for Norges Vel 1809–1814*, Oslo, Det Kongelige Selskap for Norges Vel 2009.
- Erland Colliander, *Sparbanken i Åbo 1823–1923*, Åbo, Åbo tryckeri och Tidningsaktiebolag 1922.
- Hugh Cunningham, 'The language of patriotism', Raphael Samuel (ed.), *Patriotism: The Making and the Unmaking of British National Identity, Volume I: History and Politics*, London, Routledge 1989.
- Gustaf Cygnæus, *K. Finska Hushållningssällskapet 1797–1897*, Åbo, Åbo tidnings tryckeri A.-B. 1897.
- Svante Dahlström, *Åbo brand 1827. Studier i Åbo stads byggnadshistoria intill 1843 I*, Åbo, Åbo tryckeri och tidningsaktiebolag 1929.
- Svante Dahlström, *Lars Arnell. Bidrag till hans biografi*, Acta Academiae Aboensis 16, Åbo, Åbo Akademi 1948.
- Otto Dann, 'Die Lesegesellschaften und die Herausbildung einer modernen bürgerlichen Gesellschaft in Europa', Otto Dann (hrsg.), *Lesegesellschaften und bürgerliche Emanzipation. Ein europäischer Vergleich*, München, C.H. Beck 1981.
- Peter Dear, 'Totius in Verba. Rhetoric and Authority in the Early Rpyal Society', *Isis* 76 (1985:2), s. 144–161.
- Mary G. Dietz, 'Patriotism', Terence Ball, James Farr & Russell L. Hanson (eds.), *Political Innovation and Conceptual Change, Ideas in Context*, Cambridge, Cambridge University Press 1989.
- Richard van Dülmen, *The Society of the Enlightenment: The Rise of Middle Class and Enlightenment Culture in Germany*, Translated by Anthony Williams, Cambridge, Polity Press 1992.
- Richard van Dülmen, *Die Gesellschaft der Aufklärer. Zur bürgerliche Emanzipation und aufklärerischen Kultur in Deutschland*, Frankfurt am Main, Fisher Verlag 1986.

- Dan Edelstein, *The Enlightenment: A Genealogy*, Chicago, University of Chicago Press 2010.
- Monika Edgren, *Från rike till nation. Arbetskraftspolitik, befolkningspolitik och nationell gemenskapsformering i Sverige under 1700-talet*, Lund, Historiska Media 2001.
- Nils Edling, *För modernnäringens modernisering. Två studier av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens tillkomst och tidiga historia*, Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden 29, Stockholm, Kungl. Skogs- och lantbruksakademien 2003.
- Nils Edling, *De areella näringarnas välgörare. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien och dess donatorer*, Stockholm, Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien 2010.
- Luis Miguel Enciso Recio, *Las sociedades económicas en el siglo de las luces*, Real academiade la historia, Madrid 2010.
- Torbjörn Eng, *Det svenska väldet. Ett konglomerat av uttrycksformer och begrepp från Vasa till Bernadotte*, Studia Historica Upsaliensia 201, Uppsala 2001.
- Horace Engdahl, 'Det glömda året', *Hufvudstadsbladet* 15/1 2009 [nätpublikation].
- Hans Dieter von Engelhardt & Hubertus Neuschäffer, *Die livländische gemeinnützige und ökonomische Sozietät (1792–1939)*, Quellen und Studien zur baltischen Geschichte 5, Köln & Wien, Böhlau 1983.
- Juliane Engelhardt, 'Borgerskab og fællesskab. De patriotiske selskaber i den danske helstat 1769–1814', *Historisk Tidskrift* [dansk] 106 (2006:1), s. 33–63.
- Juliane Engelhardt, 'Patriotism, Nationalism and Modernity: The Patriotic Societies in the Danish Conglomerate State, 1769–1814', *Nations and Nationalism* 13 (2007:3), s. 205–223.
- Juliane Engelhardt, *Borgerskab og fællesskab. De patriotiske selskaber i den danske helstat 1761–1814*, København, Museum Tusulanum Forlag 2010.
- Juliane Engelhardt, 'Patriotism and Royal Imperial Reforms in Denmark, 1761–1814', Koen Stapelbroek & Jani Marjanen (eds.), *The Rise of Economic Societies in the Eighteenth Century: Patriotic Reform in Europe and North America*, Basingstoke, Palgrave Macmillan 2012, s. 212–231.
- Thorvald Engelhart, *Kongl. Sällskapet Pro Patria. Historik öfver sällskapets uprinnelse, omskiften och öden, efter gamla handlingar upptecknad*, Stockholm, Kungl. Sällskapet Pro Patria 2005 [1901].
- Max Engman, *Lejonet och dubbelörnen. Finlands imperiella decennier 1830–1890*, Sotckholm, Atlantis 2000.
- Max Engman, 'Den unge falkens flykt', Nils Erik Villstrand & Max Engman (red.), *Maktens mosaik. Enbet, särart och självbild i det svenska riket*, Helsingfors, Svenska Litteratursällskapet i Finland 2008.
- Max Engman & Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens mosaik. Enbet, särart och självbild i det svenska riket*, Helsingfors & Stockholm, Svenska Litteratursällskapet i Finland & Atlantis 2008.
- Rainer Fagerlund, Kurt Jern & Nils Erik Villstrand, *Finlands historia* 2, Esbo, Schildts 1993.
- Javier Fernández Sebastián & Juan Francisco Fuente (dir.), *Diccionario político y social del siglo XX español*, Madrid, Alianza 2008.
- Ole Feldbæk, 'Fædreland og Indfødsret. 1700-tallets danske identitet', Ole Feldbæk (red.), *Dansk identitetshistorie 1: Fædreland og modersmål*, København, C. A. Reitzels Forlag 1991.
- Derek Fewster, *Visions of Past Glory: Nationalism and the Contruction of Early Finnish History*, Helsinki, Finnish Literature Society 2006.
- Anders Florén, 'I industrispionens öga. Reinhold Rücker Angerstein och resan genom de södra Nederländerna år 1755', Hanna Hodacs & Åsa Karlsson (red.), *Från Karakorum till Siljan. Resor under sju sekler*, Lund, Historiska Media 2000.

- Michael Freeden, 'Conceptual History, Ideology and Language', Paper vid 12th Annual Conference on the History of Concepts: New Directions in the History of Concepts, London & Oxford 17–19 September 2009.
- Ester-Margaret von Frenckell, *Offentliga nöjen och privata i Helsingfors 1812–1827*, Helsingfors, Söderströms 1943.
- Linda Frey, 'Townshend, Charles, second Viscount Townshend (1674–1738)', *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford, Oxford University Press 2004.
- Willem Frijhoff, 'Conceptual History, Social History and Cultural History: The Test of "Cosmopolitanism"', Iain Hampsher-Monk, Karin Tilmans & Frank van Vree (eds.), *History of Concepts: Comparative Perspectives*, Amsterdam, Amsterdam University Press 1998.
- Tore Frängsmyr, *Sökandet efter upplysningen. Perspektiv på svenskt 1700-tal*, utökad utgåva, Stockholm, Natur och kultur 2006.
- G. E. Fussell, *The Old English Farming Books from Fitzherbert to Tull 1523–1730*, London, Lockwood 1947.
- Marian Füssel, *Der siebenjährige Krieg. Ein Weltkrieg im 18. Jahrhundert*, München, C. H. Beck 2010.
- W. B. Gallie, *Philosophy and the Historical Understanding*, London, Chatto & Windus 1964.
- Andreas Gestrich, 'The Public Sphere and the Habermas Debate', *German History* 24 (2006:3), s. 413–430.
- Bernhard Giesen, 'Cosmopolitans, Patriots, Jacobins, and Romantics', *Daedalus* 127(1998:3), s. 221–250.
- M. Greengrass, 'Hartlib, Samuel (c.1600–1662)', *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford, Oxford University Press 2004.
- J. P. M. Groot, 'Van de Grote Rivier naar het Koningsplein: het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, 1778–1867', otryckt doktorsavhandling, Leiden 2006.
- Hans Ulrich Gumbrecht, *Dimensionen und Grenzen der Begriffsgeschichte*, München, Wilhelm Fink Verlag 2006.
- Harald Gustafsson, 'The Conglomerate State: A Perspective on State Formation in Early Modern Europe', *Scandinavian Journal of History* 23 (1998:3–4), s. 189–213.
- Norbert Götz, 'Reframing NGOs: The Identity of an International Relations Non-Starter', *European Journal of International Relations* 14 (2008:2), s. 231–258.
- Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet. Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*, Lund, Arkiv 1984 [1962].
- E. A. Martin Hagfors, 'Johdanto', C.C. Böcker, *Om skogars skötsel i Norden*. [En skrift författad i anledning af den prisfråga Hans Majestät Konungen af Sverige uppgifvit, om den för Sverige mest tjenliga hushållning med Rikets Skogar], Silva Fennica 13, Helsinki, Suomen metsätieteellinen seura – Finska forstsamfundet 1929.
- Georg Haggrén, 'Bladh, Petter Johan (1746–1816)', *Kansallisbiografia-nätpublikationen* [<http://www.kansallisbiografia.fi>, läst 11/5 2012]. Studia Biographica 4, Helsinki, Suomalaisen kirjallisuuden seura 2008.
- Georg Haggrén, 'Hisinger, Johan (1727–1790)', *Kansallisbiografia-nätpublikationen* [<http://www.kansallisbiografia.fi>, läst 11/5 2012]. Studia Biographica 4, Helsinki, Suomalaisen kirjallisuuden seura 2004.
- Aimo Halila, *Suomalainen tiedeakatemia 1908–1983*, Helsinki, Suomalainen tiedeakatemia 1987.

- Iain Hampsher-Monk, Karin Tilmans & Frank van Vree (eds.), *History of Concepts: Comparative Perspectives*, Amsterdam, Amsterdam University Press 1998.
- Peter Hallberg, *Ages of Liberty: Social Upheaval, History Writing, and the New Public Sphere in Sweden, 1740–1792*, Stockholm, Statsvetenskapliga institutionen 2003.
- Peter Hallberg, 'The Nationalization and Popularization of Political Language: The Concept of "Civil Society" in Swedish', Peter Wagner (ed.), *The Languages of Civil Society*, New York, Berghahn Books 2006.
- Peter Hallberg, 'Den förlorade friheten. Historieskrivning och samhällskritik under sen frihetstid', Marie-Christine Skuncke & Henrika Tandefelt (red.), *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*, Stockholm & Helsingfors, Atlantis & Svenska Litteratursällskapet i Finland 2003.
- Peter Hallberg & Björn Wittrock, 'From *koinonía politikè* to *societas civilis*: Birth, Disappearance and First Renaissance of the Concept', Peter Wagner (ed.), *The Languages of Civil Society*, New York, Berghahn Books 2006.
- Philip A. Harland, *Associations, Synagogues and Congregations*, Minneapolis, Fortress 2003.
- Jessica L. Harland-Jacobs, *Builders of Empire: Freemasonry and British Imperialism, 1717–1927*, Chapel Hill, University of North Carolina Press 2007.
- Wolfgang Hardtwig, 'Verein. Gesellschaft, Geheimgesellschaft, Assoziation, Genossenschaft, Gewerkschaft', Brunner, Otto m.fl. (Hrsg.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Band 6, Stuttgart, Klett-Cotta 1990, s. 789–829.
- Jose Harris, 'Tönnies on "Community" and "Civil Society"', Mark Bevir & Frank Trentmann (eds.), *Markets in Historical Contexts: Ideas and Politics in the Modern World*, Cambridge, Cambridge University Press 2007.
- Ilmari Havu, *Lauantaiseura ja sen miehet*, Helsinki, Otava 1945.
- John A. Hawgood, *Modern Constitutions since 1787*, London, Macmillan 1939.
- Eli F. Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa II. Det moderna Sveriges grundläggning*, Stockholm, Albert Bonniers förlag 1949.
- Eli F. Heckscher, *Merkantilismen I–II*, Stockholm, P. A. Norstedt & Söners Förlag 1953.
- Sakari Heikkinen, Visa Heinonen, Antti Kuusterä & Jukka Pekkarinen, *The History of Finnish Economic Thought 1809–1917*, The History of Learning and Science in Finland 1828–1918, 17a, Ekenäs, Societatis Scientiarum Fennica 2000.
- Björn Hettne, Sverker Sörlin & Uffe Østergård, *Den globala nationalismen. Nationalstatens historia och framtid*, Stockholm, SNS förlag 1998.
- Bengt Hildebrand, *Kungl. svenska vetenskapsakademien. Förhistoria, grundläggning och första organisation*, Stockholm, Kungl. Vetenskapsakademien 1939.
- Jacqueline Hill, 'Ireland without Union: Molyneux and His Legacy', John Robertson (ed.), *A Union for Empire: Political Thought and the British Union of 1707*, Cambridge, Cambridge University Press 1995, s. 271–296.
- Albert O. Hirschman, *The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism before Its Triumph*, Princeton, Princeton University Press 1977.
- Albert O. Hirschman, 'Rival Interpretations of Market Society: Civilizing, Destructive, or Feeble?', *Journal of Economic Literature* 20 (1982: 4), s. 1463–1484.
- Aug. J. Hjelt, 'Några bidrag till Aurora-förbundets historia', *Historiallinen Arkisto* IX (1886), s. 113–182.
- Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1870: Programme, Myth, Reality*, Cambridge, Cambridge University Press 1992.

- Stefan-Ludwig Hoffmann, 'Democracy and Associations in the Long Nineteenth Century: Toward a Transnational Perspective', *The Journal of Modern History* 75 (2003:2), s. 269–299.
- Eric Holmberg, 'Finska Hushållningssällskapets skrifter 1797–1930. Bibliografi', *Finska Hushållningssällskapets årsbok 1930*, Åbo: Åbo tryckeri och tidningsaktiebolag 1931.
- Istvan Hont, *Jealousy of Trade: International Competition and the Nation-State in Historical Perspective*, Cambridge, MA: Harvard University Press 2005.
- Istvan Hont, 'Correcting Europe's Political Economy: The Virtuous Eclecticism of Georg Ludwig Schmid', *History of European Ideas* 33 (2007:4), s. 390–410.
- Henrik Horstbøll, 'Den ubanede og sporløse sti mot borger-dyd. En borgerlig bevægelse i Kronprinsens København 1785', *Magasin fra Det kongelige Bibliotek* 3 (1990), s. 25–38.
- Miroslav Hroch, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas. Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*, Praha, Universita Karlova 1968.
- Derek Hudson & Kenneth W. Luckhurst, *The Royal Society of Arts 1754–1954*, London, John Murray 1954.
- Kenneth Hudson, *Patriotism with Profit: British Agricultural Societies in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*, London, Hugh Evelyn 1972.
- Ilkka Huhta, "Täällä on oikea Suomenkansa". *Körttiläisyyden julkisuuskuva 1880–1918*, Helsinki, Suomen kirkkohistoriallinen seura 2001.
- Katja Huomo, "Perkeleen kieli". *Suomen kieli ja poliittisesti korrekti tie 1800-luvulla*, Helsinki, Suomen tiedeseura 2005.
- Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius (toim.), *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*, Tampere, Vastapaino 2003.
- Kaisa Häkkinen, 'Suomen kielitieteen nousu 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa', Sakari Ollitervo & Kari Immonen (toim.), *Herder, Suomi, Eurooppa*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006, s. 291–311.
- Staffan Högberg, *Kungl. patriotiska sällskapets historia. Med särskild hänsyn till den gustavianska tidens agrara reformsträvanden*, Stockholm, P. A. Nordstedts och söner 1961.
- Staffan Högberg, *Matrikel över ledamöter av Kungl. patriotiska sällskapet 1766–1815*, Stockholm, P. A. Nordstedts och söner 1961.
- Staffan Högberg, 'Adolph Modèr', *SBL*, hämtad 9 februari 2013.
- Henrik Höjer, *Svenska siffror. Nationell integration och identifikation genom statistik 1800–1870*, Södertälje, Gidlunds förlag 2001.
- Lucian Hölscher, 'Öffentlichkeit', Otto Brunner m.fl. (Hrsg.) *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 4, Stuttgart, Klett-Cotta 1978, s. 413–467.
- H. M. Höpfl, 'Isms', *British Journal of Political Science* 13 (1983:1), s. 1–17.
- Jan Ifversen, 'Text, Discourse, Concept: Approaches to Textual Analysis', *Kontur* 7 (2003 [utgiven i Danmark]), http://www.hum.au.dk/cek/kontur/pdf/kontur_07/jan_ifversen.pdf (läst 11/1 2013), s. 60–69.
- Jan Ifversen, 'About Key Concepts and How to Study Them', *Contributions to the History of Concepts* 6 (2011:1), s. 65–88.
- Pasi Ihalainen, 'The Concepts of Fatherland and Nation in Swedish State Sermons from the Late Age of Absolutism to the Accession of Gustavus III', *Scandinavian Journal of History* 28 (2003:1), s. 37–58.

- Pasi Ihalainen, *Protestant Nations Redefined: Changing Perceptions of National Identity in the Rhetoric of the English, Dutch and Swedish Public Churches, 1685–1772*, Leiden, Brill 2005.
- Pasi Ihalainen, 'The Transformation of Political Debate: Introduction', Pasi Ihalainen, Michael Bregnsbo, Karin Sennefelt & Patrik Winton (eds.), *Scandinavia in the Age of Revolution: Nordic Political Cultures, 1740–1820*, Farnham, Ashgate 2011.
- Pasi Ihalainen & Kari Palonen, 'Parliamentary Sources in the Comparative Study of Conceptual History: Methodological aspects and Illustrations of a Research Proposal', *Parliaments, Estates & Representation* 29 (2009), s. 17–34.
- Risto Ikonen, *Åbo-tidningar 1771–1808 ja kasvattava yhteiskunta. Kasvatuksen maailma kustavilaisen kauden turkulaislehdessä*, Joensuu, Joensuun yliopisto 1997.
- Risto Ikonen, 'From Poverty to Prosperity: The Impact of Socio-Economic Change on Finnish Elementary Education in the Late 18th and the Early 19th Centuries', *Scandinavian Journal of Educational Research* 48 (2004:1), s. 3–18.
- John Iverson, 'Introduction', *Eighteenth-Century Studies* 36 (2003:2), s. 217–223.
- Ulrich Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert. Gesellschaft und Gesellschaften im Zeitalter der Aufklärung*, München, C. H. Beck 1982.
- Margaret Jacob, *Living the Enlightenment: Freemasonry and Politics in Eighteenth-Century Europe*, New York, Oxford University Press 1991.
- Marja Jalava, *Minä ja maailmanhenki. Moderni subjekti kristillis-idealistsessa kansallisajattelussa ja Rolf Lagerborgin kulttuuriradikalismissa n. 1800–1914*, Helsinki, Suomalaisen kirjallisuuden seura 2005.
- Torkel Jansson, *Adertonhundratalets associationer. Forskning och problem kring ett sprängfullt tomrum eller sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer c:a 1800–1870*, Studia historica Upsaliensia 139, Uppsala 1985.
- Torkel Jansson, *Rikssprängningen som kom av sig. Finsk–svenska gemenskaper efter 1809*, Stockholm, Atlantis 2009.
- Karin Johannison, *Det mätbara samhället. Statistik och samhällsdröm i 1700-talets Europa*, Stockholm, Nordstedts 1988.
- Karin Johannison, 'Society in Numbers: The Debate over Quantification in 18th-Century Political Economy', Tore Frängsmyr, J. L. Heilbron & Robin E. Rider (eds.), *The Quantifying Spirit in the 18th Century*, Berkeley, University of California Press 1990.
- Paul H. Johnstone, 'The Rural Socrates', *Journal of the History of Ideas* 5 (1944: 2), s. 151–175.
- Maren Jonasson, 'Åbogubbarna och reflexionskulan – det åttonde allmänna finska lantbruksmötet i Åbo 1881', Maren Jonasson & Ann-Catrin Östman (red.), *Allt af jern. Texter kring en jämmanufakturs och ett industrikvarters metamorfoser*, Åbo, Humanistiska fakulteten vid Åbo Akademi 2004.
- Maren Jonasson, 'Finska Hushållningssällskapet och lantdagen', artikelmanuskript under utgivning.
- Peter M. Jones, 'Living the Enlightenment and the French Revolution: James Watt, Matthew Boulton, and Their Sons', *The Historical Journal* 42 (1999:1), s. 157–182.
- J. V. Jonsson, *Örebro läns kongl. hushållnings-sällsapps historia 1803–1902 jämte öfversikt öfver landthushållningens utveckling inom länet under samma tid*, Örebro, Örebro dagblads tryckeri 1902.
- Helge Jordheim, *Läsningens vetenskap. Utkast till en ny filologi*, Gråbo, Anthropos 2003.
- H. Juhlin-Dannfelt, *Kungl. Landtbruksakademien 1813–1912 samt svenska landthushållningen under nittonde århundradet*, Stockholm, C. E. Fritzes Bokförlags aktiebolag 1913.
- Emile Justin, *Les sociétés royales d'agriculture au XVIIIe siècle (1757–1793)*, Saint-Lô 1935.

- Osmo Jussila, *Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808–1863*, Helsinki, Suomen historiallinen seura 1969.
- Osmo Jussila, 'Från ryska undersåtar till finländska medborgare. Om medborgarbegreppets utveckling under första hälften av 1800-talet', *Historisk Tidskrift för Finland* 63 (1978:1), s. 5–20.
- Osmo Jussila, 'Förfinskning och förryskning. Språkmanifestet år 1900 och dess bakgrund', *Historisk Tidskrift för Finland* 65 (1980:1), s. 1–17.
- Osmo Jussila, *Maakunnasta valtioksi. Suomen valtion synty*, Helsinki, WSOY 1987.
- Osmo Jussila, *Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917*, Helsinki, WSOY 2004.
- Osmo Jussila, *Suomen historian suuret myytit*, Helsinki, WSOY 2007.
- Mikko Juva, *Suomen kansan historia* 4, Helsinki, Otava 1966.
- Stig Jägerskiöld, 'Adolph G. Mörner', *SBL*, hämtad 29/11 2012.
- Arne Jørgensen, 'Ur "Samhället Auroras" arkiv', *Historiska och litteraturhistoriska studier* 2 (1926), s. 143–193.
- Kristiina Kalleinen, 'Zakrewsky, Arseni Andrejevitsh (1786–1865)', *Kansallisbiografianäitpublikationen* [<http://www.kansallisbiografia.fi>, läst 15/11 2012]. *Studia Biographica* 4, Helsinki, Suomalaisen kirjallisuuden seura 2004.
- Päivi Kannisto, *Suolatut säkeet. Suomen ja suomalaisten diskursiivinen muotoutuminen 1600-luvulta Topeliukseen*, 2. elektroninen painos [<http://kirjatohtori.blogspot.fi/2007/06/suolatut-sakeet.html>, läst 13/12 2012], 2008.
- Bela Kapossy, 'Republican Political Economy', *History of European Ideas* 33 (2007:4), s. 377–389.
- Pertti Karkama, 'Herderin kieliteoria ja sen jälkiä Suomessa', Sakari Ollitervo & Kari Immonen (toim.), *Herder, Suomi, Eurooppa*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006, s. 356–393.
- Petri Karonen, *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*, Helsinki, WSOY 1999.
- Petri Karonen, 'De finska borgarna och begreppet "Finland". Om borgarståndet och dess krav på ständertidens riksdagar', Max Engman & Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, Helsingfors & Stockholm, Svenska Litteratursällskapet i Finland & Atlantis 2008.
- Kati Katajisto, *Isänmaamme keisari. Eliitin kansallisen identiteetin murros ja suomalaisen isänmaan rakentuminen autonomian ajan alussa*, Topelius-seuran julkaisuja 4, Helsinki, Topelius-seura 2009.
- Paavo E. Kauppinen, *Maailmallinen kanssakäyminen vuoteen 1810. Klassillisen societatis civilis et politica –käsitteen kansallinen tulkinta*, Helsinki, 1977.
- Sudipta Kaviraj & Sunil Khilnani, 'Introduction: Ideas of Civil Society', Sudipta Kaviraj & Sunil Khilnani (eds.), *Civil Society: History and Possibilities*, Cambridge, Cambridge University Press 2001, s. 1–6.
- John Keane, 'Introduction', John Keane (ed.), *Civil Society and State: New European Perspectives*, London, Verso 1988.
- Aira Kemiläinen, *Nationalism: Problems Concerning the Word, the Concept and Classification*, *Studia Historica Jyväskyläensia* III, Jyväskylä 1964.
- Aira Kemiläinen, 'Nationalismi ja patriotismi Ranskan vallankumouksen aatemaailmassa', *Historiallinen Aikakauskirja* 87 (1989:4), s. 275–295.
- Aira Kemiläinen, 'Kansallinen identiteetti Ruotsissa ja Suomessa 1600–1700-luvuilla', *Tieteessä tapahtuu* (2004:8), s. 22–31.
- Martti Kerkkonen, 'Suomen nykyisten tieteellisten seurojen edeltäjästä', *Historiallinen Aikakauskirja* 53 (1955:4), s. 351–372.

- Pauli Kettunen, 'Politiikan menneisyys ja poliittinen historia', *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historian tutkimuksesta*, Historiallisen yhdistyksen julkaisuja n:o 5, Helsinki, WSOY 1990.
- Pauli Kettunen, *Kansallinen työ. Suomalaisen suorituskyvyn vaalimisesta*, Helsinki, Yliopistopaino 2001.
- Pauli Kettunen, 'Globaalin talouskilpailun nationalismi', Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen (toim.), *Nationalismit*, WSOY, Helsinki 2005.
- Pauli Kettunen, 'The Power of International Comparison: A Perspective on the Making and Challenging of the Nordic Welfare State', N. F. Christiansen et al. (eds.), *The Nordic Model of Welfare – A Historical Reappraisal*, Copenhagen, Museum Tusculanum Press 2006, s. 31–65.
- David Kirby, *A Concise History of Finland*, Cambridge, Cambridge University Press 2006.
- David Kirby, 'Review of Frank Nesemann, *Ein Staat, kein Gouvernement?*', *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 8 (2007:3), s. 672–675.
- Rudolf Kjellén, *Skaraborgs läns kungl. hushållningssällskap 1807–1907*, Göteborg, Wald. Zachrissons boktryckeri A.–B, 1907.
- Matti Klinge, 'Turun ylioppilaskunta 1800-luvun alussa', Matti Klinge, *Turun ajoista 1840-luvun aktivismiin. Ylioppilaskunnan historia 1828–1852, 1*, Helsinki, Helsingin Yliopiston Ylioppilaskunta 1978.
- Matti Klinge, *Turun ajoista 1840-luvun aktivismiin. Ylioppilaskunnan historia 1828–1852, 1*, Helsinki, Helsingin Yliopiston Ylioppilaskunta 1978.
- Matti Klinge, *Kaksi Suomea*, Helsinki, Otava 1982.
- Matti Klinge, *Muinaisuutemme merivallat. Kuvitettu historiallinen luonnos*, Helsinki, Otava 1983.
- Matti Klinge, 'Finska litteratursällskapet och lojalismen', Matti Klinge, *Från Lojalism till rysshat*, Helsingfors, Söderström 1988.
- Matti Klinge, 'Intellectual Tradition in Finland', Niilo Kauppi & Pekka Sulkunen (eds.), *Vanguards of Modernity: Society, Intellectuals, and the University*, Jyväskylä, Research Unit for Contemporary Culture 1992.
- Matti Klinge, *Finlands historia 3*, Esbo, Schildts 1996.
- Matti Klinge, *Iisalmen ruhtinaskunta. Modernin projekti sukuverkostojen periferiassa*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006.
- Matti Klinge, *Napoleonin varjo. Euroopan ja Suomen murros 1795–1815*, Helsinki, Otava 2009.
- Matti Klinge, Rainer Knapas, Antto Leikola & John Strömberg, *Kungliga akademien i Åbo 1640–1808. Helsingfors universitet 1640–1990, I*, Helsingfors, Otava 1988.
- Matti Klinge, Rainer Knapas, Antto Leikola & John Strömberg, *Kejserliga Alexanders Universitetet 1808–1917. Helsingfors universitet 1640–1990, II*, Helsingfors, Otava 1989.
- John S. Kloppenborg & Stephen G. Wilson (eds.), *Voluntary Associations in the Greco-Roman World*, London, Routledge 1996.
- Laszlo Kontler, 'Translation and Comparison: Early-Modern and Current Perspectives', *Contributions to the History of Concepts* 3 (2007:1), s. 71–102.
- Keijo Korhonen, *Suomen asiain komitea. Suomen korkeimman hallinnon järjestelyt ja toteuttaminen vuosina 1811–1826*, Helsinki, Suomen historiallinen seura 1963.
- Petter Korkman, 'Conscience and Police in the *Bibliothèque raisonnée des savans de l'Europe*', Pasi Ihalainen, Johanna Ilmakunnas, Timo Kaitaro, Päivi Mehtonen, Jouko Nurmiainen, Päivi Maria Pihlaja, Janne Tunturi & Charlotta Wolff (eds.), *Boundaries in the Eighteenth Century*, Helsinki & Oxford, Finnish Society for Eighteenth-Century Studies & International Society for Eighteenth-Century Studies 2007, s. 19–35.
- Petri Koikkalainen & Sami Syrjämäki, 'Quentin Skinner on Encountering the Past', *Redescriptions: Yearbook in Political Thought and Conceptual History* 6 (2002), s. 34–63.

- Franklin Kopitzsch, 'Die Hamburgische Gesellschaft zur Beförderung der Künste und nützlichen Gewerbe (Patriotische Gesellschaft von 1765) im Zeitalter der Aufklärung. ein Überblick', Rudolf Vierhaus (hrsg.), *Deutsche patriotische und gemeinnützige Gesellschaften*, Wolfenbütteler Forschungen 8, München, Kraus International Publications 1980.
- Reinhart Koselleck, 'Einleitung', Otto Brunner, Werner Conze & Reinhart Koselleck (hrsg.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band I, Stuttgart, Klett-Cotta 1972, s. XIII–XXVII.
- Reinhart Koselleck, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main, Suhrkamp 1979.
- Reinhart Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia. Om historiska tidens semantik*, Göteborg, Daidalos 2004.
- Reinhart Koselleck, *Begriffsgeschichten. Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*, Frankfurt am Main, Suhrkamp 2006.
- Reinhart Koselleck, Werner Conze, Görg Haverkate, Diethelm Klippel & Hans Boldt 'Staat und Souveränität', Otto Brunner, Werner Conze & Reinhart Koselleck (hrsg.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 6, Stuttgart, Klett-Cotta 1990, s. 1–154.
- Reinhart Koselleck, Ulrike Spree, & Willibald Steinmetz, 'Drei bürgerliche Welten? Zur vergleichenden Semantik der bürgerlichen Gesellschaft in Deutschland, England und Frankreich', H.-J. Puhle (Hg.), *Bürger in der Gesellschaft der Neuzeit*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1991.
- Matthias Kroß & Rüdiger Zill (eds.), *Metapherngeschichten. Perspektiven einer Theorie der Unbegrifflichkeit*, Berlin, Parerga Verlag 2011.
- Markku Kuisma, 'Viapori, vesitiet ja metsävarat. Augustin Ehrensävärin kolme suurta tehtävää Suomen epävirallisena kenraalikuvernöörinä', Sophie Holm & Magdalena af Hällström (toim.), *Viapori. Linnoitus, lähiseutu ja maailma = Sveaborg. Fästning och omvärld*, Helsinki, Ehrensävd-seura 2012, s. 128–158.
- Pirjo Kukkonen, *Från konst till vetenskap. Begreppet vetenskap och dess språkliga uttryck i svenskan under 400 år*, Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet, Helsingfors 1989.
- Jussi Kurunmäki, 'Politisoiva ja epäpolitisoiva patriotismin retoriikka 1860-luvun Ruotsin valtiopäiväreformikeskustelussa', *Politiikka* 39 (1997:2), s. 92–107.
- Jussi Kurunmäki, *Representation, Nation and Time: The Political Rhetoric of the 1866 Parliamentary Reform in Sweden*, Jyväskylä studies in education, psychology and social research 170, Jyväskylä, University of Jyväskylä 2000.
- Jussi Kurunmäki, 'Käsitehistoria. Näkökulma historian poliittisuuteen ja poliittisen kielen historiallisuuteen', *Politiikka* 43 (2001:2), s. 142–155.
- Jussi Kurunmäki, 'Begreppshistoria', Göran Bergström & Kristina Boréus (red.), *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text och diskursanalys*, Stockholm, Studentlitteratur 2005, s. 181–217.
- Jussi Kurunmäki, 'Different Styles of Parliamentary Democratisation in Finland and Sweden: An Analysis of Two Debates over Parliamentary Reform in 1906', Suvi Soininen & Tapani Turkka (eds.), *Parliamentary Style of Politics*, Helsinki, Finnish Political Science Association 2008, s. 106–128.
- Jussi Kurunmäki, 'On the Difficulty of Being National Liberal in Nineteenth-Century Finland', *Contributions to the History of Concepts* 8 (2013:2).
- Antti Kuusterä, *Aate ja raha. Säästöpankit suomalaisessa yhteiskunnassa 1822–1994*, Helsinki, Otava 1995.

- Antti Kuusterä & Jukka Tarkka, *Suomen pankki 200 vuotta. Keisarin kassasta keskuspankiksi*, Helsinki, Otava 2011.
- Christer Kuvaja, Arja Rantanen & Nils Erik Villstrand, 'Språk, självbild och kommunikation i Finland 1750–1850', Olli Kangas & Helena Kangasharju (red.), *Ordens makt och maktens ord*, Helsingfors, Svenska litteratursällskapet i Finland 2007.
- Olof Kåhrström, *Regionala främjare av de areella näringarna under 200 år. Hushållnings-sällskapens historiker, periodiska skrifter och arkiv*, Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden 26, Stockholm, Kungl. Skogs- och lantbruksakademien 2002.
- Justine Lacroix, 'For a European Constitutional Patriotism', *Political Studies* 50 (2002:5), s. 944–958.
- Erkki Lahdes, *Ahlmanin pitäjänkoulut. Kansakoulun edeltäjät Tampereen ympäristössä*, Tampere 1958.
- Katri Laine, *Suomen talousseuran arkisto*. Historiallinen Arkisto 44, Helsinki, Suomen Historiallinen Seura 1938.
- Katri Laine, *Suomen talousseura pellavanjalostuksen elhyttäjänä 1797–1861*, Hämeenlinna, Suomen maataloustieteellinen seura 1943.
- Martin Lamm, *Upphysningstidens romantik. Senare delen*, Stockholm, Hugo Gebers förlag 1920.
- Ulrich Lange, *Experimentalfältet. Kungl Lantbruksakademiens experiment- och försöksverksamhet på Norra Djurgården i Stockholm 1816–1907*, Stockholm, Kungl. Skogs- och lantbruksakademien 2000.
- Mirkka Lappalainen, 'Släkt och stånd i bergskollegium före reduktionstiden', *Historisk Tidskrift för Finland* 87 (2002:2), s. 145–172.
- Petri Lauerma, 'Aluemurre vai murteiden yhdistelmä? Keskustelu kirjakielen perustasta 1800-luvun alkupuolella', Katja Huomo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004, s. 136–176.
- Colum Leckey, 'Patronage and Public Culture in the Russian Free Economic Society, 1765–1796', *Slavic Review* 64 (2005:2), s. 355–379.
- Colum Leckey, 'Patriotism, Agronomy, and the Peasant Question: The Free Economic Society in Eighteenth-Century Russia', Koen Stapelbroek & Jani Marjanen (eds.), *The Rise of Economic Societies in the Eighteenth Century: Patriotic Reform in Europe and North America*, Basingstoke, Palgrave Macmillan 2012, s. 232–256.
- Colum Leckey, *Patrons of Enlightenment: The Free Economic Society in Eighteenth-Century Russia*, Newark, University of Delaware Press 2011.
- Mattias Legnér, *Fäderneslandets rätta beskrivning. Mötet mellan antikvarisk forskning och ekonomisk nyttokult i 1700-talets Sverige*, Helsingfors, Svenska Litteratursällskapet i Finland 2004.
- Jörn Leonhard, *Liberalismus. Zur historischen Semantik eines Deutungsmusters*, München, Oldenbourg 2001.
- Jörn Leonhard, 'From European Liberalism to the Languages of Liberalisms: the Semantics of Liberalism in European Comparison', *Redescriptions: Yearbook of Political Thought and Conceptual History* 8 (2004), s. 17–51.
- Jörn Leonhard, 'Translation as Cultural Transfer and Semantic Interaction: European Variations of Liberalism between 1800 and 1830', Martin J. Burke & Melvin Richter (eds.), *Why Concepts Matter: Translating Social and Political Thought*, Leiden, Brill 2012, s. 93–108.
- Bruno Lesch, *Carl Erik Mannerheim. Ämbetsmannen och statsmannen. 1, Intill 1816 jämte inledande släkthistorik*, Helsingfors, Söderström & Co 1924.

- Bruno Lesch, *Jan Anders Jägerhorn. Patriot och världsmedborgare, separatist och emigrant*, Helsingfors, Svenska Litteratursällskapet i Finland 1941.
- Oscar Levertin, *Johan Wellander. Litteraturhistorisk studie öfver skiftet mellan frihetstiden och den gustavianska åldern*, Stockholm, Svenska litteratursällskapet i Finland 1918.
- Niilo Liakka, 'Böcker, Kaarle Kristian', *Kansallinen elämänkerrasto*, Porvoo, WSOY 1927.
- Niilo Liakka, *Oulun läänin talousseura 1828–1928. Yleiskatsaus vuosiin 1828–1902, selostus vuosilta 1903–1928*, Helsinki, Raittiusseuran kirjapaino 1928.
- Sven-Eric Liedman, *Den synliga banden. Anders Berch och ekonomiämnena vid 1700-talets svenska universitet*, Värnamo, Arbetarkultur 1986.
- Ilkka Liikanen, 'Kansa. Fennomanian kansa-käsité ja moderning politiikan kieli', Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius (toim.), *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*, Tampere, Vastapaino 2003, s. 257–307.
- Bo Lindberg, 'Utilism och upplysning – exemplet Åbo', *Uggla* 2 (1993), s. 34–42.
- Bo Lindberg, 'Introduktion: Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige', Åsa Karlsson & Bo Lindberg (red.), *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige*, Opuscula Historica Upsaliensia 27, Uppsala, Historiska institutionen vid Uppsala universitet 2002.
- Bo Lindberg (red.), *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*, Kungl. vitterhets- och historieakademien. Konferenser 59, Stockholm 2005.
- Bo Lindberg, *Den antika skevheten. Politiska ord och begrepp i det tidig-moderna Sverige*, Filologiskt arkiv 45, Stockholm, Kungl. vitterhets historie och antikvitetsakademien 2006.
- Bo Lindberg, 'Begreppshistoria i Sverige', *Historisk Tidskrift för Finland* 92 (2007:1), s. 121–129.
- Michael Lindgren, 'Polhem, Christopher', *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 29, Stockholm 1995–1997.
- Daniel Lindmark, 'Samfundet Pro Fide et Christianismo och den kyrkliga folkundervisningen', Harry Lenhammar, *Sveriges kyrkohistoria 5. Individualismens och upplysningens tid*, Stockholm, Verbum 2000.
- Sten Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia 1739–1818. I: Tiden intill Wargentins död (1783) 1–2*, Stockholm, Kungl. Vetenskapsakademien 1967.
- James Livesey, 'The Dublin Society in Eighteenth-Century Irish Political Thought', *Historical Journal* 47 (2004: 3), s. 615–640.
- James Livesey, *Civil Society and Empire: Ireland and Scotland in the Eighteenth-Century Atlantic World*, New Haven, Yale University Press 2009.
- James Livesey, 'A Kingdom of Cosmopolitan Improvers: The Dublin Society, 1731–1798', Koen Stapelbroek & Jani Marjanen (eds.), *The Rise of Economic Societies in the Eighteenth Century: Patriotic Reform in Europe and North America*, Basingstoke, Palgrave Macmillan 2012, s. 52–72.
- Gustaf Ljunggren, *Svenska vitterhetens häfder efter Gustaf III:s död III*, Lund, Gleerups 1881.
- Henry E. Lowood, *Patriotism, Profit, and the Promotion of Science in the German Enlightenment: The Economic and Scientific Societies 1760–1815*, New York, Garland Publishing 1991.
- Henry E. Lowood, 'Patriotic and Economic Societies', J. L. Heilbron (ed.), *The Oxford Companion to the History of Modern Science*, Oxford, Oxford University Press 2003, s. 620–622.
- Patrik Lundell, *Pressen i provinsen. Från medborgerliga samtal till modern opinionsbildning 1750–1850*, Lund, Nordic Academic Press 2002.
- Tommy Lundström & Filip Wijkström, *The Nonprofit Sector in Sweden*, Manchester, Manchester University Press 1997.

- Pertti Luntinen, *The Imperial Russian Army and Navy in Finland 1808–1918*, Helsinki, Finnish Historical Society 1997.
- Georg Luther, *Statistikens historia i Finland till 1970*, Helsingfors, WSOY 1993.
- Georg Luther, 'Böcker, Carl Christian', *Kansallisbiografia-nätpublikationen* [http://www.kansallisbiografia.fi, läst 17/2 2004]. *Studia Biographica* 4, Helsinki, Suomalaisen kirjallisuuden seura 2004.
- Lars Magnusson, 'Economics and the Public Interest: The Emergence of Economics as an Academic Subject during the 18th Century', *Scandinavian Journal of Economics* 94 (1992: Supplement), s. 249–257.
- Lars Magnusson, *Merkantilism. Ett ekonomiskt tänkande formuleras*, Stockholm, SNS Förlag 1999.
- Lars Magnusson, *Äran, korruptionen och den borgerliga ordningen. Essäer från svensk ekonomihistoria*, Stockholm, Atlantis 2001.
- Lars Magnusson, 'Den ekonomiska diskussionen under frihetstiden – ett framlängesperspektiv', Marie-Christine Skuncke & Henrika Tandefelt (red.), *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*, Stockholm & Helsingfors, Atlantis & Svenska Litteratursällskapet i Finland 2003.
- Michael Mann, 'Globalization, Macro-Regions and Nation-States', Gunilla Budde, Sebastian Conrad & Oliver Janz (Hrsg.), *Transnationale Geschichte. Themen, Tendenzen und Theorien*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2006.
- Juha Manninen, *Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta*, Helsinki, Suomalaisen kirjallisuuden seura 2000.
- Manninen, 'Den finska nationen i det svenska riket. Daniel Juslenius och Henrik Gabriel Porthans nationskonstruktioner', Max Engman & Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, Helsingfors & Stockholm, Svenska Litteratursällskapet i Finland & Atlantis 2008.
- Jani Marjanen, Carl Christian Böcker, *Finska Hushållningssällskapet och det offentliga, opublicerad avhandling pro gradu*, Helsingfors universitet 2005.
- Jani Marjanen, 'Begreppshistoria i Finland', *Historisk Tidskrift för Finland* 92 (2007:1), s. 130–142.
- Jani Marjanen, 'Insiktsfullt om en källa för forskningen', *Historisk Tidskrift för Finland* 92 (2007:2), s. 304–308.
- Jani Marjanen, 'Undermining Methodological Nationalism: *Histoire croisée* of Concepts as Transnational History', Mathias Albert, Gesa Bluhm, Jan Helmig, Andreas Leutzsch & Jochen Walter (eds.), *Transnational Political Spaces: Agents – Structures – Encounters*, Frankfurt & New York, Campus 2009 (Reihe Historische Politikforschung 18), s. 239–263.
- Jani Marjanen, 'Between "Public" and "Private Economy": The Finnish Economic Society and the Decline of Economic Patriotism, 1797–1833', Koen Stapelbroek & Jani Marjanen (eds.), *The Rise of Economic Societies in the Eighteenth Century: Patriotic Reform in Europe and North America*, Basingstoke, Palgrave Macmillan 2012, s. 313–338.
- Jani Marjanen, 'Suomen talousseura, patriotismi ja yhtenäiskulttuuri 1790–1830', *Teologinen Aikakauskirja* 117 (2012:4), s. 338–355.
- James E. McClellan III, *Science Reorganized: Scientific Societies in the Eighteenth Century*, New York, Columbia University Press 1985.
- James E. McClellan III, 'Learned Societies', Alan Charles Kors (ed.), *Oxford Encyclopedia of the Enlightenment*, Oxford, Oxford University Press 2002, s. 43–47.

- James E. McClellan III, 'Scientific Institutions and the Organization of Science', Roy Porter (ed.), *The Cambridge History of Science 4: Eighteenth-Century Science*, Cambridge, Cambridge University Press 2003, s. 87–106.
- W. R. Mead, 'Carl Christian Böcker. Suomen tilastotieteen unohdettu edustaja', *Näkökulmia menneisyyteen. Eino Jutikkalan juhlakirja*, Porvoo, Werner Söderström osakeyhtiö 1967.
- W. R. Mead, 'The Representation of Finland: Further Geographical Reflections on Finska Hushållningssällskapet', *Geografiska Annaler B* 64 (1982:2).
- W. R. Mead, 'The Granaries of Finland', *Fennia* 164 (1986:2).
- W. R. Mead, 'A Geographical Experience of Finland', *Fennia* 172 (1994:2).
- Päivi Mehtonen, 'Läran om duncla begrepp', Pia Forsell & John Strömberg (red.), *Historiska och litteraturhistoriska studier* 78, Helsingfors, Svenska litteratursällskapet i Finland 2003.
- Henrik Meinander, *Finlands historia. Linjer, strukturer, vändpunkter*, Helsingfors & Stockholm, Söderströms & Atlantis 2006.
- Pekka Mervola, *Kirja, kirjavampi, sanomalehti. Ulkoasukierre ja suomalaisten sanomalehtien ulkoasu 1771–1994*, Helsinki, Suomen Historiallinen Seura 1995.
- Micheal F. Metcalf, 'Hattar och mössor 1766–72. Den sena frihetstidens partisystem i komparativ belysning', Marie-Christine Skuncke & Henrika Tandefelt (red.), *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*, Stockholm & Helsingfors, Atlantis & Svenska Litteratursällskapet i Finland 2003.
- G. E. Mingay, 'Young, Arthur (1741–1820)', *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004 [<http://www.oxforddnb.com/view/article/30256>, läst 20 oktober 2011].
- Joel Mokyr, *The Enlightened Economy: An Economic History of Britain 1700–1850* (New Haven: Yale University Press 2010).
- Franco Moretti, *Atlas of the European Novel 1800–1900*, London, Verso 1999.
- Hans-Heinrich Müller, *Akademie und Wirtschaft im 18. Jahrhundert. Agrarökonomische Preisaufgaben und Preisschriften der Preussischen Akademie der Wissenschaften*, Berlin, Akademie-Verlag 1976.
- Timo Myllyntaus, 'Talouspolitiikan pääsuuntaviivat', Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen & Sven-Erik Åström (toim.), *Suomen taloushistoria* 1, Helsinki, Tammi 1980.
- Arno Neele, 'Between Mainstay and Internal Colony: Zeeland and the Decline of the Dutch Republic, 1750–1800', Koen Stapelbroek & Jani Marjanen (eds.), *The Rise of Economic Societies in the Eighteenth Century: Patriotic Reform in Europe and North America*, Basingstoke, Palgrave Macmillan 2012, s. 285–312.
- Frank Neumann, *Ein Staat, kein Gouvernement. Die Entstehung und Entwicklung der Autonomie Finnlands im russischen Zarenreich, 1808 bis 1826*, Frankfurt am Main, Peter Lang 2003.
- Frank Neumann, '"Keine Konstitution, keine Grundsetze haben wir derzeit...". Verfassungsdenken und Verfassungsbestrebungen im Finland der frühen Autonomiezeit', *NORDEUROPAforum* (2007:1), s. 45–76.
- Jeppe Nevers, 'Om begrepshistorie i Danmark', *Historisk Tidskrift för Finland* 92 (2007:1), s. 111–120.
- Jari Niemelä, *Vain hyödynkö tähden? Valistuksen ajan hyötyajattelun, luonnontieteen ja politiikan suhde Pebr Adrian Gaddin elämäntyön kautta tarkasteltuna*, Helsinki, Suomen historiallinen seura 1998.
- Jari Niemelä, *Lääninlampureista maaseutukeskuksiin. Maaseutukeskusten ja niiden edeltäjien maatalousneuvonta 1700-luvulta 1990-luvulle*, Helsinki, Suomen historiallinen seura & Maaseutukeskusten Liitto 1996.

- Jari Niemelä, 'Maatalousneuvonta ja -koulutus', Viljo Rasila, Eino Jutikkala & Anneli Mäkelä-Alitalo (toim.), *Suomen maatalouden historia* I, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2003: s. 480–492.
- Friedrich Nietzsche, *Zur Genealogie der Moral*, 2. Aufl., Leipzig, 1892.
- Lauri Niinistö, 'Gadolin, Johan (1760–1852)', *Kansallisbiografia-nätpublikationen* [<http://www.kansallisbiografia.fi>, läst 11/5 2012]. *Studia Biographica* 4, Helsinki, Suomalaisen kirjallisuuden seura 2004.
- J. G. Nikander, 'Jacob Tengströms verksamhet i Finska Hushållningssällskapet', *Förhandlingar och Uppsatser* 21. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland LXXXI, Helsingfors 1907.
- N. Nilsson, *Adolf Modéer och hans insatser för folkupplysningen*, Årsböcker i svensk utbildningshistoria 64, Stockholm 1942.
- Ere Nokkala, 'Debatten mellan J. H. G. von Justi och H. L. von Heß om frihetstidens författning', *Historisk Tidskrift för Finland* 94 (2009:1), s. 20–55.
- Ere Nokkala, 'Passions as the Foundation of Natural Law in the German Enlightenment', *European Review of History* 17 (2010:1), s. 113–123.
- Jonas Nordin, 'I broderlig samdräkt? Förhållandet Sverige–Finland under 1700-talet och Anthony D. Smiths *ethnie*-begrepp', *Scandia* 64 (1998:2), s. 195–223.
- Jonas Nordin, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*, Stockholm, Symposion 2000.
- Jonas Nordin, 'Om kärleken till fäderneslandet och dess utövning', Åsa Karlsson & Bo Lindberg (red.), *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige*, *Opuscula Historica Upsaliensia* 27, Uppsala, Historiska institutionen vid Uppsala universitet 2002.
- Jonas Nordin, 'Finland och riket. Formell och strukturell ojämlikhet', Max Engman & Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, Helsingfors & Stockholm, Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis 2008, s. 211–231.
- Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi. Band 28*, Nordisk familjeboks förlags aktiebolag, Stockholm 1919.
- Jouko Nurmiainen, 'Frågan om "etnisk nationalism", nationell självbild och 1700-talets Sverige', *Historisk Tidskrift för Finland* 88 (2003:3), s. 257–275.
- Jouko Nurmiainen, 'Gemensamma privilegier för ett odalstånd. Alexander Keplerus som borgmästare och samhällstänkare', Marie-Christine Skuncke & Henrika Tandefelt (red.), *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*, Stockholm & Helsingfors, Atlantis & Svenska litteratursällskapet i Finland 2003.
- Jouko Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä vapaudenajan ruotsalaisessa poliittisessa kielessä*, Helsinki, Suomalaisen kirjallisuuden seura 2009.
- Yrjö Nurmio, *Suomen sensuuriolot Venäjän vallan alkuaikoina vv. 1809–1829*, Porvoo, Werner Söderström osakeyhtiö 1934.
- Martha C. Nussbaum, 'Patriotism and Cosmopolitanism', Martha C. Nussbaum, *For Love of Country?*, edited by Joshua Cohen, Boston, Beacon Press 2002.
- Stefan Nygård, *Henri Bergson i Finland. Reception, rekontextualisering, politisering*, Helsingfors, Svenska litteratursällskapet i Finland 2011.
- Niklas Olsen, *History in the Plural: An Introduction to the Work of Reinhart Koselleck*, New York, NY, Berhahn Books 2012.
- [A. G. Olofsson], *Gotlands läns hushållningssällskap 1791–1941. Minneskrift*, Visby 1945.
- George Orwell, 'Politics and the English Language' (<https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/orwell46.htm>, läst 28/9 2012).

- Fania Oz-Salzberger, 'Translation', Alan Charles Kors (ed.), *Oxford Encyclopedia of the Enlightenment*, Oxford, Oxford University Press 2002 [Online edition].
- Jyrki Paaskoski, *Oppineiden yhteisö. Suomalainen Tiedeakatemia 1908–2008*, Helsinki, Otava 2008.
- Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen, 'Nationalismi teoreettisen tutkimuksen kohteena', Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen (toim.), *Nationalismit*, Helsinki, WSOY 2004.
- Kari Palonen, 'The History of Concepts as a Style of Political Theorizing', *European Journal of Political Theory* 1 (2002:1), s. 91–106.
- Kari Palonen, 'Eurooppalaiset poliittiset käsitteet suomalaisissa pelitiloissa', Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius (toim.), *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*, Tampere, Vastapaino 2003, s. 569–587.
- Kari Palonen, *Quentin Skinner: History, Politics, Rhetoric*, Cambridge, Polity 2003.
- Kari Palonen, *The Struggle with Time: A Conceptual History of 'Politics' as an Activity*, Münster, Lit Verlag 2006.
- Kari Palonen, 'A Train Reading Marathon: Retrospective Remarks on *Geschichtliche Grundbegriffe*', *Redescriptions: Yearbook of Political Thought and Conceptual History* 10 (2006), s. 160–175.
- Outi Paloposki, 'Suomennoskirjallisuus 1800-luvun alkupuolella', Katja Huomo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004, s. 41–72.
- Outi Paloposki, 'Suomennosten maailmankartta', H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia* 2, Helsinki Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007.
- Gabriel B. Paquette, 'State–Civil Society Cooperation and Conflict in the Spanish Empire: the Intellectual and Political Activities of the Ultramarine *Consulados* and Economic Societies, c. 1780–1810', *Journal of Latin American Studies* 39 (2007), s. 262–298.
- Margrit Pernau, 'Whither Conceptual History? From National to Entangled Histories', *Contributions to the History of Concepts* 7 (2012:1), s. 1–11.
- Mathias Persson, *Det nära främmande. Svensk lärdom och politik i en tysk tidning 1753–1792*, Uppsala, Uppsala universitet 2009.
- Karl Petander, *De nationalekonomiska åskådningarna i Sverige sådana de framträdde i litteraturen* 1, Stockholm, P. A. Norstedt 1912.
- Ronny Pettersson, 'Forskning om hushållningssällskapens historia', Olof Kåhrström, *Regionala främjare av de areella näringarna under 200 år. Hushållningssällskapens historiker, periodiska skrifter och arkiv*, Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden 26, Stockholm, Kungl. Skogs- och lantbruksakademien 2002.
- Christian Pfister, 'Warum Pfarrer Jean-Louis Murets Abhandlung über die Bevölkerung der Waadt Anstoss erregte', Martin Stuber, Peter Moser, Gerradina Gerber-Visser & Christian Pfister (Hg.), *Kartoffeln, Klee und kluge Köpfe. Die Oekonomische und Gemeinnützige Gesellschaft des Kantons Bern OGG (1759–2009)*, Bern, Haupt 2009, s. 95–98.
- Nicholas Phillipson, 'Culture and Society in the 18th Century Province: The Case of Edingburgh and the Scottish Enlightenment', Lawrence Stone (ed.), *The University in Society II: Europe, Scotland and the United States from the 16th to the 20th Century*, Princeton, NY, Princeton University Press 1974.
- Nicholas Phillipson, 'The Scottish Enlightenment', Roy Porter & Mikuláš Teich, *The Enlightenment in National Context*, Cambridge, Cambridge University Press 1981.

- Päivi Pihlaja, *Tiedettä pohjantähtien alla. Pohjoisen tutkimus ja Ruotsin tiedeseurojen subteet Ranskaan 1700-luvulla*, Helsinki, Finska Vetenskaps-societeten 2009.
- Steve Pincus, "'Coffee Politicians Does Create": Coffeehouses and Restoration Political Culture, *The Journal of Modern History* 67 (1995:4), s. 807–834.
- J. G. A. Pocock, 'Concepts and Discourses: A Difference in Culture? Comment on a Paper by Melvin Richter', Hartmut Lehmann & Melvin Richter (eds.), *The Meaning of Historical Terms and Concepts: New Studies on Begriffsgeschichte*, Occasional Paper No. 15, Washington, D.C., German Historical Institute 1996.
- Marcus Popplow (hrsg.), *Landschaften agrar-ökonomischen Wissens. Strategien innovativer Ressourcennutzung in Zeitschriften und Sozietäten des 18. Jahrhunderts*, Münster, Waxmann 2010.
- Marcus Popplow, 'Von Bienen, Ochsenklauen und Beamten. die Ökonomische Aufklärung in der Kurpfalz', Marcus Popplow (hrsg.), *Landschaften agrar-ökonomischen Wissens. Strategien innovativer Ressourcennutzung in Zeitschriften und Sozietäten des 18. Jahrhunderts*, Münster, Waxmann 2010.
- Roy S. Porter and Mikuláš Teich (eds.), *The Enlightenment in National Context*, Cambridge, Cambridge University Press 1981.
- Joan Klobe Pratt, 'The Free Economic Society and the Battle against Smallpox: A "Public Sphere" in Action', *Russian Review* 61 (2002:4): s. 560–578.
- Tuija Pulkkinen, 'Valtio', Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius (toim.), *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*, Tampere, Vastapaino 2003, s. 213–255.
- Panu Pulma, 'Separatismi ja taloudelliset intressit 1780-luvulla', *Tie Tulkintaan. Heikki Ylikankaan juhlakirja*, Helsinki, WSOY 1997.
- Robert D. Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York, Simon & Schuster 2000.
- Irmeli Pääkkönen, *Suomalainen sydäimestä. Carl Niclas Keckmanin toiminta suomen kielen kehittäjänä*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1994.
- F. J. Rabbe, 'Angående några förarbeten till en utförlig Statistik för Finland', *Suomi 1852*, Helsingfors: Finska Litteratur-Sällskapets förlag 1852.
- Marc Raeff, *Michael Speransky: Statesman of Imperial Russia 1772–1839*, The Hague 1957.
- J. E. Railo, 'Topelius, Zacharias (1781–1831)', *Kansallisbiografia-nätpublikationen* [<http://www.kansallisbiografia.fi>, läst 1/4 2013]. *Studia Biographica* 4, Helsinki, Suomalaisen kirjallisuuden seura 2004.
- Kristina Ranki, *Isänmaa ja Ranska. Suomalainen frankofilia 1880–1914*, Helsinki, Suomen tiedeseura 2007.
- K. W. Rauhala, *Suomen keskuhallinnon järjestämisestä vuosina 1808–1817*, 1–2, Helsinki 1910.
- Terry Reilly, 'Arthur Young's *Travels in France*: Historicity and the Use of Literary Forms', Dan Doll & Jessica Munns (eds.), *Recording and Reordering: Essays on Seventeenth- and Eighteenth-Century Diary and Journal*, Cranbury, NJ, Rosemont Publishing 2006.
- Henrik Renqvist, 'Suomen maantieteen esityötä', *Terra* 42 (1930:4).
- Sophus A. Reinert, *Translating Empire: Emulation and the Origins of Political Economy*, Cambridge, MA, Harvard University Press 2011.
- Sophus A. Reinert, 'Patriotism, Cosmopolitanism and Political Economy in the *Accademia dei Pugni* in Austrian Lombardy, 1760–1780', Koen Stapelbroek & Jani Marjanen (eds.), *The Rise of Economic Societies in the Eighteenth Century: Patriotic Reform in Europe and North America*, Basingstoke, Palgrave Macmillan 2012, s. 130–156.

- Øystein Rian, 'Norge och den oldenborgske staten. Om hvorfor det norske riket ble et nordisk annerledesland', Max Engman & Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, Helsingfors & Stockholm, Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis 2008, s. 185–208.
- Melvin Richter, *History of Political and Social Concepts: A Critical Introduction*, New York & Oxford, Oxford University Press 1995.
- Melvin Richter, 'The Comparative Study of Regimes and Societies', Mark Goldie & Robert Wokler (eds.), *The Cambridge History of Eighteenth-Century Political Thought*, Cambridge: Cambridge University Press 2006.
- Melvin Richter & Martin Burke (eds.), *Why Concepts Matter: Translating Social and Political Thought*, Leiden, Brill 2012.
- H. K. Riikonen, 'Sjöström, Axel Garbriel (1794–1846)', *Kansallisbiografia-nätpublikationen* [<http://www.kansallisbiografia.fi>, läst 11/5 2012]. Studia Biographica 4, Helsinki, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2004.
- H. K. Riikonen, 'J. G. Herderin tuntemus Turun Akatemian piirissä Porthanin ja Franzénin aikana', Sakari Ollitervo & Kari Immonen (toim.), *Herder, Suomi, Eurooppa*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006, s. 265–290.
- H. K. Riikonen (päätoim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 1–2*, Helsinki Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007.
- Kalevi Rikkinen & Allan Tiitta, 'Porthan Suomen maantieteen edistäjänä', Juha Manninen (toim.), *Porthanin monet kasvot. Kirjoituksia humanistisen tieteen monitaiturista*, Historiallinen Arkisto 114, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2000, s. 149–178.
- John Robertson (ed.), *A Union for Empire: Political Thought and the British Union of 1707*, Cambridge, Cambridge University Press.
- John Robertson, 'The Enlightenment above National Contexts: Political Economy in Eighteenth-Century Scotland and Naples', *The Historical Journal* 40 (1997:3): s. 667–697.
- John Robertson, *The Case for the Enlightenment: Scotland and Naples 1680–1760*, Cambridge, Cambridge University Press 2005.
- Margaret W. Rossiter, 'The Organization of Agricultural Improvement in the United States, 1785–1865', Alexandra Oleson & Sanborn C. Brown (eds.), *The Pursuit of Knowledge in the Early American Republic. American Scientific and Learned Societies from Colonial Times to the Civil War*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press 1976.
- Leif Runefelt, *Dygden som välståndets grund. Dygd, nytta och egennyttia i frihetstidens ekonomiska tänkande*, Stockholm, Stockholms universitet 2005.
- Kari Saastamoinen, 'Johdatus poliittisiin käsitteisiin uuden ajan alun Ruotsissa', Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius (toim.), *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*, Tampere, Vastapaino 2003.
- Lester M. Salamon & Helmut K. Anheier, 'Social Origins of Civil Society: Explaining the Nonprofit Sector Cross-Nationally', *Voluntas: Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 9 (1998:3), s. 213–248.
- Raphael Samuel (ed.), *Patriotism: The Making and the Unmaking of British National Identity, Volume I: History and Politics*, Routledge London 1989.
- Gudrun Sandén (utg.), *Journal / Ny journal uti Hushållningen. Utgiven av Patriotiska Sällskapet åren 1776–1813 I–III*, Bro, Upplands-Bro Kulturhistoriska Forskningsinstitut 2001.
- [Håkan Sandström], *Finska Hushållningssällskapet 1797–1947*, Åbo 1947.
- Jukka Sarjala, 'Det angenämaste och oskyldigaste tidsfördriv. Musik och sällskaplighet i Åbo i slutet av 1700-talet', *Historisk Tidskrift för Finland* 90 (2005:2), s. 185–198.

- Raimo Savolainen, *Keskusvirastolinnakkeista virastoarmeijaksi. Senaatin ja valtioneuvoston alainen keskusballinto Suomessa 1809–1995*, Helsinki, Edita 1996.
- Robert Jones Shafer, *The Economic Societies in the Spanish World, 1763–1821*, Syracuse, Syracuse University Press 1958.
- Ingrid Schierle, 'Patriotism and Emotions: Love of Fatherland in Catherinian Russia', *Ab Imperio* (2009:3), s. 65–93.
- Ingrid Schierle, 'For the Benefit and Glory of the Fatherland: The Concept of *Otechestvo*', Roger Bartlett & Gabriela Lehmann-Carli (eds.), *Eighteenth-Century Russia: Society, Culture, Economy*, Berlin, LIT Verlag 2007.
- Norbert Schindler & Wolfgang Bonß, 'Praktische Aufklärung – Ökonomische Sozietäten in Süddeutschland und Österreich im 18. Jahrhundert', Rudolf Vierhaus (hrsg.), *Deutsche patriotische und gemeinnützige Gesellschaften*, Wolfenbütteler Forschungen 8, München, Kraus International Publications 1980.
- Robert E. Schofield, 'The Lunar Society of Birmingham: A Bicentenary Appraisal', *Notes and Records of the Royal Society of London* 21 (1966:2), s. 144–161.
- George C. Schoolfield, 'National Romanticism – a Golden Age?', George C. Schoolfield (ed.), *A History of Finland's Literature*, Lincoln, University of Nebraska Press 1998.
- M. G. Schybergson, 'Porthan såsom medlem af Finska Hushållningssällskapet', *Förhandlingar och Uppsatser* 19, Helsingfors, Svenska litteratursällskapet i Finland 1905, s. 13–56.
- Rieke Schäfer, 'Historicizing Strong Metaphors: A Challenge for Conceptual History', *Contributions to the History of Concepts* 7 (2012:2), s. 28–51.
- Javier Fernández Sebastián & Juan Francisco Fuentes, 'Conceptual History, Memory, and Identity; An Interview with Reinhart Koselleck', *Contributions to the History of Concepts* 2 (2006:1), s. 99–127.
- Clay Shirky, *Here Comes Everybody: How change Happens When People Come Together*, London, Penguin Books 2008.
- John Shovlin, 'Emulation in Eighteenth-Century French Economic Thought', *Eighteenth-Century Studies* 36 (2003:2), s. 224–230.
- John Shovlin, *The Political Economy of Virtue: Luxury, Patriotism and the Origins of the French Revolution*, Ithaca & London, Cornell University Press 2006.
- John Shovlin, 'The Society of Brittany and the Irish Economic Model: International Competition and the Politics of Provincial Development', Koen Stapelbroek & Jani Marjanen (eds.), *The Rise of Economic Societies in the Eighteenth Century: Patriotic Reform in Europe and North America*, Basingstoke, Palgrave Macmillan 2012, s. 73–95.
- Anders Simonsen, 'Socialhistoriska perspektiv på Svenska Frimurare Ordens Generalmatrikel', Andreas Önnersfors (red.), *Mystiskt brödraskap – mäktigt nätverk. Studier i det svenska 1700-talsfrimureriet*, Minervaserien 12, Lund, Lunds Universitet 2006.
- Quentin Skinner, 'The State', Terence Ball, James Farr & Russell L. Hanson (eds.), *Political Innovation and Conceptual Change*, Ideas in Context, Cambridge, Cambridge University Press 1989.
- Quentin Skinner, *Visions of Politics I: Regarding Method*, Cambridge, Cambridge University Press 2002.
- Marie-Christine Skuncke & Henrika Tandefelt (red.), *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*, Stockholm & Helsingfors, Atlantis & Svenska litteratursällskapet i Finland 2003.
- Marie-Christine Skuncke, 'Was there a Swedish Enlightenment?', Svavar Sigmundsson (red.), *Norden och Europa 1700–1830. Symvinklar på ömsesidigt kulturellt inflytande*, Reykjavík, Félag um átjándu aldar fræði 2003, s. 25–41.

- Glenda Sluga, 'The Nation and The Comparative Imagination', Deborah Cohen & Maura O'Connor (eds), *Comparison and History, Europe in Cross-national Perspective*, New York & London, Routledge 2004.
- Kerstin Smeds, *Helsingfors – Paris. Finlands utveckling till nation på världsutställningarna 1851–1900*, Helsingfors, Svenska litteratursällskapet i Finland 1996.
- Douglas Smith, 'Freemasonry and the Public in Eighteenth-Century Russia', *Eighteenth-Century Studies* 29 (1995:1), s. 25–44.
- John Russel Smith, *Bibliotheca Cantiana: A Bibliographical Account of What has been Published on the History, Topography, Antiquities, Customs, and Family History of the County of Kent*, London, 1837.
- Michael Sonenscher, 'French Economists and Bernese Agrarians: The Marquis de Mirabeau and the Economic Society of Berne', *History of European Ideas* 33 (2007:4), s. 411–426.
- G. A. Spåre, *Biografiska anteckningar om kejsarliga regerings-konseljens eller senatens för Finland ordförande och ledamöter samt embets- och tjänstemän under åren 1809–1859*, Helsingfors, Kejsarliga Senatens tryckeri 1863.
- Koen Stapelbroek, 'The Harlem 1771 Prize Essay on the Restoration of Dutch Trade and the Economic Branch of the Holland Society of Sciences', Koen Stapelbroek & Jani Marjanen (eds.), *The Rise of Economic Societies in the Eighteenth Century: Patriotic Reform in Europe and North America*, Basingstoke, Palgrave Macmillan 2012, s. 257–284.
- Koen Stapelbroek & Jani Marjanen, 'Political Economy, Patriotism and the Rise of Societies', Koen Stapelbroek & Jani Marjanen (eds.), *The Rise of Economic Societies in the Eighteenth Century: Patriotic Reform in Europe and North America*, Basingstoke, Palgrave Macmillan 2012, s. 1–25.
- Koen Stapelbroek & Jani Marjanen (eds.), *The Rise of Economic Societies in the Eighteenth Century: Patriotic Reform in Europe and North America*, Basingstoke, Palgrave Macmillan 2012.
- Jan Stattin, *Hushållningssällskapen och agrarsamhällets förändring. Utveckling och verksamhet under 1800-talets första hälft*, Studia historica Upsaliensia 113, Uppsala 1980.
- Henrik Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott*, Helsingfors, Svenska litteratursällskapet i Finland 1987.
- Henrik Stenius, 'The Adoption of the Principle of Association in Finland', *Scandinavian Journal of History* 13 (1988), s. 345–354.
- Henrik Stenius, 'Finskhetsrörelsens historia fortfarande oskriven', *Historisk Tidskrift för Finland* 77 (1992:2), s. 284–295.
- Henrik Stenius, 'Kansalainen', Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius (toim.), *Käsitteet liikkeessä. Suomalaisen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*, Tampere, Vastapaino 2003.
- Henrik Stenius, 'The Finnish Citizen: How a Translation Emasculated the Concept', *Redescriptions: Yearbook of Political Thought and Conceptual History* 8 (2004), s. 172–188.
- Henrik Stenius, 'Begreppshistoriska temperament', *Historisk Tidskrift för Finland* 92 (2007:1), s. 1–9.
- Henrik Stenius, 'Nordic Associational Life in a European and Inter-Nordic Perspective', Risto Alapuro & Henrik Stenius (eds.), *Nordic Associations in a European Perspective*, Baden-Baden, Nomos 2010, s. 29–86.
- Henrik Stenius, 'A Nordic Conceptual Universe', Heidi Haggrén, Johanna Rainio-Niemi & Jussi Vauhkonen (eds.), *Multi-layered Historicity of the Present: Approaches to Social Science*

- History*, Publications of the Department of Political and Economic Studies 8, Helsinki 2013.
- Johan Strang, 'Den perifera eklekticismens gränser och potential. Den logiska empirismen i Norden 1930–1970', *Historiska och litteraturhistoriska studier* 86 (2011), s. 137–158.
- Bo Stråth, 'The Political, the Social and the Economic in a European Political Order', Hans-Åke Persson & Bo Stråth, *Reflections on Europe: Defining a Political Order in Time and Space*, "Multiple Europes" No. 37, P.I.E. Peter Lang, Brussels 2007, s. 137–158.
- Martin Stuber, Peter Moser, Gerradina Gerber-Visser & Christian Pfister (Hg.), *Kartoffeln, Klee und kluge Köpfe. Die Oekonomische und Gemeinnützige Gesellschaft des Kantons Bern OGG (1759–2009)*, Bern, Haupt 2009.
- Martin Stuber, "dass gemeinnützige wahrheiten gemein werden". Zur Publikationstätigkeit der Oekonomischen Gesellschaft Bern 1759–1789', Marcus Popplow (Hrsg.), *Landschaften agrarisch-ökonomisch Wissens. Strategien innovativer Ressourcennutzung in Zeitschriften und Sozietäten des 18. Jahrhunderts*, Münster, Waxmann 2010, s. 121–153.
- Irma Sulkunen, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004.
- Irma Sulkunen, 'Kultala Keckman ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura', Heinrich Zschokke, *Kultala. Hyödyllinen ja huvittava historia, yhteiselle kansalle luettavaksi annettu*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004 [1834], s. VII–XVIII.
- Anders Sundin, *1809. Statskuppen och regeringsformens tillkomst som tolkningsprocess*, Studia Historica Upsaliensia 227, Uppsala, Uppsala Universitet 2006.
- Veli-Matti Syrjö, 'Döbeln, Goerg Carl von (1758–1820)', *Kansallisbiografia-nätpublikationen* [<http://www.kansallisbiografia.fi>, läst 11/5 2012]. Studia Biographica 4, Helsinki, Suomalaisen kirjallisuuden seura 2004.
- Werner Söderhjelm, *Åboromantiken och dess samband med utländska idéströmningar*, Borgå, Holger Schidlts Förlag 1915.
- Per Sörbom, *Läsning för Folket. Studier i tidig svensk folkbildningshistoria*, Stockholm, P. A. Nordstedts & Söners förlag 1972.
- Sverker Sörlin, *Framtidslandet. Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet*, Stockholm, Carlssons 1988.
- Henrika Tandefelt, *Konsten att härska. Gustaf III inför sina undersåtar*, Helsingfors & Stockholm, Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis 2008.
- Henrika Tandefelt, *Borgå 1809. Ceremoni och fest*, Helsingfors & Stockholm, Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis 2009.
- Kari Tarkiainen, 'Edelcrantz, Abraham Niclas (1754–1821)', *Kansallisbiografia-nätpublikationen* [<http://www.kansallisbiografia.fi>, läst 11/5 2012]. Studia Biographica 4, Helsinki, Suomalaisen kirjallisuuden seura 2004.
- Mikuláš Teich, 'How It All Began: From The Enlightenment in National Contexts to Revolution in History', *Hist. Sci xli* (2003), s. 335–343.
- Jean Terrier & Peter Wagner, 'Civil Society and the Problématique of Political Modernity', Peter Wagner (ed.), *The Languages of Civil Society*, New York, Berghahn Books 2006.
- Gunther Teubner, 'Legal Irritants: Good Faith in British Law or How Unifying Law Ends Up in New Divergences', *The Modern Law Review* 61 (1998): s. 11–32.
- Philipp Ther, 'Beyond the Nation: The Relational Basis of a Comparative History of Germany and Europe', *Central European History* 36 (2003:1), s. 45–73.
- E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, Harmondsworth, Penguin Books 1968.

- Seppo Tiihonen, *The Ministry of Finance: Two Hundred Years of State-Building, Nation-building and Crisis Management in Finland*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2012.
- Mikko Tolonen, *Mandeville and Hume: Anatomists of Civil Society*, Oxford, Voltaire Foundation 2013.
- Päiviö Tommila, 'Åbo Morgonblad', U. Ekman-Salokangas, E.-L. Aalto & R. Salokangas (toim.), *Suomen lehdistön historia* 7, Kuopio, Kustannuskiila 1988.
- Päiviö Tommila, *Suomen autonomian synty. 1808–1809*, Helsinki, Edita 2008.
- Päiviö Tommila & Raimo Salokangas, *Sanomia kaikille. Suomen lehdistön historia*, Helsinki, Edita, 1998.
- Frank Trentmann, 'Introduction: Paradoxes of Civil Society', Frank Trentman (ed.), *Paradoxes of Civil Society: New Perspectives on Modern German and British History*, New York, Berghahn Books 2003, s. 3–46.
- Keith Tribe, *Governing Economy: The Reformation of German Economic Discourse 1750–1840*, Cambridge, Cambridge University Press 1988.
- Hans Try, *Assosiasjonsånd og foreningsvekst i Norge. Forskningsoversyn og perspektiv*, Øvre Ervik, Alvheim & Eide 1985.
- Markku Tynnilä, 'Mannerheim, Carl Erik (1759–1837)', Kansallisbiografia – nätpublikationen [<http://www.kansallisbiografia.fi>, läst 17/2 2004]. *Studia Biographica* 4, Helsinki, Suomalaisen kirjallisuuden seura 2004.
- Borbála Zsuzsanna Török, 'Patriotic Scholarship: The Adaptation of State Sciences in Late Eighteenth-Century Transylvania', Balázs Trencsényi & Márton Zászkaliczky (eds.), *Whose Love of Which Country? Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*, Leiden, Brill 2010.
- Nils Uddenberg, *Linné och mentalsjukdomarna*, Stockholm, Atlantis 2012.
- J. Vallinkoski, 'Suomen almanakat ja kalenterit 1608–1956', Kustaa Vilkkuna, Eino Koskimies, Gösta Hedström & Eino Nivanka (toim.), *Suomen almanakan julkaisija*, Helsinki, Helsingin yliopisto & Weilin & Göös 1957.
- Maare Valtonen, 'Kauppa- ja tullikomitea talouselämän etuja ajamassa autonomian ajan alussa', *Historiallinen Aikakauskirja* 106 (2008:4), s. 363–374.
- Valfrid Vasenius, *Zacharias Topelius. Hans lif och skaldegärning. Första delen*, Helsingfors, G. W. Edlunds Förlagsaktiebolag 1912.
- Henk te Velde, 'Political Transfer: An Introduction', *European Review of History* 12 (2005:2), s. 205–221.
- Marcello Verga, 'European Civilization and the "emulation of the nations": Histories of Europe from the Enlightenment to Guizot', *History of European Ideas* 34 (2008:4), s. 353–360.
- Rudolf Vierhaus (hrsg.), *Deutsche patriotische und gemeinnützige Gesellschaften*, Wolfenbütteler Forschungen 8, München, Kraus International Publications 1980.
- Nils Erik Villstrand, *Landet annorlunda. Uppsatser om Österbottens historia*, Vasa, Svensk-Österbottenska Samfundet r.f. 2002.
- Nils Erik Villstrand, *Furstar och folk i Åbo 1812*, Helsingfors, Svenska litteratursällskapet i Finland 2012.
- Nils Erik Villstrand, 'Inledning. Makt och mångfald i en tidigmodern kontext', Max Engman & Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, Helsingfors & Stockholm, Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis 2008.

- Maurizio Viroli, *For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism*, Oxford, Clarendon Press 1995.
- Pentti Virrankoski, *Anders Chydenius. Demokraattinen politiikka valistuksen vuosisadalta*, Porvoo, Werner Söderström osakeyhtiö 1986.
- Matti Virtanen, *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2002.
- Vadim Volkov, 'Obshchestvennost': Russia's Lost Concept of Civil Society', Norbert Götz & Jörn Hackmann (eds.), *Civil Society in the Baltic Sea Region*, Aldershot, Ashgate 2003.
- Albin Warne, *Den svenska folkundervisningens historia från reformationen till 1809*, Den svenska folkskolans historia 1, Stockholm, Bonnier 1940.
- Johanna Wassholm, *Finskt, svenskt och ryskt. Nationens, språkets och historiens dimensioner hos E. G. Ebrström 1808–1935*, Åbo, Åbo Akademi 2009.
- U. Wegelius, *Oulun läänin talousseuran toiminta 1828–1903*, Oulu, Oulun kirjapaino-osakeyhtiön kirjapainossa 1904.
- Michel Werner & Bénédicte Zimmermann, 'Beyond Comparison: *Histoire croisée* and The Challenge of Reflexivity', *History and Theory* 45 (2006:1), s. 30–50.
- Lars Westerlund, 'Strävandena till länsrepresentation i autonomin Finland. C. C. Böcker, J. V. Snellman och länshushållningssällskapen', *Historisk Tidskrift för Finland* 71 (1986:2), s. 200–229.
- Lars Westerlund, *Sockensambällen och provinssamfund. Riksdagsbehandlingen av 1752 års organisationsprojekt rörande "Oeconomiska Sambällen till Landthushållningens upphälpande"*, Åbo, Statsvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi 1988.
- Lars Westerlund, *Hushållnings- och lantbrukssällskapen i Finland åren 1797–1909. Plattformar i länen för samhälleligt deltagande*, Meddelanden från ekonomisk-statsvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi, Rättsvetenskapliga institutionens ser. A 215, Åbo 1985.
- Lars Westerlund, *Provincialschäfrarna i Sverige åren 1739–66*, Åbo 1988.
- Lars Westerlund, *Porten till Finland. Politiken och förvaltning i Egentliga Finland åren 1809–1917*, [Åbo], Egentliga Finlands förbund 2002.
- Lars Westerlund, 'Autonomian ajan juhlinnassa tulisi muistaa myös Böckeriä', *Helsingin Sanomat* 31/10 2007.
- Hayden White, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press 1975.
- Sven Widmalm, 'För efterkommande: 1700-talets jordbrukspropaganda', Gunnar Broberg (huvudred.), *Gyllene äpplen. Svensk idéhistorisk läsebok*, Stockholm, Atlantis 1995, s. 572–580.
- George S. Williamson, 'What Killed August von Kotzebue? The Temptations of Virtue and the Political Theology of German Nationalism, 1789–1819', *The Journal of Modern History* 72 (2000:4), s. 890–943.
- Andreas Wimmer & Nina Glick Schiller, 'Methodological Nationalism and Beyond: Nation-State Building, Migration and the Social Sciences', *Global Networks* 2 (2002:4), s. 301–334.
- William Benton Whisenhunt, *In Search of Legality: Mikhail M. Speranskii and the Codification of Russian Law*, East European Monographs, no. 570, New York, Columbia University Press 2001.
- Charlotta Wolff, *Vänskap och makt. Den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike*, Helsingfors, Svenska litteratursällskapet i Finland 2005.
- Charlotta Wolff, 'Pro Patria et Libertate. Frihetsbegreppet i 1700-talets svenska politiska språk', *Historisk Tidskrift för Finland* 92 (2007:1), s. 34–62.

- Charlotta Wolff, *Noble Conceptions of Politics in Eighteenth-Century Sweden (ca 1740–1790)*, Helsinki, Finnish Literature Society 2008.
- Charlotta Wolff, 'Artistocratic Notions of Liberty and Patriotism in the Age of Liberty', Pasi Ihalainen, Michael Bregnsbo, Karin Sennefelt & Patrik Winton (eds.), *Scandinavia in the Age of Revolution: Nordic Political Cultures 1740–1820*, Surrey, Ashgate 2011.
- Donald Worster, *Nature's Economy: A History of Ecological Ideas*, Cambridge, Cambridge University Press 1994.
- Johnson Kent Wright, 'Mably and Berne', *History of European Ideas* 33 (2007:4), s. 427–439.
- Regula Wyss & Martin Stuber, 'Paternalism and Agricultural Reform: The Economic Society of Bern in the Eighteenth Century', Koen Stapelbroek & Jani Marjanen (eds.), *The Rise of Economic Societies in the Eighteenth Century: Patriotic Reform in Europe and North America*, Basingstoke, Palgrave Macmillan 2012, s. 157–181.
- Seppo Zetterberg & Panu Pulma, 'Autonominen suurruhtinaskunta', Seppo Zetterberg (toim.), *Suomen historian pikkujätttiläinen*, Helsinki, WSOY 1987.
- Lars Zilliacus, *Det jubilerande Hushållningssällskapet*, Finska Hushållningssällskapet, Åbo 1987.
- Lars Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter – en källa för forskningen I–VI*, Åbo, Åbo Akademis förlag 2002–2004.
- Lars Zilliacus & Clas Zilliacus, 'Nils Henrik Pinello i Finska Hushållningssällskapets hävder', artikelmanuskript under utgivning.
- Clas Zilliacus & Henrik Knif, *Opinionens tryck. En studie över pressens bildningsskede i Finland*, Helsingfors, Svenska litteratursällskapet i Finland 1985.
- Simone Zurbuchen, 'Die Ökonomische Kommission der Naturforschenden Gesellschaft und Johann Caspar Hirzels "Kleinjogg"', Annett Lütteken (Hg.), *Bodmer und Breitingen im Netzwerk der europäischen Aufklärung*, Göttingen, Wallstein Verlag 2009, s. 574–597.
- Bengt Åhlen (red.), *Svenskt föreningslexikon*, Uppsala, Nyblom 1952.
- Andreas Önnerfors (red.), *Mystiskt brödrskap – mäktigt nätverk. Studier i det svenska 1700-talsfrimureriet*, Minervaserien 12, Lund, Lunds Universitet 2006.
- Andreas Önnerfors, *Svenska Pommern. Kulturmöten och identifikation 1720–1815*, Minervaserien 6, Lund, Lunds universitet 2003.
- Umut Özkirimli, *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*, New York, NY, St. Martin's Press 2000.